Vatana Adanmış Ömür

Mustafa Kırmoğlu

EDİTÖR
TANER ZORBAY

YTB

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

VATANA ADANMIŞ ÖMÜR: MUSTAFA KIRIMOĞLU

YTB Yayınları: 64
Anma Armağan Eserler Dizisi
ISBN: 978-975-17-6140-8

Editör
Taner Zorbay

Çeviri
Nariye Seydahmet

Görsel Tasarım ve Uygulama
Özel Ofset

Baskı ve Cilt
Klasmat Matbaacılık Kağıtçılık
Ambalaj İnşaat Turizm İthalat İhracat Sanayi
Ticaret Limited Şirketi
Matbaa Sertifika Numarası: 49672

Yayın Yeri ve Tarihi
Ankara, Şubat 2025

Baskı Miktarı
1.Baskı, 500 adet

© **TÜM YAYIN HAKLARI**
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen bu yayındaki metin ile ilgili sorumluluk editörler ve metin yazarlarına aittir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

VATANA ADANMIŞ ÖMÜR: MUSTAFA KIRIMOĞLU
Klasmat Matbaacılık Kağıtçılık Ambalaj İnşaat Turizm İthalat İhracat Sanayi
Ticaret Limited Şirketi
1.Mustafa Kırımoğlu, 2. Kırım Tarihi, 3. Kırım Tatarları ve Kırım Tatar Milli Hareketi

YTB Yayınları

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara
Tel: 0(312) 218-40-00 **Faks:**0(312) 218-40-49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr
Sertifika Numarası: 67797

Kırım'ın Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile 1774'te Rusya'ya bırakılmasının akabinde Kırım Tatarları, tarihinin zor bir dönemecinde bulmuşlardı kendilerini. 1783'te Kırım topraklarının tamamen Rus İmparatorluğu hâkimiyetine geçmesinden itibaren başlayan süreçte yaşananlar, özellikle 1853-1856 döneminde büyük bir Tatar nüfusun Kırım'dan göç etmesine sebep olmuştu. Çarlığın yıkılmasıyla Kırım Ahali Cumhuriyeti'ni kuran Kırım Tatarları ne yazık ki bu tarihten sonra da Sovyet baskısıyla karşı karşıya kalmış; 1944 Kırım Tatar Sürgünü neticesinde ise vatanlarından ve birbirilerinden uzak bir şekilde varlık mücadelesi vermeye devam etmişlerdi. Birbirinden ne kadar uzağa sürülmüş olsalar da bir bedenin uzuvları gibi birbirine bağlı olan Kırım Tatarlarının kalbi ise istisnasız bir biçimde hep Kırım'da attı.

İşte bu vatandan ayrı sürgün yılları; vatana dönüş mefkûresini terviç edecek nice mütefekkir yetişmesine ve o mütefekkirlerin milleti için gerekli mesuliyetleri üstlenmesine de bir zemin hazırlamıştı. Kırım Tatarlarının aksiyoner dava adamları, barışçıl yöntemlerle millî beka sorununu hayatlarının merkezine koyarak çeşitli eylem, gösteri ve toplantılarla bu dava bilincini diri tutma noktasında gayret sarf etmekten bir an olsun geri durmadılar. Reşat Cemilev, Ceppar Akimov, Amza Ablayev, Veciye Kaşka, Ayşe Seyitmurat, Musa Mahmut, Mustafa Selimov gibi Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu da bu dönemde Kırım Tatarlarının önemli simalarından birisi olarak öne çıktı. Kırım Tatarlarının gasp edilen haklarının iadesi için 103 gün açlık grevi yapan; bu uğurda 6 kere tutuklanan ve toplam 15 yıl hapis yatan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, İsmail Gaspıralı'nın ve ondan sonra gelen Numan Çelebi Cihan gibi daha nice Kırım Tatarı münevverin yaktığı meşalenin 20. yüzyıldaki taşıyıcısı oldu.

Sovyetlerin yıkılmasıyla Kırım'a dönüş yıllarında da sosyal ve siyasal alanda aktif rol üstlenen Kırımoğlu 1917'de kurulan Kırım Ahali Cumhuriyeti ruhunu yeniden canlandırmak ve o dönemdeki millî kurumları yeniden aktif hâle getirebilmek için Kırım Tatar Millî Meclisi'nin kuruluş serüveninde de önemli bir görev üstlendi ve 1993'te meclisin başkanı oldu. 2014 yılında Kırım'a girişi Rusya tarafından yasaklanmış olan Kırımoğlu, kaderini halkının kaderiyle birleştirmiş bir dava adamı ve çağdaşı olmaktan gurur duyduğumuz bir büyüğümüz olarak Kırım Tatarlarının varlık mücadelesinde ön saflardaki yerini 81. yaşına rağmen hâlâ muhafaza ediyor. Kırım ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu kitabiyâtına eşsiz bir katkı sunacağına inandığım bu çalışma vesilesiyle, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu saygıyla selamlıyor ve onun şahsında Kırım'ın bütün münevverlerini hürmetle yâd ediyorum.

ABDULLAH EREN
BAŞKAN

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 8

I. BÖLÜM KIRIM, KIRIM TATARLARI VE KIRIM MESELESİNE DAİR / 15

Kırım Tatar Halkının Tarihçesi / 17
Ufuk Aykol

Kırım ve Kırım Meselesi / 39
Nuri Kavak

Kırım Tarihinin Bilinmeyen Bir Sürgün Hikâyesi: Kırımlı Urumlar / 49
Yonca İldeş

2014'ten Günümüze Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu / 63
Fatma Taşdemir, Adem Özer

II. BÖLÜM SÜRGÜN VE KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ / 87

Sürgünde Gelişen Millî Hareket Hakkında Bazı Mülahazalar / 89
Filiz Tutku Aydın

Mustafa Kırımoğlu ve Kırım Tatarlarının Millî Hareketi / 99
Kemal Özcan

Kırımlı Kadınların Millî Hareket Dâhilindeki Görevleri ve Mustafa Kırımoğlu'na Verdikleri Destek / 113
Hande Gündüz

Nesillerin Tesis Ettiği Ülkü Birliği: Kırım Davası / 123
Kamelya Tekne

Romanya'daki Kırım Tatarlarında Millî Bilinç ve Mustafa Kırımoğlu / 149
Metin Ömer

Kıbrıs Davası ve Mustafa Kırımoğlu / 163
Ulvi Keser

III. BÖLÜM TANIYANLARIN GÖZÜNDEN MUSTAFA KIRIMOĞLU'NUN HAYATI VE SİYASİ MÜCADELESİ / 187

Ana Hatlarıyla Mustafa Kırımoğlu'nun Hayatı / 189
Taner Zorbay

Kutadgu Bilig'de Tasvir Edilen Bey Örneği: Mustafa Aga / 203
Enver Aydoğan

Yılmazlık Simgesi / 215
Tamila Taşeva

Kırım Tatar Halkının Lideri: Mustafa Kırımoğlu / 227
Gayana Yüksel

"Ben Bu Yoldan Sapmam" / 235
Vasfiye Hairova

Millî Hareket Uğrunda / 243
Bekir Mamut

Gazetemizin İsim Babası / 255
Şevket Kaybullayev

Mustafa Hakkında / 259
İlmi Ümer

Dergimize Fatiha Vermişti / 263
Alemhan Sarı

Herkesin Fikrini Sabırla Dinleyen Lider / 265
Arsen Alçikov

Umudun Adı / 269
Serra Menekay

Meydanların Adamı / 277
Yakup Ömeroğlu

Mustafa Kırımoğlu / 283
Kemal Özpınar

İşgal ve Sonrasında Kırımoğlu / 289
Gönül Şamilkızı

Hatıralar / 297
Celal İçten

Halkın Yolunu Aydınlatan Meşale / 303
Mükremin Şahin

IV. BÖLÜM MÜLAKATLAR / 311

Mustafa Kırımoğlu / 313
Refat Çubarov / 321
Tamila Taşeva / 331
Emine Ceppar / 341
Gayana Yüksel / 347
Eskender Bariyev / 359

V. BÖLÜM ALBÜM / 369

GİRİŞ

Hayat hikâyelerini kaleme almak uzaktan çok kolay gelir insana… Mevcut kaynaklardaki verileri dökersiniz satırlara, olur biter… Ama bazı insanlar vardır ki, onların hayat hikâyesini yazmaya başladığınızda, yaptığınız işin ne kadar zor olduğunu o vakit anlarsınız. İşte, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu[1], halkının ifadesiyle Mustafa Aga da bu insanlardan biridir.

Kırımoğlu'na, barış ve insanlığa katkıları ve Kırım halkı ile Türk dünyası için yaptıklarından dolayı sayısız ödül, nişan ve fahri doktora ünvanı da verilmiştir. Kendisine en son, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Mayıs 2023) ve Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi (Aralık 2023) tarafından Fahri Doktora ünvanı takdim edilmiştir. "Kırımoğlu, Bir Halkın Mücadelesi" adlı belgesel de Neşe Sarısoy Karatay ve Zafer Karatay imzasıyla 2012 yılında TRT kanalıyla izleyiciyle buluşan önemli bir yapım olmuştur. Bundan başka, yapımcılığı Tamila Taşeva (o dönemin Kırım SOS Sivil Teşkilatı Koordinatörü)[2] ve yönetmenliği Kırım Tatarı Ahmed Sarıhalil tarafından Ukrayna'da üstlenilen ve Kırımoğlu'nun Maksim Pasiçnik tarafından canlandırıldığı, Kırımoğlu'nun siyasi mücadelesinin en çetin bölümünü oluşturan ve maruz kaldığı sürgün, hapis, işkence ile bir direniş biçimi olarak başvurduğu açlık grevlerine ilişkin detayları haiz "Mustafa" adlı belgesel, Ekim 2016'da Ukrayna'nın Molodist (Gençlik) Festivali'nde galası ile gösterime girmiştir.

Kırım meselesi, Kırımoğlu'nun mücadelesinden ilham alan pek çok Kırım Tatarı tarafından dünyanın her yerinde gündeme getirilmeye de devam etmektedir. Nitekim, Kırım Tatar kökenli Ukraynalı sanatçı Susana Cemaleddinova (sahne adıyla Camala), Ukrayna'yı "1944" isimli Kırım Tatar Sürgününü anlatan şarkısıyla 2016 Eurovision Şarkı Yarışması'nda temsil etmiştir ve yarışmada birinci olmuştur.[3] Bu başarı Kırım meselesinin bir kez daha gündeme gelmesini sağlamıştır.[4]

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından Türk dünyasında iz bırakan liderlerin anısına hayata geçirilen kitap çalışmaları kapsamında, Kırım Tatar Sürgünü ile yaşıt olan Kırım Tatar Millî Hareketi lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu için, o henüz hayatta ve tüm enerjisiyle millî davasını gece gündüz dünyanın dört bir yanında anlatmaya devam ederken, şu an elinizde bulunan Vatana Adanmış Ömür: Mustafa Kırımoğlu adlı eser hazırlanmıştır. 2014 yılından beri Kırım ve Ukrayna topraklarında devam eden siyasi ve askerî sürecin nasıl sonuçlanacağı hâlen belirsizdir. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun hayatına dair hazırlanan bu kitabın, bu sebeple daha da önem arz ettiği düşünülmektedir.

Vatana Adanmış Ömür: Mustafa Kırımoğlu, kısmen akademik kısmen de bir sözlü tarih çalışması şeklinde ortaya çıkmıştır. Öncelikle, I. Bölüm'de Kırım ve Kırım meselesine dair coğrafi ve tarihsel arka plan ile alandaki temel terimler ve kavramlar işlenmiştir. Ufuk Aykol, "Kırım Tatar Halkının Tarihçesi" başlıklı yazısında Kırım Tatar halkının tarihsel kökleri ve gelişim

1 Kırım Tatar Millî Meclisi tarafından Mustafa Abdülcemil oğlu Cemilev'e Kırımoğlu soyadı verildikten sonra bu şekilde anılmaya başlamıştır.

2 Ukrayna Devlet Başkanı'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti Daimî Temsilcisi olarak görev yapan Tamila Taşeva, Ukrayna Milletvekilidir.

3 Detaylar için bkz. https://eurovision.tv/participant/jamala, Akif Altundas & Maria Korenyuk, "Jamala Ailesinin Acı Dolu Sürgün Hikâyesini Anlattı", *Euronews*, 20.05.2016. https://tr.euronews.com/2016/05/20/jamala-ailesinin-aci-dolu-surgun-hikayesini-anlatti

4 Yarışmayı 534 puanla birinci olarak tamamlayan Camala'ya, dönemin Ukrayna Devlet Başkanı Petro Poroşenko tarafından "Ukrayna Halk Sanatçısı" ünvanı verilmiştir. https://www.qha.com.tr/kultur-sanat/camala-ya-halk-sanatcisi-unvani-verildi-145178. Buna karşılık Rusya, Camala'yı 2023'te arananlar listesine dâhil etmiştir. Bkz. BBC, 21.11.2023. https://www.bbc.com/turkce/articles/c518ve2egyyo

"Rusya Federasyonu Mustafa Cemilev'e Karşı: Omsk Davası Nisan 1976" kitabının tanıtımı, 2003, (M. Kırımoğlu arşivi).

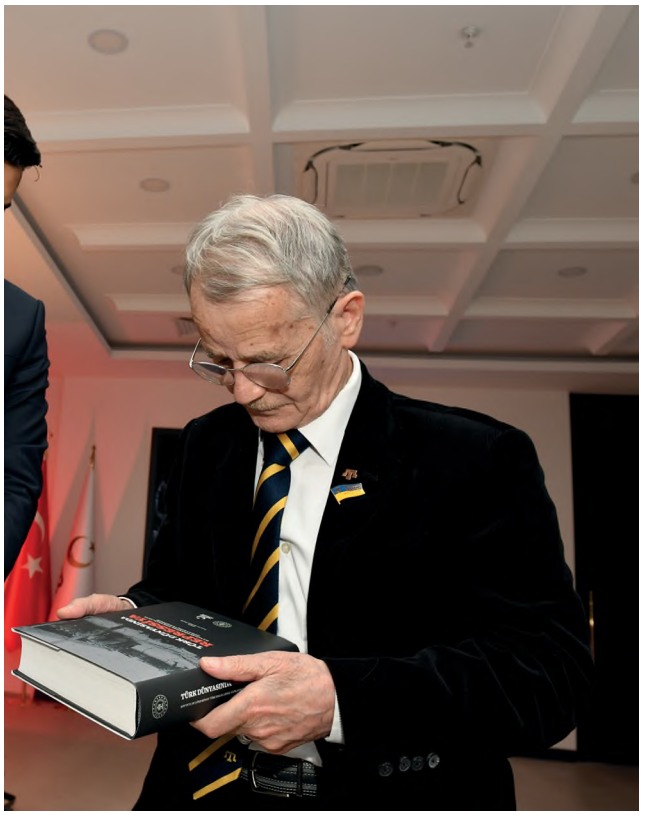
süreçlerini detaylı olarak anlatmış, Millî Hareket'e ilişkin önemli detaylara değinmiş ve Kırımoğlu'nun bu süreçteki rolünden de bahsetmiştir. Nuri Kavak, "Kırım ve Kırım Meselesi" başlıklı yazısında Kırım'ın coğrafi konumu, yer altı ve üstü kaynakları ile ilgili değerli bilgiler vermiş, ardından Kırım meselesinin ne olduğunu kısaca açıklamıştır. Yonca İldeş, "Kırım Tarihinin Bilinmeyen Bir Sürgün Hikâyesi: Kırımlı Urumlar" başlıklı yazısında, Kırım Tatarlarının tarihsel köklerine farklı bir bakış açısı ve önemli detaylar ile değinmiştir. Kırım'ın Rus kontrolüne girme sürecine de değinilen yazıda, sürgün sonrasına dair önemli detaylar da paylaşılmıştır. Fatma Taşdemir ve Adem Özer birlikte kaleme aldıkları "2014'ten Günümüze Uluslararası Hukuk Açısından Kırım Sorunu" başlıklı yazılarında 2014 sonrası sürecin hukuki boyutlarını detaylı olarak anlatmışlardır. Yazıda gerek 2014'e giden süreç ve gerekse de Rus söylem ve eylemlerine gerekçe olan unsurların hukuksal olarak ne kadar geçerli olduğu da detaylı olarak incelenmiştir. 2022 sonrası süreci de hukuksal açıdan hem bölgesel hem küresel boyutları ile ele alınmıştır.

II. Bölüm'ün ilk yazısında Filiz Tutku Aydın, "Sürgünde Gelişen Millî Hareket Hakkında Bazı Mülahazalar" başlıklı yazısında 1944 ve sonrasında sürgünde gelişen Millî Hareket'e ilişkin detaylı bir değerlendirme yapmış, böylece bu döneme dair akla gelen pek çok soruya yanıt vermiştir. Kemal Özcan, "Mustafa Kırımoğlu ve Kırım Tatarlarının Millî Hareketi" başlıklı yazısında Kırım Tatar Millî Hareketi'nin tarihsel sürecini anlatmış, ardından Kırımoğlu'nun bu hareket içindeki yerini ve önemini detaylandırmıştır. Bu yazının âdeta tamamlayıcısı olarak, Hande Gündüz "Kırımlı Kadınların Millî Hareket Dâhilindeki Görevleri ve Mustafa Kırımoğlu'na Verdikleri Destek" başlıklı yazısında Kırımlı kadınların Millî Hareket içindeki yeri ve değerinin yanı sıra Kırımoğlu'na verdikleri desteğin detaylarını okuyucuyla paylaşmıştır. Kamelya Tekne'nin "Nesillerin Tesis Ettiği Ülkü Birliği: Kırım Davası" başlıklı yazısı, Kırım Tatar Millî Hareketi'nin hem Kırım Tatarlarını birleştirme hem de geleceğe dair bir tasavvur oluşturma yolundaki önemine dair detaylar içermektedir. Yine bu yazıda Kırım Tatar Millî Hareketi'ne hizmet edenlerin yanı sıra döneme ilişkin süreli yayınlara da detaylı olarak değinilmiştir. Ulvi Keser, "Kıbrıs Davası ve Mustafa Kırımoğlu" başlıklı yazısında, Kırımoğlu'nun Kıbrıs meselesine dair duruşu ve meseleye katkılarına dair önemli detaylar vermektedir. Bu yazı, Türk dünyası içinde değerli bir yere sahip olan Kırımoğlu'nun Türkiye açısından da kritik bir konu olan Kıbrıs meselesine dair duruşunu göstermesi açısından önemlidir. Özellikle sürgün sonrası dönemde Kırım kökenli pek çok ailenin Kıbrıs'a yerleşme sürecine dair detaylar da bu yazıda yer almıştır. Metin Omer, "Romanya'daki Kırım Tatarlarında Millî Bilinç ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu" başlıklı yazısında Kırım Tatar tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Romanya'dan ve buraya yerleşen Kırım Tatar toplumuna dair bilgiler paylaşmıştır. Gerek Kırım Tatar Millî Hareketi ve gerekse Kırımoğlu için önemli olan Romanya'ya dair detaylar anlatılmıştır.

Ankara, 2023 (YTB arşivi)

YTB

Ankara, 2023 (YTB arşivi)

III. Bölüm'de, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun hayatı ve siyasi mücadelesine dair yazılar yer almaktadır. Bu bölümün Taner Zorbay tarafından kaleme alınan "Ana Hatlarıyla Mustafa Kırımoğlu'nun Hayatı" başlıklı ilk yazısında, Kırımoğlu'nun hayat hikâyesinin detayları, tarihsel arka planıyla beraber, kısaca okurlarla paylaşılmıştır. Yazıda, Kırımoğlu'nun karşılaştığı zorluklara rağmen verdiği mücadele ve gösterdiği kararlılık detaylı olarak anlatılmıştır. Bu bölümün, Enver Aydoğan tarafından kaleme alınan "Kutadgu Bilig'de Tasvir Edilen Bey Örneği: Mustafa Aga" başlıklı ikinci yazısında, Türk yazınında önemli bir yere sahip olan bir eserle Kırımoğlu arasında kurduğu bağlantıyla, Kırımoğlu'nun, "Bey" rolü ve buna uygun özellikleriyle Kırım Tatar Millî Hareketi ve Türk dünyası için önemine atıf yapmıştır.

Bu bölümün sözlü tarih çalışması usulüyle derlenen diğer yazılarında Kırımoğlu ile şahsen tanışan ve/ya çalışan kişiler, hem Kırım Tatar Millî Hareketi ve hem de Kırımoğlu ile ilgili duygu ve düşüncelerinden, gözlemledikleri kişisel özelliklerinden ve hatıralarından bahsetmişlerdir. Kırımoğlu'nun hayatı ve Millî Hareket'in detaylarını da haiz olan bu bölüme, Tamila Taşeva "Yılmazlık Simgesi", Gayana Yüksel, "Kırım Tatar Halkının Lideri: Mustafa Kırımoğlu", Vasfiye Hairova "Ben Bu Yoldan Sapmam", Bekir Mamut "Millî Hareket Uğrunda", Şevket Kaybullayev "Gazetemizin İsim Babası", İlmi Ümer "Mustafa Hakkında", Alemhan Sarı "Dergimize Fatiha Vermişti", Arsen Alçikov "Herkesin Fikrini Sabırla Dinleyen Lider", Serra Menekay "Umudun Adı", Yakup Ömeroğlu "Meydanların Adamı", Kemal Özpınar "Mustafa Kırımoğlu", Gönül Şamilkızı "İşgal ve Sonrasında Kırımoğlu", Celal İçten "Hatıralar" ve Mükremin Şahin "Halkının Yolunu Aydınlatan Meşale" başlıklı yazılarıyla değerli yazılarıyla katkıda bulunmuşlardır.

IV. Bölüm'deki yazılar, Kırımoğlu ve Kırım Tatar Millî Hareketi'ne dair detaylar içeren ve Kırımoğlu ile şahsen tanışan ve/veya teşrikimesaisi olan kişilerle yapılan mülakatlardan oluşmaktadır. Bu bölümde gerek Kırımoğlu gerekse Kırım Tatar Millî Hareketi'nin Rusya ile olan ilişkileri ile Kırım ve Kırımoğlu'nun Türk dünyası içindeki yerine dair sorulara verilen yanıtlar yer almaktadır. Bu mülakatlar Mustafa Kırımoğlu, Refat Çubarov, Tamila Taşeva, Emine Ceppar, Gayana Yüksel ve Eskender Bariyev ile yapılmıştır.

Çalışmamız, aslında tüm anlatılan ve paylaşılanlar üzerine, yoruma gerek olmaksızın, Kırımoğlu ve Kırım Tatar Millî Hareketi'nin hatırasına bir vefa sergileme gayretidir. 80 yıl önce gerçekleşen sürgün ile yaşıt olan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun hayatı ve mücadelesini tarihe ve gelecek nesillere aktaracak bir çalışmanın da böylece ortaya çıkmış olacağı ümit edilmektedir.

Çalışmamızın tamamlanabilmesini mümkün kılan kişi ve kurumlara da bu vesileyle elbet kifayetsiz ancak gönülden bir teşekkürü de dile getirmek isterim.

Öncelikle ve özellikle Sayın Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'na hem çalışmamıza hem de kendisiyle ilgili yine YTB tarafından hazırlanmakta olan belgesel çalışmasına verdiği katkılar, bizle paylaştığı fotoğraf arşivi ve yoğun programından bizlere ayırdığı kıymetli vakit için teşekkürü bir borç bilirim. Onun hayatı ve mücadelesini çok kısaca anlatan bu çalışmamızın hem kendisine bir vefa hem de Kırım davasına bir katkı olmasını temenni ediyorum.

Çalışmamızın ortaya çıkışından basım aşamasına kadar, öncelikle YTB nezdinde, Başkan Abdullah Eren, Başkan Yardımcısı Murat Kazancı, Kültürel ve Sosyal İlişkiler Dairesi'nden Fazile Zeynelzade Karataş, Servet Turan ve emeği geçen tüm diğer personele teşekkürü bir borç bilirim. Yine, yoğun mesailerine rağmen talebimize olumlu dönüş yapan ve değerli katkılarıyla bu çalışmaya destek sunan, Kırımoğlu ailesinin ve Kırım Tatar toplumunun değerli mensupları ile konuyla ilgili farklı yazılarıyla çalışmamıza katkı sunan kişiler, sivil toplum kuruluşlarının kıymetli temsilcileri, gazeteciler ve akademisyenler yürek dolusu bir teşekkürü hak etmektedirler. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, başlangıç aşamasında bizi teşvik eden ve ara sıra gerçekleşen görüşmelerimizde motivasyonumuzu artıran Prof. Dr. Hakan Kırımlı ile Mükremin Şahin, Oya Deniz Çongar Şahin, Namık Kemal Bayar ve Tuncer Kalkay'a ayrıca teşekkür etmek isterim.

Elbette, insan eliyle ortaya çıkan her eserde olduğu gibi, çalışmanın planlama ve yazım aşamasında görülebilecek her türlü hata ve eksikliğin, çalışmanın editörüne ait kabul edilmesi müsterhamdır. Çalışmamızın, konuya ilişkin daha pek çok eser ve projeye ilham olması diğer bir temennimdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yıla eriştiği ve yeni bir yüzyıla yelken açtığı, Kırımoğlu'nun Sürgün ile yaşıt bir ömür tecrübesiyle hepimize hâlâ örnek bir gayretle mücadelesine devam ettiği ve aralarında Kırım'ın da olduğu ve uzun zamandır barış ve huzuru bekleyen dünyanın pek çok köşesinin kan ve gözyaşına bulandığı şu günlerde, barış, huzur ve adaletin hepimiz için bir ihtiyaç olduğu gerçeğinden hareketle, tüm insanlığa daha aydınlık bir gelecek temenni ediyorum.

En içten selam ve saygılarımla.

DR. **TANER ZORBAY**

I. BÖLÜM

KIRIM, KIRIM TATARLARI VE KIRIM MESELESİNE DAİR

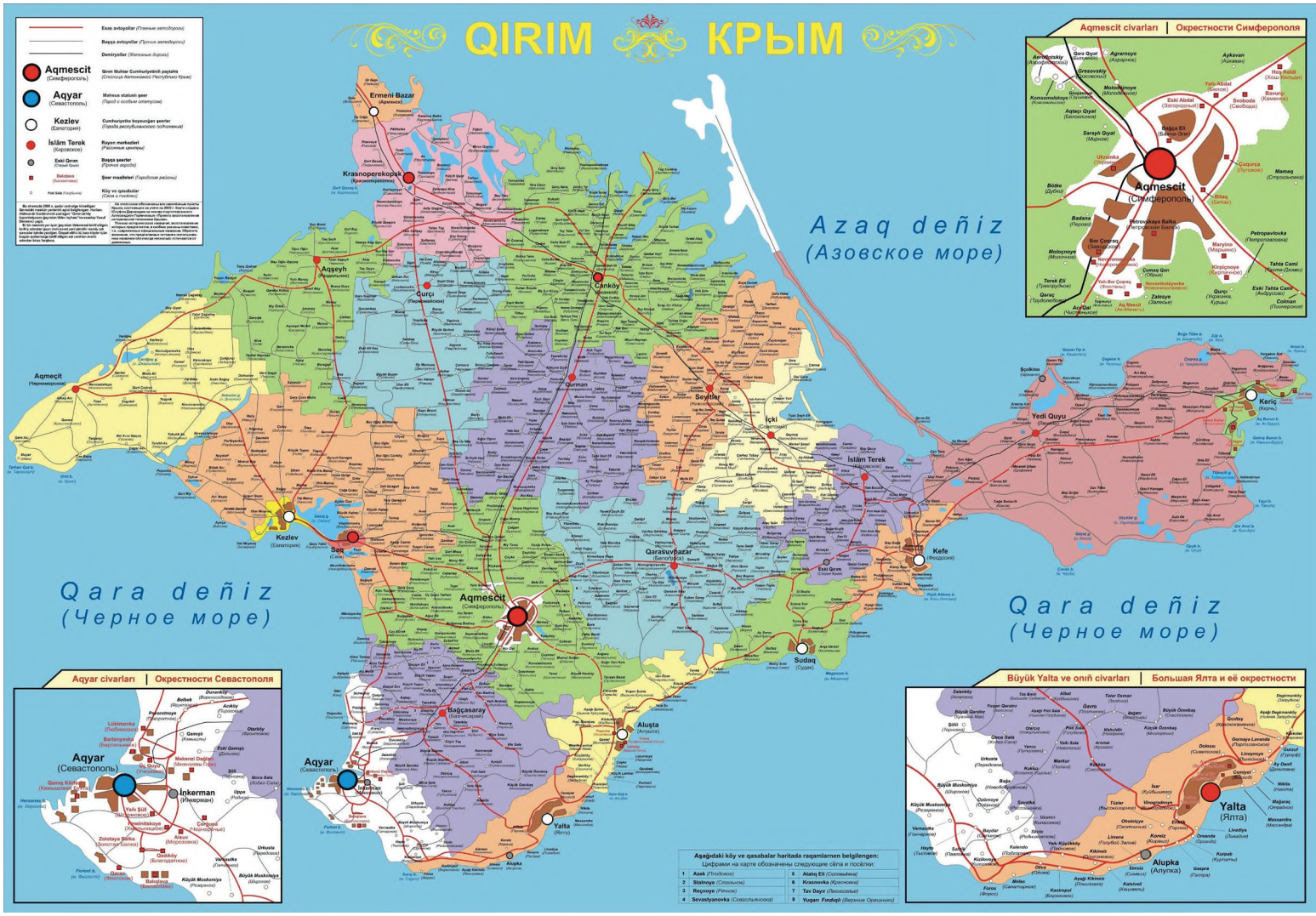
KIRIM TATAR HALKININ TARİHÇESİ

Ufuk Aykol*

Kırım Tatarları, Kırım'ın Müslüman ve yerli Türk halkıdır. Ana dillerine Kırım Tatarca (Qırımtatarca) denilmektedir. Kırım Tatarca, hem Oğuz hem de Kıpçak grubunun özelliklerini taşımaktadır. Bu sebeple Türk dilleri arasında müstesna bir yere sahiptir. Kıpçak dil özelliklerinin ağır bastığı şivesi Çöl, Oğuz özelliklerinin ağır bastığı şiveye ise Yalıboyu'dur. Kırım'ın kuzey ve güney uçlarında olan bu bölgelerdeki şiveler tarihsel süreçte göçlerle birlikte oluşmuştur. Bu iki farklı şivenin karışımı olarak nitelendirebileceğimiz Orta Yolak ise Kırım'ın coğrafi olarak merkezinde yer alan Bahçesaray ve Karasubazar arasındaki bölgede konuşulan şivedir.

Bugün Kırım Tatarları göç, işgal ve sürgün sebebiyle pek çok ülkede diasporada yaşamaktadır. Nüfusunun çoğunluğu vatanının dışında yaşasa da Kırım Tatarları, işgal altında bulunan Kırım Yarımadası içerisinde varlığını sürdürme mücadelesi vermektedir.

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi.

Şekil 1. Kırım Haritası

KIRIM YARIMADASI

Kırım; batıdan ve güneyden Karadeniz, doğudan ve kuzeyden Azak Denizi ile çevrili, 9 km genişliğinde 20 km uzunluğunda dar bir kara parçasıyla ana karaya bağlanan bir yarımadadır. Ana karaya bağlanmasını sağlayan Orkapı Kalesi, yarımadaya ana karadan gelebilecek tehlikelere karşı doğal bir engel olarak kabul edilir. Bu dar bağlantı sebebiyle Kırım, bir bakıma ada özelliği de göstermektedir. Bundan dolayı yarımadaya halk arasında Yeşilada ismi de verilmiştir.[1]

Tarih boyunca çeşitli halkların uğrak yeri olsa da Kırım, hususi olarak Asya'dan gelen toplulukların önemli bir yerleşim noktasıydı. MÖ VII. yüzyılda bozkırın göçebe topluluklardan olan İskitler, daha sonra da

1 Kırım'ın genel tarihi ve coğrafyası için bkz. Halil İnalcık, "Kırım", *DİA*, C: 25, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), s. 447-450.

Kimmerler yarımada ve kuzeyindeki bölgeye yerleşmişlerdir. MÖ IV. yüzyılda Hun hâkimiyeti altına giren Kırım, daha sonraları Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kıpçakların yerleştiği bir bölge olmuştur. XIII. yüzyılda ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kırım'ın önemli bir liman kenti olan Sudak'ı ele geçirmesi, Kırım'ın Anadolu ile ticari bağlarını güçlendirmiştir.[2]

ALTIN ORDA HÂKİMİYETİ

Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han ölmeden önce çok geniş bir coğrafyaya yayılan devletinin topraklarını oğulları arasında paylaştırmıştı. Buna göre, en büyük oğlu Cuci'ye miras olarak batı kesimindeki topraklar düşmüş, Hazar Denizi ile Aral Gölü'nün batısında kalan yerler de Cuci'nin oğulları Batu ve Berke tarafından alınarak büyük bir devlet kurulmuştu. Böylece Moğolların idaresinde olan Altın Orda'nın hâkimiyeti XIII. yüzyılda Kafkasya, Kırım ve Deşt-i Kıpçak'ta kuruldu.[3] Büyük ölçüde Kıpçak nüfusu üzerine kurulmuş olan Altın Orda, teşekkülünün üzerinden yarım asır geçmeden bütünüyle Türkleşti ve Müslümanlaştı. Bu devletin Müslümanlaşmasından sonra XIII. yüzyılın sonları itibarıyla Eskikırım'da camiler ve İslam medeniyetine ait eserler yükselmeye başladı. Bu durum da yarımadada İslam'ın yayılmasının öncüsü oldu.[4]

Altın Orda, XV. yüzyıla gelindiğinde şiddetli taht mücadeleleri yüzünden giderek zayıflamış ve eski gücünü kaybetmişti. Bu mücadeleler sırasında da özellikle müstahkem kaleleriyle Kırım, Altın Orda hanına isyan eden bey ve hanların bir sığınağı hâline gelmişti. Cengiz Han soyundan gelen hanedan mensupları Kırım'ı bir üs olarak kullanıyor, hükümdarlıklarını burada ilan ediyor ve başkenti ele geçirmek için hazırlıklarını burada gerçekleştiriyorlardı.[5] Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur'un soyundan olan Baş Timur da Kırım'da kendi adına sikke bastırarak 1394-1395'e doğru hâkimiyet iddiasında bulunmuştu. Onun oğulları da bu mücadeleyi sürdürerek Kırım'da ayrı bir hanlık kurmaya muvaffak oldular. Fakat Baş Timur'un oğlu Gıyaseddin hâkimiyetini koruma mücadelesini kaybedince Litvanya Prensliği'ne sığınmak zorunda kalmıştı. Onun oğlu olan Hacı Geray, Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusudur.[6]

KIRIM HANLIĞI

I. Hacı Geray Han'ın kendi adına bastırdığı en eski sikke H. 845 (M. 1441-42) tarihlidir. Hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla Altın Orda içerisinde şiddetli siyasi mücadeleden kaçan kabileleri kendi yanına çekmişti. Bununla birlikte Litvanya ve Moskova prenslikleriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. 1454 yılına gelindiğinde ise Osmanlı-Kırım kuvvetleri ilk defa müttefik ve müşterek olarak Ceneviz hâkimiyetinde bulunan Kefe'yi muhasara etti. Bu muhasara sonunda Cenevizliler hem Osmanlı sultanına hem de Kırım hanına yıllık vergi vermeye razı oldular.[7]

2 Hanlık dönemi öncesi yarımadanın tarihi ve Türkleşmesi için bkz. Saadettin Gömeç, "Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri", *Turkish Studies; International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 4/3, Spring 2009, s. 1013-1023.

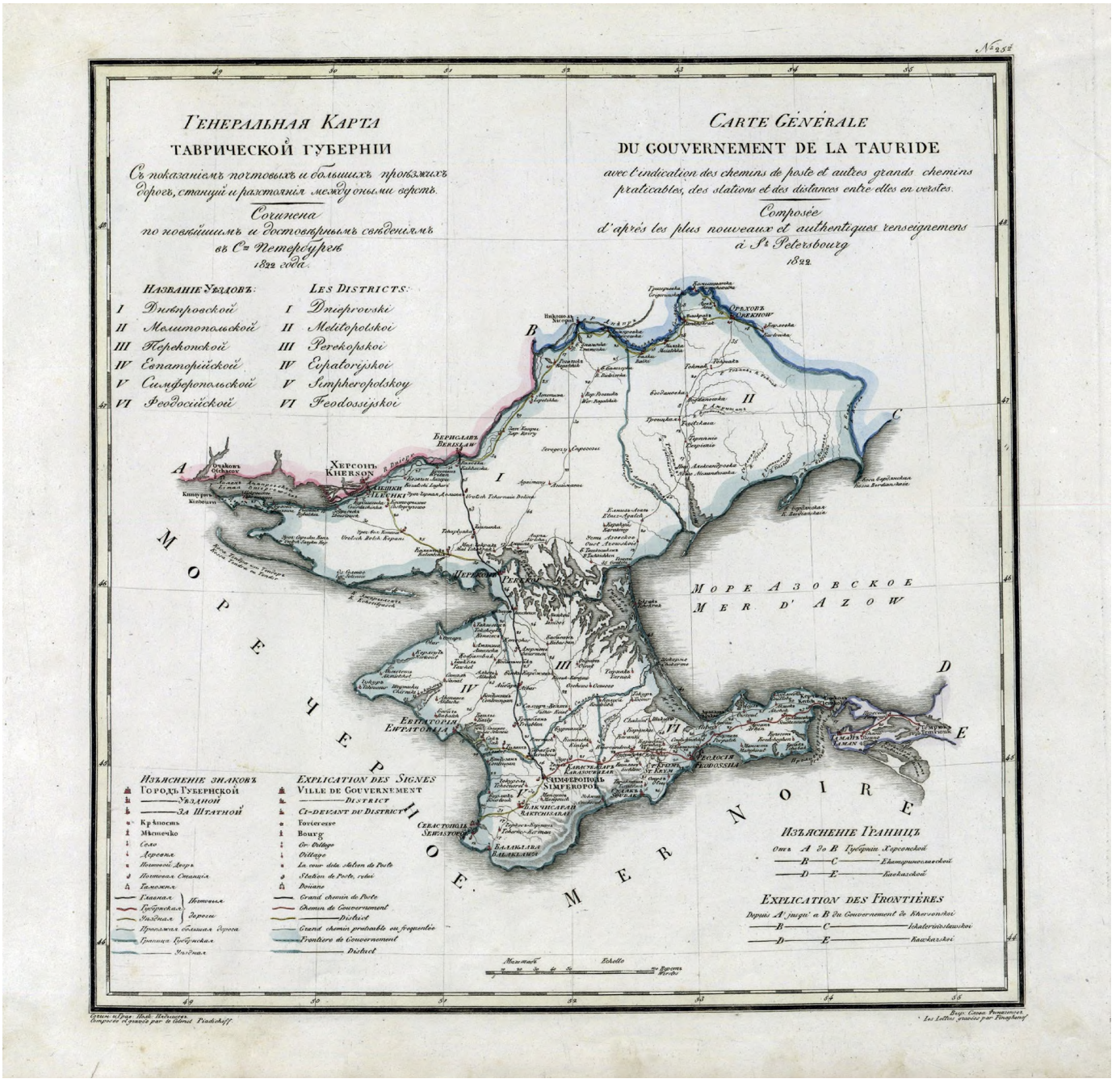
3 Mehmet Saray, "Altın Orda", *DİA*, C: 2, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), s. 538-540.

4 Eskikırım'da Altın Orda zamanından bugüne kadar ulaşabilen İslam eserleri için bkz. Hakan Kırımlı & Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Yadigârları*, (İstanbul: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluklar Dairesi Başkanlığı, 2016), s. 606-643.

5 Altın Orda Devleti'ndeki taht mücadeleleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. *Mustafa Kafalı, Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976), s. 89-99; Mehmet Saray, "Altın Orda", s. 538-540; Kırım'ın bu taht kavgaları arasındaki konumu için bkz. Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı", *DİA*, C:25, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002) s. 450.

6 Kırım Hanlığı'nın tarihçesi için bkz. Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), s. 3-26; Hanlığın kuruluşu ve menşei ile ilgili olarak bkz. Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, (İstanbul: Selenge Yayınları 2009), s. 13-18; Hacı Geray ve Geray Hanedanı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Giray", *DİA*, C: 4, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 1996), s. 76-78; Kırım Hanlığı'nın tarihini hanların biyografisi içerisinde anlatan çok önemli bir kaynak olarak bkz. Halim Geray Sultan, *Gülbün-i Hânân*, Haz. Osman Cudî, İstanbul 1327 (1910).

7 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II. Cilt*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), s. 127-132.

Şekil 2. Kırım Hanlığı[8]

I. Hacı Geray Han'ın 1466 yılında ölümünden sonra çıkan taht kavgasında Osmanlı Devleti'nin desteğini alan Mengli Geray, Kırım hanı oldu. Mengli Geray, taht mücadelelerinin sebebiyle hanlığın zayıflayan siyasi otoritesini sağlamlaştırmak için Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak 1475 yılında Cenevizlileri, Kefe ve Kırım'ın sahil boyundaki kentlerden çıkarmayı başarmıştır. Kardeşi Nurdevlet ile yeniden taht mücadelesine girişen

8 Kırım'ın Eski Haritaları-Wikipedia

I. Mengli Geray Han, 1478 senesinde Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Kırım'da yeniden han olmuş ve hâkimiyetini sağlamıştır.[9]

Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet ile de iyi ilişkiler kurmuş olan I. Mengli Geray Han, padişahın vefatının ardından tahta geçen oğlu Sultan II. Bayezid'in 1484'teki Akkerman Seferi'ne askerî destek sağladı. 1502 yılında ise Altın Orda'ya son darbeyi indirdi. Oğlu I. Mehmed Geray Han (1514-1523), Moskova'ya yaptığı akınlarla Rusları güç duruma düşürmüş ve Moskova'yı yıllık vergi ödemeye mecbur bırakmıştır. 1532 yılında I. Sahib Geray Han'ın, Osmanlı Devleti'nin yardımıyla Kırım tahtına çıkması, Osmanlı hâkimiyetinin hanlık üzerindeki etkisini arttığını göstermektedir. Kırım üzerinde Osmanlı nüfuzunun artmış olması kabile aristokrasisi arasında bir tepkiyi de doğurmuştur. Buna mukabil olarak İstanbul'dan atanan hanlara karşı mirza ve beyler zaman zaman rakip hanlarla iş birliği içinde olmuşlardır.[11]

Altın Orda'nın yıkılmasından sonra bu devletin mirası için Ruslar ile rekabete girişen Kırım Hanlığı, 1552'de Kazan Hanlığı'nın ve 1556 yılında da Hacıtarhan (Astrahan) Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle 16. yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir tehditle karşı karşıya bulunuyordu.[12] I. Devlet Geray Han 1571 yılında Moskova'ya düzenlediği seferde şehri kuşatıp etrafındaki köyleri yakarak Ruslara karşı büyük başarılar kazansa da bunlar Kazan ve Astrahan'ın kurtarılması için yeterli olmamıştır.[13] Bundan sonra Rusların güneye inmesinin engellenmesi ancak Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı himayesi ve hanları desteklemesi ile mümkün olacaktı.[14]

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti, batıda Avusturya ve doğuda İran ile yaptığı uzun süreli savaşlarda Kırım Tatar güçlerine daha fazla ihtiyaç duymuştu. Aynı dönemde hanlığın Zaporog Kazakları tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına aldırış edilmeden Kırım Tatarları bu seferlere çağrıldı. Osmanlı paşalarının seferlerde Kırım hanlarına emrindeki bir komutan gibi davranmaları da şüphesiz bir hoşnutsuzluk yarattı. II. Mehmed Geray'ın (1577-1584) bu duruma muhalefeti ciddi sorunlara neden olmuş ve İstanbul'dan gönderilen II. İslâm Geray (1584-1588), Mehmed Geray Han'ı öldürterek han olarak tahta çıkmıştır. İlk defa onun döneminde Osmanlı padişahı adına Kırım'da hutbe okutulmuştur.[15]

İstanbul'dan tayin edilen hanlar ile Karaçi beylerinin desteğini alan Geray hanedanı mensupları arasındaki taht mücadeleleri, XVII. yüzyılın ilk yarısında Kırım'da siyasi bir istikrarsızlık dönemine sebep oldu.[16] Tahta çıkan Geraylar kısa süreli tahtta kalmışlar yahut mükerrer olarak tahtta bulunmuşlardır. III. Mehmed Geray Han (1610, 1623-1624, 1624-1627) ve Canıbek Geray Han (1610-1623, 1624, 1627-1630) üçer kez hanlık yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin de iç meselelerle uğraştığı bu dönemde Kırım'da yaşanan bu taht mücadeleleri padişahların da hanlık üzerindeki otoritesini sarsmıştır.[17]

Şekil 3. I. Mengli Geray (ortada), büyük oğlu, geleceğin hanı I. Mehmed Geray (solda) ve Osmanlı Sultanı II. Bayezid (sağda) ile birlikte. Türk minyatürü parçası, 16. yüzyıl[10]

9 Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tabiliğine girmesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Belleten*, C:8, Ankara 1944, s. 184-229.

10 https://web.archive.org/web/20120717062429/http://www.hansaray.org.ua/e_geray_ist.html (Erişim tarihi: 21.05.24)

11 Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 67-72.

12 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), s. 168- 172.

13 Halil İnalcık, "Devlet Giray", *DİA*, C: 9, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), s. 241-242.

14 Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı", s. 452.

15 Bu durum Gülbün-i Hânân'da, *"İslâm Geray zamanına kadar minberlerde sırf Kırım hanları namına dua okunurdu. Padişah tarafından varid olan bir emir üzerine minberlerde padişahın namı dahi zikredilmeye başlamıştır ki minberlerde iptida padişahın sonra hanın isimleri zikrolunarak dualar okunurdu."* şeklinde açıklanmıştır. Bkz. Halim Geray Sultan, *Gülbün-i Hânân*, s. 58.

16 Kabile aristokrasinin hanlık üzerindeki etkisi için bkz. Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 39-45.

17 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt I. Kısım*, s. 171-176.

Şekil 4. Hansaray, Kırım Bahçesaray, Carlo Bossoli

XVII. yüzyılın sonundaki Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'nda (1683-1699), Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Kırım Hanlığı, hem Ruslara hem de Habsburglara karşı savaştı. 1696 senesinde Azak Kalesi'nin Rusların eline geçmesi ise Karadeniz'in ve Kırım Yarımadası'nın güvenliğini tehdit etmekteydi. Nitekim 1711 senesindeki Prut Savaşı sonunda Azak Kalesi geri alınmış ancak Rusya'nın Karadeniz'e ve dolayısıyla Kırım'a yönelik genişleme politikası devam etmiştir.[18] Bu amaçla Rus ordusu ilk defa 1736 yılında General von Münnich komutasında Orkapı'dan Kırım'a girip Kezlev, Bahçesaray ve Akmescit'i yakıp yıkmıştır. Bu istila sırasında hanlığın başkenti olan Bahçesaray'daki Gerayların ikamet sarayı Hansaray ve Selim Geray Han'ın kurduğu zengin kütüphanenin neredeyse tamamı yakıldı. Bu hem maddi hem de psikolojik bir yıkımdı ve I. Kaplan Geray Han'ın da tahttan azledilmesine sebep oldu.[19]

Rus ordusu 1737 ve 1738 yıllarında tekrar Kırım'a girip yarımadayı istilaya devam etmiştir. General Lacy komutasındaki ordu, Karasubazar şehrine ulaştığında etrafı yağmalayıp şehri baştanbaşa yakmıştır. Bu durum üzerine II. Fetih Geray Han (1736-1737) tahttan azledilip yerine amcası II. Mengli Geray Han (1737-1740) ikinci defa Kırım tahtına çıkarılmıştır. Rus işgaliyle harap bir hâle gelen Bahçesaray ve diğer şehirlerin imarı için çalışan II. Selâmet Geray (1740-1743), Hansaray'ı ve Han Camii'ni İstanbul'dan gönderilen yardımlarla onarmıştır.[20]

II. Yekaterina (1762-1796) ile birlikte yeni bir döneme giren Rusya, Kırım'ı ele geçirerek Karadeniz'e inme planlarını bu dönemde etkin bir biçimde hayata geçirmeyi hedeflemiştir.[21] Rusların, Lehistan'daki taht mücadelesini bahane edip buraya asker sevk etmesi ve Kırım Hanlığı'na ait olan Balta şehrine girip yağmalamaları yeni bir savaşın sebebi oldu. 1768 yılı Ekim ayında Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etti. Savaşın başladığı 1768 yılından 1770 yılına kadar Kırım Hanlığı tahtında üç ayrı han oturdu: Kırım Geray Han, IV. Devlet Geray Han ve II. Kaplan Geray Han.[22]

Savaşı sona erdiren Küçük Kaynarca Antlaşması 1774 senesinde imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Kırım Hanlığı bağımsız bir devlet statüsüne sahip olacaktı. Kırım hanları ise bağımsız bir şekilde Kırım Hanlığı'na bağlı beyler ve mirzalar tarafından seçilecekti. Bu bağımsızlıkla beraber Kırım Tatarları, Müslüman olmaları sebebiyle halifeye yani Osmanlı padişahına bağlı olacaklardı. Fakat bu bağlılık hanlığın siyasi bağımsızlığını etkilemeyecekti. 1774-1783 yılları arasında Kırım Hanlığı'nda taht mücadeleleri sebebiyle iç karışıklıklar yaşadı. Çokça kanlı geçen dönemde

18 İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 11-13.
19 Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 75-78.
20 Ömer Bıyık, *Kırım'ın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyât, 2014), s. 29.
21 Alper Başer, "Kırım'da Rus Kolonizasyonu (1783-1850)", *Karadeniz Araştırmaları*, C: 6 S: 24, Kış 2010, s. 29-42.
22 Halil İnalcık, "Kırm Hanlığı", s. 453.

Şahin Geray Han, Kırım Hanlığı'nı merkezî otoriteye ve düzenli orduya sahip bir devlet kimliğine büründürmeye çalıştı. Bunun için Rusya İmparatorluğu'ndan destek aldı. Fakat Rusya İmparatorluğu'nun asıl gayesi Kırım Hanlığı'nı işgal etmekti. Nitekim, Rusya İmparatorluğu 19 Nisan 1783'te Kırım'ı ilhak etti.[23]

KIRIM'DA RUS HÂKİMİYETİ

Rusya İmparatorluğu, Kırım'da askerî bir idare kurdu ve imparatorluk yıkılana kadar Kırım Tatarlarına hiçbir şekilde idari yapıda yer verilmedi.[24] 13 Şubat 1784'te Tavrida Eyaleti teşkil edildi. Bu eyalet sadece Kırım'ı değil, yarımadanın kuzeyindeki bozkırı da içine alıyordu. Bu eyaletin kurulmasının asıl amacı, Kırım Yarımadası'nı tek başına bir eyalet olarak tutmayarak Rusların nüfus çoğunluğunun sağlanmasıydı. Yeni idari birimde Kırım adı da özellikle kullanılmamıştı. Kırım'daki bu idari yapı ufak değişikliklerle birlikte 1917'ye kadar varlığını sürdürdü.[25] Rusya, bu amaçla Kırım'ı bir Rus-Slav ülkesi hâline getirmeyi amaçlarken, yarımadayı da güneye doğru Osmanlı Devleti'nin topraklarına yayılmak için bir sıçrama tahtası olarak görmekte ve Kırım Tatarlarının buradaki varlığını istememekteydi.[26] İlk olarak, Kırım'da Türk-İslam izleri yok edilmeye başlandı. Altın Orda ve Kırım Hanlığı'ndan kalan tarihî eserler yıkıldı yahut büyük ölçüde tahribata uğradı.[27]

Kırım'a yoğun bir şekilde Slav ve diğer gayrimüslim unsurlar iskân edilmeye başlandı. Kırım Tatar köylülerinin topraklarının ellerinden alınması, halkın Osmanlı Devleti'nin topraklarına kitleler hâlinde göç etmesine neden oldu. 1783 senesinden itibaren Kırım Tatar göçleri 150 sene boyunca devam etti. XIX. yüzyılda bu göç hareketi zirveye ulaştı ve bunun sonucunda XX. yüzyılda Kırım'dan göç eden Kırım Tatarlarının sayısı, Kırım'da kalanlardan çok daha fazla hâle geldi.[28]

Kırım'da Rus hâkimiyetinin kurulmasından sonra, 1794'te Tavrida İdâre-i Rûhâniyyesi kuruldu.[29] Böylece Kırım Tatarları arasında gayet etkili olan din işleri de kontrol altına alınabilecekti. Bu idare teşkilatında müftü seçilebilmek için yeterli dinî bilgiye sahip olmak da gerekmiyordu. Bu dönemde Kırım'daki mektep ve medreselerin eğitim durumları ilmî açıdan çok geride kaldı. Rusya'nın mali egemenliği karşısında rekabet edemeyen Kırım Tatar esnaf ve sanatkâr kesimi de çökmeye başladı.[30]

İSMAİL BEY GASPIRALI VE KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ

Kırım Hanlığı'nın 1783 senesinde Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilerek topraklarının ilhak edilmesinden 1883 yılında İsmail Bey Gaspıralı'nın Tercüman gazetesini neşretmeye başlamasına kadar geçen dönem, tarihçiler tarafından Kırım Tatarları için "Karanlık Yüzyıl" olarak adlandırılır.[31] Bu yüzyılda Kırım'ı "Tatarsızlaştırmak" için Kırım Tatarlarına idari, siyasi ve iktisadi baskılar uygulanmıştır. Nitekim bu baskılar neticesinde Kırım'dan Anadolu ve Balkanlar'a kitle göçleri gerçekleşmişti.

23 Alan Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), s. 128- 144.

24 Hakan Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", *DİA*, C: 25, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), s. 458- 465.

25 Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), s. 7-8.

26 Alper Başer, "Kırım'da Rus Kolonizasyonu (1783-1850)", s. 30-34.

27 Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 137-142.

28 1853-1856 Kırım Harbi sırasında ve sonrasında Rusya'nın çarlık rejiminin asimile politikası yeni bir göç dalgasını başlattı. Bu göç hareketi 19. yüzyılda Kırım'dan Osmanlı topraklarına doğru gerçekleşen en büyük göç dalgasıydı. Hakan Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 458.

29 İdâre-i Rûhâniyye kurulmadan evvel 1789 yılında Rusya Müslümanları Müftülüğü kurulmuştu. Çariçe II. Yekaterina özellikle İdil-Ural bölgesindeki ahalinin Pugaçov İsyanı'na katıldığını görmüştü. Bunun başlıca sebebinin daha evvelki hükümdarlar zamanında Müslüman halkın maruz kaldığı şiddetli baskılar olduğu aşikârdı. Çariçe, bu nazarı itibara alarak bu kurumun kurulmasını sağladı. Merkezi Ufa şehrinde olan "Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi" adını taşıyan bu kurumun vazifesi, mollalar (hocalar) ve başka Müslüman dinî adamlarını tayin etmek ve Rusya'daki bütün Müslümanları kontrol etmekti. Çariçe II. Yekaterina bu hareketleriyle İslam ahalisini kazanmak siyasetini uyguluyordu. Bkz. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 304-305.

30 Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, s. 19-22.

31 *Kırımlı, Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, s. 37.

Fotoğraf 1. İsmail Bey Gaspıralı[34]

Bu göçler Rusya tarafından da daima teşvik edilmiş ve kimi zaman göçlerin artması için uygulanan baskılar şiddetlenmiştir. Göç etmeyip Kırım'da kalanlar ise millî kimliklerini muhafaza edebilecek tüm kurum ve imkânlardan yoksun kalmışlardı. Köhneleşmiş medreselerde okuyan talebeler, okuma yazma dahi öğrenemiyorlardı.[32] Kırım Tatar çocukları iyi bir eğitim alabilmek için ya Osmanlı topraklarına göç etmek yahut Rus okullarında okumak zorunda bırakılmışlardı.[33]

Bu karanlık dönemde millî bir ideal ile ortaya çıkan İsmail Bey Gaspıralı, Kırım Tatarları arasında millî aydınlanma hareketini başlattı. 22 Nisan 1883'te Kırım'ın Bahçesaray şehrinde Tercüman gazetesini neşretmeye başladı. 23 Şubat 1918'e kadar neşredilen gazete zaman içinde Kırım'ın çok çok ötesinde de okunur hâle geldi.[35] Gazetenin dili Kırım Tatarca serpiştirilmiş bir İstanbul Türkçesi idi. Gaspıralı, gazetesinde kullandığı bu dili "edebî dil" olarak adlandırıyordu.[36] Esasında *Tercüman* yalnızca bir gazete değildi; yayınevi olmasının yanı sıra millî okul işlevi de görmekteydi. Çünkü ileride değineceğimiz Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın toplanmasında önemli görevlerde bulunanlar *Tercüman* gazetesinin neşrinde çalışmış veya İsmail Bey Gaspıralı'nın çevresinde bulunmuş insanlardı.

İsmail Bey Gaspıralı, Türk halklarının tüm sorunlarının temelinde eğitimde geri kalınmasının yattığını düşünüyordu. Bunun için Gaspıralı, öğrencilerin her şeyden önce millî dillerinde okuma-yazma öğrenmelerini amaçlayan yeni bir eğitim sistemi planladı. Usûl-i cedîd olarak adlandırdığı bu eğitim sistemini Kırım'da, Tercüman gazetesini neşrettiği Bahçesaray'da başlattı. İlki 1884 senesinde açılan usûl-i cedîd mekteplerinin sayısı 10 yıl içerisinde Rusya İmparatorluğu sınırları içinde 100'ü geçecekti; Gaspıralı'nın vefat ettiği 1914 senesinde Rusya'da yaklaşık 5.000 usûl-i cedîd mektebi vardı.[37]

YAŞ TATAR HAREKETİ

1900'lü yılların başlarında Rusya'daki inkılapçı hareketlerden etkilenen ve İsmail Bey Gaspıralı'nın millî maarif programıyla mutabık hareket eden bir Kırım Tatar grubu ortaya çıktı. Hem yaşlarının genç olması sebebiyle hem de Osmanlı'daki "Genç Türkler" adından esinlenilerek bu gruba "Yaş Tatarlar" (Genç Tatarlar) adı verilmiştir.

Kırım Tatarlarının sorunlarına çare arayan bu grubun önde gelen ismi, Kırım Tatarlarının toprak sorunlarıyla yakından ilgilenen ve halkını Rusya İmparatorluğu'nun sömürgeciliğinden kurtarmak hedefinde olan Abdürreşîd Mehdî idi. 1902'de Tatar Öğretmen Okulu'ndan mezun olan Mehdî, Kırım'ın Karasubazar şehrinde öğretmenlik ve belediye başkanlığı yapmıştır. Onun çalışmaları esnasında etrafında toplanan insanlar Yaş Tatar Hareketi'nin gelişmesine yardımcı olmuştur. Yaş Tatarlar, Karasubazar merkez olmak üzere Bahçesaray, Akmescit, Yalta ve Kırım'ın çeşitli yerlerinde gizli hücreler hâlinde yapılandılar. Yaş Tatarlar, 1906-1908 seneleri

32 Bu dönemde Rusya'da geleneksel medrese eğitiminde mollalar, talebelere Kuran okumayı öğretmeyi yeterli görüyorlardı. Edward Lazzerini, "Ismail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia, 1878-1914", Phd. Thesis in University of Washington 1972, 175-186.

33 Kırım'da Rus hâkimiyetinin ilk yüzyılı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916),* s. 5-35.

34 "Türklerin Büyük Muallim ve Muharrirlerinden İsmail Bey Gasprinskiy", *İBB Atatürk Kitaplığı, Kartpostal Koleksiyonu,* Krt_006810.

35 Hakan Kırımlı, "İsmail Bey Gaspıralı", *DİA*, C: 13, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), s. 393.

36 İsmail Bey Gaspıralı, "Lisan Meselesi", *Tercüman*, No. 91, Kasım 20, 1905.

37 Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916),* s. 53-56.

arasında Vatan Hâdimi gazetesini neşrettiler. Hem çıkardıkları gazete hem de faaliyetlerindeki amaçları ile "Vatan Kırım"[38] şiarını Kırım Tatar Millî Hareketi'nin esas prensibi olarak benimsediler ve böylece Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın da fikrî temelini oluşturdular.[39]

KIRIM TALEBE CEMİYETİ VE VATAN CEMİYETİ

İstanbul'daki okullarda okuyan Kırım Tatar gençleri de İsmail Bey Gaspıralı'dan ve Yaş Tatar Hareketi'nden çokça etkilenmişlerdi. 1908 senesinde Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra bu gençler arasında da bir talebe cemiyeti kurma fikri doğdu. 1909 senesinde Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet'in öncülüğünde İstanbul'da Kırım Talebe Cemiyeti kuruldu. Fakat bu cemiyetteki bazı talebelerin siyasi faaliyetlerden uzak durmaları ve cemiyetin ileri gelenlerinin Kırım'da da teşkilatlanma planları sebebiyle Vatan Cemiyeti adlı gizli bir cemiyet daha kuruldu. Başlangıçta Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet, Yakup Seytabdullah Kerçî, Abdülhakim Hilmi, Habibullah Temircan Odabaş ve birkaç talebeden daha müteşekkil bu cemiyete yalnızca güvenilirliği ispatlanmış olanlar üyeliğe kabul ediliyordu.[40] Kırım'da çeşitli bildiriler dağıtmakla başlayan cemiyetin millî faaliyetleri daha çok genişledi ve Yaş Tatarlar'ın da desteğini kazandı. Böylece Hasan Sabri Ayvaz ve Seyit Celil Hattat da onların faaliyetlerine katıldı. Nitekim yürütülen tüm bu faaliyetler sonucunda, 1917'de Rusya'da patlak veren devrimin yarattığı siyasi kargaşa içerisinde Kırım Tatarları, Vatan Cemiyeti'nin mensupları öncülüğünde millî bir kurultay toplama hazırlıklarına başladılar.[41]

KIRIM TATAR MİLLÎ KURULTAYI

Rusya'da 1917 Devrimi sırasında ortaya çıkan siyasi otoritesizlik ve kargaşadan istifade eden Kırım Tatarları, Kırım'da millî bir devlet kurma yolunda adımlar atmaya başladılar. 7 Nisan 1917'de Akmescit'te Seyit Celil Hattat'ın başkanlığında Kırım Müslümanları Vekilleri Kongresi toplandı. Bu kongrede, Kırım Müslümanları Merkezî İcra Komitesi'nin kurulma kararı alındı ve bu komiteye 45 üye seçildi. Numan Çelebi Cihan hem komitenin başkanlığına hem de Tavrida ve Batı Rusya Müftüsü ve Ulema İdaresi Başkanlığı'na seçildi. II. Kırım Müslümanları Vekilleri Kongresi, 14-15 Ekim 1917 tarihinde yine Akmescit'te toplandı. Bu kongreye katılan 200 temsilciden 20'si kadındı. Kongrede, 7 Aralık 1917'de Kurultay toplanması kararı alındı. 30 Kasım 1917'de de Kurultay azalarının seçimleri yapıldı. Bu seçimlerde belirlenen 76 milletvekilinden 5'i kadındı. Kurultayın açılışı ise belirlenen tarihten iki gün gecikmeli olarak 9 Aralık 1917'de Bahçesaray'da gerçekleşmiştir.[42]

Kadınların bu aza seçimlerinde hem seçme hem de seçilme hakkına sahip olması, o dönem için son derece önemlidir. Çünkü böylelikle Kırım Tatarları, Türk-İslam tarihinde ilk ve dünya tarihinde ise kadınlara seçme

38 *Yaş Tatarlar*, İsmail Bey Gaspıralı'nın umum Türklük için yaptıkları çalışmalardan ziyade Kırım Tatar halkının vatanları Kırım'daki mevcut idari ve siyasi sorunlarıyla ilgilenmeyi öncelik olarak kabul ediyorlardı. Hakan Kırımlı, "Yaş Tatar Areketi", Mir Bekira Çoban-Zade içinde, ed. Ayder Emirov, *Akmescit* 2013, s. 205-210.

39 Hakan Kırımlı, "Abdürreşîd Mehdî", *DİA*, C: 28, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), s. 374-375.

40 Yakup Seytabdullah Kerçî, Abdülhâkim Hilmi ve Habibulah Temircan Odabaş, İstanbul'da okuyan ve Kırım Talebe Cemiyeti'nin üyeleri gençlerdi. Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar*, (İstanbul: Emel Vakfı, 1993), s. 58-60.

41 Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, s. 201-234.

42 Hakan Kırımlı, "Osmanlı Devleti ve Kırım Türklerinin İstiklal Hareketleri (1917-1918)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1985), s. 14-26.

Fotoğraf 2. Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın azaları[43]

ve seçilme hakkı tanıyan ikinci halk olmuştur. Bu durum, kısa bir zamanda Kırım Tatar halkının ne kadar mesafe kat edebildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kırım Hanlığı'nın (1441-1783) başkenti Bahçesaray'da, hanlığın yönetildiği ve bugün Kırım Tatar millî kimliğinin sembolü hâline gelen Hansaray'da gerçekleştirilen Kırım Tatar Millî Kurultayı'nda 26 Aralık 1917'de ilk Kırım Tatar anayasası Kanun-ı Esasi kabul edildi. Bu anayasanın 16. maddesi ile Kırım Ahalî Cumhuriyeti esası kabul ve ilan edilmiş oldu. Bununla birlikte Kurultay, kendisini parlamento olarak ilan etti ve bu parlamentoya da daimî olarak üç reis seçildi. Bunlar; Hasan Sabri Ayvaz, Cafer Ablayev ve Abdülhâkim Hilmi idi. Parlamentonun Rusça kitabetine Ali Efendi Badaninskiy ve Türkçe kitabetine Seytömer Efendi Tarakçı seçildi. Parlamentonun oluşturulmasıyla beraber gizli oylama usulüyle Meclis-i Mebusân'ın, Başmüdürü (Başbakan) seçmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Başmüdür, hükûmetini kuracak ve parlamentodan itimat oyu isteyecekti.[44]

Meclis-i Mebusân tarafından yapılan oylama sonucunda Kırım Müslümanları İcra Komitesi Reisi ve Kırım Müftüsü olan Numan Çelebi Cihan, başmüdür olarak seçildi. Hükûmet-i Milliyye'yi teşkil ettikten sonra, 20 muhalif oya karşılık lehindeki 40 oy ile parlamentonun itimadını aldı. Buna göre hükûmet aşağıdaki şekildeydi:

Hükûmet-i Milliyye Reisi ve Adliye Müdürü: Çelebi Cihan Efendi
Harbiye ve Hariciye Müdürü: Cafer Seydahmet Efendi
Diniye Müdürü: Ahmet Şükrü Efendi
Maarif Müdürü: İbrahim Özenbaşlı Efendi
Maliye ve Vakıf Müdürü: Seytcelil Hattat Efendi[45]

43 https://qha.com.tr/haberler/kirim-ahali-cumhuriyeti-102-yasinda/136362/

44 Osman Kemal Hatif, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet,* haz. Hakan Kırımlı, (Ankara: Kırım Türkleri Derneği, 1998), s. 87-93.

45 Hükûmet-i Milliyye'nin teşkili ve Kurultay'ın Parlamento olarak görevine devamı ile ilgili bkz. Osman Kemal Hatif, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet,* s. 94; Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar,* s. 241-247.

Numan Çelebi Cihan'ın teşkil ettiği hükûmet, parlamentodan Şubat 1918'de bütün Kırım için Meclis-i Müessisân'ı toplama görevi ve yetkisini aldı. Böylece iki aylık tatilden sonra bütün Kırım için tekrar toplanılacaktı. 27 Aralık 1917'de hükûmet makamı Akmescit'e nakledildi. 31 Aralık'ta da Akmescit'te, Kırım Tatar Millî Hükûmeti'nin görevine başladığını, Kanun-ı Esasi'nin tam metnini ve Kurultayda alınan diğer kararları içeren bir bildiri Türkçe ve Rusça olarak yayımlandı.[46]

Kırım Tatarlarının kurmuş olduğu demokratik millî devletleri, yarımadanın yerli halkı olarak vatanlarında özgürce yaşama arzularının en açık tecessümüdür. Ayrıca Kırım'da yaşayan ve Kırım Tatarı ya da Müslüman olmayan halkların da yarımadada yaşama haklarına saygı duyuluyordu. Numan Çelebi Cihan'ın Hansaray Müzesi'nin açılışında yaptığı meşhur konuşma[47] ve Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın kabul ettiği ilgili anayasa maddeleri[48] bunun en önemli örnekleridir.

KIRIM'DA BOLŞEVİK İŞGALİ

Kırım Tatarları kendi millî devletleri olan Kırım Ahalî Cumhuriyeti'ni ve Kırım Tatar Atlı Alayı ile askerî teşkilatlanmalarını kurmuş olsalar da henüz Kırım'ın tamamına siyasi ve idari olarak fiilen hâkim değillerdi. Yarımadadaki bu siyasi ve idari bölünmüşlük aynı zamanda tüm Rusya için de geçerliydi. Şubat İhtilali'nden sonra bütün Rusya, Kırım'da olduğu gibi idari ve siyasi bir bölünmenin içine düştü. Kırım'ın hemen kuzeyinde Ukrayna Ahalî Cumhuriyeti kurulmuştu. Kırım Tatar millî hükûmeti ile Kyiv Radası[49], devletlerinin sınırları konusunda anlaşmışlardı. Yarımada tamamen Kırım Ahalî Cumhuriyeti'ne bırakılmıştı. Ukrayna Merkez Radası başkanı Hruşevskiy ve Dışişleri Bakanı olan Lubinskiy, Ukrayna Ahalî Cumhuriyeti'nin Kırım'da hiçbir hakları olmadığını Kırım Ahalî Cumhuriyeti'nin Hariciye Nazırı olan Cafer Seydahmet'e bildirmişler ve devrimden sonra toplanan Umum Rusya Milletleri Federalist Kongresi'nde beyan etmişlerdi. Bununla birlikte Kyiv'deki Ukrayna Ahalî Cumhuriyeti'nin Radası, Kırım'ı Ukrayna'dan hariç tuttuklarını anayasalarında kabul etmişlerdi.[50] Böylece Kırım Ahalî Cumhuriyeti kuzeydeki komşusu ile sınırlarını tanzim etmiş oluyordu. Fakat Kırım içerisinde idari bölünmüşlük devam ediyordu.

Akyar'daki Bolşevikler hem askerî güçleri hem de terör faaliyetleri ile Kırım Tatar millî hükûmeti için asıl tehlikeyi teşkil ediyorlardı.[51] Kırım Tatar millî hükûmeti, Bolşevikleri zayıflatmak amacıyla tedbir faaliyetlerine girişti. Kezlev'de Bolşeviklere ait iki vagon dolusu silaha el konuldu. Bu hadise, Bolşevikler ile olası bir muharebe ihtimalini daha da arttırdı. Nitekim 18-19 Ocak 1918'de Kefe ve Yalta'da Kırım Tatar ve Bolşevik güçleri arasındaki ilk çatışmalar başladı. Bolşevikler iki torpidobot ile Yalta'ya gelerek şehrin teslimini istemişler ancak bu talebin reddi üzerine yaşanan muharebe sonunda sayı üstünlüğüne sahip olan Bolşevikler, Yalta'yı ele geçirmişlerdi. 23 Ocak gecesi Kırım Tatar askerî güçleri de Ukrayna'daki

46 Kırımlı, *Osmanlı Devleti ve Kırım Türklerinin İstiklal Hareketleri (1917-1918)*, s. 28.

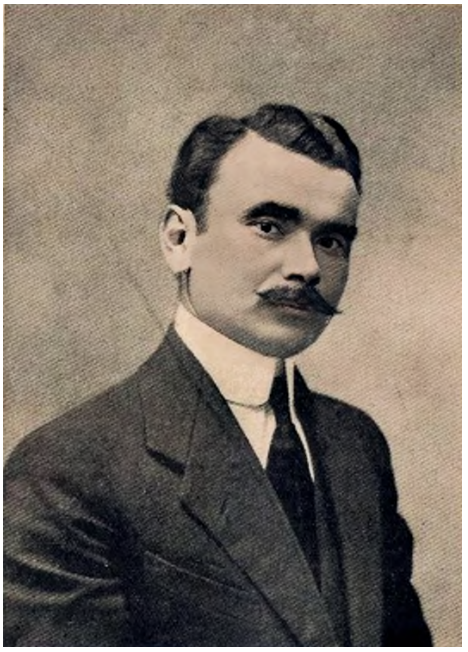
47 Numan Çelebi Cihan, Bahçesaray'da Hansaray'ın müze olarak açılışında yaptığı konuşmada Kırım Tatarlarının Kırım'daki tüm halkların yaşam haklarına saygı duyduğunu şu şekilde ifade ediyordu: *"Qırım yarımadasında türlü renklerde bir çoq zarif güller, şeb-boylar, zanbaqlar, lâleler vardır ve bu ruh-nevaz çiçeklerin hepsinin kendilerine mahsus bir güzelliği, özlerine mahsus lâtif qoquları var. Bu güller, bu çiçekler Qırımda yaşayan milletler: Tatar, Rus, Ermeni, Yehudi, Rum, Nemse ve başqalardır. Qurultayın maqsadı bunları bir yerde toplayup, hepsinden güzel ve nefis bir buket yapmaqtır. Güzel Qırım adasında haqiqiy medeniy bir İsviçre tesis itmektir. Tatar Qurultayı yalıñız Tatarları degil, asırlardan beri Tatarlar ile beraber qardaşça yaşayakelmiş diger milletleri de tüşünüyür. Onları da işe davet iderek, onlarle beraber qol qola virüp kitecektir. Tatar, bu işte bir amir degil, belki bir müteşebbis, yalıñız bir inisiyatörlük vazifesini icra edecektir."* Numan Çelebi Cihan, "Qırım Müftisiniñ Nutqu," *Millet Cevherleri*, s. 77.

48 *Anayasanın* 12. maddesi: *"Kurultay, her kıtanın şekl-i idaresi, orada yaşayan ahalinin ekseriyet-i mutlakası ârâsını canlandıran dört esasa tevfikan saylanan Meclis-i Müessisân'ın vereceği kararlarla takarrür edeceğini kabul ettiğinden Kırım şekl-i idaresinin ancak Kırımlılar Meclis-i Müessisânı tarafından halledileceğini kabul eder ve Tatar Parlamentosu'nu herhâlde en kısa bir zamanda Kırım Meclis-i Müessisânı'nın içtimaını temin ile mükellef kılar."* Bkz. Hatif, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet*, s. 91-92; Anayasanın tam metni için bkz., s. 88-93.

49 Konsey.

50 Hatif, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet*, s. 119-120.

51 Kırımlı, "Osmanlı Devleti ve Kırım Türklerinin İstiklal Hareketleri (1917-1918)", s. 28.

Fotoğraf 3. Kırım Ahalî Cumhuriyeti'nin Başbakanı Numan Çelebi Cihan[54]

Bolşeviklere yardım için Sevastopol'den yola çıkan trenleri durdurarak askerlerin silahlarına el koydu. Aynı gün Sevastopol'de Bolşevikler ile Kırım Tatar askerî güçleri arasında muharebe başladı. Muharebede takviye sağlayamayan Kırım Tatar güçleri geri çekilmek zorunda kaldı. 25 Ocak'ta Kırım Tatar askerî birlikleri Bahçesaray'a kadar geriledi. 26 Ocak'ta Bahçesaray ve hemen ertesi gün de Kırım Tatar Millî Hükûmeti'nin merkezi olan Akmescit, Bolşeviklerin eline düştü.[52]

27 Ocak 1918'te Akmescit'in işgal edilmesi ile birlikte Kırım'da Bolşeviklerin katliam ve terör faaliyetleri başlamıştı. Yarımadadaki bu ilk Bolşevik işgali sadece Kırım Tatarları için değil, Bolşeviklerden yana olmayan herkes için tehlike arz etmekteydi. Daha Akmescit'in Bolşeviklerin eline geçtiği gün, Kaymakam Osman Binarslanov yaralı olduğu hâlde evinden çıkartılarak öldürülmüştür. Tevkif edilen pek çok Kırım Tatar subayını da aynı gün öldürmüşlerdi. Bolşevik çetelerinin muharebelerin gerçekleştiği Alma boyundan Akmescit'e inmeleri ile tam katliam yaşanmıştır. Çünkü Bolşevikler halka dehşet salmak ve sindirmek için şehrin her tarafını rastgele top, tüfek ve mitralyöz atışına tutmuşlardır. Bu ilk yoğun ateşi yağma takip etmişti. Evlerindeki yahut sokaklardaki insanlar çeteler tarafından kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Bolşevikler bu şiddet eylemlerini şehirdeki halka dehşet vermek ve onların olası mukavemetlerini önlemek için yapmışlardır.[53]

Aralarında Kırım Tatar Millî Hükûmeti'nin reisi olan Numan Çelebi Cihan ile Maliye ve Vakıf Müdürü olan Seyit Celil Hattat'ın da bulunduğu pek çok Millî Hükûmet mensubu tutuklandı. Çelebi Cihan, Sevastopol'a götürüldü ve 23 Şubat 1918 tarihinde kurşuna dizilerek şehit edildi. Naaşı ise denize atıldı.[55] Bu işgal sırasında Yalta'da bulunan Cafer Seydahmet, Bolşeviklerden gizlenerek hayatını kurtarabildi. Üç ay süren bu ilk Bolşevik işgali sırasında Kurultay Meclisi kapanmış olsa dahi meclis üyeleri ve milliyetçiler yer altında faaliyetlerine devam ettiler.[56]

Bolşeviklere Kırım Tatarlarından hiç kimse katılmamıştı. Fakat işgalden sonra sosyalist Kırım Tatarları, İsmail Kırımcanov'un etrafında toplanmışlar ve Tatar Sosyalist Fırkası'nı teşkil etmişlerdi. Kurultay meclisi ise siyasete yeraltından devam etmekteydi. Bu sebeple ancak Tatar Sosyalist Fırkası ile birleşerek millî müesseseleri korumayı başarabildiler. Tatar Sosyalist Fırkası merkezî bir komite teşkil ederek *Millet* ve *Kırım Ocağı* gazetelerinin kendisine ait olduğunu ilan edip matbaalarını muhafaza etmiştir. Akmescit'te kurultay meclisinin toplandığı binayı da yine bu yolla himaye etmişti. Kırım, Tatar Atlı Askerî Kışlası'nın yanındaki caminin eşyasını Bolşeviklerin elinden kurtarmış ve şehit edilenlerin naaşlarını aratarak İslami usullere göre defnedilmelerini sağlamıştır. Bolşevikler önce Tatar Sosyalist Fırkası'na karşı itimat göstermişlerse de daha sonra fırkanın Bolşevik emellerine uygun hareket etmediğini görünce fırka aleyhinde takibata

52 Hatif, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet*, s. 102-107; Kırımlı, "Osmanlı Devleti ve Kırım Türklerinin İstiklal Hareketleri (1917-1918)", s. 32-34.

53 Osman Kemal Hatif, "Kırım'da Bolşevik İstilâsı Tarihinden I", *Kırım Mecmuası*, Sayı: 9, 22 Ağustos 1918, 161-163.

54 *Kırım Mecmuası*, Sayı: 1, 2 Mayıs 1918, s. 12.

55 Kırım Tatarlarının millî marşı "Ant Etkenmen"in yazarı olan Numan Çelebi Cihan, bugün Kırım Tatarları tarafından "antlı qurban" olarak anılmaktadır. Numan Çelebi Cihan'ın eserlerinin derlendiği ve onunla ilgili hatıraların yer aldığı derlemede çeşitli yerlerde Kırım Tatar Millî Hareketi'nin önemli isimleri tarafından "antlı şehit" olarak da anılmaktadır. Numan Çelebi Cihan, Ant Etkenmen (Köstence: Editura Europolis, 2001).

56 Kırımlı, "Osmanlı Devleti ve Kırım Türklerinin İstiklal Hareketleri (1917-1918)", s. 34; Hatif, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet*, s. 108-109.

başlamışlardır. Fırkanın azalarından bir kısmı Bolşevikler tarafından tevkif edilmiştir.[57]

Kırım'daki ilk Bolşevik işgali 1918 senesinin Nisan ayının sonlarına kadar sürdü. 3 Mart 1918 tarihinde Almanya ve Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması[58] ile Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımış olan Almanya, Ukrayna'yı Bolşeviklerden temizlemek ve kendi uydusu konumunda olacak bir Ukrayna'yı kurabilmek için ülkeyi işgale başladı. 21 Mart'ta da bu işgal harekâtının Kırım'a kadar ilerletilmesi kararı alındı. Nitekim 19 Nisan 1918 tarihinde Alman ordusu Kırım'a girmeye başlamış ve ay sonuna kadar Kırım'daki idareyi ele almıştır. Kırım Tatar Millî Kurultayı da 8 Mayıs 1918'de Alman askerî idaresi altında yeniden toplanabilme imkânı bulsa da millî bir hükûmet teşkil etme girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Çünkü Almanlar, Kırım'da millî bir Kırım Tatar hükûmeti kurulmasını değil burada muhtelif fraksiyonlardan müteşekkil bir hükûmet kurulmasının kendileri için daha yararlı olacağını düşünmüşlerdi. Böylece bu hükûmet, Alman siyaseti tarafından yönetilebilecekti.[59]

KIRIM MUHTAR SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ

Alman ordularının Bolşevikleri yenip Kırım'a girmelerinden ve yarımadaya hâkim olmalarından sonra da Kırım'da Kırım Tatar millî yönetimi kurulamamıştır. Nitekim Almanların çekilmesinden sonra Kırım tekrar bir kargaşa dönemine girdi. Kızıllar ve Beyazlar arasında şiddetli çatışmalar vuku buldu ve Kırım'ın idaresi el değiştirdi. 1921 yılında yarımadada ilk Sovyet idaresi kuruluncaya kadar anarşi ve kargaşa hâkim oldu. Bununla birlikte Bolşeviklerin "Savaş Komünizmi" adını verdikleri uygulamalarla halkın mallarını gasp etmeleri ve köylülerin ellerinde tahıl kalmaması doğa şartlarının kötüye gitmesiyle birleşince büyük bir felakete sebep oldu. 1921-1922 yıllarında vuku bulan açlık felaketi, Kırım'da yaklaşık 100.000 kişinin hayatını kaybetmesine sebep oldu.[60]

1921-1928 seneleri arasında Sovyetler Birliği'nin nispeten idari zayıflığı sayesinde Kırım Tatarları millî kimliklerini koruyabilecekleri kurumlara sahip oldular. Sovyetler Birliği'nin "yerlileştirme" (korenizatsiya) adı verilen ve millî azınlıklara kısmi tavizler veren politikası döneminde 1923'te Veli İbrahim, Merkezî İcra Komitesi'nin başkanlığına getirildi. Veli İbrahim, Yaş Tatar Hareketi'nden geliyordu ve gizli Vatan Cemiyeti'nin eski bir mensubuydu. Komünist Parti'ye üye olduktan sonra da millî kimliğini korumuştu. Nitekim, onun Kırım'ın idaresinde bulunduğu 1923-1928 senelerinde de Kırım Tatarlarının millî kültür faaliyetleri artış göstermiştir. Hatta Veli İbrahim, Kırım Tatarlarının yarımadadaki nüfuslarının artması için Kırım'dan göç etmiş muhacirlerin vatanlarına dönmeleri hususunda da girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Fakat 1928'de Veli İbrahim burjuva milliyetçiliği suçlamasıyla kurşuna dizildikten sonra Kırım'da bir aydın kıyımı başladı. Josef Stalin dönemindeki kolektivizasyon politikası sırasında 40.000 Kırım Tatarı, toprak ağası (kulak) oldukları bahanesiyle Urallar ve Sibirya'ya sürgün edildi.

57 Osman Kemal Hatif, "Kırım'da Bolşevik İstilâsı Tarihinden II", *Kırım Mecmuası*, Sayı: 10, 5 Eylül 1918, s. 183-186.

58 Almanya ve Rusya arasında imzalanan bu antlaşma ile Rusya, I. Dünya Savaşı'ndan çekildi. Bkz. George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), s. 365-367.

59 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 463.

60 Hakan Kırımlı, "Kırım'da ve İdil-Ural Bölgesinde Açlık ve Türkiye'den Giden Yardım (1921-1922), *Belleten*, C: LXXV, Sayı: 274, 2011 Aralık, s. 888-894.

Fotoğraf 5. Veli İbrahimov ve Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi üyeleri[61]

Bu politika sebebiyle 1931-1933 seneleri arasında bir kıtlık daha yaşandı. Kırım da dâhil olmak üzere 1938-1939 yıllarında tüm Sovyetler Birliği'nde "Büyük Terör" olarak adlandırılan şiddetli bir aydın kıyımı gerçekleşti. Kırım Tatar aydınları ya kurşun dizildi yahut çalışma kamplarının ağır şartlarında hayatlarını kaybettiler.[62]

1939 senesinde II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Kırım Tatar erkekleri Sovyetler Birliği tarafından askere alındı. Ekim 1941'de Kırım'a girmeye başlayan Alman ordusu, Temmuz 1942'de tüm yarımadayı işgal etti. Kırım'ın Alman işgali altında bulunması sadece askerî değil, aynı zamanda siyasi anlamda da ayrı bir meseleye sebep olmuştu. Kırım'ın Almanların elinde olması, Türkiye'nin de Almanların yanına yer alabileceği gibi bir fikri doğurmuştu. Nitekim, Sovyetler Birliği Mayıs 1944'te Kırım'ı, Almanların elinden tamamen aldı. 18 Mayıs 1944'te ise Kırım Tatarları, Stalin'in emriyle tamamen insanlık dışı şartlarda vatanlarından sürgün edildiler.

Sovyetler Birliği, Kırım Tatarlarını sözde kitle hâlinde Almanlara yardım ettikleri için sürgün etmişti. Fakat Kırım Tatar erkekleri savaş sırasında Kızıl Ordu'daydı ve kalanlar da Almanlara karşı Sovyet partizanlarına katılmışlardı. Bu sürgünle birlikte Kırım'ı bir Slav ülkesi hâline getirmek Sovyetler Birliği'nin amaçları arasındaydı. Ayrıca Sovyet hükûmetinin gündeminde Türkiye'ye karşı muhtemel bir savaş öngörüsü de vardı. Bu sebeple Türk Müslüman halkları, Türkiye sınırlarından temizlemek Sovyet hükûmetinin muhtemel savaş öncesi siyasetinin örneğidir. Nitekim Kırım Tatarları ile beraber Kafkasya'daki Ahıska Türkleri, Karaçay-Balkarlar ve Çeçen-İnguşlar da sürgün edilen halklar arasındadır.[63]

61 Veli İbrahimov, önde soldan dördüncü. Bkz. Paul Robert Magocsi, *Şu Mübarek Topraklar Kırım ve Kırım Tatarları*, (İstanbul: YKY, 2017), s. 105.

62 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 460-461.

63 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 461.

Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yaşananlar da Sovyetler Birliği'nin Kırım Tatarları hakkında Bolşevikler ve Çarlık ile aynı düşüncede olduğunu göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin baskılarını bir adım daha ileriye götüren cesaret ise, Bolşeviklerin ve Çarlık rejiminin aksine bir halkı sürgün edebilecek askerî ve lojistik güce sahip olmasıydı.

AVDET: KIRIM TATARLARININ VATANLARINA GERİ DÖNÜŞ HAREKETİ

Sovyetler Birliği, Kırım Tatarlarını insanlık dışı şekilde sürgün etmesinin yanı sıra Kırım Tatar adının kullanımını da yasakladı. Aynı zamanda bir kültür soykırımına maruz kalan Kırım Tatarlarının adı Sovyet idaresi tarafından tarihten silinmeye de çalışıldı. Tüm resmî evraklarda ve neşriyatta, Kırım Tatar adının anılması yasaktı. Var olanlardan da çıkarılmaya başlandı. Tüm bu kültür soykırımının amacı, "Kırım'da hiçbir zaman Kırım Tatar halkının var olmaması" idi. Dolayısıyla soykırımdan tarihî eserler de kurtulamadı. Pek çoğu ya yıkıldı yahut tahrip edildi. Kırım Hanlığı'nın başkenti olan Bahçesaray'da yer alan hanedan sarayı Hansaray'ın haziresi dışında tüm Müslüman mezarlıkları yok edildi. Kütüphanelerdeki Kırım Tatarca kitaplar imha edildi. Sürgünden sonra boşalan köylere ve evlere de Sovyet idaresi tarafından Ruslar ve Ukrainler iskân edildi. Bahçesaray ve Canköy hariç tüm Kırım Tatarca yer isimleri de bu dönemde Rusçalaştırıldı.[64]

Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin başına geçen Nikita Hruşçov, "destalinizasyon" adı verilen süreci başlattı. Bu süreç Josef Stalin döneminde yapılan uygulamaların tasfiye edilmesi anlamına gelmekteydi. 1956 senesinde toplanan Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nde de Stalin devrinde gerçekleştirilen bütün kanunsuzluklar, zulüm ve sürgünler ifşa edilmiş ama Kırım Tatarlarından ve Ahıska Türklerinden bahsedilmemişti. Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları hariç diğer sürgün edilen halklara geri dönüş izni de verildi. Her ne kadar Kırım Tatarlarına sürgün edildikleri bölgelerde birtakım kısıtlı tavizler verilmiş olsa da halk olarak yok sayılmaktaydılar. Fakat "destanilizasyon" Kırım Tatarlarının sürgün edildikleri bölgelerden çıkmaları yasağını kaldırdı. Halk vatanına dönemese bile en azından diğer bölgelerde yaşayan akrabalarıyla bir araya gelme imkânı doğmuştu. Yine de Kırım'a dönmek hâlâ kesinlikle yasaktı.[65]

Bu dönemde Kırım Tatarları da Sovyet makamlarına millî haklarını talep eden dilekçeler gönderdiler. Organize bir hâle gelen bu dilekçe yazımı sonunda işlemlerin takip edilmesi için Moskova'ya heyetler gönderildi. Böylece "Kırım Tatar Millî Hareketi" olarak adlandırılan vatana geriş dönüş için mücadele, halkın da desteğini alarak yaygınlaştı. 1960'ların ortasından sonra milliyetçi genç kadroların yetişmesiyle millî hareket daha radikal bir karaktere büründü ve Sovyetler Birliği rejiminin aleyhinde

64 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 462.

65 Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, (Stanford: Hoover Instutition Press, 1987), s. 150.

Fotoğraf 6. Kızıl Meydan, Moskova, 1965
(M. Kırımoğlu arşivi)

çalışmaya başladı. Kırım Tatarları bu tarihe kadar haklarını talep ederken Kırım Tatar komünistlerinin ve savaş kahramanlarının önderliğinde rejime sadakatlerini vurguluyorlardı.[66]

Sovyetler Birliği rejimi, Kırım Tatarlarını baskı altında tutmaya devam ediyordu. Millî hareket mensupları tutuklanıyorlar ya da Sibirya'ya sürgün ediliyorlardı. Fakat millî hareket bütün bu baskılara rağmen daha geniş çevrelere yayılarak devam etti. Bunun sonucunda Sovyetler Birliği 5 Eylül 1967'de Kırım Tatar adını kullanmaksızın "Kırım'da yaşamış Tatar milletinden yurttaşlar" ifadesiyle Kırım Tatarlarına haklarını bir kararname ile iade etmeyi kabul etti. Bu kararname, Millî Hareket'in somut bir başarısıydı.

66 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 462-463.

Fotoğraf 7. Moskova mitingleri, 1987 (M. Kırımoğlu arşivi)

Her ne kadar bu kararnamede Kırım Tatarlarının diğer vatandaşlar gibi Sovyetler Birliği'nin herhangi bir yerinde yaşama hakkına sahip olduğunu kabul etse de kamuya açıklanmayan başka bir kararla Kırım hariç tutulmuştur. Kırım Tatarları ise ilan edilen bu kararnamenin ardından Kırım'a dönmeye başladılar. Fakat binlerce Kırım Tatarı aileleriyle birlikte Kırım'a geldiklerinde Sovyetler Birliği rejiminin şiddetiyle karşılandı ve yeniden zorla vatanlarından dışarı çıkarıldı. Kırım Tatarlarına, Kırım'da yerleşim kesinlikle izni verilmiyordu. Kırım'dan çıkarılmaya direnenler de fiziksel şiddete maruz kaldılar.[67] Kırım'a girmeye izin verilmemesi karşısında halkın protestoları arttı. Sovyetler Birliği'nin vatanlarına girmelerine asla izin vermeyeceğini anlayan Kırım Tatarları bundan sonra uluslararası kuruluşlara ve dünya kamuoyuna çağrılar yapılmaya başladı.[68]

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun da (o dönem Mustafa Cemilev) aralarında bulunduğu Millî Hareket'in pek çok önde gelen ismi Sovyetler Birliği tarafından tutuklandı. Millî Hareket'e katılan herkese baskı ve yıldırma politikası uygulanıyordu. Pek çok Kırım Tatarı bu sebeple hapis ya da çalışma kampı cezalarına çarptırılmıştı.[69] Sovyetler Birliği'nin, Kırım Tatar Millî Hareketi'ni bastırma girişimleri; şiddet kullanmak, Millî Hareket'in içerisine sızarak içten bir bölünme yaratmak ve sınırlı sayıda Kırım Tatarına bulundukları yerlerde tavizler vererek Kırım'a gitme fikrini yok etmeye çalışmak yollarıyla devam etti. Bu amaçla 1960'lı yılların sonunda Özbekistan'daki birkaç okulda Kırım Tatar dilinin okutulmasına dahi izin verildi.

Kırım Tatarlarının, Sovyetler Birliği'ne karşı mücadelesi, Sovyet rejiminin baskısına, tutuklamalarına ve tüm şiddetine rağmen 1980'lere kadar yılmadan devam etti. Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesinden sonra ise birtakım değişim hareketleri başladı. Bu durumdan istifade eden Kırım Tatar Millî Hareketi, 23-27 Temmuz 1987 tarihlerinde sayısı 1000'i aşkın bir toplulukla 4 gün boyunca Kızıl Meydan'da bir miting düzenledi. Bu miting tüm dünyanın ilgisini çekmesiyle Kırım Tatarlarının taleplerini değerlendirmek üzere bir devlet komisyonu kuruldu. Fakat bu komisyon Millî Hareket'in taleplerini değerlendirmek yerine, Kırım Tatarlarına yaşadıkları sürgün yerlerini benimsetmeye çalıştı.

Komisyonun bu tutumundan sonra Millî Hareket, her türlü baskı ve zulme karşı yılmadan mücadele ederek Kırım Tatar halkının Kırım'a dönmesi için girişimlerde bulundu. Millî Hareket'in teşvik ve destekleri

67 Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, *Kırım Tatar Millî Hareketinin Kısa Tarihi*, Çev. Hakan Kırımlı, (Ankara: Kırım Türkleri Derneği, 2010), s. 18-19; Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 463.

68 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 463.

69 Kırımoğlu, *Kırım Tatar Millî Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 19-20.

Fotoğraf 8. Kırım Akmescit eylemleri, 1990 (Akim Seyitablayev arşivi).

sonucunda 1980'li yılların sonundan itibaren Kırım Tatarları kitleler hâlinde Kırım'a dönmeye başladılar. Gördükleri tüm şiddet, baskı ve zulme karşı Kırım'dan çıkmayı reddettiler. Nitekim 1989'un ortalarında Kırım'da Kırım Tatarlarının sayısı 40.000'e ulaşmıştı.[70]

Kırım'a dönen insanlar hayatlarını ancak güçlükle devam ettirebiliyorlardı. İnsanlar hükûmetten korktukları için Kırım Tatarlarına iş vermek istemiyordu. İş bulamayan Kırım Tatarlarına da Kırım'dan gitmeleri için baskı yapılıyordu. Tüm bu zorluklar karşısında Kırım Tatar halkı kendi vatanında yaşamanı en baştan kurmaya çalışıyordu.

19 Nisan 1989'da, Kırım Tatar Millî Hareketi bir genel kongre toplayarak "Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı" adıyla merkezî bir teşkilat kurdu. Kurulan bu teşkilatın başkanlığına, on yedi yılını çalışma kamplarında ve hapishanelerde geçiren Millî Hareket'in önde gelen isimlerinden Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu getirildi. Millî Hareket'in merkezi bundan böyle Kırım'dı. Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı'nın kurulmasından sonra Kırım Tatarlarının "avdet" hareketi hızlı bir şekilde arttı.

Vatana dönen Kırım Tatarlarının sorunları ile kurulan teşkilat ilgileniyordu. Bununla birlikte Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı, 26 Haziran 1991'de Kırım'da ve sürgünde bulunan Kırım Tatarlarının katılımıyla Kırım Tatar Millî Kurultayı'nı Akmescit'te topladı. Kurultayda kabul edilen Egemenlik Bildirisi'nde Kırım Tatarlarının kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olduğu ilan ediliyordu. Kurultayın meclis başkanlığına Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu seçildi. Bu meclisi Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti idaresi tanımadı, ancak Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu süreçte bu meclisin faaliyetlerini engelleyebilecek güçte de değildi.[71]

Ağustos 1991'den sonra Sovyetler Birliği dağılmaya başladı. Kırım, Ukrayna'ya bağlı muhtar bir cumhuriyet oldu. Bu tarihte Kırım'daki Ruslar yarımadanın Rusya'ya bağlanmasını isterlerken; Kırım Tatarları ise yaşadıklarının sorumlusu olarak Rusya'yı gösteriyor ve bu yüzden yarımadanın idaresinin Ukrayna'ya bağlı ve Kırım Tatar millî muhtariyetini içeren bir cumhuriyet olmasını istiyorlardı. Bu sırada Kırım Tatar Millî Meclisi en başta Türkiye olmak üzere pek çok Avrupa devleti ve Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmış devletlerle bağlantılar kurdu. Türkiye'de yaşayan Kırım Tatarları resmî ve sivil kuruluşların önderliğinde Kırım Tatarlarına destek sağladı. Böylece Kırım Tatarları arasında dinî ve kültürel canlanma başladı.[72]

70 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 463.
71 Kırımoğlu, *Kırım Tatar Millî Hareketinin Kısa Tarihi*, s. 24-29.
72 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 464.

Fotoğraf 9. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Bahçesaray, 1990 (Akim Seyitablayev arşivi).

17 Mart 1995'te Ukrayna Parlamentosu'nun Kırım'daki cumhurbaşkanlığı makamını lağvetmesinden sonra yarımadadaki siyasi otorite Kiev'in lehine arttı. 1998'de Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ve Başkan Yardımcısı Refat Çubar, Ukrayna Parlamentosu'na milletvekili olarak seçildiler. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kırım Tatarlarının vatanlarına dönüş hareketi önemli bir mesafe katetti. Vatanlarında tüm imkânsızlıklara karşı tutunmaya çalıştılar. Millî kimliklerini korumada ve vatanlarında millî varlıklarını kurma çabaları içerisinde eğitim ve kültür imkânlarından büyük ölçüde mahrumlardı. 2000'li yılların başlarına kadar sürgünlükten Kırım'a 300.000 civarında Kırım Tatarı dönebildi. Özbekistan başta olmak üzere Kırım'a dönemeyen Kırım Tatarlarının sayısının ise 500.000 ile 600.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir.[73]

20. yüzyılın en acımasız insanlık suçlarından birisine maruz kalan Kırım Tatarları, sürgünün ruhlarında bıraktığı izlerle yaşıyorlar. Kırım'a dönebilenler, Kırım'a dönemeyenler için vatan hasretiyle vefat edenler için gözyaşı döküyorlar. Sürgünü yaşamış ve Sovyetler Birliği'nin tüm zulümlerine göğüs germiş olan Kırım Tatar halkı bugün yeni bir var olma mücadelesi veriyor. Çünkü Kırım 2014 senesinin Şubat ayından itibaren Putin Rusya'sının işgali altında… Kırım Tatarları asla kabul etmedikleri Rus işgaliyle birlikte tarihlerinin yine karanlık bir dönemine girdiler. Nitekim, Kırım Tatar halkının lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ve Kırım Tatar Millî Meclisi başkanı Refat Çubar'ın Kırım'a girişleri yasaklandı.

Sovyetler Birliği'nden kalan insanlık dışı yıldırma politikası Putin rejimi vasıtasıyla Kırım'da hâlâ bütün ağırlığıyla devam ediyor. Kırım'daki bu karanlık ve hukuksuz işgalin en kısa zamanda son bulmasını ve Kırım Tatarlarının vatanlarında millî kimlikleriyle korkmadan yaşayabilmelerini diliyoruz.

73 Kırımlı, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", s. 464.

KAYNAKÇA

Başer, Alper, "Kırım'da Rus Kolonizasyonu (1783-1850)", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6 S. 24, Kış 2010, s. 29-42.

Fisher, Alan, *Kırım Tatarları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Fisher, Alan, *The Russian Annexation of the Crimea*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

Gömeç, Saadettin, "Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, V. 4/3*, Spring 2009, s. 1013-1023.

Hatif, Osman Kemal, "Kırım'da Bolşevik İstilâsı Tarihinden I", *Kırım Mecmuası*, S. 9, 22 Ağustos 1918, s. 161-163.

Hatif, Osman Kemal, "Kırım'da Bolşevik İstilâsı Tarihinden II", *Kırım Mecmuası*, S. 10, 5 Eylül 1918, s. 183- 186.

Hatif, Osman Kemal, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet*, Haz. Hakan Kırımlı, Kırım Türkleri Derneği, Ankara, 1998.

https://web.archive.org/web/20120717062429/http://www.hansaray.org.ua/e_geray_ist.html

İnalcık, Halil, "Devlet Giray", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 9,* Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 241-242.

İnalcık, Halil, "Kırım", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), C. 25,* Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2002, s. 447-450.

İnalcık, Halil, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Belleten, C. 8,* Ankara, 1944, s. 184-229.

İnalcık, Halil, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Kırımer, Cafer Seydahmet, Bazı Hatıralar, Emel Vakfı, İstanbul, 1993.

Kırımlı, Hakan & Kançal-Ferrari, Nicole, *Kırım'daki Kırım Tatar (Türk-İslâm) Mimarî Yadigârları*, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluklar Dairesi Başkanlığı, İstanbul, 2016.

Kırımlı, Hakan, "Abdürreşîd Mehdî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2008, s. 374-375.

Kırımlı, Hakan, "İsmail Bey Gaspıralı", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996.

Kırımlı, Hakan, "Kırım: Rus İdaresi Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2002, s. 458- 465.

Kırımlı, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916),* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil, *Kırım Tatar Millî Hareketinin Kısa Tarihi*, Çev. Hakan Kırımlı, Kırım Türkleri Derneği, Ankara, 2010.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Saray, Mehmet, "Altın Orda", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA),* C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1989, s. 538-540.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, C. II.,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

Vernadsky, Georgy, Rusya Tarihi, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.Resmi Yayınlar

İstatistik Umûmî İdaresi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umûmîsi*, Âlem Matbaası, İstanbul 1316.

Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Numarası: 107, İstanbul 2009.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene-i Mâliyye 1328/1912, Selanik Matbaası, İstanbul 1328/1912.

Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Hicri 1287/1870, Edirne Vilayet Matbaası.

Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Hicri 1302/1885, Edirne Vilayet Matbaası.

Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Hicri 1305/1888, Edirne Vilayet Matbaası.

Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Hicri 1308/1891, Edirne Vilayet Matbaası.
Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Hicri 1309/1892, Edirne Vilayet Matbaası.
Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Hicri 1310/1893, Edirne Vilayet Matbaası.
Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Mâlî 1313/1897, Edirne Vilayet Matbaası.
Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Mâlî 1317/1901, Edirne Vilayet Matbaası.
Sâlnâme-i Vilayet-i Edirne, Mâlî 1319/1903, Edirne Vilayet Matbaası.

Kitap ve Kitap İçinde Bölümler

Ahmetbeyoğlu, Ali, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 522-529.

Aydın, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK, Ankara 1992.

İnalcık, Halil, "Polunya (Apollunia)-Tanrı-Yıkdığı Osmanlı Rumeli Fetihleri Kronolojisinde Düzeltmeler (1354-1371)", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, ss. 27-57.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş, İstanbul 2010.

Ansiklopedi Maddeleri

Dedeağaç, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, MEB, Eskişehir 1997.

Halaçoğlu, Yusuf-Eren, Halit, "Batı Trakya", *DİA*, Cilt: 5, İstanbul 1992, ss. 144-147.

Kiel, Machiel, "Dimetoka", *DİA*, Cilt: 9, İstanbul 1994, ss. 305-308.

Kiel, Machiel, "Gümülcine", *DİA*, Cilt: 14, İstanbul 1996, ss. 268-270.

KIRIM VE KIRIM MESELESİ

Nuri Kavak*

Kırım, Ukrayna'nın güneyinde yer alan bir yarımada olup 44° 25` - 46° 15` kuzey enlemleri ile 30° 30` - 34° 37` doğu boylamları arasında yer almaktadır. Toplam yüzölçümü ise 26.140 km²'dir.[1] Kırım Yarımadası kabaca bir kareye benzemektedir[2]. Karadeniz veAzak Denizleri ile çevrilmiş olan Kırım'ın tek kara bağlantısını 9 km eninde, 30 km uzunluğunda olan Or-Kapı[3] Boğazı sağlamaktadır. Karadeniz'in içine doğru sokulmuş olmasından dolayı coğrafi ve iktisadi anlamda, Doğu Avrupa kara parçasından birçok farklılıklar göstermektedir [4]. Fakat Kırım Hanlığı'nın ya da Kırım Tatarlarının hâkim olduğu, yayılma gösterdiği coğrafya sadece Kırım Yarımadası'ndan ibaret değildir. Nitekim, hanlığın kurucusu ilk hükümdarı Hacı Geray 1466 yılında öldüğünde Kıpçak Bozkırı, Taman ve Kabartay illeri, Azak Denizi'nden Dnyester Nehri'ne kadar Nogay sahası, kuzeyde Don, Özü ve Dnepr Nehirleri arasındaki Don Kazaklarının toprakları içerisinde yer alan Belgorod'a kadar olan coğrafyaları geride bırakmıştır[5].

* Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

1 Mirza Bala, "Kırım", *İ. A., c.6,* İstanbul 1955, s.741; M. Celaleddin Yücel, Dış Türkler, İstanbul 1976, s. 59.

2 Ethem Fevzi Gözaydın, *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul 1948, s. 9.

3 Or-Kapı'nın diğer adı Perekop'tur. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)* Ankara 1997, s. 14; Bâla, a.g.m., s. 741.

4 Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, California, 1978, s. 7.

5 Abdullah Z. Soysal, "Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve İlk Han'ı Hacı Giray", *Emel*, Yıl: 1, Sayı: 2, c. 1, İstanbul Mart 1961, s. 19.

Şekil 1. Osmanlı Devleti Haritası, 1888[6]

İklimsel özelliklerine bakıldığında, Kırım'ın havasını belirleyen en önemli etken kışın ve yazın esen rüzgârların yönüdür. Çünkü rüzgârın ana karadan veya denizden esiyor olması ciddi sıcaklık farklılığı yaratmaktadır. Buna karşılık Kırım'da sıcaklık ortalama kışın 2°, yazın 22° - 23° olur. Kış kasım ayında başlar ve mart sonlarında hava ılıklaşarak sona erer[7]. Kış mevsimi rüzgârların sert esmesiyle bazen şiddetli geçse de sürekliliği yoktur. Ayrıca, bahar mevsimi pek uzun sürmez ama kısa sürede olsa tüm ovaların yemyeşil olmasını sağlar. Yazın ise sıcağı çok, yağmuru az olduğundan tüm yeşillikler az bir zaman içinde yok olur[8].

Su kaynakları açısından Kırım, kendine özgü farklılıklara sahiptir. Toprağın kireçli yapısından dolayı üst tabakası, yağan yağmur ve eriyen kar sularını emdiği için, Kırım yaylasında büyük akarsuya rastlanmaz. Buna karşın, çok zaman yer altından ırmaklar hâlinde akıp giden bu sular daha sert bir tabaka ile karşılaşınca özellikle dağların kuzey eteklerinde pınarlar şeklinde yüzeye çıkmaktadırlar. Bu suretle, zengin bir su hazinesi olan yayla dağları, kuzeybatıya ve kuzeye doğru akan

6 https://i.pinimg.com/originals/fc/e6/07/fce607026de7fb369fc5daaa820b11ab.jpg
7 Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, İstanbul 1980, s. 21.
8 Gözaydın, *a.g.e.*, s. 12.

ırmakların kaynağını teşkil eder. Bu ırmakların Çargana, Belbek, Kaça, Alma, Bulganak, Salgır, Burulca, Büyük Kara-Su, Küçük Kara-Su, Şarki Bulganak ve İndol başlıca önemlilerini oluşturmaktadır. Ayrıca bozkırın doğu, kuzey ve batı kısımlarında, Or-Kapı Boğazı'nda, Tarhankut ve Yeni Kale Yarımadalarında büyüklü küçüklü sayısız tuz gölü bulunmaktadır[9]. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte çok eskiden beri buralardan elde edilen tuz, bir ticari meta olarak uzak coğrafyalara sevk edilmiştir.

Kırım'ın en önemli yükseltisi ise Kırım (Yayla) Dağları'dır. Yarımadanın Ayaburnu'ndan Karadağ'a kadar uzayan kısmını soğuk ve sert kuzey rüzgârından koruyan Kırım Dağları, ormanlık ve kayalıktır. Kırım Dağları'nın uzunluğu 160 km ve genişliği 50 km kadardır. Kırım Dağları'nın en yüksek noktası olan Orman Koş Dağı 1.545 m yüksekliğindedir. Dağlık kesimin iklimi ovadakinden farklıdır. Dağlar arasındaki vadilerin uzunluklarının farklılığı ile dağ yamaçlarının değişik yönlere bakması, özellikle güneşe ve rüzgârlara karşı farklı konumda olması çeşitli iklimlerin görülmesine neden olmuştur[10]. İklimin farklılıklar arz etmesi ülkedeki tarım ürünlerinin sayısında artış sağlamıştır. Ayrıca dağların yanı sıra ülkenin dörtte üçünü kaplayan ve bol miktarda çeşitli ekinlerin yetiştiği bozkır bölümü ise üç kısımdan meydana gelmektedir. Orta ve Batı Bölgesi, Tarhankut Bölgesi, Kuzeydoğu (Sivaş) bölgesidir. Bu bölgeler kuzeye doğru hafif meyilli olup geniş bir ovayı oluştururlar. Alabildiğine geniş, hayvan yetiştirmeye elverişli otlakları da vardır[11]. Toprağın veriminin yüksekliği, yağan yağmurun ve karın sağladığı suyun ve deniz kıyısında olmasından dolayı meydana gelen rutubetin özellikle ormanlar ve otlaklar üzerinde olumlu etkisi çok büyüktür. Dolayısıyla Kırım halkının temel geçim kaynağı olan hayvancılığın gelişmesine bu denli çok otların olması büyük katkıda bulunmuştur.

Kırım Yarımadası'nın yer altı kaynaklarının başında kömür, demir, manganez, soda ve alçı taşı gelmektedir. Karadeniz'in petrol ve doğal gaz kaynakları ile anılmaya başlaması ve çeşitli ülkelerin bunları çıkarıyor olması, bölgenin önemini gittikçe arttırmaktadır. Yakın gelecekte Kırım Yarımadası'nın zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının merkezinde yer alan bir coğrafya hâline geleceği öngörülmektedir.

Tarımsal ve hayvansal üretim olarak buğday başta olmak üzere çeşitli tahıl ürünleri, mısır, ayçiçeği, üzüm , balık ve çeşitli balık ürünleri, diğer büyükbaş ve küçükbaş her türlü hayvan yetiştirildiği görülmektedir.

KIRIM MESELESİ

Kırım'ı, Kırım Tatarları ve onların vatansızlaştırılması ile meydana gelen hazin durumu ortaya koyabilmek için konunun tarihî derinliklerine inmek gerekmektedir. Bugünlere hangi şartlar çerçevesinde ve ne aşamalar sonrasında gelindiğini aydınlatmak amacıyla Kırım'ın jeopolitik ve jeostratejik bakımdan önemi ve Kırım Tatarları için sağladığı fayda ve riskler üzerinden meseleyi anlamak büyük önem arz etmektedir. Nitekim, çok eskilere gitmeden, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'i bir "iç deniz" hâline getirme

9 Mehmet Zıllioğlu Evliya Çelebi, *Seyahatname*, çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1983, s. 322, 365; Bâla, a.g.m., s. 742.

10 Gözaydın, *a.g.e.*, s. 13-14.

11 François De Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında, 18. Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, çev. Reşat Uzman, İstanbul 1996, s.118; Ülküsal, *a.g.e.*, s. 20; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 394.

Şekil 2. I. Hacı Geray Han (I. Meñli Geray Han) Türbesi, 1836. Nikolay Murzakeviç

politikası ile Rusların "sıcak denizlere inme" siyasetinin Kırım coğrafyası üzerinde düğümlendiği unutulmamalıdır. Kırım Hanlığı'nın merkezi olan Kırım, tam bir adaya yakın bir yarımadadır. Kırım'ın yarımada olması, dışarıya karşı korunmayı kolaylaştırdığı gibi denizden gelebilecek saldırılara karşı da bir o kadar açık olmasını sağlamıştır. Kırım Yarımadası'nın Karadeniz'in içerisine doğru sokulmuş olması, Karadeniz'in kontrolü bakımından önemli stratejik faydalar sağlamıştır. Karadeniz'e hâkim olmak, Batılı devletlerin de ifade ettiği üzere, Kırım'a egemen olmaktan geçmektedir[12].

Osmanlı Sultanı II. Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u alarak Boğaz'a egemen olması, Kırım'daki Cenevizlilerin anavatanları ile ilişkilerini sağlayan deniz yolunun tehdit altına girmesine neden olmuştur. Bu durum, Cenevizlileri Kırım'dan atma zamanının geldiği konusunda Kırım Hanı Hacı Geray'ı cesaretlendirmiştir. Han, kısa sürede Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak için iki elçi göndermiştir. Elçilerin görüşmeleri olumlu geçmiş olmalı ki 1454 yılında Osmanlı donanması Kırım'a gelmiştir. Fakat Hacı Geray'a destek vermekten öte bir çaba sarf etmeyen donanma, az bir süre sonra da çekip gitmiştir. Hacı Geray, Cenevizlileri Kırım'dan topyekûn atma hevesine kapılmışken başarısız olmuştur. Cenevizliler ise, Osmanlı-Kırım ittifakı sonucu Kefe'nin kuşatılmasından o kadar korkmuşlardır ki hemen her iki devlete de vergi vermeye razı olmuşlardır. İstanbul fatihi Sultan II. Mehmet bir bir Karadeniz'in çevresinde hüküm süren her türlü siyasi gücü temizlemiştir. Karadeniz hâkimiyetini ve var olan ticari potansiyeli başka devletlerin eline bırakmayacağı kısa sürede görülmüştür[13]. Ne Cenevizlilere ne de Kırım Hanlığı'na ve dahi Altın Orda'ya... Osmanlı Devleti'nin geleceği ve çıkarları bütün Karadeniz'in bir "iç deniz" hâline getirilmesini gerekli kılıyordu.

Diğer yandan, Altın Orda Devleti'nin siyasi ve ekonomik anlamda gücünü yitirmeye başlaması, XV. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki geniş Kıpçak Bozkırları ve Azak Denizi çevresinde yeni bir siyasi kaynaşmanın başlamasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin genişleme politikası gereği bu bölgeye kayıtsız kalması mümkün değildi. Nitekim, tam bu sırada bölgedeki güç dengeleri de egemenliğin kurulmasına imkân tanımıştır. Bu cümleden olarak, XVI. yüzyılda Astarhan ve Kazan Hanlıklarını ortadan kaldırmayı başaran Rusya, Karadeniz'e inerek dünya devleti olma yolunda etkili adımlar atmıştır. Ancak önlerindeki en büyük engel Osmanlı Devleti'nden ziyade Kırım Hanlığı'dır. Kendisini Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak gören Rus Çarlığı, "sıcak denizlere inme" politikasını Rusya'nın olmazsa olmaz hedefleri arasına koymuştur. Bu duruma, Sokullu Mehmet Paşa'nın gayretleri ile Don-Volga Kanal Projesi

12 İsmail Hami Danişmend. *İzahlı Osmanlı Tarihi Krolojisi,* c. 1, İstanbul 1971, s. 333-334; Fikri Göktay, "Neden Kırım?", Emel, Sayı: 199, Ankara Kasım-Aralık 1993, s. 16.

13 Sema Aktaş Sarı, Erken Modern Dönemde Kırım Hanlığı'nda Kusurlu Köleler Üzerine Bir Değerlendirme, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches,* Yıl/Vol. 8, Sayı/No. 1, Bahar/Spring 2023, s. 138-139.

ile etkili bir strateji geliştirilmiştir. Lakin projenin üçte biri kazılmış olmasına rağmen tamamlanamamıştır. Avrupa içlerinden İran çöllerine kadar Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her düzenlediği sefere ciddi ordularla destek veren Kırım Hanlığı günden güne zayıf düşmüştür. Buna karşılık ise bölgenin en güçlü devleti hâline maalesef Rus Çarlığı gelmiştir.

Rusya'nın bir taraftan Don Kazakları üzerinde nüfuz elde etmesi, bir taraftan da Ukrayna topraklarında da yayılma göstermesi üzerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Kırım Hanı Murat Geray, Çehrin Seferi'ne çıkmışlardır. Zor şartlarda da olsa kale fethedilmiştir. Ancak çok geçmeden seferin olumlu etkileri bir bir ortadan kalkmıştır. 1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatması'nın başarısız olması ve devamında oluşan Kutsal İttifak'ın içinde Rusların yer alması, Rusların ilerleyişini daha da hızlandırmıştır. Nitekim, mağlup olan Osmanlı Devleti, Rusya ile imza ettiği İstanbul Antlaşması ile stratejik önemi büyük olan Azak Kalesi'ni Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır. Rusya tarihî emellerine ulaşabilmek için Azak Kalesi'ni ele geçirir geçirmez inşa ettiği donanmayla Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'a kadar geniş bir sahayı tehdit etmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın hemen başında Rus tehdidini ortadan kaldırmak ve kaybedilen Azak Kalesi'ni geri alabilmek amacıyla Prut Seferi'ni düzenlemiştir. Prut Savaşı Rusların barış teklifi ile diplomatik manada bir galibiyet sağlamışsa da savaş alanında Rus güçlerinin kırılamaması nedeniyle istenilen sonuca hizmet etmemiştir.

Kırım Hanlığı üzerinde önemle durulması gereken askerî ve siyasi vaka, 1736 yılında Rusların Kırım'ı işgal etmesidir[14]. Çoğu araştırmacı bu olayı kısa geçer ya da hiç üzerinde durmaz. Hâlbuki, "kabile aristokrasisinin" Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Ruslarla iş tutmasını sağlayan etken bu işgaldir. Çünkü kabile aristokrasisi şunu gördü ki Kırım, Rusya tarafından işgal edilebiliyor ve de Osmanlı Devleti bu konuda yetersiz kalıyor. Kısacası bölgenin en güçlü devleti artık onlara göre Osmanlı Devleti değil artık Rus Çarlığı'dır. 1736 senesinde Kaplan Geray Kırım ordularının başında Osmanlı Devleti ile birlikte sefere iştirak ettiği bir sırada Rus kuvvetleri General Münnich komutasında Or-Kapı'yı aşarak Kırım Yarımadası'na girmeyi başarmıştır. Bu işgal denemesinde Bahçesaray tamamen ateşe verilerek yakılmıştır. Burada bulunan yaklaşık 2.000 ev, hanlık sarayı ve Selim Geray'ın kurduğu kütüphane âdeta kül olmuştur.

Yaşanan bu talihsiz olay sonrası Ruslar, imza edilen Belgrad Antlaşması ile Prut Antlaşması'nda kaybettikleri Azak Kalesi'ni Osmanlı Devleti'nden geri almışlardır. Bu durum Kırım Yarımadası'nın tekrar tehdit edilmesine kapı aralamıştır. Devam eden olumsuz gidişatın en dramatik olanı, 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Rus orduları 1771 yılında tekrar Kırım Yarımadası'nı işgal etmişlerdir. Savaşın devamında Osmanlı Devleti büyük bir mağlubiyet almış ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesi, "Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Camboyluk ve Yedişkul

Şekil 3. Kara Mustafa Paşa

14 Sinan Yüksel, Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1783) Annex of The Crimea of Russia", *Asya Araştırmaları Dergisi* | Sayı: 2 / Cilt: 3, İstanbul, 2017, s. 218.

Şekil 4. Kırım ve Kuban'ın ilhakı sebebiyle 1783'te basılan hatıra para.Üstte "Barışın Sonucu", altta - "Kan dökülmeden Rus İmparatorluğu'na ilhak edildi" yazısı bulunmakta (https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/02/27/141669/).

(Yedicek)" Tatarlarını serbest ve özgür kılarak bir nevi Rusya'nın bölgede kıyım yapmasının önünü açmıştır. Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin himayesine rağmen ayakta duramazken, şimdi bağımsız bir devlet olarak yapayalnız kalmış idi. Rus Çarlığı kabile reislerinin bir kısmını yanına çekmeyi başarmış ve bu durum kısa bir süre sonra Rus yanlısı ve karşıtlığı üzerinden Kırım'da âdeta bir iç savaşın fitilini ateşlemiştir. Rusya, kabile liderlerinin yanı sıra Şahin Geray'ı da kendi yanına çekerek hanlığın iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiş ve 1779'da Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanmıştır. Rusya bu gelişmeler neticesinde Kırım'dan askerlerini çekerken Şahin Geray'ın konumunu da güçlendirmiştir. Ancak çok geçmeden 1783 tarihinde General Potemkin komutasındaki Rus ordusu, Kırım Yarımadası'nı ilhak etmiştir. İlk gün kadın, çocuk, yaşlı demeden 30.000'den fazla Kırım Türkü'nü katletmiştir. Osmanlı Devleti ise bir müddet meseleye müdahil olamamış ama Kırım'ı geri almak amacıyla 1787 yılında Rusya'ya savaş açmıştır. Avusturya'nın Rusya yanında savaşa girmesi üzerine maalesef istenilen sonuç olumlu olmamıştır. Mağlup olarak, 10 Ocak 1792 tarihinde Sadrazam Yusuf Paşa on üç maddelik Yaş Antlaşması'nı imzalamıştır[15]. Bu antlaşmaya göre Kırım'ın elden çıkışı onaylanmış oldu. Rusya son olarak 1812 Bükreş Antlaşması ile Bucak'ı da alarak Kırım topraklarının işgalini tamamlamıştır.

Çarlık Rusya'sı Kırım'ı ilhak ettiği 1783 yılından beri, hem askeri konumlanmasını başlatmış hem de asimilasyon politikaları ile Kırım Tatarlarını ya göç ettirmek ya da Ruslaştırmak için her türlü yola başvurmuştur. Diğer taraftan, yarımadaya Rus-Slav kökenli nüfusu iskân etmek için çeşitli tedbirleri hayata geçirmeye başlamıştır. Her Osmanlı-Rus savaşı vesile edilerek baskının şiddeti artırılmış, bir yandan da Kırım Tatarları zorunlu göçe tabi tutulmuştur. 1860 yılında Kırım'dan Osmanlı topraklarına 200.000'e yakın Kırım Tatarı göç etmiştir. 1783-1922 yılları arasında ise 1.800.000 kişi bölgeyi terk etmiştir[16].

Geride kalanlar üzerinde ise asimilasyon politikaları şiddetlendirilirken, bir taraftan da kolonizasyon faaliyetlerine hız verilmiştir. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında İsmail Bey Gaspıralı zulme uğrayan başta Kırım halkına ve Türkistan'da yaşayan diğer bütün milletlere eğitim ve gazetecilik faaliyetleri ile bir ümit ışığı olmuştur. Fakat, etkin Rus baskısı umulan başarının gerçekleşmesini engellemiştir. İsmail Bey Gaspıralı'nın ölümünden üç yıl sonra Çarlık Rusya'sının 1917 Bolşevik İhtilali ile ortadan kalkmasıyla Kırım Tatarları için olumlu bir atmosfer meydana gelmiştir. Çeşitli toplantılar ve faaliyetler neticesinde Numan Çelebi Cihan hareketin lideri olarak seçilmiştir. Bağımsızlığı ifade eden girişimler sonrası 24 Kasım 1917'de Kırım Tatarları bir kurultay toplamışlardır. Kurultay'da alınan kararların uygulanmaya başlaması ile Kırım Ahalî Cumhuriyeti'nin temelleri atılmaya başlamış ve nihayetinde de ilan edilmiştir (Aralık 1917-Ocak 1918). Numan Çelebi Cihan ilk cumhurbaşkanı olmuş ve başkanlığında bir hükûmet kurulmuştur. Ancak bu gelişmeler üzerine Bolşevikler durumdan rahatsız olarak Bahçesaray'ı ve ardından da Akmescit'i işgal

15 Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXII / 2, 2017, s. 480-484.

16 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 108-109.

ettiler ve Kırım Tatar Millî Hükûmeti'nin lideri Numan Çelebi Cihan başta olmak üzere pek çok kişiyi öldürdüler.

Kırım ve Kırım Tatarları, hiç bitmeyen katliamlar ve göçlerle anılır olmuştur. Kırım'da toprak sahibi olan yaklaşık 40.000 kişi Sibirya ve Uraller'a sürülmüştür. 1930 yılından itibaren Kırım'da katledilenlerin sayısı tam olarak hesaplanamamakla birlikte toplam sayının 150.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Kırım topraklarında hayat gittikçe zorlaşmıştır. Gençlerin bir kısmını Ruslar Kızıl Ordu'ya askere almışlardı. 1941 yılında Alman orduları Kırım'a girdi. Bu arada iki devlet arasında kalan Kırım Tatarlarını Ruslar, Almanlarla sözde iş birliği yaptığını ileri sürerek Sibirya, Kazakistan ve Özbekistan'a sürgün etme kararı almıştır. Çoğunluğu kadın, çocuk, bebek ve yaşlılardan oluşan yaklaşık 423.000 Kırım Tatarı gece yarısı on beş dakika içinde hayvan trenlerine bindirilerek yola çıkarılmışlardır. Maalesef aylarca süren kötü yolculuk koşulları ile açlık, susuzluk ve hastalıktan ötürü 195.371'i hayatını kaybetmiştir[17]. Kırım'ın statüsü de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti lağvedilerek il hâline getirildi (28 Temmuz 1946).

19 Şubat 1954 tarihinde Ukrayna kökenli Nikita Kruşçev döneminde Kırım, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Ortaya çıkan yeni durum sonrası sürgünde yaşayan Kırım Tatarları anavatanlarına dönebilmek için organize olmaya başladılar. SSCB yetkilileri olup bitenlere çok sert tedbirlerle karşılık vermişse de mücadeleden vazgeçmeyen on binlerce insan meydanlara inmişlerdir. Ömrünün önemli bir kısmını anavatana dönebilmek için hapishanelerde ve çalışma kamplarında tüketen Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu "Yolbaşçı" olarak tüm İslam ve Türk dünyasının desteğini aldığı gibi Batı dünyası da kendisine ilgi duymaya başlamıştır. O, şiddetten uzak tuttuğu halkını haklı davaları için meydanlarda eylemlere davet etti ve sonucunda da SSCB Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu yok edemeden kendisi tarihin tozlu sayfalarında yer almıştır. Nihayet SSCB'nin dağılmasının altına imza atan Mihail Gorbaçov'un başa gelmesiyle birlikte Kırım Tatarları Moskova'daki Kızıl Meydan'ı 23-27 Temmuz 1987 tarihinde günlerce işgal ettiler.

Kırım'a gelirken yaşanan zorlukların yanı sıra geldikten sonra da görülen şiddete rağmen Krım Tatarları yılmadılar ve 1988 yılından itibaren Kırım'a kitleler hâlinde gelmeye devam ettiler. Kısa sürede "Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı" adıyla örgütlendiler ve hareketin liderliğine de daha önceden Sovyet rejimi tarafından yedi kez mahkûm edilmiş ve hayatını sürgünlerde geçirmiş olan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu getirildi.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu önderliğinde Ukrayna'ya bağlı özerk bir Kırım ile eski SSCB etkisinin azalmaya başlamasıyla Kırım Tatarları kendilerini daha iyi ifade edebilmeye başladılar. Etkili birliktelikleri sayesinde de haklar bağlamında ciddi kazanımlar elde ettiler. Kenar mahallelerde

Fotoğraf 1. Kırım Tatarı SSCB Kahramanı Ahmet Han Sultan

17 Cemile Şahin, "Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü An Example To Russian Expansionism: 1944 Exile Of The Crimean Tatars" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8, Issue: 39, Ağustos 2015, s. 331-334.

Fotoğraf 2. Moskova Mitingi, 1987 (M. Kırımoğlu arşivi).

gecekondularda yaşayan işsizlik ve yoksulluk içinde kıvranan ve hâlâ vatandaşlık bağını bile kuramamış on binler her geçen gün daha iyi şartlara ulaşmaya başlamışlardı. Lakin Kasım 2013'te Ukrayna'da Rus yanlısı Viktor Yanukoviç iktidarına karşı Batı'nın destekleriyle başlayan protestolar, Şubat 2014'te Kiev'i âdeta iç savaş yaşanıyormuş durumuna getirdi[18]. Sert tedbirlerle direnen Rus yanlısı lider Viktor Yanukoviç, 22 Şubat 2014'te iktidarı bırakarak ülkeyi terk etmiştir. Ancak olaylar Sivastopol (Akyar) üssünün geleceği adına direkt Kırım'a sıçramıştır. Önce milis güçleri denildi, sonra Rus ordusu askerleri oldukları belli olan bir işgal hızla yayıldı. Bu işgale karşılık Ukrayna birlikleri hiç direnmeden teslim oldular ve Kırım'ı terk ettiler. Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasıyla alakalı olarak 16 Mart 2014 günü tüm itirazlara rağmen bir referandum düzenlenmiştir. Kırım nüfusunun sadece %34,2'si katılmıştır. Kırım Tatar Millî Meclisi referandumu boykot etmiş ve katılmamıştır. Sonuç olarak referanduma katılanların %96,77'sinin evet oyu ile Rusya'ya bağlanması kararı alınmıştır[19]. 21 Mart 2014 tarihinde ise Putin, referandumdan çıkan sonuç sonrası Kırım'ı Rusya'ya bağlayan kararnameyi imzalayarak tüm dünyaya duyurmuştur.

Dünyanın en büyük donanmalarından birisinin demirlendiği Sivastopol ile Kırım Yarımadası'nın Karadeniz üzerindeki stratejik önemi, uzun yıllar bölgeyi dünya gündeminde tutmaya devam edecektir. Gelecekte nüfusunu artıramayan, sahip olduğu uçsuz bucaksız toprakları korumaktan uzaklaşan Rusya üzerinde bir jeopolitik ameliyatın olması kaçınılmazdır. Putin Rusya'sı elindeki nükleer silahlar ile sahip olduğu enerji kaynaklarıyla bugün Ukrayna'ya saldırarak direniyor olsa da yakın zamanda parçalanan bir Rusya'yı engellemeye gücünün yetmeyeceği öngörülmektedir. Kırım'ın ve Kırım Tatarlarının geleceği hem Kırım'da hem de diasporada yaşayanların birlik ve beraberliklerini geliştirmelerine bağlıdır.

Bugün insan hakları bağlamında ciddi sorunlar yaşandığı gibi hâlâ başta Özbekistan'da olmak üzere anavatanlarına dönmek isteyen ciddi bir nüfus bulunmaktadır. Türkiye'ye gelip de Kırım'a tekrar geri dönebilmek için yanıp tutuşan milyonlarla ifade edebileceğimiz Kırım Tatarı yaşamaktadır. Kırım'a yönelik işgalin sona ermesi ve bağımsız Kırım Tatarlarına ait bir siyasi yapının kurulması, Kırım meselesinin ta kendisidir.

18 Emine Halil, Turks of Crimea in Democratic Ukraine *Eurasian Academy of Dciences Social Sciences Journal*, Voluma: 48, İstanbul 2023, s. 4-5.

19 Zafer Karatay, *KIRIMOĞLU-Bir Halkın Mücadelesi*, Dinç Ofset Matbaacılık, İstanbul 2019, s. 206-207.

Fotoğraf 3. Özbekistan Çiçrçik Mitingi, 1968 (M. Kırımoğlu arşivi)

KAYNAKÇA

Aktaş Sarı, Sema, "Erken Modern Dönemde Kırım Hanlığı'nda Kusurlu Köleler Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Yıl/V. 8, S./No. 1, Bahar/Spring 2023.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.1, İstanbul, 1971.

De Tott, François, *Türkler ve Tatarlar Arasında, 18. Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, Çev. Reşat Uzman, İstanbul, 1996.

Fisher, Alan, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, California, 1978.

Göktay, Fikri, "Neden Kırım?", *Emel*, S. 199, Ankara, Kasım-Aralık 1993.

Gözaydın, Ethem Fevzi, *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul, 1948.

Halil, Emine, "Turks of Crimea in Democratic Ukraine", *Eurasian Academy of Sciences, Social Sciences Journal*, V. 48, İstanbul, 2023.

https://i.pinimg.com/originals/fc/e6/07/fce607026de7fb369fc5daaa820b11ab.jpg

Karatay, Zafer, *Kırımoğlu-Bir Halkın Mücadelesi*, Dinç Ofset Matbaacılık, İstanbul 2019.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003.

Koçak, Zülfiye. "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, 2017.

Mehmedzâde, Mirza Bala, "Kırım", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1955, s.741.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876),* Ankara, 1997.

Soysal, Abdullah Z., "Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve İlk Han'ı Hacı Giray", *Emel*, Yıl:1, S.2, C.1, İstanbul, Mart 1961.

Şahin, Cemile, "Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü An Example To Russian Expansionism: 1944 Exile Of The Crimean Tatars", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, C. 8, S. 39, V.8, I. 39, Ağustos 2015 August 2015.

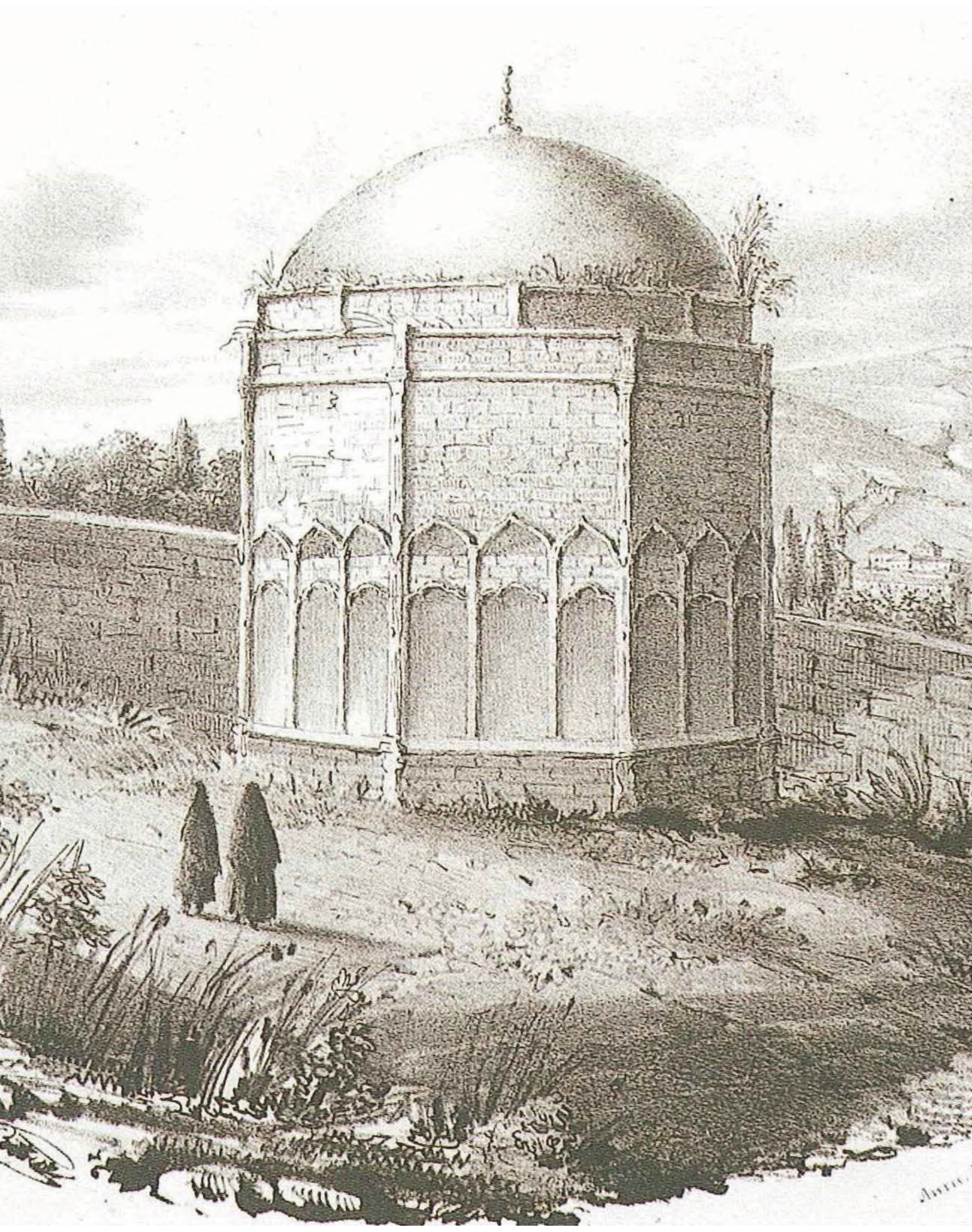
Şamilkızı, Gönül, *Kırım Ateşi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Ülküsal, Müstecib, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını),* İstanbul, 1980.

Yücel, M. Celaleddin, Dış Türkler, İstanbul, 1976.

Yüksel, Sinan, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1783) – Annex of The Crimea of Russia", *Asya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, C. 3, İstanbul, 2017.

Zıllioğlu, Mehmet, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1983.

KIRIM TARİHİNİN BİLİNMEYEN BİR SÜRGÜN HİKÂYESİ: KIRIMLI URUMLAR

Yonca İldeş*

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethi ile Karadeniz'in Akdeniz'e bağlantısının tamamen Türk devletinin kontrolüne geçmesinden kısa bir süre sonra, 1475 yılında Kırım'ın güneyinin kontrol altına alınması ile Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı ilişkileri başlamıştır[1]. Karadeniz'in bir Türk gölü hâline geldiği, Balkanlar, Afrika'nın kuzeyi ve Orta Doğu'da hüküm sürdüğü dönemde Avrupa'da Osmanlı Devleti *Türk İmparatorluğu* adıyla anılırken, Kırım Hanlığı da Osmanlı Devleti'nin *sağ kolu* olarak bilinmekteydi[2]. Türk İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı'nın Avrupa tarih sahnesinde önemli aktörler olarak yer almasının etkileri uzun sürmüştür[3]. Ancak, bu etkinin hissedildiği zamanlardan çok daha önce, Karadeniz'in kuzeyi yine bir Türk yurdu idi. 5. yüzyıl gibi erken bir dönemden itibaren Roma'yı sarsan ve yok olmasına sebep olan Batı Hun Devleti'nin, Bulgar Devleti'nin, Altın Orda Devleti'nin ve Hazar Devleti'nin varlıkları ve yine yıllarca düzenledikleri akınlarla Bizans Devleti'ni tehdit eden Peçenek, Uz ve Kuman- Kıpçak Türklerinin yaşam alanı ve hükmettikleri coğrafyaydı[4].

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih ABD Öğretim Üyesi.

1 Hakan Kırımlı, Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi, Ötüken Yayınları, Ankara, 2022, ss.129-130; Alan Fisher, "The Ottoman Crimea in the Sixteenth Century", Harvard Ukrainian Studies, June 1981, Vol. 5, No. 2 (June 1981), s. 136; John P. LeDonne "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834", The International History Review, V. 28, No. 1 (Mar., 2006), s. 1-2.

2 Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", Belleten, Nisan 1944, C. 8, S. 30, s. 185.

3 Hakan Kırımlı, "Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War", Middle Eastern Studies, 44, no. 5 (2008), ss. 751–752. http://www.jstor.org/stable/40262614.(son erişim tarihi: 16.01.2024)

4 Akdes Nimet Kurat, IV.-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi, Ankara, 1992.

Şekil 1. Urumları tasvir eden bir gravür

Bu tarihsel gerçeklik içinde Ruslar 1462'de Moskova Knezi III. İvan liderliğinde güçlenip bir devlet teşkil etme noktasına gelinceye kadar Altın Orda Devleti'nin siyasi nüfuzu altında bulunmaktaydı.[5] İlerleyen zamanda gittikçe güçlenen Ruslar, IV. İvan döneminde önce 1552 yılında Astrahan ve 1556 yılında ise Kazan Hanlıklarını hâkimiyetleri altına alarak etki alanlarını genişletirken yaşanan ilk Rus-Türk savaşında galip gelecektir[6]. Bir yüzyıl sonra 1699 tarihinde Karlofça Antlaşması imzalandığında ve Osmanlı Devleti için geri dönülemez bir çöküş başladığında Avrupa'da yaşanan toprak kayıplarının yarattığı travma, Rusların karşısında gerçekleşecek kayıplarla daha da yoğunlaşacaktır. 1700 yılında Rusya ile imzalanan İstanbul Antlaşması ile önemli bir stratejik nokta olan Azak Kalesi kaybedilirken o güne kadar *Moskof Prensi* olarak hitap edilen Rus Prensi artık *Rus Çarı* olarak kabul edilmek zorunda kalınacaktır[7].

1736-1739 tarihleri arasında yaşanan Osmanlı- Avusturya-Rusya Savaşı'nda savaşın Kırım'a verdiği zarar Rus hedefleri açısından ilk aşamayı teşkil etmiş ise de imzalanan Belgrad Antlaşması'nın Rusya'ya istediği zemini sağlamadığı bilinmektedir. Antlaşmaya göre Azak Kalesi yıkılıp etrafı boşaltılırken Don Nehri civarında Rusların yeni bir kale yapabileceği, Osmanlı Devleti'nin de Kuban sınırları içinde bir kale inşa edebileceği, yıkılmış olan Taygan Kalesi'nin de yeniden inşa edilmeyeceğine karar verilmişken en önemli detay olarak, Rusya'nın Azak Denizi ve Karadeniz'de ticaret ve savaş gemileri bulunduramayacağı imza altına alınmıştır[8]. Bu antlaşma ile 1768 yılında Rusların Kırım'a saldırarak 1774 yılına kadar sürecek ve Küçük Kaynarca Antlaşması ile noktalanacak olan savaş dönemine kadar 30 yıl bir barış dönemi hüküm sürecektir. Bu açıdan da antlaşma, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında ilk kez yabancı bir devletle uzun süreli bir antlaşmaya imza atması açısından önem arz edecektir.

Belgrad Antlaşması o an için Rusların Karadeniz'de varlık göstermesine engel olmuş ve Kırım açısından Türk nüfusunun güvenliğini temin etmiş ise de 30 yıl sonra yaşanacak savaşla bu başarı genel anlamda Osmanlı

5 Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar, TTK Yayınları, Ankara, 1948; İnalcık, Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 110-112.

6 İnalcık, op.cit., s. 123; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

7 Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, TTK. Yayınları, Ankara, 1953, s. 35-47.

8 Erim, op.cit., ss. 81-94.; Aleksander Halenko, "Towards The Character of Ottoman Policy in The Northern Black Sea Region After The Treaty of Begrade 1739", Oriente Moderno, vol. 18 (79), no. 1, 1999, pp. 101–12. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/25817594. (Son erişim tarihi: 17 Jan. 2024); Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin Diplomatik Açıdan Tahlili", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX / 1, 2014, s. 224.

Devleti'nin dış politikası ve özelde ise Kırım'ın varlığı açısından önemli bir kırılma noktası oluşturacaktır.

KIRIM'IN KAYBINA DOĞRU: 1774 KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI

Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili Roderic Davison'un "*iki yıl sonraki Amerikan bağımsızlık ilanı Atlantik dünyası için ne derece önem taşımış ise bu antlaşma da Yakın-Doğu için o derece önemli bir dönüm noktasını belirlemiştir*"[9] tespiti, antlaşmanın bölgesel anlamda ne derece önemli olduğunu gözler önüne sererken Karadeniz'in kuzeyinde stratejik bir mevzi elde eden Rusya ilhak öncesi süreçte Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını kayıt altına aldırarak bölgesel öneme sahip bu antlaşmanın belki de en önemli maddesini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir denilebilir[10].

Rus Çariçesi II. Katherina, Rusya adına antlaşmayı imzalayan Kont Peter Aleksandroviç Rumiantsov'a, Rusya'nın o güne kadar bu tür bir antlaşma yapmadığını belirttiği Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'de olduğu kadar Boğazları geçerek[11] Akdeniz'de ticaret yapma hakkı elde ederken Osmanlı başkentinde daimî diplomatik temsiliyet ve Osmanlı coğrafyasında konsolosluk açma hakkı ve yine Kudüs veya diğer dinî merkezlere serbestçe hacca gidebilme hakkı elde ederek Rus dış politikası açısından önemli bir başarıya imza atmıştır[12]. Antlaşmanın Kırım açısından önemini 3. madde açık bir biçimde gözler önüne sermektedir: Kırım bağımsız olacaktır. Sadece dinî açıdan hilafet makamına bir bağlılık söz konusudur. Antlaşmaya göre, Rus ordusu Kırım'dan çekilecektir. Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan ve Canboyluk Tatarlarının hiçbir devlete tabiiyeti olmayacak, özgür olacaklardır. Anlaşma imza edildikten sonra Osmanlı ordularının Kırım'dan hemen çekilmesi ve antlaşmanın onaylanması söz konusu olmadığı gibi Prusya'nın arabuluculuğunda antlaşma şartlarının yeniden gözden geçirilmesi teklifi Moskova'ya iletilecekse de sonuçsuz kalacaktır. Bu arada Rus ordusunun da Kırım'dan hemen çekilmediği ve hatta Moskova'dan İstanbul'a gönderilen Kont N.V. Repnin'in antlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesi için çaba sarf ettiği bilinmektedir[13].

Bu süreçte Moskova ve İstanbul arasındaki diplomasi trafiği dışında, Eflak ve Boğdan meselesi açısından Osmanlı Devleti'nin, Avusturya'nın faaliyetlerine de dikkat etmesi gerekmekteydi. Nitekim, bu süreçte Avusturya'nın Boğdan topraklarının bir kısmını işgal etmiş olması durumu daha da kritik hâle getirmiş ve antlaşmanın onayını hızlandırmıştır[14]. İki devlet arasında bölgesel anlamda öneme sahip antlaşmanın onayı gerçekleşirken Kırım Hanlığı'nda da, Rusya'nın etkisi ile, taht mücadeleleri gündeme gelecek ve bu tarihten sonra ciddi bir istikrarsızlık hüküm sürecektir. Sahip Giray'ın yerine IV. Devlet Giray'ın geçmesi Hanlıktaki mücadelede Osmanlı Devleti etkisini gündeme getirmişken Moskova'da II. Katherina açısından tahta oturması gereken Kırım tarihinde önemli bir dönüm noktasına imza atacak Şahin Giray olmalıdır[15].

9 Roderic Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", Çev. Erol Aköğretmen, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1981, s. 333-334; aslı için bkz. Roderic Davison, "Russian Skill and Turkish Imbecility, The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", Slavic Review, v.35, no 3, September, 1976, s. 346.

10 LeDonne, op.cit., ss. 8-9

11 Antlaşmanın Türk Boğazları ile ilgili maddeleri için bkz. Erim, op.cit., s. 125;

12 Davison, op.cit.; R. Davison'un Rusya'nın antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks nüfusun hamiliğini üstlenme hakkı elde ettiği yönündeki yorumlamaların tam olarak doğru olmadığı İstanbul'da açılacak bir Rus Rum Ortodoks Kilisesi için bu haktan bahsedildiği ve tüm Hristiyan kiliseleri için Osmanlı Devleti'nin bir taahhütte bulunduğu ancak daha sonra Ruslar tarafından antlaşmaya yanlış bir tefsir getirdikleri yönündeki tespitinin de ayrıca önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. s. 353- 365.

13 A.g.e..; Sinan Yüksel, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1783)", Asya Araştırmaları Dergisi | Sayı: 2 / Cilt: 3, s. 219; Myumyun Yasharov Isov, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'nın Balkan Ortodoks Hıristiyanlarına Yönelik Göç Politikası", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi / Journal of Balkan Research Institute Cilt/Volume 12, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2023, s. 256.

14 Yüksel, op.cit, s. 219; Davison, op.cit.

15 LeDonne, op.cit., s. 7; Kırımlı, Geraylar ve Osmanlılar, s. 249-250

Şekil 2. Urumları tasvir eden bir resim

Osmanlı Devleti kontrolünde bir Kırım'ın devamını istemeyen Rusya, 1775 yılında ortaya çıkan Yemelyan Pugachev[16] İsyanı'nı bastırdıktan sonra meseleye daha etkili bir biçimde odaklanma fırsatı bulmuş ve askerî olarak Kırım'a müdahale etme kararı almıştır. Bu dönemde Kırım'da Devlet Giray'a karşı bir muhalefet oluşurken Şahin Giray'ı destekleyenlerin sayısı da artış göstermekteydi. 21 Kasım 1776 tarihinde Rus ordusu harekete geçtiğinde İstanbul'a bir bildiri göndererek Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşma'sına aykırı olarak Kırım'ın bağımsızlığına karşı müdahalede bulunulduğuna vurgu yapılırken, benzer bildiri Kırım'a da gönderilecektir. İki devletin karşılıklı olarak ellerinde bulundurdukları mevkileri terk etmemesinin yarattığı savaş gerginliği dışında, Devlet Giray taraftarlarından bazılarının Şahin Giray'ı desteklemeye başlaması sonrası 1777 yılının Ocak ayında Rusların ve Nogayların desteğini alan Şahin Giray Kerç ve Kefe sonrası Bahçesaray'a ilerlerken Devlet Giray, Kırım'ı terk ederek İstanbul'a gitmek durumunda kalmıştır. 1777 yılının Nisan ayında tahta oturan Şahin Giray'ın hükümranlığı ile Kırım'da Osmanlı hâkimiyeti nihayete erdirilmeye çalışılırken Rus hâkimiyeti etkin bir biçimde tesis edilmeye başlayacaktır[17].

Yukarıda da belirtildiği gibi Kırım tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkan Şahin Giray, askerî ve idari alanda reformları ile ön plana çıkarken bu reformlarda genel anlamda Batı etkisi özel olarak ise Rus etkisinin varlığı tartışılmaz bir biçimde gözler önünde gerçekleşmekteydi. Reform girişiminin vardığı son noktanın Bahçesaray yerine yeni bir yönetim merkezi olarak seçilen Kefe'de çıkan ayaklanma sonrası Moskova'ya sığınmak zorunda kalması da[18] Kırım'ın iç karışıklıklarla dolu istikrarsız bir yapı ile Rus müdahalesine müsait bir hâle gelmesine büyük katkı sağlayacaktır.

16 Paul Avrich, Russian Rebels 1600-1800, New York, 1976.
17 Uzunçarşılı, op.cit., ss. 446-447.
18 Ibid., s. 446-447; Feridun Emecen, "Son Kırım Hanı Şahin Giray'ın İdamı Meselesi ve Buna Dair Vesikalar", Tarih Dergisi, Haziran 2011, sa.34, ss. 316; E. D. Clarke, Travels ın Various Countries of Europe Asia and Africa, Part First, Russia, Tartary and Turkey, Fourth Edition, Volume:2, London 1823, ss. 174-175.

Kırım üzerinde Rusya etkisini artırmaya çalışırken Osmanlı Devleti'nin de Şahin Giray yerine III. Selim Giray'ı Han olarak ilan etmesi[19] ile varlığını sürdürme girişimleri sonuçsuz kalsa da iki devlet, sıcak bir savaş ortamına girmeden Küçük Kaynarca Antlaşması'nın devamı niteliğinde İstanbul'da yürütülen görüşmeler sonucu 1779 yılının Mart ayında, tarihe *Aynalıkavak Tenkihnamesi* olarak geçen bir antlaşma imzalamışlardır[20]. Antlaşma ile Kırım'ın müstakil bir devlet olmasının kabulü ve İstanbul'un da Şahin Giray'ın hanlığını tasdik etmek durumunda olması dışında Kırım Hanlığı'nın iç işlerine Osmanlı Devleti ve Rusya'nın müdahale etmeyeceği konusunda uzlaşı sağlanırken, dinî açıdan Osmanlı padişahının Kırım hanını Halife sıfatıyla tasdik etmesi geçerliliğini korumuştur. Her ne kadar Halifelik kurumu üzerinden Osmanlı Devleti'nin varlığına atıf yapılmış olsa da, bu tarihten sonra 1783 yılında Kırım tam anlamıyla Rusya'nın işgal ve ilhakı ile karşı karşıya kalacaktır[21]. Kırım Rus hâkimiyetine girerken Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıkacak Rusya Karadeniz'deki varlığını Türk Boğazları yoluyla Akdeniz'e doğru genişletme hedefine odaklanacaktır.

1783 KIRIM'IN İŞGALİNİN KARANLIKTA KALAN BİR PARÇASI: URUMLAR VE SÜRGÜN

Küçük Kaynarca ve hemen sonrasında Aynalı Kavak Antlaşmaları ile Kırım odaklı hedefini gerçekleştirirken Rusya'nın askerî, siyasi ve diplomatik alanda attığı her bir adımın tamamlayıcısı olacak şekilde sosyal alanda Kırım'ın demografik yapısını değiştirmeye yönelik bir politika takip ettiği bilinmektedir. Bu açıdan işgal sürecinde katliamlarla yok edilen Kırım Tatar nüfusu[22] dışında işgal sonrasında göçe zorlayarak[23] ve mülkiyet hakkını ellerinden alarak yaklaşık yirmi yılda 300 bin Kırım Tatarı Kırım'ı terk etmiş[24] ve bu göçe paralel olarak Kırım'a yerleştirilen başta Rus, Alman, Bulgar, Yahudi olmak üzere farklı grupların iskânı gerçekleştirilmiştir[25]. Bu gruplar arasında 1768-1774 ve 1787-1792 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Ege Denizi'ndeki adalarda yaşayıp Ruslarla iş birliği yapan Rumların olduğu da kayıtlarda yer almaktadır.[26]

Kırım'ın Rus işgaline maruz kalması ile demografik yapının değiştirilmesine yönelik yürütülen politika kapsamında Müslüman Türk nüfus göçe zorlanırken Kırım'ın yerli nüfusu arasındaki Ermeni ve Rumlar da zorla göç ettirilmişlerdir. Bu konuda Kırım'ın yerli Ortodoks Rum nüfusu ile ilgili olarak Holderness'in verdiği bilgilere bakıldığında, 1779'da Rus tebaası olduktan sonra Kırım'dan sürülmüş ve bugün Ukrayna'nın Rus işgali altındaki Donbas bölgesinin önemli bir liman şehri olan Mariopol ve çevresinde 24 büyük yerleşim yerine iskân edilmişlerdir[27]. Holderness'a göre Kırım'dan çıkarılmaları mal varlıklarına el konulması ile ilgilidir.

Holderness, Kırım'dan sürülen Rumlar ile ilgili gözlemlerini aktarmaya devam ederken birçok yönden Müslüman Türklere benzeyen ve oldukça akıcı şekilde Türkçe konuşan Rumların varlığına vurgu yaptığı dikkat

19 Uzunçarşılı, op.cit., s. 448.
20 Ibid., s. 451; Erim, op.cit., ss. 151-158.
21 İnalcık, op.cit., s. 16; Hakan Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), Ankara, 1996, ss. 5-6; Osman Fikri Sertkaya, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dâir 17 Ekim 1783 Tarihli Ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman", Karadeniz Araştırmaları, Sayı 11, Güz 2006; Andreas Schönle, "Garden of the Empire: Catherine's Appropriation of the Crimea." Slavic Review 60, no. 1 (2001): 1–23. https://doi.org/10.2307/2697641.
22 Clarke, op.cit., ss. 179-180
23 Hakan Kırımlı, "Geray Hanedanının Osmanlı Devleti Topraklarında Kalan Maddi İzleri", Belleten, Aralık 2021, Cilt: 85/Sayı: 304, s. 889; Kırımlı, "emigration…", s. 751.
24 Alper Başer, "Kırım'da Rus Kolonizasyonu", Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s. 31.
25 Başer, op.cit., s. 31-34; Mary Holderness, Journey From Riga To The Crimea With Some Account On The Manners and Customs Of The Colonists of New Russia, London 1827 s. 107, https://play.google.com/books/reader (Erişim tarihi: 15.01.2024)
26 Başer, op.cit., s. 32; Holderness, op.cit., s. 143
27 Holderness, op.cit., ss. 142-143

Şekil 3. 1856 tarihli Almanca Kırım haritası (David Rumsey Map Collection)

çekmektedir.[28] Bu noktada Rus işgalinin yarattığı yıkım içinde zorla göç ettirilen Müslüman Türk nüfusu kadar onlardan sadece dinleri açısından farklılık gösteren başta dillerinin Türkçe olması ve diğer kültürel ve sosyal özellikleri ile bölgeyi ziyaret eden seyyahların gözünde "*Türkleri andıran*" bu Ortodokslar da yok edilmeye çalışılan Türk kimliğinin bir parçası olabilirler mi? Yaygın tarihsel bir genel söylem çerçevesinde Ortodoks Kırımlıların hepsi Rum ya da Helen soylu muydu?

28 Ibid., ss. 153-155; Peter Golden, "Religion Among the Qıpcaqs of Medivial Eurasia", Central Asiatic Journal, no. 42, 1998;

Bu soruların cevabı 18. yüzyılın çok öncesinde, yukarıda bahsedilen Karadeniz'in kuzeyindeki Türk varlığında aranmalıdır.

DEŞT-İ KIPÇAK'TA BİZANS MİSYONU VE KIRIM

Arap seyyahlarının eserlerinde Karadeniz'in kuzeyinden *Deşt-i Kıpçak*[29] olarak bahsedilirken bölgenin Kıpçak Türklerinin sahası olduğuna vurgu yapılmasının ötesinde, tarihsel süreçte Asya'dan batıya doğru Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve orta Avrupa'ya uzanan Türk göçleri ile anılan bu saha Hun, Bulgar, Hazar, Uz ve Peçenekler için de yurt olmuştur. Türk boylarının Karadeniz'i ve Balkanlar'ı yurt edinmeleri doğal olarak Bizans Devleti açısından 5. yy. ile 13. yy. arası önemli bir güvenlik sorunu olmuştur.

Bizans Devleti açısından anılan Türk boyları birer tehdit olarak anılmaları dışında dinî açıdan Hristiyanlığın yayılması noktasında da hedef teşkil etmişlerdir. Bu noktada Karadeniz'in stratejik yarımadası Kırım önemli bir misyonerlik merkezi hâline gelmiştir. Bizans kilisesi misyonu açısından dört piskoposluk merkezi olarak Bosphoros, Sugdaia, Cherson ve Dorus şehirleri öne çıkarken 13. yy. da özellikle Kuman-Kıpçaklara yönelik Katolik misyonunun da oldukça aktif olduğu belirtilebilir. 13-14. yy. açısından güvenilir bir Bizans kaynağı olan Sudaklı Azizlerin yaşamlarının koleksiyonu olarak da adlandırılan *Synaxarion of Sudaq* hakkında Istvan Vasary ve Moravcsik'in[30] verdiği bilgiler Kırım Türk tarihinin önemli bir boyutunu aydınlatmaktadır denilebilir.

Sudak şehrinde tek bir kişinin kaleminden çıkmamış farklı kişiler tarafından kaleme alınmış olan *Synaxarion*, 1186-1419 yılları arasında meydana gelen olaylar ve öne çıkan kişiler hakkında bilgiler sunmaktadır. Synaxarion'un basılı olan ve 1260-1350 yılları arasındaki dönemi içeren kısmındaki isimlerin çoğunluğu Yunan kökenli ise de belirtilen bu isimlerden 70'inin Türkçe olduğu bilinmektedir. Vasary'e göre bu rakam 80'dir ve hatta diğer isimlerin de incelenmesi gerekmektedir. Vasary'nin özellikle örnek olarak belirttiği *Aba, Abicka, Abka, Alaçı, Alacak, Alp-Ala, Aksamas, Arap, Bagalin, Barak, Bavcı, Çaka, Çaçak, Arsiman, it Mengü, Kurugan, Kılıç, Kutlu- Bey, Kutluk, Mele, Mugal, Orakçı, Salih, Sari-Sapar, Sungur, Sultan, Tat-gara, Toktemir, Türkmen* ve *Yamgurcı* tartışmasız bir biçimde Türkçe isimlerdir[31].

Synaxarion' da yer alan ve yukarıda örneklerine yer verilen Türkçe kökenli isimlerin varlığının ne anlama geldiği sorgulanırken dikkat edilmesi gereken nokta şu olmalıdır: Bizans kroniklerinde Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ulaşan Türkler arasında Ortodoksluğu kabul edenlerin sayısının hiç de küçümsenmeyecek bir oranda olması ve Bizans ordusunda görev yapmalarına dair önemli detaylara yer verilmesi ve yine ayrı bir Türkopol birliğinden bahsedilmesi göz önünde bulundurularak düşünmek gerekmektedir[32]. Bu bağlamda, Kırım'daki Türkçe konuşan ve kültürel özellikleri ile Müslüman Türklerle aynı özellikleri taşıyan ve Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Kırım'ın tam olarak Ruslar tarafından ilhakı ile Kırım'dan göç ettirilen Müslüman Türkler gibi bu coğrafyadan sürülen *yerli Ortodoks nüfus*

29 Kurat, Karadenizin Kuzeyi ve Rusya Tarihi.

30 Vasary, Istvan, "Orthodox Christian Qumans and Tatars of Crimea in tlıe 13111 -1411' centuries" Central Asiatic Journal, v. 32, no. 3-4, 1988; Moravcsik, Gyula, „Byzantinische Mission im Kreise der Türkvölker an der Nordküste des Schwarzen Meeres", Proceedings of the 13th lnternational Congress of Byzantine Studies, Oxford, 5-10 September 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Oxford Un. Press, Landon, 1977.

31 Vasary, op.cit., s. 261.

32 Yonca Anzerlioğlu İldeş, Karamanlı Ortodoks Türkler, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002.

Şekil 4. Urumları tasvir eden bir resim

içinde hiç de küçümsenmeyecek bir oranda Urum adı ile ayrı bir kimlik ortaya koyan Ortodoksların kimler olduğu incelenebilecektir.

Synaxarion odaklı verileri bir tarafa bırakarak Dinyepr Nehri'nin kollarından Konki suyu kenarında Kuman Kıpçaklara ait olduğu düşünülen 10-13. yüzyıllara ait 78 mezar taşının da bu coğrafyadaki Hristiyan Türk varlığı için önemli bir delil oluşturduğu burada belirtilmelidir. 1217-1218 yılları arası Deşt-i Kıpçak sahası, Dominik ve Fransisken misyonerlerinin de faaliyet gösterdiği bir sahadır ve bu faaliyetler sonucu Kuman-Kıpçaklar arasında Katolikliği kabul edenlerin olduğu bilinmektedir. Katolik Kuman-Kıpçaklara dair bilgi edinilebilecek en önemli kaynaklardan 1303 yılında yazıldığı tahmin edilen *Codex Cunanicus'un* tek nüshası Venedik'te Saint Marcus Kütüphanesi'ndedir ve iki bölümden oluşan Codex'in birinci bölümü Latin-Fars-Kuman dillerine dair bir sözlük olup İtalyan Bölümü olarak isimlendirilmektedir. Kırım ve çevresinde yaşayan Cenevizli ve Venedikli tüccarların ticari ilişkilerinde kolaylık için kullandıkları Codex'in Alman Bölümü olarak bilinen ikinci bölümü Hristiyanlıkla ilgili metinleri içermekte olup Latince-Kuman Türkçesinde yazılmış dinî metinler, Katolik ilahileri, İncil' den tercümeler içermektedir. L. Rasonyi'nin, 12. yüzyılda Moldova'daki Kuman-Kıpçakların Macar Kralı 4. Bela tarafından Romanya topraklarına yerleştirildiğini ve Macar belgelerinde *Cumania* olarak geçen bu yerde bir de piskoposluk inşa ettirildiğine dikkat çekmesinin de Avrupa merkezli Kuman-Kıpçak izleri açısından ayrıca önem arz ettiğini belirtmek gerekmektedir[33].

Karadeniz'in kuzeyinde Kırım'dan başlayarak Ukrayna'ya, Romanya'ya, Yunanistan'a, tüm Balkanlar'a ve Macaristan'a kadar geniş bir coğrafyada varlıklarının delilleri; arkeolojik verilerin ve tarihî belgelerin

33 Lazlo Rasonyi, "Tuna Havzası'nda Kumanlar", Belleten, c. 3. ss. 411-412 ve ayrıca bkz. Rasonyi, Lazlo, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara, 1982; Urumlarla ilgili çalışmada yer alan bilgiler Yonca Anzerlioğlu İldeş tarafından 2000 Yılında Yunanistan'da Karamanlı Ortodoks Türklere Yönelik gerçekleştirilen saha çalışması verilerine dayanmaktadır; bkz. Anzerlioğlu, op.cit.

satırları arasında yazılı olan Hristiyan Türklerle ilgili yapılması gereken tarihin detaylarını dikkatlice analiz etmek ve Türk tarihinin değerli bir parçası olarak bilime ve Türk toplumsal hafızasına kazandırmak olmalıdır. Bu görüşten hareketle Kırım merkezli Türk toplumunun Müslüman Kırım Tatar nüfusu kadar dikkate alınması gereken değerli bir parçası Ortodoks Urum Türklerinin varlığını tartışmak gerektiğinin altı bir kez daha çizilerek Kırımlı Ortodoks Urumlar hakkında 2002 yılında gerçekleştirilen saha çalışmasından hareketle elde edilen veriler değerlendirilecektir.

Kuzey Kafkasya'da özellikle Pyatigorski (eski adı Beş Tav, Beş Dağ) ve Mozdok kasabalarında izlerine rastlansa da çoğunlukla Ukrayna coğrafyasında Dinyepr Nehri'nin doğusunda kalan ve şu anda Rus işgali altındaki Donetsk bölgesinde Mariupol, Manguş, Starıy Kırım, Granitnaya, Starolaspa, Staroignatovka, Mima, Staromlynivka, Starabeşevo, Komar, Ulaklı, Bagatiri'de yaşamakta olan Urumlar kendi dillerine *Urumca* demekteyse de, konuşulduğunda aslında Urumcanın saf bir Türkçe olduğu anlaşılmaktadır. Batı literatüründe Urumlar için Greko-Tatar adlandırılması kullanılmaktadır. 1989 yılı SSCB nüfus sayımına atfen Ukrayna'da 45.000 Urum'un varlığından bahsedilirken 2002 yılında 300.000 olduğu tahmin edilen tüm Grek nüfusunun yarısının Urum olduğunun yapılan saha çalışmasında Urumlar tarafından dile getirildiği belirtilebilir.

Urumların yukarıda belirtilen yerleşim yerlerine 1778 yılında Kırım'dan geldikleri bilinmektedir. Rus İmparatoriçesi II. Katerina döneminde diğer Ermeni ve Rumlarla birlikte Kırım'dan çıkarılmış ve bugünkü Ukrayna'nın Donetsk bölgesine iskân edilmişlerdir. Bu tarihten önceki döneme ait tarihî bir yazılı kaynakları da ellerinde mevcut değildir.

Donetsk Devlet Üniversitesi Matematik Profesörü Stephan Kalayerov ve Deşt-i Kıpçak sahası ve Urumlar üzerine araştırma yapan Dr. Aleksander Garkavets'e göre, Urumların, Rumların ve Ermenilerin Kırım'dan sürülmesinin nedeni Kırım Hanlığı'nın ekonomik olarak çökertilmesidir. Kırım'dan ayrılış anılan tüm gayrimüslimler için açlık, soğuk ve hastalıktan ölümle eş değerdir. Hayatta kalanlardan Ermeniler 5 köy, Rumlar ve Urumlar da birlikte toplam 24 köy kurmuşlardır. 2002 yılında Ukrayna'da Urumların yaşadıkları bölgede gerçekleştirilen saha çalışmasında 1778 yılı öncesine dair bir bilgi elde edilememiştir. Resmî kayıtlarda Greko Tatar olarak adlandırılsalar da Urumlar kendilerini asla Grek/Yunan olarak görmemektedirler. Urum tarihi üzerine araştırmalar yapan kendisi de bir Urum olan akademisyen Valeri Kior'a göre, Urumlar, yüzyıllar boyunca Türklerin adıyla özdeşleşen *Deşt-i Kıpçak*'ta yaşamaya devam eden, kuzey ve güney Türkçesinin özelliklerini taşıyan Urumcayı konuşan, sahip oldukları âdet, gelenek ve görenekleriyle Yunandan ziyade Türklere benzeyen ve hatta benzemenin ötesinde köken olarak Kıpçak-Oğuz Türklerinin bir karışımıdırlar.

Urumlar arasında yaygın bir biçimde kullanılan soyadlarına bakıldığında *Arabacı, Keçeci, Yağmurci, Nalça, Karasakal, Kör (Kior)* gibi soyadlarıyla

Şekil 5. Urum kadınlar

da Yunanlardan farklı oldukları görülebilmektedir. 18. yy. itibarıyla Rus idaresi altında Rusçanın baskısı altında kalsalar da, Urumların kendi aralarında "*bizces konuş*"[34] uyarıları ile dillerini konuşmaya devam ettikleri ve genç kuşaklara aktarmakta başarılı oldukları açık bir biçimde ifade edilebilir. Greko Tatar adlandırmasındaki Greko adının kendilerini ifade etmediği görüşünden hareketle, Yunanlardan ayrı olduklarını şu cümle ile ifade etmektedirler: "*Biz Helen değiliz Greko-Tatarız. Helen başka Greko-Tatar başka.*" Bu durumda, Urumlar için Yunanlar Helen'dir ve Urumların Helenlerle tek ortak noktası Ortodoksluk'tur denilebilir. Urum yaşlıları için ise ne Grek ne de Greko Tatar adlandırması onları ifade etmemektedir. Onlar Urum'dur. Gençler kendi aralarında Rusça konuşmaya başladığında "*bizces laf et*" şeklinde uyarıldığında ortaya duru bir Türkçenin çıktığı görülmektedir. "*Bizces*" laf ederken dillerinin aslında Türkçe ile aynı dil olduğunu da kabul etmeleri burada altı çizilmesi gereken bir noktadır. Yaşlı ve orta yaş Urumlar için dillerinin kaybedilme tehlikesi söz konusudur. Bu tehlike karşısında kendi aralarında önlemler aldıkları da tespit edilmiştir. Bu tespit çerçevesinde bugün adı Granitnaya olarak değiştirilen bir Urum yerleşim yeri olan Karan'da emekli bir kütüphaneci olan Dora Vasilevna Famiçova, Urum gençlerinin kendi kültürlerini ve dillerini unutmamaları için köy kütüphanesinin bir bölümünü etnografya müzesine dönüştürmüş, görev yaptığı dönemlerde son kuşak arasında dilin kaybı endişesiyle gençlere Urumca dersleri vermiş ve yine Urumca öğretmeye başlamadan önce Urum dilini en doğru biçimde ifade edecek bir alfabeyi bulmaya çalışmıştır. Bu çalışması ile ilgili olarak Famiçova'nın, Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığının doğru olduğuna vurgu ile Latin alfabesinin Urumca için en uygun alfabe olduğunu dile getirmesi de saha çalışmasının belki de en dikkate değer detaylarından birini oluşturmuştur denilebilir. Latin alfabesini Urum Türkçesine uyarlayarak Urum gençlerine dersler vermeye çalışsa da uygulamanın yaygınlaştırılması konusunda desteğe ihtiyaç duyduklarını da ayrıca dile getirmiştir. Latin alfabesi kullanarak dil eğitimi veren Famiçova dışında, Valeri Kior'un da Eski Kırım (Starıy Kırım) gençlerine Krill alfabesiyle Urumca dersler vermeye devam etmiş olduğu tespit edilmiştir.

18. yy. sonrası hayatta kalmalarında en önemli dayanaklarının dilleri olduğuna vurgu yapan Urumlar açısından Rusça dışında dillerini kaybetme konusunda Yunancanın etkisi de bir tehlike olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Yunanistan'ın, Donetsk'te Grek Federasyonu adı altında yürüttüğü faaliyetler dikkate alındığında tedirginliğin sebebi açık bir biçimde anlaşılabilmektedir. 1990 yılında kurulan federasyonun başkanı Feodor İstanbulci ile 2002 yılında gerçekleştirilen mülakatta federasyonun

34 Bizim gibi konuş.

amacının aynı soydan geldikleri iddiası ile Urum ve Yunanları bir araya getirmek olduğu, ancak zaman içinde bunun başarılamayarak federasyon bünyesinde bir parçalanmanın meydana geldiğini vurgulamış olması dikkat çekicidir. Federasyonun amacını gerçekleştirememiş olmasının nedeni konusunda bir açıklama yapılamadıysa da Urumlarla yapılan mülakatlardan elde edilen bilgiye göre Yunanlar, Urumları Yunanca konuşmadıkları için dışlamışlardır. 1992 yılından 2002 yılına kadar faaliyet göstermeye çalışan Grek federasyonu, çatısı altında Türkçe konuşan Urumlara aslen Helen soyundan geldikleri fikrini benimsetmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Urumlar, Türk baskısı ile Yunancayı unuttukları ve bu baskı sonucu Türkçe konuşup Türklere benzedikleri iddiaları ile karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla Grek Federasyonu Urumlara unuttukları köklerini ve dillerini tekrar kazanmalarını sağlayacaktır. Urum gençlerinin eğitim ve iş imkânlarından faydalanabilmesi adına Yunanistan'a götürülebileceği hatta Yunan vatandaşlığına geçmelerinin dahi söz konusu olabileceğine dikkat çekilmiştir. Federasyon tarafından dikkat çekilen bu imkânlar çerçevesinde Yunanistan'a gönderilen Urumlar da olmuştur. Ancak Staroignatovka'da yaşayan Syvetlana Konstantinova, Maria Sağırova ve Evdokia Tırnaksız'ın gidenlerin durumu ile ilgili yaptıkları açıklamalara bakıldığında Yunan toplumu tarafından kabul edilmedikleri ve toplumdan dışlandıkları anlaşılmaktadır. Urumların Yunanistan'da yaşadıkları bu durumun, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a gitmek zorunda kalan Karamanlı Ortodoks Türklerin yaşadıklarına benzediğini belirtmek gerekmektedir.[35]

Donetsk Grek Federasyonu'na karşı Urumların tepkisi sadece kendilerine ait bir yapının kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu oluşumun günümüzdeki durumu bölgenin Rus işgali altında olmasına bağlı olarak bilinmemekle birlikte 2002 yılında saha çalışması sırasında Valeri Kior önderliğinde Urumların Birlik adlı bir gazete çıkararak ilk adımı atmış oldukları tespiti edilmiştir. Birlik gazetesi dışında ünlü Urum şair ve güreşçi Viktor Borata'nın ve yine Valeri Kior'un yazmış oldukları Krill harfleriyle Urum Türkçesi şiir ve yazıların Urumlar tarafından büyük bir ilgiyle takip edildiği de vurgulanmıştır.

Yakın dönemde genç nesiller Greko Tatar, Grek ve Helen soylu oldukları iddiası karşısında "*Helen değiliz*, *Grek değiliz*" derken büyüklerin "*Urumuz biz, bizces laf et*" diyerek sahip çıktıkları kimliklerini, Kırım'dan sürülmelerinden itibaren tam iki yüzyıl süresince büyük bir azimle korumaları tarihî bir gerçeklik olarak ortadadır. Ancak bu tarihî gerçeklik tüm boyutlarıyla aydınlatılmadığı sürece özelde Kırım tarihi, genelde Türk tarihi açısından önemli bir eksiklik olarak kalacaktır. Ayrıca, Ukrayna-Rusya Savaşı ile Donbas-Donetsk'te yaşayan Urum Türklerinin, savaştan önce, Rus hâkimiyeti döneminde olduğu gibi, Yunanistan merkezli Grek Federasyonu faaliyetlerine karşı dillerini ve kimliklerini savunma konusunda duydukları tedirginliğin boyutunun daha da genişlediğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

35 Yonca İldeş tarafından 2000 yılında Yunanistan'da Karamanlı Ortodoks Türklere yönelik gerçekleştirilen saha çalışması.

KAYNAKÇA

Avrich, Paul, *Russian Rebels 1600-1800*, New York, 1976.

Başer, Alper, "Kırım'da Rus Kolonizasyonu", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, Kış 2010, s. 31.

Clarke, E. D., *Travels in Various Countries of Europe Asia and Africa*, First Part, Russia, Tartary and Turkey, Fourth Edition, Volume:2, London, 1823.

Davison, Roderic, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", Çev. Erol Aköğretmen, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 333-334

Davison, Roderic, "Russian Skill and Turkish Imbecility, The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, V.35, no 3, September, 1976, s. 346.

Emecen, Feridun, "Son Kırım Hanı Şahin Giray'ın İdamı Meselesi ve Buna Dair Vesikalar", *Tarih Dergisi*, Haziran 2011, S. 34, s. 316.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri- I*, TTK Yayınları, Ankara, 1953.

Fisher, Alan, "The Ottoman Crimea in the Sixteenth Century", *Harvard Ukrainian Studies*, June 1981, Vol. 5, No. 2 (June 1981), s. 136

Golden, Peter, "Religion Among the Qıpcaqs of Medivial Eurasia", *Central Asiatic Journal*, No.42, 1998.

Halenko, Aleksander, "Towards The Character of Ottoman Policy in The Northern Black Sea Region After The Treaty of Begrade 1739", Oriente *Moderno*, V. 18 (79), No. 1, 1999, pp. 101–12. *JSTOR*, http://www.jstor.org/stable/25817594. (Son erişim tarihi: 17 Jan. 2024)

Holderness, Mary, *Journey From Riga To The Crimea With Some Account On The Manners and Customs Of The Colonists of New Russia*, London, 1827. https://play.google.com/books/reader (Son erişim tarihi: 15.01.2024)

Isov, Myumyun Yasharov, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'nın Balkan Ortodoks Hıristiyanlarına Yönelik Göç Politikası", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi / Journal of Balkan Research Institute*, C/V. 12, S./N. 1, Temmuz/July 2023, s. 256.

İldeş Anzerlioğlu, Yonca, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

İldeş, Yonca, *2000 Yılında Yunanistan'da Karamanlı Ortodoks Türklere Yönelik gerçekleştirilen saha çalışması.*

İnalcık, Halil, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

İnalcık, Halil, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Belleten*, Nisan 1944, C. 8, S. 30, s.185-230.

Kırımlı, Hakan, "Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War", *Middle Eastern Studies*, 44, no. 5 (2008), s. 751–752. http://www.jstor.org/stable/40262614. (Erişim tarihi: 16.01.2024)

Kırımlı, Hakan, "Geray Hanedanının Osmanlı Devleti Topraklarında Kalan Maddi İzleri", *Belleten*, Aralık 2021, C. 85, S. 304, s. 889.

Kırımlı, Hakan, *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2022.

Kırımlı, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

Kurat, Akdes Nimet, *IV.-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara, 1992.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK. Yayınları, Ankara, 1948.

Kurtaran, Uğur, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin Diplomatik Açıdan Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX / 1, 2014, s. 224.

LeDonne, John P., "Geopolitics, Logistics, and Grain: Russia's Ambitions in the Black Sea Basin, 1737-1834", *The International History Review*, V. 28, No. 1, March, 2006, s. 1-2.

Moravcsik, Gyula, „Byzantinische Mission im Kreise der Türkvölker an der Nordküste des Schwarzen Meeres", *Proceedings of the 13th International Congress of Byzantine Studies*,

Oxford, 5-10 September 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obelensky and S. Runciman, Oxford Un. Press, London, 1977.
Rasonyi, Lazlo, "Tuna Havzası'nda Kumanlar", *Belleten*, C. 3. s. 411-412.
Rasonyi, Lazlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara, 1982.
Schönle, Andreas, "Garden of the Empire: Catherine's Appropriation of the Crimea", *Slavic Review,* 60, no. 1 (2001): 1–23. https://doi.org/10.2307/2697641.
Sertkaya, Osman Fikri, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dâir 17 Ekim 1783 Tarihli ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 11, Güz 2006.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* C. II, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
Vasary, Istvan, "Orthodox Christian Qumans and Tatars of Crimea in tlıe 13111 -1411' centuries" *Central Asiatic Journal*, V. 32, no. 3-4,1988.
Yüksel, Sinan, "Rusya'nın Krım'ı İlhakı (1783)", *Asya Araştırmaları Dergisi*, S. 2, C. 3, s. 219.

Kaynak: AA

2014'TEN GÜNÜMÜZE ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN KIRIM SORUNU

Fatma Taşdemir* - Adem Özer**

21 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasının ardından, 24 Ağustos 1991'de Ukrayna bağımsız ve egemen bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Ukrayna bir türlü siyasi istikrara kavuşamamıştır.[1] Brzezinski'nin *Büyük Satranç Tahtası*[2] adlı eserinde işaret ettiği gibi, Ukrayna'nın jeopolitik ve jeostratejik açıdan bir eksen olması, onu hem Batı'nın hem de Rusya'nın rekabetine maruz bırakmıştır. Ukrayna'nın etnik ve dinî açıdan çeşitlilik göstermesi de ülkedeki istikrarsızlıkların bir başka kaynağı olmuştur. Ukrayna'nın batısı, Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) merkezli bir politik alan içerisinde hareket etmek isterken, ülkenin doğusu Rusya merkezli bir yapıyı tercih etmiştir.[3]

2014 yılı Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün ihlal edilmesi açısından çok önemli bir yıl olmuştur. Bu dönemde Ukrayna'da iki önemli olay yaşanmıştır. 2014 yılının birinci yarısında, Rusya tarafından Kırım ilhak edilmiştir. 2014 yılının ikinci yarısında ise Ukrayna'nın doğusunda önemli silahlı çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Ukrayna'daki merkezî hükûmet 2015'ten beri Donbas bölgesinde "*etkin denetimini*" kaybetmiş ve Minsk I ve II Anlaşmaları ile bölgedeki ayrılıkçı *de facto* birimlere geniş bir otonomi tanınmıştır. Söz konusu anlaşmalara rağmen, bölgedeki ayrılıkçı silahlı çatışmalar bir türlü sona ermemiştir.

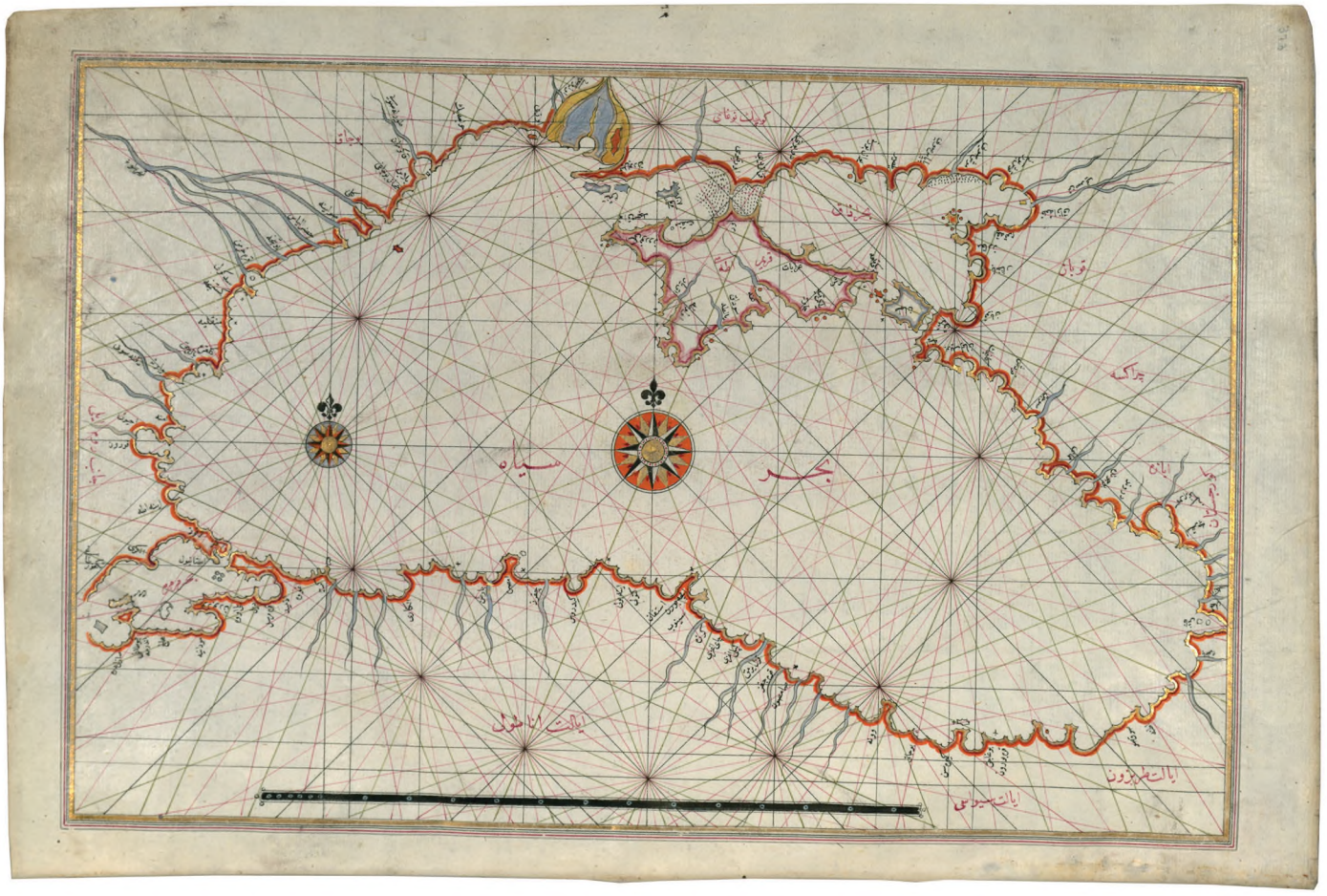
* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID.

1 G. S. Derman ve Y. Ongarova, "Ukrayna'da Siyasi Kriz", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 42(42), 2014, s. 20.

2 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, (Çev.) Yelda Türedi, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2005, ss. 70-71.

3 Cem Karadeli, "Orta Çağ'dan Günümüze Ukrayna'nın Kısa Tarihi", (Ed.) Hasret Çomak vd. Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 2.

Şekil 1. Piri Reis'in haritasında Karadeniz ve Kırım, 1525 (David Rumsey Map Collection)

Mart 2021'den Şubat 2022'e kadarki periyotta Rusya'nın sınırları boyunca büyük çaplı askerî sevkiyat yaptığına ve Ukrayna'ya karşı askerî bir operasyon başlatmak için hazırlandığına dair spekülasyonlar artmıştır. 21 Şubat 2022'de Rusya, Başkanlık Kararnamesi ile Donbas bölgesindeki ayrılıkçı iki birim olan Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyeti'ni bağımsız ve egemen devletler olarak tanımıştır.[4] Bu yapılar, Rusya ile "*Dostluk ve Karşılıklı Yardım Anlaşmaları*" imzalamışlar ve Rusya'dan "*yardım*" talebinde bulunmuşlardır.[5] 24 Şubat 2022'de ise Rusya, Ukrayna'ya karşı "*Özel Askerî Operasyon*" ismini verdiği bir silahlı saldırı (savaş) başlatmıştır. Uluslararası hukuk açısından önemli sonuçları olan bu savaş hâlen tüm hızı ile devam etmektedir.

Savaşın kaderini belirleyecek temel sorunlardan bir tanesi Kırım'ın statüsüdür. Kırım *de jure* olarak Ukrayna'ya aitken, *de facto* olarak Rusya'ya aittir ve Rusya, Ukrayna'nın güney bölgesini işgalinde, Kırım'ı bir sıçrama taşı olarak kullanmaktadır. Bu minvalde ele alınan bu çalışmanın temel amacı, Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, sonrası ve 2022'den beri devam den Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ortaya çıkardığı sorunları uluslararası hukuk

4 *Presidential Decree of the Russian Federation*, No: 71, 21 Şubat 2022, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=137839, (Erişim Tarihi: 22.11.2022)

5 James A. Green, Christian Henderson and Tom Ruys, "Russia Attack on Ukraine and the Jus ad Bellum", *Journal on the Use of Force and International Law*, 9(1), 2022, ss. 17-18.

açısından kapsamlı bir biçimde analiz etmektir. Çalışmada, Kırım'ın ilhak süreci, ilhak ile birlikte ortaya çıkan Karadeniz ve Azak Denizi'nde yaşanan deniz yetki alanları sorunu, Kırım Tatarlarının durumu ve 2022'den beri devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Kırım'ın oynadığı rol ve Kırım'ı geleceği konuları ele alınacaktır.

KIRIM'IN İLHAKI VE ULUSLARARASI HUKUK

Kırım'ın Siyasal Tarihine Genel Bir Bakış

Antik Çağ'da "Taurik Yarımadası (*Touric Chersonese*)" olarak bilinen bugünkü adını Altın Orda Devleti döneminin başkenti *"Qirim"* şehrinden[6] alan Kırım Yarımadası, etimolojik olarak "kaya kale *(rock fortress)*"[7] anlamına gelmektedir.

Kırım çok sayıda devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Kırım, Antik Çağ'da Yunanlılar ve Romalılar tarafından kolonize edilmiş, daha sonra Ostrogotlar, Hunlar ve Moğollar dâhil olmak üzere birçok devletin istilalarına maruz kalmıştır. 13. yüzyılda Altın Orda Devleti içinde yer alan Kırım, daha sonra geniş sınırları kapsayan bir hanlığa dönüşmüştür.[8] 1475 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki Kırım'a geniş otonomi, ayrıcalıklar ve özgürlükler tanımıştır. 1774 yılında Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı hâkimiyeti altında olan Kırım, Rus hâkimiyetine girmiştir. 1783 yılında ise Rus Çariçesi Katerina ile birlikte Kırım bütünüyle ilhak edilmiştir. Stratejik öneminden dolayı Kırım, Rusya tarafından etnik düzenlemeye maruz bırakılmış ve bölge tedrici olarak Ruslaştırılmaya[9] başlanmıştır. Bu politikalar neticesinde, Kırım Tatarları sistematik olarak sürgüne[10] tabi tutulmuştur. Doris Wydra bu noktada bölgenin, Kırım Tatarlarının vatanı olduğunu ve bölgenin Rus İmparatorluğu'nun gücünü temsil etmesi bakımından önem arz ettiğini vurgulamıştır.[11]

1917 yılında Çarlık rejiminin yıkılmasıyla beraber ortaya çıkan kargaşa ortamında, bir kurultay düzenlenmiş ve bu kurultayda Noman Çelebi Cihan başkanlığında bir hükûmet kurulmasını sağlamışlar ve akabinde Kırım Ahalî Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Hükûmet, Sevastopol (Akyar) haricinde Kırım'ın büyük bir kısmında hâkimiyeti ele geçirmiştir. Ancak Rus Karadeniz Filosu'nun ana üssü olan Sevastopol'da bulunan Rus bahriyelileri ile girişilen savaşta yenilgiyle ayrılmışlar[12] ve Rus egemenliğine yeniden girmişlerdir.

1921 yılında Rusya'da Bolşeviklerin hâkimiyetlerini pekiştirmesiyle birlikte, Moskova'daki komünist yönetim Sultan Galiyev'i Kırım'daki Tatarların durumuyla ilgili rapor hazırlaması için Kırım'a göndermiştir. Söz konusu rapordaki öneriler, Kırım'ın "*Kırım Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*" adı altında SSCB bünyesine dâhil olmasında etkili olmuştur.[13]

6 Yücel Acer, *Kırım'ın İlhakı ve Uluslararası Hukuk*, http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-yucel-acer/kirim-in-ilhaki-veuluslararasi-hukuk/, (Erişim Tarihi: 03.12.2014)

7 Doris Wydra, "The Crimea Conundrum: The Tug of War Between Russia and Ukraine on the Questions of Autonomy and Self-Determination", *International Journal on Minority and Group Rights*, 10(2), 2003, s. 112.

8 Bu dönemde ortaya çıkan en büyük hanlık Kırım Hanlığı'dır. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s. 203-204'ten aktaran Bahadır Bumin Özarslan, "Soğuk Savaş Sonrasında Kırım'ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(39), 2014, s. 98.

9 Kırım'daki Türk hâkimiyetinin son bulduğu 1783 yılı itibarıyla savaş esirleri haricinde Kırım Yarımadası'nda meskûn bir Rus topluluğu bulunmamaktadır. Bu tarihten itibaren Rus yöneticiler, yarımadanın Rus coğrafyasının bir parçası hâline getirilmesine, bölgenin demografik yapısını değiştirmekle başlamış, 1917 yılına kadar çoğunluğunu Rusların oluşturduğu yirmiden fazla millete mensup göçmenin yarımadaya yerleşmesiyle çoğunluk, Kırım Tatarlarının aleyhine değişmiştir. Özarslan, 2014, s. 99.

10 1812, 1828-1829, 1860-1861, 1890 ve 1902 yıllarında Kırım Tatarları kitlesel olarak sürgüne tabi tutulmuştur. Söz konusu sürgün özellikle Osmanlı-Rus Savaşlarının ardından gerçekleştirilmiştir, çünkü olası bir Osmanlı-Rus savaşında Kırım Tatarlarının Ruslara karşı Osmanlı safında yer alacağı endişesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Kırımlı, *İslam Ansiklopedisi*, "Kırım" maddesi, Rus idaresi Dönemi, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, Cilt: 25, Ankara, 2002, s. 458

11 Wydra, 2003, s. 112.

12 Wydra, 2003, ss. 113-114. Alaeddin Yalçınkaya, "Rus Reel politiğinin Ertelediği Sorun: Kırım", *Karadeniz Araştırmaları*, 8(8), 2006, s. 104.

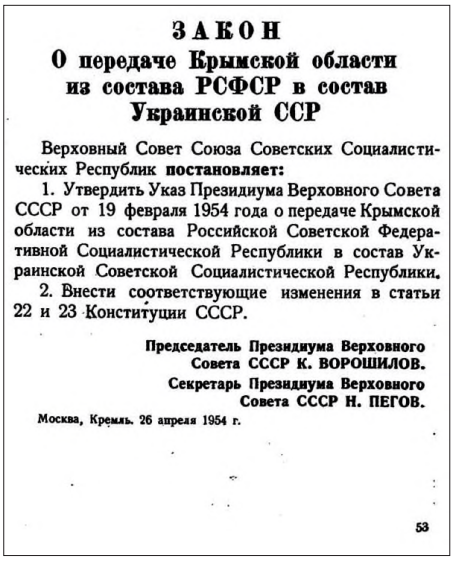
13 Wydra, 2003, s. 113.

Fotoğraf 1. Sultan Galiyev (1892-1940)[14]

İkinci Dünya Savaşı esnasında -1944 yılında- Hitler ile iş birliği yaptıkları gerekçesiyle Kırım'ın asli unsuru pozisyonunda bulunan Kırım Tatarları ve diğer Türkler, bölgeden çıkartılarak Orta Asya'da Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve diğer Sovyet bölgelerine sürülmüş[15] ve aynı yıl içerisinde Sovyetler tarafından Kırım'dan sürülen Tatarların yaklaşık 200 bini yollarda helak olmuştur.[16] Bundan sonraki dönemle birlikte, Kırım'da Tatar kimliğini yansıtan izler silinmiş, Kırım'daki yerleşim yerlerinin Türkçe isimleri Yunan ve Hristiyan geçmişlerine atıf yapılarak değiştirilmiştir. Söz konusu değişiklikler arasında en dikkat çekenler ise Akmescit-Simferopol, eski Kırım Tatar köyü Akyar-Sevastopol, Kefe-Feodosiya, Gözleve-Yevpatoriya'dır.[17] Ayrıca kütüphanelerde bulunan ve Kırım Tatarca yazılmış eserler tahrip edilmiş ve yakılmıştır.[18] Meydana gelen bu vandalizm bölgenin tarihsel ve kültürel dokusuna zarar vermiştir. 1945 yılında Kırım, 1921 yılında elde ettiği otonom statüyü kaybetmiş ve doğrudan Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmuştur.[19]

1954 yılında bölge, Ukrayna ile Rusya'yı birleştiren 1654 tarihli *Pereyaslav Antlaşması*'nın 300. yıl dönümü münasebetiyle, Ukrayna doğumlu Sovyet lider Nikita Kruşçev tarafından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmiştir. Bu statü değişikliği ile İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya, Ukrayna'da aleyhinde gerçekleştirilen eylemleri sindirme ve dindirme amacı güttüğü gibi, Rusya'nın Sovyet Cumhuriyetleri'nde ve Doğu Bloğu ülkelerde gerçekleştirdiği "Sovyetleştirme" politikalarının oluşturduğu huzursuzlukları da minimize etmeyi de amaçlamıştır.[20] 1956 yılında ise Kırım Tatarlarına yönelik uygulanan sürgün ve menfi uygulamalar, Kruşçev tarafından durdurulmuş ve Stalin döneminde yaşanan sorunlar ve göç ettirilmeye zorlananlara[21] karşı özür bildirisi yayımlanmıştır.[22] 1989 yılında Sovyetler Birliği dağılmadan önce sürgün edilen Tatarların geri dönmelerine izin verilmiş, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu öncülüğünde *Kırım*

ЗАКОН
О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР

Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик **постановляет:**

1. Утвердить Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 года о передаче Крымской области из состава Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в состав Украинской Советской Социалистической Республики.

2. Внести соответствующие изменения в статьи 22 и 23 Конституции СССР.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. ВОРОШИЛОВ.

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР Н. ПЕГОВ.

Москва, Кремль. 26 апреля 1954 г.

53

Şekil 3. Kırım'ın Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasını öngören kanun metni, 26 Nisan 1954 (Ukrayna Tarih Enstitüsü, http://resource.history.org.ua)

14 TÜDEV. https://www.tudev.org.tr/sultan-galiyev/ (Erişim tarihi: 18.05.2024).
15 Elena Mizrokhi, "Russian 'separatism' in Crimea and NATO: Ukraine's big hope, Russia's grand gamble", *Chaire de recherche du Canada sur les conflits identitaires et le terrorisme*, August 2009, s. 3
16 Ukranie & Crimea, Current Context, May 9, 2014, *California History-Social Science Project*, UC Davis, http://chssp.ucdavis.edu (Erişim Tarihi: 02.12.2014)
17 Fatma Aslı Kelkitli, "Kırım: Rusya İçin Vazgeçilmez Yarımada", (Ed.) Hasret Çomak vd., *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 291; Kırımlı, 2002, s. 458.
18 Yalçınkaya, 2006, s. 104.
19 Acer, 2014.
20 Yalçınkaya, 2006, s. 104-105.
21 Balkarlar, İnguşlar, Çeçenler, Kalmıklar ve Karaçaylar için yurtlarına geri dönme imkânı sunulurken, Volga Almanları, Meşket Türkleri ve Kırım Tatarları bu haktan yoksun bırakılmıştır. Volga Almanları İkinci Dünya Savaşı dönemindeki işgale destek vermelerinden, Meşket Türkleri, Türkiye'ye yakın olmalarından dolayı tehdit olarak algılanmış ve geri dönüşlerine izin verilmemiştir. Kırım Tatarları ise nüfuslarının çok olmasından ve Kırım'ın egemenlik haklarının Ukrayna'ya verilmesi sonucunda Ruslardan kaynaklı tepkileri gidermeye yönelik politikalardan dolayı geri dönüşlerine müsaade edilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karadeli, 2014, s. 10.
22 Karadeli, 2014, s. 10.

Tatar Millî Hareketi kurulmuş ve bu kuruluş ile birlikte Kırım'a dönüşler sistematikleştirilmiştir.[23]

Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Kırım

Sovyetler Birliği'nin çözülmeye başlamasıyla birlikte Ukrayna'da gerçekleştirilen referandumda, halkın %90'ı bağımsızlığı desteklemiştir. Ne var ki Kırım, Ukrayna'nın bağımsızlık isteğine %54 gibi düşük bir oranla destek vermiştir.[24] Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber Kırım, Ukrayna'ya bağlı "*Ukrayna Kırım Özerk Cumhuriyeti*" hâline gelmiştir. Ancak Kırım'daki Ruslar, Ukrayna'dan ayrılıp Rusya ile tekrar birleşmeyi savunmaya devam etmiştir.

1992 yılında Kırım Parlamentosu, "*Ukrayna Kırım Özerk Cumhuriyeti*"nin adını "*Kırım Cumhuriyeti*" olarak değiştirmiştir. Bu dönemde Ukrayna ile Kırım arasında krize neden olan iki gelişme gözlemlenmektedir. Bu gelişmelerden ilki, 1994'te Rus yanlısı ayrılıkçı Yuri Meshkov'un Devlet Başkanı seçilmesi, ikincisi ise Kırım'ın kendi anayasasını kabul ederek ayrılıkçı eğilimini özerk statüde devam ettirme girişimidir.[25] Ancak Ukrayna merkezî yönetimi, Kırım bölgesinin anayasasını tanımamıştır. 1995 yılında Ukrayna Parlamentosu (Verkhovna Rada), Kırım'ın 1992 yılında kabul ettiği anayasayı iptal etmiş ve bölgenin siyasal özerkliğine dönük kısıtlamalar getirmiştir; ancak, Ukrayna meclisi bölgenin, iktisadi özerkliğine pek dokunmamıştır.

Kırım Anayasası'nı iptal eden Ukrayna, toprak bütünlüğü içerisinde Kırım'ı entegre etmeye çalışırken, kendi anayasasında Kırım'ın statüsünü düzenleyen bir bölüme yer vermiştir. *"Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin statüsü"*, Ukrayna Anayasası'nın 134. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir: "*Kırım Özerk Cumhuriyeti, Ukrayna'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Kırım Özerk Cumhuriyeti, Ukrayna Anayasası'nda belirlenen çerçeveler neticesinde faaliyet göstermelidir.*" 135. maddeye göre ise, *"Kırım Anayasası, Ukrayna Anayasası'na uygun olmalı ve Ukrayna parlamentosu tarafından onaylanması gerekmektedir. Ayrıca Ukrayna devlet başkanının bu yasal faaliyetleri askıya alma yetkisi bulunmaktadır."*[26] 1994 yılında Ukrayna'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıyan Rusya, eski Sovyet Karadeniz Filosu'nun ana üssünün Sevastopol'de bulunması, Rusya'nın kendi içinde bulunduğu kriz ortamında daha fazla kayıpla karşılaşmamak adına Kırım'ın bir parçası olduğunu kabul eden anlaşmayı onaylamıştır. Rusya, Ukrayna ile 1997 yılında "*Dostluk ve İş birliği Antlaşması*" imzalamış ve işbu Antlaşma ile Karadeniz Filosu taraflar arasında yarı yarıya bölüşülmüş, Sevastopol limanları Rusya'ya, 20 yıllığına yıllık 97,75 milyon dolar karşılığında kiraya verilmiş, Ukrayna ve Rusya arasındaki Karadeniz Filosu'nun paylaşılması tamamlanmıştır.[27]

2004 yılında ülkedeki Rus yanlısı eğilimin siyasi adayı Viktor Yanukoviç'in yapılan seçimlere hile yaparak kazandığı iddiasıyla Ukrayna Anayasa Mahkemesi tarafından seçimler iptal edilmiştir. Devamında *Turuncu Devrim* başlamış ve yinelenen seçimle muhalif aday Viktor Yuşçenko başkanlığını ilan etmiştir.

23 Yalçınkaya, 2006, s. 106.
24 Ukranie & Crimea, 2014.
25 Mizrokhi, 2009, s. 10.
26 *Constitutional Court of Ukraine*, s. 43. http://www.ccu.gov.ua/en/doccatalog/list?currDir=12083 (Erişim Tarihi: 07.02.2015)
27 Halil Akman, "Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu", *Turkish Studies*, 9(1), 2014, s. 15.

Fotoğraf 2. Turuncu Devrim, Kiev, 2004[28]

2010 yılında ise bağımsız gözlemcilerin de bulunduğu seçimlerin ardından Yanukoviç devlet başkanlığı koltuğuna oturmuştur. Ana muhalefet lideri konumuna düşen Yuliya Timoşenko ise, görevini kötüye kullanmak suçundan Ekim 2011'de cezaevine konulmuştur. Nihayetinde, Ukrayna'da yaşanan bu çalkantılı siyasi süreç, meydana gelecek sorun ve çatışmalara gebe bir hâl almıştır.

Kırım'ın İlhakı

Kasım 2013'te başkent Kiev'deki Bağımsızlık Meydanı'nda yapılan gösterilerle ayyuka çıkan protestolar, Ukrayna Devlet Başkanı Victor Yanukoviç'in AB ile 2010 yılında paraf edilen *"Derinleştirilmiş Doğu Ortaklığı Projesi"* görüşmelerine katılmayacağını bildirmesi üzerine bir iç krize neden olmuştur.[29] İç krizin büyümesi çok sayıda insanın yaralanmasına ve yüzden fazla insanın ölmesine[30] sebebiyet vermiştir. Bu krizin bir çatışmaya dönüşmesinde milliyetçi gruplar, muhalefet partileri (özellikle Svoboda Partisi), zenofobik ve antisemitik gruplar etkili olmuştur.[31] Protestolar karşısında çaresiz kalan Yanukoviç'in Rusya'ya sığınmasıyla Ukrayna parlamentosu, Yanukoviç'in cumhurbaşkanlığı görevinden azledilmesi kararını almıştır. Rusya, Yanukoviç rejimini yeniden inşa etmek yerine Kırım'ın ayrılmasını desteklemiştir.[32] Rusya, 28 Şubat 2014'te Kırım'a askerî bir müdahalede bulunmuş, 16 Mart 2014'te ise Kırım'da tartışmalı bir referandum düzenlenmiş ve Kırım bağımsızlığını ilan etmiştir. Akabinde Rusya, Kırım'ı 18 Mart 2014'te kendisine bağladığını duyurarak ilhak etmiştir.[33]

Uluslararası toplumun büyük bir kısmı, Kırım'ın Rusya Federasyonu'nun bir parçası hâline getirilmesi olayını, uluslararası hukukun açık bir ihlali olarak değerlendirmiştir.[34] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 27 Mart 2014 tarihinde 16 Mart referandumuna dayanarak Sevastopol şehrinin

28 TÜRKSAM. https://www.turksam.org/detay-turuncu-devrimde-rovansa-dogru. (Erişim Tarihi: 18.05.2024).

29 Vügar İmanbeyli, "Ülke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi", SETA Perspektif, (36), 2014, s. 1; Mühdan Sağlam, "21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(2), 2014, s. 435.

30 Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin İnsan Haklarından Sorumlu Yardımcısı Ivan Simonoviç, Ukrayna'da krizin başladığı Kasım 2013'ten bu yana toplam 250 kişinin hayatını kaybettiğini kaydederek, buna Kasım 2013 ve Şubat 2014 tarihleri arasında Kiev'de Bağımsızlık Meydanı'ndaki protesto eylemleri, Kırım vakaları ve ülkenin güneydoğusundaki olaylarda ölenlerin de dâhil olduğunu ifade etti. Bahtiyar Abdülkerimov, *BM'nin Ukrayna İnsan Hakları Raporu*, Anadolu Ajansı, 2014. http://www.aa.com.tr/tr/rss/329495--bmnin-ukrayna-insan-haklari-raporu (Erişim Tarihi: 30.11.2014)

31 Christian Marxen, "The Crimea Crisis –An International Law Perspective", *Heidelberg Journal of International Law*, 74(2), 2014, s. 368.

32 Marissa A. Mastroianni, "Russia Running Rogue? How the Legal Justifications for Russian Intervention in Georgia and Ukraine Relate to the U.N. Legal Order", *Seton Hall Law Review*, 46(2), 2016, ss. 650-651.

33 Thomas D. Grant, "Annexation of Crimea", *American Journal of International Law*, 109(1), 2015, ss. 70-71.

34 Grant, 2016, s. 77.

ve Kırım'ın otonom statüsünün değiştirilmesinin tanınmaması çağrısında bulunan, Rusya'nın ilhakının geçersiz olduğunu ilan eden ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü teyit eden bir karar kabul etmiştir.[35] ABD, AB, Kanada ve Avustralya gibi devletler ise, Rusya'yı Kırım konusunda politika değişikliğine zorlamak için koordineli bir şekilde ekonomik yaptırımlar uygulama yoluna gitmiştir.[36] Ancak söz konusu yaptırmalara rağmen Rusya, Kırım'ın ilhakı konusunda geri adım atmamıştır. Rusya, Kırım'da postmodern teknolojik imkân ve kabiliyetleriyle bir hibrit savaş konseptini hayata geçirmiştir. [37]

2014'te Ukrayna'da yaşanan olaylar, Kırım'ın ilhakı ile sona ermemiştir. Mart 2014'te Rus taraftarı göstericiler, Donetsk'teki bölgesel yönetim binasına el koymuş ve buradan Ukrayna'ya karşı askerî operasyonlar başlatmıştır. Ayrılıkçı birimlerle Ukrayna ordusu arasındaki silahlı çatışma Donbas bölgesinin tamamına yayılmış ve Nisan 2014'te Donbas Bölgesi'ndeki Donetsk Halk Cumhuriyeti (*Donetsk People's Republic-DNR*) ve Luhansk Halk Cumhuriyeti (*Luhansk People's Republic-LNR*) tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Mayıs 2014'te ise Rus taraftarı ayrılıkçılar, bunları "Rusya'nın Yeni Federatif Cumhuriyetleri" olarak şekillendirmişlerdir.[38] Uluslararası Kızıl Haç Teşkilatı, 23 Temmuz 2014'te Doğu Ukrayna'daki silahlı çatışmaları uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma olarak nitelendirmiştir.[39] Bu süreçte Donbas bölgesindeki ayrılıkçılar, bölgeyi Ukrayna'dan koparamamıştır. Bunun üzerine Rusya bölgeye Transdinyester'den düzensiz birlikler göndermiş ve ayrılıkçılara silah, askerî teçhizat, finansman ve eğitim desteği sağlamış ve bölgede konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan taktiklerin birlikte kullanıldığı "*hibrit*" bir savaş yürütmüştür.[40]

Rusya'nın İleri Sürdüğü Argümanların Geçerliliği

Rusya Kırım işgalini meşrulaştırmak adına birtakım hukuki argümanlar ileri sürmüştür. Rusya'ya göre, mevcut Kiev hükûmeti meşru bir hükûmet olmayıp, *coup d'etat (hükûmet darbesi)* gerçekleşmiştir. Ukrayna Anayasası'nın 11. maddesine göre, devlet başkanı hakkındaki suçlamalar dolayısıyla görevden alınabilmesi için, ¾'den az olmayan bir kabul oyu gereklidir.[41] Dolayısıyla, Yanukoviç'in görevinden alınması anayasal bir krize sebep olmuştur. Rusya'ya göre, ülkedeki milliyetçi politikalar Rus azınlığın temel haklarını tehdit etmektedir. Öte yandan Rusya, Kırım'da bulunan Rus kökenlilerin can güvenliğinin tehlikede olduğu ve can güvenliğinin sağlanması için, böyle bir adımın atılması gerekliliğine vurgu yapmıştır.[42] Ayrıca Rusya'ya göre, Ukrayna'da yaşanan insani kriz karşısında potansiyel bir mülteci akınına karşı tedbir alınması zorunluluğu bulunmaktadır. Devrik lider Yanukoviç ile Kırım Özerk Bölgesi Başbakanı bölgede güvenliği ve istikrarı sağlaması için Rusya'yı davet etmiştir.[43] Rusya, 5 Aralık 1994 tarihinde imzalanan *Budapeşte Mutabakatı*'ndan doğan garantörlük hakkı olduğunu iddia etmiş ve bu Mutabakat ile Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün garanti

35 *UN News*, "Backing Ukraine's Territorial Integrity, UN Assembly Declares Crimea Referendum Invalid", 27 March 2014, https://news.un.org/en/story/2014/03/464812-backing-ukraines-territorial-integrity-un-assembly declares-crimea-referendum , (Erişim Tarihi: 16.03.2022)

36 Emma Ashford, "Not-so-Smart Sanctions: The Failure of Western Restrictions against Russia", *Foreign Affairs*, 95(1), 2016, s. 115; NATO Review, "Sanctions after Crimea: Have they worked?", 13 July 2015, https://www.nato.int/docu/review/articles/2015/07/13/sanctions-after-crimea-have-they-worked/index.html, (Erişim Tarihi: 28.03.2022)

37 Gültekin Yıldız, "Hibrit Savaş Ne Kadar Post-moderndir? Avrasya Askeri Tarihine Yeniden Bakış", (Ed.) Yücel Özel ve Ertan İnal Tekin, (Çev.) Melih Arda Yazıcı, Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018, s. 24.

38 Bu dönemde Donetsk'te halkın %27,4'ü, Luhansk'da ise halkın %30,3'ü Ukrayna'dan ayrılmak ve Rusya ile birleşmek istiyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elise Giuliano, "The Origins of Separatism: Popular Grievances in Donetsk and Luhansk", *PONARS Eurasia Policy Memo,* No.396, 2015, https://www.ponarseurasia.org/the-origins-of-separatism-popular-grievances-in-donetsk-and-luhansk/, (Erişim Tarihi: 29.03.2022)

39 *ICRC*, "Ukraine: ICRC Calls on All Sides to Respect International Humanitarian Law", 2014, https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/news-release/2014/07-23-ukraine-kiev-call-respect-ihl-repatriate-bodies-malaysian-airlines.htm, (Erişim Tarihi: 15.04.2022)

40 Agnieszka Szpak, "Legal Classification of the Armed Conflict in Ukraine in Light of International Humanitarian Law", *Hungarian Journal of Legal Studies*, 58(3), 2017, s. 275.

41 Oğuz Kaan Pehlivan, *Rusya'nın Tezleri-Batı'nın Antitezleri: Kırım ve Uluslararası Hukuk*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara, 2014, s.1.

42 Ceren Gürseler, Kırım'ın "Self-Determinasyonu" Nasıl Yorumlanabilir? *Karadeniz Araştırmaları*, (43), 2014, s. 92.

43 Pehlivan, 2014, s. 1.

altına alınması karşılığında nükleer silahların Rusya'ya teslim edilmesi gerekliliğini öne sürmüştür. Ancak yaşanan Rus işgali karşısında Ukraynalılar büyük bir pişmanlık yaşayacaktır. 2022 yılında yapılan *Münih Güvenlik Zirvesi*'nde konuyla alakalı Ukrayna Devlet Başkanı Volodymyr Zelensky, dünyanın en büyük üçüncü nükleer kapasitesine sahip olmalarına rağmen, Rusya ve diğer taraflardan aldıkları güvenlik garantisine inanarak bu silahlardan vazgeçtiklerini hatırlatmıştır. "*Bizde o silahlar yok. Ayrıca güvenliğimiz de yok*" diyerek tepkisini dile getiren Zelensky, Batılı ülkeleri sözlerini tutmadığı için eleştirmiştir.[44] Son olarak Rusya, selfdeterminasyon hakkı çerçevesinde Kırım'ın ilhakını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak selfdeterminasyon hakkı başlıca sömürge yönetimi altındaki halklar için öngörülmüş bir haktır. Kırım, sömürge yönetimi altında bir birim değildir. Sömürgecilik döneminin klasik ve dar tanımlanmış bir hâli olan "tuzlu su teorisi (*salt water*)" bağlamında ele alınamaz.[45] Dolayısıyla Kırım, bu bağlamda uluslararası hukukun tanıdığı selfdeterminasyon hakkına sahip değildir.

Selfdeterminasyon hakkı, iç hukuktan kaynaklı olarak var olabilir. İç hukuk açısından ele aldığımızda Kırım'a ne Sovyetler Birliği Anayasası'nda ne de Ukrayna Anayasası'nda ayrılma hakkı tanınmıştır. Sovyetler Birliği Anayasası'nın 14b ve 17. maddelerine göre, Ukrayna egemen ve eşit bir devlet olarak görülmüş ve Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkının olduğu teyit edilmiştir.[46] Kırım'a ise, bu tür bir hak tanınmamıştır. Aynı durum Ukrayna Anayasası için de geçerlidir. Ukrayna Anayasası'nın 134. maddesi uyarınca bu husus şöyle ifade edilmiştir: "*Kırım Otonom bir Cumhuriyettir, Ukrayna'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Yetki sınırlarında olan konular üzerinde Ukrayna Anayasası'nın belirlediği sınırlar içerisinde kararlar alabilir.*"[47] Ayrıca buradan hareketle Kırım Anayasası'nın 2. maddesinde şöyle belirtilmiştir: *"Kırım Otonom Cumhuriyeti'nin Ukrayna Anayasası ile çelişmesi hâlinde, üstün norm Ukrayna Anayasası'dır.*[48] Ayrıca Ukrayna Anayasası'nın 73. maddesinde "*toprak bütünlüğüne dair konular ülke genelinde düzenlenecek bir referandumla belirlenecektir"* ibaresi yer almaktadır. Buna ek olarak yine Ukrayna Anayasası'nın 72. maddesine göre, ülke genelinde düzenlenecek olan referandum şu şartlara bağlanmıştır: "*Oblastların (bölgelerin) en az üçte ikisinin talebiyle, her oblasttan toplanan imza sayısının 100.000 olması koşuluyla, oy hakkına sahip en az üç milyon Ukrayna vatandaşının talebiyle referandum gerçekleştirilir."*[49]

Bu bağlamda Kırım parlamentosu tarafından alınan referandum kararı bağlı olduğu ve üstün norm kabul ettiği Ukrayna Anayasası ile çelişmektedir. Kırım parlamentosunun bu kararı, Ukrayna yargısı tarafından anayasaya aykırılık gerekçesiyle iptal edilmiştir. İlgili kararında mahkeme, Kırım'da, Ukrayna topraklarında değişiklik yaratabilecek referandumun Ukrayna parlamentosundan alınacak karara bağlı olduğunu bildirmiştir.[50] Yine 21 Mart 2014 tarihinde Avrupa Konseyi'ne bağlı olarak çalışan Venedik Komisyonu, Kırım referandumunun adı geçen kanuna aykırı olduğunu teyit etmiştir.[51] BM kurumları da Kırım'da yaşananları uluslararası hukukun ağır bir ihlali olarak değerlendirmiş ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün

44 Baransel Mızrak, "Kırım'ın İlhakından Ukrayna Savaşı'na Rusya Federasyonu'nun İddiaları: Hukuki Gerçekler Mi? Jeopolitik Çıkarlar mı?, (Ed.) Adem Özer ve Fatma Taşdemir, *Stepler, Dinyeper ve Barut: Ukrayna-Rusya Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçhesi*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, s. 87.

45 Marc Weller, "Settling Self Determination Conflicts: Recent Developments", *European Journal of International Law*, 20(1), 2009, s. 113.

46 Constitution of the Union of Soviet Socialist Republics, *Adopted at the Extraordinary Eighth Congress of Soviets of the U.S.S.R.* 5 December, 1936, https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/1936-en.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2023)

47 Constitutional Court of Ukraine, s. 43, http://www.ccu.gov.ua/en/doccatalog/list?currDir= 12083 (Erişim Tarihi: 07.02.2015)

48 *Law Of Ukranie On Approval of the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea*; http://www.rada.crimea.ua/en/bases-of-activity/konstituciya-ARK (Erişim Tarihi: 07.02.2015)

49 Constitutional Court of Ukraine, s. 17.

50 Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the all-Crimean referendum in the Autonomous Republic of Crimea, *Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe*, 18 March 2014, t.ly/FVjp (Erişim Tarihi: 12.01.2023)

51 Opinion on "whether the decision taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to organise a referendum on becoming a constituent territory of the Russian Federation or restoring Crimea's 1992 Constitution is compatible with constitutional principles adopted by the Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21-22 March 2014) https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282014%29002-e (Erişim Tarihi: 12.01.2023)

Fotoğraf 3. Mustafa Kırımoğlu Ukrayna Parlamentosu'nda üzerinde "Kırım Ukrayna'dır" yazılı tişört ile (Anadolu Ajansı)

ihlal edildiği vurgusunu yapmıştır.[52] Ayrıca Kosova'nın kendi kaderini tayin hakkı konusunda Rusya'nın olumsuz görüşlerine karşın, Kırım söz konusu olduğunda bölgedeki halkın kendi kaderine tayin hakkına sahip olduğunu savunması tezat bir durum ortaya çıkarmıştır.[53]

Rusya, "son çare olarak ayrılma hakkına (*remedial secession*)" dayanarak sorunun içsel boyuttan, dışsal bir boyuta ulaştığını ileri sürmektedir. Putin'in bu iddiasının hiçbir somut desteğinin olmadığını vurgulayan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Millî Azınlıklar Yüksek Komiseri, Kiev ve Kırım ziyaretinde buralarda bulunan Rusça konuşan halkların şiddete maruz bırakıldığı iddialarının asılsız olduğunu vurgulamıştır.[54] Ayrıca yapılan incelemelerde, Kırım'da yaşayan Rusya asıllı vatandaşların etnik aidiyetleri sebebiyle veya başka bir sebepten ötürü ayrımcı bir muameleye tabi tutulduklarını ya da ağır insan hakları ihlallerine maruz kaldıklarını, yönetime katılmalarına engel olunduğunu gösterir bir uygulamanın da söz konusu olmadığı tespit edilmiştir.[55]

Ayrıca 16 Mart'ta yapılan seçimlerde tarafsız seçim komisyonlarının bulunmaması, referandumda uluslararası gözlemcilere yer verilmemesi, çıkan sonucun kabul edilebilirliği noktasındaki şüpheleri doruğa çıkarmıştır.[56] Bölgenin ana unsuru olan Kırım Tatarlarının referandumu boykot etmesine rağmen, Rusya'nın politik manevraları mevcut durumu, bir "oldubittiye (*fait accompli*)"[57] getirme çabası olarak algılanmıştır.

Sonuç olarak, Rusya'nın Kırım'ı ilhakını meşrulaştırmak için ileri sürdüğü hukuki gerekçelerin hiçbirisi uluslararası hukuka uygun olmayıp, tam tersine BM Şartı Madde 2(4)'deki *"devletler bir başka devletin toprak bütünlüğüne*

52 Oleksandr Merezhko, "Crimea's Annexation by Russia – Contradictions of the New Russian Doctrine of International Law", *ZaöRV/HJIL*, (75), 2015, ss. 193-194.

53 Mızrak, 2023, s. 89.

54 *International Law and Legality of Secession in Crimea*, 2014, http://cjicl.org.uk/2014/04/20/ international-law-legality-secession-crimea/ (Erişim Tarihi: 27.11.2014)

55 Fatma Taşdemir ve Gökhan Albayrak, "Kosova'nın Bağımsızlık İlanı ve Self-Determinasyon Hakkı", (Ed.) Murat Saraçlı, *Uluslararası Hukukta Güncel Sorun Alanları*, BigBang Yayınları, Ankara, 2012, s. 258.

56 *International Law and Legality of Secession in Crimea*, 2014.

57 Fait Accompli, uluslararası ilişkilerde tek yanlı ve ilgili diğer tarafları dikkate almadan girişilen eylem olarak tanımlanmaktadır. Dilimizdeki karşılığı "oldubitti" olarak verilebilecek olan deyim, uluslararası hukuk kuralları açısından yasaklanmış bir eyleme işaret etmektedir. Bu anlamı ile "fait accompli", uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan sorunları görüşmeler yoluyla çözmenin karşıtı olmaktadır. Bkz. Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (2. Baskı), Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 186.

ya da siyasal bağımsızlığına karşı herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar" kuvvet kullanma yasağının ağır bir ihlalidir. İlgili uluslararası sözleşmenin[58] 41. maddesi gereğince de üçüncü devletler bu durumu, tanımamakla mükelleftir.[59]

DONETSK VE LUHANSK HALK CUMHURİYETLERİNİN İLANI VE YENİ İLHAKLAR

Ukrayna'daki karışıklıklar Kırım'ın ilhakı ile sona ermemiştir. Nisan 2014'te Rusya'nın desteklediği ayrılıkçılar, Donbas olarak bilinen Donetsk ve Luhansk bölgelerinin kontrolünü ele geçirmişlerdir.[60] Ayrılıkçılar, 11 Mayıs 2014'te bölgede bağımsızlık referandumları gerçekleştirmişler ve referanduma katılan seçmenlerin %90'ı Kiev'den siyasal bağımsızlık yönünde tercihte bulunmuştur. Ayrılıkçılar tarafından yarı bağımsız birimler olarak Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Referandum süreci ve sonuçları pek çok ülke tarafından tanınmamış ve hukuk dışı olarak ilan edilmiştir.[61] Kremlin Basın Servisi, Moskova'nın referandum sonuçlarına saygı duyduğunu ve Ukrayna'nın doğusundaki halkın isteklerinin barışçıl şekilde uygulanması gerektiği çağrısında bulunmuştur. Bağımsızlık ilan eden Donetsk Halk Cumhuriyeti, aynı saatlerde Rusya Federasyonu'na bağlanma talebini iletmiş; ancak, Rusya bu aşamada söz konusu talebe açıkça yanıt vermemiştir.[62] Daha önce bahsedildiği üzere Mayıs 2014'te yeni bir federatif devletler yapısı ortaya çıkmıştır.[63] Referandumları takiben Ukrayna'lı milislerle ayrılıkçı isyancılar arasındaki çatışmalar tırmanmıştır. Uluslararası Kızıl Haç Teşkilatı 23 Temmuz 2014'te Doğu Ukrayna'daki çatışmaları uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma olarak nitelendirmiştir.[64] Çatışmaları sonlandırmak amacıyla Rusya, Ukrayna, AGİT ve iki ayrılıkçı bölgenin temsilcileri Belarus'un başkenti Minsk'te bir araya gelerek *Minsk I Anlaşması*'nı imzalamışlardır. Taraflarca ateşkes anlaşmasının ihlal edilmesi nedeniyle, 12 Şubat 2015'te *Minsk II Anlaşması* imzalanmıştır.[65] Söz konusu Anlaşma ile ateşkesin acil bir şekilde ilan edilmesi ve bunu, AGİT'in gözlemlemesi, Ukrayna'nın adem-i merkeziyetçi bir yapıyı benimsemesi ve bu bölgelere geniş otonomi verilmesi, Ukrayna-Rusya sınırına tampon bir bölgenin kurulması, tüm rehinelerin ve savaş tutsakların serbest bırakılması, Ukrayna'nın af ilan etmesi, Donbas bölgesinde insani durumu iyileştirecek tedbirlerin alınması, ihtilaflı bölgelerde yerel seçimlerin yapılması, yasadışı silahlı güçlerin çekilmesi, Donbas bölgesinin yeniden inşa edilmesi gibi somut tedbir ve adımların derhâl hayata geçirilmesi taahhüt edilmiştir. Ayrılıkçılar ise silahlı birimlerini, yarı devlet yapılarını dağıtmayı ve Ukrayna ile bütünleşmeyi taahhüt etmişlerdir. Mink Anlaşması'nda Rusya çatışmanın bir tarafı olarak görülmemiş ve Rusya'ya hiçbir yükümlülük getirilmemiştir.[66]

58 BM Genel Kurulu 12 Aralık 2001 tarih ve A/RES/56/83 sayılı kararı ile kabul edilen *Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun (UHK) Devletin Uluslararası Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler 2001 Nihai Metni*.

59 Anne Peters, "Sense and Nonsense of Territorial Referendums in Ukraine, and Why the 16 March Referendum in Crimea Does Not Justify Crimea's Alteration of Territorial Status under International Law", *EJIL Talk!*, 2014, https://www.ejiltalk.org/sense-and-nonsense-of-territorial-referendums-in-ukraine-and-why-the-16-march-referendum-in-crimea-does-not-justify-crimeas-alteration-of-territorial-status-under-international-law/ (Erişim Tarihi: 14.01.2023)

60 Donetsk Havzası olarak bilinen bölge, 60 bin km² olup Ukrayna topraklarının %9'unu oluşturmaktadır. Rusya ile bölgenin sınırı 920 kilometredir ve 410 kilometresi Ukrayna'nın kontrolü dışındadır. Bölge, Ukrayna nüfusunun %16-17'sini barındırmaktadır ve eskiden Sovyetler Birliği'nin maden, sanayi, demir-çelik endüstri başkenti olarak bilinmekteydi. Jeopolitik açıdan oldukça önemli olan Donbas bölgesinde 3,6 milyon Rusça konuşan azınlık yaşamaktadır. Bu oran yerel halkın %44'üne tekabül etmektedir. Bkz. Sabina Fischer, *The Donbas Conflict: Opposing Interests and Narratives, Dificult Peace Process*, SWP Reasercher Paper 7, Berlin, 2019, s. 7.

61 Sofa Cavandoli and Gary Wilson, "Distorting Fundamental Norms of International Law to Resurrect the Soviet Union: The International Law Context of Russia's Invasion of Ukraine", Netherlands International Law Review, (69), 2022, s. 384

62 Sofa Cavandoli and Gary Wilson, 2022, s. 385.

63 Bu dönemde Donetsk'te halkın %27,4'ü ve Luhansk'da ise halkın %30,3'ü Ukrayna'dan ayrılmak ve Rusya ile birleşmek istiyordu. Bkz., Elise Giuliano, "The Origins of Separatism: Popular Grievances in Donetsk and Luhansk", PONARS Eurasia Policy Memo, No. 396, 2015, https://www.ponarseurasia.org/the-origins-of-separatism-popular-grievances-in-donetsk-and-luhansk/, (Erişim Tarihi: 29.03.2022).

64 Ukraine: ICRC Calls on All Sides to Respect International Humanitarian Law", 2014, https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/news-release/2014/07-23-ukraine-kiev-call-respect-ihl-repatriate-bodies-malaysian-airlines.htm, (Erişim Tarihi: 15.04.2022)

65 Ukraine-Russia crisis: What is the Minsk agreement?", 2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/2/9/what-is-the-minsk-agreement-and-why-is-it-relevant-now, (Erişim Tarihi: 25.03.2022)

66 Fischer, 2019, s. 12.

Söz konusu Anlaşmaya rağmen, bölgede silahlı çatışmalar devam etmiştir. Mart 2021'den Şubat 2022'ye kadarki periyotta Rusya'nın sınırları boyunca büyük çaplı askerî sevkiyat yaptığına ve Ukrayna'ya karşı askerî bir operasyon başlatmak için hazırlandığına dair spekülasyonlar artmıştır. 21 Şubat 2022'de Rusya Başkanlık Kararnamesi ile Donbas bölgesindeki ayrılıkçı iki birim- Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyeti-, bağımsız ve egemen devletler olarak tanımıştır.[67] Bu yapılar, Rusya ile "*Dostluk ve Karşılıklı Yardım Anlaşmaları*" imzalamışlar ve Rusya'dan "*yardım*" talebinde bulunmuşlardır. [68]

Rusya tarafından 2014'te Kırım'da uygulanan taktiğin bir benzeri bu sefer Donbas bölgesinde uygulanmış ve yeni doğan Donetsk ve Luhansk devletlerinin Rusya'dan yardım talebi, Rusya'nın "*kolektif meşru müdafaa hakkı*" iddiasına da dayanak teşkil etmiştir.[69]

RUSYA'NIN UKRAYNA'YA ASKERÎ MÜDAHALESİ

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya Ukrayna'ya karşı "*özel askerî operasyon*" başlattığını duyurmuştur. Rusya özel askerî operasyonunu *jus ad bellum* içerisinde savunmuş ve eylemini meşrulaştırırken birçok hukuki argüman ileri sürmüştür. Bu iddialar, Rusya Başkanı Vladimir Putin tarafından, 24 Şubat'ta bir televizyon kanalına verdiği demeçte dile getirilmiştir.[70] Başkan Putin, son otuz yılda NATO'nun doğuya doğru hızla genişlemesini ve Ukrayna'nın 2008'den beri devam eden NATO üyeliği talebinin gerçekleşmesi hâlinde NATO'nun Rusya'nın sınırlarına dayanacak olmasını acil bir tehdit olarak gördüğünü belirterek, "*Bize Rusya ve halkımızı savunmaktan başka bir seçenek bırakılmadı.*" demiştir. Böylece Putin ana argüman olarak BM Şartı Madde 51 çerçevesinde bireysel ya da kolektif "*meşru müdafaa hakkını*" kullandığını iddia etmiştir. Putin bu ana argümandan başka ülke dışındaki Rus vatandaşlarını koruduğunu ileri sürerek "*yurt dışında tehlike altındaki vatandaşları koruma doktrinine*" başvurmuştur. "*Tam sekiz yıldır kötü muameleye, soykırıma maruz kalan insanları koruma*" ve "*Nazileri temizleme*" gerekçelerini ileri sürerek de insani müdahale ya da koruma sorumluluğu doktrini çerçevesinde kuvvet kullandığını ileri sürmüştür.[71] Putin, insanlara yapılan kötü muamele ve soykırımın önlenmesi için, Ukrayna'nın askersizleştirilmesi ve Nazilikten arındırılması gerektiğini iddia etmiştir.[72] Rusya'nın Kırım müdahalesinde olduğu gibi Ukrayna Savaşı'nı meşrulaştırmak için ileri sürdüğü bu hukuki tezlerin hiçbirisi uluslararası toplum tarafından kabul görmemiştir.

Ne var ki Şubat 2022'de Rusya ve Ukrayna arasında başlayan bu savaş, hâlen devam etmektedir. BM verilerine göre, Ukrayna'dan yaklaşık 11,6 milyon kişi yerinden edilmiştir. Bunlardan 5,9 milyonu ülke içerisinde yerinden olmuşken, 5,7 milyonu ise komşu ülkelere gitmek zorunda kalmıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne göre ise, savaşta 24 Şubat 2022'den bu yana en az 8 bin sivil yaşamını yitirmiş ve 13 binden fazla sivil yaralanmıştır. [73]

67 Presidential Decree of the Russian Federation, No: 71, 2022, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=137839, (Erişim Tarihi: 22.11.2022)

68 Green, Henderson and Ruys, 2022, ss. 17-18.

69 Green, Henderson and Ruys, 2022, ss. 18-19.

70 Bloomberg, "Transcript: Vlademir Putin's Televised Adress on Ukraine", 2022, https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-24/full-transcript-vladimir-putin-s-televised-address-to-russia-on-ukraine-feb-24 (Erişim Tarihi: 05.06.2022); OHCHR, "UN Commission has found an array of war crimes, violations of human rights and international humanitarian law have been committed in Ukraine", 2022, https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/10/un-commission-has-found-array-war-crimes-violations-human-rights-and (Erişim Tarihi: 08.09.2023); Paul Kirby, "Rusya neden Ukrayna'yı işgal ediyor, Putin ne istiyor?", BBC, 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60508022 (Erişim Tarihi: 09.09.2023)

71 John B. Bellinger, "How Russia's Invasion of Ukraine Violates International Law", CFR, 2022, https://www.cfr.org/article/how-russias-invasion-ukraine-violates-international-law, (Erişim Tarihi:18.03.2022)

72 Aljazeera, "Smells of genocide': How Putin justifies Russia's war in Ukraine", 2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/3/9/smells-of-genocide-how-,putin-justifies-russias-war-in-ukraine, (Erişim Tarihi: 25.03.2022)

73 Anadolu Ajansı, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın üzerinden 500 gün geçti", 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ukrayna-savasinin-baslamasinin-uzerinden-500-gun-gecti/2940325 (Erişim Tarihi: 08.10.2023)

KIRIM'IN İLHAKININ VE RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN DENİZ YETKİ ALANLARI ÜZERİNE ETKİSİ

Jeopolitik açıdan Kırım'ı değerlendirdiğimizde Kırım, güneyinde ve batısında Karadeniz, doğusunda ise Azak Denizi ile çevrili bir yarımadadır. Kuzeyinden karaya Orkapı (Perekop) Kalesi ile bağlanan Kırım'ın uzunluğu 30, genişliği ise 9 kilometredir. Yarımadanın kuzeyinden güneyine kadar olan uzunluk, 200 kilometredir. Doğu-batı yönünde en geniş yeri 320 kilometre olan yarımadanın yüzölçümü 26.140 kilometredir. Kıyılarında doğal liman görevindeki koylar, gemiler için elverişli bir sığınak vazifesi görmektedir. Dörtte üçü düzlüklerle kaplı olan Kırım'da iklimin de elverişli olması, burada tarım ve hayvancılığı verimli kılmaktadır.[74] Kırım jeopolitik konumu dolayısıyla, Sibirya'nın Karadeniz'e açılan kapısı olmasının yanı sıra, Kafkasya ile Avrupa'yı bağlayan bir merkez durumundadır.[75] Karadeniz'in Kıbrıs'ı konumundaki Kırım Yarımadası'nda, birçok liman ve iskele bulunmakta ve bu doğal yapısı deniz ulaşımına stratejik bir anlam kazandırmaktadır.[76]

Azak Denizi ise Kerç Boğazı ile Karadeniz'e bağlanan dünyanın en sığ ve en küçük denizlerinden biridir. Yaklaşık 39.000 km² yüzey alanı bulunan Azak Denizi'nde ortalama derinlik 7 metre, maksimum derinlik ise 14

Fotoğraf 4. Kiev, 2022 (Anadolu Ajansı)

74 İsmail Görgen, "Kırım'ın Jeopolitik Önemi ve Kırım Türkleri", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12(1), 2022, s. 283.
75 Görgen, 2022, s. 283.
76 Halil Akman, 2014, s. 10.

Fotoğraf 5. Balaklava Limanı, Kırım

metredir. Güney kısmında yer alan Kerç Boğazı'nın batısında Kerç Adası, doğusunda ise Taman Yarımadası yer almaktadır. Yaklaşık 45 km uzunluğunda olan Kerç Boğazı'nın en dar yeri 3-5 km genişliğindedir. Derinlik ise boğazın kuzey kısımlarında 10 metreye, güney kısımlarında ise 20 metreye ulaşmaktadır. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) Madde 37 uyarınca, Kerç Boğazı, Azak Denizi ve Karadeniz'in münhasır ekonomik bölgelerini (MEB) doğrudan birbirine bağladığı için uluslararası bir boğazdır.[77]

2014'te Rusya tarafından Kırım'ın ilhakı ve 2022'de Ukrayna'nın işgal girişimi, Karadeniz'in ve Azak Denizi'nin siyasi coğrafyası ve hukuksal statüsü açıdan önemli etkilere ve sonuçlara yol açmıştır. Çünkü Kırım Yarımadası'nın kaybı sadece bir toprak kaybı değildir. Aynı zamanda Kırım Yarımadası'nın doğal hakkı olan deniz yetki alanları ve Kerç Boğazı'ndaki deniz trafiği kontrolünün kaybı anlamına da gelmektedir.[78]

Sovyetler Birliği yıllarında Azak Denizi, Birliğin bir içdenizi ve Kerç Boğazı da bir ulusal boğazı iken, 1991'de Sovyetler Birliği'nin feshi sonrası

77 İsmet Balık, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakının ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Deniz Yetki Alanları Üzerine Etkileri", Türk Denizcilik ve Deniz Bilimleri Dergisi, 9(1), 2023, s. 3.

78 Balık, 2022, s. 3.

Ukrayna ve Rusya Federasyonu, Azak Denizi'nin sahildar devletleri olarak belirmiş ve Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın statüsünün yeniden belirlenmesi sorunu doğmuştur. Rusya ve Ukrayna, Kerç Boğazı ve Azak Denizi'nin statüsünü belirlemek için uzun süren müzakereler yürütmüşler ve nihayetinde konuya ilişkin 28 Ocak 2003 ve 24 Aralık 2003'te iki anlaşma imzalamışlardır. 24 Aralık 2003 tarihli anlaşma ile Azak Denizi ve Kerç Boğazı, *tarihsel olarak Rusya Federasyonu ve Ukrayna'nın iç suları* olarak düzenlenmiştir.[79] Rusya'nın Kerç Boğazı'nın girişindeki Tuzla Adası'na askerî üs kurma talebi karşısında Ukrayna tarafından kabul edilen Anlaşmaya göre; Kerç Boğazı ve Azak Denizi, Rusya ve Ukrayna'nın ortak iç denizi olarak kabul edilmekte, her iki tarafın savaş ve devlet gemilerine Azak Denizi'nde seyir serbestisi tanınmakta; üçüncü ülkelere ait savaş gemilerinin Kerç Boğazı'ndan geçişi ve Azak Denizi'nde bulunuşu ise her iki ülkenin onayına bağlanmakta, Kerç Boğazı'na ilişkin düzenlemelerin karşılıklı mutabakatla yapılacağına karar verilmektedir.[80]

Uluslararası hukuk çerçevesinde Rusya ve Ukrayna'nın Azak Denizi'nin ve Kerç Boğazı'nın statüsünü bu şekilde belirleyen bağlayıcı bir anlaşma yapma yetkilerinin olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. 24 Aralık 2003 tarihli Anlaşma, Kerç Boğazı ve Azak Denizi'nde Ukrayna ve Rusya'ya eşit egemen haklar bahşetmiştir. Ne var ki Rusya'nın Kırım Yarımadası'nı 2014 yılında ilhak etmesi ile Kırım'ı çevreleyen karasularının hangi devletin deniz ülkesini oluşturduğuna ilişkin bir belirsizlik ortaya çıkmıştır.[81] Zira Rusya, Kerç Boğazı'nın kontrolünün kendisine geçtiğini iddia etmiştir. İlhak ile birlikte Rusya, Karadeniz kıyı şeridini fiilî olarak 421 km'den yaklaşık 1200 km'ye yani üç katına çıkarmıştır. Kırım topraklarının Rusya tarafından ilhak edilmesi sonucu Karadeniz'deki Ukrayna'ya ait 13.7000 km²'lik MEB'nin yaklaşık 100.000 km²'si (%73) fiilen Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.[82]

16 Eylül 2016'da Ukrayna, Rusya Federasyonu'na karşı 1982 tarihli BMDHS Ek VII uyarınca Karadeniz, Azak Denizi ve Kerç Boğazı'ndaki kıyı devleti haklarına ilişkin tahkim yargılamasını başlatmıştır.[83] Rusya, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin (ITLOS) yetkisine itiraz etmiş ve öncelikli olarak karara bağlanmasını talep etmiştir. Rusya, Ukrayna'nın taleplerinin egemenlik iddialarına yönelik olduğunu ve Hakem Mahkemesi'nin yetkisi olmadığını ileri sürmüştür.[84] Ayrıca Rusya, i) Hakem Mahkemesi'nin Azak Denizi ve Kerç Boğazı'ndaki faaliyetler yönünden de yetkisinin bulunmadığını; ii) söz konusu suların iç sular olduğu ve tarihsel körfez niteliği taşıdığı; iii) BMDHS Madde 289(1) uyarınca tarafların beyanları kapsamında faaliyetlerin söz konusu olduğunu belirterek yetki itirazında bulunmuş, Ukrayna'nın ileri sürdüğü bazı hususlar bakımından Ek VIII kapsamında oluşturulan Hakem Mahkemesi'nin yetkisi olmadığını ve Ek VII kapsamında özel nitelikli bir hakem mahkemesinin davayı görmesi gerektiğini ileri sürmüştür.[85] Hakem Mahkemesi inceleme sonucunda, Rusya'nın yetki konusundaki itirazını kabul ederken, diğer bazı itirazlarını reddetmiş ve bazılarını da esasa girmeden karara bağlayamayacağını

79 Ali Başaran, "Rusya Federasyonu-Ukrayna Savaşı'nın Azak Denizi'nin Statüsüne Etkileri", (Ed. Adem Özer ve Fatma Taşdemir), Stepler, Dinyeper ve Barut: Ukrayna-Rusya Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçhesi, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, ss. 846-847.

80 Euronews, "Rusya'nın Kerç Boğazı ve Azak Denizi'nden sonra hedefi Karadeniz", 2018, https://tr.euronews.com/2018/12/01/rusya-ukrayna-gerginliginde-yeni-cephe-kerc-bogaz-ve-azak-denizi, (Erişim Tarihi: 26.09.2023)

81 Firdevs Şeyda Türkay Kahraman, "Rusya'nın Deniz Hukuku Bağlamında Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nda Ukrayna'ya Karşı Uluslararası Hukuk İhlalleri", Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(2), 2022, s. 692.

82 Balık, 2022, s. 6.

83 Cemre Kadıoğlu Kumtepe, Karadeniz, Azak Denizi ve Kerç Boğazı'ndaki Kıyı Devletlerinin Haklarına İlişkin Uyuşmazlık (Ukrayna v. Rusya Federasyonu) Kapsamında Rusya'nın Egemenlik Haklarına Yönelik İlk İtirazının İncelenmesi", Deniz Hukuku Dergisi (DEHUKAM), (7), 2021, s. 251

84 Kumtepe, 2021, s. 252

85 Kumtepe, 2021, s. 252.

Şekil 4. 4 Kasım 2024 itibarıyla Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgal harekâtında son durum ve yaklaşık kontrol alanlarına dair harita.[90]

belirtmiştir. Bununla birlikte, Hakem Mahkemesi'nin hangi talepleri, yetkisizlik nedeniyle kapsam dışında bırakacağı belirsizdir.[86]

2018 yılında Kerç Boğazı konusunda iki ülke arasında büyük bir kriz çıkmıştır. Kerç Boğazı Krizi olarak adlandırılan olay şu şekilde gelişmiştir: 25 Kasım 2018'de Ukrayna donanmasına ait üç gemi Karadeniz'deki Odesa limanından Kerç Boğazı[87] üzerinden Azak Denizi'ndeki Mariupol limanına geçmeye çalışırken, Rusya tarafından karasularının ihlal edildiği gerekçesi çarpıtılmış, ardından ateş edilmiş ve mürettebat tutsak edilmiştir. Nihayetinde Rusya geçişleri iki gün süreyle ertelemiştir.[88] Birçok devlet olayı kınamış ve uluslararası hukukun ağır bir ihlali olarak değerlendirmiştir.[89]

86 Kumtepe, 2021, s. 278.
87 Kerç Boğazı, Kırım'ın Kerç Yarımadası ile Kuban'ın Taman Yarımadası arasında yer alır ve Karadeniz ile Azak Denizi'ni birleştirir. Saulius Katuoka and Skirmantė Klumbytė, "Kerch Strait Incident in the Light of UNCLOS," Problems of Legality, (145), 2019, s. 231.
88 Katuoka and Skirmantė Klumbytė, 2019, s. 226.
89 Katuoka and Skirmantė Klumbytė, 2019, s. 229.
90 MEPA NEWS. https://cdn.mepanews.com/other/2024/11/04/ukrayna-4-kasim.jpg (Erişim tarihi: 23.11.2024).

Ukrayna, "*Rus gemileri seyrüsefer serbestisini ihlal ettiğini ve Ukrayna donanma gemilerine karşı hukuk dışı güç kullandığını*" ileri sürerken, Rusya ise Ukrayna donanmasına ait gemilerin izinsiz olarak Rusya'ya ait karasularından geçtiklerini, dolayısıyla Rusya sınırını ihlal ettiklerini belirtmiştir.[91] Rusya'nın Ukrayna ile yapmış olduğu Anlaşmaya rağmen tek taraflı olarak Azak Denizi ve Kerç Boğazı'na sadece kendisine ait iç sular olarak muamele etmesi, 2003 tarihli Anlaşmanın açık ihlalidir. Ayrıca Kerç Boğazı, uluslararası nitelikte bir boğaz statüsünde olduğu için Rusya tarafından BMDHS Madde 37 çerçevesinde, transit geçiş hakkı ve savaş gemilerinin dokunulmazlığı ilkesi de ihlal edilmiştir.

2022'den bu yana devam eden Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi ise Kırım, Azak Denizi ve Kerç Boğazı konusunda yaşanan sorunları daha farklı bir boyuta taşımıştır. 30 Eylül 2022'de Kremlin Sarayı'nda düzenlenen törenle Putin, Ukrayna'nın Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporijya bölgelerinin Rusya tarafından hukuk dışı ilhak edilmesini imzalamış, böylece Kırım'ın ilhakının ardından Ukrayna'nın %15'ini daha topraklarına katmıştır.[92] Rusya, Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın kullanımına dair 2003 tarihli Anlaşmaları fesheden düzenlemeyi Haziran 2023'te onaylamıştır.[93] Böylece Donetsk ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri, Herson ve Zaporijya bölgelerinin Rusya Federasyonu'na katılmasıyla birlikte Azak Denizi ile Kerç Boğazı kıyıları *de jure* olmasa da *de facto* olarak, artık sadece Rusya Federasyonu'na ait olmuştur. Dolayısıyla, Ukrayna bu su alanlarıyla ilgili olarak kıyı devleti statüsünü kaybetmiştir.

KIRIM'IN İLHAKININ VE RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN KIRIM TATARLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve akabinde 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Kırım'daki Kırım Tatarları açısından da çok önemli etkileri olmuştur. Ukrayna'daki coğrafya, dil, etnik köken, din ve ekonomik yapı gibi farklılıklar, Ukrayna toplumunu birbirinden farklı iki kimliğe bölmüştür. Bunlardan birincisi, Ukraynalılar ile Rusların ortak bir etnik kökeni, kültürü ve dili paylaştığını savunan ve etnik milliyetçiliği temel alan "*Doğu Slav*" kimliğidir. Diğer kimlik ise "*Kültür Temelli*" kimliktir. Doğu Slav kimliği, "biz" kavramını, ortak bir medeniyeti ve kültürü paylaşan Ukraynalılar ve Ruslar olarak görürken; kendilerinden başka herkesi "diğerleri" olarak tanımlamaktadır. Kültür temelli kimlik ise "biz" kavramını, "*Ukrayna devletine sadık olan herkes*" şeklinde kapsayıcı bir tanım içine almaktadır.[94] Ukrayna'da dinî ve kültürel manada da ortak temeller kurulamamıştır. Örneğin, Batı Ukrayna, Katolik Kilisesine (Roma Katolik Kilisesi ve buna bağlı muhtelif Katolik kiliseler) mensup etnik Ukraynalılardan oluşan bir bölge iken, Doğu Ukrayna ise Rus Ortodoks mezhebe mensup, çoğunlukla etnik Rus veya Rusça konuşan Ukraynalılardan oluşan bir bölgedir.[95] Bu bölünmüşlük içerisinde Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Tatarları büyük eziyetlere maruz kalmışlardır. 1993 yılı verilerine göre, Kırım nüfusunun %57,3'ü

91 Kahraman, 2022, ss. 693-697.
92 Anadolu Ajansı, "Kırım'ın yasa dışı ilhakının üzerinden 9 yıl geçti", 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirim-in-yasa-disi-ilhakinin-uzerinden-9-yil-gecti/2846996, (Erişim Tarihi: 27.09.2023)
93 Anadolu Ajansı, "Rusya, Ukrayna ile Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın kullanımına dair anlaşmayı feshetti", 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ukrayna-ile-azak-denizi-ve-kerc-bogazinin-kullanimina-dair-anlasmayi-feshetti/2921570, (Erişim Tarihi: 26.09.2023)
94 Gökhan Cin ve Hasan Hüseyin Tekin, "Rusya'nın Hibrit Savaş Kapasitesinin Kırım ve Donbas Vakaları Üzerinden Analizi", Güvenlik Stratejileri Dergisi, 17(37), 2021, s. 214.
95 Cin ve Tekin, 2021, s. 215.

Rus, %25,8'i Ukraynalı ve %11,7'si ise Kırım Tatarlarından oluşmaktaydı. 2001 nüfus sayımında ise toplam 2.033.700 olan nüfusun, %58,5'i Rus, %24,4'ü Ukraynalı, 12,1'i Kırım Tatarı, %1,5'i Belaruslu, %0,5 Tatar, %0,4 Ermenilerden oluşmaktadır.[96] Kırım'daki nüfusun %12'lik kısmını oluşturan Kırım Tatarları, Ukrayna tarafından başlangıçta bir tehdit olarak görülmüş bürokraside ve parlamentoda nüfusuna oranla temsil edilmemiştir.[97] 26 Şubat 2014 tarihinde Kırım Tatar halkının Kırım'ın Ukrayna'dan ayrılmasına karşı gösterdikleri direnç, ilişkilerin yeni bir boyut kazanması için ilk adım olmuştur. 2018 yılı sonu itibarıyla, Ukrayna ve Kırım Tatarları, tarihlerini ortak acılar ve ortak mutluluklar temelinde yeniden gözden geçirmişler ve Moskova'ya karşı bir ittifak kurmuşlardır.[98] Ukrayna'nın Kırım'ı işgalden arındırma ve yeniden bütünleştirme stratejisinin parçası olarak, Kırım Tatarları 2021 yılında Ukrayna Anayasası içerisinde "*yerli halk*" statüsüne kavuşturulmuştur.[99]

Fotoğraf 5. Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodimir Zelensky[102]

Bugün baskılara ve zorlamalara rağmen Kırım Tatarı aktivistler, farklı yöntemlerle seslerini dünyaya duyurmaya ve Kırım'ın işgalini sonlandırmaya çabalamaktadır. İlhak sonrası dönemde, Kırım Tatarlarının en büyük sorunu işgal yönetimi tarafından siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi haklardan mahrum bırakılmalarıdır. Zira Rusya, Kırım'ı ne Ukraynalıların ne de Kırım Tatarlarının olarak görmektedir. Bu doğrultuda Rusya, yeni bir sürgün politikası yerine, bölgenin demografik yapısını hızla değiştirmek için çabalamaktadır. Bu bağlamda, Sivillerin Korunmasına Dair 1949 Cenevre IV Sözleşmesi Madde 49'a aykırı olarak Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Tatarlarını, göçe zorlamaktadır. Yeniden yerleşim planı çerçevesinde bölgeye Rusları yerleştirilmektedir.[100] Kremlin *"böl ve yönet"* taktiği çerçevesinde kendisi ile iş birliği yapmaya hazır bazı Kırım Tatarlarını kendi tarafına çekip işgalini kısmen de olsa meşrulaştırmaya çalışmaktadır.[101] Rus yönetimi ile iş birliğine girmeyen Kırım Tatar halkına ise Kırım'da baskıcı politikalar uygulanmaktadır. Nisan 2016'da Kırım Tatar halkının Millî Meclisi, aşırılık yanlısı bir örgüt olmakla suçlanmış ve yasaklanmıştır. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ve Refat Çubarov başta olmak üzere, birçok Kırım Tatar liderinin Kırım'a girişi de yasaklanmıştır. Kırım'da sistematik korkutma, tutuklamalar, yargı izni olmadan yasadışı ev aramaları, insan kaçırma ve zorla ortadan kaybolma, faili meçhul cinayetler, bireysel şiddet olayları sıradan eylemler hâline gelmiştir.

96 Akman, 2014, s. 10.
97 Fethi Kurtiy Şahin, "2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna: Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler", Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi, (19), 2018, s. 151.
98 Şahin, 2018, s. 156.
99 Anadolu Ajansı, "Ukrayna'da Kırım Tatar Türkleri Yerli Halk Statüsüne Kavuştu", 2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-da-kirim-tatar-turkleri-yerli-halk-statusune-kavustu/2291624, (Erişim: 27.09.2023)
100 Valeriy Morkva, "Rusya'nın 2014 İlhakı Sonrası Kırım'da Kırım Tatar Halkının Durumu", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 21(2), 2021, s. 384.
101 Morkva, 2021, s. 385.
102 (https://www.president.gov.ua/photos/all)

Fotoğraf 5. Hansaray, Bahçesaray Kırım, 2010 (M. Kırımoğlu arşivi)

Öte yandan Moskova, Kırım'da halkı Rus vatandaşlığını kabule zorlamaktadır. Rus pasaportu olmayanlar, kimi haklardan yoksun kalmakta ve kimi sıkıntılara maruz bırakılmaktadır. Ayrıca, Kırım'daki *de facto* Rus yönetimi, Kırımlı gençleri de Rus ordusunda zorunlu askerlik baskısı altında tutmaktadır. Rus ordusunda zorunlu askerlik yapmak istemeyenlere ise para cezaları verilmektedir.[103]

Kırım Tatar tarihini, millî kimliğini, tüm kültürel mirasını imha etmek için uğraşılmaktadır. Bu eylemler arasında 18 Mayıs 1944 sürgün yıldönümünü anma törenlerinin yasaklanması; Ruslaştırma ve asimilasyona yönelik politikalar çerçevesinde okullarda Kırım Tatarca dilinin kullanımının kısıtlanması; ATR Kırım Tatar televizyon kanalının kapatılması; Bahçesaray'da bulunan Kırım Tatar mimarisinin eşsiz örneği Hansaray'ın otantik özelliklerinin kaybolmasına neden olan sözde restorasyon çalışmalarının

103 Morkva, 2021, s. 387.

yapılması; okul kitaplarında 1944 sürgününün haklı olduğunun gösterilmesi ve Kırım Tatar imajını karalama propagandasının yapılması; etnik Ruslar arasında Kırım Tatarlarına karşı düşmanlığı arttırma çabaları; Kremlin'in Kırım Tatarlarına karşı tarihî ve kültürel temizleme politikasının örnekleridir.[104]

SONUÇ

Rusya'nın 2014 yılında ilhak ettiği Kırım Yarımadası, birçok Rus askerî üssüne ev sahipliği yapmakla birlikte, Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna topraklarında başlattığı özel askerî operasyon için önemli bir askerî üs konumundadır. Öte yandan, Kırım Yarımadası'nın Rusya tarafından ilhak edilmesi hem Rusya'nın Karadeniz'e olan kıyı uzunluğunu kayda değer bir şekilde arttırmış hem de daha önceleri Ukrayna'nın egemenliği altında bulunan Karadeniz'deki deniz alanlarının çok önemli bir kısmını fiilî olarak kontrolü altına alınmasını sağlamıştır. Böylelikle Rusya, Kırım'ın ilhakıyla birlikte Karadeniz'de stratejik üstünlüğünü yeniden elde etmiş ve Sevastopol'deki deniz üssüne mutlak hâkim hâline gelmiştir. Şubat 2022'de patlak veren savaşta Rusya, Mariupol, Herson, Donetsk ve Luhansk gibi Donbas bölgelerinin işgali ile birlikte Ukrayna'nın Karadeniz ve Azak Denizi ile olan bağlantısının tamamen kesintiye uğratılmasının amaçlandığı izlenimini ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 4. Kırım Tatarları-Ukrayna'nın Yerli Halkı pul serisi, 2015[105]

Süreç içerisinde Rusya tarafından Ukrayna topraklarında gerçekleştirilen işgal girişimleri, Şubat 2022 itibarıyla baş gösteren geniş kapsamlı savaşın stratejik bir parçasıdır. Planlı bir şekilde işleyen Rus stratejisinin bu kapsamda ilk adımını, Şubat 2014'ün sonlarında rütbesiz ve üniformalı silahlı askerler tarafından Kırım Yarımadası'nın işgali ve ardından Rusya Devlet Başkanı Putin'in Kırım Yarımadası'nın Rusya'nın bir toprak parçası olmasını ilan etmesi oluşturmaktadır. Söz konusu yarımadanın işgali, günümüzde hâlen devam etmekte olan Ukrayna'nın topyekûn işgal girişiminde bir sıçrama tahtası olarak kullanılmaktadır. Nitekim Ukrayna'yı vuran Rus savaş uçakları ve gemileri için işgal edilen bölgelerin bir saldırı üssü olarak kullanıldığı bu stratejinin işlediğinin açık bir kanıtıdır. Rus silahlı kuvvetlerinin Ukrayna'nın güneyindeki bölgelerin çoğunun işgal etmesinin yolunu Rusya'nın Kırım Yarımadası'ndaki kilit kara, hava ve deniz üsleri ve limanları açmakta ve bu nedenle Rusya-Ukrayna arasındaki savaşın gidişatını belirlemede Putin'in "Kutsal Toprak" olarak nitelendirdiği Kırım Yarımadası, önemli rol oynamaktadır. Ukrayna tarafından Kırım'a yönelik gerçekleştirilen Kerç Boğazı sabotaj eylemleri, Rusya'nın sahada kurduğu üstünlüğü ortadan kaldırmak için yeterli değildir. Kırım Yarımadası üzerinde devam eden rekabetin akıbeti, savaşın sürecini belirleyebilecek en önemli bir parametre olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Kırım sorunu çözülmeden Ukrayna'ya ve bölgeye barış ve istikrarın gelmesi çok zor olacaktır.

104 Morkva, 2021, ss. 387-389.
105 Kaynak: http://www.ukrposhta.com/

KAYNAKÇA

"Judgment of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the all-Crimean referendum in the Autonomous Republic of Crimea", *Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe*, 18 March 2014, t.ly/FVjp (Erişim Tarihi: 12.01.2023)

Abdülkerimov, B. (2014). "BM'nin Ukrayna İnsan Hakları Raporu", *Anadolu Ajansı*, http://www.aa.com.tr/tr/rss/329495--bmnin-ukrayna-insan-haklari-raporu (Erişim Tarihi: 30.11.2014)

Acer, Yücel, "*Kırım'ın İlhakı ve Uluslararası Hukuk*", http://www.ankarastrateji.org/ yazar/prof-dr-yucel-acer/kirim-in-ilhaki-veuluslararasi-hukuk/ (Erişim Tarihi: 03.12.2014)

Akman, Halil, "Kırım-Sivastopol Üssü ve Karadeniz Rus Filosunun Paylaşım Sorunu", *Turkish Studies*, 9(1), 2014, s. 1-20.

Aljazeera, 2022, "Smells of genocide': How Putin justifies Russia's war in Ukraine", https://www.aljazeera.com/news/2022/3/9/smells-of-genocide-how-,putin-justifies-russias-war-in-ukraine, (Erişim Tarihi: 25.03.2022)

Anadolu Ajansı, 2021, "Ukrayna'da Kırım Tatar Türkleri Yerli Halk Statüsüne Kavuştu", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-da-kirim-tatar-turkleri-yerli-halk-statusune-kavustu/2291624, (Erişim: 27.09.2023)

Anadolu Ajansı, 2023, "Kırım'ın yasa dışı ilhakının üzerinden 9 yıl geçti", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirim-in-yasa-disi-ilhakinin-uzerinden-9-yil-gecti/2846996, (Erişim Tarihi: 27.09.2023)

Anadolu Ajansı, 2023, "Rusya, Ukrayna ile Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın Kullanımına Dair Anlaşmayı Fesh Etti", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ukrayna-ile-azak-denizi-ve-kerc-bogazinin-kullanimina-dair-anlasmayi-feshetti/2921570, (Erişim Tarihi: 26.09.2023)

Anadolu Ajansı, 2023, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın üzerinden 500 gün geçti", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ukrayna-savasinin-baslamasinin-uzerinden-500-gun-gecti/2940325 (Erişim Tarihi: 08.10.2023)

Ashford, E., "Not-so-Smart Sanctions: The Failure of Western Restrictions against Russia", *Foreign Affairs*, 2016, 95(1), s. 114-123.

Balık, İ., "Kırım'ın Rusya'ya İlhakının ve Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Deniz Yetki Alanları Üzerine Etkileri", *Türk Denizcilik ve Deniz Bilimleri Dergisi*, 2023, 9(1), s. 1-9.

Başaran, A., "Rusya Federasyonu-Ukrayna Savaşı'nın Azak Denizi'nin Statüsüne Etkileri", Adem Özer ve Fatma Taşdemir (Ed.), *Stepler, Dinyeper ve Barut: Ukrayna-Rusya Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçhesi*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.

Bellinger, J. B., 2022, "How Russia's Invasion of Ukraine Violates International Law", *CFR*, https://www.cfr.org/article/how-russias-invasion-ukraine-violates-international-law (Erişim Tarihi:18.03.2022)

Bloomberg, 2022, "Transcript: Vlademir Putin's Televised Adress on Ukraine", https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-24/full-transcript-vladimir-putin-s-televised-address-to-russia-on-ukraine-feb-24 (Erişim Tarihi: 05.06.2022)

Brzezinski, Z., *Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2005.

Cavandoli, S. and Wilson, G., "Distorting Fundamental Norms of International Law to Resurrect the Soviet Union: The International Law Context of Russia's Invasion of Ukraine", *Netherlands International Law Review*, 2022, 69, s. 383-410.

Cin, G. ve Tekin, H. H., "Rusya'nın Hibrit Savaş Kapasitesinin Kırım ve Donbas Vakaları Üzerinden Analizi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2021, 17(37), s. 203-246.

Constitution of the Union of Soviet Socialist Republics, Adopted at the Extraordinary Eighth Congress of Soviets of the U.S.S.R. 5 December, 1936, https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/1936-en.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2023)

Constitutional Court of Ukraine, http://www.ccu.gov.ua/en/doccatalog/list?currDir=12083 (Erişim Tarihi: 07.02.2015)

Derman, G. S. ve Ongarova, Y., "Ukrayna'da Siyasi Kriz", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2014, 42(42), s. 11-23. *Euronews*, "Rusya'nın Kerç Boğazı ve Azak Denizi'nden sonra hedefi Karadeniz", 2018, https://tr.euronews.com/2018/12/01/

rusya-ukrayna-gerginliginde-yeni-cephe-kerc-bogaz-ve-azak-denizi, (Erişim Tarihi: 26.09.2023)
Fischer, S., *The Donbas Conflict: Opposing Interests and Narratives, Dificult Peace Process*, SWP Reasercher Paper 7, Berlin, 2019.
Giuliano, E., "The Origins of Separatism: Popular Grievances in Donetsk and Luhansk", *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 396, 2015, https://www.ponarseurasia.org/the-origins-of-separatism-popular-grievances-in-donetsk-and-luhansk/, (Erişim Tarihi: 29.03.2022)
Görgen, İ., "Kırım'ın Jeopolitik Önemi ve Kırım Türkleri", Ordu *Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2022, 12(1), s. 283-300.
Grant, T. D., "Annexation of Crimea", *American Journal of International Law*, 2015, 109(1), s. 68-95.
Green, J. A., Henderson, C. and Ruys, T. "Russia Attack on Ukraine and the Jus ad Bellum", *Journal on the Use of Force and International Law*, 2022, 9(1), s. 4-30.
Gürseler, C., "Kırım'ın "Self-Determinasyonu" Nasıl Yorumlanabilir?" *Karadeniz Araştırmaları*, 2014, 43, s. 87-115.
ICRC, "*Ukraine: ICRC Calls on All Sides to Respect International Humanitarian Law*", 2014, https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/news-release/2014/07-23-ukraine-kiev-call-respect-ihl-repatriate-bodies-malaysian-airlines.htm, (Erişim Tarihi: 15.04.2022)
International Law and Legality of Secession in Crimea, 2014, http://cjicl.org.uk/2014/04/20/internationallaw-legality-secession-crimea/ (Erişim Tarihi: 27.11.2014)
İmanbeyli, V., "Ülke-İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi", *SETA Perspektif*, 2014, 36, s. 1-8.
Karadeli, C, "Orta çağ'dan Günümüze Ukrayna'nın Kısa Tarihi", Hasret Çomak vd. (Ed.) *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014.
Katuoka, S. and Klumbytė, S., "Kerch Strait Incident in the Light of UNCLOS," *Problems of Legality*, 2019, 145, s. 225-243.
Kelkitli, F. A., "Kırım: Rusya İçin Vazgeçilmez Yarımada", Hasret Çomak vd. (Ed.), *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2014.
Kırımlı, H. "Kırım - Rus idaresi Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002.
Kirby, P., "Rusya neden Ukrayna'yı işgal ediyor, Putin ne istiyor?", 2022, *BBC*, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60508022 (Erişim Tarihi: 09.09.2023)
Kumtepe, C. K., Karadeniz, Azak Denizi ve Kerç Boğazı'ndaki Kıyı Devletlerinin Haklarına İlişkin Uyuşmazlık (Ukrayna v. Rusya Federasyonu) Kapsamında Rusya'nın Egemenlik Haklarına Yönelik İlk İtirazının İncelenmesi", 2021, *Deniz Hukuku Dergisi (DEHUKAM)*, 7, s. 249-320.
Kurat, A. N., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara, 1992.
Law of Ukranie On Approval of the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea; http://www.rada.crimea.ua/en/bases-of-activity/konstituciya-ARK (Erişim Tarihi: 07.02.2015)
Marxen, C., "The Crimea Crisis –An International Law Perspective", *Heidelberg Journal of International Law,* 2014, 74(2), s. 367-391.
Mastroianni, M. A., "Russia Running Rogue?: How the Legal Justifications for Russian Intervention in Georgia and Ukraine Relate to the U.N. Legal Order", *Seton Hall Law Review*, 2014, 46(2), s. 599-659.
MEPA NEWS. https://www.mepanews.com/harita-rusyanin-ukrayna-isgalinde-son-durum-2-66569h.htm (Erişim tarihi: 18.05.2024).
Merezhko, O., "Crimea's Annexation by Russia – Contradictions of the New Russian Doctrine of International Law*", ZaöRV/HJIL*, 2014, 75, s. 167-194.
Mızrak, B., "Kırım'ın İlhakından Ukrayna Savaşı'na Rusya Federasyonu'nun İddiaları: Hukuki Gerçekler Mi? Jeopolitik Çıkarlar mı?, Adem Özer ve Fatma Taşdemir (Ed.), *Stepler, Dinyeper ve Barut: Ukrayna-Rusya Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçhesi*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.

Miate, Liana "Büyük Katerina", World History Encyclopedia, Alexey Antropov tarafından çizilen portre (18. Yüzyıl) https://www.worldhistory.org/image/17776/portrait-of-catherine-ii/ (Erişim tarihi: 18.05.2024).

Mizrokhi, E. "Russian 'separatism' in Crimea and NATO: Ukraine's big hope, Russia's grand gamble", *Chaire de recherche du Canada sur les conflits identitaires et le terrorisme*, 2019.

NATO Review, 2015. "*Sanctions after Crimea: Have they worked?*", https://www.nato.int/docu/review/articles/2015/07/13/sanctions-after-crimea-have-they-worked/index.html, (Erişim Tarihi: 28.03.2022)

OHCHR, 2022, "UN Commission has found an array of war crimes, violations of human rights and international humanitarian law have been committed in Ukraine", https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/10/un-commission-has-found-array-war-crimes-violations-human-rights-and (Erişim Tarihi: 08.09.2023)

Özarslan, B. B., "Soğuk Savaş Sonrasında Kırım'ın ve Kırım Tatar Türklerinin Statüsü", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2014, 10(39), s. 97-135.

Pehlivan, O. K., *Rusya'nın Tezleri-Batı'nın Antitezleri: Kırım ve Uluslararası Hukuk*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), Ankara, 2014.

Peters, A., "Sense and Nonsense of Territorial Referendums in Ukraine, and Why the 16 March Referendum in Crimea Does Not Justify Crimea's Alteration of Territorial Status under International Law", *EJIL Talk!*, 2014, https://www.ejiltalk.org/sense-and-nonsense-of-territorial-referendums-in-ukraine-and-why-the-16-march-referendum-in-crimea-does-not-justify-crimeas-alteration-of-territorial-status-under-international-law/ (Erişim Tarihi: 14.01.2023)

Presidential Decree of the Russian Federation, No: 71, 2022, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=137839, (Erişim Tarihi: 22.11.2022)

Sağlam, M. "21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2014, 69(2), s. 435-444.

Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1996.

Szpak, A., "Legal Classification of the Armed Conflict in Ukraine in Light of International Humanitarian Law", *Hungarian Journal of Legal Studies*, 2017, 58(3), s. 261-280.

Şahin, F. K., "2014 Sonrasında Kırım Tatarları ve Ukrayna: Ortak Bir Düşman Karşısında Yeniden Kurulan İlişkiler", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 2018, 19, s. 137-176.

Taşdemir, F. ve Albayrak, G., "Kosova'nın Bağımsızlık İlanı ve Self-Determinasyon Hakkı", Murat Saraçlı (Ed.), *Uluslararası Hukukta Güncel Sorun Alanları*, BigBang Yayınları, Ankara, 2012.

The Venice Commission at its 98th Plenary Session (Venice, 21-22 March 2014) https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282014%29002-e (Erişim Tarihi: 12.01.2023)

TÜDEV. https://www.tudev.org.tr/sultan-galiyev/ (Erişim tarihi: 18.05.2024).

Türkay Kahraman, F. Ş. "Rusya'nın Deniz Hukuku Bağlamında Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nda Ukrayna'ya Karşı Uluslararası Hukuk İhlalleri", *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2022, 10(2), s. 691-711.

TÜRKSAM. https://www.turksam.org/detay-turuncu-devrimde-rovansa-dogru. (Erişim Tarihi: 18.05.2024).

Ukraine: *ICRC* Calls on All Sides to Respect International Humanitarian Law", 2014, https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/news-release/2014/07-23-ukraine-kiev-call-respect-ihl-repatriate-bodies-malaysian-airlines.htm, (Erişim Tarihi: 15.04.2022)

Ukraine-Russia crisis: What is the Minsk agreement?", 2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/2/9/what-is-the-minsk-agreement-and-why-is-it-relevant-now, (Erişim Tarihi: 25.03.2022)

Ukranie & Crimea, Current Context, May 9, 2014, *California History-Social Science Project*, UC Davis, http://chssp.ucdavis.edu (Erişim Tarihi: 02.12.2014)

UN News, "*Backing Ukraine's Territorial Integrity, UN Assembly Declares Crimea Referendum Invalid*", 27 March 2014, https://news.un.org/en/

story/2014/03/464812-backing-ukraines-territorial-integrity-un-assembly declares-crimea-referendum , (Erişim Tarihi: 16.03.2022)

Valeriy M. "Rusya'nın 2014 İlhakı Sonrası Kırım'da Kırım Tatar Halkının Durumu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2021, 21(2), s. 375-397.

Weller, M., "Settling Self Determination Conflicts: Recent Developments", *European Journal of International Law*, 2009, 20(1), s. 111-130.

Wydra, D., "The Crimea Conundrum: The Tug of War Between Russia and Ukraine on the Questions of Autonomy and Self-Determination", *International Journal on Minority and Group Rights*, 2003, 10(2), s. 11-30.

Yalçınkaya, A., "Rus Reel Politiğinin Ertelediği Sorun: Kırım", *Karadeniz Araştırmaları*, 2006, 8(8), s. 99-113.

Yıldız, G. "Hibrit Savaş Ne Kadar Post-moderndir? Avrasya Askeri Tarihine Yeniden Bakış", Yücel Özel ve Ertan İnal Tekin (Ed.), Çev. Melih Arda Yazıcı, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2008.

II. BÖLÜM

SÜRGÜN VE KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ

ГЛАСНОСТЬ, ДЕМОКРАТИЯ –
И ДЛЯ
КРЫМСКИХ ТАТАР!

SÜRGÜNDE GELİŞEN MİLLÎ HAREKET HAKKINDA BAZI MÜLAHAZALAR*

Filiz Tutku Aydın**

İsmail Gaspıralı'nın temellerini attığı ve Numan Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet'in önderliğinde Kırım Ahalî Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle vücut bulan Kırım Tatar Millî Hareketi, çeşitli dönemlere ve kollara ayrılmıştır. Diasporanın yerleştiği çeşitli ülkelerde, diğer kollarla ilişki içinde olsa da ayrı Kırım Tatar millî hareketleri oluşmuş, farklı siyasi bağlamlarda, mutlakıyet, meşrutiyet, komünizm, kısıtlı demokrasi ve demokrasi rejimlerinde, şartlara göre, Kırım Tatarları çeşitli millî hareketler geliştirmişlerdir. Bugün de hem diasporada hem de Rus işgali altında ve Ukrayna ana karasında millî varlıklarını devam ettirmek için yeni yollar aramaya devam etmektedirler.

* Bu yazının ilk hâli, *Emel* dergisinin 267. (Nisan-Mayıs-Haziran 2019) sayısında yayımlanmıştır. Bkz. https://emelvakfi.org/emeldergisi/surgunde-gelisen-milli-hareket-hakkinda-bazi-mulahazalar/ Bu yazının gözden geçirilmiş ve güncellenmiş hâli burada, derginin ve yazarın izniyle yayımlanmıştır.

** Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Aydın, 2023, s. 91

Kırım Tatarlarının 18 Mayıs 1944'teki sürgünü sonrasında resmen yoktan var ettikleri millî hareket, belki de millî hareketlerin en kuvvetli olanıdır. Sürgün, şüphesiz Kırım Tatar tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Bugünkü Kırım Tatar Millî Hareketi soykırıma tepki olarak oluşmuştur. Sürgün trajedisi, bugün Kırım Tatar kolektif hafızasını ve Kırım Tatar kimliğini tanımlayan olaydır dersek yalan olmaz. Sürgün sonrasında bir millî hareketin doğması, bu halkın düştüğü olumsuz koşullar göz önünde tutulduğunda oldukça inanılmazdır. Nitekim Kırım Tatarlarına benzer koşullarda sürülen Ahıska Türkleri, Volga Almanları, Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar böyle güçlü bir hareket oluşturamamışlardır. 50 yıldan uzun süre sürgün koşullarında millî kimliğini korumak ve sonrasında kolektif olarak anavatana dönmek dünya tarihinde neredeyse görülmemiş bir olaydır. Öyleyse, Kırım Tatarlarının bunu nasıl gerçekleştirdiklerini merak etmek hakkımızdır.

Kırım Tatarlarının sürüldükten sonra nasıl Özbekistan çöllerinde barınaksız, aç, susuz yaşam mücadelesi verdiklerini veya Sibirya'daki tayga ormanlarında yarı bellerine kadar su içinde tomruk fabrikaları için ağaç kestiklerini, vahşi hayvanlarla mücadele ettiklerini, her hafta gidip imza verdiklerini ve on yıl içerisinde nüfuslarının yüzde kırkını kaybettiklerini sürgün hatıralarından biliyoruz. Stalin'in ölümünden sonra verimliliği artırmak ve iç barışı sağlamak için Hruşçov, halkın üzerindeki demir yumruğu biraz gevşetmeye karar verdi. Bu durum Kırım Tatarlarının hareketliliğini artırdı ve herkes aile üyelerinin yerlerini toplumsal ağları sayesinde tespit etmeye başladı, aileler birleşti ve Kırım Tatarları, Özbekistan'ın büyük şehirlerinde, sanayi bölgelerinde toplu olarak yaşamaya başladılar. Sibirya veya diğer Sovyet cumhuriyetlerinde Kırım Tatarlarının sayısı azaldı. Çoğu Özbekistan'ın Taşkent, Semerkand, Andican, Namangan, Bekabad gibi kentlerinde fabrikalarda çalışıyorlardı, kırsaldakiler ise pamuk tarlalarında rençberdi. Sürgüne kadar köylerinden çıkmamış Kırım Tatarları Kırım'ın diğer yerlerinden gelmiş Kırım Tatarları ile haşır neşir olarak yeni bir toplum oluşturdular, farklı alt-etnik gruplar (Nogay, Tat) evlendi ve öncekinden daha kaynaşmış ortak bir millî kültür oluşmaya başladı. Öncesinde daha çok köylerine bağlılık duyan Kırım Tatarları sürgünün ve bir halk olarak hedef alınmalarının neticesinde Kırım Yarımadası'nın bütününe bir bağlılık ve özlem geliştirdiler. Genel bir Müslüman ve köy kimliğinden spesifik bir Kırım Tatar millî kimliğine geçiş eğitim seviyesi artan, mavi yakalı, şehirli Kırım Tatar halkı arasında tamamen benimsendi. Tabii bunda, başta Komünist Parti üyesi Kırım Tatar aksakallarının rolü büyüktür. Özbekistan'dan farklı olarak Romanya'da komünist rejim geldiğinde oradaki Kırım Tatarlarını koruyacak, onlara lider rolü oynayacak bir tane bile Komünist Parti üyesi Kırım Tatarı'nın bulunmaması, o toplumun millî kimliğinde bugün bile izleri süren büyük bir zedelenmeye sebebiyet vermiştir.

Hem Komünist Parti üyesi Kırım Tatarları hem de antikomünist Kırım Tatar genç kuşağının Rolan Kadıyev, Mustafa Cemiloğlu (Cemilev) ve Yuri Osmanov gibi liderlerinin oluşturduğu örgütlenmelerin millî kimliğin yeniden

inşasında payı büyüktür. Bu örgütlenme bütün bir halkı kapsayacak kadar genişti. 2006 senesinde Kırım'daki alan çalışmamda Sibirya'dakiler dâhil, Kırım Tatar Millî Hareketi'nin toplantısına hiç gitmemiş bir tane bile Kırım Tatarı'na rastlamadım.

Fotoğraf 1. SSCB'nin işgalini protesto, Prag, 1968

Kırım Tatar Millî Hareketi tabii ki bir "disident" (muhalif) hareketiydi ve dolayısıyla gayriresmî ve yeraltında bir hareketti, ama aynı zamanda da açık seçik ortadaydı. Bu bir taktikti, çünkü KGB gizli olmayan bir hareketi nasıl suçlayabilirdi? Bugünkü Rusya'nın ve başka bazı ülkelerin aksine komünist ideolojiye bağlı olan Sovyet devletinin, "sosyalist hukukilik" prensibi çerçevesinde kendi koyduğu kanunlara uyma zorunluluğu vardır. Sovyet kanunları sınırlı bir özgürlük alanı belirliyordu, bunlardan biri de dilekçe yazma ve imza toplama özgürlüğüydü. Her ne kadar hükûmetin politikalarını eleştirmek yasak da olsa Kırım Tatarları Lenin'e referans vererek Lenin tarafından kurulmuş Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasını talep edebiliyor, bu dilekçenin altına da o zamanki Kırım Tatar erişkin nüfusu olan 200 bin imza toplayabiliyorlardı. Ardı arkası kesilmeyen dilekçeleri sunmak için Moskova'da sürekli (rotasyon yöntemiyle) temsilciler heyeti bulunduruyorlardı. Bu heyetleri Politbüro temsilcileri dinlemek zorundaydı. Tabii, dinlemeleri talepleri yerine getirmeleri anlamına gelmiyordu, ama bu çabaların mutlaka Kırım Tatarlarını biraz yatıştırmak için 1967'de vatana ihanet suçundan temize çıkmalarında büyük katkısı oldu. Fakat Sovyet devletinde her olumlu görünen siyasetin çok daha olumsuz bir yönü de oluyordu. 1967 kararnamesi vatana ihanet suçundan arındırılmalarına rağmen Kırım Tatarları diye bir halk olduğunu reddediyordu ve onların "önceden Kırım'da yaşamış bazı Tatarlar" olduğunu söylüyordu. Devletin hesabına göre millet oldukları reddedilirse millî haklardan veya millî özerk devletten de bahsedemezlerdi.

Mustafa Cemiloğlu bu kararnameden önce de üyesi olduğu *Kırımlı Gençler Birliği*'nin kültürel ve barışçıl faaliyetlerinin sert bir şekilde bastırılmasından sonra Sovyet devletine açıkça karşı koymanın tek yol olduğu fikrini savunan radikal aktivistlerdendi. Bu amaçla 1 Mayıs 1966'da, Çekoslovakya'nın Sovyetler tarafından işgalini protesto ettiği ve askere gitmeyi reddettiği için Taşkent'te yargılandı. Cemiloğlu burada, sürgünü Nazi soykırımına benzetti ve kendi halkına karşı soykırım işlemiş bir devlette askerlik hizmeti yapmaya karşı olduğunu belirtti.[1] Yargılanması sonucu Cemiloğlu 3 yıl hapse mahkûm edilmişti.

Fotoğraf 2. General Pyotr Grigorenko

1967'de Ukraynalı muhalif General Pyotr Grigorenko'nun Kırım Tatar Millî Hareketi'nin yeni bir hüviyet kazanmasında büyük bir rolü oldu. Kısaca "artık ricacı olmaktan vazgeçin ve doğru dürüst haklarınızı talep etmeye başlayın" şeklinde özetlenebilecek çıkışı sonucunda, sürgün sırasında çocuk olan veya sürgünden sonra doğan kuşaklar rejime açıkça karşı gelmeye başladılar. Mustafa Cemiloğlu bu durumu şöyle özetler: "*O bize taktik ve stratejimizi tümden değiştirmemizi önerdi… Tabii ki onunla konuşmadan önce de aramızda radikaller vardı... Fakat Grigorenko ve diğer muhaliflerle buluşmamızdan sonra radikallerin harekette baskın konuma geleceği açıkça ortaya çıkmıştı.*"

Kırım Tatar Millî Hareketi, kuşkusuz Sovyetler Birliği'ne karşı en güçlü demokratik hareketti. 1967 Kararnamesi'nden ve Grigorenko'nun kendilerine hitabından sonra Kırım Tatarları daha güçlü bir şekilde protesto gösterileri düzenlediler, haklarını isteyen yayınlar yapmaya (*samizdat*[2]) ve bunları Batı'ya sızdırıp orada bastırmaya başladılar (*tamizdat*[3]). Millî Hareket'in aktivistlerinden Ayşe Seytmuratova, Politbüro üyesinin yüzüne karşı açıkça Sovyet devletini suçladı. Binlerce Kırım Tatarı Kırım'a dönmeye, yerleşmeye çalıştı, ev bulamazlarsa çadır kurdular, polis onları defalarca yeniden sürgün etti. Protestocular üniversiteden, işten atıldı ve en sonunda da hapse ya da tımarhanelere kapatıldılar. Aktivistler ibret için yargılandıkları mahkemeleri propaganda aracına dönüştürdüler, Sovyet devletinin nasıl demokrasiye ve hatta komünizmin felsefesine ve kanunlarına karşı hareket ettiğini, doktora tezi kadar ayrıntılı kanıtlarla dolu savunmalarında gösterdiler ve bu fikirleri Batı'ya da Sovyet muhalifleriyle kurdukları yakın ilişkiler sayesinde yaydılar. Örneğin Mustafa Cemiloğlu, 1974'te Omsk'daki yargılaması sırasında Sovyetlerin davranışlarındaki tutarsızlıkları şu şekilde göstermiştir:

> *"Eğer o zamana kadar Kırım Tatarlarının eşit hakları olduğu iddia ediliyorsa, sormak lazım, 1967 Kararnamesi'ne ne gerek vardı?... Mahkemenin hukuki bir soruşturma açmasını talep ediyorum; acaba Kırım Tatarları diğer halklar gibi Kırım'da ikamet izni almak ve işe girmek hakkına sahipler mi, yoksa milliyetlerinden ötürü ayrımcılığa mı uğramaktadırlar?... Bana şöyle bir suçlama yöneltiliyor. Ben Kırım Tatarlarının genç nesillerinin kendi dil ve kültürlerini öğrenme imkânından yoksun olduklarını söylemişim... Sürgüne uğratıldıkları andan itibaren, son otuz yıldır, Kırım Tatarca öğreten bir tane bir okul açılmamıştır. Eğer bir kimse kendi dilini bilmiyorsa, kendi kültürünü öğrenmekten nasıl bahsedebiliriz?"*[4]

İlya Gabay ile birlikte yargılanmasında ise Mustafa Cemiloğlu, "Daha önce yargılandın mı?" sorusuna, ***"Evet, 18 Mayıs 1944'te, henüz altı aylıkken vatana ihanet suçundan yargılandım."*** diyerek etkili bir cevap verdi (Shest Dnei, 1980). Yine Mustafa Cemiloğlu 19 Ocak 1970'teki Taşkent'teki duruşmasında masayı Sovyetlerin aleyhine çevirmeyi başarmış ve şu savunmayı yapmıştır:

2 SSCB ülkelerinde çoğunlukla el yazısı veya daktilo ile yazılan kaçak yayınları ve bu yayınların el altından dağıtılmasını kapsayan bir terimdir.

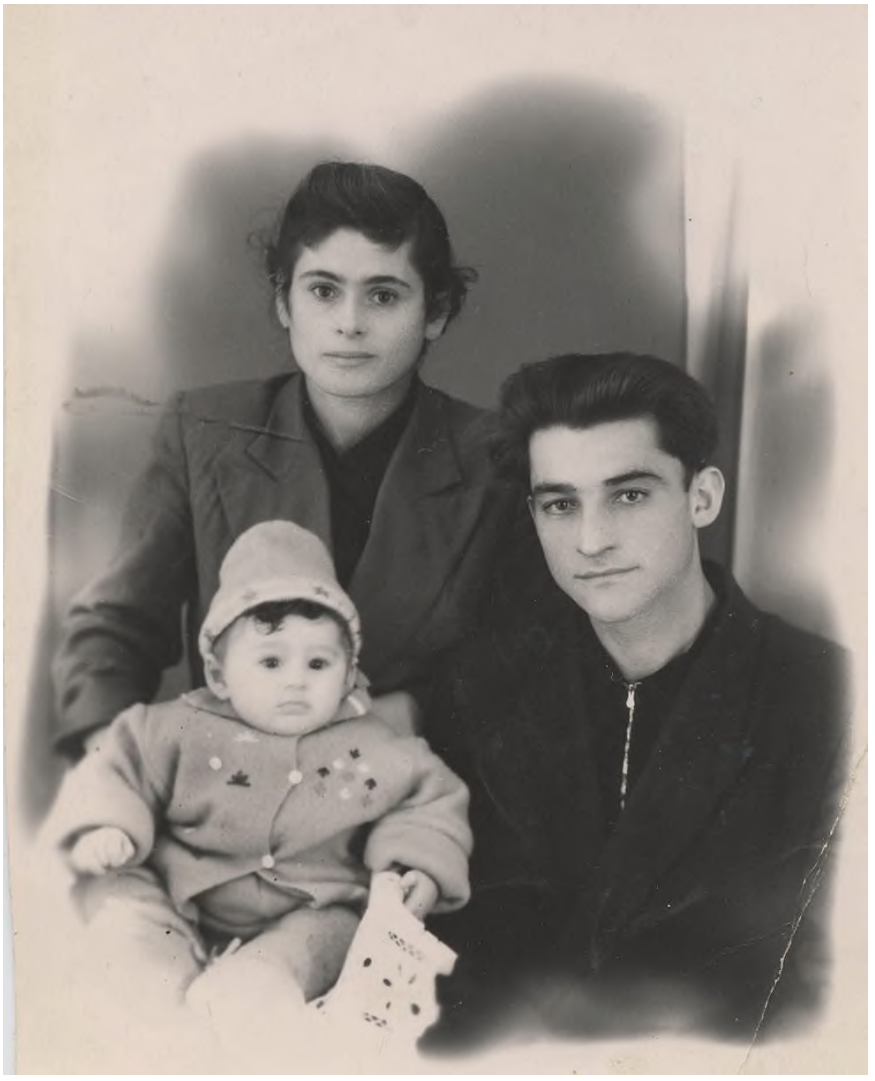
3 Sovyetler Birliği dışında yayımlanan gizli ve muhalif yayın.

4 *Rossiiskaia Federatsia protiv Mustafi Jemileva: Omskii Protsess*, 2003, s. 61, 63, 65.

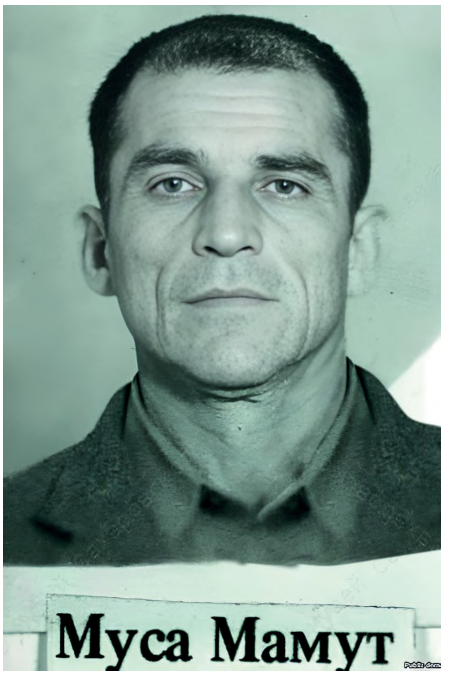
"Kırım Tatar halkının millî sorunlarının çözümü için şu veya bu belgeyi imzalamak, insan hakları ihlallerine karşı protesto gösterisi yapmak ve hükûmetin hareketlerini eleştirmek… ben tabii ki bu tür eylemelerde tamamıyla rol aldım ve bunlar için tekrar tutuklanabilirim ve özgürlüğüm de daha uzun bir süre için elimden alınabilir...

Savcı bizim ülkemizin adını kötüye çıkardığımızı iddia etti. Fakat umarım insanlar kimin ülkemize daha büyük zarar verdiğini anlarlar: keyfi hükümler ve hukuksuzluğu prensip edinenler mi, yoksa hukuksuzluğa son vermek için bu durumu protesto edenler mi...

Umarım hükûmet insanların fikirleriyle mahkemeler vasıtasıyla kavga etmenin anlamsızlığını fark eder ve Kırım Tatar meselesinin Millî Hareket'in aktivistlerini bastırarak değil, ancak halkın taleplerinin karşılanarak çözüleceğini anlar...

Fotoğraf 4. Musa Mamut ve ailesi (M. Kırımoğlu arşivi)

Fotoğraf 3. Sovyet karşıtı protestoda kendini yakarak vefat eden Musa Mamut (1931-1978)[5]

5 *Kırım Haber Ajansı*. https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/kirim-in-canli-mesalesi-musa-mamut-329203. Erişim tarihi: 04.03.2024.

Fotoğraf 5. Musa Mamut'un cenaze töreni, 1978 (M. Kırımoğlu arşivi)

> *Kırım Tatarlarının zalimce bastırılmasına karşı bir protestonun nişanesi olarak... anavatanlarına dönüş haklarımızın ihlaline karşı, ülkemizde insan hakları ihlallerini protesto etmek için 30 günlük açlık grevine başlayacağımı ilan ediyorum... bunun Sovyet halkımızın vicdanını uyandıracağını umuyorum. Ya Vatan ya Ölüm! Çok Yaşa Özgürlük!*[6]

1960'ların sonuna gelindiğinde Sovyet devleti tüm halka yayılan bu hareketi sadece zorla bastıramayacağını anladı. Hücre tipi örgütlenen hareketin liderleri tutuklansa da propaganda ve eylemler devam ediyordu. Hücreler birbirinden bağımsız ama genel çerçeve doğrultusunda hareket ediyordu. Sovyet hükûmeti, Kırım Tatarlarına, Özbekistan'ın Mübarek ve Baharistan adında iki yerleşim yerinde toplu yaşama ve kendi millî kurumlarını ve okullarını tahsis etme kararını verdi. Yeni kurulan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı bölümü mezunlarını da oraya yollamak istedi, bazı Kırım Tatarlarını orada üst pozisyonlara atadı. Özbekistan çöllerindeki Yalta adında sokaklar Kırım Tatarlarını gerçek Yalta'dan vazgeçiremedi. Bu durumda Sovyet hükûmeti, her yıl birkaç bin Millî Hareket'e karışmamış,

6 Shest Dnei, 1980, s. 368-371.
7 Aydın, 2021, s. 103.

işçi statüsündeki Kırım Tatarı'nı Kırım'a yerleştireceğini söyledi. Herkes sırasını beklemeli ve Millî Hareket'e karışmamalıydı. Problem şuydu ki böyle bir Kırım Tatarı'nı bulmak oldukça zordu, ama bu niyetle döndürülenler de, her ne kadar bir işçi kadar eğitim almışlarsa da, Kırım'da millî haklarını istemekten geri durmadılar. Bu durumda Kırım'a dönenler üzerine baskılar ve sürgünler iyice arttı. 70'li yıllara damgasını vuran ve kolektif hafızada yer alan en güçlü imaj, birkaç kez sürülen Musa Mamut'un en sonunda üzerine benzin dökerek kendini yakması ve kendini sürmeye gelen KGB üyelerini alevler saçarak kovalamasıydı. Bir diğeri, Mustafa Cemiloğlu'nun açlık grevi sırasında 30 kg'a düşmesi ve bunun bütün dünyada yankı uyandırmasıydı.

Mustafa Cemiloğlu 1974'te ağır hapis cezası biter bitmez yeni bir yargılama sonrası tekrar ceza kamplarına yollanma kararı üzerine, bir kere daha açlık grevi ilan etmiş ve 303 gün sürecek insanlık tarihinin en uzun açlık grevlerinden birini tutmuştur. Nobel Fizik Ödülü sahibi Andrei Saharov ve Grigorenko, dünyaya ve BM Genel Sekreteri'ne çağrı yapmış ve Sovyet otoritelerinden ricada bile bulunmuşlardır. Anatoli Levitin-Krasnov, bütün Müslüman dünyasına çağrı yapmıştır.[7] 1976'da tekrar yargılanması dolayısıyla açlık grevini bırakmak zorunda kalmıştır. Omsk'daki mahkemeye gelen Saharov ve eşi Yelena KGB tarafından tartaklanmıştır ve bu olaylar da "Omskii Protsess" (Omsk Mahkemesi) adıyla *tamizdat* yani Sovyetler Birliği dışında gizli yayın olarak yayımlanmıştır. Sonunda serbest kaldığında Cemiloğlu Yakutistan'da ev hapsine konulmuştur. 1979'da Sovyet vatandaşlığından çıkmak için dilekçe vermiştir. 1983'te tekrar tutuklanıp ağır çalışma cezasına çarptırılmış ama duruşmasının büyük ilgi uyandırması sebebiyle Rejkjavik'deki Gorbaçev-Reagan buluşmasında serbest bırakılması istenen Sovyet mahkûmlarından biri olmuştur. Sonunda 15 yıllık mahkûmiyeti bitmiş ve serbest kalmıştır.[8]

Mustafa Cemiloğlu'nun şahsında cisimleşmiş Kırım Tatarlarının vatana dönüş hareketi, tarih bilinci ve kültürel devamlılığın önemine bir delildir. Yok ilan edilmiş bir milletin fertleri olan sürgünde doğmuş ve büyümüş Mustafa Cemiloğlu gibi Kırım Tatarları kütüphanedeki kitapların satır aralarında tarihlerini keşfettiler. Kırım Tatarlarını asimile etmek ve komünizme bağlamak için yayımlamalarına izin verilen *Lenin Bayrağı* gazetesini, *Yıldız* dergisini dillerini ve edebiyatlarını korumak ve sürdürmek için bir araç hâline getirdiler. *Kaytarma Ansambli*'nin konserleri millet ve vatan sevgisini güçlendiren araçlar hâline geldi. Evlerine ve sofralarına Rusçanın girmesine izin vermediler, çocuklarıyla Kırım Tatarca konuştular, dinlerini ve geleneklerini öğrettiler.

Gorbaçov'un gelişi, Kırım Tatarları için hemen bir kolaylık getirmedi. 1986'daki TASS Ajansı bildirisi dönüşü hâlâ yasaklıyor ve hâlâ Kırım Tatarlarını suçluyordu. Bunu radyodan dinleyen bütün bir millet gözyaşlarına boğuldu. 1989'a gelindiğinde ise Kırım sürgününün hukuksuz olduğu ve Kırım Tatarlarının devlet eliyle döndürülmesi gerektiği Sovyet

Mustafa Cemilev ikibuçuk yıla mahkûm edildi

OMSK — MOSKOVA — MÜNİH (OBA) : Sibirya'nın bu şehrinde mahkemesi yapılmakta olan Kırım-Tatarları'nın önderlerinden ve Sovyetler Birliğindeki **«İnsan Hakları Komitesi»** nin faal azası Mustafa Cemilev burada kapalı olarak yapılan duruşması sonunda RSFSR ceza kanununun 190 ncı maddesine göre ikibuçuk yıl **«Çalışma kamp»** ına mahkûm edilmiştir. Mosko-

(Devamı 4. Sayfada)

Şekil 1. Hür Türkistan İçin gazetesinin 15.05.1976 sayısında yer alan haber[9]

8 Guboglo ve Chervonnaia, 1992, s. 131.
9 https://turkistanilibrary.com/sites/default/files/hur_turkistan_icin_1976_2.pdf

Fotoğraf 6. Kırım Tatar Milli Kurultayı toplantısı, Akmescit Kırım, 1993 (M. Kırımoğlu arşivi)

hükûmetince kabul edildi, ama Sovyet devleti bunu gerçekleştirecek maddî imkânlara artık sahip değildi. Kırım Tatarları kendi maddî imkânlarıyla topyekûn dönmeye başladılar. Zaten 50 yıllık sürgün süresince asla tam olarak sürgün yerlerine yerleşmemişler, Greta Uehling'in deyişiyle "bavullarının üzerinde oturmaya devam etmişlerdi".[10] Sürgünde gelişen millî hareket artık resmî bir kuruluş hâline geldi ve demokratik temsil mekanizmaları oluşturdu. Millî Hareket, kendisini 1917'deki komünizm öncesi Millî Hareket'in devamı olarak tanımlayarak II. Kırım Tatar Millî Kurultayı'nı Kırım'da 1992 senesinde topladı.

Sonuç olarak, sürgünde millî kimliğin korunması ve vatana topyekûn dönüş ülküsünün gerçekleştirilmesinde en önemli faktör, sürgünün açtığı derin yara, ortaya çıkan vatan özlemi ve bundan beslenen güçlü ve kararlı bir örgütlenmeydi. Sovyet Rusya, Kırım Tatarlarını sürgün vasıtasıyla yok etme amacına ulaşamadı, bu saldırı tam tersi sonuç verdi. Kırım Tatarları sürgünden eğitimli, tarih bilinci yüksek, vatan sevgisiyle dolu, güçlü bir kültürü ve edebiyatı olan, örgütlü, demokratik bir gelenek geliştirmiş, barışsever modern bir halk olarak döndü ve Kırım Tatarlarının milletleşme süreci tamamlandı.

KAYNAKÇA

Aydın, Filiz Tutku, *Emigre, Exile, Diaspora and Transnational Movements of the Crimean Tatars. Preserving the Eternal Flame of Crimea,* Chum: Palgrave, 2021.

Guboglo, Mikhael and Svetlana Chervonnaya, *Krimskotatarskoye Natsiyonalnoe Dvizhenie* [The Crimean Tatar National Movement], V. 1, Tsentr po izucheniyu mejnatsiyonalnikh otnoshenii, Moscow, 1992.

Kırım Haber Ajansı. https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/kirim-in-canli-mesalesi-musa-mamut-329203. Erişim tarihi: 04.03.2024.

Rossiiskaia Federatsia protiv Mustafi Cemileva: Omskii Protsess, Aprel› 1976, Odjak, Simferepol, 2003.

Shest Dnei, "Belaya Kniga", Vol. 2, New York: Crimea Foundation.

Tashkentskiy Protsess: sud nad 10 predstavitelyami kirimskotatarkogo naroda (1 iyulya-5 avgusta 1969). 1976. Amsterdam: Herzen Fund. 1980.

Uehling, Greta, *Beyond Memory: The Crimean Tatars› Deportation and Return,* Palgrave Macmillan, New York, 2004.

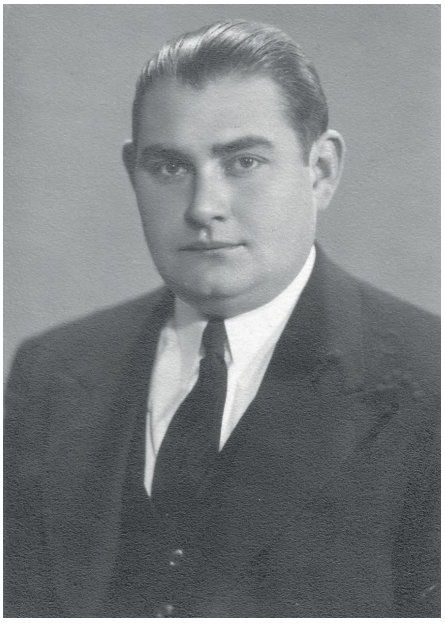
10 Uehling, Greta, Beyond Memory: The Crimean Tatars› Deportation and Return, Palgrave Macmillan, New York, 2004

TRT
ПЕРШИЙ

MUSTAFA KIRIMOĞLU VE KIRIM TATARLARININ MİLLÎ HAREKETİ

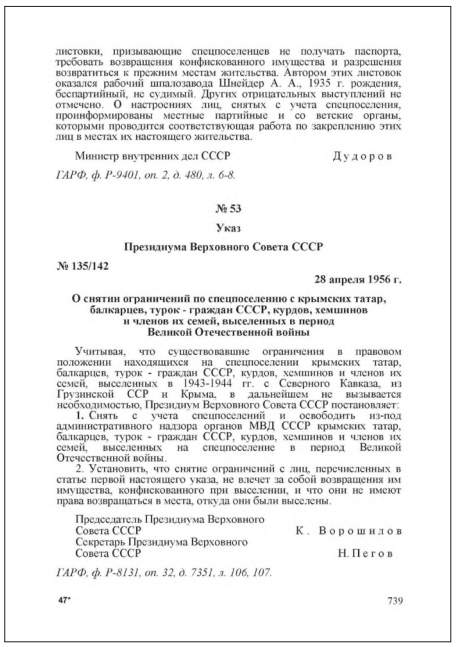
Kemal Özcan*

1936-1939 yıllarında Sovyetler Birliği'nin genelinde zuhur eden "aydın katliamı", etkisini Kırım'da da göstermiş ve o dönemde aydınların, devlet adamlarının çoğu ya Sibirya'ya sürgüne gönderilmiş ya da katledilmişlerdir. 6 Mayıs 1941'de ise Sovyetler Birliği'nin yönetimine gelen Stalin'in bütün bir ülkede başlattığı "Sovyetleştirme", "Ruslaştırma" politikası tüm halklarda olduğu gibi Kırım Tatarlarını da olumsuz etkilemiştir. Söz konusu dönemde insanlar baskı ve takibe zorunlu tutulmuşlardır. Bu şartlar altında bir taraftan da II. Dünya Savaşı'na tanıklık eden Kırım Tatarları arasında Edige Kırımal, Cafer Seydahmet Kırımer ile Müstecip Ülküsal, Kırım'a gelen Almanları kendi halkları için birer kurtuluş vesilesi olarak görmüşlerdi. 2 Ocak 1942'de yapılan bir toplantı neticesinde ise Almanların idaresinde olmak üzere tamamı Kırım Tatarlarından oluşan "Gönüllü Nefsi Müdafaa Taburları"nın inşasına karar verilmişti. Hayatta kalmak için "bir şans" olarak nitelendirilen bu taburlara (yarısından fazlası zoraki bir şekilde olmak üzere) tahminî olarak toplamda 9.255 Kırım Tatarı katılım sağlamıştı. 10 Nisan 1944 günü Kızıl Ordu birlikleri Kırım'ı hâkimiyetleri altına almaya başlayınca Joseph Stalin, İçişleri Halk Komiseri Lavrenti Beriya'nın önerisiyle Kırım Tatarlarını ve dahi yarımadada yaşayan herkesi "Gönüllü Nefsi Müdafaa Taburları'na iştirak edip ihanette bulundukları" gerekçesiyle Sovyetler Birliği'nin farklı yerlerine sürgüne göndermiştir. Ardından Kırım'daki yer adları Rusça isimlerle değiştirilmiş, mezar taşları sökülerek inşaat malzemesi olarak kullanılmış, Türk dünyasında "Dilde, fikirde, işte birlik" düsturuyla tanınan İsmail Gaspıralı'nın mezarının üzerine bir hayvan barınağı inşa edilmiş, camiler Ateizm enstitülerine dönüştürülmüş, yarımadaya Slav halklar yerleştirilerek bölgenin demografik şekli değiştirilmeye başlanmıştır. Hastalıktan ve açlıktan dolayı nüfuslarının yarısına yakınını (%46,2) sürgün yolunda kaybeden Kırım Tatarları ise ağırlıklı olarak sürgün bölgesi olan Özbekistan'da ilk zamanlarda kendi imkânlarıyla hayatta kalmaya çalışmışlardır. Halkın ekseriyeti derme çatma evlerde yaşamış, günübirlik işlerde çalışarak kazandıklarıyla geçimlerini idame ettirmişlerdir. Ancak Stalin'in, 1953'te ölmesiyle Kırım Tatarları hem kendilerine atfedilen suçlamayı kaldırmak hem de vatanları olan Kırım'a dönebilmek için tamamen demokratik ilkelere dayanan bir "silahsız millî mücadele" başlatmışlardır.

Fotoğraf 1. Edige Kırımal

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

листовки, призывающие спецпоселенцев не получать паспорта, требовать возвращения конфискованного имущества и разрешения возвратиться к прежним местам жительства. Автором этих листовок оказался рабочий цинкзавода Шнейдер А. А., 1935 г. рождения, беспартийный, не судимый. Других отрицательных выступлений не отмечено. О настроениях лиц, снятых с учета спецпоселения, проинформированы местные партийные и со ветские органы, которыми проводится соответствующая работа по закреплению этих лиц в местах их настоящего жительства.

Министр внутренних дел СССР Дудоров

ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 2, д. 480, л. 6-8.

№ 53

Указ

Президиума Верховного Совета СССР

№ 135/142 **28 апреля 1956 г.**

О снятии ограничений по спецпоселению с крымских татар, балкарцев, турок - граждан СССР, курдов, хемшинов и членов их семей, выселенных в период Великой Отечественной войны

Учитывая, что существовавшие ограничения в правовом положении находящихся на спецпоселении крымских татар, балкарцев, турок - граждан СССР, курдов, хемшинов и членов их семей, выселенных в 1943-1944 гг. с Северного Кавказа, из Грузинской ССР и Крыма, в дальнейшем не вызывается необходимостью, Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. Снять с учета спецпоселений и освободить из-под административного надзора органов МВД СССР крымских татар, балкарцев, турок - граждан СССР, курдов, хемшинов и членов их семей, выселенных на спецпоселение в период Великой Отечественной войны.

2. Установить, что снятие ограничений с лиц, перечисленных в статье первой настоящего указа, не влечет за собой возвращения им имущества, конфискованного при выселении, и что они не имеют права возвращаться в места, откуда они были выселены.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. Ворошилов

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР Н. Пегов

ГАРФ, ф. Р-8131, оп. 32, д. 7351, л. 106, 107.

47* 739

Şekil 1. Stalin'in ölümünden sonra, Kruşçev döneminde başlayan destalinizasyon hareketi neticesinde imzalanan 28 Nisan 1956 tarihli 135/142 sayılı Kararname[1]

KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ'NİN OLUŞUMU

1956'da yapılan Komünist Parti XX. Kongresi'nin akabinde, Stalin döneminde sürgün edilen halkların vaziyetleri gündeme getirilerek, çeşitli tarihlerde çıkarılan kararnamelerle bu halklar affa uğramışlardır. Buna istinaden sürgün topluluklarından bir kısmı sürgünden önce sahip oldukları bütün hakları tekrardan elde ederken bir kısmı ise daha önce yaşadıkları yerlere dönme hakkına erişemeden sadece sürgünden doğan kısıtlamalardan kurtulmuştur. İkinci kısma dâhil olanlar arasında Ahıska Türkleri ile Volga Almanlarının yanı sıra Kırım Tatarları de vardı. Sürgünde geçen on iki yıl boyunca Stalin döneminin mağdurlarından sayılan bu toplulukların hiçbiri bireysel veya toplu bir harekete teşebbüs etmemişti[2]. Fakat XX. Kongre'den sonra ülke genelinde daha öncekine kıyasla ılımlı bir havanın ortaya çıkmasıyla 28 Nisan 1956 Kararnamesi sonucunda sürgün hayatından kurtulan ancak yurtlarına dönme hakkına ulaşamayan Kırım Tatarları maruz kaldıkları uygulamalara tepki göstermek maksadıyla birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. İlk olarak vatana dönüş mücadelesi için eski Komünist Parti üyeleri, sürgün öncesinde devlet kademelerinde görev yapmış kişiler, II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu ve partizan hareketinde yer alan askerler ile çeşitli alanlarda çalışan işçilerin yer aldığı "aksakal" olarak da isimlendirilen bir *Teşebbüs Grubu* kurulmuştur[3]. Kısa bir süre sonra halkın da geniş oranda desteğini alan Teşebbüs Grubu'nun yapısı 1960'lı yılların başına doğru daha belirgin bir hâl almaya başlamıştır. Nitekim ileride Kırım Tatar Millî Hareketi'nin çekirdeğini meydana getirecek olan bu grup Kırım Tatarlarının yaşadığı her sokak, köy, eyalet ve bölgede aktif şekilde faaliyette bulunacak kişileri bünyesine almıştır[4]. Teşebbüs Grubu'nun başlıca görevleri arasında teşkilatın bulunduğu bölgede toplantılar yaparak hükûmete sunulacak mektupların içeriği hakkında bir istişarede bulunmak, yazılan mektupları halkın imzalarıyla desteklemek, Sovyet yetkilileriyle görüşecek heyetin masraflarını karşılamak maksadıyla halktan para toplamak gibi hususlar vardı.

Teşebbüs Grubu'nun zuhuru genç nüfusun ilgisini büyük oranda çekmişti ve milliyetçi duyguların kabarmasıyla bu gençler de kendi halklarının kültürleriyle tarihine merak sarmışlardı. Bu gençlerden biri olan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, 1962 yılının Şubat ayında Taşkent'teki Nevai Halk Kütüphanesi'nde Kırım ve Kırım Tatarları ile ilgili eserleri incelerken kütüphanede aynı konuyla alakadar olan iki gençle tanışmıştır. Gençler arasında geçen kısa bir konuşmadan sonra Kırım Tatar halkının tarihi hakkında bir konferans yapılması kararı alınmış ve konuşmacı olarak da Kırımoğlu seçilmiştir. Otuz, kırk kişinin iştirakiyle gerçekleştirilen küçük konferansta, Sovyet tarih kitaplarında "barbar, hain" olarak tanımlanan Kırım Tatarlarının tarihteki başarılarından bahsedilmiştir[5]. Kırımoğlu'nun konuşmasının sonunda orada bulunan gençlerden biri, Kırım Tatar Gençlik Birliği'nin kurulması fikrini ortaya atmıştır. Teşkilatın tüzüğüne göre birlik içerisinde finans, tarih, iletişim ve özel birimden müteşekkil birkaç bölüm oluşturulacaktı. Özel

1 https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/165836-ukaz-prezidiuma-verhovnogo-soveta-sssr-locale-nil-135-142-o-snyatii-ogranicheniy-po-spetsposeleniyu-s-krymskih-tatar-balkartsev-turok-grazhdan-sssr-kurdov-hemshinov-i-chlenov-ih-semey-vyselennyh-v-period-velikoy-otechestvennoy-voyny-28-aprelya-1956-g#mode/inspect/page/1/zoom/4

2 V. Broşçevan - P. Tıgliyants, *İzgnaniye Vozvraşçeniye*, Akmescid (Simferopol), Tavrida 1994, s. 112.

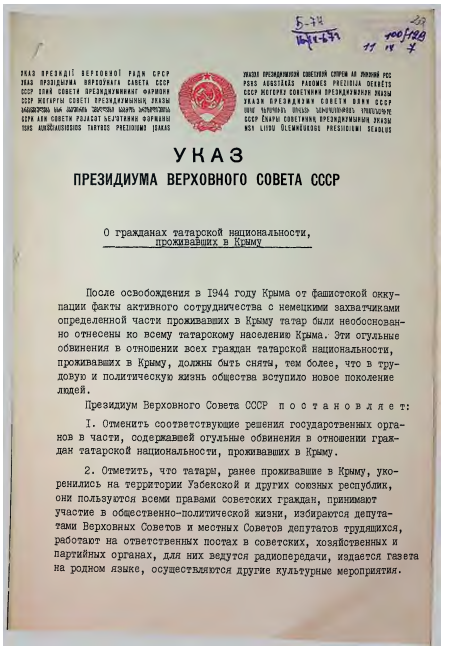
3 "1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Millî Hareketi", *Emel*, S: 1, New York 1978, s. 19.

4 Kemal Özcan, *Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2010, s. 147.

5 Kemal Özcan, *Kırım Kırım Kırılan Kırım*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 154.

birimin görevi ise teşkilat üyelerinin güvenliğini sağlamak ve provokatörlerin teşkilata sızmasını önlemek olacaktı. Kırımoğlu ise bu özel birimde yer almak istemesine rağmen tarih bölümünde görevlendirilmeye uygun görülmüştü. Lakin toplantıda bulunan Velit Gaziyev adlı bir Kırım Türkü'nün bu girişimin gençleri zora sokacağını ve hatta hapse bile sürükleyeceğini söylemesi üzerine teşkilatın kuruluşunun ertelenmesine onay verilmiştir[6]. Hakikaten toplantının akabinde Kırımoğlu başta olmak üzere birçok kişi ya çalıştığı kurumlardan atılmış ya da eğitimleri sonlandırılmıştır.

Millî Hareket ilk başlarda sürgün hadisesini, sürgün rejiminde halkın önüne konulan şartları, bir milletin tarihinin yok edilmesini protesto etmek gayesini taşımaktaydı. Daha sonraları ise kendilerine yöneltilen "vatan haini" suçlamasının kaldırılması, topluca ve düzenli bir şekilde vatan Kırım'a geri dönmelerine izin verilmesi, millî özerkliklerinin yeniden tesis edilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştı[7]. 1964'te ise Sovyetler Birliği Komünist Parti Merkez Komitesi'nin ekim ayı toplantısında Nikita Hruşçev'in görevden uzaklaştırılması kararlaştırılınca, Kırım Tatarlarının mücadelesi yeni bir safhaya girmiştir. Hareket sadece Özbekistan topraklarıyla sınırlı kalmayıp Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kuzey Kafkasya'ya yayılmış, artık ricacı bir dille isteklerini belirten liderler arzularını daha sert tonlarla söylemeye başlamışlardır[8]. Ayrıca imzalı mektuplarda üslup değişikliğine gidilmiş ve Sovyet hükûmetinin, 1944'te bütün bir Kırım ahalisini sürgüne göndererek jenosit [soykırım] suçu işlediği ifade edilmiştir[9]. Tüm bunların haricinde, Kırım Tatarları tarafından önemli olarak görülen tarihlerde (Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu (18 Ekim), Lenin'in doğum günü (21 Nisan), Kırım Tatarlarının sürgünü (18 Mayıs) on binlerce kişinin katılımlarıyla düzenlenen ve oldukça ses getiren mitingler ile toplantılar düzenlenmiştir[10].

УКАЗ

ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму

После освобождения в 1944 году Крыма от фашистской оккупации факты активного сотрудничества с немецкими захватчиками определенной части проживавших в Крыму татар были необоснованно отнесены ко всему татарскому населению Крыма. Эти огульные обвинения в отношении всех граждан татарской национальности, проживавших в Крыму, должны быть сняты, тем более, что в трудовую и политическую жизнь общества вступило новое поколение людей.

Президиум Верховного Совета СССР п о с т а н о в л я е т:

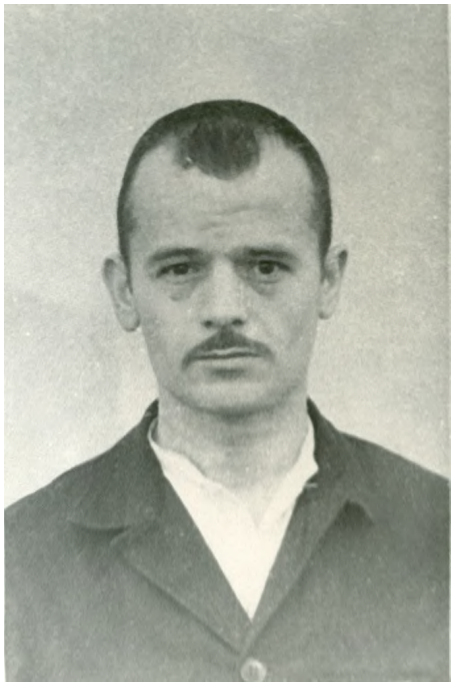
1. Отменить соответствующие решения государственных органов в части, содержавшей огульные обвинения в отношении граждан татарской национальности, проживавших в Крыму.

2. Отметить, что татары, ранее проживавшие в Крыму, укоренились на территории Узбекской и других союзных республик, они пользуются всеми правами советских граждан, принимают участие в общественно-политической жизни, избираются депутатами Верховных Советов и местных Советов депутатов трудящихся, работают на ответственных постах в советских, хозяйственных и партийных органах, для них ведутся радиопередачи, издается газета на родном языке, осуществляются другие культурные мероприятия.

Şekil 2. Kırım Tatar Millî Hareketi'nin vatana dönüş mücadelesinin bir neticesi olarak değerlendirilen 5 Eylül 1967 Kararnamesi[11]

Kırım Tatarlarının önde gelenlerinin iletişime verdikleri ehemmiyetin de harekete 1964 tarihinden sonra büyük bir ivme kazandırdığı bilinmektedir. Onlar kendi tarihlerini, 1944'ten beri içinde bulundukları durumun sebeplerini 1960'ın ikinci yarısından itibaren yaygın bir şekilde yazılıp dağıtılan "Samizdat" sayesinde duyurmaktaydılar[12]. Bu faaliyetin nihayetinde Özbekistan'a komşu olan topluluklar, Sovyet aydınları, yabancı basın mensupları "Samizdat" aracılığıyla Kırım Tatar Millî Hareketi'nden haberdar olmaya başlamışlardır[13]. Bunların bir neticesi olarak 5 Eylül 1967 Kararnamesi ile Kırım'ın, Almanlar tarafından işgali esnasında bir kısım Kırım Tatarı'nın, Alman ordularıyla iş birliği yapmaları neticesinde bütün ahalinin 1944'te haksız yere suçlanarak vatanlarından sürgün edildikleri itiraf edilmiş ve Kırım Tatarlarının hepsini kapsayan bu suçlamanın bir an önce kaldırılması gerektiği belirtilmiştir[14]. Hemen akabinde Yüksek Sovyet Prezidyumu yeni bir kararname (Şekil 2) daha çıkararak "Tatar milletine mensup olup daha önceden Kırım'da yaşamış olan

6 A. P. Grigorenko, A Kogda Mı Vernyomsya, *Crimea Foundation*, New York 1977, s. 14.
7 M. N. Guboglo- S. M. Çervonnaya, Krımskotatarskoye Natsional'noye Dvijeniye, Cilt: I, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Tsentr po İzuçeniyu Mejnatsional'nih Otnoşenii, İnstitut Etnologii i Antropologii im. N. N. Mikluho-Maklaya, Maskva 1992, s. 93.
8 Özcan, Kırım Kırım…, s. 160.
9 Lyudmila Aleksiyeva, İstoriya İnokomıslya v SSSR, Vermont 1984, s. 114.
10 Özcan, Kırım Türklerinin…, s. 158.
11 https://www.archivzp.gov.ua/images/stories/16052024/%D0%A0%20 1335%20%D0%BE%D0%BF%209%20 %D1%81%D0%BF%D1%80%20993.pdf
12 Guboglo- Çervonnaya, *a.g.e.*, s. 106.
13 Özcan, Kırım Kırım…, s. 161.
14 Özcan, *Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı*, s. 165.

Fotoğraf 2. Mustafa Kırımoğlu cezaevinde (M. Kırımoğlu arşivi)

vatandaşlar ve aile üyeleri de diğer Sovyetler Birliği vatandaşları gibi iş ve pasaport kanunları hususlarında yürürlükte olan yasalar gereğince Sovyetler Birliği'nin bölgelerinde çalışma ve yerleşme hakkına" sahip oldukları yönündeki açıklamasını dile getirmiştir[15]. Sonrasında Kırım Tatarları bu kararnamenin hükümlerine istinaden ata topraklarına geri dönebilmek için bir göç ve yerleşim planı hazırlamışlardır. Oluşturulan plan dâhilinde, Kırım Tatarlarının üç, beş yıl içerisinde Kırım'a yerleşmeleri tasarlanmıştır. Göçler eylül ayından itibaren toplu ve düzenli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Yetkililer Kırım'a yapılan bu göçü kendi kontrollerine almayı istemiş ve 1968 baharında göçün devlet organları tarafından yapılacak bir organizasyonla yapılacağını duyurmuşlardır. Ancak göç etmek arzusuyla devlet organlarına başvuruda bulunmak isteyenlerle ilgili olarak birtakım şartlar öne sürülmüştür. Buna göre Kırım'a göç etmek isteyenlerin harekete hiç katılmamış, mektup ve dilekçelerin altına imza atmamış, toplantılarda yer almamış, Moskova'ya giden heyetler için hiç para vermemiş olması gerekiyordu[16]. O dönem itibarıyla Kırım Tatarları içerisinde bu şartları sağlayan az sayıdaki bir kesim Kırım'a dönme hakkını elde edebilmişti.

SOVYET KAMPLARINDA, CEZAEVLERİNDE GEÇEN BİR ÖMÜR VE MİLLÎ HAREKET'İN NETİCESİ

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, 13 Kasım 1943'te Kırım'ın Ayserez[17] köyünde dünyaya gelmiş ve 18 Mayıs 1944 sürgününe altı aylık bir bebekken tanık olmuştur. Ailesinin diğer fertleriyle birlikte Özbekistan'a sürülen Kırımoğlu, 1956 yılında ilköğretimini tamamladıktan sonra Taşkent Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'ne girmek istemiş ama Kırım Tatarı olduğu için üniversiteye kabul edilmeyince bir fabrikada çalışmaya başlamıştır[18]. 1962'de Taşkent Sulama ve Ziraat Mekanizasyon Enstitüsü'ne kaydolan Kırımoğlu, üç yıl sonra KGB'nin talebiyle enstitüden atılmıştır. Eğitimine son verilmesinin sebebi, Kırımoğlu'nun, Sovyet hükûmetinin siyasetini tenkit etmesi ve üniversite arkadaşları arasında kendisinin yazmış olduğu "Kırım'da XII.-XVIII. Yüzyıllarda Türk Medeniyeti" başlıklı makalesini dağıtmasıyla yakından ilgiliydi[19]. Kırımoğlu enstitüden çıkarıldıktan sonra Kızıl Ordu'da görevlendirilmek üzere askere alınmak istemiş fakat o bu teklifi, *"Mademki bizim bu devlette hiç vatandaşlık hakkımız yok, öyleyse borcumuz da olamaz. Ayrıca vatanından vahşilikle sürgün edilen, vatanı olmayan insan bu devlette neyi müdafaa edecek? Ben bu devlete sadık olacağım diyerek asker andına imza atmayacağım."* cevabıyla reddetmiştir[20]. Onun bu davranışı kendisinin 1966'da yargılanmasına sebep olmuş ve Özbekistan Ceza Kanunu'nun 70/1 maddesi gereğince bir buçuk yıllık hapis cezasına mahkûm edilmiştir[21].

12 Kasım 1967'de hürriyetine kavuşan Kırımoğlu, 1968'de Moskova'daki İnsan Hakları Savunucuları ile beraber Sovyetler Birliği'nin, Çekoslovakya'yı işgalini protesto etmiştir. Bunun üzerine Sovyetler Birliği aleyhine faaliyette bulunmak, milliyet siyasetini karalamak gerekçesiyle

15 M. N. Guboglo- S. M. Çervonnaya, Krımskotatarskoye Natsional'noye Dvijeniye, Cilt: II, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Tsentr po İzuçeniyu Mejnatsional'nih Otnoşenii, İnstitut Etnologii i Antropologii im. N. N. Mikluho-Maklaya, Maskva 1992, s. 51.
16 Aleksiyeva, *a.g.e.*, s. 118.
17 Doğum belgesinde Ayserez köyü belirtilmekle birlikte asıl doğum yeri Bozköy'dür.
18 Grigorenko, *a.g.e.*, s. 12-13.
19 Özcan, Kırım Türklerinin…, s. 194.
20 Özcan, Kırım Kırım…, s. 198.
21 Şest Dney- "Belaya Kniga"- Sudebniy Protsess Ili Gabaya i Mustafi Cemileva, Ed.: M. Serdar, New York 1980, s. 179.

1969'da Kırımoğlu'na, Özbekistan Ceza Kanunu'nun 40. maddesi uyarınca nihai ceza olarak üç yıl "katı rejimli" çalışma kampı mahkûmiyeti verilmiştir. Kırımoğlu, mahkeme esnasında hâkimin daha önce yargılandınız mı sorusuna karşılık, *"Evet, daha önce yargılandım. Biri 12 Mayıs 1966'da 1,5 yıl hapis cezası aldığımda, diğeri ise 18 Mayıs 1944'te henüz altı aylık iken "vatan haini" olarak yurdumdan sürüldüğüm zaman…"* diyerek cevap vermiş ve son söz olarak da şunları söylemiştir:

> *"Artık tamamen idrak ettim ki ben Kırım Tatar millî meselesinin adil bir şekilde çözümü için şu veya bu belgeyi imzalayarak, ülkemizde insan haklarının çiğnenmesini protesto ederek ve kanunsuz uygulamaları eleştirerek kısa süre sonra tekrar tutuklanabilir ve uzun müddet hapis yatabilirim… Bu zamana kadar öldükten veya azledildikten sonra birer manyak, katil ve cani olarak karşımıza çıkan "Büyük Şef" Stalin ile diğer "küçük şefler" Molotov, Beriya, Kaganoviç ve diğerlerine körü körüne inandığımız ve onları alkışladığımız için mağlup olmadık mı? Ben şimdi Kırım Türk Millî Hareketi'nin bir ferdi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) İnsan Hakları Savunucuları Teşebbüs Grubu'nun bir üyesi olarak Kırım Tatar halkına uygulanan ağır baskıları, onun vatanına dönüşüne izin verilmemesini, ülkemizde insan haklarının çiğnenmesini protesto etmek için 30 günlük açlık grevi ilan ediyorum. Bu belki benim sağlığıma belki de hayatıma mâl olacak, bunun tamamen farkındayım. Ancak kendi millî ve vatandaşlık haklarımın korunması için yaptığım bu hareketin birçok insanın vicdanını uyandıracağını umuyorum. Ya vatan ya ölüm! Yaşasın hürriyet."*[22]

Şekil 3. Kırımoğlu'nun açlık grevinin sona erdirilmesi için yapılan kamuoyu duyurularından biri, "Cinayeti Durdurun!". 1975 (M. Kırımoğlu arşivi)

Kırımoğlu'nun bir sonraki tutukluluğu 1974 yılında gerçekleştirilmiş ve bir sene müddetle Sibirya'daki ağır şartlı ceza kampına sürülmüştür. Buradaki cezasının bitimine üç gün kala KGB görevlileri, ceza indirimi vaadiyle V. A. Dvoryanskiy isimli bir suçludan Kırımoğlu aleyhine yalancı şahitlik yapmasını istemişlerdir[23]. Böylelikle, Kırımoğlu'nun ceza süresi arttırılarak mahkûmiyeti uzatılmıştır. Bunun üzerine kendisi adaleti tesis etmek için üç yüz üç gün sürecek olan açlık grevini başlatmıştır. Grev süresi boyunca otuz kiloya kadar düşen Kırımoğlu, *"İntihar etmem için kışkırtıyorlar. Hiçbir zaman hayatıma kıyamayacağımı size haber veriyorum. Dini, imanı yerinde bir insanım eğer aksini duyarsanız bilin ki KGB'nin işidir."* şeklindeki notunu yakınlarına ulaştırmıştır[24].

Bu mesaja dayanarak ünlü fizikçi Andrey Saharov, General Pyotr Grigorenko ve diğer Sovyet aydınlarıyla insan hakları savunucuları Kırımoğlu'nun hem serbest bırakılması hem de açlık grevini sonlandırması amacıyla Birleşmiş Milletler'e, dünya kamuoyuna ve İslam dünyasına

22 Şest Dney., s. 371.
23 Pyotr Grigorenko- Znaida Grigorenko, "Basın ve Radyo İçin Bildiri", *Emel*, S: 93, 1976, s. 18.
24 Zafer Karatay (Yap.), Neşe Sarısoy Karatay (Yön.), *Kırımoğlu: Bir Halkın Mücadelesi*, TRT Belgeseli, 2012, 6. Bölüm.

Азиз Ватандашлар!
Меным огълумы яшайышы къавшлы
сизларге чокъ риджса этем:
„Мустафаны джаныны къуртармагъа
ярдым этиниыз."
Дорогие соотечественники!
Жизнь моего сына в опасности.
Я обращаюсь к Вам:
„Помогите спасти жизнь
Мустафы!
г. Гулистан Октябрьская
д. N 16 Мустафаева М.

Şekil 4. Annesi Mahfure Hanım'ın yardım çağrısı broşürü, 1976 (M. Kırımoğlu arşivi)

müracaat mektupları yazmışlardır. Bu uğurda yapılan bir diğer müracaat Levitin-Krasnov tarafından Müslüman kamuoyuna duyurulmuştur. Krasnov, İslam coğrafyasına hitap ederek Kırımoğlu hakkında şunları dile getirmiştir:

> *"...Mustafa bir mümindir, Müslüman'dır. Her gün eriyen takati ölçüsünde Kur'an okuyup dua etmekte, dinince gereken ibadetini yapmaktadır. Onun kalbi bütün Müslümanlar ile birlikte çarpmaktadır. Ey Müslüman kardeşler, siz Mustafa'yı böyle mihnetli gününde, felaketinde yalnız mı bırakacaksınız? Mazlum bir Müslüman kardeşinize yardım etmeyecek misiniz...?[25]"*

Türkiye'de Mustafa Cemiloğlu olarak tanınan Kırımoğlu'nun, o dönemde hapishanede öldüğüne dair haberler çıkması üzerine birçok yürüyüş, protesto, toplantı ve hatta gıyabi cenaze töreni düzenlenmiştir[26]. Sovyet hükûmeti, açlık grevine ve bunun neticesinde ortaya çıkan dünya kamuoyunun tepkisine aldırmadan Kırımoğlu'nun, Omsk'taki yargılamasına devam ederek onu iki buçuk yıllık ceza kampına mahkûm etmiştir. Kırımoğlu'nun bu mahkemesinde kendisine destek vermek amacıyla Omsk şehrine gelen akrabaları, Andrey Saharov ile eşi Yelena Bönner salonunun dolu olması sebebiyle dışarıda bekletilmişlerdir[27]. Mahkemede, Kırımoğlu'nun, 15 Haziran 1976'daki mahkûmiyetini çekmek üzere Çin sınırındaki Primorskıy çalışma kampına gönderilmesine karar verilmiştir. Ceza müddetinden sonra Taşkent'e getirilmiş ve şehri terk etmesi, akşam 20.00 ile sabah 06.00 arasında evden çıkması yasaklanarak açık nezarete alınmıştır. Kırımoğlu, bir yılın ardından gözetim şartlarını ihlal ettiği gerekçesiyle 1979'da tutuklanarak dört yıllık süre zarfıyla Yakutistan'daki Ziryanka

Fotoğraf 3. Kırımoğlu ve eşi Safinar Hanım, 1980 (M. Kırımoğlu arşivi)

kasabasına gönderilmiştir[28]. Cezasının bitiminde Safinar Hanım ile evlenerek Özbekistan'a yerleşmiştir.

25 Levitin Krasnov, "Müslüman Dünyasına Çağrı", *Emel*, S: 93, 1976, s. 22.
26 Kırımoğlu'nun ölüm haberi, 5 Şubat 1976'da TRT tarafından duyurulmuştur. Bunun üzerine anma haftası düzenlendiği gibi Kırım Türklüğünün Türkiye'deki sesi olan *Emel* dergisi de Kırımoğlu için özel bir sayı (93) neşretmiştir. Özcan, a.g.e., s. 201.
27 Hande Gündüz, *Kırım Mücadelesi'nin Kadınları*, Dinç Ofset Matbaa, İstanbul 2019, s. 106.
28 Karatay-Karatay, a.g.b., 7. Bölüm.

Fotoğraf 4. Kızıl Meydan mitingi, Moskova, 1987 (M. Kırımoğlu arşivi)

Kırımoğlu'nun bir diğer mahkûmiyeti, Andrey Saharov ile birlikte Kızıl Ordu'nun, Afganistan'ı işgalini kınayan bildiri yayımlaması ve 1983'te Krasnodar bölgesinde vefat eden babasının naaşını yasak olmasına rağmen Kırım'a gömmeye teşebbüs etmesiyle gerçekleşmiştir. 1985 yılının Kasım ayında tutuklanan Kırımoğlu, Magadan'daki cezasının bitimine az bir zaman kala tekrardan yargılanarak üç yıl hapse mahkûm edilmiştir. Ancak durumun Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nde duyulmasıyla birlikte yoğun kampanyalar başlatılarak içlerinde Kırımoğlu'nun da bulunduğu beş insan hakları savunucusunun şartlı serbestliğine karar verilmiştir[29]. Kırımoğlu, 1987'de hareketin diğer katılımcılarıyla birlikte Kızıl Meydan'da o zamana kadar Sovyet tarihinde görülmemiş büyük bir gösteriye imza atmıştır[30]. Kırımoğlu düzenlediği bu mitingle halkına âdeta Kırım'ın yolunu

Fotoğraf 5. Fikret Kırımlı Yurter ve oğlu Bora, ABD, 1974 (M. Kırımoğlu arşivi)

29 Gündüz, *a.g.e.*, s. 107.
30 Özcan, *a.g.e.*, s. 203.

açmıştır. Öyle ki, bu esnada Moskova'ya halk vekili olarak giden Kırım Tatar temsilcileri Sovyetler Birliği Komünist Parti Yüksek Sovyeti'ne müracaat ederek Mihail Gorbaçev ile görüşmek istediklerini yinelemişlerdir. Fakat uzun zamandır taleplerine cevap alamayan yirmi kadar temsilci 21 Temmuz 1987'de Kızıl Meydan'da gösteri yapmışlardır.

28 Temmuz'da Kırım Tatarlarına yüksek düzeyde yetkililer tarafından kabul edilecekleri bilgisi verilse de bu söz uygulamaya alınmamıştır[31]. Bunun üzerine dört yüz kişiden müteşekkil olan grup Kızıl Meydan'da ses getirecek o büyük mitinglerini gerçekleştirmişlerdir. Kızıl Meydan'ın kapatıldığı, göstericilerin etraflarının kuşatıldığı protestoda hareket katılımcılarından Bekir Ömerov, Gorbaçev ile görüşmelerinin kararlılığına dair şunları söylemiştir:

> *"Bugün biz buraya radyodan veya televizyonda bizim meselemize çözüm getirecek devlet komisyonunun kurulması haberini dinlemeye gelmedik. Biz meselenin çözümü için Gorbaçev'le görüşmeye geldik. Burada yasalara karşı hiçbir şey yok. Bu sebeple biz onu ne kadar gerekirse o kadar burada beklemeye devam edeceğiz. Belki iki saat, iki gün belki de daha fazla...*[32]*"*

23 Temmuz 1987 günü Kırım Tatarlarının meseleleriyle ilgilenmek üzere Andrey A. Gromiko başkanlığında kurulan komisyonun Kırım Tatarları ile görüşmeyi kabul ettiği açıklanmıştır[33]. Bu haberin akabinde Reşat Cemilev'in, Komisyon Başkanı Gromiko ve İçişleri Bakanı A. Vlasov'un kendileriyle görüşme taleplerini kabul ettiğini kalabalığa bildirmesinden sonra gösteriye son verilmiştir[34]. 24 Temmuz 1987'nin akşamında hükûmet binasının etrafı emniyet güçleri tarafından sarılmış ve olası bir hadisede Kırımlıları haksız duruma düşürmek için sivillerden oluşan fotoğrafçılar emniyet mensuplarının belirledikleri alanlarda yerlerini almışlardır.

Gösterilerin devam ettiği esnada TASS Ajansı bir bildiri yayımlamıştır. Açıklamada, "Kırım Tatar Taburlarının", II. Dünya Savaşı'nda Rusları, Ukraynalıları, Yahudileri, Rumları, Çingeneleri diri diri yaktıkları, köyleri ateşe verdikleri ve o zamanki harbin ağır şartlarından dolayı sürgün kararının haklı olarak alındığı ifade edilmiştir[35]. Kırım Tatarları bu tebliğe karşı beş saat süren bir komisyon çalışması sonunda "Açık Protestomuz" isimli metinlerini okumuşlardır. Nihayetinde 25 Temmuz'da hükûmet tarafından kaleme alınan yazılı açıklamada sadece "vatan hainlerine" uygulanması gereken sürgün kararının bütün Kırım halkını kapsamasının adil olmadığı itiraf edilmiştir. 27 Temmuz Pazartesi günü yirmi bir kişilik heyet Gromiko'nun makamına giderek yaklaşık iki buçuk saat süren bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak bu toplantı, Kırım Tatarlarının taleplerini karşılaması yönüyle tam bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Zira Gromiko, onlar ile "seviyesiz bir sokak üslubu" tarzında konuşmuştur[36]. Çarşamba günü ileriki zamanlarda yapılacak çalışmalarla ilgili görüşme düzenlenmiştir. 30 Temmuz sabahı Kırım Tatarlarının evleri basılarak seyahat tüzüğüne göre

31 Zafer Karatay, "Kırım Tatarlarının Moskova Gösterileri Nasıl Başladı Nasıl Cereyan Etti?", *Emel*, S: 161, 1987, s. 4-5.

32 Ertuğrul Karaş, "20. Yıldönümünde Kırım Tatarlarının Temmuz 1987 Moskova Gösterileri", Çevrimiçi: http://www.fikirdebirlik.com/yazi.asp?yazi=200707002, 07.01.2023.

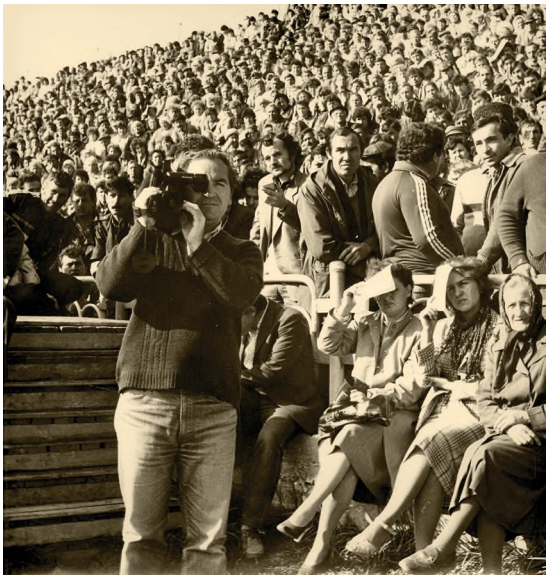
33 "TASS Ajansının 23 Temmuz 1987 Tarihli Kırım Tatarlarıyla İlgili Açıklaması", *Emel*, S: 161, Çev.: Hakan Kırımlı, 1987, s. 24.

34 Karatay, a.g.m., s. 5-6.

35 Karaş, gös. yer.

36 Reşat Gafaroğlu Cemilev, "Kırım Tatar Milli Meselesinin Son Durumuna Bir Bakış", *Emel*, S: 176, 1990, s. 2-3.

Fotoğraf 6. Bahçesaray Mitingi, Kırım 1989 (M. Kırımoğlu arşivi)

aykırı harekette bulundukları açıklanarak onların artık Kızıl Meydan'da protesto yapmalarının yasak olduğu duyurulmuştur[37]. Bu arada emniyet yetkilileri bir yandan da Kırım Tatarları sınır dışı etmekteydiler. Öyle ki, 31 Temmuz akşamında Moskova'dan çıkarılan kişilerin sayısı beş yüzü bulmuş, Kırım Tatarlarının tamamının ihracı ise 5 Ağustos 1987 günü tamamlanmıştı[38].

Kırım Tatarları, Sovyetler Birliği'nde meydana gelen siyasi değişimin ardından koordineli bir disiplinle yeni bir teşkilat kurarak başkanlığına Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu getirmişlerdir. 10-12 Haziran 1989'da Bahçesaray'daki ilk toplantıda, Yüksek Sovyet tarafından kabul edilecek heyetin oluşturulmasına karar verilmiştir[39].

Çalışmaların koordinasyonunu sağlamak için 30 Temmuz'dan itibaren iki haftada bir çıkarılmak üzere "Samizdat" bildirileri tarzında özel broşürler hazırlanarak yerli ve yabancı yayın organlarına dağıtılmıştır. Ayrıca, eski ibadethanelerin restore edilmesi ve yeni camilerin yapımına başlanması talep edilmiştir[40]. Bu şekilde, Kırım Tatarları yıllarca özlemini duydukları topraklara geri dönmek için hiçbir engelin kalmadığına ve Sovyet hükûmetinin kendilerine yardım edeceklerine kanaat getirmişlerdir. Nihayetinde, 14 Kasım günü Kırım Tatarlarının tüm emekleri karşılık bulmuş ve SSCB Yüksek Sovyeti tarafından haksızlığa uğrayan vatandaşların haklarını iade etmek için yayımlanan deklarasyonda şu ifadelere yer verilmiştir:

> *"...Kendine has acısıyla bir hatıra bizi Stalin dönemi baskılarının ıstırap dolu yıllarına gönderiyor. Ülkede gayri kanunilik ile keyfiliğin uğramadığı cumhuriyet ve mağdur etmediği millet kalmamıştır. Geçmişte yapılan toplu tutuklama eylemleri, kamp işkenceleri, yoksul kadınlar, yaşlılar ve çocuklar sürgün bölgelerinden vicdanlarımıza çağrıda bulunmaya*

37 Karaş, gös. yer.
38 Gös. yer.
39 Özcan, *a.g.e.*, s. 251.
40 Ayrıntı için bkz. "Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Merkez Şûrası'nın İlk Toplantısının Tutanağı", *Emel*, S: 174, 1983, s. 1-13.

Fotoğraf 7. Akmesciit Eylemleri "Atalarımızın Topraklarında Yaşayacağız", "Arsa talep ediyoruz!" Kırım, 1990 (M. Kırımoğlu arşivi)

devam ediyorlar, içimizdeki ahlak duygusunu rencide ediyorlar. Bunu unutmak imkânsızdır.

Stalin rejiminin barbarca eylemleri ile II. Dünya Savaşı yıllarında Balkarlar, Kalmıklar, Çeçen-İnguşlar, Kırım Tatarları, Karaçaylar, Mesket Türkleri, Almanlar yaşadıkları yerlerden sürgün edildiler. Mecburi göç politikası SSCB'de yaşayan Koreli, Yunan, Kürt ve diğer halkların kaderleri üzerinde de etkili oldu.

SSCB Yüksek Sovyeti şartsız bir şekilde milletlerin zorla sürgün edilmesini, uluslararası hukuk temeline ve sosyalist düzenin hümanist tabiatına ters düşen en ağır suç olarak telakki etmektedir.

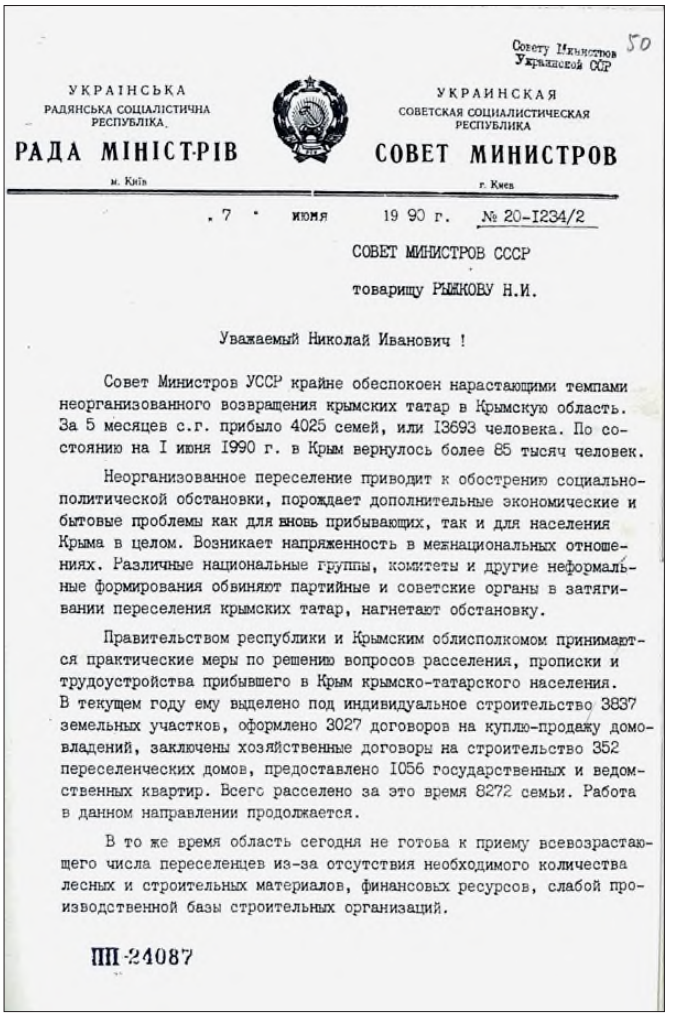
SSCB Yüksek Sovyeti, insan haklarının ve devlet düzeyindeki hümanist kuralların çiğnenmesinin ülkesinde bir daha asla tekrarlanmayacağını garanti etmektedir.

SSCB Yüksek Sovyeti, baskılara maruz kalan bütün Sovyet toplulukların haklarının kayıtsız şartsız iadesi için gerekli yasal tedbirlerin alınmasını gerekli görmektedir."[41]

Sovyetler Birliği'nin en üst makamı tarafından yayımlanan bu tebliğle, Kırım Tatarlarının ve vatanlarından uzakta olan diğer halkların sürgün

41 "Deklaratsiya Verhovnogo Soveta Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik", *Pravda*, 15 Noyabrya 1989.

öncesi yaşadıkları topraklara dönmeleri için önlerinde bulunan engellerin kaldırıldığı ifade edilmiştir. Sovyet yönetimi bundan sonra bizzat organizatör olarak altyapı, konut, sosyo-kültürel ortam ve şahısların yakınlık derecelerini göz önüne alarak bütün Kırım halkının yarımadaya dönüşünün devlet denetiminde yapılmasını planlamıştır. 11 Temmuz 1990'da, Kırım Tatarlarının, Kırım'a dönüşleriyle ilgili ortaya çıkacak sorunların çözümü hakkında çeşitli bakanlıklarla, onlara bağlı bulunan kurumlar tarafından hazırlanan paket onaylanarak dönüşlerin belirli bir düzen kapsamında olacağı dahi belirlenmiştir. Lakin kısa bir zaman içinde Sovyet hükûmetinin bu deklarasyona da uymadığı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Kırım Tatarları, boş arsaların parsellenerek kendilerine verilmesi ve tamire ihtiyacı olan evlerin onarılması için defalarca Sovyet yönetimine dilekçe yazmalarına rağmen olumlu bir cevap alamamışlardır. Durum böyle olunca "Çadır Şehirler" kurulmuştur. Sürgünden sonra Kırım'a kendi imkânlarıyla dönenlerin çoğu ise güvenlik güçleri tarafından tutuklanmıştır[42]. Hatta polisler çadır kentleri basarak sahiplerini darp etmişlerdir[43]. Bununla birlikte Sovyetler Birliği dağılmadan önce Bakanlar Kurulu'nda alınan son kararlardan biri 24 Temmuz 1991 tarihli kararname olmuştu. Genelgede Rusya Federasyonu, Ukrayna, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan devlet başkanlarından ülkelerinde Kırım Tatarlarının yoğun olarak yaşadıkları yerlerde onların Kırım'a dönüşleriyle ilgili problemlerin çözülmesi için birer komisyon kurmaları gerektiği talep edilmişti[44]. Fakat 1991 yılının sonbaharında kurulan devlet komisyonu kendi varlığına son verince Kırım Tatarları bu kez gayriresmî yollarla vatanlarına dönmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Совету Министров Украинской ССР 50

УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА
РАДА МІНІСТРІВ
м. Київ

УКРАИНСКАЯ СОВЕТСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА
СОВЕТ МИНИСТРОВ
г. Киев

. 7 . июня 19 90 г. № 20-1234/2

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР

товарищу РЫЖКОВУ Н.И.

Уважаемый Николай Иванович !

Совет Министров УССР крайне обеспокоен нарастающими темпами неорганизованного возвращения крымских татар в Крымскую область. За 5 месяцев с.г. прибыло 4025 семей, или 13693 человека. По состоянию на I июня 1990 г. в Крым вернулось более 85 тысяч человек.

Неорганизованное переселение приводит к обострению социально-политической обстановки, порождает дополнительные экономические и бытовые проблемы как для вновь прибывающих, так и для населения Крыма в целом. Возникает напряженность в межнациональных отношениях. Различные национальные группы, комитеты и другие неформальные формирования обвиняют партийные и советские органы в затягивании переселения крымских татар, нагнетают обстановку.

Правительством республики и Крымским облисполкомом принимаются практические меры по решению вопросов расселения, прописки и трудоустройства прибывшего в Крым крымско-татарского населения. В текущем году ему выделено под индивидуальное строительство 3837 земельных участков, оформлено 3027 договоров на куплю-продажу домовладений, заключены хозяйственные договоры на строительство 352 переселенческих домов, предоставлено 1056 государственных и ведомственных квартир. Всего расселено за это время 8272 семьи. Работа в данном направлении продолжается.

В то же время область сегодня не готова к приему всевозрастающего числа переселенцев из-за отсутствия необходимого количества лесных и строительных материалов, финансовых ресурсов, слабой производственной базы строительных организаций.

ПП-24087

Şekil 3. Kırım Tatarlarının toplu geri dönüşlerinden duyulan rahatsızlığın dile getirildiği 07.06.1990 tarihli yazı[45]

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Kırım Tatarları asılsız "vatana ihanet" suçlamasıyla karşı karşıya kalarak 18 Mayıs 1944 gecesi Kırım'dan çıkarılmışlardır. Zorlu ve yorucu bir sürgün yolculuğundan sonra sürgün bölgelerine varan Kırım Tatarları ilk başlarda hayatta kalma mücadelesi vermişlerdir. Stalin'in ölümünden sonra ise 1953'te yerine geçen Nikita Hruşçev zamanındaki XX. Komünist Parti Kongresi'nde vatanlarından koparılan milletlerin itibarlarının iade edileceği ve onların sürgün öncesi yaşadıkları yerlere dönmelerine izin verileceği müjdelenmiştir. Fakat vatana dönüş hakkından Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve Volga Almanları mahrum bırakılmışlardır. Bunun neticesinde Kırım Tatarları, 1960'lı yıllarda Kırım'a dönüp tekrardan orada yaşamak için büyük bir mücadele

42 "Kırım'da Değirmenköy'de Kırım Tatarlarının Bir Çadırşehir Kurmaları Hakkında Bildiri", *Emel*, S: 176, 1990, s. 43-47.
43 Zafer Karatay, "Vatan Kırım'a Dönen Kırım Türkleri", *Emel*, S: 179, 1990, s. 1.
44 Özcan, a.g.e., s. 262.
45 https://old.archives.gov.ua/Sections/Crimea_60/photos_01.php?65

№ 3 Вестник Совета Министров Крымской АССР 13

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
Совета Министров Крымской АССР

от 25.09.91 № 227

О мерах по выполнению постановления Кабинета Министров СССР от 24.07.91 г. № 511 «Об организованном возвращении крымских татар в Крымскую АССР и гарантиях по их обустройству»

В соответствии с Декларацией Верховного Совета СССР от 14 ноября 1989 года «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечению их прав» в Крымской АССР осуществляется работа по возвращению крымскотатарского народа.

На 01.09.91 г. возвратилось 147 тыс. человек. Предположительно до 1996 года в Крым вернется 330-350 тыс. человек. Однако процесс возвращения идет опережающими темпами. Это создает серьезные трудности в расселении, обустройстве, занятости прибывающих крымскотатарских семей.

В целях создания условий для организованного возвращения крымских татар, во исполнение постановления Кабинета Министров СССР от 24 июля 1991 года № 511 «Об организованном возвращении крымских татар в Крымскую АССР и гарантиях по их обустройству» Совет Министров Крымской АССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Для обеспечения приема, размещения и трудоустройства организованно возвращающихся крымских татар горрайисполкомам до 10 октября 1991 года сформировать соответствующие комиссии, утвердить регламент, возложив следующие обязанности:

— прием представителей крымскотатарских семей с удостоверениями на возвращение в Крым, выданными органами советской власти по прежнему месту жительства;

— регистрацию и постановку на квартирный учет или получение земельного участка для индивидуального жилищного строительства;

— содействие в получении прописки, денежных пособий в размере 2 тыс. рублей и кредитов банка для обустройства;

— содействие в трудоустройстве.

В состав комиссии рекомендуется ввести представителей Комитета по делам депортированных народов, службы занятости населения, архитектуры, землеустройства, отделов по учету и распределению жилой площади, финансового и паспортного, представителей общественности крымских татар.

Председателем комиссии назначить заместителя председателя горрайисполкомов, ве-

Şekil 4. Kırım Tatarlarının toplu dönüşüne ilişkin 25.09.1991 tarihli karar[46]

başlatmışlardır. Şüphesiz bir halkın ekseriyetinin Özbekistan'a sürülmesi Millî Hareket'in oluşumunu kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda Kırım Tatarlarının bu mücadelelerindeki öncülüğünü, "yolbaşçı" olarak isimlendirdikleri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu yapmıştır. Kırımoğlu ilk olarak Kırım Türkü kimliğinden dolayı üniversiteye kabul edilmemiş, ardından hareket içerisindeki faaliyetlerinden ötürü belirli aralıklarla sürgüne gönderilmiş, çalışma kampına ve hapse mahkûm edilmiştir. Şüphesiz onun en önemli faaliyeti 1974'teki açlık grevini başlatması olmuştur. Öyle ki insan hakları savunucularının hadiseye dâhil olmalarıyla grevini sonlandıran Kırımoğlu, bu protestosuyla bütün bir dünyanın dikkatini Kırım Tatarlarının meselesine çekmeyi başarmıştır. 1987 yılındaki Moskova gösterilerini tertip etmesi ise "tarihteki ilk demokratik hareketin" oluşumunu meydana getirmiştir. Kırımoğlu'nun, Kırım Tatarları ile birlikte vermiş olduğu bu **"vatana dönüş mücadelesi"** neticesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Yüksek Sovyeti'nin, 1989'da çıkardığı yasayla Kırım Tatarlarının hakları garanti altına alınarak onların Kırım'a dönmelerine müsaade edilmiştir. Lakin Sovyetler Birliği'nin tarihe karıştığı dönemden başlamak üzere (1991) Kırım'a dönmeyi elde eden Kırım Tatarlarının sayısı ne yazık ki asgari düzeyde olup çoğu farklı ülkeler ve şehirlerde olmak üzere yeniden vatanlarına dönmek için gerekli ve uygun zamanı beklemektedirler.

Fotoğraf 8. Kırım Zalanköy, 1990, (M. Kırımoğlu arşivi)

46 https://old.archives.gov.ua/Sections/Crimea_60/photos_01.php?65

KAYNAKÇA

"1957-1975 Senelerinde Kırım Tatarlarının Millî Hareketi", *Emel*, S, 1, New York, 1978, s. 1-50.

"Deklaratsiya Verhovnogo Soveta Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik", *Pravda*, 15 Noyabrya 1989.

"Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Merkez Şûrası'nın İlk Toplantısının Tutanağı", *Emel*, S: 174, 1983, s. 1-13.

"Kırım'da Değirmenköy'de Kırım Tatarlarının Bir Çadırşehir Kurmaları Hakkında Bildiri", *Emel*, S: 176, 1990, s. 43-47.

"TASS Ajansının 23 Temmuz 1987 Tarihli Kırım Tatarlarıyla İlgili Açıklaması", *Emel*, S. 161, Çev. Hakan Kırımlı, 1987, s. 24-26.

Aleksiyeva, Lyudmila, *İstoriya İnokomıslya v SSSR*, Vermont, 1984.

Broşçevan, V., - Tigliyants, P., *İzgnaniye Vozvraşçeniye*, Akmescid (Simferopol), Tavrida, 1994.

Cemilev, Reşat G., "Kırım Tatar Milli Meselesinin Son Durumuna Bir Bakış", *Emel*, S. 176, 1990, s. 1-4.

Grigorenko, A. P., *A Kogda Mı Vernyomsya*, Crimea Foundation, New York, 1977.

Grigorenko, Pyotr - Znaida, "Basın ve Radyo İçin Bildiri", *Emel*, S. 93, 1976, s. 16-21.

Guboglo, M. N. & Çervonnaya, S. M., *Krımskotatarskoye Natsional'noye Dvijeniye*, C. I, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Tsentr po İzuçeniyu Mejnatsional'nih Otnoşenii, İnstitut Etnologii i Antropologii im. N. N. Mikluho-Maklaya, Maskva, 1992.

Guboglo, M. N. & Çervonnaya, S. M., *Krımskotatarskoye Natsional'noye Dvijeniye*, C. II, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Tsentr po İzuçeniyu Mejnatsional'nih Otnoşenii, İnstitut Etnologii i Antropologii im. N. N. Mikluho-Maklaya, Maskva, 1992.

Gündüz, Hande, *Kırım Mücadelesi'nin Kadınları*, Dinç Ofset Matbaa, İstanbul, 2019.

Karaş, Ertuğrul, "20. Yıldönümünde Kırım Tatarlarının Temmuz 1987 Moskova Gösterileri", Çevrimiçi: http://www.fikirdebirlik.com/yazi.asp?yazi=200707002, 07.01.2023.

Karatay, Zafer (Yap.), - Neşe S. (Yön.), *Kırımoğlu: Bir Halkın Mücadelesi*, TRT Belgeseli, 2012.

Karatay, Zafer, "Kırım Türklerinin Moskova Gösterileri Nasıl Başladı Nasıl Cereyan Etti?", *Emel*, S. 161, 1987, s. 3-10.

Karatay, Zafer, "Vatan Kırım'a Dönen Kırım Türkleri", *Emel*, S. 179, 1990, s. 1-4.

Krasnov, Levitin, "Müslüman Dünyasına Çağrı", *Emel*, S. 93, 1976, s. 22-23.

Özcan, Kemal, *Kırım Kırım Kırılan Kırım*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2018.

Özcan, Kemal, *Kırım Türklerinin Varoluş Mücadelesi Kırım Dramı*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010.

Serdar, M. (Ed.), *Şest Dney - "Belaya Kniga" - Sudebniy Protsess İli Gabaya i Mustafi Cemileva*, New York, 1980.

KIRIMLI KADINLARIN MİLLÎ HAREKET DÂHİLİNDEKİ GÖREVLERİ VE MUSTAFA KIRIMOĞLU'NA VERDİKLERİ DESTEK

Hande Gündüz*

Sovyetler Birliği, 1936-1939 arasında ülke çapında olduğu gibi Kırım'daki aydınlara karşı da baskı, sürgün veya öldürme siyaseti uygulamıştır. Bu şerait altında II. Dünya Savaşı'na tanıklık eden Kırım Tatarları arasında Edige Kırımal, Cafer Seydahmet Kırımer ile Müstecip Ülküsal, Kırım'a gelen Almanları kendi halkları için birer kurtuluş vesilesi olarak görmüşlerdir. 2 Ocak 1942'de yapılan bir toplantı neticesinde ise Almanların idaresinde tamamı Kırım Tatarlarından oluşan "Gönüllü Nefsi Müdafaa Taburları"nın inşasına karar verilmiştir. Hayatta kalmak için "bir şans" olarak nitelendirilen bu taburlara tahminî olarak 9.255 (yarısından fazlası zoraki bir şekilde olmak üzere) Kırım Tatarı katılım sağlamıştır. 10 Nisan 1944 günü Kızıl Ordu birlikleri Kırım'ı hâkimiyetleri altına almaya başlayınca Joseph Stalin, İçişleri Halk Komiseri Lavrenti Beriya'nın önerisiyle, Kırım Tatarlarını ve dahi yarımadada yaşayan herkesi "Gönüllü Nefsi Müdafaa Taburları"na iştirak ettikleri ve dolayısıyla "ihanet"te bulundukları gerekçesiyle Sovyetler Birliği'nin farklı mecralarına sürgüne göndermiştir.

Nüfuslarının yarıya yakını (%46,2) sürgün yolunda kaybeden Kırım Tatarları, ağırlıklı olarak sürgün bölgesi olan Özbekistan'da ilk zamanlarda kendi imkânlarıyla hayatta kalmaya çalışmışlar, derme çatma evlerde yaşamışlardır. Ancak Stalin'in, 1953 yılındaki ölümüyle birlikte "De-Stalinizasyon"un (Stalincilikten çıkış) etkisi sonucunda onun zamanında haksız yere sürgüne gönderilen halklar için 28 Nisan 1956'da çıkarılan Af Kararnamesi ile ya toplulukların üzerlerindeki sürgün kısıtlamaları kaldırılmış ya da sürgün öncesi yaşadıkları yerlere dönmelerine müsaade edilmiştir. Fakat bu haktan, Ahıska Türkleri, Volga Almanları ile Kırım Tatarları mahrum bırakılmışlardır. Bunun üzerine Kırım Tatarları hem kendilerine atfedilen suçlamayı kaldırmak hem de vatanları olan Kırım'a dönebilmek adına tamamen demokratik ilkelere dayanan bir Millî Hareket başlatmışlardır. Bu mücadelenin en mühim ve en tanınır ismi kuşkusuz Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu olmuştur. Lakin farklı sorumluluklarla harekete katılarak Kırım'a dönüş savaşı veren birçok kadın da yine Kırımoğlu'nun yanında yer alarak Sovyet yönetimi ile mücadeleye girmiştir.

* Dr.,Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.

Fotoğraf 1. Vasfiye Hairova, Kırım, 2001 (M. Kırımoğlu arşivi)

Kırım Tatarlarının sürgünden sonraki yaklaşık on yıl zarfında hiçbir organizasyonda bulunmayıp sadece sürgün yerlerinde var olma çabası içine girmişlerdir. Sonrasında ise 1956 yılından başlamak üzere gerek bireysel gerekse kolektif olarak mektup ve dilekçe kaleme almışlardır. Zamanla Millî Hareket'in hem yasal hem de siyasal bir zemine oturtulmasının akabinde, kadınların da yıllara göre sorumlulukları ve çalışma alanları belirlenmiştir. Görev dağılımının geniş çaplı bir süreç dilimine bölünmesinin sebebi, Sovyetler Birliği'nin kadınları hedef alan engel ve baskılarıyla ilgiliydi. Şayet bir müşkülle karşılaşıldığı takdirde sorumluluk kapsamında olan kadın vazifesini kendinden sonraki kişiye devrederek mücadele sürecinin devamlılığını sağlayacaktı. Buna istinaden 1961 senesinde üniversite öğrencilerinin desteklerini almak için bazı girişimlerde bulunulmuştu. Bu sorumluluk, 1956'da Özbekistan'ın Taşkent şehrinde okuduğu sırada harekete katılan ve Kırımoğlu'nun ablası olan Vasfiye Hairova'ya verilmişti[1]. Eylül 1961'de Taşkent'te kurulan Kırım Tatar Gençler Birliği'ne katılan Hairova, ders aralarında arkadaşlarıyla birlikte gizli görüşmeler yapmış, ev toplantılarında oluşturulan metinlere imza kampanyaları düzenlemiştir[2]. Hairova'nın, Taşkent'teki bu çalışmalarına Kırımoğlu'nun bir diğer ablası Ediye Muradasilova da katkıda bulunmuştur. Nitekim kendisi üniversite öğrencilerine tarih, edebiyat, müzik gibi alanlarda Kırım ve Kırım Tatarları ile ilgili etkinlikler yaptırmıştır[3]. Hairova öncülüğünde Taşkent'teki üniversite koordinasyonu sağlanırken Ayşe Seyitmuratova da Semerkant'tan harekete dâhil olarak Kırım Tatar tarihi, sürgün ve millî mücadele konularının analizini üniversite camiasındaki gençlere aktarmıştır[4].

Harekette en zorlu faaliyet, köy ve şehirlerdeki toplantıların gerçekleştirilmesiydi. Öyle ki, merkezdeki halk vekillerinden alınan bilgilerin gruplara aktarılması, aktarılan bilgilerin istişarelerinin yapılması en mühim çalışmalar arasındaydı. Sovyet yönetiminde KGB takibi de varsayılarak güvenilir kişilerin evleri toplantı yeri olarak seçilmişti[5]. Ardından Semerkant İnisiyatif Grubu üyelerinden Rolan Kadıyev, Bekir Ömerov, İdris Asanin, Ayşe Seyitmuratova ile Şefika Veliyeva tarafından Semerkant, Bekabad ve Fergana'da devlet organlarına gönderilmek üzere müracaat mektupları kaleme alınmıştı[6]. Zaman zaman Şefika Konsul'un evinde bu mektupların kopyası dahi çıkarılmıştı[7]. Bu dilekçelere imza kampanyaları düzenlendikten sonra ise evraklar Moskova'ya ulaştırılmıştı. İmza kampanyalarına en çok kadınlar destek vermişti. Mesela 1964-1965 senelerinde Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'na gönderilen mektupların altına atılan imzaların %60'ının kadınlara ait olduğu bilinmektedir[8].

Kırım Tatarları, 1965 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Parti Merkez Komitesi'ne önem arz eden bir mektup ulaştırmışlardır. Mektubun

1 Vasfiye Hairova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
2 İdris Asanin, "Vasfiye Cemileva-Hayırova", *Adalet Kureşi Saflarında-3*, Simferopol 2006, s. 568.
3 Ediye Muradasilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
4 Ayşe Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
5 1961-1987 yılları arasında altı yüz yirmi yedi toplantının yapıldığı söylenmektedir. İdris Asanin, "Fatma Yazıcıyeva", *Adalet Kureşi Saflarında-1*, Simferopol 2002, s. 606.
6 İdris Asanin, "Şefika Veliyeva", *Adalet Kureşi Saflarında-3*, Simferopol 2006, s. 194.
7 Gülnara Bekirova, "Pravazaşitnitsa-kırımskim tataram: Dabeytes vastanovleniya gasudaristvennosti", Çevrimiçi: https://ru.krymr.com/a/28316277. html, 22.11.2017.
8 Asanin, a.g.m., s. 191.

Fotoğraf 2. Şefika Konsul'un evi, Kırım, 2012 (M. Kırımoğlu arşivi)

ilgili organlara dağıtımını sağlayan altmış üç kişilik grupta Zampira Asanova da yer almıştır[9]. O dönemde Asanova, Özbekistan'ın Fergana şehrinde kurulan İnisiyatif Grubu'yla birlikte çalışmaktaydı[10]. Ancak mayıs ayında İdris Asanin, İzzet Hayırov ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun da yer aldığı toplantıda, Ayşe Seyitmuratova'nın bir süre arşivlerde millî konularla ilgili bilgiler toplayıp onları Zampira Asanova ile Sabriye Seyitcelileva'ya aktarmasına karar verilmişti[11]. Ayrıca Seyitcelileva, Taşkent'teki eğitimi esnasında Kırım Tatar Gençler Birliği'nin yazdığı mektuplara enstitüde imza toplayıp, metinleri Moskova'daki halk vekillerine ulaştırmıştı[12]. Bu gayretlerin aksine Moskova'daki idarecilerin mektup ve dilekçelere olumlu bir karşılık vermedikleri gözlemlenmektedir. Bundan dolayıdır ki Zampira Asanova ve Rusya'daki Genel Demokratik Hareket liderlerinden Aleksey Kosterin, Pyotr Grigorenko, Larissa Daniel, Pavel Litvinov ve Pyotr Yakir'in imzaları bulunan bir mektup 1968 yılının Şubat-Mart ayında Budapeşte'de toplanan Komünist Partileri Danışma Kurulu'na gönderilmiştir[13].

5 Eylül 1967 tarihli Yüksek Şura Prezidyumu kararı, Kırım halkının mücadelesi açısından oldukça önemlidir. Kararnamede Kırım Tatarlarının üzerlerindeki "ihanet" suçlaması kaldırılmış ama onların sürgün bölgelerinde yerleşik düzene geçtikleri iddia edilerek Kırım'a dönmelerinin mümkün olamayacağı açıklanmıştır. İşte, "Eskiden Kırım'da Yaşayan Tatar Milletine Mensup Vatandaşlar Hakkında"ki bu karardan sonra, hareket liderleri faaliyetlerini ricadan uzak bir üslupla yapmaya başlamışlardır. Bu sırada hareketin kadın cephesinde bir gelişme yaşanmıştır. Aynı senenin içinde harekete katılan Sıdıka Cemileva, Semerkant'taki Millî Hareket iştirakçileriyle görüşerek Şehr-i Sebz'de (Yeşil Şehir), Teşebbüs Grubu'nun

9 1965 yılı boyunca Kırımoğlu belirli sürelerle Asanova aracılığıyla önemli dokümanları yabancı basın organlarıyla bağlantılı olan Pavel Litvinov ve Victor Krasin ile paylaşarak meselelerinin dünya basınında yer bulmasını sağlamıştır.

10 Gayana Yüksel, "Kırım Sevgisinin Timsali Zampira Asanova", *Bahçesaray Dergisi*, S: 43-44, İstanbul 2007, s. 6.

11 Ayşe Seyitmuratova, "İnsan Sirkleri Üstünde Komunizm Kurulmaz", *Yıldız-1*, 1994, s. 122.

12 İdris Asanin, "Sabriye Seyitcelileva", *Adalet Kureşi Saflarında-3*, Simferopol 2006, s. 454. Sabriye Seyitcelileva yukarıda bahsedilen tüm faaliyetlerin direktifini Şefika Veliyeva ile Ediye Muradasilova'dan almıştır. Kendisi Muradasilova'nın ricası üzerine 1976'da Mustafa Kırımoğlu'nun, Sibirya'nın Omsk vilayetindeki mahkeme duruşmasına katılmıştır. Kararının verilmesinin ardından Sabriye Hanım, Taşkent'teki Teşebbüs Grubu'na, Kırımoğlu'nun mahkemesinin iki hafta ileriye atıldığını ve duruşmaya gelen bütün Kırım Tatarlarının aşağılanarak dışarıyla irtibatlarının kesildiğini haber vermiştir. Ertesi gün İngiltere'nin BBC Radyosu'ndan, Kırımoğlu'nun Sibirya'daki mahkemesinde yaşananlar ayrıntılarıyla tüm dünyaya duyurulmuştur. A.g.m., s. 454-455.

13 Necip Abdülhamitoğlu, *Yüzbinlerin Sürgünü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1974, s. 202.

Fotoğraf 3. Zampira Asanova, Ayserez Kırım, 2002 (M. Kırımoğlu arşivi)

kurulmasına öncülük etmiş ve kısa bir süre sonra diğer cemiyetlerin de gruba bağlanmalarıyla hareket halkası genişletilmiştir[14]. Akabinde miting, gösteri ve protestolar başlatılmıştır. Yapılacak olan mitinglerin yer ve saati küçük kâğıtlara yazılarak dağıtılmış, davetiyeyi teslim alan kişi programla ilgili tüm malumata sahip olduktan sonra not yazılı zarfı imha etmiştir[15]. Her tedbire rağmen Kırım Tatarlarının miting yapacaklarını haber alan Sovyet yetkilileri bazen şehir meydanlarını abluka altına alıp alana giriş sağlayan herkesin kontrol noktalarından geçişini sağladıktan sonra onların gösteri merkezine girmelerine ancak o şekilde izin vermiştir. Miting meydanlarında böylesine sıkı bir denetim olunca taleplerin yazılı olduğu pankartlar miting alanına alınmıyordu. Bundan ötürü kadınlar gösterilere yerel kıyafetlerle katılıyor ve pankartları da o giysilerinin altına gizliyorlardı[16]. Polis kontrolünden geçildikten sonra ise pankartlar alandaki kişilere dağıtılıyor, konuşmaların yapıldığı ve heyecanın dorukta olduğu bir esnada herkes eş zamanlı olarak pankartını açıyordu[17]. Gösterilerin hepsinde beyaz kumaşlar üzerine yazılı olan "Ya Vatan Ya Ölüm", "Kırım Tatarları İçin Demokrasi", "Kırım Tatar Zulmünü Durdurun", "Uzun Yaşa Lenin'in Ulusal Siyaseti" gibi ifadeler kullanılıyordu[18]. Böyle bir mitingi 1 Haziran 1968'de Vasfiye Hairova da yapmıştı. Taşkent Üniversitesi'nden hemen hemen her bölümde okuyan öğrencilerin katıldığı yaklaşık altı yüz kişilik bir grup Taşkent Teşebbüs Grubu'nun kiraladığı on adet araçla protestolarını Zingato'da gerçekleştirmişlerdi[19]. Böylelikle bu nümayiş üniversite öğrencilerinin toplu bir şekilde hareket ederek tertipledikleri gösterilerin ilki olmuştu.

Millî Hareket kadınlarının en önemli faaliyetlerinden biri de uluslararası toplantı ve görüşmelere katılmalarıydı. Mesela Lütfiye Sofu, Şefika Veliyeva, Sabriye Seyitcelileva ve Ayşe Seyitmuratova, Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle 8 Mart 1977'de Sovyetler Birliği Yüksek Şura Prezidyumu

14 Hande Gündüz, *Kırım Mücadelesinin Kadınları*, NEÜ Yayınları, Konya 2023, s. 84.
15 Ayşe Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
16 Şefika Konsul ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
17 Emine Halil, "Veciye Kaşka", *Bahçesaray Dergisi*, S: 78, İstanbul 2017, s. 17.
18 Safinar Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
19 Hairova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

Fotoğraf 4. Zore Ametova ve Safinar Cemileva, 1984 (M. Kırımoğlu arşivi)

Fotoğraf 4. 18 Mayıs Sürgünü Anma Programı, Ayşe Seyitmurat, Kırım, 2012 (M. Kırımoğlu arşivi)

ve Moskova Şehir Komitesi'nin kabullerinde bulunmuşlardı[20]. Toplantıya iştirak eden kadınlar konuşma süreleri boyunca sadece Kırımlı kadınların değil Sovyetler Birliği'nin zulmüne maruz kalan bütün kadınların haklarını savunmuşlardı. Toplantının en dikkat çeken konusuysa 18 Mayıs 1944 sürgününün görsellerle anlatılması ve bunun resmî evraklarla izah edilmesi olmuştu[21]. Programdan iki yıl sonra ise Ayşe Seyitmuratova, Sovyetler Birliği sınırlarından çıkarılmış ve ABD'de yaşamaya başlamıştır. Seyitmuratova, bu esnada Özbekistan'da bulunan Şefika Konsul'dan öğrendiği güncel hareket bilgilerini "Özgürlük" ile "Amerika'nın Sesi" gibi güçlü radyo kuruluşlarıyla dünyaya duyurmuştur[22]. Sovyetler Birliği'nin son dönem başkanı Mihail Gorbaçev zamanında ise kendisi bu radyolarda çalıştığı süre içerisinde kazandığı tüm birikimini Özbekistan'daki Millî Hareket teşkilatına bağışlayarak binlerce kişinin yarımadaya dönüşündeki masraflarını üstlenmiştir[23].

Kırım Tatarları, devlet organlarıyla bazı görüşmeler yapmak üzere belirli aralıklarla Moskova'ya halk delegesi olarak gönderilmişlerdir. Millî Hareket boyunca Sıdıka Cemileva, Zeynep Abbasova, Sevil Latifzade,

20 Gündüz, *a.g.e.*, s. 85.
21 *A.g.e.*, s. 86.
22 Konsul ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
23 Kırımer, *a.g.e.*, s. 25. Ayrıca Seyitmuratova, Kırımoğlu'nun üç yüz üç gün sürdürdüğü ve otuz kiloya kadar düştüğü grevde hem onun serbest bırakılması hem de açlık grevini sonlandırması maksadıyla İngilizce bir kitapçık yayımlayarak bunu Viyana Kongresi'nde bulunan otuz beş devlet temsilcisine dağıtmıştır. *A.g.e.*, s. 44.

Milara Settarova, Emine İbrahimova, Tamila Çileyeva, Zarema Asanova ve Şefika Konsul gibi birçok isim defalarca halk vekili statüsünde Moskova'ya gitmiştir. Kadınların mali sorunlarıyla o dönemlerde Sıdıka Cemileva ilgilenmiştir. Onun üstün çabaları sayesinde toplanan bağışların bir kısmı delegelerin masrafları için kullanılmıştır. Moskova'ya gönderilen kadınlar arasında belki de en zorlu görev eğitimci Fatma Yazıcıyeva'ya verilmişti. Öyle ki Yazıcıyeva, Rus aydın kesimin dikkatini Millî Hareket'e çekmek için dergi ve gazete yöneticileriyle görüşmeler yapmıştı[24]. Şüphesiz Kırım Tatarlarına mücadeleleri boyunca en büyük desteği Moskovalı insan hakları savunucuları vermişti. Mesela Nükleer Fizikçi Andrey Saharov, Kırım Tatarlarına destek amacıyla 1984'te bir açlık grevi başlatmıştır. Saharov'un o vakitlerde böyle bir faaliyette bulunduğunu haber alan Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi'nin öğrenci kadrosu da kendilerini Özbekistan'ın, Mübarek ve Baharistan vilayetlerine göndermek isteyen Sovyet idarecilerine tepki vermek maksadıyla böyle bir girişimde bulunmuşlardır[25]. Grevin öncü ismi Safinar Cemileva'nın, Taşkent Üniversitesi'ndeki öğrencisi Zore Ametova olmuştur. 1964 Özbekistan Yangiyul doğumlu olan Ametova, 1984 yılının Mayıs ayında Kırımoğlu'nun mahkemesine katıldığı için üniversiteden atılmakla tehdit edilmiştir[26]. Kendisi o gün konuyla ilgili olmak üzere Hocası Safinar Cemileva'nın evine gitmiş ve tesadüf odur ki bu esnada Özgürlük Radyosu'nda, Andrey Saharov'un, açlık grevine başladığının bilgisi verilmiştir[27]. Haberi duyan Ametova, hemen, kırk kişinin katılımıyla gerçekleşecek olan otuz saatlik bir açlık grevini organize etmiştir[28]. Bu greve Safinar Cemileva ile Ediye Muradasilova da dışarıdan destekte bulunmuşlardır. Grev süresince fakülte binası giriş ve çıkışlara kapatılmıştır[29].

Tam bir gün altı saatin sonunda üniversite öğrencileri fakülte önünde kendilerini bekleyen ebeveynlerinin ısrarları üzerine açlık grevlerini nihayete erdirmişlerdir. Mezun olmalarına az bir zaman kala halkı kin ve düşmanlığa sevk ettikleri gerekçesiyle Zore Ametova, Milara Settarova, Zera Lümanova ve Lenure Yagyayeva'nın diplomaları geçici süreliğine askıya alınmıştır.

Millî Hareket'in derinliklerine inildiğinde Kırım Tatarlarının, KGB mensuplarının müdahalelerine, baskılarına maruz kaldıkları görülmektedir. Hareket boyunca halk vekillerinin evleri gözetim altına alınmış, oturdukları binalara istihbarat görevlileri yerleştirilmiştir[30]. Hareketteki her bir kadın defalarca mahkemelerde yargılanmış, çalışma kamplarında cezalara tabi tutulmuş, birçoğu mesleklerinden menedilmiş, eğitimleri sekteye uğratılmış ve yüklü para cezasına çarptırılmışlardır. Lakin hayatlarının en zorlu savaşını Sovyet idarecilerine karşı yürüten Kırım Tatarları, 1991'den sonra Kırım'a dönmeyi başarmışlardır. Tabii o zamanlarda yüzlerce insanın Kırım'da barınabilecekleri bir evleri yoktu. Kırım'a kesin dönüş hakkını elde edenler uzun bir süre hayatlarını elektriksiz ve susuz bir şekilde devam ettirmişlerdir. Mesela Kırımoğlu'nun ablası Gülizar Abdullayeva,

24 Asanin, "Fatma Yazıcıyeva…", s. 603.
25 Zore Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
26 Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
27 Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
28 Muradasilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
29 Milara Settarova ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
30 Muradasilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.

Fotoğraf 5. 17. Dünya Kırım Tatar Kongresi, Kırım Tatar Millî Hareketi'nin ileri gelen kadınları Ayşe Seyitmurat ve Rahmetli Veciye Kaşka[35]

Karasubazar'da yarı yıkık bir evde üç yıl yaşamıştır[31]. Ancak Millî Hareket kadınları 1994'ün Mart ayında Safinar Cemileva liderliğinde merkezi Akmescit olan Kırım Tatar Kadınlar Birliği'ni kurmuşlardır[32]. Bu cemiyet ilk olarak Kırım'ın on beş şehri ve ayrı ayrı bölgelerinde bölükler hâlinde teşkil edilmiştir. Dört yıl içerisinde de yirmi dokuz rayonda gruplar kurularak çalışmalara başlanmıştır. Kurumun amacı, Kırım'a dönen ailelere siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik alanlarda destek vermekti. Özellikle de Romanya, Türkiye, ABD ile Çin'den gönderilen gıda, ilaç ve giysi yardımları bu birlik vasıtasıyla onlarca ailenin geçim sıkıntısını ortadan kaldırmıştı. Yardımlar yapılmadan önce nüfusu çok olan haneler, yetimler, yaşlılar ve kimsesizler belirlenmişti[33]. Ayrıca, okul çağına gelmiş olan çocuklar için sınıflar kurularak onların iyi bir eğitim almaları yönünde her türlü imkân seferber edilmişti[34].

31 Lentara Halilova, Kırım'nıñ Sadık Kızları, 2. Kısım, Akmescit 2013, s. 50.
32 Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
33 Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj bilgisi.
34 Safinar Cemileva, "Alicenap Maksatlar Uğrunda", *Yıldız-3*, 1998, s. 19.
35 Nurten Camcı Bay. Röportaj. *Kırım Haber Ajansı*. https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/vatan-kirim-davasina-faydali-olmayi-siar-edinmis-kirim-tatar-aktivisti-nurten-camci-bay-277399 Erişim Tarihi: 18.05.2024

KAYNAKÇA

Abdülhamitoğlu, Necip, *Yüzbinlerin Sürgünü,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1974.

Asanin, İdris, "Fatma Yazıcıyeva", *Adalet Kureşi Saflarında-1,* Simferopol, 2002, s. 592-606.

Asanin, İdris, "Sabriye Seyitcelileva", *Adalet Kureşi Saflarında-3,* Simferopol, 2006, s. 452-456.

Asanin, İdris, "Şefika Veliyeva", *Adalet Kureşi Saflarında-3,* Simferopol, 2006, s. 189-195.

Asanin, İdris, "Vasfiye Cemileva-Hayırova", *Adalet Kureşi Saflarında-3,* Simferopol 2006, s. 566-570.

Bekirova, Gülnara, "Pravazaşitnitsa-kırımskim tataram: Dabeytes vastanovleniya gasudaristvennosti", Çevrimiçi: https://ru.krymr.com/a/28316277.html, 22.11.2017.

Camcı Bay, Nurten. Röportaj. *Kırım Haber Ajansı.* https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/vatan-kirim-davasina-faydali-olmayi-siar-edinmis-kirim-tatar-aktivisti-nurten-camci-bay-277399. Erişim Tarihi: 24.04.2024.

Cemileva, Safinar, "Alicenap Maksatlar Uğrunda", *Yıldız-3,* 1998, s. 18-22.

Gündüz, Hande, *Kırım Mücadelesinin Kadınları,* NEÜ Yayınları, Konya, 2023.

Halil, Emine, "Veciye Kaşka", *Bahçesaray Dergisi,* S. 78, İstanbul, 2017, s. 15-18.

Halilova, Lentara, *Kırım'nıñ Sadık Kızları,* 2. Kısım, Akmescit, 2013.

Röportajlar

Ayşe Osmanova ile 29.01.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (İstanbul).

Vasfiye Hairova ile 03.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Milara Settarova ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Sevil Latifzade ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Şefika Konsul ile 08.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Ayşe Seyitmuratova ile 11.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Ediye Muradasilova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Safinar Cemileva ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Zore Ametova ile 14.05.2018 tarihinde gerçekleştirilen röportaj (Kırım).

Seyitmuratova, Ayşe, "İnsan Suekleri Üstünde Komunizm Kurulmaz", *Yıldız-1,* 1994, s. 118-155.

Yüksel, Gayana, "Kırım Sevgisinin Timsali Zampira Asanova", *Bahçesaray Dergisi,* S. 43-44, İstanbul 2007, s. 6-7.

NESİLLERİN TESİS ETTİĞİ ÜLKÜ BİRLİĞİ: KIRIM DAVASI

Kamelya Tekne*

Kırım istiklal davası, tarihin, adaletin zaruri bir neticesi ve millî cereyanın inkişafının mukadder bir gayesidir.

Kırımlı Cafer Seydahmet

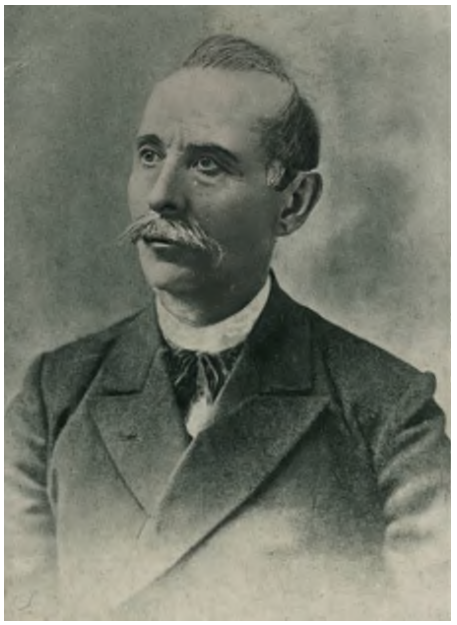
Millî kimliğin oluşmasında ve muhafaza edilmesinde vatan, halk, ana dil, dinî kimlik ve kültür bir bütün olarak değerlendirildiğinde yegâne birlik sancağı olup bu unsurlar aynı zamanda ideal birliğini besleyen kaynaklardır. Unutulmamalıdır ki her millet kendi köklerini hatırladığı sürece yaşar. Asil bir Türk ocağı olan Kırım'daki Tatar toplumu, söz konusu millî ruha tarihî süreç boyunca sahip olmuştur.

Kırım Tatarlarının geniş mazisi içerisinde Rusya İmparatorluğu'nun ilhakına maruz kalınan 1783 yılı, Kırım Hanlığı'nın lağvedilerek Tatar egemenliğinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. "Karanlık Yüzyılın" başlangıcı olan bu menhus tarihten itibaren Çarlık rejimi idaresi altında uygulanan Ruslaştırma politikaları ekseninde uğradıkları sömürge muamelesi Kırım Tatarlarının öz yurdunda topraklarının yağmalanması, idari, iktisadi ve dinî baskıların dikte edilmesi şeklinde cereyan etmiştir.[1] Bu durum, zamana yayılan bir gidişatı takip ederek Kırım Tatarlarının "Ak Topraklar" adıyla nitelendirdikleri Osmanlı topraklarına göç etmeleri olgusunu beraberinde getirmiştir.[2] Bu olay, Kırım Tatarlarının toplumsal ölçekte yaşanacak olan uzun soluklu muhaceret hayatının başlangıcı açısından bir dönüm noktası olmuştur.

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı

1 Sabri Arıkan, *Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız*, Yeni Doğuş Matbaası, Ankara 1994, s. 20-21; Dilâra Asanova, "Qara Yüzyıllıq (1783-1883)", Qırım Tarihı, Tezis Neşriyatı, Aqmescit 2009, s. 116-117.

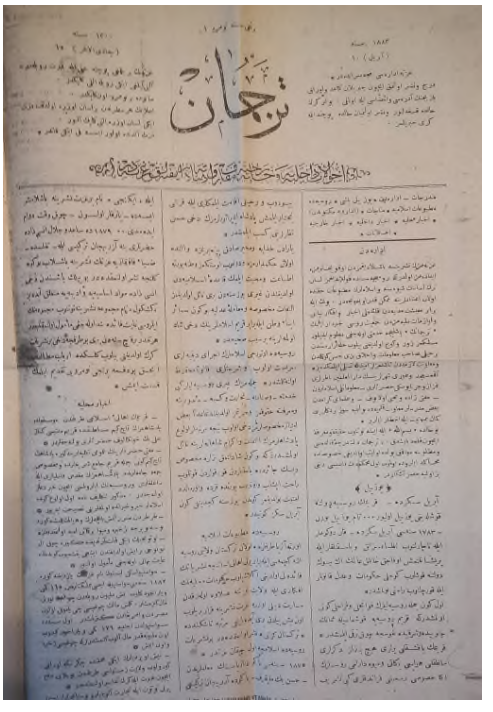
2 Selim Ortay, *Kırım İstiklâl Davâsı*, Emel Matbaası, Köstence 1939, s. 23; Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, TTK, Ankara 2010, s. 12.

Fotoğraf 1. İsmail Gaspıralı

"Karanlık Yüzyıl", İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) gerek Kırım özelinde gerekse Rusya Türklerinin genel durumuna yönelik geri kalmışlığını ve eğitim eksikliğini teşhis eden yönüyle sona ermiştir. Bu fikriyatın somut adımı, zamanın ruhu dikkate alındığında cüretkâr bir talep ve pek çok riski barındıran izin alma girişimleri sonucunda, 10 Nisan 1883 tarihinde Bahçesaray'da yayın hayatına başlayacak olan Tercüman gazetesinin okurlarıyla buluşmasıdır. Tercüman, Türk dünyasının millî ve kültürel birliğinin propagandası niteliğindeki "Dilde, fikirde, işte birlik" istikametini çizmiştir.[3] Gazetenin içeriğinde belirgin bir muhalefet yerine ılımlı- muhafazakâr çizgide ihtiyatlı bir muhalefeti tercih etmiş olması, 1918 yılına kadar süren uzun ömürlü mevcudiyetinde etkili olmuştur.[4] İsmail Gaspıralı'nın toplumsal dönüşüme yön veren bir diğer faaliyeti de ilk etapta Kırım'da hayata geçirdiği usûl-i cedîd mekteplerinin açılmasıdır. Usûl-i cedîd mektepleri çağdaş metodoloji ve pedagoji esaslarıyla eğitim veren mecralar olmasının yanı sıra kız çocuklarının eğitim hayatının bir parçası hâline getiren yenilikçi bir yaklaşım sunmuştur.[5] Bu gelişmeler zamanla kadını ve erkeği kapsayan bir toplumsal vizyonun gündelik yaşamda karşılık bulması açısından son derece değerlidir. Usûl-i cedîd mektepleri kısa sürede İdil boyu, Kafkasya ve Rusya İmparatorluğu dâhilinde yaygın hâle gelerek tüm Rusya Türklerini kapsayıcı bir perspektife dönüşmüştür.[6] Anlaşılacağı üzere Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi ile başlayan yayıncılık faaliyetleri ve eğitim reformu ile devamlılık arz eden girişimi (usûl-i cedîd mektepleri) Rusya Türklerinin siyasi teşkilatlanmasına gidecek olan yolu açmış ve bütünleşik kimlik olma yolunda önemli bir güç odağı hâline gelmek üzere atılan öncü adımların temelini teşkil etmiştir.

İsmail Gaspıralı; kişisel temasları, eğitim reformu ve Tercüman gazetesi vasıtasıyla Kırım Tatarlarının modernleşme sürecinin dolayısıyla da millî aydınlanmanın gerçekleşmesinde kök bir rol oynamakla birlikte, millî ideallere sahip olan nesillerin oluşmasında tarihî bir evreyi temsil etmiştir. Diğer taraftan, Rusya İmparatorluğu'nun kendi iç siyaset alanındaki problemler bir yana 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın menfi sonuçlarının itici gücüyle 1905 Rus Devrimi'nin patlak vermesi Türk dünyasının geneline sirayet ettiği gibi Kırım Tatarları arasında da siyasi ve kültürel etkileşimin üst

ترجمان

Şekil 1. Tercüman gazetesinin 10 Nisan (22 Nisan) 1883 tarihli ilk sayısı

3 Edige Kırımal, Kırım *Türklerinin Millî Mücadelesi*, Çev: E. Uğur, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023, s. 46.

4 Ulrich Hofmeister, "Ein Krimtataren in Zentralasien: Ismail Gasprinskij, der Orientalismus und das Zarenreich. Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften", *OeZG*, 28(1), 2017, s. 118.

5 İsmail Bey Gaspirinskiy, "Kızların Terbiye ve Tahsili", *Tercüman*, Bahçesaray 1896, s. 143; Kamelya Tekne, "Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, İstanbul 2020, s. 308-309.

6 Hakan Kırımlı, "Kırım (Rus İdaresi Dönemi)", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 394.

Fotoğraf 2. I. Kurultay ve Kırım Ahalî Cumhuriyeti'nin ilanı.[11]

seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.[7] Rus idari mekanizmasında karşılıklı katılıma dayanan siyasal düzene geçildiği ve birtakım özgürlük alanlarının açıldığı bu dönemde İsmail Gaspıralı'nın görüşlerinden daha etkinleştirilmiş nitelikte devrimci özellikler sergileyen Vatan Hâdimi gazetesi ve yayıncısı Abdürreşîd Mehdî (1880-1912) dikkat çekmektedir.[8] Bu dönemde Abdürreşid Mehdi ve Vatan Hâdimi gazetesi etrafında, Ruslaştırma siyasetine karşı tutumları ile millî ve medeni kalkınmayı gerçekleştirmeyi gaye edinen devrimci fikirlerin etkisi altındaki Tatar gençleri toplanmıştır.[9] Genç Tatar (Yaş Tatar) Hareketi'nin ortaya çıkışı bu devrede gerçekleşmiştir.[10]

Yukarıda işaret edilen siyasi ve sosyal atmosfer, müşterek paydası millî istiklal geleneğine bağlılık olan ve Kırım Tatar tarihinin siyasi geleceğini şekillendirecek nesillerin mayalanmasını sağlamıştır. Nitekim 1917 Bolşevik Devrimi'nin buhranlı günlerinde temelleri önceden atılmış olan aydın kadrolar sayesinde Kırım Tatarları, Numan Çelebi Cihan (1885-1918) önderliğinde ilk demokratik Türk Cumhuriyeti olan Kırım Ahalî Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Böylece Kırım Hanlığı'nın sükûtundan sonra zamanın ve mekânın koşullarına intibak eden tarzda millî irade ikinci kez ortaya

7 *Milli Fırka ve Kırım Yakın Siyasi Tarihi,* Yay. Haz: C. Kırgız, H. Aydın, M. Togay, M. Akçora, T. Ergen, Semih Ofset, Ankara 2013, s. 5.

8 Mustafa Kırımoğlu, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihçesi,* Çev: H. Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 6-7.

9 *Milli Fırka ve Kırım Yakın Siyasi Tarihi,* s. 5-6.

10 Kırımlı, *a.g.e.*, s. 87-88.

11 Kırım Tatarları, kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyan ilk Türk devletidir. Fotoğrafta, Şefika Gaspıralı (milletvekili ve başkanlık divanı üyesi) ile parlamentoya seçilen diğer Tatar kadınları İlhamiye Tohtar, Hatice Avcı, Ayşe İshakova bulunmaktadır.

konmuştur.[12] 26 Kasım 1917 tarihinde açılan Kırım Tatar tarihinin I. Kurultayı yeniden siyasi merkez kimliğini kazanan Bahçesaray'da toplanmış ve kurucu meclis işlevi görmüştür.[13]

Kurultay, aynı zamanda Türk dünyasında demokratik seçim uygulamasının ilk örneğini temsil etmesi bakımından hususi bir karakter taşımıştır.[15] Bunun yanı sıra Kurultayın hazırlık süreci ve kurulan Kırım Tatar Millî Hükûmeti, bünyesinden Türk dünyası kadın hareketinin öncü figürü Şefika Gaspıralı (1886-1975) ismini çıkarmıştır.[16] Kırım Tatar tarihinin bu kritik döneminde Şefika Gaspıralı kadın komitelerinin teşkil edilmesinde, kadın hareketinin teşkilatlı bir yapıya kavuşmasında verdiği önemli hizmetler vasıtasıyla kadınlara siyasi faaliyetlere aktif katılım sağlaması yolunda rehberlik eden hizmetlerde bulunmuştur.[17] Nitekim Kırım genelinde yapılan Kurultay seçimlerinde Tatar kadınları da seçme-seçilme hakkına sahip bireyler olarak siyasi platformda temsil edilmiştir. Şefika Gaspıralı bu seçimlerde birden fazla seçim bölgesinden aday gösterilerek Gözleve'den milletvekili seçilmiştir.[18]

Millî Hareket'e yön veren kadrolar "Kırım, Kırımlılarındır!" ilkesine bağlılığı benimsemişlerdir.[19] Kurultay 13 Aralık 1917 tarihinde kurucu meclis statüsü kazanmasının ardından kurulan Millî Hükûmet'in yönetim organları ve kadrosu aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Hükûmet Başkanı ve Adliye Müdürü: Numan Çelebi Cihan.
- Harbiye ve Hariciye Müdürü: Cafer Seydahmet.
- Diniye Müdürü: Seydahmet Şükrü.
- Maarif Müdürü: İbrahim Özenbaşlı.
- Maliye ve Vakıf Müdürü: Seydcelil Hattat.[20]

Bütün bu gelişmeler, Kırım'daki Rus basını tarafından bir tehdit algısı oluşturacak minvalde kamuoyuna yansıtılmıştır. Aynı devrede Akmescit'te önceden valilik binası olarak kullanılan devrim döneminde ise Kırım'daki tüm partilerin toplandığı Narodnıy Dom (Halkevi) meselesi gündeme gelmiştir. Partilerin binayı boşaltmamakta ısrarcı tutumu sonucu Numan Çelebi Cihan, Narodnıy Dom'un hükûmet binası olarak kullanılmak üzere millî askerî kuvvetlerce işgal edilmesi kararını

Fotoğraf 3. Şefika Gaspıralı[14]

12 Kamelya Tekne, *V. Yelagin'e Göre İnkılâp Yıllarında Kırım Tatarlarının Millî Hayalleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2021, s. 13-14.
13 Tekne, a.g.e., s. 45.
14 Kırım Haber Ajansı. https://www.qha.com.tr/kirim/turk-kadin-hareketinin-oncusu-sefika-gaspirali-137-dogum-yil-donumu-479854. Erişim Tarihi: 14.05.2024.
15 Hakan Kırımlı, "Kırım (Rus İdaresi Dönemi)", s. 459.
16 Şengül Hablemitoğlu, *Necip Hablemitoğlu, Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 290-291; Kerim Yund, "Gaspıralı Şefika", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.III,* Dergah Yayınları, İstanbul 1979, s. 289.
17 Hablemitoğlu, Hablemitoğlu, a.g.e., s. 214-216.
18 A.g.e., s. 244-245.
19 Kırımal, a.g.e., s. 108. Ayrıca bu konuda içeriğinde Kırım Tatar siyasi tarihinde bağımsızlık yolunda atılan etkili adımları işlemesi ve gelişmelerin hemen akabinde (1918) yazılması bakımından kıymetli detaylar barındıran bir eser de Osman Kemal Hatif'e aittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Kemal Hatif, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet – 1917 Kırım Tatar Millî İstiklâl Hareketinin Hikâyesi,* Haz.: H. Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
20 A.g.e., s. 128.

Fotoğraf 4. 1917 Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın Yolbaşçıları: Seyit Celil Hattat, Hasan Sabri Ayvaz, Numan Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet Kırımer[26]

almıştır.[21] Bu kararın uygulamaya geçirilmesi üzerine Rus partileri hareke-te geçmiş, Kırım Milletler Mümessilleri toplanarak bütün amele ve asker şurası tüm ameleye işlerini terk etme çağrısında bulunmuştur. Bu gergin siyasi ortamda Kırım Tatarları aleyhine tahrik üst düzeye çıkmıştır.[22] Millî Hükûmet'in zor duruma düşmesi Çelebi Cihan'ın istifasıyla sonuçlanmış ve siyasi ortam bir süreliğine sükûnete kavuşmuşsa da 18 Ocak 1918 ta-rihinde Bolşeviklerin Kırım'a başlattıkları çıkarma 26 Ocak 1918 tarihin-de tamamlanmıştır.[23] Bu dönemde yaşanan mücadeleler esnasında Millî Hükûmet'in sahip olduğu askerî birimlerin müdahalesi yetersiz kalmıştır. Çelebi Cihan, Akyar Sovyeti'nin Başkanı Jan Müller'in talimatıyla tevkif edilerek Akyar'a sevk edilmiştir.[24] 23 Şubat 1918 tarihinde Akyar hapisha-nesinde şehit edilmiştir.[25]

Bolşeviklerin Akmescit'i işgal ederek Kurultay üyelerini tutukladıkla-rı, yağma-talan hareketine giriştikleri bu ortamda Cafer Seydahmet Bey (1889-1960) Kırım'dan ayrılarak İstanbul'a geçmek durumunda kalmıştır.[27]

Kurultay hükûmetinin yıkılmasıyla Kırım'da ilk Bolşevik idare kurul-muştur. İsmail Kerimcanov'un yönetiminde Müslüman İşleri Komiserli-ği kurularak komiserlik adına çalışacak geçici bir heyet teşkil edilmiştir.[28] Bolşeviklerin Kırım'da fazla tutunamadıkları bu dönem 24 Nisan 1918 tarihinde Alman ordusunun Kırım'a girmesiyle son bulmuş ve 4 Haziran 1918 tarihinde Kırım'a gelen General Süleyman Sulkiewicz, Almanya'nın nezaretinde Kırım hükûmetini kurmuştur.[29] Almanya ve müttefikleri, Ekim 1918 tarihinde I. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş ve Almanlar Kırım'dan çe-kilmiştir. Kasım 1918 tarihinde Süleyman Sulkiewicz istifasını vermiş ve bir Karay Türkü olan Solomon Krym, Beyaz Ordu'nun lideri olan Ge-neral Denikin'in desteğini alarak 16 Kasım 1918 tarihinde hükûmetini

21 A.g.e., s. 150.
22 Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar,* Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1993, s. 273-274.
23 Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk –Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını),* Baha Matbaası, İstanbul 1980, s. 190-191.
24 Osman Kemal Hatif, "Çelebi Cihan Efendi Merhum", *Kırım Mecmuası*, S. 1, 1334/1918, s. 14.
25 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 193.
26 Ufuk Aykol (https://x.com/ufkaykol/status/908439915054223365/photo/1) (Erişim Tarihi: 14.04.2024).
27 *A.g.e.*, s. 200.
28 *A.g.e.*, s. 194-196.
29 *A.g.e.*, s. 203- 208.

Fotoğraf 5. Numan Çelebi Cihan (sağda) ve Cafer Seydahmet Bey (solda)

kurmuştur.[30] 1919 yılının Nisan ayında Bolşevikler, Kırım'ı ikinci kez işgal etmişlerdir.[31] Denikin ordusu dağılmış ve Solomon Krym Hükûmeti de düşmüştür.[32] İkinci Bolşevik idaresi döneminde Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiş ve Kırım Revkom'unun (Devrim Komitesi) başkanlığına Lenin'in kardeşi Dimitri Ulyanov tayin edilmiştir.[33] Ancak bu kez de General Wrangel'in Kafkasya'daki askerî gücü karşısında yenilgiye uğrayan Bolşevikler kuşatılmış durumda kalmamak adına Kırım'dan çekilmek durumunda kalmışlardır.[34] 1920 yılının başlarında Beyaz Ordu

30 *A.g.e.*, s. 219.
31 Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, Çev: E. B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 184.
32 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 222.
33 Fisher, *a.g.e.*, s. 184.
34 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 223.

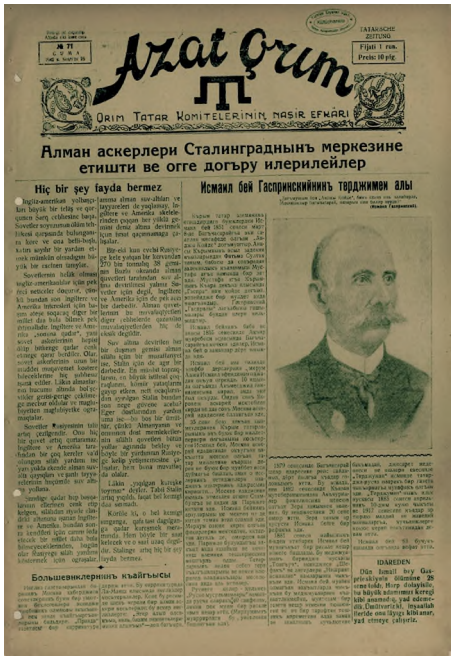
Fotoğraf 6. Veli İbrahim[40]

idaresinin son temsilcisi olan General Wrangel, Kırım'da Denikin'in yerini almıştır.[35] Kasım 1920 tarihinde Bolşevikler Kırım'ı son kez işgal ederek idarenin başına da Macar komünist Béla Kun'u getirmişlerdir.[36] Béla Kun idaresinin Kırım Tatarlarına karşı uyguladığı sert sindirme siyasetine tepki olarak Yeşiller Hareketi doğmuştur. Yeşiller, Kırım Tatarlarının, Béla Kun idaresinin kendilerine karşı gösterdiği zorbalığa karşı tepki olarak Kırım'ın dağlık mıntıkalarına çekilerek ve baskınlar düzenleyerek mücadele eden bir hareket tarzını benimsemiştir.[37] Sovyet hâkimiyetinin kendisini yeterince sağlam hissetmediği bu dönemde meydana gelen bu kargaşa ortamına son vermek amacıyla 18 Ekim 1921 tarihinde Lenin'in imzaladığı kararname ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (RSFSC) bir parçası olarak Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur (KMSSC).[38]

Kırım, 1921-1941 yılları arasında Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti resmî adıyla Sovyetler Birliği'nin bir parçası statüsünde varlığını sürdürmüştür.[39] Sovyet halklarını dayanışmaya teşvik etmek noktasında Lenin, milliyetler politikası istikametinde mahallî mesai arkadaşlarının seçiminde millî komünistlerden faydalanma yoluna gitmiştir. Millî komünistler, önceki millî partilerin Bolşevik iktidarı ile iş birliğini kabul etmiş olan sol kanadına mensup kimseler ya da sosyal ve millî bağımsızlık mücadelesinin şuuruna sahip mahallî komünistlerdir.

Kırım'da bu tanımlamaya uyan Veli İbrahim, KMSSC Merkezi İcra Komitesi Başkanı olarak tercihen seçilmiştir.[41] Lenin'in "Doğu'nun Meşalesi" olarak nitelendirdiği[42] ve Sovyet tipi Türk Cumhuriyeti olma noktasında bir tatbik sahası olan KMSSC döneminde Veli İbrahim, 1924-1928

35 Fisher, *a.g.e.*, s. 185; Ülküsal, a.g.e., s. 226.
36 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 227.
37 Fisher, *a.g.e.*, s. 190; Ülküsal, a.g.e., s. 227.
38 "Krımskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika (Krım)", *Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya*, Tom 35, Moskva 1937, s. 318; Kırımoğlu, a.g.e., s. 9.
39 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 176-177; Fisher, *a.g.e.*, s. 185.
40 Kırım Haber Ajansı (https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/92-yil-once-bugun-veli-ibrahim-sovyet-rejimi-tarafindan-sehit-edildi-198515) (Erişim Tarihi: 14.04.2024).
41 Patrik Von zur Mühlen, *Gamalhaç ile Kızılyıldız Arasında*, Çev: E. B. Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984, s. 8-9.
42 Kemal Özcan, *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 25.

Azat Qırım

Qırım Tatar Komitelerinin nasir efkârı

Алман аскерлери Сталинградныңъ меркезине етишти ве огге догъру илерилейлер

Hiç bir şey fayda bermez

Исмаил бей Гаспринскийниңъ терджимеи алы

Большевикларныңъ кьайгысы

Şekil 2. Almanya'nın Kırım'ı işgali sırasında yayımlanan Azat Kırım gazetesinin 25.09.1942 tarihli sayısı

yılları arasında önemli bir siyasi aktör olarak yönetimde bulunmuştur. Veli İbrahim'in yönetim yılları ise Bolşevik ideolojiye yönelim görüntüsü vermiş olsa da Kırım Tatarları için arzu edilen millî hedeflere ulaşma çabası gösteren bir politika takip edilmiştir.[43] Söz konusu politika Veli İbrahim'in Kırım'daki konumunun bir tehdit algısı olarak görülmesine sebep olmuş, haksız itham ve iftiralarla yapılan operasyonel bir yargılama sonucu 9 Mayıs 1928 tarihinde cezasının infaz edilmesine sebep olmuştur.[44]

II. Dünya Savaşı yıllarının yıkıcı koşulları Türk dünyasının genelinde olduğu gibi Kırım Tatarlarının da etkilendiği bir süreç olmuştur. Kırım, savaş sırasında Alman işgali altında kalmış ve Almanların çekilmesinin ardından Kırım Tatarları 18 Mayıs 1944 tarihinde anayurtlarından, belirlenen zorunlu iskân bölgelerine sürgün edilmişlerdir.[45] Yarımadadaki Kırım Tatar kimliğini ortadan kaldırmaya yönelik bu hareketin gerekçesi olarak, II. Dünya Savaşı sürecinde Alman işgali altında kalınan dönem sırasında Tatarların Almanlarla iş birliği yaptığı şeklindeki gerçek dışı bir iddiaya dayandırılmıştır.[46] Kırım Tatarları için acı neticeler veren bu sürecin ardından Kırım 1954 yılında Rusya'dan ayrılarak Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası hâline gelmiş ve 1956 yılından itibaren anayurda dönüş hakkını elde edebilmek amacıyla girişilen uzun soluklu bir mücadele süreci başlamıştır.[47] Nitekim SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun 28 Nisan 1956 tarihli kararnamesine göre, "*Tatar milletine mensup olup daha önceden Kırım'da yaşamış olan vatandaşlar ve aile üyeleri de diğer Sovyetler Birliği vatandaşları gibi iş ve pasaport kanunları hususlarında yürürlükte olan yasalar gereğince Sovyetler Birliği'nin bütün bölgelerinde çalışma ve yerleşme hakkına*" sahip olmuşlardır.[48] Kararnamenin anlamı, doğrudan gözetim altında yaşama uygulamasının kalkması olup Kırım Tatarlarının vatanlarına geri dönme hakkını elde etmesini sağlamamıştır.[49] Aynı makamın 5 Eylül 1967 tarihli kararnamesi ile Kırım Tatarlarının haksız yere suçlanarak sürgün edildiği itiraf edilmiştir.[50] Elbette anayurda avdet süreci kararnamede belirtildiği kadar kolay gerçekleşmemiştir. İlgili makamlara bireysel ve kolektif dilekçelerin gönderilmesi ve halk temsilcilerinin görüşmeleri, teşebbüs gruplarının oluşumu ve faaliyetleri, "samizdat" yayınları geri dönüş mücadelesinin aşamalarının birer parçası olmuşlardır.[51] Sonuç olarak 1950'li yıllardan itibaren anavatana avdet etmek ve aynı zamanda millî haklarını geri kazanmak maksadıyla şekillenmeye başlayan Millî Hareket, 26-30 Haziran 1991 tarihinde Akmescit'te toplanan II. Kurultay ile teşkilatlı bir yapıya kavuşmuştur. Kurultay'da alınan kararla Kırım'da yaşayan Tatarların en yüksek temsil organı olarak Kırım Tatar Millî Meclisi (KTMM) kurulmuştur.[52]

MILLÎ HAREKET VE KIRIM DAVASINA HİZMET EDENLER

Kırım Hanlığı'nın siyasi mevcudiyetinin sona erdiği 1783 yılı Kırım istiklâl davasının miladıdır. Diğer bir ifade ile Kırım istiklâl davası 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Ruslar tarafından ihlali ile başlamıştır.[53] Tarihi safahat içindeki gelişmelerin de işaret ettiği gibi Kırım Tatarlarının bu tarihten itibaren bağımsız Kırım idealini zihinlerde canlı tuttukları ve

43 Kamelya Tekne, "Sovyet Kırım'da Veli İbrahim Yılları", *History Studies*, 12/5, 2020, s. 2655-2656.
44 A.g.m., s. 2665.
45 Fisher, *a.g.e.*, s. 235-236.
46 Kemal Özcan, *Vatana Dönüş. Kırım Türklerinin Sürgünü ve Millî Mücadele Tarihi (1944-1991)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002, s. 20-21.
47 *A.g.e.*, s. 107.
48 *A.g.e.*, s. 136-137.
49 Kırımoğlu, *a.g.e.*, s. 12.
50 Özcan, *a.g.e.*, s. 136-137.
51 Kırımoğlu, *a.g.e.*, s. 12-14.
52 KTMM, 1991'de II. Kırım Tatar Millî Kurultay'nın ilk toplantısında alınan kararla kurulmuş olup Kırım Tatarlarının en yüksek temsil ve karar organıdır. Elvedin Çubarov, "Ekinci Qurultay", *Qırım Tarihi*, Tezis Neşriyatı, Aqmescid 2009, s. 188-189.
53 Kırımlı Cafer Seydahmet, "Kırım İstiklâl Davâsı", *Emel*, S. 12, 1930, s. 117.

sosyo-politik koşulların imkân verdiği ölçüde millî ideale yön veren adımlar attığı görülmektedir.

Kırım Tatarları 1783-1917 yılları arasındaki Çarlık rejimi boyunca siyasi, idari, sosyal, kültürel, ekonomik bağlamda tahripkâr politikalara maruz kalmıştır. Bu durum Tatarların özellikle ilhakı takip eden ilk yüzyıl boyunca kitleler hâlinde anayurtlarından göç etmesine sebep olurken boşalan topraklara kolonizasyon politikası gereği Rus yerleşimciler iskân edilmiştir.[54] Tatar göçleri, 8 Nisan 1783 tarihinde Grigori Potemkin tarafından halka ilan edilen vaat niteliğindeki bildiride belirtilen esasların aksi yönde sergilenen gayrisamimi tutum karşısında edilgen bir protesto ve tepki olarak telakki edilebilir.[55] Uzun bir zaman dilimine yayılan bu buhranlı sürece son veren gelişme İsmail Gaspıralı'nın Kırım Tatarlarının millî geleceğine dair fikirleri doğrultusunda inşa ettiği matbuat ve millî mektep alanlarında atmış olduğu adımlardır. İsmail Gaspıralı uzun zamana yayılan baskı ve Ruslaştırma politikasının yıkıcı etkisinin görüldüğü temel alanlardan biri olarak dil birliği meselesini tespit etmiştir.[56] Dil birliği meselesini tespit ederek başlattığı yayıncılık (Tercüman gazetesi) faaliyetlerinin bir açılımı niteliğinde reformist yaklaşımla kurmuş olduğu usûl-i cedîd mektepleri ile fikir dünyasını tatbik sahasına dökmüştür. Bu sayede millî mesele şuruna sahip ve millî ideali gerçekleştirmek gayesiyle hareket eden nesillerin zeminini oluşturmuştur. Bu anlamda, 10 Nisan 1883 tarihinde yayın hayatına başlayan Tercüman gazetesi, Millî Hareket'in ilk yayın organı olarak kabul edilebilir.

Kırım Tatar gençliği üzerinde iz bırakan isimlerden biri de Karasubazar'da öğretmenlik yapan Abdürreşid Mehdi olmuştur. Abdürreşid Mehdi, devrimci fikirleri destekleyen görüşleri ekseninde Rus çevreleriyle temas kurmuş ve aynı çizgideki Rus gazetelerinde makaleleri yayımlanmıştır. Halk nezdinde kazandığı tanınırlık onun 1906 yılında Karasubazar Belediye'sinde önce başkan yardımcısı, ertesi yıl da belediye başkanı seçilmesine vesile olurken, 1907 yılında II. Rusya Duması'na Kırım'ın bağlı bulunduğu Tavrida eyaletinden milletvekili seçilmiştir. Bütün bu faaliyetleri arasında Kırım'da Tercüman'dan sonra yayımlanan ikinci Türkçe gazete olan Vatan Hâdimi gazetesini yayın hayatına kazandırmıştır. Zaman içerisinde etrafında kendisi gibi Tatar Öğretmen Okulu mezunu olan gençlerin toplanmasıyla Genç Tatar (Yaş Tatar) Hareketi ortaya çıkmış ve Vatan Hâdimi bu kadronun resmî yayın organı hâline gelmiştir.[57]

Abdürreşid Mehdi'nin yayıncısı olduğu Vatan Hâdimi gazetesinin Kırım gençliği üzerinde önemli etkileri olmuştur. Abdürreşid Mehdi siyasi yazılarının içeriğinde özellikle toprak meselesinin Tatar toplumu açısından önemine vurgu yapmıştır. Genç yaşta vefat eden Abdürreşid Mehdi'nin ardından fikri takipçileri olan Kırım gençliği gerek edebî yolla gerekse siyasi hayatın içinde varlık göstererek millî meseleleri canlı tutmuşlardır.[58] Kırım Tatar tarihinde ilk Rus işgali üzerinden geçen uzun bir dönemin sonunda hem İsmail Gaspıralı hem de Abdürreşid Mehdi, gençler vasıtasıyla

Şekil 3. Selim Ortay'ın Polonya'da 1936 yılında yayımlanan "Kırım İstiklâl Davası" adlı kitap kapağı

54 Ahmet Özenbaşlı, *Çarlık Hâkimiyetinde Kırım Faciası*, Çev: İ. Otar, Eskişehir 2004, s. 26-27; Kırımlı, *a.g.e.*, s. 12.
55 Özenbaşlı, *a.g.e.*, s. 25-26, 46.
56 Kırımlı Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, Haz: R. Bakkal, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 42.
57 Hakan Kırımlı, "Abdürreşîd Mehdî (1880-1912)", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 374-375.
58 Ortay, *a.g.e.*, s. 25-26.

VATAN
VATANNI SEVMEK IMANDAN KELIR
HADİMİ
Tesis etici: «BORAZAN» ve «ALEMTAB» merkezleri, Qarasuvbazar şeheri, Qırım.
№ 1(2) Noyabr 2001 s.
Gazet 1906-1908 basıla edi, 2000 s. ğayrıdan çıqıp başladı.

Fotoğraf 7. Abdürreşid Mehdi[59] ve Vatan Hâdimi gazetesi[60]

millî akımın yayılmasında ve Tatar toplumu üzerinde millî bilinç kazanma, haklarının ve istiklal olgusunun öz farkındalığını yaratma gibi derin bir rol oynamışlardır.

Kırım davasının dönüşüme uğrayarak kurtuluş hamlelerinin atılmasında, gerek İsmail Gaspıralı'nın fikrî mirasçıları gerekse Genç Tatar Hareketi tarihî bir rol üstlenmişlerdir. Bu noktada millî şuura sahip Tatar gençlerinin İstanbul'da geçen tahsil yılları dikkate değer dönemlerden biridir. Bu dönemde değinilmesi gereken noktalardan biri 1908 yılında İstanbul'da kurulmuş olan Kırım Talebe Cemiyeti'dir. Cemiyet bünyesinde Kırım'ın farklı köşelerinden gelerek Osmanlı topraklarında yükseköğrenim gören Kırımlı gençleri birleştirerek Bolşevik Devrimi yıllarında kritik roller üstlenecek olan kadroları barındırmıştır. Kırım Talebe Cemiyeti'nin kurucuları olan bu isimler Numan Çelebi Cihan (Başkan), Cafer Seydahmet (Kâtip) ve Alimseyid Cemil'dir (Muhasip).[61] Meşru bir teşkilat olan Kırım Talebe Cemiyeti'nin millî gayesi, Cafer Seydahmet Bey'in anlatımıyla "*Kırım gençliğini bir iman etrafında birleştirmek ve düşüncelerini millet ve memlekete yöneltmekti.*"[62] 1909 yılında ise Numan Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Yakup Kerçi, Ahmet Şükrü, Habibullah Odabaş ve daha birkaç kişiden oluşan Kırımlı gençler, Vatan Cemiyeti adında gizli bir siyasi teşkilat kurmuşlardır. Sadece güvenilir ve sınanmış kişilerin dâhil edildiği ve 1917 yılına kadar varlığını sürdüren cemiyet, yapısı itibarıyla Kırım'daki Millî Hareket'in gelecekteki siyasi temelini atmıştır.[63] Cemiyet ilk etapta şapirografla basılmış beyannameleri Kırım medreselerine, Kırım Müftülüğü'ne, Kırım'daki aydınlara ve ahaliye göndermek suretiyle sesini duyurmuştur. Fakat bir müddet sonra bu yöntemin tatmin edici olmaktan çıkmasıyla müstakil yayınlar neşretmeye başlamışlardır. Bunlardan biri, Cafer Seydahmet'in Şehab Nezihi müstear adını kullanarak İstanbul'da yayımladığı "Yirminci Asırda Tatar Millet-i Mazlûmesi" adlı eseridir.[64] Millî şuuru canlı tutmaya yönelik bir içerikle kaleme alınan eserin Kırım gençliği üzerinde yarattığı heyecanın göstergelerinden biri eserin birtakım gizli yöntemlerle Kırım'a sokulup dağıtılması olmuştur. Ancak İstanbul'daki Rus sefiri Çarikov eserin yazarını Hâriciye Nazırı Rıfat Paşa'dan istemiş hatta Tanin gazetesi müellifin tevkif edileceğini duyurmuştur.[65] Aynı dönemde yayımlanan bir başka eser Abdülhâkim Hilmi'nin "Kırım Tarihi" adlı çalışmasıdır. "Kırım Tarihi" yeni bir eser olmayıp Halîm Giray'ın eseri "Gülbün-ü Hânân" (Hanlar Tarihi) adlı

59 Vatan Kırım web sayfası. https://www.vatankirim.net/abdurresid-mehdi-1196/ (Erişim Tarihi: 14.04.2024).
60 ЕНЦИКЛОПЕДІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ / *Modern Ukrayna Ansikopledisi* (https://esu.com.ua/article-32475) Gazeteye dair detaylar için
61 Mustafa S. Kaçalin, "Nûman Çelebi Cihan (1885-1918)", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 234-235; Kırımer, a.g.e., s. 58-59.
62 "Cafer Seydahmet Bey'in 25 Yıllık Yubileyi", *Emel*, S. 11-12, 1935, s. 86.
63 Kırımer, *a.g.e.*, s. 59-60; "Cafer Seydahmet Bey'in 25 Yıllık Yubileyi", s. 86-87.
64 Ayrıntılı bilgi için bkz., Şehab Nezihi, *Yirminci Asırda Tatar Millet-i Mazlûmesi*, Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1328 (1910).
65 "Cafer Seydahmet Bey'in 25 Yıllık Yubileyi", s. 86-87.

esere birtakım ilaveler yapılmak suretiyle İstanbul'da Osman Cûdi tarafından basılmıştır.[66] Ayrıca bu dönemde tahsil hayatına İstanbul'da devam eden Kırımlı gençlere ait hikâye ve şiirlerin toplandığı "Yaş Tatar Yazıları" başlıklı bir yayın daha mevcuttur. Numan Çelebi Cihan'ın meşhur "Karılgaçlar Duası"[67] adlı hikâyesi de bu eserde yer almıştır.[68]

Millî Hareket'in dışa vurumu, Şubat Devrimi ile başlayan siyasi gelişmelerin istikameti doğrultusunda 1917-1918 yıllarında kendini göstermiştir. Kırım Tatarları devrim yıllarının koşullarında bağımsız bir yönetim iradesi ortaya koymayı başarmıştır. Gerek tarihî aktarımın bir sonucu olarak hür ve müstakil Kırım Hanlığı'na mensubiyet gerekse Tercüman'ın Türklük ve İslamcılık mefkûreleri ile Vatan Hâdimi'nin güçlü bir tonda değindiği içtimai meseleleri içselleştirmiş kadroların varlığı söz konusu yönetim iradesinin alt yapısını oluşturmuştur.[69] Diğer taraftan Millî Hareket'in geleceğinde rol oynayan isimler Rus ve Türk (Meşrutiyet döneminin siyasi aktörleri) devrimcilerinin tecrübelerinden de etkilenmişlerdir.[70] Kırım Tatarları bu dönemde Millî Fırka adını taşıyan ve Cafer Seydahmet'in ifade etmiş olduğu üzere istiklalci ruha sahip bir siyasi parti teşkilatına da sahip olmuştur.[71] Ayrıca Kırım Ahalî Cumhuriyeti'nin ilan edildiği Kurultay Hükûmeti döneminde bilgilendirme ve kamuoyu oluşturma eğilimi ile "Millet", "Golos Tatar" (Tatar Sadası) ve "Kırım Ocağı" adlı gazeteler vasıtasıyla basının gücü de kullanılmıştır. Yayın hayatına 27 Haziran 1917 tarihinde başlayan Millet gazetesi Kurultay Hükûmeti'nin resmî yayın organı olup Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi'nin temsil ettiği fikirlerin okurlarla buluşmasını sağlamıştır.[72] Bir diğer önemli yayın yine Kırım Müslümanları Merkezi İcra Komitesi'nin yayın organı olup Rus dilli ahaliyi siyasi gelişmeler hakkında bilgilendirmeye yönelik 22 Temmuz 1917 tarihinde yayın hayatına başlayan ve Rusça yayımlanan Golos Tatar gazetesidir.[73]

Aynı dönemin yayınlarından biri olan Kırım Ocağı gazetesi ise 30 Haziran 1917 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazete siyaseten Millî Fırka içerisinde azınlık durumunda kalan ancak sol kanadı teşkil eden parti temsilcilerinin yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Kırım Tatar dilinde Arap harfleriyle basılan gazeteyi neşredenler her ne kadar sağ gruptaki siyasi temsilcilerin bazı fikir ve hareketlerini eleştirseler de bütünüyle Bolşevik anlayışa sahip olmayıp millî ideale sahiptiler.[75] Bu suretle 8 Nisan 1783 tarihinde Rusya İmparatorluğu'nun Kırım Tatar tarihinde açtığı yara 1917 yılında Kırım Ahalî Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle geçici olarak kapanmıştır.[76] Ancak Kırım'ın Bolşeviklerce işgali sonucu Millî Hareket'in önderi olan Numan Çelebi Cihan'ın şehadeti, Kurultay üyelerinin tutuklanması, yağma-talan hareketlerine maruz kalınması kısa süren bağımsız bir dönemin kapanmasına sebep olurken yeni bir mücadele sürecinin başlangıcı olmuştur.

Dönemin kaotik siyasi ortamında Millî Hareket'in yeni önderi Cafer Seydahmet Kırım'dan ayrılarak İstanbul'a geçmeyi başarmış ve Kırımlılar

Суббота. 9 сентября 1917 г.
ГОЛОСЪ ТАТАРЪ
Еженедѣльный органъ Временнаго Крымско-Мусульманскаго Исполнительнаго Комитета.
Да здравствуетъ Федеративная Демократическая
РЕСПУБЛИКА!
Цѣна 15 коп.
ПОСЛѢДНІЙ РЕЙСЪ
Военное обозрѣніе
СНИМКИ СЪ НАТУРЫ.
ДАЮ УРОКИ
Отъ редакціи.

Şekil 4. Kırım Akmescit'te basılan Tatarların Sesi gazetesinin 9.09.1917 tarihli sayısı [74]

66 Ayrıntılı bilgi için bkz., Halîm Giray, *Gülbün-ü Hânân yahud Kırım Tarihi*, İstanbul 1327 (1909).
67 Karılgaç: Kırlangıç.
68 "Cafer Seydahmet Bey'in 25 Yıllık Yubileyi", s. 88.
69 Ortay, *a.g.e.*, s. 21.
70 "Cafer Seydahmet Bey'in 25 Yıllık Yubileyi", s. 86.
71 Kırımlı Cafer Seydahmet, "Millî Fırka", *Emel*, S. 46-47, Aralık 1931, s. 526.
72 Tair N. Kirimov, Millet Cevherleri. 1917-1920 ss. *Millet Gazetasında Basılğan Edebiy-Publitsistik Eserler,* Qırımdevokuvpedneşir Neşriyatı, Simferopol 2012, s. 3-4.
73 Gayana Yüksel, "Qırımtatar Musulman İcra Komitetinin Neşirleri (Millet, Golos Tatar, Qırım Ocağı, Qırım)", *I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildirileri (31 Mayıs-4 Haziran 2004)*, Ocaq Matbaası, Simferopol 2005, s. 296.
74 Bogdan Gubernsky, "Kırım Tatar halkının ilk Kurultayı: Kilometre taşları, olaylar, kişilikler", Krym.Realii (Kırım Gerçekleri) web sayfası. 01.12.2017. https://ru.krymr.com/a/28888908.html. Erişim Tarihi: 16.05.2024.

Fotoğraf 8. Hamdi Giraybay (Kırım Haber Ajansı)

Cemiyeti Hayriyyesi üyeleri tarafından karşılanmıştır.[77] Alman ordusunun Kırım'a girmesi üzerine tekrar Kırım'a dönmüş ve kurulan yeni hükûmette Hariciye Bakanı olarak görev almıştır. Hatta bu devrede Ukrayna kuvvetlerinin Kırım'ı ilhak tehdidinin baş göstermesi ve Kırım üzerinde uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması amacıyla Almanya'ya giderek Talat Paşa'dan yardım istemiş ve ambargoyu kaldırtmayı başarmıştır. Ancak bir süre sonra Almanların Kırım'dan çekilmesi ve Bolşeviklerin Kırım'da yinelediği işgal hareketi üzerine tekrar İstanbul'a geçmiştir. Cafer Seydahmet bu devreden itibaren Kırım parlamentosunun tam salahiyetli temsilcisi sıfatıyla gerek Türkiye'de gerekse Avrupa'da kamuoyuna Kırım davasının sesini duyurmuştur.[78] Ayrıca Kırım davasını anlatabilmek adına İstanbul'da daha çok cemiyet faaliyetlerinin bir parçası olarak çeşitli temaslarda bulunmuş ve bahsi geçen temasları dönemin İstanbul gazetelerine yansıyan haberlerde yer almıştır.[79]

Cafer Seydahmet Bey, Kırım istiklal davasının ideoloğu olarak Kırım Tatarlarının günümüze gelinen çizgide bağımsızlık mücadelesinin tarihini bahsi geçen kavram üzerine temellendirmiştir.[80] Bu önder şahsiyet, muhaceret hayatındaki faaliyetleri itibarıyla Kırım davasına hizmet edecek olan yeni kadrolar oluşturarak millî siyaset alanını genişletmiş ve birikimini gençlere aktarmıştır. 1920'li yıllarda İstanbul'da tahsil gören Kırımlı talebeler olan Hamdi Giraybay, Yahya Ferit Numanoğlu, Mansur Gaspıralı gibi isimler millî ideale dayalı eğitim verdiği ilk halkayı temsil etmiştir. Bu ilk tesis edilen gurubun ardından Abdullah Zihni Soysal, Kırımlı İbrahim ve İsmail Otar kardeşler ikinci halkayı temsil etmişler ve her biri Kırım davasının gelecekteki uzantıları olarak hizmet etmişlerdir.[81] Söz konusu isimlerin biyografileri derinlemesine incelendiğinde siyasi, ilmî, kültürel, teşkilatçılık vasıflarıyla mesailerini Kırım davasına hasreden bir ömür sürmüşlerdir.[82] Diğer taraftan Cafer Seydahmet'in önderliğinde ivme kazanan Millî Hareket, Promete cephesine katılarak yeni bir ritim yakalamıştır. *Promete Hareketi*, Avrupa başkentlerinde, ağırlıklı olarak Türk illerinin temsilcilerinden (siyasi mültecilerden) oluşan ve Bolşevik karşıtı cephe oluşturan müşterek bir harekettir.[83] Fikrî temelleri Türkofil anlayışa dayanan ve koşullar gereği Moskova aleyhtarı Müslüman ve Hristiyan milletlerin müşterek çalışmasını doğuran bu hareket içerisinde, "Promete milletleri" olarak tanımlanan Azerbaycan, Gürcistan, Don, İdil-Ural, Kırım, Kuban, Şimalî Kafkasya, Türkistan, Ukrayna, İngerya ve Karelya toplulukları bulunmaktadır.[84] Bu devrede Kırım Tatar Millî Hareketi'nin geleceğinde etkin rol oynayan Edige Szynkiewicz (Edige Kırımal), Abdullah Zihni Soysal, Selim Ortay ve İbrahim Otar gibi isimler Polonya hükûmetinin Piłsudski Fonu'ndan temin edilen burslarla Polonya üniversitelerinde okumuş Kırım Tatarlarıdır.[85] Bu isimlerden Edige Kırımal 1932 yılında gelmiş olduğu İstanbul'da Cafer Seydahmet Bey ile görüşmüş, 1934 yılında Polonya'nın Wilno (Vilnius) şehrinde bulunan amcası ve aynı dönemde Polonya'daki Tatar toplumunun müftüsü Yakup Szynkiewicz'in yanına gelmiş bir süre sonra da Wilno Üniversitesi'nin Siyaset Bilimleri şubesinde tahsil hayatına başlamıştır.[86] Siyasi

75 Tahir Nureddinoğlu Kirimov, *Qırımtatar Edebiyatı ve Matbuatınıñ Ananeleri (I. Kurultay Devri)*, C. I, OOO İT Arial, Aqmescit 2016, s. 16; Yüksel, a.g.m., s. 296.

76 Tekne, *a.g.e.*, s. 53.

77 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 200.

78 Kırımal, *a.g.e.*, s. 188.

79 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 197-198.

80 Kırımlı Cafer Seydahmet, "Kırım İstiklâl Davası", s. 117-119.

81 Ömer Özcan, "Dr. Abdullah Zihni Soysal'ın Hatıratı", *Emel'imiz Kırım*, S. 46, Ankara 2004, s. 30-31.

82 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamelya Tekne, "Abdullah Zihni Soysal ve Tarihçi Kimliği Üzerine Notlar", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl.5, S. 2, 2020, s. 1-42; Sema Demirkıran, Bir Türk Münevveri İsmail Otar Bey (Hayatı ve Faaliyetleri), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

83 "Promete Meselesi", *Emel*, S. 8, 1938, s. 34.

84 Abdullah Zihni, "Promete Milletlerinin Dil Kongresi", *Emel*, S. 7, 1936, s. 16; "Promete Meselesi", s. 34.

85 A. Ahat Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 180-181.

86 Temur Kurşutov, "Âlim ve Cemaat Erbabı Edige Kırımal", *Yıldız*, №1 (216), 2014, s. 96.

merkezi Varşova olan Promete Hareketi'nin Kırım temsilciliğini, Varşova'da Şark Enstitüsü ve Yüksek Siyaset Mektebi'nde akademisyen olarak görev yapan Abdullah Zihni Bey yapmıştır.[87]

Polonya'daki yıllar ve faaliyetler esnasında Millî Hareket'e önemli katkılar sunacak isimlerden biri olan Edige Szynkiewicz (Kırımal) savaşlar arası dönemde Polonya Tatarlarının önemli bir yayını olan Życie Tatarskie (Tatar Hayatı) dergisinin yazarlarından biri olup, 22 Şubat 1937 tarihinde Wilno'da kurulan Genç Tatarlar Cemiyeti'nin başkanlığı görevini de yürütmüştür.[88] Genç Tatarlar Cemiyeti'nin açılış toplantısı, Edige Kırımal'ın Polonya'nın muhtelif bölgelerinden gelen temsilcileri karşılama konuşmasının ardından Wilno imamı İbrahim İsmail Bey'in duaları ve ardından Çelebi Cihan için bir dakikalık saygı duruşunda bulunulmasıyla başlamıştır. Yine bu açılışta Polonya Müftülüğü ve Życie Tatarskie dergisi adına editör Polonya Tatarı Stefan Tuhan Mirza Baranowski aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

> *"Açtığımız bu cemiyet gençleri ziyâ ve nura götürecektir. Cemiyetin en mühim işi kültür ve ilmi Tatarlar arasında genişletmek, İslâm esaslarını temerküzleştirmek ve altı yüz seneden beri vatanımız olan Lehistan'ı sevdirmektir. Gençlerimiz burada duvarlarımızı haritaları ve fotoğrafları ile süslemiş Türk memleketlerine ve bilhassa dünyanın en güzel memleketlerinden biri olan Kırım'a karşı besledikleri sempatilerini arttıracaklardır. Esaretin acı günlerini yaşayan mahkûm Türk illerine yardım etmek bize düşen en mühim işlerden biridir."*[89]

Polonya'daki Kırımlı gençler daha çok Varşova ve Wilno'da faaliyet göstermişlerdir. 24 Kasım 1937 tarihinde Varşova'da Kurultay Hükûmeti'nin kuruluşunun 20. yıldönümü münasebetiyle bir tören düzenlemişler ve bu törende Kırım gençlerini Selim Ortay ve Edige Kırımal temsil etmiştir. Tören münasebetiyle Selim Ortay tarafından Leh dilinde hazırlanan "O niepodległość Krymu" ("Kırım İstiklal Davası") adlı yayının tanıtımı yapılmıştır.[90] Bir başka faaliyet, Bolşevikler tarafından 23 Şubat 1918 tarihinde şehit edilen Numan Çelebi Cihan'ın hatırasını anmak üzere ölüm yıldönümü vesilesiyle Varşova'daki Şark Enstitüsü'nün Kırım şubesinde bir anma gecesinin yapılmasıdır. Bu toplantıda Kırımlı gençlerden İbrahim Otar, Kurultay Hükûmeti'nin başkanı Çelebi Cihan hakkında bir sunum gerçekleştirmiştir. Çelebi Cihan'ın hayatı, faaliyetleri ve Cafer Seydahmet Bey ile yollarının kesişmesinden Kurultay Hükûmeti'ne giden süreçte oynadığı önemli rol üzerine bilgiler paylaşılmıştır.[91]

Kırım davasının önemli bir aktörü olan Edige Kırımal'ın Życie Tatarskie dergisinde Kırımlı Yiğit müstear adını kullanarak "İran, Türkiye ve Romanya Gezisinden. İran: Tebriz'den Tahran'a", "İran, Türkiye ve Romanya Seyahatinden. İran", "Kırım Tatarlarının Geçmişi ve Bugünü", "Batı Türkistan", "İran, Türkiye ve Romanya Seyahatinden", "İran, Türkiye

Şekil 4. Abdullah Zihni Soysal'ın Polonya'da 1938 yılında yayımlanan "Kırım Tarihinden- Siyaset, Kültür ve Muhaceret" adlı kitap kapağı

87 A. Ahat Andican, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 444; Tekne, "Abdullah Zihni Soysal ve Tarihçi Kimliği Üzerine Notlar", s. 9.

88 Kamelya Tekne, "Polonya Tatarlarının Çağdaş Kimliğini Temsil Eden Süreli Yayınlardan: Życie Tatarskie (Tatar Hayatı)", *History Studies*, 13/3, 2021, s. 1039.

89 "Wilno'da Genç Tatarlar Cemiyetinin Açılması", *Emel*, S. 4, 1937, s. 22-23.

90 Ali Murza-Murzicz, "Ku wolności", *Życie Tatarskie*, S. 1, 1937, s. 10-12.

91 Ali Murza-Murzicz, "Niezapomniany bohatera", *Życie Tatarskie*, S. 9, 1937, s. 1-4.

Fotoğraf 8. Cafer Seydahmet (alt sıra ortada). Selim Ortay, İbrahim Otar ve Abdullah Zihni Soysal (üst sıra soldan, 1., 2. ve 9.). Varşova 1936

ve Romanya Seyahatinden. Tahran", "Tahran'dan Türkiye Sınırına", "Tahran", "İran Seyahatinden", "İmam Şamil-Millî Kahraman", "Japonya'da Sanayi", "Japon-Alman Paktının Arka Planı", "Mussolini'nin Siyaseti ve İslam Dünyası", "Doğu Avrupa'da Türk-Tatar Milletleri Arasındaki Millî Hareket'in Ana Hatları", "Japonya ve Mançugo71", "XX. Yüzyılın Başından Mart Devrimine Kadar İdil-Ural" başlıklı pek çok yazısı yayımlanmıştır.[92] Aynı dergide Kırımlı Arslanoğlu İbrahim müstear adını kullanan İbrahim Otar'ın "Romanya'daki Türkler" başlıklı bir yazısı ve Abdullah Zihni Bey'in Hanlık dönemi Kırım tarihi konulu çeşitli makaleleri bulunmaktadır.[93] Bununla beraber, dergi sayfalarında Kırım istiklal davasının önderi ve ideoloğu Cafer Seydahmet'in bir mektubuna da yer verilmiştir.[94] Bu anlamda Millî Hareket'in Polonya dönemi Kırım Tatarları ile Polonya Tatarlarının iş birliği yaptığı süreçlerden biri olarak değerlendirilebilir.

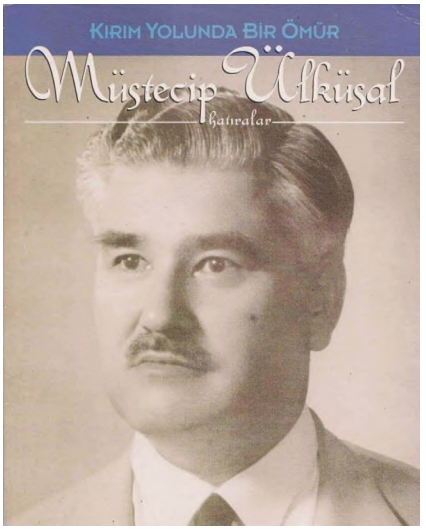
Kırım davasına hizmet eden bir başka cephe, Müstecib Ülküsal (Müstecib Hacı Fazıl) ve 1930-1940 yılları arasında Romanya'da yayımlanan Emel Mecmuası'dır.[95] Emel Mecmuası'nın yayıncısı olan Müstecib Ülküsal, daha 1918 yılında gizli surette Kırım'a geçerek milletine hizmet edebilmek amacıyla Maarif

92 Kırımlı Yigit, "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii. Persja: od Tebrizu do Teheranu", *Życie Tatarskie*, S. 5, 1934; "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii. Persja", *Życie Tatarskie*, S. 6, 1934; "Przeszłość i teraźniejszość Tatarów krymskich", *Życie Tatarskie*, S. 6, 1934, s. 6-9; "Przeszłość i teraźniejszość Tatarów krymskich", *Życie Tatarskie*, S. 7, 1934, s. 10-13; "Turkiestan Zachodni", *Życie Tatarskie*, S. 8, 1934, s. 13-14; "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii", *Życie Tatarskie*, S. 11, 1934; "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii. Teheran", *Życie Tatarskie*, S. 12, 1934; "Teheran", *Życie Tatarskie*, S. 1, 1935; "Od Teheranu do tureckiej granicy", *Życie Tatarskie*, S. 2, 1935, s. 5-6; "Z podróży do Persji", *Życie Tatarskie*, S. 3-5-6-7, 1935; "Imam Szamil-bohater narodowy", *Życie Tatarskie*, S. 5, 1935, s. 5-8; "Przemysł w Japonji", *Życie Tatarskie*, S. 5, 1936, s. 111-114; "Tło paktu Japońsko-Niemieckiego", *Życie Tatarskie*, S. 3, 1937, s. 11-13; "Polityka Mussoliniego a świat Islamu", *Życie Tatarskie*, S. 4, 1937, s. 7-9; "Zarys ruchu nacjonalnego wśród narodów tiurko-tatarskich na terenie Europy Wschodniej", *Życie Tatarskie*, S. 7, 1937, s. 3-8; "Japonia a Mandżu-Go", *Życie Tatarskie*, S. 8, 1937, s. 11-14; "Idei Ural od poczatkn XX w. do rewolucji marcowej", *Życie Tatarskie*, S. 11, 1937, s. 14-16.

93 Kirimli Arslanoglu Ibrahim, "Tiurcy w Rumunji", *Życie Tatarskie*, S. 1, 1935, s. 4-6; Dr. Abdullah Zihni Soysal, "Kultura Chanatu Krymskiego", *Życie Tatarskie*, S. 3, 1937, s. 7-10; "Kultura Chanatu Krymskiego", *Życie Tatarskie*, S. 4, 1937, s. 11-15; "Sytuacja kobiety w Chanacie Krymskim", *Życie Tatarskie*, S. 6, 1937, s. 4-8; "Sytuacja kobiety w Chanacie Krymskim", *Życie Tatarskie*, S. 7, 1937, s. 8-11.

94 "List Dżafer-bey Seydameta, leadera ruchu narodowego Krymu", *Życie Tatarskie*, S. 4, 1937, s. 10-11.

95 *Emel* dergisi, 1930-1940 yıllarında Romanya'da (önce Pazarcık daha sonra Köstence) yayın hayatına başlamıştır. Yayın hayatının ikinci dönemi Türkiye'de devam etmiştir. Önce Ankara ardından İstanbul'da 1960-1988 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Yayın hayatı bir süre sonra yeniden kesintiye uğramakla birlikte 2009 yılından itibaren Kırım Tatar Millî Meclisi Türkiye temsilcisi ve Emel Kırım Vakfı Başkanı Zafer Karatay ve Yazı İşleri Müdürü Saim Osman Karahan'ın öncülüğünde tekrar aktif hâle getirilmiştir. Günümüzde yayın hayatına devam etmekte olan dergi, Kırım Tatar tarihi, kültürü ve güncel meselelerinin aydınlatılması açısından eşsiz bir kaynaktır. Öyle ki, *Emel*'in içeriğinin zenginliği, Kırım Tatarlarına dair yapılan pek çok çalışmanın atıfta bulunduğu bir temel başvuru kaynağı niteliğinde olmasını sağlamıştır. Dergi 1 Ocak 1930 tarihinde yayımlanan ilk sayısından itibaren Türkçülük ve milliyetçilik idealini benimseyen yayın anlayışına ilaveten 15 Temmuz 1930 tarihli 14. sayısında da Kırım İstiklal Davası'nın savunucusu ve yayın organı olacağını ilan etmiştir. Bkz. Müstecib Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar*, Şafak Matbaacılık, Ankara 1999, s. 149-152.

Fotoğraf 9. Emel Mecmuası[98] ve Müstecip Ülküsal[99]

Müdürlüğü'ne yaptığı başvurusu sonucu öğretmen olarak görev yapmıştır.[96] Almanların Kırım'ı terk etmesi ile Kırım'da oluşan anarşi ve belirsizlik ortamında 1920 yılında millî mücadele atmosferindeki Anadolu'ya geçmiştir.[97] Müstecib Ülküsal 1922 yılında tekrar Romanya'ya dönmüştür. 1 Ocak 1930 tarihinde yayın hayatına başlayan Emel Mecmuası'nı kuran Müstecip Ülküsal, aynı yıl Romanya'ya yaptığı bir seyahat esnasında Cafer Seydahmet Bey ile tanışmıştır.

Böylece Emel Mecmuası, Kırım davasının sesi olmayı üstlenerek Millî Hareket'in yeni ve merkezî yayın organı hâline gelmiştir.[100] Bu önemli gelişme Romanya'da özellikle de Dobruca bölgesinde yaşayan Tatarların da Kırım davasının savunuculuğunu yapmak üzere Millî Hareket'in önemli bir kalesi olmalarını sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Kırım davasının geleceği açısından yeni bir merhalenin zeminini hazırlamıştır. Savaş yıllarında Kırım'da yaşanan Alman işgali süreci ve savaş sonrasında Sovyet gücünün geri dönüşü Kırım Tatarlarını yeni bir trajediyle karşı karşıya bırakmıştır. Alman işgali yıllarında oluşan siyasi koşullar Millî Hareket'in temsilcileri açısından Alman makamları ile temaslarda bulunarak iş birliği yapmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla 22 Ocak 1940 tarihinde Berlin üzerinden İstanbul'a geçen Edige Kırımal, Cafer Seydahmet Bey ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Aralık 1941 tarihine kadar İstanbul'da kalan Edige Kırımal, Kırım Tatarlarının Almanya'daki vekili sıfatı ile Berlin'e gitmiştir. Kırım'ın Alman işgali altında bulunduğu 1942-1944 yılları arasında gerek Kırım'da gerekse Almanya'da Kırım Tatarlarının haklarını korumaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.[101] Kırım'da Alman işgal yönetimi siyasetinin Tatarlara bir takım imtiyazlar tanıması Almanların bir bakıma kurtarıcı olarak görülmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.[102] Alman işgal

96 Giray Saynur Altuğ, *Müstecib Ülküsal (Hayatı Faaliyetleri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 28.

97 A.g.t., s. 30-31.

98 *Tarih Bilimleri* web sayfası. http://www.tarihbilimleri.com/e-kitap-kirim-davasini-turk-ve-dunya-kamuoyuna-ulastiran-emel-mecmuasi-1930-1930-1939-arasi-bazi-sayilar.html#prettyPhoto. Erişim Tarihi: 12.05.2024.

99 *Vatan Kırım* web sayfası. https://www.vatankirim.net/mustecib-ulkusal-1889-1996-93/. Erişim Tarihi: 12.05.2024.

100 Müstecib Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1976, s. 7; Altuğ, a.g.t., s. 37-39.

101 Kurşutov, a.g.m., s. 96-97.

102 Kemal Özcan, *Vatana Dönüş. Kırım Türklerinin Sürgünü ve Millî Mücadele Hareketi (1944-1991)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002, s. 32-33.

AZAT KIRIM

№ 16 (210) Çarşenbe 1944 s. Fevral 23

MİLLİY KURBANIMIZ

Çelebi Cihan

Şekil 5. Almanya'nın Kırım'ı işgali sırasında yayımlanan Azat Kırım gazetesinin 23.02.1944 tarihli sayısı

yönetiminin müsamaha gösterdiği imtiyazlı alanlar Kırım Tatar dilinde "Azat Kırım" gazetesi ve "Ana Yurt" dergisinin yayımlanması, Kırım Tatar Nefsi Müdafaa Bölükleri'nin oluşturulması, Kırım'ın çoğu şehrine yayılmış olan Müslüman Komiteleri'nin kurulması olmuştur.[103]

Yine 1941 yılında Müstecib Ülküsal Almanya'ya geçerek Edige Kırımal ile beraber Berlin'de önemli faaliyetlerde bulunmuştur.[104] Bir taraftan Kırım'da yaşanan gelişmelerin takibi ve Kırım'a geçmek için sarf ettiği çaba diğer taraftan da Almanya'nın elinde bulunan Kırım Tatar harp esirlerinin tespiti, durumu ve akıbeti konusunda resmî makamlarla görüşerek ve özel temaslar gerçekleştirerek Kırım Tatarlarının geleceğine dair girişimlerde bulunmuştur.[105] Ancak Müstecib Ülküsal'ın, Emel Mecmuası'nda yayımlanan yazılarından ötürü Almanların nazarında Türk birlikçisi, Türkiye taraftarı ve Türkçü görüşleriyle tanınan bir isim olarak Kırım'a gönderilmesinin önüne set çekmiştir. Ortaya çıkan manzara sebebiyle, bundan sonra Almanlar ile görüşmeleri Edige Kırımal'ın devam ettirmesine ve Müstecib Ülküsal'ın Türkiye'ye ailesinin yanına dönmesine karar verilmiştir.[106] Müstecip Ülküsal vize işlemlerini tamamlayarak 25 Temmuz 1942 tarihinde Türkiye'ye dönmek üzere Berlin'den ayrılmıştır. 1942 yılında Edige Kırımal'ın aldığı giriş izni ile Abdullah Zihni Soysal ve Halim Baliç Kırım Tatar heyetinin çalışmalarına katılmak üzere Almanya'ya geçmiştir.[107] 1942 yılı boyunca millî temsilcilik kurmaya gayret gösteren Almanya'daki Kırım Tatar heyetinin sayısı yarım düzineyi bulmuş ve Kırım Tatarlarının Almanya'daki temsilcileri olarak tanınmışlardır.[108] Abdullah Zihni Soysal burada Kırım'a dair propaganda amaçlı broşürler hazırlamıştır. Bunlar

103 Mühlen, *a.g.e.*, 1984, s. 186-187.
104 Ülküsal, *a.g.e.*, s. 12.
105 *A.g.e.*, s. 48-49.
106 *A.g.e.*, s. 140-141.
107 Mühlen, *a.g.e.*, s. 122.
108 *A.g.e.*, s. 122-123.

Fotoğraf 9. Müstecip Ülküsal, İstanbul, 1992 (M. Kırımoğlu arşivi)

"Kısaca Kırım Tarihi", "Altın Orda Devrinde Kırım'ın Vaziyeti", "Kırım'da Türk Kültürü", "Hanlık Devrinde Kırım'ın İçtimai Teşkilatı", "Kırım'ın Ruslar Tarafından İlhakı ve Rusya'nın Agresif Politikası ve Küçük Memleketleri Kendisine İlhakı" başlıklarını taşımakta olup Rusça ve Almanca hazırlanmıştır. Ancak propaganda bakanlığının Veneta adındaki birimi bunların Kırım Tatar diline tercüme edilmesi şartını koşması ve tercüme faaliyetinin vaktinde yetiştirilememesinden dolayı basılamamıştır.[109] Abdullah Zihni Soysal bu dönemde SS'in (SchutzStaffe)[110] Turan-Kafkasya biriminin Türkistan Çalışma Grubu'nun başkanı Reiner Olzscha ile tanışmış ve temaslarda bulunmuştur.[111] SS'in Doğu siyasetinin öne çıkan bu ismi başlangıçta Abdullah Zihni Bey'den Türkçesini ilerletmek amacıyla yardım istemiştir. Asıl niyetinin Türkistan sahasında Sovyet karşıtı faaliyetlerde bulunmak olduğu ve bu sebeple Abdullah Zihni Bey'in yapılacak olan çalışmalara katılmasını sağlamak amacını taşıdığı bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Abdullah Zihni Bey, Reiner Olzscha'ya Sovyetler Birliği dâhilinde çeşitli isimlerle anılan Türk topluluklarının nazarında ancak ortak Türk kimliği istikametinde politikalar takip etmek suretiyle sempati kazanabileceklerini telkin etmiş ve uygulanması gereken bir program da tavsiye etmiştir. Bu program Türklerin tek bir teşkilat etrafında toplanmaları, müşterek bir gazetenin yanı sıra millî neşriyatlarda bulunmaları, Türk ve Müslüman askerlerinin tek elden idare edilmesi, komuta kademesindeki askerlerin genç aydınlardan oluşması ve bunlara Almanlar tarafından askerî eğitim, Türk illerinin temsilcileri tarafından da Türkçülüğe dair ideoloji dersleri verilmesi gerektiği gibi hususlar içermektedir. Reiner Olzscha tarafından kabul gören bu hususlardan hayata geçirilmeye çalışılan ilk husus "Türk Birliği" gazetesinin yayın hayatına başlaması girişimi olmuştur.[112] Kısaca ifade etmek gerekirse Abdullah Zihni Bey ve Edige Kırımal, Kırım Tatar harp esirlerinin durumu, Kırım'daki demografik yapıyı Tatar Türklerinin lehine çevirmek üzere Litvanya, Beyaz Rusya, Romanya'da yaşayan Kırım Tatarlarının Kırım'a yeniden iskânını sağlamak ve muhaceretteki Kırım heyetinin Kırım Tatar halkı ile irtibatını temin etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.[113] Kasım 1942 tarihinde Edige Kırımal ve Halim Baliç Kırım'a giderek burada yaklaşık bir ay kalmışlardır.[114] Akmescit'te Kırım'daki millî faaliyetleri düzenleyen Kırım Tatar komitelerinin de merkezi sayılan Müslüman Komitesi'nin üyeleri ile görüşmüşlerdir.[115] Ancak Kırım'da geçen bir aylık zaman zarfında Almanlar ile yapılan temaslardan önemli bir sonuç elde edememişlerdir.[116] Ocak 1943 tarihinde Doğu Bakanlığı Berlin heyetini Kırım Tatarlarının millî temsilciliği olarak tanıması resmî bir statü kazanmasını sağlamıştır.[117] Kırım Tatar Millî Temsilciliği'ne bağlı isimlerden bazıları ise Kerim Tohtar, Seydali Mangıtlı, Sadrettin Tamalı, Bilal Aktay, İsa Mustafa, Abdullah Karabaş, Abdullah Çorgunlu, Bekir Ağa, Şahmurat

109 Özcan, "Dr. Abdullah Zihni Soysal'ın Hatıratı" , s. 35-36.
110 Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (Nazi Partisi) Askerî Polis Örgütü.
111 Mühlen, *a.g.e.*, s. 101, 141-142; Özcan, a.g.m., s. 36.
112 Özcan, a.g.m., s. 36-37.
113 Mühlen, *a.g.e.*, s. 123.
114 Memet Muyeddin Sevdiyar, "Qırım Nemse İşgali Devri", *Birlik*, II/4, New York 2001, s. 19-20; Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, s. 301.
115 Müstecib Ülküsal, "Dr. Mustafa Edige Kırımal'ı Kaybettik", *Emel*, S. 118, 1980, s. 3.
116 Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını),* s. 301.
117 Mühlen, *a.g.e.*, s. 124-125.

Fotoğraf 10. Edige Kırımal'ın mezarı, Münih Almanya, 2003 (M. Kırımoğlu arşivi)

Ağa ve sonradan katılan Mehmet Muyeddin Sevdiyar'dır.[118] Ayrıca çalışma kampında çalışan yüksek tahsilli bir Kırım Tatarı olan Mecit Sükuti Edige Kırımal vasıtasıyla buradan çıkarılmıştır.[119] Kırımal tarafından Avusturya'nın Graz şehrine Kırım temsilcisi olarak tayin edilmiştir. Kendisi de esir kamplarından gelmiş olan Sükuti, kamplarda işçi olarak çalışan Kırım Tatarlarını Alman iş bulma teşkilatı ve mahkemelerinde korumakla ilgilenmiş ve bu konularda başarılı olmuş, yardımları dokunmuştur.[120]

Almanlar her ne kadar yukarıda belirtilen hususlarda birtakım ayrıcalıklar sağlamış olsalar da Kırım Tatarları için şeklen dahi olsa bağımsızlık düşüncesinden uzak oldukları söylenebilir. Hatta bunun yerine Güney Tirollilerin (İtalya'da bulunan bir Alman yerleşim bölgesi) ve Filistin Almanlarının Kırım'a yerleştirilmesinin amaçlandığı bilinmektedir.[121] Bir anlamda Kırım'ın Cermenleştirilmesi şeklinde değerlendirilebilecek bu planın gerçekleştirilebilmesi yolunda Kırım Tatarlarının resmî statüde idari

118 Feyzi Rahman Yurter, *Yirminci Yüzyılda Kırım*, Yayınevi yok, Ankara, 1998, s. 52.
119 *A.g.e.*, s. 51.
120 *A.g.e.*, s. 48-53.
121 Mühlen, *a.g.e.*, s. 185.

bir organa sahip olmalarından kaçınmışlardır. Aynı zamanda Kırım Tatarlarının sürgün edilmiş ve iltica etmiş vatandaşlarının geri gelmesi, vakıf topraklarının yeniden tesisi ve resmî bir dinî merkeze sahip olma gibi talepleri bu süreçte Almanların mesafeli durduğu konulardan olmuştur.[122] Kırım Tatarları bu süreçteki talepleri ve mahallî teşkilatlanmaları düzleminde Sovyet gücünün Kırım'a dönüşünü güçleştirerek millî ve resmî bağımsızlığı sağlamayı amaçlamıştır.[123] Söz konusu zaman dilimi, Ahmet Özenbaşlı'nın Kasım 1942 tarihindeki bir konuşmasında da ifade ettiği gibi Kırım Tatarlarının Stalinizm ile Nazi hâkimiyeti arasında ufalandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.[124]

Alman ordusunun yenilerek 18-25 Nisan 1944 tarihinde geri çekilmesiyle Kırım'a giren Sovyet ordusu Kırım Tatarları üzerine intikam duygusuyla giriştikleri tedhiş hareketiyle karşılık vermiştir.[125] Bu süreçte yine Edige Kırımal'ın önderlik yaptığı Almanya merkezli millî teşkilat Kırım'da özellikle siyasi anlamda aktif olan kişilerin tahliye edilerek kurtarılması için çaba sarf etmiş ancak pek azının kurtarılmasında başarı sağlayabilmiştir.[126]

Kırım Tatarları 18 Mayıs 1944 tarihinde Almanlarla iş birliği ve vatana ihanet suçlamasıyla kitlesel şekilde sürgüne gönderilmiştir.[127] Sürgün, belirlenen zorunlu iskân bölgelerine (çoğunluğu Özbekistan olmak üzere Kazakistan, Başkurdistan, Yakutistan ve Rusya'nın Gorkiy, Molotov, Sverdlov, İvanov, Kostroma vilayetleri ile Mari Cumhuriyeti'ne) gerçekleştirilerek özel iskân siyaseti uygulanmıştır.[128] Sonuçları itibarıyla etkileri günümüze gelinceye kadar devam eden sürgün ve 18 Mayıs 1944 tarihi, 1783 yılında II. Yekaterina ile başlayan "Tatarsız Kırım" siyasetinde gelinen son merhaleyi temsil etmiştir.[129] Gelinen noktada, Kırım'da yaşayan tek bir Tatarın olmadığı ve Tatar varlığının geçmişe dair tüm izlerinin yok edildiği bir manzara ortaya çıkmıştır.[130] Sürgün adı altında gerçekleştirilen ve bir insanlık suçu olan soykırımın altında yatan gerekçenin haksızlığının en önemli kanıtlarından biri ise II. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren Sovyet ordusu içinde hizmet etmiş Kırım Tatar askerlerinin varlığıdır. Sovyet ordusunda bulunup Almanlara karşı savaşan hatta en yüksek ünvanlarla takdir edilerek çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirilen Kızıl Ordu ve partizan mensubu Tatarlar da etnik kökene dayalı sürgün kapsamına dâhil edilmiştir.[131]

Sürgün edilenlerin önemli bir bölümü Özbekistan'a yerleştirilmiştir. Sürgünün insanlık dışı koşullarda gerçekleştirilmesi bir yana sağ kalanlar için gelinen bölgede hijyenik olmayan koşullar, aşırı kalabalık, özel yerleşim yerlerinde baş gösteren salgın hastalıklar, kısıtlayıcı kurallar ve uygulamalar dâhilinde travmatik etkilerin yanı sıra aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutlarıyla yerel çevreye uyum sağlama çabasının olduğu bir yaşam mücadelesi verilmiştir. 1953 yılında Stalin'in ölümü, 1954-1956 yılları arasında Kırım Tatarları üzerindeki birtakım kısıtlamaların kalkmasını sağlamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1957 yılında yayımladığı kararnameye göre sürgüne gönderilen bazı milletler hakkındaki ihanet

122 Mühlen, 1984, s. 188.
123 Edige Kırımal, *Kırımda Türk Katliamı (Kırımda Türklere Yapılan Korkunç Zulmün Hazin Hikâyesi)*, Toprak Yayınları, İstanbul 1962, s. 25.
124 Mühlen, 1984, s. 188.
125 Edige Kırımal, *Kırımda Türk Katliamı (Kırımda Türklere Yapılan Korkunç Zulmün Hazin Hikâyesi)*, Toprak Yayınları, İstanbul 1962, s. 26-27.
126 Feyzi Rahman Yurter, *Kırım Diasporası*, Yayınevi yok, Ankara 2003, s. 176.
127 Özcan, *Sovyet Belgelerinde* …, s. 27.
128 Dilâra Asanova, Elvedin Çubarov, "Spetsposeleniye'lerde", *Qırım Tarihı*, Tezis Neşriyatı, Aqmescid 2009, s. 163-166.
129 Kemal Özcan, *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*, 2007, s. 26.
130 Paul Robert Magocsi, *This Blessed Land. Crimea and the Crimean Tatars*, University of Toronto, Toronto/Canada 2014, s. 123-124.
131 Özcan, *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*, s. 27.

Fotoğraf 11. Zalankoy Kırım, 1990
(M. Kırımoğlu arşivi)

suçlamaları geri çekilmiş olsa da Kırım Tatarları aklananlar listesinde yer almamıştır. Yine 1957 yılında Taşkent'te sürgünün ardından ilk kez Kırım Tatarca bir yayın olan "Lenin Bayrağı" gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Bu gelişmeyi takip eden dönemde Taşkent'te Kırım Tatarlarına ait çeşitli kurumlar (edebî kurul, yayınevi, pedagoji enstitüsü bünyesinde dil ve edebiyat bölümü ve 1980'li yıllarda "Yıldız" dergisi gibi) ortaya çıkmıştır. Uzun bir zamandan sonra elde edilen bu hareket serbestisinin karşılık bulduğu alanlardan biri Kırım Tatarları tarafından teşkilatlı bir hareket ilkesinin benimsenmiş olmasıdır.[132] 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Kırım Tatarları, 18 Mayıs tarihinde bir matem günü olarak andıkları çeşitli gösteriler düzenlemeye başlamışlardır.[133] Ayrıca Sovyet idari organlarına Kırım Tatarlarının taleplerini içeren dilekçeler sunulması teşkilatlı hareket tarzının ilk basamağını teşkil etmiştir. 1962-1966 yılları arasında sürgünü yaşamış her topluluk arasında komiteler kurulmuştur. Bu komiteler arasında Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun kurucuları arasında olduğu "Kırım Tatar Millî Gençlik Teşkilatı" etkin bir rol oynamıştır.[134] Kırım Tatarlarının

132 Magocsi, *a.g.e.*, s. 129-130.
133 Kırımoğlu, *a.g.e.*, s. 16.
134 Magocsi, *a.g.e.*, s. 130-131.

haklı taleplerinin baskı, sindirme ve tutuklamalar ile sonuçlanması Kırım davasının, sürgünde müşterek paydası anavatana dönüş gayesi olarak canlanmasıyla yeni bir aşamaya geçmesini sağlamıştır.[135] 6 Temmuz 1987 tarihi Moskova, Kızıl Meydan'da Kırım Tatar aktivistlerin yapmış olduğu gösteri, Millî Hareket'in ulaştığı güç noktasında sembolik bir anlam taşımıştır. Gösterinin sükûnetle son bulmasını sağlamak ve göstericileri etkisiz hâle getirmek için Sovyet yetkililerinin vermiş olduğu sözleri yerine getirmedikleri gibi onları oyalamaları sonucu 23 Temmuz 1987 tarihinde daha geniş katılımlı büyük bir gösteri gerçekleştirilmiştir. Böylece Kırım Tatar aktivistlerin kullandıkları "Ya Vatan, Ya Ölüm!" sloganı dünya kamuoyunun dikkatlerini üzerinde toplayacağı bir tonda ses getiren bir gelişme hâlini almıştır.[136]

Sürgün yıllarında dirilerek anavatana dönüş gayesini güden Kırım davasının bu aşamadan sonra yeni önderi ve sembol ismi Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu olmuştur.[137] Millî Hareket'in son halkasını oluşturan ve önderliğini yapan Mustafa A. Kırımoğlu, Kırım davası yolunda verdiği kararlı mücadelede çeşitli gerekçelerle defalarca yargılanarak hüküm giymiştir. Bu anlamda ömrünü Kırım davasına adayan Mustafa A. Kırımoğlu, yaşamının çeşitli dönemlerini hapishanelerde ve çalışma kamplarında geçirmek durumunda kalmıştır.[138] Benimsediği mücadele üslubu Mustafa A. Kırımoğlu'nun 1969 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İnsan Hakları Koruma Grubu kurucularından biri olmasını sağlamıştır.[139] Mustafa A. Kırımoğlu 29 Nisan - 2 Mayıs 1989 tarihleri arasında Sovyetler Birliği genelindeki Kırım Tatar Millî Hareketi Teşebbüs Grupları tarafından Taşkent'te düzenlenen toplantıda kurulan Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı başkanlığına seçilmiştir.[140]

Bu teşkilatın öncülüğünde, 1991 yılında, SSCB'nin Kırım Tatarlarının yaşadığı her yerde yaptıkları demokratik seçimler sonucunda 26-30 Haziran 1991 tarihinde II. Kırım Tatar Millî Kurultayı Akmescit'te toplandı. Bu Kurultay'ın seçtiği ve Kırım Tatarlarını temsile yetkili en üst organ olan Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanlığı'na seçildi. Daha sonra yenilenen seçimlerde de Kırım Tatar halkının tercihi ve teveccühü ile Millî Meclis Başkanlığı görevini sürdürdü.[141] Ayrıca 29 Mart 1998 tarihinde yapılan Ukrayna seçimlerinde Ruh Partisi listesinden seçimlere girerek Ukrayna parlamentosunda ve Kyiv'de Kırım Tatarlarını temsil etmiştir.[142] Mustafa A. Kırımoğlu 1991-2013 yılları arasında Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanlığı görevinde bulunmuş olup 2013 yılında kendi iradesi ile bu görevden ayrılmıştır. Aynı yıl yerine yine seçimle işbaşına gelen Refat Çubar göreve başlamıştır.[143]

Kırım Özerk Cumhuriyeti, Ukrayna Cumhuriyeti'ne bağlı statüsünü, 16 Mart 2014 tarihinde yapılan ve Kırım Tatarlarının katılım sağlamayarak tepkisini gösterdiği sözde referandum sonucunda Rusya Federasyonu'na bağlanarak kaybetmiştir. Bu anlamda Kırım davası, Türk dünyasının güncel meselelerinden biri olarak önemli bir gündem maddesidir. Kırım

135 Kırımoğlu, *a.g.e.*, s. 20.
136 Zafer Karatay, *Kırımoğlu. Bir Halkın Mücadelesi*, Dinç Ofset Matbaacılık, İstanbul 2019, s. 149.
137 *A.g.e.*, s. 117.
138 *A.g.e.*, s. 146.
139 *A.g.e.*, s. 86-87.
140 Kırımoğlu, *a.g.e.*, s. 24-25; Karatay, *a.g.e.*, s. 181-182.
141 Elvedin Çubarov, "Ekinci Qurultay", *Qırım Tarihi*, Tezis Neşriyatı, Aqmescit 2009, s. 188-189.
142 Karatay, *a.g.e.*, s. 192.
143 A.*g.e.*, s. 195.

Fotoğraf 12. "Kırım, Kırım Tatarlarınındır", 18 Mayıs mitingi, 1989 (M. Kırımoğlu arşivi)

Tatar toplumunun hak arayışı yolunda önderlik eden Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun 2034 yılına kadar Kırım'a girişi yasaklanmıştır.[144]

SONUÇ

Kırım Tatarları, Rusya tarihinin birbirinin halefi olan rejimleri boyunca hür ve müstakil olmak azmine ve kararlılığına sahip olmuştur. Bu azim ve kararlılık, tarihî gelişmelerin koşullarına uygun şekilde millî gelecekleri için müşterek bir ideal çevresinde toplanmalarını sağlamıştır. Kırım davası veya Kırım istiklal davası kavramlarında karşılığını bulan bu olgu nesilden nesile intikal ederek her basamakta yeniden dirilen ve hakikati savunan millî bir şuurdur.

Bağımsızlık ideali dünün, bugünün ve geleceğin perspektifi üzerinden değerlendirildiğinde, Kırım Tatarları üzerinde duygusal yükü olan bir olgudur. Bu davaya hizmet eden nesillerin yetişme koşulları, beslendikleri kaynaklar, fikir dünyalarına nüfuz eden olay ve insanlar benzer temaları içermektedir. Dolayısıyla ortak bir görünüm arz eden gelecek hayalleri ekseninde cephe oluşturarak birlik hâlinde hareket etmişlerdir. Bu minvalde teşkilatsız gücün güç olmadığının bilincinde olan Kırımlı önder şahsiyetler Kırım Tatar halkının haklarının geri kazanılmasında birincil rol oynamıştır.

Kırımlı önderleri tanımak mücadeleci ve birleştirici bir ruhu tanımakla eş değerdir. Haklı davayı her platformda uluslararası kamuoyuna duyurmak millî gayeyi gerçekleştirmek yolunda izlenen yöntemlerden biri olmuştur. Bu anlamda İsmail Gaspıralı millî fikrin inşasında kılavuz bir rol oynadığı gibi, gerçekleştirmiş olduğu neşriyat faaliyetleri kendisinden sonra gelen nesillerin benimsediği bir yöntem hâline gelmiştir. Kırım davasına hizmet edenler her dönemin kendi özel koşulları içerisinde millî esasları duyurmak, yaymak amacıyla millî yayınlara sahip olmuşlardır. Öz varlığını anavatan Kırım'a adayan dava adamlarının geniş bir zaman dilimi boyunca muhaceret hayatını göze alarak mücadelelerini sürdürmeleri ise ortak bir kaderin tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bütün bu esasların ötesinde önem arz eden en temel husus da nesiller arası devralınan bir miras olan Kırım davası uğrunda mücadelede daima demokratik yöntemlerin benimsenerek diplomasi geleneğinin kullanılması emsali az görülen bir örnektir.

Kırım davasının yaşayan önderi Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, arkasına halkın desteğini alan hiçbir hareketin sonuçsuz kalmadığını demokratik bir millî dinamizm ile insan haklarının yoğrulduğu bir düzlemde kararlı, tutarlı ve vazgeçmeyen bir üslupla çağdaş dünyaya göstermiştir.

144 *Kırım Haber Ajansı*. https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/turk-dunyasinin-yasayan-efsanesi-kirim-tatarlarinin-milli-lideri-kirimoglu-79-yasinda-457999. Erişim Tarihi: 10.10.2023.

KAYNAKÇA

Abdullah Zihni, "Promete Milletlerinin Dil Kongresi", *Emel*, S. 7, 1936, s. 16-33.

Altuğ, Giray Saynur, "Müstecib Ülküsal (Hayatı ve Faaliyetleri)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 1995.

Andican, A. Ahat, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

_____, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

Arıkan, Sabri, *Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız*, Yeni Doğuş Matbaası, Ankara, 1994.

Asanova, Dilâra, "Qara Yüzyıllıq (1783-1883)", *Qırım Tarihı*, Tezis Neşriyatı, Aqmescit 2009, s. 113-117.

Asanova, Dilâra, Elvedin Çubarov, "Spetsposeleniye'lerde", *Qırım Tarihı*, Tezis Neşriyatı, Aqmescid, 2009, s. 163-166.

Aykol, Ufuk. https://x.com/ufkaykol/status/908439915054223365/photo/1. Erişim Tarihi: 14.04.2024.

"Cafer Seydahmet Bey'in 25 Yıllık Yubileyi", *Emel*, S. 11-12, 1935, s. 38-96.

Çubarov, Elvedin, "Ekinci Qurultay", *Qırım Tarihı*, Tezis Neşriyatı, Aqmescid, 2009, s. 184-190.

Demirkıran, Sema, "Bir Türk Münevveri İsmail Otar Bey (Hayatı ve Faaliyetleri)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 1998.

Fisher, Alan, *Kırım Tatarları*, Çev. E. B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Gaspirinskiy, İsmail Bey, "Kızların Terbiye ve Tahsili", *Tercüman*, Bahçesaray, 1896, s. 143.

Bogdan Gubernsky, "Kırım Tatar halkının ilk Kurultayı: Kilometre taşları, olaylar, kişilikler", *Krym.Realii* (Kırım Gerçekleri) *web sayfası*. 01.12.2017. https://ru.krymr.com/a/28888908.html. Erişim Tarihi: 16.05.2024.

Hablemitoğlu, Şengül, Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.

Halîm Giray, *Gülbün-ü Hânân yahud Kırım Tarihi*, İstanbul, 1327 (1909).

Hatif, Osman Kemal, "Çelebi Cihan Efendi Merhum", *Kırım Mecmuası*, S.1, 1 Mayıs 1334/1918, s. 12- 14.

Hatif, Osman Kemal, *Gökbayrak Altında Millî Faaliyet – 1917 Kırım Tatar Millî İstiklâl Hareketinin Hikâyesi*, Haz. H. Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

Hofmeister, Ulrich, "Ein Krimtataren in Zentralasien: Ismail Gasprinskij, der Orientalismus und das Zarenreich. Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften", *OeZG*, 28(1), 2017, s. 114–141.

Kırım Haber Ajansı. https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/turk-dunyasinin-yasayan-efsanesi-kirim-tatarlarinin-milli-lideri-kirimoglu-79-yasinda-457999. (Erişim Tarihi: 10.10.2023)

Kaçalin, Mustafa S., "Nûman Çelebi Cihan (1885-1918)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 234-235.

Karatay, Zafer, *Kırımoğlu- Bir Halkın Mücadelesi*, Dinç Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2019.

Kırgız, C., H. Aydın, M. Togay, M. Akçora, T. Ergen (Yay. Haz.), *Milli Fırka ve Kırım Yakın Siyasi Tarihi*, Semih Ofset, Ankara, 2013.

Kırım Haber Ajansı. https://www.qha.com.tr/kirim/turk-kadin-hareketinin-oncusu-sefika-gaspirali-137-dogum-yil-donumu-479854 Erişim Tarihi: 14.05.2024.

Kırımal, Edige, "Kırım'da Topyekûn Tehcir ve Katliam", *Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız*, Haz. Sabri Arıkan, Yeni Doğuş Matbaası, Ankara, 1994.

_____, *Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi*, Çev. E. Uğur, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2023.

Kırımer, Cafer Seydahmet, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul, 1993.

Kırımlı, Hakan, "İsmâil Bey Gaspıralı (1851-1914)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, s. 392-395.

_____, "Kırım (Rus İdaresi Dönemi)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 458-465.

_____, "Abdürreşîd Mehdî (1880-1912)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2003, s. 374-375.
_____, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, TTK, Ankara, 2010.
Kırımlı Cafer Seydahmet, "Kırım İstiklâl Davâsı", *Emel*, S. 12, 1930, s. 117-119.
Kırımlı Cafer Seydahmet, "Millî Fırka", *Emel*, S. 46-47, 1931, s. 525-530.
Kırımlı Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, Haz. R. Bakkal, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil, *Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihçesi*, Çev. H. Kırımlı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
Kirimli Arslanoglu Ibrahim, "Tiurcy w Rumunji", *Życie Tatarskie*, S. 1, 1935, s. 4-6.
Kirimli Yigit, "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii. Persja: od Tebrizu do Teheranu", *Życie Tatarskie*, S. 5, 1934.
_____, "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii. Persja", *Życie Tatarskie*, S. 6, 1934.
_____, "Przeszłość i teraźniejszość Tatarów krymskich", *Życie Tatarskie*, S. 6, 1934, s. 6-9.
_____, "Przeszłość i teraźniejszość Tatarów krymskich", *Życie Tatarskie*, S. 7, 1934, s. 10-13.
_____, "Turkiestan Zachodni", *Życie Tatarskie*, S. 8, 1934, s. 13-14.
_____, "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii", *Życie Tatarskie*, S. 11, 1934.
_____, "Z podróży do Persji, Turcji i Rumunii. Teheran", *Życie Tatarskie*, S. 12, 1934.
_____, "Teheran", *Życie Tatarskie*, S. 1, 1935.
_____, "Od Teheranu do tureckiej granicy", *Życie Tatarskie*, S. 2, 1935, s. 5-6.
_____, "Z podróży do Persji", *Życie Tatarskie*, S. 3-5-6-7, 1935.
_____, "Imam Szamil- bohater narodowy", *Życie Tatarskie*, S. 5, 1935, s. 5-8.
_____, "Przemysł w Japonji", *Życie Tatarskie*, S. 5, 1936, s. 111-114.
_____, "Tło paktu Japońsko-Niemieckiego", *Życie Tatarskie*, S. 3, 1937, s. 11-13.
_____, "Polityka Mussoliniego a świat Islamu", *Życie Tatarskie*, S. 4, 1937, s. 7-9.
_____, "Zarys ruchu nacjonalnego wśród narodów tiurko-tatarskich na terenie Europy Wschodniej", *Życie Tatarskie*, S. 7, 1937, s. 3-8.
_____, "Japonia a Mandżu-Go", *Życie Tatarskie*, S. 8, 1937, s. 11-14.
_____, "Idei Ural od poczatkn XX w. do rewolucji marcowej", *Życie Tatarskie*, S. 11, 1937, s. 14-16.
Kirimov, Tair Nureddinoğlu, "Millet Cevherleri. 1917-1920" *ss. Millet Gazetasında Basılğan Edebiy-Publitsistik Eserler*, Qırımdevokuvpedneşir Neşriyatı, Simferopol, 2012, s. 3-4.
Kirimov, Tahir Nureddinoğlu, *Qırımtatar Edebiyatı ve Matbuatınıñ Ananeleri (I. Kurultay Devri)*, C. I, OOO İT Arial, Aqmescit, 2016.
"Krımskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika (Krım)", *Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya*, Tom 35, Moskva 1937, s. 279-324.
Kurşutov, Temur, "Âlim ve Cemaat Erbabı Edige Kırımal", *Yıldız*, №1 (216), 2014, s. 95-98.
"List Dżafer-bey Seydameta, leadera ruchu narodowego Krymu", *Życie Tatarskie*, S. 4, 1937, s. 10-11.
Magocsi, Paul Robert, *This Blessed Land. Crimea and the Crimean Tatars*, University of Toronto, Toronto/Canada, 2014.
Modern Ukrayna Ansiklopedisi (Енциклопедія сучасної України) (https://esu.com.ua/article-32475) (Erişim Tarihi: 14.04.2024).
Murzicz, Ali Murza, "Ku wolności", *Życie Tatarskie*, S. 1, 1937, s. 10-12.
_____, "Niezapomniany bohatera", *Życie Tatarskie*, S. 9, 1937, s. 1-4.
Mühlen, Patrik Von zur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, Çev. E. B. Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara, 1984.
Ortay, Selim, *Kırım İstiklâl Davâsı*, Emel Matbaası, Köstence, 1939.
Özcan, Kemal, *Vatana Dönüş. Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1991)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2002.
Özcan, Kemal, *Sovyet Belgelerinde Kırım Dramı*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007.

Özcan, Ömer, "Dr. Abdullah Zihni Soysal'ın Hatıratı", *Emel'imiz Kırım*, S. 46, Ankara, 2004, s. 30-39.
Özenbaşlı, Ahmet, *Çarlık Hâkimiyetinde Kırım Faciası*, Çev. İ. Otar, Eskişehir, 2004, s. 26-27.
"Promete Meselesi", *Emel*, S. 8, 1938, s. 33-34.
Sevdiyar, Memet Muyeddin, "Qırım Nemse İşgali Devri", *Birlik*, II/4, New York, 2001, s. 15-27.
Soysal, Dr. Abdullah Zihni, "Kultura Chanatu Krymskiego", *Życie Tatarskie*, S. 3, 1937, s. 7-10;
_____, "Kultura Chanatu Krymskiego", *Życie Tatarskie*, S. 4, 1937, s. 11-15.
_____, "Sytuacja kobiety w Chanacie Krymskim", *Życie Tatarskie*, S. 6, 1937, s. 4-8.
_____, "Sytuacja kobiety w Chanacie Krymskim", *Życie Tatarskie*, S. 7, 1937, s. 8-11.
Şehab Nezihi, *Yirminci Asırda Tatar Millet-i Mazlûmesi*, Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1328 (1910).
Tarih Bilimleri web sayfası. http://www.tarihbilimleri.com/e-kitap-kirim-davasini-turk-ve-dunya-kamuoyuna-ulastiran-emel-mecmuasi-1930-1930-1939-arasi-bazi-sayilar.html#prettyPhoto. Erişim Tarihi: 12.05.2024.
Tekne, Kamelya, "Abdullah Zihni Soysal ve Tarihçi Kimliği Üzerine Notlar", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl.5, S. 2, 2020, s. 1-42.
_____, "Sovyet Kırım'da Veli İbrahim Yılları", *History Studies*, 12/5, 2020, s. 2651-2672.
_____, "Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, İstanbul 2020, s. 307-332.
_____, *V. Yelagin'e Göre İnkılâp Yıllarında Kırım Tatarlarının Millî Hayalleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2021.
_____, "Polonya Tatarlarının Çağdaş Kimliğini Temsil Eden Süreli Yayınlardan: Życie Tatarskie (Tatar Hayatı)", *History Studies*, 13/3, 2021, s. 1037-1060.
Ülküsal, Müstecib, *Kırım Türk- Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1980.
_____, *Kırım Yolunda Bir Ömür Hatıralar*, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1999.
_____, "Dr. Mustafa Edige Kırımal'ı Kaybettik", *Emel*, S. 118, 1980, s. 1-5.
_____, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hâtıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Dâvası*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1976.
Vatan Kırım web sayfası. https://www.vatankirim.net/mustecib-ulkusal-1889-1996-93/. Erişim Tarihi: 12.05.2024.
"Wilno'da Genç Tatarlar Cemiyetinin Açılması", *Emel*, S. 4, 1937, s. 22-29.
Yund, Kerim, "Gaspıralı Şefika", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. III, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979, s. 289.
Yurter, Feyzi Rahman, *Yirminci Yüzyılda Kırım*, Yayınevi yok, Ankara, 1998.
_____, *Kırım Diasporası*, Yayınevi yok, Ankara, 2003.
Yüksel, Gayana, "Qırımtatar Musulman İcra Komitetinin Neşirleri (Millet, Golos Tatar, Qırım Ocağı, Qırım)", *I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildirileri (31 Mayıs-4 Haziran 2004)*, Ocaq Matbaası, Simferopol 2005, s. 296.

ROMANYA'DAKİ KIRIM TATARLARINDA MİLLÎ BİLİNÇ VE MUSTAFA ABDÜLCEMİL KIRIMOĞLU

Metin Omer*

ROMANYA'DAKİ KIRIM TATAR TOPLUMU, TARİHÎ GELİŞİMLERİ

Romanya'daki Kırım Tatarları, Kırım Tatar diasporasının en önemli kısımlarından birini temsil ediyor. Bu toplumun üye sayısı çok fazla olmasa da tarihî özellikleri ve özellikle iki dünya savaşı arası dönemde Kırım Tatar Millî Hareketi'nin gelişiminde oynadığı rol, ona özel bir statü kazandırmaktadır. Romanya'da Kırım Tatarlarının millî kimliğinin ifadesi, bu ülkedeki siyasi gelişmelere göre şekillenmiştir. Toplumun geri kalanı gibi Kırım Tatarları da diktatörlük ve baskıya maruz kaldığı komünist dönem dışında, kültürel ve siyasi faaliyetleri yürütmek için uygun bir ortama sahip oldular. Bu makale, Romanya'daki Kırım Tatar kimliğinin nasıl bir evrim geçirdiğini ortaya koymayı ve son kısmında ise Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun kişiliğinin, Romanya'daki Kırım Tatarlarının Kırım Yarımadası'ndaki gelişmelere yeniden bağlanmasında oynadığı rolü göstermeyi amaçlamaktadır.

Son nüfus sayımının ön verilerine göre 2021 yılında Romanya'da 18.156 Tatar yaşıyordu.[1] Ancak geçmiş yıllarda durum aynı olmamıştır. Romanya'nın bağımsızlığını kazandığı 1878 yılında ülkede yaklaşık 140.000 Türk ve Tatar yaşıyordu.[2] Bölgedeki jeopolitik gelişmeler veya Bükreş'teki siyasi rejimlerin politikaları sonucunda sınırların yeniden çizilmesine bağlı olarak sayıları değişmiştir. Müslüman nüfusun Romanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'ne göçü de değişmeyen bir gerçek olmuştur.[3]

* Dr., Köstence Ovidius Üniversitesi, Romanya

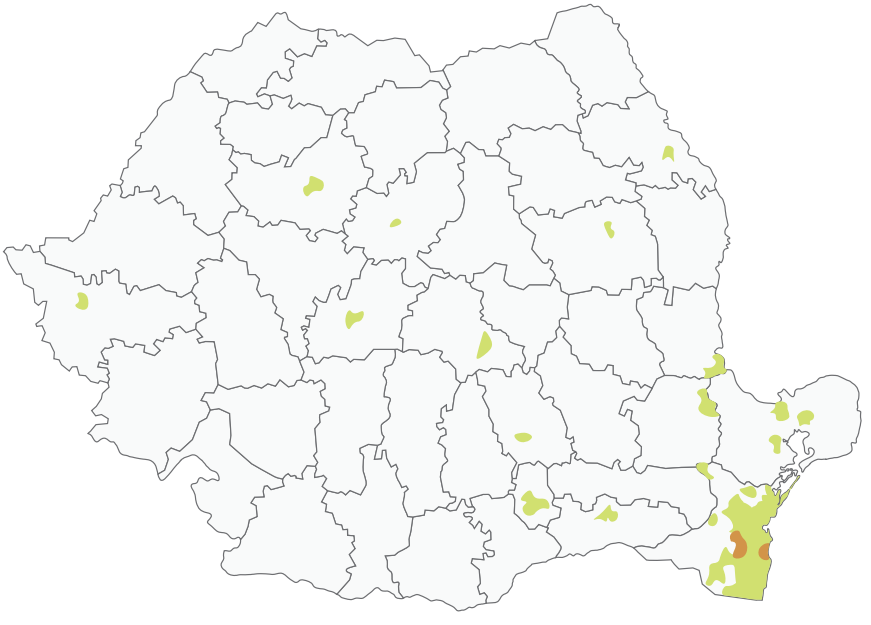
1 https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/ (Erişim tarihi: 10.11.2023). Kesinleşen sonuçları gösteren tabloda da Tatarların sayısında bir değişiklik yoktur (Editörün notu).

2 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 413- 414.

3 Bkz. Metin Omer, *İki Dünya Savaşı Arasında Romanya'daki Türk-Tatar Toplumu ve Türkiye'ye Göçler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.

Şekil 1. Romanya siyasi haritası[4] ve Tatarların yerleştiği bölgeler (2011)[5]

4 https://www.harita.gov.tr/urun/romanya-siyasi-haritasi/547 Erişim Tarihi: 23.11.2024.

5 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f0/Tatarii_din_Romania_2011.png Erişim Tarihi: 13.05.2024.

Romanya'daki Kırım Tatarların çoğu, Dobruca olarak bilinen tarihî bölgede yaşamaktadır. Coğrafi olarak bölge, Tuna Nehri'nin ağızlarından Lom ve Provadya Nehirleri bölgesine kadar uzanır ve doğu sınırı Karadeniz, batı sınırı ise Tuna Nehri'dir. Bugün Romanya'da (Köstence ve Tulça illeri) ve Bulgaristan'da (Dobrici ve Silistre bölgeleri) bulunmaktadır. XV-XIX yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına dâhil olmuştur. 2. Balkan Savaşı'nın ardından 1913'te imzalanan *Bükreş Antlaşması* ile Romanya, Güney Dobruca'yı sınırları arasına dâhil etmiş, böylece bölge, 1913-1940 döneminde de üniter bir bütünün parçası olmuştur. Romanya kamuoyunda Dobruca'nın bu kısmı Yeni Dobruca (Dobrogea Nouă) veya Kadrilater (Cadrilater) olarak da biliniyordu. 1940 yılında, Nazi Almanya'sının baskısıyla Bükreş'teki yetkililer, Güney Dobruca'nın Bulgaristan sınırlarına alınmasını sağlayan Craiova Antlaşması'nı imzalamışlardır.[6]

Romanya'daki Kırım Tatar toplumu için bu sınır değişiklikleri hem demografik açıdan hem de parçası oldukları devletin yetkilileriyle ilişkiler açısından önemli olmuştur. Böylece Güney Dobruca'nın Romanya sınırlarına dâhil edilmesi sonucunda Kırım Tatar nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Romen yetkililerin 1928 tarihli istatistiğe göre, Güney Dobruca'da 338.897 kişilik toplam nüfusun %14,75'ini (49.983) Romenler, %39,26'sını (133.077) Bulgarlar, %40,56'sını (137.439) ise Türkler ve Tatarlar temsil ediyordu. Dobruca'nın bu kısmında Türkler, Tatarlar, Bulgarlar ve Romenlerin yanı sıra başka milletlerden toplam 18.398 nüfus bulunmaktaydı; bunlar da toplam nüfusun %5,43'ünü oluşturuyordu.[7] Türkiye'ye göç süreci, 1940 *Craiova Antlaşması* ve Bükreş'teki siyasi değişiklikler (komünist rejimin iktidara gelmesi) sonucunda 1956 nüfus sayımında 14.329 Türk ve 20.469 Tatar sayılmıştır.[8]

Romanya devletinin Kırım Tatar azınlığa karşı çok daha hoşgörülü bir politikası olmuştur, bu da onun siyasi ideallerinin ifade edilmesine ve güçlü bir millî hareketin örgütlenmesine olanak sağlamıştır. Bu iyi ilişkinin pratik bir temeli de mevcuttu. Bölgedeki demografik yapı nedeniyle Türk-Tatar çoğunluğun ardından Bulgarların ve üçüncü sırada Romenlerin gelmesi nedeniyle Romen yetkililer, Türk-Tatarları bir tür müttefik olarak görmüşlerdir. Ayrıca Ankara, Sofya'nın revizyonist tutumundan farklı olarak Romanya devletinin sınırlarını tanıyarak, bölgedeki iş birliğinin sağlanmasını amaçlayan çalışmalara destek vermiştir. Ankara'nın bu girişimlerinin iki önemli adımı, 1933'te Romanya ile Türkiye arasında *Dostluk, Saldırmazlık, Tahkim ve Uzlaşma Antlaşması*'nın imzalanması ve 1934'te *Balkan Paktı*'nın kurulmasıdır. Romanya ile yakın ilişkiler geliştirmek isteyen ve kendisini Türk devletine bağlı gören Türk-Tatar toplumu, Bükreş'in bir nevi müttefiki hâline gelmiştir. Romen kamuoyu, Türk-Tatar toplumunu "en itaatkâr azınlık"[9], "en insancıl, çoğu kez adalet ve eşitlik açısından bu toprakların efendilerini bile geçen"[10], "Romanya'nın güney sınırının muhafızları"[11] gibi formüllerle bu konumlanmasını takdirle karşılamıştır.

6 Alberto Basciani, "Il Trattato di Craiova del 7 settembre 1940 e gli Scambi di Popolazione tra la Romania e la Bulgaria (1940-1943)", *Geschicchte und Region/Storia e regione*, cilt 28, sayı 2, 2009, s. 155-176.

7 Constantin Brătescu, "Populația Cadrilaterului între anii 1878-1938", *Analele Dobrogei*, cilt II, sayı 19, 1938, s. 198.

8 https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/ (Erişim tarihi 10.11.2023).

9 Vasile Culică, "Gânduri despre exodul musulman", *Tuna*, sayı 23, 5 Eylül 1937, s. 2.

10 Dimitrie Batova, "Pleacă Turcii...", *Tuna*, sayı 22, 22 Ağustos 1937, s. 2.

11 "Turcii dobrogeni și revizionismul", *Tuna*, sayı 20, 29 Haziran 1937, s. 1.

Romanya'da Kırım Tatar toplumunun oluşumunda üç aşama tespit edebiliriz. Bunlardan ilki, Altın Orda'nın bölgedeki hâkimiyetinin yayılmasıyla (13. yüzyıl) başlayıp bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarına eklenmesiyle (15. yüzyıl) devam etmiştir. Bir "ulus beg" olan Nogay ve onun soyundan gelenler, başkentleri Sakçi'den (günümüzde Isaccea) Don Nehri'nden Karpatlar'a, Tuna Nehri'nin Demir Kapıları'na, Balkanlar'a ve Karadeniz'e kadar uzanan Altın Orda'nın geniş bölgelerini kontrol ediyorlardı.[12] Ayrıca bu bölgede Kırım Hanlığı'nın hükümdarları olan Giray hanedanına mensup şahsiyetlerin mülkleri de bulunmuştur.[13]

Romanya'daki Kırım Tatar toplumunun oluşumunun ikinci aşaması, 1783 yılında Kırım Hanlığı'nın Rus İmparatorluğu'na ilhak edilmesiyle başladı. Çarlık politikaları nedeniyle büyük bir göç süreci neticesinde, 1783'ten 1920'lerin başına kadar yaklaşık 2 milyon Kırım Tatarı, Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiştir.[14] Bu verilerin yorumlanmasında, Kırım Yarımadası'nı veya çevresini terk edenlerin çoğunun varış yerlerine (Osmanlı İmparatorluğu'na) ulaşamadıkları da dikkate alınmalıdır. Göçmenlerin bir kısmı, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Dobruca'ya yerleşmiştir. En önemli göç dalgası, Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında yaşanmıştır. Bugün Romanya'da bulunan Kırım Tatar toplumunun büyük çoğunluğunun ataları, o tarihlerde bu bölgeye yerleşmiştir. Osmanlı yetkilileri, bu göçmenlere vergi ve askerlik muafiyeti gibi iskânlarını kolaylaştıran bir dizi önlem alınmasına özel önem vermiştir. Bu bağlamda, Kırım Tatarlarının Romanya'daki en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Mecidiye şehri de Sultan Abdülmecid'in fermanıyla kuruldu.[15]

Son olarak üçüncü aşamada, İkinci Dünya Savaşı bağlamında yarımadadaki Kırım Tatarlarının çok az bir kısmının Romanya'ya yerleştiğini söyleyebiliriz. Sayıları çok fazla olmamasına rağmen, Romanya'ya yerleştikleri bağlam, iki dünya savaşı arası dönemde Dobruca'daki Kırım Tatar diasporasının öneminin vurgulanması açısından önemlidir.[16]

KIRIM TATAR MİLLÎ HAREKETİ'NİN MERKEZİ ROMANYA

1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı sonucunda Kırım Tatar toplumu Romanya devletinin parçası olunca, Kırım Tatarlarının ilk tepkisi Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmek olmuştur. Daha sonra Romen yetkililerin bir dizi girişimi göçleri durduramasa da yoğunluğunu azaltmıştır. Böylece toplumun iyi niyetini kazanmaya yönelik sembolik adımların yanı sıra somut adımlar da atılmıştır. En önemli sembolik adım, Romen hükümdarı I. Karol'un iki demeci olmuştur. 14/26 Kasım 1878 tarihli, biri Dobruca sakinlerine, diğeri ise Dobruca'ya girecek olan Romen askerlerine hitaben yapılan iki demeçte, Romen hükümdarı, Tuna ile Karadeniz arasındaki bölgenin Romanya'ya dâhil edilmesinden sonra suistimallere izin verilmeyeceğini ve tüm halkların gelenek ve göreneklerine saygı gösterileceğini işaret ediyordu.[17]

12 Virgil Ciocîltan, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Brill, Leiden, 2012, s. 254.
13 Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar. Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, Ötüken, İstanbul, 2022, s. 863.
14 Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985, s. 66.
15 Kemal H. Karpat, "Ottoman Urbanism: the Crimea Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856-1878", *International Journal of Turkish Studies*, cilt 3, sayı 1, 1984-1985, s. 1-25.
16 Metin Omer, "From Allies to the Undesirable: The Refuge of the Crimean Tatars to Romania During World War Two", Emanuel Plopeanu, Gabriel Stelian Manea, Metin Omer (ed.), *The Empire. Between dispute and nostalgia*, Peter Lang, Berlin, 2021, s. 193-215.
17 *Monitorul Oficial al României*, sayı 255, 16/28 Kasım 1878, s. 7161, 7165.

Somut tedbirlere gelince, Romanya devletinin Müslüman din adamlarının bir kısmının maaşlarını ödemeyi, bazı camilerin bakımını, Türk okulların açılmasını ve belki de en önemlisi Türk dili öğretmenlerin ve imamların yetiştirilmesini sağlayan Mecidiye Müslüman Semineri'nin kurulması olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bu kararlar göç akımını azaltmıştır. Ancak göç, farklı bir bağlamda, iki dünya savaşı arası dönemde de devam etmiştir.[18]

Dobruca'daki Kırım Tatarları arasında millî kimliğin gelişmesi ve anavatan olarak Kırım Yarımadası'yla ilişkileri birkaç ana etken sayesinde gelişebilmiştir. Her şeyden önce, Romanya devletinin yarattığı siyasi, kültürel ve sosyal çerçeve önemli olmuştur. Bu bağlamda, Müslüman Semineri'nin oynadığı önemli rolden söz edilebilir. Müslüman cemaatinin imam ve öğretmenlerini eğitmek amacıyla 1880 tarihli Dobruca'yı Düzenleme Kanunu'nun 21. maddesine dayanılarak kurulmuştur.[19] 1901 yılında Müslüman Seminer, Babadağ'dan Mecidiye'ye taşınmıştır. Gösterilen gerekçe, 1899 yılında Müslüman nüfusun Osmanlı İmparatorluğu'na kitlesel göçü sonucunda Dobruca'nın kuzeyindeki Müslüman nüfusun azalması olmuştur.[20] Seminer, Türkçe öğretmenleri ve imamları yetiştirmedeki rolüyle Türk-Tatar toplumunun hayatında merkezî bir rol kazanmıştır. Kırım Tatarları için çok daha önemli olmuştur. Kırım Tatar Millî Hareketi'nin önde gelen liderleri burada öğretmenlik yapmış ve eğitim görmüştür. Seminerde Türk dili ve edebiyatı öğretmeni olan Mehmet Niyazi, Kırım Tatar Millî Hareketi için merkezî bir rol oynamıştır. Şiirleriyle Kırım "Yeşil Ada" mitini yaratmış ve böylece Dobruca'daki Kırım Tatar Millî Hareketi'nin ana ideoloğu olmuştur.[21] Mecidiye Müslüman Semineri'nde Türk dili öğretmeni görevi sayesinde, toplumun en iyi eğitimli gençleriyle temas kurarak fikirlerini sunmaya fırsat bulmuştur. Nitekim, Kırım Tatar Millî Hareketi'nin üyelerinin çoğunun Müslüman Semineri mezunu olması tesadüf değildir.

Kırım Tatar Millî Hareketi, 1917 yılı sonu ve 1918 yılı başında kısa bir süre varlığını sürdüren Kırım Ahalî Cumhuriyeti'ni yeniden kurmayı hedefleyen Tatar seçkinlerinin bir kısmı tarafından desteklenen bir fikir akımıydı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde bu hareketin merkezi, Romanya'daki Kırım Tatar toplumu olmuştur. Başlangıçta Kırım'ın, Dobruca'daki Tatarlara anavatan olarak sunulduğu millî bir bilinç yaratmayı amaçlayan kültürel bir karaktere sahip olmuştur. İki dünya savaşı arası döneme yayılan bu aşamada, Kırım Tatar Millî Hareketi'ne dâhil olanların faaliyetleri, 1 Ocak 1930'da Pazarcık'ta yayımlanmaya başlayan daha sonra merkezi Köstence'ye taşınan *Emel* dergisi etrafında yoğunlaşmıştır. İkinci aşama, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve Romanya'da komünist rejimin iktidara geldikten sonra ilk yıllarda gerçekleşmiş ve siyasi bir karaktere sahip olmuştur. Bu dönemde, Romen-Alman birliklerinin Sovyetler Birliği'nden çekilmesine kadar, Romanya'daki Kırım Tatarların bazı liderleri, Kırım'da bir Kırım Tatar devleti kurulması konusunda Romen ve Alman yetkililerin onayını almaya çalışmış ancak başarısız olmuşlardır. Romen ve Alman orduların

Fotoğraf 1. Mehmed Niyazi

18 Metin Omer, *İki Dünya Savaşı Arasında Romanya'daki Türk-Tatar Toplumu ve Türkiye'ye Göçler*, s. 178-181.

19 Bkz. Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (ed.), Seminarul Musulman din Medgidia. Documente şi Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory, *Editura ISPMN*, Cluj-Napoca, 2016.

20 Arhivele Naţionale ale României, fon Ministerul Cultelor şi Artelor, dosya 245/1904, f. 37.

21 Mehmet Niyazi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Hüseyin Durgut, "Romanyalı Türk Şair Mehmet Niyazi'nin Sagış adlı şiir kitabının söz varlığı üzerine yorumlar", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 6, 2005, s. 108-119; Erol Ülgen, "Dobrucalı Şair Mehmet Niyazi ve İthâfât Adlı Eseri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sayı 50, 2015, s. 137-150.

Kırım'dan çekilmeleriyle birlikte ve özellikle 23 Ağustos 1944'ta Bükreş'in cephe değiştirmesinden sonra faaliyetleri Kırım Tatar mültecilerini kabul etme ve saklama üzerine yoğunlaşmıştır.[22] Bu eylemlere katılan herkes komünist yetkililer tarafından tutuklanmış, bazıları öldürülmüştür.[23]

MUSTAFA ABDÜLCEMİL KIRIMOĞLU VE KOMÜNİZM SONRASI ROMANYA'DAKİ KIRIM TATARLARI

Bu davaların sonuçlanması ve cezaların belirlenmesinden sonra, Romanya'daki Kırım Tatarların Kırım Yarımadası'yla ve aynı zamanda diğer Kırım Tatar toplumlarıyla bağların devam etmesi imkânsız hâle gelmiştir. 18 Mayıs 1944'teki sürgünden sonra Sovyetler Birliği'nde Kırım Tatarların varlığını reddedildiği koşullar altında, Moskova tarafından kontrol edilen Bükreş'teki komünist yetkililerin Kırım Tatar etnik kimliğinin ifade edilmesine izin vermesinin hiçbir yolu yoktu. Böylece Kırım Tatar kimliği, Kazan Tatar kimliğiyle değiştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim, ana dil olarak Kazan Tatar dilinin öğrenilmesini teşvik eden okullar açılmıştır. Dersleri vermesi gereken öğretmenlerin bile ders kitaplarını okuyamamaları nedeniyle bu girişim başarılı olamamıştır.[24] Daha sonra Kırım Tatarcanın Dobruca lehçesinin okutulması teşvik edilmiş, ancak bu da çok uzun sürmemiştir. Mecidiye Müslüman Semineri de 1967'de kapatılmıştır.[25] Bükreş Üniversitesi Yabancı Diller ve Edebiyat Fakültesi'nin Tatar Dili bölümünün kapatıldığı 1977 yılına kadar Tatarca ancak lisans düzeyinde okutulmuştur.[26]

Romanya'da Tatarca veya Tatarlarla ilgili eserlerin ortaya çıkmasına ancak komünist dönemin sonlarına doğru izin verilmiştir. Bu anlamda, *Renkler*[27] dergisinin veya folklor koleksiyonlarının ortaya çıkışından söz edilebilir. Ancak bunlar hiçbir şekilde millî bir düşünceyi ifade etmiyordu, yalnızca kültürel girişimlerdi.

Aralık 1989 Devrimi'nin ardından Romanya'da komünist rejimin yıkılmasıyla bu durum değişmiştir. Yeni siyasi çerçevede Türk-Tatar toplumu kendi çıkarlarını gözetecek şekilde örgütlenmeyi ve kültürünü, gelenek ve göreneklerini koruma ve geliştirme yönünde eylemler başlatabilmeyi başarmıştır. Bu isteğin en güçlü ifadesi diğer azınlıklarda olduğu gibi bir örgütün kurulması olmuştur. Başlangıçta *Romanya Müslüman Türk Demokrat Birliği* adı altında Türkleri ve Tatarları temsil edecek tek bir örgüt kuruldu. Daha sonra iki toplum birbirinden ayrılarak artık her biri ayrı örgütlerle temsil edilmektedir: Türkler için *Romanya Demokrat Türk Birliği*, Tatarlar için ise *Romanya Müslüman Tatar Türklerin Demokrat Birliği*[28]. Her örgütün birer temsilcisi toplumu Romanya parlamentosunda temsil ediyor; aynı zamanda toplumun kimliğini korumaya yönelik faaliyetlerin yürütülmesi için Romanya devleti tarafından tahsis edilen bütçeyi de bu örgütler yönetiyorlar.

Bu iç gelişmelere ek olarak, 1989'dan sonra Romanya'daki Kırım Tatar toplumu, ilişkili olduğu tarihî topraklarla, Türkiye Cumhuriyeti ve Kırım'la da bağlarını yeniden kurmuştur. Aslında Türkiye, toplumun

22 Metin Omer, "From Allies to the Undesirable: The Refuge of the Crimean Tatars to Romania During World War Two", s. 200-205.

23 Kırım Tatar Millî Hareketi için bkz. Filiz Tutku Aydın, *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars. Preserving the Eternal Flame of Crimea*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021.

24 Filiz Tutku Aydın, *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars. Preserving the Eternal Flame of Crimea*, s. 163.

25 Marin Manuela, "The Muslim Seminary of Medgidia During Communism (1948-1967)", *Editura ISPMN*, Cluj-Napoca, 2016, s. 175-210.

26 https://turca.lls.unibuc.ro/wp-content/uploads/2014/02/Istoricul-sectiei-de-limba-tatara_Universitatea-din-Bucuresti.doc.pdf (Erişim tarihi: 01.11.2023).

27 1987, 1989, 1991, 1995 yıllarında yayımlanmıştır.

28 Romanya'da azınlığın adı, Kırım Yarımadası ve diğer bölgelerdeki Kırım Tatar toplumlarıyla bağları engellemeksizin, resmî düzeyde "Tatar" olarak tanınmaktadır.

Fotoğraf 2. Romanya ziyareti, 1998 (M. Kırımoğlu arşivi)

kimliğini korumaya yönelik örgütlenme ve eylem başlatma çabalarını destekleyen en önemli dış aktör olmuştur. Türkiye'nin desteğiyle 1995 yılında Mecidiye Müslüman Semineri'nin devamı sayılan "Kemal Atatürk" Ulusal Koleji kurulmuş, camiler yenilenmiş, dinî veya eğitimsel materyaller sağlanmıştır. Siyasi düzeydeki bu girişimlerin yanı sıra Türkiye'deki aydınlarla bağlantılar da önemli olmuştur. Türkiye'deki aydınlar genellikle Türk halklarının, özellikle ise Kırım Tatarlarının gelenekleri ve tarihleri hakkında dersler verdiler, konferanslar düzenlediler ve makaleler yazdılar.[29]

Bilgiye serbest erişim ve dışarıyla temas kurma imkânı sayesinde Romanya'daki Kırım Tatarları, Kırım'ı yeniden keşfederek, yarımadadaki gelişmelere bağlandılar. Bu, hem doğrudan Kırım ziyaretleri ve yarımadadan Romanya'ya heyet daveti yoluyla hem de dolaylı olarak Türkiye'deki Kırım Tatar diasporası aracılığıyla mümkün olmuştur. Bütün bu gelişmelerde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun imajı önemli bir rol oynamıştır. Ancak Kırımoğlu'nun Romanya'da nasıl algılandığını sunmadan önce, Kırım'la doğrudan ve dolaylı temasların Romanya'daki Tatarlar arasında Kırım kimliğinin yeniden keşfedilmesine nasıl katkı sağladığını kısaca açıklamak istiyorum.

29 Bir örnek için bkz. Ercüment Kuran, "Tarihimizi Öğrenelim", *Karadeniz*, yıl 4, sayı 6, 1994, s. 3.

Türkiye'deki Kırım Tatar diasporası aracılığıyla dolaylı temas, Romanya'daki Kırım Tatarları için en kolay ve ilk temas olmuştur. Türkiye'deki Kırım Tatar diasporasının üyelerinin bir kısmı Romanya'dan gelen göçmenlerin torunlarıydı. Dolayısıyla aile bağları vardı ya da Romanya'dan göç etmiş ebeveynlerden veya büyükanne ve büyükbabalardan kalan hoş bir anıyı koruyorlardı, bu da onların bu alanda bağ kurmasını kolaylaştırmıştır. Temas üç şekilde gerçekleşmiştir. Öncelikle karşılıklı ziyaretler. Daha sonra Türkiye'deki Kırım Tatar diasporası temsilcilerinin Romanya'daki Kırım Tatar toplumun yayını olan *Karadeniz* dergisindeki yazdıkları makalelere yer verilmiştir. Bunun en iyi örneklerinden birisi Zafer Karatay'dır. Romanya'nın Karatay köyünden (bugünkü adıyla Nisipari) göç etmiş bir ailenin mensubu ve Türkiye'deki Kırım Tatar diasporasının önde gelen üyelerinden biri olan Karatay, *Karadeniz* dergisinde Kırım Yarımadası'ndaki son gelişmeleri aktardığı çeşitli makaleleri yayımlanmıştır. Mesela *Karadeniz*'in ilk sayılarından birinde, Kırım Tatarlarının yarımadadaki durumlarını, karşılaştıkları zorlukları ve bazı tarihî bilgiler sunulmuştur. Gözlemleri, 2-6 Temmuz 1990 tarihlerinde Türkiye'den 25 kişilik bir grubun Kırım'a ziyareti sonrasında yapılmıştır. Karatay, makalesinde Kırım Tatarların teşkilatlanmaları ile ilgili bilgilere yer vermiş ve Kırımoğlu'nun bu teşkilatlanmanın lideri olduğunu belirtmiştir: "Kırım Türklerinin Vatan Kırım'a dönme ve millî ve insani haklarını yeniden elde etme amacındaki mücadelelerinin siyasi cephesinde onlara geçen sene mayıs başında kurulan Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı yolbaşçılık yapıyor. Teşkilatın Merkez Şurası Başkanı hayatının büyük bölümünü hapishanede, çalışma kamplarında ve sürgün içinde sürgünde geçiren ve daha altı aylık iken Kırım'dan sürülen Mustafa Cemilev (halkın ona verdiği adla Kırımoğlu)."[30]

Üçüncüsü, Türkiye'deki Kırım Tatar diasporasının dergilerinden yazılar aktarılmıştır. En çok kullanılan kaynak ise *Emel* dergisidir. Aslında ilk olarak 1930-1940 yıllarında Romanya'da yayımlanmaya başlamış, daha sonra 1960'tan itibaren Türkiye'de basılmaya devam etmiş bu dergiden alınan yazıların çoğu Kırım Yarımadası'na yerleşmeye çalışan Kırım Tatarların durumuyla ilgilidir.[31]

Yarımadadan bazı aydın ve sanatçıların Romanya'ya davet edilmesiyle ya da Dobruca'daki Kırım Tatar toplumun Kırım'a ziyaretleriyle Kırım'la doğrudan temaslar kurulmuştur. Örneğin 24 Temmuz 1992'de "Kırım Ansamblisi" Türkiye'den dönüşünde Romanya'nın Dobruca bölgesindeki Köstence şehri ve Mecidiye kasabasında iki gösteri düzenlemiştir. Onları "sevinçle" karşılayan Dobruca'daki Kırım Tatarları için bu olağanüstü bir olay olmuştur: "Nice yıllık hasret ve heyecan herkesin yüzünde ifadesini belli ediyordu… Acılar içinde yaşayan kardeşlerimizi görmekten mutluluk duyuyorduk…"[32] Aynı program çerçevesinde katılımcıları duygulandıran bir an da, şair Şakir Selim'in sahneye çıkıp şiirlerini okuması olmuştur.[33]

Ancak en büyük heyecanı yaratan, doğrudan ziyaretler olmuştur. Bunlar, *Karadeniz* dergisinde ya da toplumun ileri gelenlerinin anılarında uzun

30 Zafer Karatay, "Kırım Türkleri 46 Yıl Sonra Vatan Kırım'da", *Karadeniz*, yıl 1, sayı 4-5, 1990, s. 6.

31 Bir örnek için bkz. "Türk Dünyasından Haberler", Karadeniz, yıl 3, sayı 11-12, 1992, s. 8. Makalenin orijinali: *Emel*, sayı 186, Eylül-Ekim, 1991.

32 Melek Abbas, "Kırım Halk Folklor Ansamblisi Romanya'da", *Karadeniz*, yıl 3, sayı 6, 1992, s. 1.

33 Melek Abbas, "Kırım Halk Folklor Ansamblisi Romanya'da", *Karadeniz*, yıl 3, sayı 6, 1992, s. 1. Birkaç yıl sonra bu ziyaret, Dobrucalı Kırım Tatar yazar Altay Kerim'in Şakir Selim ile yaptığı röportajın yayımlanmasıyla anılmıştır. Bkz. "Temmuz 1992'de Şakir Selim Köstence'yi ziyaret etti", *Karadeniz*, yıl 9, sayı 5, 1998, s. 1.

Fotoğraf 3. Romanya ziyareti, 2002 (M. Kırımoğlu arşivi)

uzun anlatılmıştır. Ekim 1991'de Romen turistler ve Türk-Tatar toplumundan oluşan karma bir grupla yarımadayı ziyaret etme fırsatı bulan Ahmet İsmail Daut, Kırım'ı "özlem diyarı" olarak adlandırıyor ve Sovyet politikalarının Kırım Tatar mimari eserleri ve manevi hayatı üzerindeki etkilerini üzücü bir şekilde sunuyor.[34] İki yıl sonra, 29 Temmuz - 3 Ağustos 1993 tarihleri arasında Dobruca'dan ilk Kırım Tatar grubu, organize bir şekilde Kırım'ı ziyaret etmiştir.[35] Sonraki yıllarda, 2014'teki yasadışı ilhakın ardından yarımadaya girişin karmaşık hâle gelmesine kadar, ziyaretler çoğalarak geleneksel hâle gelmiştir.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun kişiliği, Dobruca'daki Kırım Tatar toplumunun Kırım'la bağların yeniden kurulması sürecinde merkezî bir rol oynamıştır. Onun hayat hikâyesi, eylemleri ve duruşu Romanya'daki Kırım Tatar toplumunda takdirle karşılanmıştır. Sonuçta yavaş yavaş Romanya'daki Kırım Tatarlarının lideri olarak da kabul edilmeye başlamıştır.

Kırımoğlu ile ilgili ilk haberler oldukça kısa olmuştur. Bilgilerin çoğu 1944 Sürgünü, yarımadadaki Kırım Tatarlarının durumu veya Dobruca'dan Kırım'ı ziyaret eden Kırım Tatarlarının anlatımlarında yer almıştır.[36]

34 Ahmet İsmail Daut, "Özlem Diyarı: Kırım-Kültür Gerçeklerden Gezi Notları", yıl 3, sayı 11-12, 1992, s. 3.

35 Tasin Gemil, *Pe drumurile istoriei, cilt I*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019, s. 458.

36 Bir örnek: Anlatkan: İbraim Orhan, Yazgan: İbraim Şerif, "Ey, Kırım, Kırım!...", *Karadeniz*, yıl 6, sayı 6, 1996, s. 8.

Ancak zamanla Kırımoğlu'nun bölgedeki gelişmelere ve bunun Kırım Tatarları açısından sonuçlarına ilişkin tutumları yayımlanmaya başlamıştır. Bunlar Türk basınından alınıp *Karadeniz* dergisinde aktarılmıştır. Kırımoğlu, konuşmalarında ve beyanlarında Kırım Tatarlarının durumundan bahsedip, yardım çağrısında bulunuyordu ve kamuoyunu "Rus emperyalizminin" önlenmesi gerektiğine ikna etmeye çalışmıştır.[37]

Kırımoğlu'na olan ilgi ve hayranlık o kadar arttı ki, *Karadeniz* dergisi 1996 yılında Üçüncü Kırım Tatar Kurultayı'na özel bir sayı ayırdı. Derginin sekiz sayfasından ilkinde 1917 Kırım Tatar Millî Kurultayı'ndan bir resim ve biri Piraye Kadrizade'ye ("Kurultay'ın Açılışı Üzerine Bir Tarih"), diğeri Mehmet Niyazi'ye ("Neçün Süydüm?") ait iki şiir yer aldı. Geri kalan sayfalarda Kırımoğlu'nun konuşmasının tamamı yayımlandı.[38] Herhangi bir yorum veya açıklama bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle *Karadeniz* dergisinin editörleri, konuşmanın tam ve açık olması nedeniyle yorumlanmaya gerek olmadığını ve başka herhangi bir eklemenin mesajı çarpıtabileceğini düşünmüşlerdir.

Bu ilgi aynı zamanda Dobruca'daki Kırım Tatarlarının Kırımlıları desteklemeye daha fazla dâhil olmalarını da sağlamıştır. Böylece, 28 Mart 1998 tarihinde Romanya Müslüman Tatar Türkleri Demokrat Birliğin'in Temsilciler Konseyi, Ukrayna devletine yarımadaya dönmek isteyen Kırım Tatarlarına engel olmama çağrısında bulunmuştur. Çağrıda, "Romanya Tatarlarının Kırım Tatarları diasporasının bir bölümünü" teşkil ettiğini kesin bir ifadeyle belirtilmiş, yarımadadaki gelişmelerin yakından takip ettiklerini ve yarımadadaki soydaşların durumlarından memnun olmadıklarını göstermişlerdir.[39]

Tüm bu gelişmeler sadece Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Romanya'yı ziyaretiyle sonuçlanabilirdi; bu, buradaki Kırım Tatarları için son derece önemli bir an olmuştur. Kırımoğlu, 1998 yılında, 7-10 Ekim tarihleri arasında düzenlenen "Tatarlar: Dünü, Bugünü ve Yarını, Türk Dünyasındaki Yerleri" sempozyumu vesilesiyle Dobruca'daki Kırım Tatar toplumunu ziyaret etmiştir. Kırımoğlu, etkinliğin "en önemli konuğu" olarak tanıtılmıştır.[40] Sempozyuma katılmanın yanı sıra, Romanya makamlarının merkezî ve yerel düzeydeki temsilcileriyle bir dizi toplantı yapmıştır. Kırımoğlu ayrıca Dobruca'daki Kırım Tatarların merkezlerini de ziyaret ederek toplumun üyeleriyle görüşmüştür.[41]

Kırımoğlu Dobruca'ya gelmeden önce ilk geniş biyografisi de yayımlanmıştır.[42] Biyografinin yazarı, Aci-Amet Cemal, özellikle Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun, 1944'te sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarının anayurtlarına dönmeleri için Sovyet yetkililerinden izin alma çabalarına ilişkin ayrıntılara yer vermiştir. Ayrıca, makalenin sonunda da, Cemal kendisinin yazdığı "Kırım" adlı şiirini Kırımoğlu'na ithaf etmiştir.[43]

37 "Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı Mustafa Cemiloğlu, ile konuşma: Rus Emperyalizmi Önlenmeli", *Karadeniz*, yıl 4, sayı 6, 1994, s. 8. Zafer'den aktarılan makale.
38 Karadeniz, yıl 6, sayı 7, 1996.
39 "Çağrı", *Karadeniz*, yıl 9, sayı 4, 1998, s. 2.
40 "Tatarların Uluslararası Simpoziyomı Baları Man Pıttı", *Karadeniz*, yıl 9, sayı 10, 1998, s. 1.
41 "Tatarların Uluslararası Simpoziyomı Baları Man Pıttı", *Karadeniz*, yıl 9, sayı 10, 1998, s. 3.
42 Aci-Amet Cemal, "Biografia D-lui Mustafa Abdulcemil Kırımoğlu. Preşedintele Adunării Naţionale a Tătarilor Crimeeni", *Karadeniz*, yıl 9, sayı 9, 1998, s. 1, 3.
43 Aci-Amet Cemal, "Biografia D-lui Mustafa Abdulcemil Kırımoğlu. Preşedintele Adunării Naţionale a Tătarilor Crimeeni", *Karadeniz*, yıl 9, sayı 9, 1998, s. 1, 3.

Fotoğraf 4. 18 Mayıs Mitingi, Kırım, 2012 (M. Kırımoğlu arşivi)

SONUÇ

Bazı sonuçlar çıkarabiliriz. Her şeyden önce Romanya'daki Tatar toplumu, inkâr edilemez bir şekilde Kırım Tatar diasporasının bir parçasıdır. İkincisi, bu toplumun Kırım kimliğine bağlı olması ve özellikle Kırım Tatarlarının ideallerini her yerde gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunması, 1878 yılında vatandaşı oldukları Romanya'daki siyasi gelişmelerden de etkilenmiştir. Nitekim Romen yetkililerin, Türk-Tatar toplumunun kültürel ve manevi özelliklerini korumaya yönelik bir dizi önlem alma kararı (bu tek faktör olmamakla birlikte), bu anlamda Müslüman Semineri'nin kurulması iyi bir örnektir, Romanya'daki Kırım Tatarlarında millî bilincin oluşmasını sağlamıştır. Aksine Bükreş'te komünist rejimin iktidara gelmesi olumsuz, hatta bazı durumlarda trajik sonuçlar doğurmuştur. Bundan sonra Kırım Tatar kimliğinin ifade edilmesi mümkün olmamış, hatta Kazan Tatar kimliği dayatılmaya çalışılmıştır. Romanya'daki Tatarlar ancak komünist rejimin devrilmesinden sonra anayurtları Kırım ile bağlarını yeniden kurmayı başardılar. Temasların yeniden tesis edilmesinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun önemli rolü olmuştur. Eylemleri ve duruşları, kısa sürede kendisini liderleri olarak kabul eden Romanya'daki Kırım Tatarları tarafından hayranlıkla karşılanmıştır.

KAYNAKÇA

"Çağrı", *Karadeniz*, yıl 9, sayı 4, 1998, s. 2.

"Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Mustafa Cemiloğlu, ile konuşma: Rus Emperyalizmi Önlenmeli", *Karadeniz*, yıl 4, sayı 6, 1994, s. 8. *Zafer*'den aktarılan makale.

"Tatarların Uluslararası Simpoziyomı Baları Man Pıttı", *Karadeniz*, Yıl 9, S. 10, 1998, s. 1.

"Tatarların Uluslararası Simpoziyomı Baları Man Pıttı", *Karadeniz*, Yıl 9, S. 10, 1998, s. 3.

"Turcii dobrogeni și revizionismul", *Tuna*, S. 20, 29 Haziran 1937, s. 1.

"Türk Dünyasından Haberler", *Karadeniz*, Yıl 3, S. 11-12, 1992, s. 8. Makalenin orijinali: *Emel*, S. 186, Eylül-Ekim, 1991.

Abbas, Melek, "Kırım Halk Folklor Ansamblisi Romanya'da", *Karadeniz*, Yıl 3, S. 6, 1992, s. 1.

Arhivele Naționale ale României, fon Ministerul Cultelor și Artelor, dosya 245/1904, f. 37.

Aydın, Filiz Tutku, *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars. Preserving the Eternal Flame of Crimea*, Palgrave Macmillan, Cham, 2021.

Basciani, Alberto, "Il Trattato di Craiova del 7 settembre 1940 e gli Scambi di Popolazione tra la Romania e la Bulgaria (1940-1943)", *Geschicchte und Region/Storia e regione*, C. 28, S. 2, 2009, s. 155-176.

Batova, Dimitrie, "Pleacă Turcii...", *Tuna*, S. 22, 22 Ağustos 1937, s. 2.

Brătescu, Constantin, "Populația Cadrilaterului între anii 1878-1938", *Analele Dobrogei*, C. II, S. 19, 1938, s. 198.

Cemal, Aci-Amet, "Biografia D-lui Mustafa Abdulcemil Kırımoğlu. Președintele Adunării Naționale a Tătarilor Crimeeni", *Karadeniz*, Yıl 9, S. 9, 1998, s. 1, 3.

Ciocîltan, Virgil, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Brill, Leiden, 2012, s. 254.

Culică, Vasile, "Gânduri despre exodul musulman", *Tuna*, S. 23, 5 Eylül 1937, s. 2.

Cupcea, Adriana, Manuela Marin, Metin Omer (ed.), *Seminarul Musulman din Medgidia. Documente şi Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 2016.

Daut, Ahmet İsmail, "Özlem Diyarı: Kırım-Kültür Gerçeklerden Gezi Notları", Yıl 3, S. 11-12, 1992, s. 3.

Durgut, Hüseyin, "Romanyalı Türk Şair Mehmet Niyazi'nin Sagış adlı şiir kitabının söz varlığı üzerine yorumlar", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 6, 2005, s. 108-119.

Gemil, Tasin, *Pe drumurile istoriei*, Cilt I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019.

https://turca.lls.unibuc.ro/wp-content/uploads/2014/02/Istoricul-sectiei-de-limba-tatara_Universitatea-din-Bucuresti.doc.pdf (Erişim tarihi: 01.11.2023).

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f0/Tatarii_din_Romania_2011.png (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/ (Erişim tarihi: 10.11.2023).

https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-caracteristici-etno-culturale-demografice/ (Erişim tarihi 10.11.2023).

https://www.worldometers.info/img/maps/romania_political_map.gif. (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

İbraim Şerif (Yaz.), İbraim Orhan, "Ey, Kırım, Kırım! …", *Karadeniz*, Yıl 6, S 6, 1996, s. 8.

Karadeniz, yıl 6, sayı 7, 1996.

Karatay, Zafer, "Kırım Türkleri 46 Yıl Sonra Vatan Kırım'da", *Karadeniz*, Yıl 1, S. 4-5, 1990, s. 6.

Karpat, Kemal H., "Ottoman Urbanism: the Crimea Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856-1878", *International Journal of Turkish Studies,* C. 3, S.1, 1984-1985, s. 1-25.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985.

Kerim, Altay, "Temmuz 1992'de Şakir Selim Köstence'yi ziyaret etti", *Karadeniz*, Yıl 9, S. 5, 1998, s. 1.

Kırımlı, Hakan, *Geraylar ve Osmanlılar. Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, Ötüken, İstanbul, 2022.

Kuran, Ercüment, "Tarihimizi Öğrenelim", *Karadeniz*, Yıl 4, S. 6, 1994, s. 3.

Manuela, Marin, "The Muslim Seminary of Medgidia During Communism (1948-1967)", *Editura*, ISPMN, Cluj-Napoca, 2016, s. 175-210.

Monitorul Oficial al României, S. 255, 16/28, Kasım 1878, s. 7161, 7165.

Omer, Metin, "From Allies to the Undesirable: The Refuge of the Crimean Tatars to Romania During World War Two", Emanuel Plopeanu, Gabriel Stelian Manea, Metin Omer (ed.), *The Empire. Between dispute and nostalgia*, Peter Lang, Berlin, 2021.

Omer, Metin, *İki Dünya Savaşı Arasında Romanya'daki Türk-Tatar Toplumu ve Türkiye'ye Göçler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.

Ülgen, Erol, "Dobrucalı Şair Mehmet Niyazi ve İthâfât Adlı Eseri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S.50, 2015, s. 137-150.

RAUF RAİF DENKTAS
KURUCU CUMHURBASKANI
1924*2012
KIRIM TATAR MİLLİ MECLİS BŞK.

KIBRIS DAVASI VE MUSTAFA KIRIMOĞLU

Ulvi Keser*

GİRİŞ

Kıbrıs Adası yüzlerce yıldır hep savaşlarla, acılarla ve göçlerle anılan bir ada olmuştur. Bu bağlamda tarihin neredeyse hemen hemen bütün dönemlerinde Akdeniz, özellikle de Doğu Akdeniz ilgi odağı olmuş ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu bölgede en stratejik nokta ise Kıbrıs Adası'dır. Adanın her zaman dikkat çekici bir unsur olmasının temel kaynağı ise Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam ortasındaki stratejik konumudur. Özellikle Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil etmesi, Türkiye ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, bunlara ilaveten Ege Denizi'nin giriş çıkışına etkisiyle Mısır ve Süveyş Kanalı'na olan yakınlığı göz önüne alındığında adanın stratejik önemi çok daha kolay anlaşılır. Coğrafi, kültürel ve demografik yapı itibarıyla[1] Anadolu Yarımadası'nın bir parçası olduğu[2] belirtilen Kıbrıs Adası'nın en önemli stratejik özelliği ise coğrafi konumundan gelmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk ordularına hitaben yaptığı ve "İlk hedefiniz Akdeniz'dir."[3] diyerek işaret ettiği yer, Adalar Denizi ile birlikte bugün Anadolu'yu sarmalayan bütün denizleri de kapsar. Esasında Akdeniz, uygarlıkların şafağıdır ve uygarlık ışıktır, aydınlıktır ve bu ışığın şafağı da Akdeniz'de doğduktan sonra bütün dünyayı aydınlatmaktadır. Troya Savaşı'nı Doğu'ya karşı üstünlük sağlayan tarihsel bir olay olarak kabul eden ve hafızasına bu şekilde yerleştiren Batı karşısında Doğu'nun intikamı ise Dumlupınar'da alınmıştır. Mustafa Kemal "Dumlupınar'da Yunanları yenmekle Troyalıların öcünü aldık."[4] diyerek Akdenizliliğin sınırlarını coğrafi olmaktan öteye taşır. İlginçtir ki, Mustafa Kemal'in 9 Eylül 1922 tarihinde ortaya attığı ve pek de bilinmeyen bu yaklaşımından yüzlerce yıl önce Fatih Sultan Mehmet de 1462 yılında Midilli'nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinin ardından Anadolu'ya geçtiğinde, Çanakkale yakınlarında Truva antik kentini dolaşmayı da ihmal etmez ve burada ölümsüz olduğuna inanılan Aşil (Achille) ile diğer komutanların mezarlarını araştırır. Truva antik kentinde dolaşırken başını sallayarak "Allah beni bu şehrin ve halkının müttefiki olarak bu zamana kadar sakladı. Biz bu şehrin düşmanlarına galip geldik ve onların vatanlarını aldık. Burayı Yunanlar, Makedonlar, Teselyalılar ve Moralılar almışlardı. Bunların, biz Asyalılara karşı defalarca yaptıkları kötü davranışların intikamını aradan birçok devirler ve yıllar geçmesine rağmen onların torunlarından aldık..."[5] der.

* Prof. Dr., Uluslararası Final Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Girne,Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

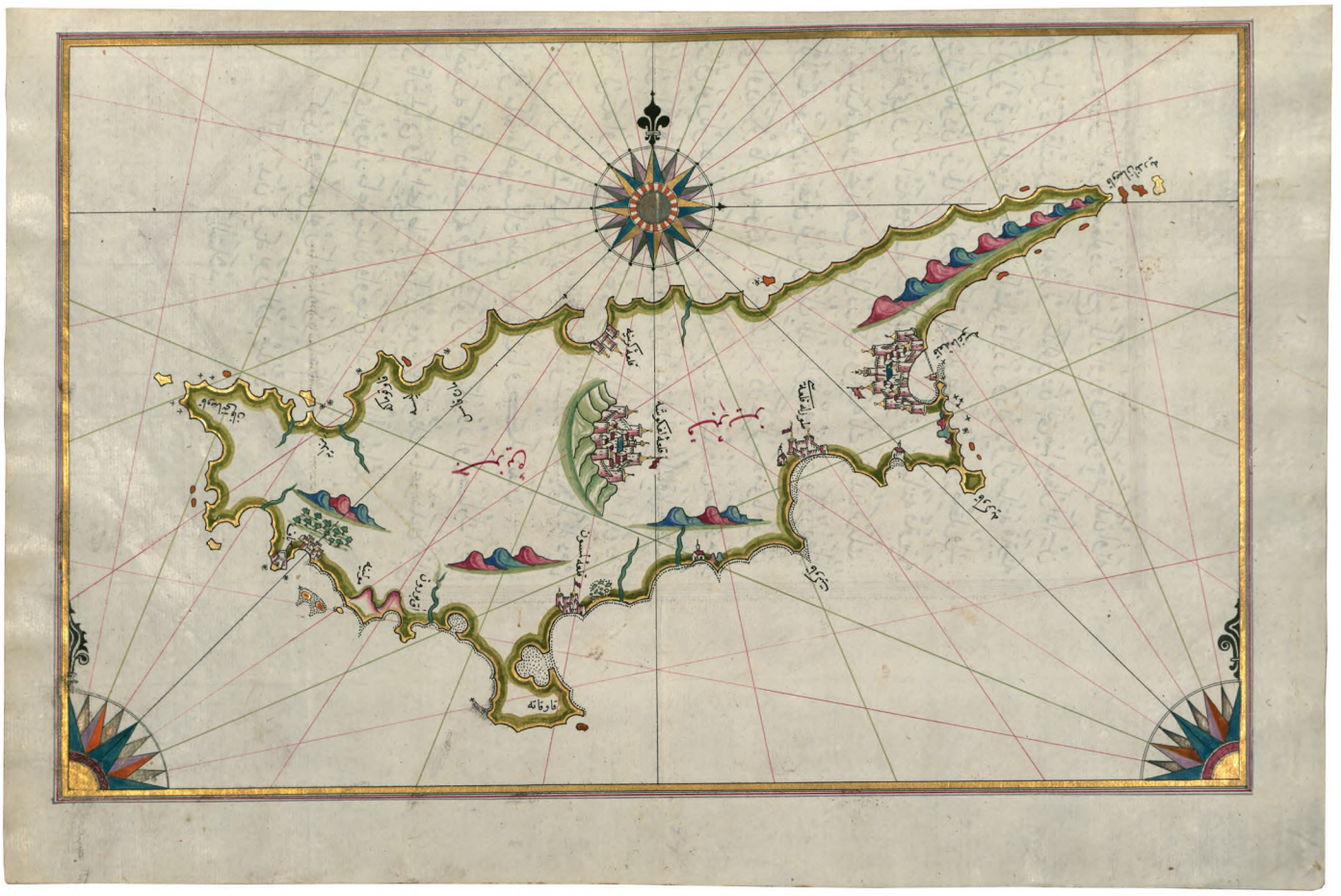
1 Sir George Hill, *A History of Cyprus, Londra*, 1952, s. 17.

2 V. Frey, *Turkei Und Zygern, handbuch der Geogr. Wiss. Baud Vorder-und Süd-Asien*, Postdam, 1937, s. 86.

3 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 Cilt II*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 488

4 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 255.

5 Erhan Afyoncu, *Truva'nın İntikamı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009, s. 103.

Şekil 1. Piri Reis'in haritasında 1525 yılında Kıbrıs adası (David Rumsey Map Collection)

Askerî strateji bağlamında tartışılmaz bir öneme sahip olan coğrafi konumun, deniz gücü ile bir araya getirildiğinde tartışılmaz bir üstünlük sağlayacağı da kesindir. Deniz gücünün ve coğrafyanın azami şekilde kullanılması sadece askerî güvenlik konusuyla değil, ayrıca ekonomik ve politik menfaatlerle de ilgilidir. Kara Avrupa'sına karşı deniz gücünü kullanarak tarih boyunca gücüne güç katan İngiltere göz önüne alındığında bu durum daha iyi ortaya çıkar. Özellikle deniz taşımacılığının ve ticaretinin gelişmesi doğal olarak deniz ticaret yollarının, buralardaki pazarların ve kaynakların ve özellikle de bu bölgelerdeki hassas coğrafi noktaların korunması ve güvenlik çemberine alınmasını gündeme getirdiğinden Kıbrıs Adası, Akdeniz'de çok büyük önem arz etmektedir.

Amerikalı deniz stratejisti Alfred Mahan'ın jeostratejik teorisine göre deniz hâkimiyetinin dünya hâkimiyeti anlamına geldiği, denizlere hâkim olanın dünyaya hâkim olacağı düşünülecek olursa, adanın önemi bir kat daha artar. Eldeki mevcut güçlerin ve kaynakların zenginliğine ve avantajlarına rağmen denizde bu avantajları kullanamamak kontrol ve hâkimiyetin

karşı tarafa geçmesine neden olacaktır. Jeostratejinin değişen unsurları olarak politik, askerî, sosyal ve ekonomik güçler birer tehdit vasıtası olmasının yanında ilk ve ara tehdit hedefleridir.[6] Öte yandan coğrafi güçler ise tehdide açık olan hedefler olarak ortaya çıkar. Bununla beraber coğrafi konum, coğrafi bütünlük ve stratejik kaynaklar bağlamında coğrafi özellikler tehdit için kullanılabilecek özellikler olarak da düşünülebilir. Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, Kıbrıs Adası bu bağlamda ilk akla gelenlerdir. Bu bağlamda Anadolu coğrafyasının güney emniyeti açısından hayati önem taşıyan Kıbrıs düşman eline geçtiği takdirde, "vatanın karnına saplanmış bir hançer gibi"[7] olacaktır. Denizaşırı ticaret yapılması, bunun gerçekleştirilebilmesi için de güçlü bir donanmaya sahip olunması ve güvenli ticaret için denizlerde kritik noktaların, adaların, adacıkların, dar geçitlerin, kritik sahil şeridinin kontrol altında tutulması gerekmektedir.

Güçlü bir donanmaya sahip olmak, kritik coğrafi noktaları kontrol altında tutmak; denizlerin mutlak hâkimi olmak anlamına gelmektedir. Kıbrıs Adası'nın Akdeniz'de bu kadar hassas bir coğrafyada yer alması önemini bir kat daha arttırmaktadır ve Akdeniz, Orta Doğu'dan Balkanlar'a ve Orta Asya'ya açılan kapı durumundadır.[8] Bu coğrafyada hâkim güç olmak isteyen bir ülkenin Akdeniz'de sabit bir üs konumundaki Kıbrıs Adası'nı göz ardı etmesi de beklenemez. Böylece Orta Doğu'nun anahtarı, bir atlama taşı ve dünya ticaret, petrol ulaşımı ve Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran Boğazlar ile Asya ve Afrika'yı birbirinden ayıran Süveyş Kanalı bölgesinde Hazar, Aden ve Hürmüz su yollarının arasındaki konumuyla önemli bir üs olan Kıbrıs için eski İngiliz Başbakanlarından Disraeli de "Batı Asya'nın anahtarı"[9] olarak bahseder. Kıbrıs'ta hâkim olan bir askerî gücün Kafkaslar'dan Balkanlar'a, Basra Körfezi'nden Orta Asya'ya kadar çok geniş bir yelpazede stratejik askerî açılımlar gerçekleştirebileceği göz önüne alınacak olursa, Kıbrıs'ın önemi bir kere daha ortaya çıkar. Özellikle Basra Körfezi-Hürmüz Boğazı-Babülmendep Boğazı-Kızıldeniz-Girit-Malta-Cebelitarık Boğazı petrol ulaşım hattının en hassas noktalarından birisinde yer alan Kıbrıs Adası, bu konumuyla Avrupa'nın Orta Doğu ve Uzak Doğu ile ticaretini sağladığı hat üzerinde de yerini almaktadır.[10]

Bu noktada İngiltere ve Fransa da deniz gücünü Akdeniz'den açık denizlere kadar yayma ve deniz ulaşım güzergâhlarını kontrol ve denetleme altına alma telaşındadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında, bu kıtaların hemen hemen hepsine aynı mesafede bulunan ada, Girit ile birlikte su geçiş yollarının da üzerindedir. Bu bağlamda bakıldığında Kıbrıs Adası'nın coğrafi özelliği ve deniz gücü bağlamında Türkiye'nin ekonomik, politik ve askerî güvenlik açısından konumu, Mahan'ın[11] jeopolitik konseptinin hala geçerliliğini korumakta olduğunu göstermektedir. Stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil eden Kıbrıs Adası, Anadolu ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, Ege Denizi'nin giriş ve çıkışına etkisi ve Mısır ile Süveyş Kanalı'na olan yakınlığıyla İngiltere için de önemli bir adadır. "Bir düşmana ya da saldırı hedefine coğrafi olarak yakın olmanın avantajı"[12]

6 Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989, s. 47.

7 Hasan Ali Yücel, *Kıbrıs Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1957, s. 111.

8 Harp Akademileri Komutanlığı, *Bugünün ve Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri İle Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul, Mayıs 1994, s. 48.

9 Atilla Atan, "Yeni Bir Türk Devletinin Doğuşu-Kıbrıs", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 14, Ankara, Nisan 1986, s.57. Ayrıca bkz. Huriye Sevay Öznacar, "Batırılamayan Ada Kıbrıs", Kıbrıs Mektubu Dergisi, Ankara, Kasım 1996, Cilt 9, No.7, s. 23.

10 Nejat Eslen, "Kıbrıs'ın Sratejik Önemi", *Cumhuriyet Strateji*, 18 Nisan 2005, Sayı 42, İstanbul, s. 8.

11 ABD Deniz Akademisi mezunu olan Alfred Mahan (1840-1914), 1890 yılında yayımladığı "Deniz Kuvvetinin Tarihe Etkisi "1660-1783" isimli eseriyle tanınmaktadır.

12 Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi*, İstanbul, Eylül 2003, s. 52.

Şekil 2. Türkiye ve Çevresi

da göz önüne alınınca Doğu Akdeniz ve çevresi, Orta Doğu ve Hindistan'daki çıkar ilişkileri ve politikası açısından stratejik öneme haiz bu ada neredeyse bütün dünya açısından kilit noktadır. Söz konusu bu ticaret hattı küresel ve kıtasal jeostratejik açıdan gerek ABD gerek AB üyesi ülkeler için son derece önemlidir. Örneğin, 2 Nisan 1946 tarihinde İngiltere Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan bir raporda, İngiltere büyük güç olarak kalmak istiyorsa Orta Doğu'nun önemini mutlaka kavraması gerektiği, bunun yolunun da Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan kara köprüsü olarak Orta Doğu'nun ve Kıbrıs Adası'nın stratejik önemini kavramaktan geçtiği belirtilir.[13] Küresel egemenlik konseptini benimseyen ve askerî, politik ve ekonomik alanda dünyanın bir numarası ve dünyanın jandarması konumuna gelmek isteyen ABD, yurttaşı Mahan'ın teorilerine uygun olarak deniz gücünü Akdeniz'den açık denizlere kadar yayma ve deniz ulaşım güzergâhlarını kontrol ve denetleme altına alma telaşındadır.

Ada, sadece Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler açısından da önemli değildir. Başta Yunanistan olmak üzere, İngiltere, ABD ve son dönemde AB üyesi ülkeler de adanın kendi çıkarları açısından öneminin farkındadırlar. Doğu Akdeniz'de jeopolitik önemine bağlı olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kilit noktada bulunan ada her dönem stratejik önemini korumuştur. Stratejik açıdan Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil eden Kıbrıs Adası, Anadolu ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, Ege Denizi'nin giriş ve çıkışına etkisi ve Mısır ile Süveyş Kanalı'na olan yakınlığıyla İngiltere için de önemli bir adadır. Bir devletin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda ön plana çıkan unsurlar; vatan ve milletin bölünmezliği ile bağımsızlığı, ekonomik menfaatler, bölgesel güvenlik ortamlarının sağlanmasıyla ilgili çıkarlar ve ulusal değerlerin korunmasıyla ilgili çıkarlar olarak sıralanabilir. Ulusal çıkarları derecelendirmek gerektiğinde karşımıza çıkan hususlar ise bunların ölüm kalım derecesinde, hayati öneme haiz, çok önemli ve önemli olarak sıralanabileceğidir.[14]

Öte yandan, özellikle soğuk savaş döneminde savunma stratejisini ön plana çıkartan ve kuzeyden gelecek muhtemel bir tehlikeye karşı savunma planları içerisinde olan Türkiye'nin, değişen dünya konjonktüründe tehdit değerlendirmelerini gözden geçirmesi ve "caydırıcılık, topyekûn savunma, ileri cephe savunması" gibi stratejileri benimsemesi kaçınılmaz olur. Kıbrıs sorununa bu bağlamda bakıldığı takdirde adanın stratejik konumu ve ilgili tarafların bu adaya neden bu kadar önem verdikleri de ortaya çıkacaktır.

13 Eftal Irkıçatal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012/1, Sayı 15, s. 34.

14 Cihangir Dumanlı, "Anadolu'nun Batı'dan Kuşatılması", *Cumhuriyet Strateji*, 18 Nisan 2005, Sayı 42, İstanbul, s. 6-7.

Doğu Akdeniz'de bulunan ada aslında tüm Akdeniz'in jeopolitiğinde yadsınamaz bir stratejik öneme sahiptir. Zira adanın stratejik değeri önemini gerçekte Akdeniz'in stratejik değerinden alır. Bu noktadan değerlendirildiğinde kaçınılmaz olarak adada kültürel, dinî, ekonomik, askerî, stratejik ve güvenlik temelli menfaat çatışmaları da yoğun olarak devam etmektedir. Bütün bunlardan en çok etkilenenler ise doğaldır ki Kıbrıslı Türklerdir.

KIBRIS TÜRK MÜCADELE TARİHİ

Şüphesiz adanın Türkiye ve Kıbrıslı Türkler açısından ne ifade ettiğini anlayabilmek için en azından 1914-1974 sürecinde Kıbrıs savaş tarihinin irdelenmesi gerekmektedir. Bu dönemde karşımıza çıkan ilk askerî faaliyetler[15] ise İngilizler tarafından adada Mağusa'nın Karakol bölgesinde açılan ve 13 Ekim 1916 tarihinde 216 kişilik ilk esir kafilesinin gelmesiyle birlikte faaliyete geçen Çanakkale Esir Kampı'dır. 30 Mart 1920'ye kadar açık kalan ve bu sürede toplam 6.732 Türk savaş esirinin tutulduğu kamptaki esirlerin %95'i Çanakkale'de esir alınan Osmanlı savaş esirleridir. Aynı dönemde İngiltere'nin lojistik destek vermesiyle birlikte Fransızlar da dünyanın farklı bölgelerinden topladıkları ve çeşitli vaatlerde bulundukları Ermenileri önce Mısır'ın Port Said limanına ve ardından Karakol bölgesine çok yakın Monarga (Dokuzevler) [16] bölgesindeki Fransız Ermeni Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) kampına getirirler ve 30 Ekim 1918 sonrasında Çukurova bölgesini Fransız üniforması ve Fransız bayrağı altında kan gölüne çeviren Ermeniler,[17] burada askerî eğitimden geçirirler. Böylece öncelikle Ermeni aydınlar tarafından İngiltere'ye götürülen ve İngiltere'nin reddettiği Ermeni Doğu Lejyonu oluşturulması fikri Fransa tarafından hayata geçirilir ve İngiltere'nin Çukurova bölgesine yönelik "Beşinci Kol Faaliyeti" de sessizce yürürlüğe girer.[18]

Propaganda faaliyetini yerine getirmek, maddi destek sağlamak ve ateşli konuşmalar yapmak suretiyle kamptakileri Anadolu'ya karşı kin duygularıyla doldurabilmek maksadıyla adada nüfuzu bulunan din adamları, hatırı sayılır kişiler ve zengin tüccarlar gibi bu işe destek veren kişilerin de katılmalarıyla oluşturulan kamp böylece faaliyete geçer.[19] Bu dönemde Kıbrıs'ta devlet idaresi neredeyse tamamıyla Trodos bölgesinde bulunan ve devlet dairelerinin özellikle yaz dönemlerinde kalmayı ve tercih ettiği mekânlardan yönetilmektedir.[20] Bu merkez ve buna bağlı olarak açılan çeşitli askerî tesisler ise savaşın devam ettiği süreçte genişleyerek ve neredeyse bütün adayı kapsayarak yayılacaktır. Bununla birlikte Fransızlar ise dünyanın dört bir yanından topladıkları[21] ve ağırlıklı olarak İskenderiye'de bulunan "gönüllü"[22] Ermenileri[23] ne şekilde kullanacaklarının ince hesapları içerisindedirler. Bu kamp Ankara Hükûmeti ile Fransa arasında imzalanan 1922 Ankara Antlaşması'na kadar faaliyette kalmıştır.

Aynı dönem Osmanlı, Teşkilat-ı Mahsusa ile İngilizlerin Mağusa'da Savoy Otel'de konuşlandırdıkları Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau (EMSIB) arasında istihbarat savaşları ve psikolojik harple

15 *The Cyprus Gazette*, 4 haziran 1915, Sayı 1171, Karar No 13060.

16 *ATASE*, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

17 Fransa Savaş Bakanlığı tarafından Kahire'de bulunan Üsteğmen Saint Quentin'e gönderilen 5 Ekim 1915 tarihli şifre telgraf. Archives Diplomatiques: D:890.

18 Andrekos Varnava, "Imperialism First, the War Second; the British, an Armenian Legion, and Deliberations on Where to Attack the Ottoman Empire, November 1914-April 1915", *Historical Research*, Volume 87, No 237, Ağustos 2014, s. 534.

19 *ATASE*, K.531, D.2075, F.4.

20 . Andrekos Varnava, "Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus", *The Cyprus Review*, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s. 47.

21 Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) tarafından hazırlanan 3 Ekim 1917 tarihli rapor. Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası.

22 Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) Afrika Departmanı tarafından hazırlanan 22 Ekim 1919 tarihli ve 4826-9/11 sayılı rapor. Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası.

23 Port Said'deki Fransız karargâhından yazılan Ekim 1917 tarihli yazı. Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart.

geçecek bir dönemdir ve Anadolu'da Millî Mücadele sonuna kadar aynı hızla devam eder. İngiltere, her iki dünya savaşı sırasında da adadan askerî bağlamda en üst düzeyde istifade etmenin yollarını araştırmıştır. Örneğin adada kurulan Çanakkale Savaş Esiri Kampı, Fransa için lojistik destek sağlanan Monarga bölgesindeki Ermeni Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) Kampı, yaklaşık 49 ayrı noktada açılan istihbarat istasyonları, Kıbrıs merkezli olarak yürütülmekte olan istihbarat, keşif faaliyetleri, ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıslı Türklerin ve Rumların katırcı olarak askere yazılmaları, adanın lojistik ikmal üssü olarak kullanılması bunlar arasındadır. Bu dönemde İngiltere'nin Kıbrıs Adası'ndaki en önemli savaş bürosu ise Mağusa'daki Savoy Otel olacaktır. Çanakkale savaş esirlerinin adaya getirilmesinden ada içerisindeki çeşitli istihbarat çalışmalarına kadar pek çok faaliyet Savoy Otel üzerinden yürütülür. Aynı otel özellikle İkinci Dünya Savaşı sürecinde de aşağı yukarı aynı işlevle faaliyetlerine devam eder. İngiltere'nin MI5 güvenlik örgütlenmesi yanında sadece Doğu Akdeniz coğrafyasına yönelik olarak teşkil edilen Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu[24] ise Mısır kaynaklı olarak ortaya çıkan istihbarat zafiyeti, bilgi sızmaları ve istihbarat kaçağının Kıbrıs vasıtasıyla Almanlara ve Osmanlı'ya gittiği inancındadırlar.[25] Bu birim, öncelikle Anadolu ve Suriye coğrafyasında düşmanla ilgili istihbarat toplamak ve özellikle düşman istihbarat unsurlarının Kıbrıs'a çıkmalarını önlemek, bunlara karşı espiyonaj ve istihbarata karşı koymak faaliyetlerini yönetmek üzere A ve B üniteleri olarak da görev yapmaktadır. A çalışması olarak nitelendirilenler Anadolu ve Suriye'de "düşman hakkında bilgi elde edilmesi", B çalışması olarak nitelendirilenler de "Kıbrıs'ın ajanlara karşı ve onların karaya çıkış yerlerinin korunması" esasları olarak düzenlenmiş durumdadır.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Kıbrıs Adası tam anlamıyla bir savaş üssü hâline gelmiş durumdadır ve özellikle 1914-1960 ve 1960-1974 sürecinde Kıbrıs'ta değişik amaçlara hizmet edecek şekilde çok sayıda farklı askerî üs tesis edilmiş durumdadır.

1- Trodos Dağları'nda özellikle yaralı ve hasta İngiliz askerleri için açılan nekahet merkezi. Buradaki İngiliz askerlerinin bir kısmı Çanakkale Cephesi'nden getirilen hasta ve yaralılardır.

2- Mağusa yakınlarındaki Karakol bölgesinde Türk savaş esirleri için açılan esir kampı.

3- Amiandos'ta özellikle Alman ve Avusturya askerlerinin tutuldukları enterne kampı.

4- Mağusa Monarga'da açılan Ermeni Doğu Lejyonu (Legion D'Orient) kampı.

5- Karakol'da sadece istihbarat amaçlı olarak faaliyet gösteren İngiliz askerî üssü.

24 Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau. *Antigone Heraclidou*, a.g.m., s. 197. Ayrıca bkz. Tabitha Morgan, Sweet and Bitter Island: A History of the British in Cyprus, I. B. Tauris Pub., New York, 2010, s. 132-133.

25 Andrekos Varnava, a.g.e., s. 354.

6- Karakol bölgesinde Rusya'daki devrim sonrasında Beyaz Rus Ordusu'ndan kaçan subaylar ve diğer personelin kapatıldıkları bir Rus kampı.

7- Yunanistan'ın Selanik kentinde konuşlanmış bulunan İngiliz askerî gücü için Kıbrıs'ta Katırcılar olarak isimlendirilen personelin istihdamı ve bu birlikler için katır temin eden Mağusa'daki askerî karargâh.

8- Telsiz ve radyo konuşmalarını dinleyen, istihbarat toplayan ve istihbarata karşı faaliyetleri yanında çeşitli espiyonaj faaliyetlerinde bulunan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın istihbarat ve dinleme merkezi olarak kullandığı adanın farklı noktalarındaki askerî tesisler.

9- Polemidya'da (Binatlı) İkinci Dünya Savaşı'nda da kullanılan askerî karargâh ve üs.

10- Mağusa'da İngiltere'ye ait ve İngiltere'nin müttefikleri tarafından da kullanılan donanmaya ait askerî tesisler.

11- Trodos Dağları'ndaki dışında Limasol Kyperounta köyünde açılan yaklaşık 1.500 asker kapasiteli rehabilitasyon kampı ve kışla.

Fotoğraf 1. Türk Mukavemet Teşkilatı (YTB arşivi)

Bütün bu faaliyetlere karşı koymaya çabalayan Kıbrıslı Türkler ise bir yandan Fransız Ermeni Doğu Lejyonu kampını sabote etmeye çabalarken Çanakkale Esir Kampı'ndan Osmanlı askerlerini kurtarmak için de planlar geliştirirler. Bu arada Teşkilat-ı Mahsusa'ya da istihbarat sağlayan Dr. Esat, Dr. Behiç, Kenanlar Ailesi, Babalik Ailesi, Hasan Karabardak gibi pek çok Kıbrıslı Türk ise sürgüne gönderilir, idam edilir ya da zindanlara atılır. İkinci Dünya Savaşı döneminde de aynı sıkıntıları yaşayan Kıbrıslı Türkler, 1 Nisan 1955'te adada faaliyete geçen Yunanistan destekli EOKA'ya karşı da mücadele etmek zorunda kalırlar. Bu süreçte Volkan'ı ve 9 Eylül ve son olarak da Türk Mukavemet Teşkilatı'nı kuran Kıbrıslı Türkler, 1959 Londra ve Zürih Antlaşmalarının ardından 16 Ağustos 1960'ta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde de Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar tarafından ikinci sınıf olarak değerlendirilirler ve 21 Aralık 1963'te başlayan ve Akritas Planı[26] denilen bir plan çerçevesinde Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen dönemle birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti yıkılırken Kıbrıslı Türklerse 1974'e kadar geçen dönemde gettolarda izolasyon, baskı ve ambargolar altında hayatta kalmaya çalışırlar. 1975 yılında kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti ve son olarak 15 Kasım 1983'te ilan edilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de sadece Türkiye tarafından tanınan ve ambargolarla güçsüzleştirilmeye çalışılan bir konumdadır.

26 Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA). K–4709.1964.9–4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası.

27 Kalev Leetaru, "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", *Studies in Intelligence*, Volume 54, No. 1, Mart 2010, s. 18.

28 Kalev Leetaru, a.g.m., s. 18.

29 Jean-Philippe Décarie-Mathieu, "The History, the Players and the Stakes behind Echelon, Monitoring Technologies and Global Surveillance", *GSEC Practical Assignment*, Global Information Assurance Certification Paper, SANS Institute, 2005, s. 2.

30 *Kıbrıs Postası*, 27 Ağustos 2012.

Öte yandan 21. yüzyıl ve dijital teknolojiyle birlikte Doğu Akdeniz ve Kıbrıs, farklı bir boyuta evrilmiş durumdadır. Bugün adada Amerikalıların kısaca FBIS olarak bilinen "Amerikalıların dünyaya açılan penceresi"[27] ve "istihbarat faaliyetlerinde bel kemiği"[28] olan Foreign Broadcasting Information Service (Yabancı Yayın Enformasyon Servisi) isimli kuruluşu yanında Project 415, P415[29] veya UKUSA denilen sanayi casusluğu merkezi, Amerikan NSA (National Security Agency) ve İngiltere'nin GCHQ (General Communication Headquarter) istihbaratçıları bütün dünyayı izledikleri Kıbrıs merkezli Echelon denilen tele kulak sistemi yanında U-2 casus uçakları, ACE HIGH denilen bir dinleme/istihbarat sistemi, Cape Greco istihbarat ve espiyonaj merkezi gibi pek çok istihbarat ve sanayi casusluğu merkezi faaliyettedir. UKUSA istihbarat sistemi casus uydular da dâhil olmak üzere neredeyse bütün uydu sistemlerini kullanması ve özellikle casus uydular vasıtasıyla bilgi toplaması, ayrıca sistemin bütün dünyayı kapsaması nedeniyle dünya ülkeleri için bir tehdit oluşturmakta olduğu, AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının haklarını hukuki boşluklardan da faydalanmak suretiyle ihlal ettiği ve bu insanlar için potansiyel bir tehdit oluşturduğu, ağırlıklı olarak ekonomik hedeflere yönelmesi nedeniyle uluslararası ekonomi ve ticarette haksız rekabet, kazanç ve kayıplara neden olduğu, bu sistem vasıtasıyla yapılan istihbarat faaliyetlerinin fiber optik kablolara sızmalarla gerçekleştiği ve bunun da hemen tamamının İngiltere hükümran bölgelerinde gerçekleştiği bilinmektedir.

GÜNÜMÜZDE KKTC VE KIRIMOĞLU'NUN ADAYA BAKIŞ AÇISI

İkinci Dünya Savaşı sürecinde 1944 yılında soykırıma uğrayarak doğup büyüdükleri toprakları bırakmak zorunda kalan ve yıllar sonra topraklarına dönmelerine rağmen "azınlık" statüsünden kurtulamadıklarını her konuşmasında ısrarla belirten Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Kıbrıslı Türklerin 1963 öncesinde de 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yıkılmasının ardından da 1975 Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) ve son olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) sürecinde de aynı kaderi paylaştığını ve Batı tarafından kabul görmediğini de vurgular. KKTC'ye ilk defa 1993 yılında, merhum Rauf R. Denktaş'ın cumhurbaşkanlığı döneminde gelen Kırımoğlu, "KKTC önemli, burada kardeşlerimiz yaşıyor ve buradaki problemler bizim yaşadıklarımıza benziyor." diyerek özellikle Kırım Tatarları ile Kıbrıslı Türklerin mücadele tarihinin benzerliklerine dikkat çekmektedir. Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı sıfatıyla Ağustos 2012'de adayı ziyaretinde, "önemli ve tarihî bir şahsiyet ve hayatı boyunca halkı için mücadele ederek canını ortaya koymuş bir kahraman"[30]

31 Örneğin 28 Şubat 2016 tarihinde Kırımoğlu'nun *"...Girne Üniversitesi ile imzalanan bu protokol, devletimiz ve milletimiz açısından son derece önemli bir iş birliği olarak görülmelidir."* dediği çerçevede Girne Üniversitesi ile Kırım Özerk Cumhuriyeti Kırım Tatar Millî Meclisi tarafından imzalanan iş birliği protokolü çerçevesinde; ortak çıkarlar için iş birliği yapılacaktır. Protokol uyarınca yılda üç öğrenci Girne Üniversitesi'nin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde, Mühendislik Fakültesi'nde ve Denizcilik Fakültesi'nde Üniversitesi'nde yerel kanunlar dâhilinde tam burslu olarak eğitim göreceklerdir. Öğrencilerin seçilmesi Kırım Tatar Millî Meclisi tarafından düzenlenecek sınavlar ile belirlenecek olup; Girne Üniversitesi'ne giriş için yapılacak olan sınava girebilmek için adayların liseden 8,5 ile 10 not ortalaması ile mezun olması; 11 sınıflı Tatar Okullarından 8,5 ile 10 not ortalaması ile mezun olması; çeşitli müsabakalarda başarı göstermesi ve giriş sınavında başarılı olması gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://kyrenia.edu.tr/girne-universitesi-ile-kirim-ozerk-cumhuriyeti-tatar-milli-meclisi-arasinda-egitim-isbirligi-protokolu-imzalandi/

32 Kırım Tatar Türklerinin anayurtlarından sürgün edilişlerinin 77. yıldönümünde bir açıklama yapan KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar da Kıbrıslı Türklere ve Kırım Tatar Türklerine gönderme yaparak, *"Dünya tarihinde kara bir leke ve büyük bir insanlık suçu olarak yer alan Kırım Tatarlarının yurtlarından sürgün edilişinin 77. yıl dönümünü büyük bir üzüntüyle yeniden anıyoruz. 18 Mayıs 1944 tarihinde Kırım Yarımadası'nda yaşayan Kırım Tatarları, dönemin Sovyetler Birliği hükûmeti tarafından silah zoruyla yurtlarından çıkarılarak, Orta Asya'daki çalışma kamplarına sürülmüş, sürgün sırasında ve çalışma kamplarında binlerce yaşlı, çocuk ve kadın hayatını kaybetmişti. Bugüne kadar Kırım Tatarlarının bütün hak ve menfaatleri ayaklar altında çiğnenirken, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin 2014 yılında Rusya tarafından yasa dışı şekilde ilhak edilmesi de yeni acılara neden olmuştur. Kıbrıs'ta Enosis hedefli Rum saldırılarında, 1963-1974 döneminde sürgünün ve göçün büyük acılarını yaşayan Kıbrıs Türk halkı, her şeye rağmen mücadeleye devam eden Kırım Tatarlarının yanında olmaya ve acılarını paylaşmaya devam edecektir. Şahsım ve Kıbrıs Türk halkı adına, sürgün yollarında ve çalışma kamplarında hayatını kaybedenleri saygı ve rahmetle anarken, Kırım Tatarlarının özgürlük ve bağımsızlıklarına kavuşmalarını ve 1944 yılından bu yana devam eden acılarının sona ermesini en içten duygularımla temenni ediyorum."* der. https://kktcb.org/tr/cumhurbaskani-tatar-kirim-tatarlarinin-surgun-edilisinin-77-yil-donumunde-aciklama-8370

Fotoğraf 2. KKTC ziyareti, 1993 (M. Kırımoğlu arşivi)

olarak nitelendirilen Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Kıbrıslı Türklerin adadaki mücadelesine ayrı bir ehemmiyet vermektedir. Bu süreçte Kırımoğlu'nun Kıbrıs davası ve kendi topraklarında verdikleri mücadele kadar önemsediği bir başka nokta ise KKTC'ye üniversite eğitimi için gelen Kırım Tatar gençlerine yönelik sağlanan kolaylıklar olur.[31] Adada Kıbrıslı Türklerin verdikleri meşruiyet ve mevcudiyet mücadelesini çok yakından takip eden, müzakere sürecinde ayrı bir önem atfeden Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın[32] seçilmesi sonrasında ona gönderdiği telgrafta da "Her daim yüreğimizde olan KKTC'ye dedeleri Kırım'dan göçen bir ailenin torununun seçilmesinden de ayrıca, Kırım Tatarları olarak ziyadesiyle memnun olduk. Kıbrıs Türk halkının demokratik seçimi ve onayıyla KKTC Cumhurbaşkanı olarak seçilmeniz dolayısı ile en içten ve kalbi duygularımla sizi tebrik ediyorum."[33] diyecektir. Her iki millet arasındaki bağların ve dostluk köprülerinin bu bağlamda çok daha güçleneceğinin altını çizen Kırımoğlu, adaya her gelişinde bu konuya da ayrıca dikkat çeker.[34]

KAFKASLAR'DAN ADAYA SÜRGÜN VE KIRIMOĞLU

KKTC'yi ziyareti sürecinde Rusya Federasyonu Büyükelçisi ile yaşadığı bir anı da paylaşan Kırımoğlu, esasında ona tarihî bir ders de verir ve Kıbrıs'ta yaşayan pek çok ailenin kökünün de Kırım olduğunu hatırlatır;[35]

> *"...Kırım'ın ilhakından önce (Rusya Federasyonu'ndaki) Kıbrıs Büyükelçisi benimle görüşmek istedi. Sekreteri bağlandı, 'Bizim büyükelçi sizinle görüşmek istiyor.' dedi. Tamam da hangi dilde konuşacağız?' dedim. O da 'Hangi dilde istiyorsunuz?' diye sordu. 'Sizin anayasanıza göre resmî iki dilinizden biri Türkçe. Türkçe konuşalım.' deyince sekreter 'Bizim büyükelçimiz Türkçe bilmiyor.' dedi. 'O zaman bizim dilimizde konuşuruz.' dedim. Onu da bilmiyormuş. Rusça konuştuk. Sekreteri Rusçadan çevirdi. Merak ettim, 'Neden benimle*

33 *Dünya*, 20 Ekim 2020.

34 Aynı şekilde Ağustos 2009'da adayı ziyaret eden Mustafa Kırımoğlu ve beraberindeki heyet, adada üniversite öğrencileriyle ilgili son derece yapıcı görüşmelerde de bulunur. 15 Ağustos 2009 tarihinde Girne'de Yakın Doğu Üniversitesi'nin Mustafa Kırımoğlu'nun şerefine düzenlediği resmî resepsiyona eski KKTC Cumhurbaşkanı merhum Rauf Raif Denktaş, KKTC Parlamento Başkanı Hasan Bozer, bakanlar ve ülkenin önde gelen iş adamları da katılır. Resepsiyon başlamadan önce Kırım Tatar Millî Meclisi (KTMM) ile Yakın Doğu Üniversitesi arasında iş birliği protokolü imzalanır. Mustafa A. Kırımoğlu ve üniversite mütevelli heyeti başkanı Suat Günsel arasında imzalanan iş birliği protokolü, üniversitenin her yıl İktisat ve İdare Fakültesi'nde ana derslerin İngilizce olmak şartıyla ücretsiz okumak üzere Kırım'dan en az 3 öğrenci alacağını öngörmektedir. Yakın Doğu Üniversitesi'nde okuyacak Kırımlı öğrenciler, KTMM'nin düzenleyeceği sınavlara göre seçilecektir. Ücretsiz olarak okula alınacak Kırımlı öğrencilerin sayısının sonraki yıllarda arttırılması da bu toplantıda karara bağlanır. Bunun yanı sıra protokolde, Kırım ile KKTC arasındaki kültürel bağların desteklenmesi ve geliştirilmesine yönelik önlemler de bulunmaktadır. Bu önlemlerin arasında, kültür heyetlerinin değiş tokuşu, kültür günlerinin yapılması, çeşitli kültür sergilerinin yapılması da bulunmaktadır. KKTC'de okumak üzere bu şekilde gönderilen ilk Kırım Tatar öğrenciler ise Şahin Aliyev, Fikret İdrisov ve Abdureim Abdureşitov olur. 2014 itibarıyla Yakın Doğu Üniversitesi'nde 10 Kırım Tatar üniversite öğrencisi bulunmaktadır. Maarifçi Kırım Tatar Öğretmenler Derneği Başkanı Safure Kacametova ise konuyla ilgili yaptığı açıklamada *"…Eğitim almak üzere yetenekli, ana dilini ve İngilizceyi bilen gençleri gönderiyoruz. Bugün üniversitede 10 Kırımlı öğrenci eğitim görüyor. Bu öğrencilere büyük ümit bağlıyoruz. Öğrenciler eğitimini tamamladıktan sonra vatanlarına dönecek. Türk tarafında yaptığımız başvuru sonucunda her öğrenciye yıllık 1.000 dolar tutarında burs verildi, bu yıl burs tutarı 2.500 dolara kadar yükseltildi. Öğrencilerimizle sürekli olarak iletişim kuruyoruz."* der. *Halkın Sesi*, 16 Ağustos 2009 ve *Kırım Haber Ajansı*, 26 Ağustos 2013.

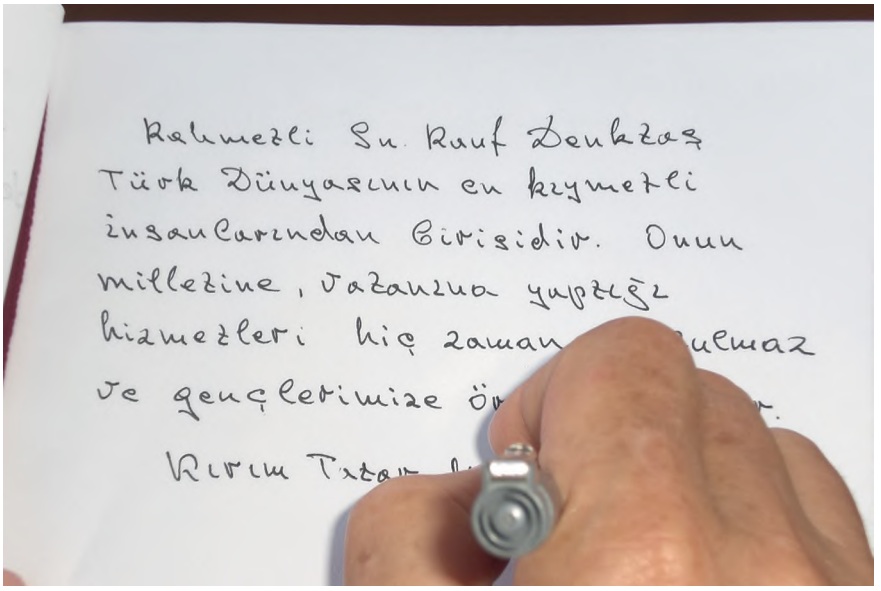
görüşmek istiyorsunuz?' dedim. 'Bizim malumatımıza göre işgal bölgesi olan Kıbrıs'ın kuzeyini 6 kez ziyaret ettiniz. AB üyesi olan, sizin ülkenizle diplomatik ilişkileri olan Rum kesimine bir kez bile gelmediniz, bunun sebebi nedir?' dedi. Ben de 'Benim Rumlara karşı hiçbir düşmanlığım yok. Öte yandan bizim akrabalarımız var. Kırım Tatarları ve Kıbrıs Türkleri arasında fark yok. Bizim toprağımız Ruslar tarafından işgal edildiğinde birçok Kırım Türkü Osmanlı toprağına göç etmeye mecbur kaldı. Bir gemi insan İstanbul'a gelmiş, oradan da padişahın emriyle Kıbrıs'a gönderilmiş. O gemide 150 aile varmış. Onların nesilleri binlerce oldu.' dedim. O da 'Çok enteresan, bunu hiç duymadım.' dedi. Büyükelçi, Türkiye'yi kastederek 'Sizin ülkenizde yabancı askerler olsa nasıl bakarsınız?' dedi. Ben de 'Siz hangi askeri kast ediyorsunuz, Yunan askeri var, İngiliz askeri var, Türk askeri var, hangisine karşısınız?' deyince sesini çıkarmadı. 'Neden Annan Planı'na hayır dediniz?' dedim. 'Şartlar uygun değildi.' cevabını verdi. Şartlar size uygun olsa Türklere uygun olmayacak! Bu planı Türkler teklif etmedi ya… BM tarafından hazırlanan plan… Güney Kıbrıs'a davet etti. 'Gelirim ama serbestçe Kuzey'e geçebilir miyim?' dedim, 'Serbest' dedi ama önce o tarafa gidip, oradan Kuzey'e gelmem lazımmış.

Daha önceki ziyaretimizde Meclis Başkanı Sibel Siber Hanım'la görüştüğümüzde bu hikâyeyi anlattım. 'Kırım'dan Kuzey Kıbrıs'a gelen soydaşlarımız vardı. Gemiyle gönderildiler.' deyince o gülümsedi, 'İşte o gemide benim dedelerim de vardı.' dedi. Ersin Tatar'ın da dedeleri gelmiş."

Çarlık Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı işgale başlamasının ardından Çerkesler de yaşadıkları toprakları 1864 yılından itibaren terk etmeye başlar. Böylece 21 Mayıs 1864 tarihi, Çerkes Sürgünü bağlamında tarihe kara bir leke olarak geçecektir. Öncelikle Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan Çerkesler arasında bazı grupların farklı coğrafyalara dağılması ve bazılarının da Kıbrıs'a yönelmesi söz konusudur. Kuraklık, zor hayat şartları ve imkânların kısıtlı olması nedeniyle her daim olduğu üzere adanın bu zorunlu misafirleri de ilk etapta tepki ve kuşkuyla karşılaşırlar. Kıbrıs'a gelen Çerkesler arasında bazılarının özellikle Fransa ve İngiltere'nin Larnaka'da bulunan konsoloslukları vasıtasıyla yürüttükleri propaganda sonucunda paralı asker (lejyoner) olarak üniforma giyerek dünyanın farklı coğrafyalarında görev yapmaya başlaması da söz konusudur. Erkeklerin paralı askere yazılmaya başladığı süreçte İngiliz asilzadeleri ise güzel Çerkes kızlarına meyletmeye başlamış durumdadır. Bu bağlamda P. T. Barnum'un, yanında çalışan ve Kıbrıs'a giden John Greenwood'a Mayıs 1864 tarihinde yazdığı mektup son derece ilginçtir. 15. yüzyılda Memlük Çerkesleri ile başlayan süreç, Eylül 1864 tarihinde İstanbul'da Osmanlı bandıralı Revan-i Ticaret gemisiyle Hıfz-ı Rahman gemisiyle Eflak bandıralı olan Aufdromachi isimli 3 gemiye bindirilen kadınlı erkekli 2.718 Çerkes'le 19. yüzyılda bir kere daha tekrarlanır ve Çerkesler adanın yolunu tutarlar ve Larnaka Limanı'nda karaya ayak basarlar.[36]

35 Yurdagül Atun tarafından yapılan görüşme için bkz. https://www.ataatun.org/2016/03

36 Musa Şaşmaz, "Immigration and Settlement of Circassian in the Ottoman Empire on British Documents 1857-1864", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 9, Yıl 1998, s. 354-355

Fotoğraf 3. Kıbrıs ziyareti, 2012
(M. Kırımoğlu arşivi)

Bu 2.718 kişiden 202'si Samsun-İstanbul arasındaki yolculuk sırasında hayatını kaybederken İstanbul'dan Kıbrıs'a yolculuk sırasında da pek çok Çerkes maalesef bu yolculuğa dayanamayacaktır. Normal şartlarda 150-200 ton yük taşıma kapasitesine sahip olan gemilere Çerkes sürgünler son derece sağlıksız şartlar altında yolculuk süresinde açlık, sağlık altyapısının bozulmasıyla salgın hastalık ve ölümlere yol açacak şekilde gemilere 1.200-1.800 kişi olarak bindirilirler.[37] 17 Ekim 1864 tarihinde Larnaka çıkışlı bir kaynakta ise Çerkeslerin durumu "…Hâlleri perişandı. Küçük üç gemi hâlinde 2718 kişiden sadece 1344'ü karaya çıktı; diğerleri ya ölmüş ya da ölüm döşeğinde gemilerde kalmışlardı. Hemen hemen hepsinin ölüm nedeni açlıktı. Hepsinin ayaklarında yaralar vardı; yaklaşık üç gündür hiç su içmemişlerdi. Yolcuların her gün 40 ile 50'si ölmüştü. Bu, karaya çıktıklarının dördüncü gününe kadar devam etti…"[38] sözleriyle verilir.

Ağır sürgün ve göç şartlarının dışında hastalık, salgınlar, susuzluk, soygun, hırsızlık ve talanla da mücadele eden Çerkesler attıkları her adımda biraz daha eksileceklerdir. Cahit Aslan'a göre "yine Çerkes mültecilerle tıka basa dolu bir buharlı gemi ise Larnaka'ya yaklaştırılmamıştı. Yüzen bir tabut gibi gözden yitip gitmişti Akdeniz'de. O gemideki 2.100 Çerkes'in akıbetinin ne olduğu ise bugüne kadar öğrenilememiştir. Larnaka Limanı'na yaklaştırılmayan Timova adlı gemi ise yolu değiştirilerek Antalya Limanı'na yönlendirilmişti."[39] Bu arada Çerkesleri taşıyan bir gemi de Karpaz açıklarında bilinmeyen bir nedenle batar.[40]

Konuyla ilgili olarak KKTC Ticaret Odası eski Başkanı Günay Çerkes, 1864 Çerkes Sürgünü sonrasındaki bir başka olaya dikkat çeker ve "... 1888 yılında Novorosiski limanından Abzegh gruplarıyla ayrılan iki gemiden biri olan, Avusturya Lıoyd's şirketine ait Sphinx adlı birinci gemi, Kıbrıs açıklarında yanmış, bu kazadan kurtulabilenler Mağusa'ya çıkarılarak

37 Musa Şaşmaz, a.g.m., s. 342
38 Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424, 5 Aralık 1864 Dickson'un Stuart'a bir yazısından Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 41; Russki İnvalid'in haftalık eki; St Petersburg, 9 Kasım 1864, No: 40, s.1-2'den Murat Papşu, Vatanından Uzaklara Çerkesler, s. 71'den aktaran Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı; 1864 Büyüek Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Yaz 2006, Sayı 1, s. 144.
39 Cahit Aslan, a.g.e., s 144.
40 http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/yorum/tns/007_kibrisinenzengini.htm. Ayrıca Bkz. 24.Temmuz.1878 tarihli Taranaki Herald gazetesinden aktaran http://www.cerkesya.org/kafkasya/tarih/surgun-soykirim/item/1339-kibrisa-gonderilen-cerkeslerin-drami

Kıbrıs'ın Evdim bölgesinde iskân edilmişler..."[41] bilgisini verir. Bu süreçte Larnaka kıyılarına 43 Çerkes'in yanmış cesetleri vururken Limasol kıyılarına da aynı şekilde 100 kadar Çerkes'in cesedi vuracaktır. Adaya sadece 1.351 Çerkes ulaşabilmiştir ve bunların sayısı da sadece bir yıl sonra 300'e kadar inmiştir. Bunun başlıca sebebi de malarya/sıtma olacaktır. Dönemin en yayın hastalıklarından birisi olan ve özellikle Akdeniz coğrafyasında son derece yaygın olarak görülen malarya hastalığı Kıbrıs Adası'nda 1948 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve Sinekçi Aziz olarak bilinen Aziz Mehmet'in olağanüstü çabaları ve bilimsel tedbirler alması suretiyle kökü kazınmıştır;[42]

> *"…Çerkesler yolda birçok hastalık ve bilinmez nedenlerden dolayı çıkan karmaşadan ölmüşlerdi. Yıllar öncesi rahmetli dedemden ve büyük amcamdan dinlediklerim de şu anda yapılan akademik çalışmaları doğrular niteliktedir. Dedemin, büyük amcamın ve dayılarımın rahatsızlandığı ve bunun sonucunda da hayatlarını kaybettiğini ve denize atıldığını anlatmış kendilerine anneleri Afet Nene. Bu rahatsızlık büyük ihtimalle ya sıtma ya da tifüstü…"*

Larnaka civarındaki Yiğitler, Erdemli ve Sıtmacı Mehmet Aziz Bey'in de köyü olarak bilinen Vuda gibi köylerin yanı sıra Çerkesler Limasol'da Gözügüzel'e ve bugün Çerkes Çiftliği olarak bilinen yere yerleşirler. 1864 yılında adı geçen Çerkeslerin buradaki bir çiftlik alanına getirilmelerinin ardından bölge Çerkes Çiftliği olarak anılmaya başlanır. İlginç olan nokta ise aşağı yukarı aynı bölgelere hemen 10 yıl sonra Ahıska Türklerinin de gelmeye başlamasıdır. Çerkes Çiftliği bölge halkının Çerkesi olarak adlandırdıkları, bugün GKRY sınırları içinde bulunan Zakaki bölgesinin batısında, Fasuri yakınlarında, Ipsonas ile Kato Polemidya arasında yer almaktadır.

Bölgenin son derece bataklık bir alan olması nedeniyle burada yaşamaya başlayan Çerkeslerin ve Ahıska Türklerinin en mustarip oldukları hastalık da malarya olur. Pek çok insan bu yüzden hayatını kaybeder. Bugün KKTC'de hâlen bu Çerkeslerin soyundan gelenlerle, 1878 sonrasında adaya geldiklerinde İngiliz yönetiminin "Ahiskal" olarak defterlere kaydettiği ve hâlen "Ahiskal" soyadıyla bilinen aileler de yaşamaktadır.[43] O günlerde ağırlıklı olarak Vadili köyü ve civarına yerleşen/yerleştirilen Ahiskalı aileler bugün itibarıyla ağırlıklı olarak Lefkoşa olmak üzere KKTC'nin farklı noktalarına dağılmış durumdadırlar; ancak ne yazık ki bu insanların geçmişiyle ilgili olarak resmî kayıtlarda herhangi bir belge ve bilgiye rastlanmazken Ahiskalı ailesi üyeleri de kendi geçmişleriyle ilgili ciddi bilgilere sahip değillerdir. Şüphesiz bu insanlar ne 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde ne de daha sonra KTFD ve KKTC sürecinde azınlık olarak değerlendirilmiş ve doğrudan devletin asli unsurları olarak kabul edilmişlerdir.[44] 1571 yılında Kıbrıs Adası'nın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinin ardından Larnaka civarındaki Yiğitler (Arçoz), Erdemli (Tremeşe) ve Mehmet Aziz Bey'in de köyü olan Vuda gibi köylerin yanı sıra Çerkesler sofralık

41 http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/yorum/tns/007_kibrisinenzengini.htm. Ayrıca bkz. 24.Temmuz.1878 tarihli Taranaki Herald gazetesinden aktaran http://www.cerkesya.org/kafkasya/tarih/surgun-soykirim/item/1339-kibrisa-gonderilen-cerkeslerin-drami

42 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ulvi Keser ve Münevver Kata, *Kıbrıs'ta Sıtma ve Aziz Bey*, Hiperlink Yay., İstanbul, 2020. Muhittin Özsağlam, 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü ve Kıbrıs'a Yansıması", Halkbilimi Dergisi, Yıl 25, Sayı 57, 2010, s. 89-90.

43 Murat Ahiskal ile 25 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

44 Aybil Onarır Ahiskal ile 24 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Fotoğraf 4. M.Kırımoğlu ve Gagauz Yeri'nin İlk Cumhurbaşkanı S.Topal'ın KKTC ziyareti, 1993 (M. Kırımoğlu arşivi)

sultani üzümüyle bilinen Alehtora köyüne, ayrıca Limasol'da Gözügüzel (Asomatos) köyüne ve bugün Çerkes Çiftliği olarak bilinen yere Çerkesler yerleşmeye başlar. Bu bölgede ayrıca okul ve cami inşaatına da hemen başlanır; ancak bölgenin son derece bataklı bir alan olması nedeniyle burada yaşamaya başlayan Çerkeslerin en mustarip oldukları hastalık da malarya olur ve pek çok insan bu yüzden hayatını kaybeder. Malaryaya karşı verilen mücadelenin yetersizliği nedeniyle özellikle Asomatos civarına yerleşmiş olanlar bölgeyi terk etmek zorunda kalırlar.[45]

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun da belirttiği üzere, "Kendi kaleminden dökülen bu satırları okuyan hiçbir kimse o Adige değil diyemeyeceği guaşe"[46] KKTC'nin ilk kadın başbakanı ve önceki KKTC Cumhuriyet Meclisi Başkanı Dr. Sibel Siber de ataları konusunda duygularını şu sözlerle aktarır:[47]

> *"...Çok çok güzelmiş annem. Uzun boyluymuş, iri yeşil gözleri varmış. Upuzun simsiyah saçları beline kadar iniyormuş… Annemle babam Çerkes Sürgünü sırasında çocuklarıyla birlikte, tüm diğer Çerkesler gibi bilinmeyene doğru yelken açmışlar. Geride köklerini, anılarını, her şeylerini bırakarak terk etmek zorunda kalmışlar yurtlarını… Bilinmeyene doğru yol alırken uçsuz bucaksız denizlerde, sıkı sıkı tutunmak isterken yaşama, hastalık baş göstermiş gemide. Açlık, sefalet ve ölüm peşlerindeymiş.*

45 Muhittin T. Özsağlam, "21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü ve Kıbrıs'a Yansıması", *Nart*, Sayı 73, 2010, s. 7-8.

46 Huaj Fahri'den aktaran *Mak Gazetesi*, Temmuz 2013.

47 *Kıbrıs Postası*, 12 Mayıs 2010. Sibel Siber. Tremeşe ve Köklerimiz. *Haber Kıbrıs*. 29 Haziran 2011. http://haberkibris.com/b0903900-2011_06_28.html

Upuzun simsiyah saçlı güzel annesi de hastalanmış diğer birçokları gibi gemide. 'Henüz 4 yaşındaydım ama hatırlıyorum onu denize attıklarını. Uzun siyah saçları karışmıştı dalgaların arasına.' Gözden kayboluncaya kadar tüm gemidekiler izlemiş cansız bedenini. Babamın kucağında ağladığımızı hatırlarım kardeşimle. Kızıyordum bir taraftan, isyan ediyordum. 'Niye attınız annemi denize?" diye. Henüz küçücük bir çocukmuş ama o göç sırasında acıların en büyüğünü yaşamış, derin izler bırakmış ruhunda hiç silinmeyecek. Sonra babasının omuzlarında karaya çıktığını hatırlıyor. Bir aile olarak çıktıkları umuda yolculuğa annesiz devam etmişler. Tüm zorluklara rağmen, yurtlarından çok farklı küçük bir adada, baba ve iki küçük kardeş tutunmaya çalışmışlar hayata…

... Tremeşe (Erdemli) belki de çoğunun tam olarak yerini bilmediği, benim ise neredeyse tüm çocukluk anılarımın geçtiği küçük bir köy. 1974 öncesinde karma bir köydü. 1972 yılında babamın Lefkoşa'ya tayini çıkıncaya kadar en güzel çocukluk yıllarım orada geçti. Köy halkının en dikkat çekici özelliklerinden biri tutucu olmamalarıydı. Sineması da olan bu köyün yaşam tarzı köylüden çok şehirli gibiydi. Herkes modayı yakından takip eder, köyün terzisi Münüse Aba'nın marifetli elleri ise hanımların şıklığını artırırdı. Köy koyu, yanık kahvesi ve kahvehaneleri ile meşhurdu. Kahveci Mehmet Dayı hiç durmadan ocağı başında ısınmış kumlar üzerinde kahve pişirirdi. Köyün Rum nüfusu Türk nüfustan daha fazla olduğu halde nedense köyün Rumları Türkçeyi çok iyi konuşurdu ve kahve içmek için mutlaka köyün şu günlerde restore edilmiş meydanındaki Türk kahvelerine gelirlerdi. Kahve ille de bu meydanda içilir ve doyumsuz sohbetler yapılırdı. Babamın annesi tarafından Tremeşeliyim. Babaannemin annesi ki biz ona 'Kocanene' derdik, Çerkes kökenliydi. Topraklarından sürüldükleri Büyük Çerkes göçü sırasında annesi henüz küçük bir çocukmuş. Anne babasıyla birlikte binlerce insana mezar olan 'yüzer tabutlar' olarak adlandırılan gemilere bindirilerek Osmanlı topraklarına göç etmişler, oradan da Kıbrıs'a gönderilmişler. Küçük kızın annesi gemideki diğer birçokları gibi hastalık, açlık ve sefaletten ölmüş ve denize atılmış…

1864'de yaşanan bu trajediyi annesinden dinlermiş sık sık. Sağ kalanlar ise Kıbrıs'ta değişik bölgelere yerleştirilmiş. Tremeşe de Çerkeslerin yerleştirildiği bu köylerden biri. Çerkeslerin gelişini pek hoş karşılamamış Kıbrıslılar. Tabii ki en önemli neden de ekonomikmiş. Fakirliğin had safhada olduğu dönemlerde Çerkeslerin gelmesiyle ekmeğin fiyatı 10 kuruştan 20 kuruşa çıkmış örneğin ve yerli halk isyan etmiş. Bunun üzerine adadaki Müslüman ve Hristiyan halk birlik olarak dönemin yetkilisine adaya daha fazla göç istemediklerini bildirmiş ve alınan kararla yeni göçlere kapı kapatılmış. Kıbrıs'a yerleşen Çerkesler fiziki olarak güçlü yapılarının yanında oldukça mert insanlar olarak dikkat çekmişler. Kadınlar ise güzel, özgüvenli, girişken. Ekmeğini taştan çıkaran, çalışkan insanlarmış. Kocanenemi gözümün önüne getirdiğimde bu tespitlerin doğru olduğunu söyleyebilirim…"

Fotoğraf 2. KKTC ziyareti, 2000
(M. Kırımoğlu arşivi)

DÜNDEN BUGÜNE ADADA YAŞANANLAR VE KIRIMOĞLU'NUN UYARILARI

1959 Londra ve Zürih Antlaşmalarının ardından İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başta ABD, İngiltere ve Yunanistan olmak üzere Batı'nın gözleri önünde yıkılması, adaya Mart 1964'te Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün gelmesi ve hâlen adada faaliyette bulunması ve özellikle 2004 sonrası süreçte dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın adıyla bilinen Annan Planı sürecinde yaşananlara dikkat çeken ve özellikle 2004 Annan Planı referandumu döneminde Avrupa Birliği (AB) tarafından KKTC'ye verilen sözler hilafına Kıbrıslı Rumların "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla tek yanlı ve antlaşmalara aykırı olarak AB'ye alınmasına değinen ve Kıbrıslı Türklere "Türkiye'ye sarılın. Amaçları Türklerin sayısını azaltıp asimile etmek."[48] diyen Kırımoğlu, AB'nin adada garantörlüğüne güvenmenin çok büyük bir hata olacağını belirtir ve "...Kıbrıslı Türkler AB garantörlüğüne güvenmesin. Hatırlarsanız 1994 Budapeşte Anlaşması imzalandı.[49] Buna göre İngiltere, Rusya Federasyonu ve ABD de garantör ülkelerdi. Bizim toprak bütünlüğümüzü koruyacaklardı. Garantörlerden birisi (Rusya Federasyonu) toprağımızı aldı ve kendi topraklarına ekledi. Diğerleri ise maalesef hiçbir şey yapmadılar. AB'nin garantisi hiçbir zaman garanti değildir." der.

AB'nin Kıbrıs'ta özellikle Kıbrıslı Türklere yönelik kimliksizleştirme ve kimsesizleştirme yönünde yürütülen 5. Kol faaliyetlerine büyük destek

48 *Yeni Şafak*, 10 Nisan 2016 ve *Gündem Kıbrıs*, 10 Nisan 2016.

49 Budapeşte Memorandumu, 5 Aralık 1994 tarihinde Macaristan'ın Budapeşte şehrinde organize edilen AGİT Konferansı'nda imzalayan taraflarca Belarus, Kazakistan ve Ukrayna'nın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na katılımıyla ilgili güvenceleri sağlamak için imzalanan üç özdeş siyasi anlaşmadır. Memorandum ilk olarak üç nükleer güç olan Rusya Federasyonu, ABD ve Birleşik Krallık tarafından imzalanırken diğer nükleer güçler olan Çin ve Fransa ise ayrı belgelerde biraz daha zayıf bireysel güvenceler verirler. Budapeşte Memorandumu hükümlerince imzacı devletler, Ukrayna'nın egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini, güç kullanma tehdidinden veya güç kullanımından ve ekonomik baskıdan kaçınacaklarını beyan etmelerine rağmen Budapeşte Memorandumunu temel alan güvenlik modeli kendisini maalesef haklı çıkaramaz. Rusya Federasyonu yükümlülüklerini ihlal ederek Ukrayna'ya saldırır ve onu Kiev'den aldığı nükleer silahlarla da tehdit eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. *UN Security Council A*/49-765 sayılı, S1994/1399 ve 19 Aralık 1994 tarihli memorandum.

Şekil 3. Kıbrıs gazetesi, 15.08.2012 tarihli sayısı

KIBRIS
15 Ağustos 2009 Cumartesi
11

Meclis Başkanı Bozer, Kırım Tatar Milli Meclis Başkanı Kırımoğlu'nu kabulünde vurguladı:

İlişkilerimiz gelişmeli

Cumhurbaşkanı Vekili, Cumhuriyet Meclisi Başkanı Hasan Bozer, Yakın Doğu Üniversitesi'nin (YDÜ) davetlisi olarak KKTC'de bulunan Kırım Tatar Milli Meclis Başkanı Mustafa Cemil Kırımoğlu'nu kabul etti. Bozer, "Birlik olalım, birlikten kuvvet doğsun" dedi.

Bozer ile Kırımoğlu'nun görüşmesi Meclis'te saat 11:00'de gerçekleşti. Kırımoğlu'na, Türkiye İş Bankası Kıbrıs Genel Müdürü Selami Kaçamak ile YDÜ Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Fahreddin Sadıkoğlu eşlik etti.

Sadıkoğlu, YDÜ'nün Kırım Türk gençlerine burs verilmesini ön gören bir protokol imzalamayı düşündüğünü belirtti ve üniversitelerinde okumak isteyen Kırım Türk gençlerinin hem okul, hem de yurt ücretlerinin YDÜ tarafından karşılanacağını dile getirdi.

Cumhurbaşkanı Vekili, Cumhuriyet Meclisi Başkanı Hasan Bozer de ilişkilerin gelişerek iki kardeş ülke arasındaki ilişkinin olması gerektiği seviyeye ulaşmasını arzu ettiklerini ifade etti. Şu andaki ilişkilerin çok da arzu edilen seviyede olmadığını vurgulayan Bozer, sadece siyasal değil, ekonomik ve kültürel ilişkilerin de çoğalmasını istediklerini belirtti. Bozer, kardeş ülke olmanın bunu gerektirdiğini kaydetti.

Bozer, "Birlik olalım ki inandığımız davaları daha güzel savunabilelim. Birlikten kuvvet doğar" diye konuştu.

Kırım Tatar Milli Meclis Başkanı Mustafa Cemil Kırımoğlu da, Kırım Yarımadası'nın Türk dünyasının bölünmüş bir kısmı olduğunu kaydetti ve II. Dünya Savaşı sonrasında Kırım Yarımadası'nda etnik temizleme olduğunu, Kırım Türklerinin soykırıma uğratıldığını anlattı.

Vatan kavgası verdiklerini ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının arifesinde vatanlarına dönmeyi başardıklarını ifade eden Kırımoğlu, "Şimdi yavaş yavaş kendi milli hayatımızı kurmaya başladık ama esas problemimiz, yaşanan olaylardan dolayı kendi vatanımızda milli azınlık durumuna geldik" diye konuştu.

Kırımoğlu, Ukrayna devletinin kendilerine belirli derecede destek verdiğini ancak kadro problemleri bulunduğunu ve YDÜ'nün verdiği bursun bu sebeple çok önemli olduğunu söyledi.

KKTC'de okuyacak gençler sayesinde KKTC ile daha güçlü bağlar kurulacağını kaydeden Kırımoğlu, KKTC ile Kırım Cumhuriyeti arasında benzerlikler bulunduğunu belirtti. Kırımoğlu, Bozer'i, Kırım Yarımadası'nda görmekten mutluluk duyacaklarını da kaydetti.

Özgürgün:Verdiğiniz mücadele anlamlı

Dışişleri Bakanı Hüseyin Özgürgün de, Kırım Tatar Milli Meclis Başkanı Mustafa Cemil Kırımoğlu'nu kabul etti.

Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre, YDÜ ile protokol imzalamak amacıyla adada bulunan Kırım Tatar Milli Meclis Başkanı Mustafa Cemil Kırımoğlu, Kırım Türklerinin yaşadıkları zorlukları anlatarak, YDÜ ile imzalanan protokol çerçevesinde Kırım Türk öğrencilerinin KKTC halkını daha yakından tanımasının kendileri için büyük önem taşıdığını belirtti.

Dışişleri Bakanı Özgürgün de, YDÜ ile yapılan protokol çerçevesinde iki halk arasındaki işbirliğinin daha da ileriye gitmesi temennisinde bulundu.

Kırım Türklerinin verdikleri mücadelenin anlamlı olduğunu vurgulayan Özgürgün, Kıbrıs Türk halkının da yıllardan beri verdiği mücadeleler sonucunda başarıya ulaştığını anlattı.

YDÜ'de burslu okuyacak

YDÜ Kurucu Rektörü Dr. Suat Günsel'e teşekkür etti.

Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı Mustafa Cemil Kırımoğlu ve eşi onuruna bu akşam Dorana Otel'de YDÜ Kurucu Rektörü Dr. Suat Günsel tarafından bir resepsiyon da verilecek.

verdiği, KKTC aleyhine yürütülen psikolojik algı operasyonlarına maddi destek sağladığı ve özellikle 2004 Annan Planı referandumu sürecinde verilen sözlerin hiçbirisini yerine getirmediği hatırlanacak olursa, bu uyarılar son derece yerindedir. Kıbrıslı Türklerle Kırım Tatarları arasında bu bağlamda büyük benzerlikler olduğuna dikkat çeken ve adada özellikle son 100 yılda verilen mücadeleyi yakından takip ettiğinden "Her topluluk, Kıbrıs Türkleri kadar şanslı ve azimli değildir."[50] diyen Kırımoğlu, ayrıca "... Kırım Tatarları bugün hâlâ eza çekmektedir. Mecburi Rus vatandaşı olmanızı istiyorlar. Evlerinizde aramalar yapıyorlar. Serbestçe konuşamıyorsunuz

50 *Kıbrıs Manşet*, 3 Mart 2014.

ve can güvenliğiniz tehlikededir. Türkiye gibi bir desteğimiz olsaydı bunları yaşamazdık." der. İlginçtir ki, Kırımoğlu'nun aslen Lefkoşalı Kıbrıslı bir Türk olan Alparslan Türkeş'in adını duyması da 1973 yılında Sovyet hükûmetince 3 yıl sürgün cezası aldığı ve trenle Moskova'ya giderken eline geçen bir gazete vasıtasıyla olmuş, daha sonraki dönemlerde Ankara'ya geldiğinde ilk görüştüğü kişiler arasında, "Bu alicenap insan ve arkadaşları bizimle birlikte ağlamış, acılarımızı paylaşmış ve bizim için dualar etmişlerdir."[51] dediği Alparslan Türkeş de bulunmaktadır. "…Kırım, Kırımlıların, Kırım Tatarlarının, Kırım Tatarlarının toprağı, vatanıdır…"[52] diyen ve Kıbrıs'ta Kıbrıslı Türklerin çektiği acıları Kırım coğrafyasındaki insanlarla özdeşleştiren Türkeş'in yaklaşımı da bu anlamda önemlidir.

Burada son derece hassas ve önemli bir nokta bulunmaktadır. Tıpkı yıllar evvel Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat'ın merhum Rauf R. Denktaş'ı arayarak ona ifade ettiği "... Benim gömülecek toprağım yok henüz. Senin bir Türkiye'n var, devletin var. Benim bir Türkiye'm olmuş olsaydı, şimdi bu çektiklerimi çekmezdim. Sizler ne kadar şanslısınız, yanınızda koskoca Türkiye var. Eğer Türkiye bizim yanımızda olsaydı başımıza bunlar gelmezdi."[53] değerlendirmesi gibi Kırımoğlu da Türkiye'nin garantörlüğüne vurgu yapmaktadır ve son derece yerindedir. Acıdır ki her fırsatta "KKTC bizim için önemlidir. Burada kardeşlerimiz yaşıyor."[54] diyen Kırımoğlu da kendi soydaşları için aynı acıyı ruhunda hissetmektedir ve neredeyse bütün tarih boyunca can, mal ve namus güvenliği için mücadele eden, cemaatten devlete ve Kıbrıs Türk halkına evrilen Kıbrıslı Türklere de bu noktada hayati uyarılarda bulunmaktadır. Adada yıllardır devam etmekte olan müzakere sürecini de yakından takip eden Kırımoğlu, sözde "barış" kisvesi altında huzurun bozulmasının, sadece Kıbrıslı Rumların taleplerinin yerine getirilmesinin ise vahim sonuçlar doğuracağı inancındadır. Bu bağlamda Türkiye'nin garantörlüğünün şu ya da bu şekilde ortadan kaldırılmasının, Türkiye'nin adadan kalıcı olarak çekilmesinin vahim sonuçlar doğuracağına da vurgu yapan Kırımoğlu şunları söyler:

> *"... Kıbrıs sorunu uzun yıllardır devam ediyor. Artık burada bir anlaşma olmalı ama ben bir anlaşma olabileceğine inanmıyorum. Çünkü Rumların şartları Türk toplumu için çok uygun değil. Türkiye'den gelenlerin[55] gönderilmesi, Türk askerinin gitmesi, toprak tavizi gibi saçma şeyler konuşuluyor. Böyle bir anlaşma olamaz. Türkiye'nin garantörlüğünün kalkması Kıbrıs Türklerini Kırım Tatarlarının akıbetine uğratır. Türkiye'nin garantörlüğü anlaşmalarda var. Türkiye tamamen yasal haklarını kullanıyor. AB garantörlüğünün Kıbrıslı Türkler açısından ne derece koruyucu olduğunu şu örnekle anlatabiliriz. Birçokları 'Bu devirde garanti anlaşması mı olur?' diyor ama 1994'de Budapeşte Anlaşması imzalandı. Bizim toprak bütünlüğümüzü koruyacaklardı ama hiçbir şey yapmadılar. AB'nin garantisi hiçbir zaman garanti değildir. 1963'de neler olduğunu gördük. Türkiye askerini göndermemiş olsaydı bu adada Türk kalmayacaktı. 1960 Anayasası Türkler için iyi bir anayasaydı. Kıbrıslı Türklerin*

51 Mustafa Kırımoğlu, "Alparslan Türkeş Daim Yaşayacaktır", *Alparslan Türkeş Armağanı*, Milliyetçi Hareket Partisi Yay., Ankara 1998, s. 15-16.
52 Yusuf Yılmaz Araç, "Mutlu Bir Gün - Mustafa Cemil Kırımoğlu", www.ulkucudunya.com. 12 Ocak 2024.
53 *Hürriyet*, 6 Kasım 2004.
54 *Yeni Müsavat*, 28 Ağustos 2012.

Fotoğraf 3. Cumhuriyet Meclisi Başkanı Hasan Bozer'in kabulü, 2012, (M. Kırımoğlu arşivi)[57]

veto hakkı vardı. Annan referandumunda da Türkler 'Evet' demişti. Bundan birkaç yıl önce Rum yetkililerle konuşmuştum. 'Ada birleşsin diyorsunuz ama siz razı olmadınız.' demiştim. Bana dedikleri 'Şartlar işimize gelmedi, bizim için uygun değildi.' Sizin için uygun olan Kıbrıs Türkleri için uygun olmaz. Türkiye burada garantör devlet olarak uluslararası kaidelere göre davrandı. Bazıları Kırım'ı Kıbrıs'la karşılaştırıyor, bu doğru değil. Türkiye Kıbrıs'ı kendi toprağına eklemedi, 'Anlaşın.' diyor, kapıyı açık bırakıyor."[56]

KKTC'yi sık sık ziyaret etme sebebini burada okuyan Kırım Tatar öğrencilere bağlayan ve onlarla ilgili olarak "Çocuklarımı görmeye geliyorum."[58] diyen Kırımoğlu'nun 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Londra ve Zürih Anlaşmalarına göndermeler yapması, bu anlaşmalara istinaden Türkiye'nin garantör devlet olarak meşru haklarını kullandığının altını çizmesi, 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yıkılmasına giden süreç ve KKTC'nin kurulması sonrasında özellikle AB'nin ısrar ve inatla Türkiye'nin adadan çekilmesi yönündeki taleplerinin sakıncalarını Annan Planı referandumu bağlamında yakından irdelemesi Kıbrıs Türk mücadele tarihine ne kadar vakıf olduğunun da bir göstergesi olsa gerek. Her vesileyle Türkiye'nin 1960'tan bu yana adaya yönelik ve uluslararası antlaşmalarla meşruiyeti tartışılmaz garantörlük hakkına değinen ve "Rusya'nın işgal ettiği Kırım topraklarında mecburen Rus vatandaşı olmamızı dayatıyorlar. Can güvenliğimiz yok. Evlerimizde, iş yerlerimizde gelişigüzel aramalar yapıyorlar. Tatarlar korku içinde. Gizli polis ve ajanlarsa her yerde..." diyen Kırımoğlu, Kıbrıslı Türkler için de Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de bunun kırmızı çizgi olduğunu vurgularken Türkiye'nin garantörlüğünün kalkmasının Kıbrıslı Türklerin kaderini Kırım Tatarlarının akıbetine

55 Şubat 1975 sonrasında Göç ve İskân Kanunu çerçevesinde Türkiye'den Kıbrıs'a getirilen Anadolu insanları kastedilmektedir ve bu durum 5 defa değişikliğe uğrayan ve ilki 116, sonuncusu 9.600 sayfa olan Annan Planı'nın tamamında da vardır ve buna göre bir anlaşma imzalanır imzalanmaz bu "yerleşikler" geri gönderileceklerdir. Kırımoğlu da Kıbrıs'ta yapılacak bir antlaşma sonrasında bu insanların kaderine ve Kıbrıs Türk halkının demografik özelliklerinin değişmesi tehlikesine parmak basmaktadır.

56 Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Yurdagül Atun'un 8 Kasım 2016 tarihli yazısından aktaran https://www.turansam.org/makale.php?id=10297

57 *Kıbrıs Postası* (https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n87104-Meclis-Baskani-Bozer-Kirim-Tatar-Milli-Meclisi-Baskani-Kirimoglunu) (Erişim Tarihi: 20.04.2024)

58 *Gündem Kıbrıs*, 10 Nisan 2016.

uğratacağının da altını çizer. Türkiye'nin garantörlüğünün ve Türk askerinin adadan çekilmesi konularının müzakere masasında asla tartışılmaması gerektiğini belirten Kırımoğlu, 1975 sonrası adaya göç eden Anadolu insanının geri gönderilmesinin de uzun vadeli ve stratejik bir hamle olarak kabul görmesinin mümkün olmadığını vurgular.

SONUÇ

Kıbrıs'la ilgili her konuşmasında ya da KKTC'ye yaptığı her ziyarette Kıbrıslı Türklerin ve Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin haklılığını vurgulayan ve meşruiyete dikkat çeken Kırımoğlu, 1967'den bu yana devam eden Kıbrıs'la ilgili müzakere sürecinde her defasında özellikle iki noktaya parmak basar ve hassasiyetini ortaya koyar:

1. Türkiye'nin adadaki etkin garantörlük hakkı
2. AB ya da farklı çok uluslu organizasyonların garantörlük aldatmacaları

Adanın bugünkü konumuyla son derece stratejik bir pozisyonda olduğunu her daim hatırlatan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, özellikle Rusya Federasyonu'nun attığı son adımlarla sadece Karadeniz'i değil, Akdeniz'i de tehdit eder bir noktaya geldiğini vurgular ve Ukrayna'dan çıkamayan Putin yönetiminin buna rağmen Amiral Krusçev Donanması gibi denizdeki en büyük askerî gücünü hâlâ daha Akdeniz'de bulundurmasının tehlikelerine dikkat çeker. Vaktinde müdahil olunamaması nedeniyle Doğu Akdeniz'de Ortodoks Rumlarla da farklı iş birlikleri içinde olan Rusya Federasyonu'nun da bölgeye yönelik hasmane stratejileri bulunduğuna dikkat çeken Kırımoğlu, öte yandan Batı ve özellikle AB üzerinden yürütülen Kıbrıslı Türklere yönelik aldatmacalara da kanılmaması vurgusunu tekrarlar. Kıbrıs Adası'nın etrafında ve özellikle Doğu Akdeniz'de Rusya merkezli yaşanan tehdit ve tehlikeye de dikkat çeken Kırımoğlu, "... Kırım'ın Rusya tarafından işgaline gerekli ehemmiyeti göstermeyenler, Türk Boğazlarında Rus gemilerini izleyebilir! Kırım'ın işgalinden sonra Güney Kıbrıs'ta Rus üssü açıldı, Mısır'ın limanları Rus gemilerine açıldı. Suriye Rus ordusunu topraklarına davet etti. Yılanın başını Kırım'ı işgal ederken ezmeyenler, Akdeniz'de siyasi ve askerî üstünlüğü kaybetmek üzere!... Kırım, konumu dolayısıyla küçük Asya denilen Türkiye'nin kilidi, Sibir Türklüğünün Karadeniz'e açılan eşiği, Hazar Havzası ile merkezî Asya'daki Türk derinliğinin dip dalgası, Doğu Türkistan'ın kalesi, Kafkasya ile Avrupa'yı bağlayan merkezî bir tarih ve coğrafyadır. Dolayısıyla Türkiye için güneyde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ne anlam ifade ediyorsa kuzeyde Kırım Tatar Cumhuriyeti de onu ifade etmektedir."[59] der ve sadece Kırım'ın Türkiye ve bölge açısından önemini değil, ayrıca Suriye'de Tartus ve Lazkiye'de askerî üsler açan, Ortodoks Hristiyan Kıbrıslı Rumlarla farklı iş birliği anlaşmaları içinde olan Rusların yayılmacı stratejisine de dikkat çeker.

59 https://ajanskafkas.com/surmanset/kirimoglu-kirimda-durdurulamayan-rusya-akdenize-indi/, 30 Eylül 2015 ve *Son Dakika*, 7 Aralık 2023.

Fotoğraf 4. KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın kabulü, 2012 (M. Kırımoğlu arşivi)

Bu araştırmanın ilk bölümünde de belirtildiği üzere başta ABD ve İngiltere olmak üzere bütün stratejik ortakları, ayrıca 1964 Mart ayından bu yana Nepal'den Brezilya'ya kadar onlarca ülke BM Barış Gücü bayrağı altında adada görev yaparken, adanın etrafında Çin, ABD, Rusya ve Fransa'nın uçak gemileri 7/24 seyir hâlindeyken, kıtasal güçler İngiltere, Fransa, Almanya yanında bölgesel güçler Mısır, İsrail ve diğerleri bölgeyi kuşatmışken "etkin ve fiilî müdahale hakkı" elinden alınmış Türkiye'nin askerî gücünü adadan çekmesi ise şüphesiz Kırımoğlu'nun ısrarla belirttiği üzere tam bir çılgınlık olacaktır. Eşit egemenlik üzerine oturmayan, Türkiye'nin garantör devlet olarak fiilî müdahalesini kabul etmeyen bir muhtemel anlaşma Kıbrıslı Türklerin sonu olacaktır ve Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu da buna parmak basarak başta AB olmak üzere farklı uluslararası organizasyonların ve farklı devletlerin garantörlük yaklaşımlarına prim verilmemesi gerektiğinin altını önemle çizmekte anavatan-yavru vatan çizgisinde Kıbrıslı Türklerin istikbalinin sadece Türkiye'nin fiilî ve etkin garantörlüğünde bulunduğunu belirtmektedir ve ne acıdır ki garantörlük konusunda kendi yaşadıkları Budapeşte Memorandumu aldatmacasını da haklı olarak gözler önüne sermekte ve emperyal sömürgeci zihniyete güvenilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

Afyoncu, Erhan, *Truva'nın İntikamı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009.

Araç, Yusuf Yılmaz, "Mutlu Bir Gün - Mustafa Cemil Kırımoğlu", www.ulkucudunya.com. 12 Ocak 2024.

Archives Diplomatiques, D:890, Fransa Savaş Bakanlığı tarafından Kahire'de bulunan Üsteğmen Saint Quentin'e gönderilen 5 Ekim 1915 tarihli şifre telgraf.

Aslan, Cahit, "Bir Soykırımın Adı; 1864 Büyüek Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Yaz 2006, S. 1, s. 144.

Atan, Atilla, "Yeni Bir Türk Devletinin Doğuşu-Kıbrıs", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 14, Ankara, Nisan 1986, s. 57.

ATASE, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

ATASE, K.531, D.2075, F.4.

Atun, Yurdagül, https://www.ataatun.org/2016/03

Aybil Onarır Ahiskal ile 24 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

Aydemir, Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Décarie-Mathieu, Jean-Philippe, "The History, the Players and the Stakes behind Echelon, Monitoring Technologies and Global Surveillance", *GSEC Practical Assignment, Global Information Assurance Certification Paper*, SANS Institute, 2005, s. 2.

Dumanlı, Cihangir, "Anadolu'nun Batı'dan Kuşatılması", *Cumhuriyet Strateji*, 18 Nisan 2005, Sayı 42, İstanbul, s.6-7.

Dünya, 20 Ekim 2020.

Eslen, Nejat, "Kıbrıs'ın Sratejik Önemi", *Cumhuriyet Strateji*, 18 Nisan 2005, Sayı 42, İstanbul, s. 8.

Eyüboğlu, Sabahattin, *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.

Foreign Office (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) belgeleri 97-424.

Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart, Port Said'deki Fransız karargâhından yazılan Ekim 1917 tarihli yazı.

Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası, Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası.

Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) Afrika Departmanı tarafından hazırlanan 22 Ekim 1919 tarihli ve 4826-9/11 sayılı rapor.

Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) tarafından hazırlanan 3 Ekim 1917 tarihli rapor.

Frey, V., "Turkei Und Zygern", *Handbuch der Geogr. Wiss. Baud Vorder-und Süd-Asien*, Postdam, 1937.

Gündem Kıbrıs, 10 Nisan 2016.

Halkın Sesi, 16 Ağustos 2009.

Harp Akademileri Komutanlığı, *Bugünün ve Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri ile Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul, Mayıs 1994.

Heraclidou, Antigone, *Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau*, a.g.m., s. 197.

Hill, Sir George, *A History of Cyprus*, Londra, 1952.

http://www.cerkesya.org/kafkasya/tarih/surgun-soykirim/item/1339-kibrisa-gonderilen-cerkeslerin-drami, (24.Temmuz.1878 tarihli Taranaki Herald gazetesinden aktaran).

http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/yorum/tns/007_kibrisinenzengini.html

http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/yorum/tns/007_kibrisinenzengini.html.

https://ajanskafkas.com/surmanset/kirimoglu-kirimda-durdurulamayan-rusya-akdenize-indi/ 30 Eylül 2015.

https://kktcb.org/tr/cumhurbaskani-tatar-kirim-tatarlarinin-surgun-edilisinin-77-yil-donumunde-aciklama-8370

https://kyrenia.edu.tr/girne-universitesi-ile-kirim-ozerk-cumhuriyeti-tatar-milli-meclisi-arasinda-egitim-isbirligi-protokolu-imzalandi/

Hürriyet, 6 Kasım 2004.

Irkıçatal, Eftal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2012/1, S. 15, s. 34.

İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

Keser, Ulvi, Münevver Kata, *Kıbrıs'ta Sıtma ve Aziz Bey*, Hiperlink Yay., İstanbul, 2020.

Kıbrıs Manşet, 3 Mart 2014.

Kıbrıs Postası (https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n87104-Meclis-Baskani-Bozer-Kirim-Tatar-Milli-Meclisi-Baskani-Kirimoglunu) (Erişim Tarihi: 20.04.2024).

Kıbrıs Postası, 12 Mayıs 2010.

Kıbrıs Postası, 27 Ağustos 2012.

Kırım Haber Ajansı, 26 Ağustos 2013.

Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil, "Alparslan Türkeş Daim Yaşayacaktır", *Alparslan Türkeş Armağanı*, Milliyetçi Hareket Partisi Yay., Ankara, 1998.

Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA). K–4709.1964.9–4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası.

Leetaru, Kalev, "The Scope of FBIS and BBC Open-Source Media Coverage, 1979-2008", *Studies in Intelligence*, Volume 54, No. 1, Mart 2010, s. 18.

Mahan, Alfred Thayer, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi*, İstanbul, Eylül 2003.

Mak Gazetesi, Temmuz 2013.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Morgan, Tabitha, *Sweet and Bitter Island: A History of the British in Cyprus*, I. B. Tauris Pub., New York, 2010.

Öznacar, Huriye Sevay, "Batırılamayan Ada Kıbrıs", *Kıbrıs Mektubu Dergisi*, Ankara, Kasım 1996, C. 9, No.7, s. 23.

Özsağlam, Muhittin T., "21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü ve Kıbrıs'a Yansıması", *Nart*, S. 73, 2010, s. 7-8.

Özsağlam, Muhittin, 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü ve Kıbrıs'a Yansıması", *Halkbilimi Dergisi*, Yıl 25, S. 57, 2010, s. 89-90.

Papşu, Murat (Ed.), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, Chivi Yazıları Yayınevi, İstanbul, 2004.

Russki İnvalid'in haftalık eki; St Petersburg, 9 Kasım 1864, No: 40, s. 1-2

Siber, Sibel. "Tremeşe ve Köklerimiz", *Haber Kıbrıs*, 29 Haziran 2011. http://haberkibris.com/b0903900-2011_06_28.html

Son Dakika, 7 Aralık 2023.

Şaşmaz, Musa, "Immigration and Settlement of Circassian in the Ottoman Empire on British Documents 1857-1864", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, Yıl 1998, s. 354-355.

The Cyprus Gazette, 4 Haziran 1915, S. 1171, Karar No 13060.

Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, Yurdagül Atun'un 8 Kasım 2016 tarihli yazısından aktaran https://www.turansam.org/makale.php?id=10297

UN Security Council, A/49-765 sayılı, S1994/1399 ve 19 Aralık 1994 tarihli memorandum.

Varnava, Andrekos, "Imperialism First, the War Second; the British, an Armenian Legion, and Deliberations on Where to Attack the Ottoman Empire, November 1914-April 1915", *Historical Research*, Volume 87, No 237, Ağustos 2014, s. 534.

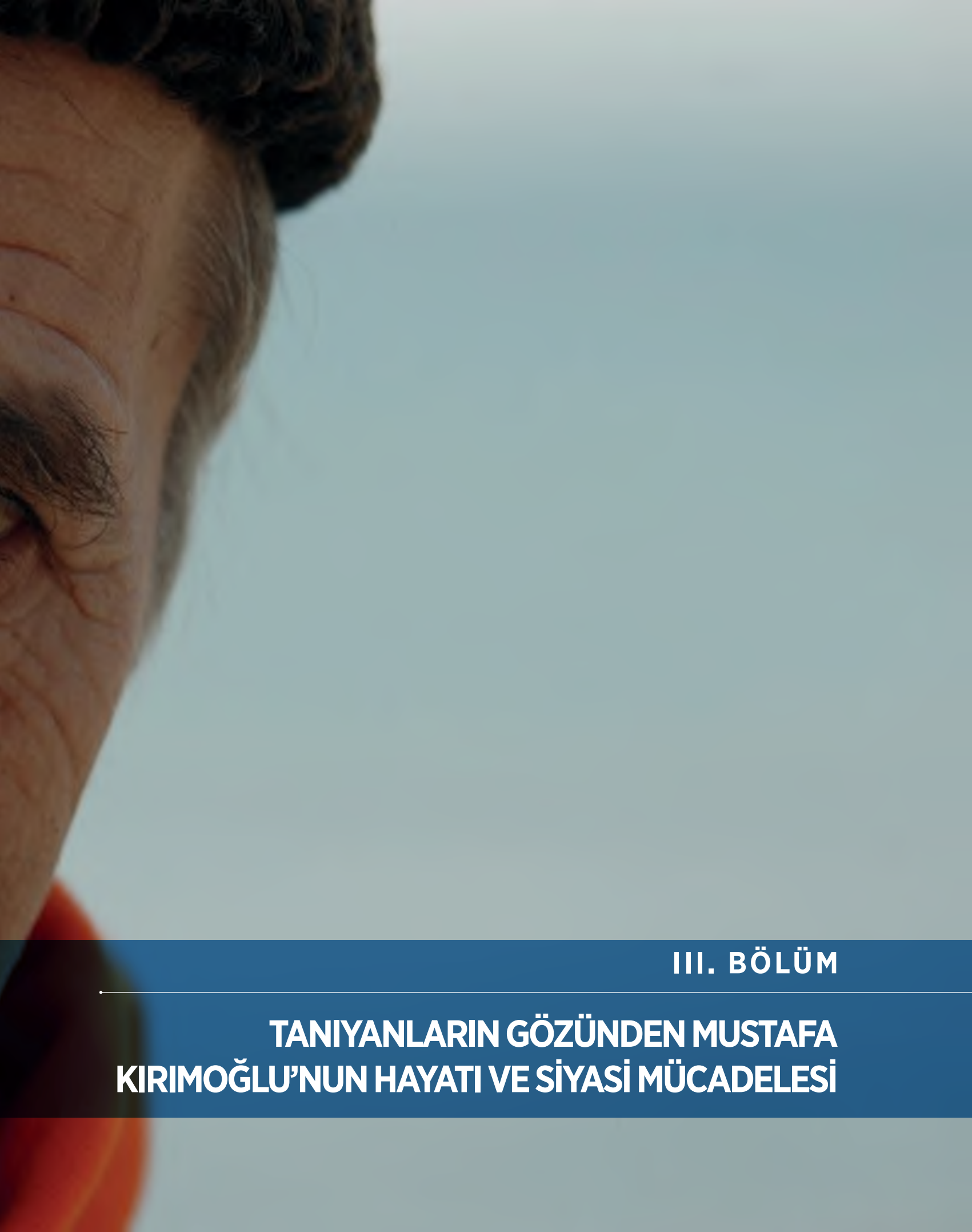
Varnava, Andrekos, "Recreating Rural Britain and Maintaining Britishness in the Mediterranean: The Troodos Hill Station in Early British Cyprus", *The Cyprus Review*, Volume 17, No. 2, Sonbahar 2005, s. 47.

Yeni Müsavat, 28 Ağustos 2012.

Yeni Şafak, 10 Nisan 2016.

Yücel, Hasan Ali, *Kıbrıs Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1957.

III. BÖLÜM

TANIYANLARIN GÖZÜNDEN MUSTAFA KIRIMOĞLU'NUN HAYATI VE SİYASİ MÜCADELESİ

ANA HATLARIYLA MUSTAFA KIRIMOĞLU'NUN HAYATI

Taner Zorbay*

SOVYET DÖNEMİ VE KIRIM

II. Dünya Savaşı'nda, Kırım ve çevresiyle ilgili hem Sovyet Rusya'sı hem Nazi Almanya'sı farklı planlara sahipti. Almanlar, kısa süreli Kırım işgalleri sırasında bu planların bir kısmını uygulamış, "bazı Kırım Tatarlarının da" Alman yönetiminde "özerk/bağımsız bir Kırım ümidiyle" onlarla iş birliği yaptığı iddia edilmişti. 1942 yılında, Sovyet Rus ordusunun Kırım kuvvetlerinin Rus asıllı iki komutanı (N. Mukrusov ve A.V. Martınov) tarafından düzenlenen bir rapora istinaden, Kırım Tatarlarının Nazi Almanya'sı ile iş birliği yaptıkları ileri sürülmüştür. 1943 Stalingrad yenilgisi üzerine Almanların çekilmesi ve Kızıl Ordu'nun tekrar kontrolü ele geçirmesi sonrası, işgal döneminde Nazilerle iş birliği yaptığı iddia edilen Kırım Tatarlarına ilişkin "Olağanüstü Devlet Komisyonu" kurulmuş, ardından da 13 Nisan 1944'te SSCB İçişleri Komiseri L. Beriya ve Devlet Güvenlik Komiseri V. Merkulof Birge tarafından bir belge yayımlanmıştır. Stalin'in 1941'e uzanan sürgün fikri için yeterli gerekçe bulunmuştu. Kırım Tatarlarının "ihanet" içinde oldukları bu dönemde Stalin'e gönderilen telgraf ve raporlarda dile getirilmiş, bölgenin yalnızca Tatarlardan değil, Rus olmayan herkesten arındırılmasının gereği vurgulanmış, sürgün yeri olarak ise Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti seçilmiştir. Tüm bunlara istinaden, Stalin imzalı 5859 numaralı, 11 Mayıs 1944 tarihli " çok gizli kararname" ile Kırım Tatarlarının, yaklaşık 20.000 asker gözetiminde Özbekistan topraklarına sürgün edilmesine karar verilmiştir. 18 Mayıs 1944'te başlayan operasyonda, Kırım Tatarları, ivedilikle evlerinden çıkarılmış, trenlerle insanlık dışı koşullarda tehcir edilmişler ve 4 Temmuz'da sürgüne maruz kalan kişi sayısı 225.000 kişiye ulaşmıştı. Yurtlarından sürülen, yaşadıkları yerlerdeki dinî ve millî yapıları yok edilen Kırım Tatarları, Özbekistan'da da benzer suçlama ve kötü muameleye maruz bırakılmışlardır. Sürgünün ilk yıllarında nüfuslarının neredeyse yarısını kaybeden Kırım Tatarlarının vatanı ise dışarıdan getirilen Slav kökenlilere verilmiş, şehir ve kasabaların hem isimleri hem yapılaşmaları değiştirilmiştir. Türkçe pek çok kitap ve yapıt yok edilmiştir. Böylece Kırım Tatarlarının on yıllar sürecek sürgün dönemi başlamıştır.

* Dr. Öğr. Gör., ODTÜ Tarih Bölümü.

Fotoğraf 1. Aile Fotoğrafı, Mirzaçöl Özbekistan, 1958 (M. Kırımoğlu arşivi)

KIRIMOĞLU'NUN ÇOCUKLUK VE İLK GENÇLİK YILLARI

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, 13 Kasım 1943'te Kırım'ın Bozköy köyünde dünyaya gelmiştir. Zafer Karatay'ın aktarımına göre, "*babası Abdülcemil ve annesi Mahfure, Stalin döneminde Sudak'ın Ayserez köyünden 'Kulak', yani zengin aile çocukları oldukları gerekçesiyle Urallar'a sürülmüş; II. Dünya Savaşı esnasında gizlice Kırım'a dönen aile, Kırım'ın çöl bölgesindeki Bozköy'e yerleşmişti. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu henüz altı aylıkken ağabeyleri Hanefi ve Hasan, Ablaları Şevkiye ve Vasfiye ile birlikte 18 Mayıs 1944'te, bütün Kırım Tatarları gibi Kırım'dan sürgün edilmişti.*" Baba Kırımoğlu, sürgün sırasında Sovyet ordusunda Almanlara karşı savaştığı hâlde, anne ve çocuklar sürgün edilirken, diğer Tatar

Fotoğraf 2. Lise Mezuniyeti, Mirzaçöl Özbekistan, 1959 (M. Kırımoğlu arşivi)

erkekleriyle beraber tutuklanmıştı. İnsanlık dışı koşullarda annesi ve kardeşleriyle sürgün edilen Kırımoğlu'nun sert hayat mücadelesi de böylece başlamıştır.

Özbekistan'ın Andican bölgesine sürgün edilen ailenin kızları Dilara sürgünde dünyaya gelmiştir. Çocukluğu Aim adlı köyde geçen Kırımoğlu'nun 12 yaşına kadar çobanlık yaptığı, bu sırada babasının bir okulda bekçi olarak çalıştığı, annesinin ise evlere temizliğe gittiği ve böylece kazandıkları parayla geçim sağladıkları, Kırımoğlu'nun döneme ilişkin anılarında yer almıştır. Yine Kırımoğlu'na göre, 1955 yılında taşındıkları Çırçık kasabası ise çoğunlukla Rusların yaşadığı bir yerdi ve çoğunlukla kendilerine "Satkınlar" (Faşistler) diyen Ruslarla sık sık ve kendisinin de "memnuniyetle katıldığı" kavgalar meydana gelmiştir. Stalin dönemi politikalarının eleştiriye açıldığı ve gözden geçirildiği 1956-1959 Nikita Kruşçev döneminde, diğer azınlıklarda olduğu gibi Kırım Tatarları üzerlerindeki baskı Nisan 1956'da görece kalksa da Kırım Tatarlarının anavatanlarına dönme istekleri dönemin Sovyet yönetimi tarafından görmezden gelinmiş ya da ceza ile bastırılmıştır. Kırım Tatarlarının buna ilişkin gösteri ve toplantıları yasaklanmış veya engellenmiş, temel ihtiyaçlara dair belgelerin verilmesi veya çocuklarının eğitim hakkı kısıtlanmıştır.

Bu koşullar altında Kırımoğlu 1959'da Rus dilinde orta öğretimini tamamlamış ancak üniversiteye gidememiştir. Çünkü başvuru yaptığı Taşkent Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümüne Kırımoğlu'nun kendisine söyledikleri üzere "*Kırım Tatarları, yani Sovyetlere sadık olmayan milletin mensupları*" kabul edilmiyordu. Bunun üzerine bir fabrikaya işçi olarak girmiştir.

Fotoğraf 3. 1 Mayıs talebe kutlamaları, Taşkent Özbekistan, 1963 (M. Kırımoğlu arşivi)

MİLLÎ BİLİNCİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GENÇLİK TEŞKİLATI YILLARI

Kırımoğlu, 1961 yılında arkadaşlarıyla beraber Kırım Tatar Millî Gençlik Teşkilatı'nı kurmuştur. Ancak birkaç hafta sonra teşkilat başkanı tutuklanmış, Kırımoğlu da işten çıkarılmıştır. 1962-1965 yılları arasında Taşkent Ziraat Mekanizasyon ve Sulama Enstitüsü'nde eğitim görmüştür. Kırımoğlu'nun tarihe, Kırım halkının yaşadıklarına ve bunları anlatmaya olan isteği, kısa bir süre sonra Kırımlı gençlerin onu dinlemesine ve

millî bilinçlerinin uyanmasına vesile olmuştur. Özellikle "Kırım'da XIII. – XVII. Yüzyıllar Arasında Türk Kültürü" başlıklı makalesi, hem Kırım halkı arasında büyük yankı uyandırmış hem Sovyet istihbaratının dikkatini çekmiş, buna istinaden de okuldan atılmıştır. Okuldan uzak olduğu dönemde Taşkent Millî Kütüphanesi'nde yaptığı araştırmalar, Kırımlı gençlerle Kırım ve Türklük konulu söyleşileri Kırım Tatar Millî Gençlik Teşkilatı için de temel taşı olmuştu. "Lenin ideolojisine sadıkmış gibi" Kırım Tatar gençleri tarafından "örgütün, program ve iç tüzüğü de hazırlanmış, örgüte üye olacak gençlerin yemin etmesi gerektiği kararlaştırılmıştır." Zamanla büyüyen örgüt, "vatana dönüş" için imza kampanyaları düzenlemeye de başlamıştır. Hatıralarında, üyelik kartındaki Lenin'e ait ibarelerin "Birleşmiş Milletler Örgütü'nün İnsan Hakları Deklarasyonu ile değiştirilmesini teklif ettiğini" anlatan Kırımoğlu, birkaç daireden oluşan bu örgütte "Tarih" bölümüne başkanlık yapmıştır. Bu bölüm, Kırım tarihinin öğrenilmesi, doğru şekilde öğretilmesi ve "Kırım tarihini sahte yollarla değiştirenlere tutarlı cevapların yazılması" ile ilgilenmiştir. Tüm bu faaliyetleri sonrası KGB tarafından kovuşturmaya uğrayan Kırım Tatar gençleri, tüm baskılara rağmen faaliyetlerini sürdürmüştür. Kırımoğlu, hatıralarında dönemin KGB başkanının, kendileriyle görüşerek "onları ikna etmeye çalıştığını ve onlara Kırım tarihini değil, SSCB tarihini okumayı tavsiye ettiğini" söylemektedir. Kırımoğlu ve diğer Kırım Tatar gençleri sorgularında, Çeçenler, diğer Sovyet Müslümanları veya dış ülkelerle bağlantıları, muhtemel silah kaynakları/destekleri veya suikast planları hakkında sorgulanmışlardır. Tüm baskılara rağmen "vatanımız Kırım'ı sevmeye devam edeceğiz" diyen ve davalarından vazgeçmeyen Kırım Tatar gençleri, kararlılık ve duruşlarını böylece ispat etmişlerdir.

Okuldan atılması sonrası, evine yapılan baskında para ve özel eşyalarına el konulan Kırımoğlu, itiraz için Moskova'ya gittiğinde gözaltına alınıp birkaç gün hapiste tutulduktan sonra serbest bırakılmıştır. Takip eden günlerde, bu kez askere çağrılan Kırımoğlu, "Benim milletimi yok sayan, tanımayan bir devlete askerlik yapmam!" diyerek Kızıl Ordu'da askerlik yapmayı reddetmiş ve bir buçuk yıl hapse mahkûm edilmiştir. Üniversiteye dönme girişimleri de bu arada sonuçsuz kalmıştır.

1966-1967 dönemi, *Kırım Tatar İnisiyatif Grubu*[1] üyelerinin, sürekli, Moskova'da davalarını ve uğradıkları kayıpları anlatmakla geçmiştir. Binlerce imzaya sahip dilekçeleri durmaksızın Moskova'ya iletiliyor, bu sebeple de pek çok Kırım Tatarı yargılama, hapis ve sürgün cezası ile karşı karşıya kalıyordu. Kırımoğlu liderliğinde sürdürülen bu mücadele gerek kampanyalar ve gerekse de Sovyet Rusya genelinde ve yurt dışında kurulan bağlantılarla artık pek çok kişinin haberdar olduğu bir konu hâlini alacaktır. 1968 yılının tüm dünyada kitlesel hareketler ve gösterilere imkân verdiği bir ortamda, sürgünün 24. yılında (Mayıs 1968) Kırım Tatarları da Moskova'da büyük bir gösteri planlanmış, ancak Sovyet makamlarının baskısı ile karşılaşılmıştır.

1 1957 yılında ilki oluşturulan ve 1960'lı yıllarda Kırım Tatarlarının yaşadığı neredeyse tüm bölgelerde imza toplamak amacıyla oluşturulan "inisiyatif grupları", Sovyet koşullarında toplantıları mümkün kılan toplumsal seferberliğin benzersiz bir biçimi haline gelmişti.

KIRIMOĞLU'NUN MOSKOVA GÜNLERİ VE MAHKEMELER SİLSİLESİ

1968-1969 dönemi, Kırımoğlu'nun çoğunlukla Moskova'da bulunduğu, bir yandan Çekoslovakya olaylarını takip ettiği, bir yandan da Kırım Tatar halkı başta olmak üzere hakları çiğnenen tüm halkların yaşadıklarını tüm dünyaya anlattığı hak savunuculuğu dönemi olmuştur. Buna istinaden, insan haklarını "ölümü göze alarak" savunan Genel Demokratik Hareket Birliği içerisinde yer almış, burada tanıştığı önemli isimlerle ileride de sürecek yol arkadaşlıkları kurmuştur. KGB tarafından gözaltına alınarak Taşkent'e sürgün edilen Kırımoğlu, Rus yazar ve insan hakları savunucusu Aleksey Kosteri'nin cenazesine katılmak için geldiğinde tekrar gözaltına alınmış, ifadesinde mücadelesinin veya el konulan belgelerin Sovyet karşıtı hiçbir unsur içermediğini söylemiş, kısa bir süre sonra da serbest bırakılmıştır.

Sovyet güçlerinin Çekoslovakya'yı işgalini (1968) protesto edenler arasında yer aldığı ve Kırım halkı için yaptıklarıyla "Sovyetler Birliği'nin millî siyasetini lekelemek" suçlamasıyla 1969'da tekrar tutuklanmıştır. Sonrasında Kırım davasına destek veren Peter Grigerenko ile Moskova'da yaşayan şair İlya Gabay'ın mahkeme süreçlerinde yeniden gözaltına alınmış, Grigerenko bir akıl hastanesinde 5 yıllık bir hapis cezasına, Gabay ve Kırımoğlu ise üç yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. Kırımoğlu'nun bu cezası daha sonra uygulanacaktır. Kırımoğlu'nun Moskova günleri, "Lenin Bayrağı" adlı gazeteye verdiği bir demece göre, sürekli KGB takibi ve provokasyonu altında, onu davasından vazgeçirme stratejisiyle geçmiştir. Sovyet yönetiminin baskı ve şiddeti iyice artırdığı dönemde, Kırımoğlu'nun da aralarında bulunduğu insan hakları savunucuları, SSCB nezdinde bir insan hakları komisyonu kurulması ve geçmiş dönemlerde bilhassa Stalin yönetimi sırasında yaşananların aydınlatılmasını, hak ihlallerinin tazmin edilmesini ve tutuklu bulunan hak savunucularının serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde girişimde bulunulması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde Moskova'da yeniden tutuklanan Kırımoğlu, sürgüne gönderildiği Özbekistan'ın Gülistan kentinde 21 Haziran 1969 günü açlık grevine başlamıştır. 11 Eylül 1969'da yeni bir KGB soruşturmasına (Grigerenko ile ilgili) istinaden tekrar tutuklanan Kırımoğlu için hem Sovyet Politbüro hem dünya devletleri ve BM nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Hapisteyken yeni bir açlık grevine başlayan Kırımoğlu'nun sorgu ve mahkeme süreci detaylı ve yorucu bir şekilde Ocak 1970'e dek sürmüştür. Taşkent Şehir Mahkemesi'nde, İlya Gabay ile beraber yargılandığı 12-19 Ocak 1970 tarihli davadaki savunmasında, Kırımoğlu, 1944 Sürgünü'nü, yaşanan kayıpların detaylarını vererek bunun bir "soykırım" olduğunu ve BM yasaları gereğince sorumluların ortaya çıkarılması gerektiğini, Kruşçev dönemindeki haklarının iadesi vaadinin yerine getirilmediğini, tek taleplerinin anavatanlarına dönüş olduğunu ve Sovyet rejimine karşı olmadıklarından bahisle, İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesi ve millî bilincin oluşması sürecine de değinmiştir. İfadesinde, 1944 Sürgünü'nü anlatmış,

Fotoğraf 4. Milli Hareket, 1973 (M. Kırımoğlu arşivi)

damarlarında "Türk kanı" aktığı için bu mezalime uğradıklarını, mezarlıklarının dahi yok edildiğini dile getirmiştir. Yine ifadesinde Çekoslovakya'nın "işgal" edildiğini ve Brejnev yönetiminin asıl amacının demokratikleşme adımlarının önüne geçilmesi olduğunu da vurgulamıştır. 1972'de şartlı tahliye edilen Kırımoğlu, ev hapsindeyken üzerindeki baskılar devam etmiş, sürgünün 30. yıldönümüne beş gün kala (13 Mayıs 1974), karşı propaganda ve iftira suçlamasıyla, tekrar tutuklanınca, yeniden ve bu kez 303 gün süren bir açlık grevine başlamıştır. Sağlık durumundaki ciddi bozulmaların yol açtığı tartışmalar ve itirazlar esnasında, ünlü fizikçi Andrey Saharov ve General Grigerenko gibi pek çok tanınmış isim ve hak savunucusu BM, İslam dünyası ve insan hakları örgütleri nezdinde Kırımoğlu'nun serbest bırakılması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'de de artık "Kırımoğlu" olarak adı duyulmaya başlanmış ve kendisi için pek çok eylem ve girişim düzenlenmiştir.

1973'te İlya Gabay'ın vefatının ardından, mevcut yargılamalar, tüm tepkilere rağmen devam etmiş, iki buçuk yıllık sözde bir mahkeme süreci

sonunda çalışma kampına sürgün edilmiştir. Çin sınırındaki Primorye kampına yollanan Kırımoğlu'nun sürgün dönemi, uydurma deliller ve yakından takip edilen gündelik hayatındaki bağlantıları üzerinden uzatılmaya çalışılmıştır. Kampın kötü koşulları ve sağlığının bozulmasına rağmen açlık grevine devam eden Kırımoğlu için Sovyetler içinde ve dışında destek kampanyaları da sürdürülmüştür. Pek çok ülkenin "siyasi göçmen" statüsü vermek istediği Kırımoğlu, ailesi ve hak savunucularının başvuruları, basın açıklamaları ve benzeri çalışmalarla, hayatta tutulmaya çalışılmıştır. Ancak bu sırada, Kırımoğlu'nun ifade ve makalelerinden seçme alıntılar, aleyhinde verilen sahte veya polis zoruyla hazırlanmış ifadelere dayalı olarak hakkındaki suçlamalar devam etmiştir. Hâkimin kendisine yönelttiği "*Kullanmakta olduğunuz 'Kırım Tatar Halkının Faciası' ifadesiyle neyi kastediyorsunuz?*" sorusuna, Kırımoğlu, "*Eğer bütün bir halka tehcir uygulanması ve sürgün esnasında, bu halkın yarıya yakınının hayatını kaybetmesi sizin için facia değilse bile, benim için, bir Tatar evladı olarak, faciadır!*" diye verdiği cevap çok anlamlıdır. Kendi kaderinin sürgün edilen milletinin kaderiyle beraber olduğunu ve düşünceleri yüzünden yargılandığını tekrarlayan Kırımoğlu, iki yıl altı ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Mahkeme sonrası ailesiyle kısa bir süre görüşebilen Kırımoğlu'nun tutukluluk hâli devam ederken, Andrey Saharov, Kırımoğlu'nun yaşadığı haksızlıklar ve sağlık durumuna istinaden serbest bırakılması yönünde dönemin BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim, İslam ülkelerinin liderleri ve İnsan Hakları Komisyonu nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Sovyet rejimin tüm çabaları ve yeni iddianameler hazırlayarak tutukluluğunu devam ettirme gayretlerine rağmen Kırımoğlu, nihayet 1983 yılında uzun süren mahkeme, tutukluluk ve açlık grevleri sürecini salimen atlatmıştır. Kırımoğlu gibi uzun ve yıpratıcı olan bu süreçte Reşat Cemiloğlu, Mamedi Çobanoğlu (Çobanov) ve davası uğruna kendini yakarak hayatına son veren Musa Mamut gibi pek çok isim Kırım milli davasına katkı sunmuşlardır. Kırımoğlu öncülüğünde Kırım davasının İslam Konferansı Örgütü ve İslam ülkeleri nezdinde anlatılması sürecinde, cezaevi sonrası Taşkent'e sürülen ve ciddi bir tecrit altında tutulan Kırımoğlu, nezaret koşullarını ihlal ettiği gerekçesiyle bir kez daha tutuklanmış, Yakutistan'ın Zıryanka kasabasında dört yıllık bir sürgüne mahkûm edilmiştir. Burada Kırım Tatarı olan Safinar Hanım ile evlenmiş ve oğlu Hayser dünyaya gelmiştir. Yakutistan dönüşü yerleştiği Kırım'dan tekrar Taşkent'e sürülen Kırımoğlu, bir grup Tatar genciyle beraber, "Musa Mamut" adıyla bir dergi yayımlamaya başladıktan kısa bir süre sonra (Ekim 1983) Bölge Mahkemesi kararıyla altıncı kez tutuklanmış ve Magadan bölgesindeki Uptar cezaevine yollanmıştır. Mahkûmiyeti bitmeden yeni bir iddianame ile başka bir cezaevine nakledilen Kırımoğlu, rejim karşıtlığından başka, Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini kınama, 1983'te Krasnodar'da vefat eden babasının cenazesini Kırım'da defnetme ve buna bağlı karışıklık çıkarma vb. suçlamalara da maruz bırakılmıştır. Cezasının sona ermesinin ardından başka bir davayla yeniden yargılanan Kırımoğlu 1986 yılı sonunda bu kez üç yıllık bir hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak dünya kamuoyundaki

tepkiler ve en önemlisi İzlanda'nın Reykjavik kentinde dönemin ABD ve Rus liderleri Reagan ve Gorbaçov zirvesinde, Reagan'ın ön şart olarak aralarında Kırımoğlu'nun da bulunduğu hapisteki beş insan hakları savunucusunun serbest bırakılmasını talep etmesi sonucunda ve şartlı olarak serbest bırakılacak, siyasi faaliyetlerde bulunması tekrar tutuklanma sebebi sayılacaktır.

"ÖZGÜR" MÜCADELE YILLARI

Kırımoğlu'nun ifadesiyle, "hapishanelerde, ceza kamplarında ve Yakutistan sürgünlüğünde geçen toplam 15 yıldan sonra" Kırımoğlu artık özgür olarak mücadelesine devam etmiştir.

Bu dönemde Kırımoğlu'nun arkadaşlarıyla beraber organize ettiği, dünya çapında ses getiren ve tüm dünyanın dikkatini bir kez daha Kırım

Fotoğraf 5. Bahçesaray Kırım, 1990 (M. Kırımoğlu arşivi)

Fotoğraf 6. Moskova, 1989
(M. Kırımoğlu arşivi)

davasına çeken Kızıl Meydan'daki Kırım Tatar mitingleri "Kırım Tatarlarına Kırım'ın yolunu açtı".

Kırımoğlu, Mayıs 1989'da Taşkent'te toplanan Kırım Tatar Millî Hareketi Teşebbüs Grupları genel toplantısında kurulan *Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı* başkanlığına seçilmiştir. Bu teşkilat öncülüğünde 1991 yılında, Kırım Tatarlarının yaşadığı yerlerde yapılan demokratik seçimler sonucunda *II. Kırım Tatar Millî Kurultayı*[2] 26 Haziran 1991'de Akmescit'te toplanmıştır. Bu Kurultayın seçtiği ve Kırım Tatarlarını temsile yetkili en üst organ olan "*Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanlığı*" görevine seçilen Kırımoğlu, yenilenen seçimlerde de Kırım Tatar halkının tercihi ve teveccühü ile Kırım Tatar Millî Meclisi (KTMM) Başkanlığı görevini sürdürmüştür. 29 Mart 1998 tarihli Ukrayna parlamentosu seçimlerinde de Kırım Tatarlarının temsilcisi Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu milletvekili seçilmiştir.

Kırımoğlu, Ekim 1998'de, "halkını sürgünden barışçıl yollarla ve olağanüstü bir mücadeleyle vatanlarına döndürmeyi başardığı için" BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından "*Nansen Madalyası*" ile ödüllendirilmiştir. 2003 yılında KTMM Başkanı ve Ukrayna Milletvekili Mustafa

2 İlk Kırım Tatar Millî Kurultayı, Ekim 1917'de Numan Çelebicihan öncülüğünde toplanmıştır.

Fotoğraf 7. Nansen madalyası takdim töreni, Cenevre, 1998 (M. Kırımoğlu arşivi)

Abdülcemil Kırımoğlu, Ukrayna Bakanlar Kurulu kararıyla "insan hakları mücadelesi ve milletlerarası ilişkilerin geliştirilmesine katkısı nedeniyle" Şeref Diplomasına layık görülmüştür. Yine 2003 yılında, "uluslararası ilişkilerin gelişmesine ve devletin kalkınmasına şahsen sağladığı katkılardan dolayı", 60. yaş günü kutlamaları vesilesiyle Ukrayna Cumhurbaşkanlığı tarafından verilen "*Yaroslav Mudry*" nişanına layık görülmüştür. Dünya Demokrasi Hareketi'nin, Nisan 2006'da İstanbul'da yapılan ve açılışını dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı toplantısı vesilesiyle, Kırım Tatar milleti ve Kırım Tatar Millî Meclisi, "Demokrasi Ödülü" ile taltif edilmiş, ödülü Kırımoğlu, halkını temsilen almıştır. Kırımoğlu, ayrıca, 2011'de bir grup Batılı aydın ve bilim insanı ve 2022'de Polonya devleti tarafından Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmiştir.

Mart 2014'te Rusya Kırım'ı ilhak etmiş ve Kırımoğlu'na 22 Nisan itibarıyla 5 yıl "Kırım'a giriş yasağı" getirilmiştir. Bu süreçte, 15 Nisan 2014 tarihinde, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından Kırımoğlu'na *Cumhuriyet Nişanı* takdim edilmiştir. Yine aynı günlerde eski Polonya Cumhurbaşkanı Lech Walesa adına verilen ilk Dayanışma Ödülü 4 Haziran 2014 tarihinde Kırımoğlu'na verilmiştir. Kırımoğlu'na 6 Temmuz 2015'te Litvanya Şövalyelik Nişanı Litvanya Cumhurbaşkanı Dalia Grybauskaite tarafından verilmiştir. Kırımoğlu'nun 75. yaş gününde (13 Kasım 2018) kendisine, Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko tarafından *Özgürlük Nişanı* takdim edilmiştir. 2020 yılında "yaşamı boyunca insan haklarının korunmasına önemli katkılarından dolayı» Çek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Diplomaside Liyakat" Madalyası ile taltif etmiştir. Mücadelesi süresince kendisine verilen çok sayıda belge ve ünvanın son iki örneği olarak, 11 Mayıs 2023 tarihinde Ankara Hacı

Fotoğraf 8. Mustafa Kırımoğlu ve torunları, İstanbul, 2023 (YTB arşivi)

Bayram Üniversitesi Rektörlüğü ve 7 Aralık 2023 tarihinde de Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi Rektörlüğü tarafından Kırımoğlu'na "Fahri Doktora" ünvanları verilmiştir.

Son olarak 13 Kasım 2023'te "bağımsız Ukrayna devletinin oluşumuna ve gelişimine olağanüstü kişisel katkısı, Kırım Tatar halkının haklarını savunmadaki cesaret ve kararlılığı, uzun yıllar süren verimli siyasi ve toplumsal faaliyetleri" dolayısıyla Ukrayna devletinin en yüksek onur derecesi olan Ukrayna Kahramanı ünvanı ve Devlet Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Kırımoğlu, günümüzde, Ukrayna milletvekili ve Ukrayna Cumhurbaşkanı'nın Kırım'dan sorumlu yetkilisi olarak evinden uzakta, Kiev'de yaşamaktadır. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, Kırım Tatar halkına önderlik etmeyi ve mücadelesini büyük bir sabır ve fedakârlıkla sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

"GZT.COM" Web sayfası, https://www.gzt.com/jurnalist/kirim-tatarlarinin-milli-lideri-mustafa-abdulcemil-kirimoglu-3334695, Erişim tarihi: Aralık 2023.

"Haberler.com" Web sayfası, https://www.haberler.com/haberler/mustafa-abdulcemil-kirimoglu-kimdir-mustafa-14775172-haberi/ , Erişim tarihi: Aralık 2023.

"Karar.Com" Web sayfası, https://www.karar.com/sinir-tanimayan-bir-halkin-varolus-mucadelesi-1426586, Erişim tarihi: Aralık 2023.

"Kırım Haber Ajansı" Web sayfası, https://www.qha.com.tr/kirim/kirim-tatarlarinin-milli-lideri-mustafa-abdulcemil-kirimoglu-78-yasinda-353556 .

"TRT Avaz" Web sayfası, https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirim-tatar-turk-halkinin-lideri-kirimogluna-konyada-fahri-doktora-unvani-takd/6571f61294567dd3e57d12a4, (Erişim tarihi: Aralık 2023).

"Vatan Kırım" Web sayfası, https://www.vatankirim.net/mustafa-abdulcemil-kirimoglu-90/, (Erişim tarihi: Aralık 2023).

Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi Web sayfası, https://hacibayram.edu.tr/web/mustafa-abdulcemil-kirimogluna-fahri-doktora, (Erişim tarihi: Aralık 2023).

Demir, Necati ve Osman Kubilay Gül (Haz.), *Türklüğe Adanmış Bir Ömür: Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019.

Engin, Muhammed Furkan, "Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu (Cemiloğlu): Hayatı ve Fikirleri", *YL Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Karatay, Zafer, *Kırımoğlu, Bir Halkın Mücadelesi*, Emel Kırım Vakfı, İstanbul, 2019.

Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi web sayfası https://www.kirimdernegi.org.tr/, (Erişim tarihi: Aralık 2023).

Mert, Hamdi, *Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu*, Bilig Yayınları, Ankara, 2000.

KUTADGU BİLİG'DE TASVİR EDİLEN BEY ÖRNEĞİ: MUSTAFA AGA

Enver Aydoğan*

Kutadgu Bilig, Türk Devlet geleneğinin günümüze taşınması ve yönetim dinamiklerinin stratejik karar vericiye (bey, beg, beg, aka, aga, akay, ağa) öneriler sunması açısından en önemli eserleri (siyasetname, mesnevi, nasihatnema, strateji belgesi) arasında sayılabilmektedir. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 1069-1070 yıllarında Karahanlı Türkçesi olarak bilinen Hakaniye lehçesiyle Kaşgar'da (Doğu Türkistan) yazılmıştır. Eser, Kaşgar Hükümdarı Tabgaç Uluğ Buğra Kara Han'a sunulmuştur. Kutadgu Bilig, "mutluluk veren bilgi", "hükûmet olma bilgisi" gibi anlamlara gelir. Didaktik (öğretici) bir eserdir. Eser, yazıldığı günden beri Türk yönetim bilim/felsefesinin kodlarının vurgulanması ve siyasal sorunları çözüme kavuşturulması yoluyla kurumsal kapasitenin geliştirilmesine sağladığı katkılar ile ön plana çıkmaktadır.

Bey kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlük anlamı açısından yönetici, bir yörenin ileri geleni, komutan veya saygı sözcüğü anlamında kullanılmaktadır. Bey/bek/beg/beğ kelimesiyle eş anlamlı olarak hükümdar, aga/ağa, sultan, yolbaşçı kelimeleri kullanılabilmektedir. İslamiyet öncesinden bu yana Türk devletlerinde kullanılan gelen bey/aga kelimesi, toplumun ileri gelenlerine verilen bir ünvan olarak bilinmektedir. Kırım Tatarca akay kelimesi karşılığı olarak aga kullanılagelmektedir.

Kırım Tatarlarının Millî Yolbaşçısı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, 13 Kasım 1943 tarihinde Kırım Yarımadası'nda Bozköy'de dünyaya gelmiştir. Babası Abdülcemil'in 2. Dünya Savaşı'nda Rus ordusunda bulunduğu yıllarda, altı aylık bebek iken ağabeyleri Hanefi ve Hasan, ablaları Şevkiye ve Vasfiye ile birlikte 18 Mayıs 1944'te Kırım'dan Özbekistan'ın Andican bölgesine sürgün edilmiştir.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF, Dünya Kırım Tatar Kongresi Teftiş Kurulu Başkanı.

KUTADGU BİLİG'DE "BEY" TASVİRİ VE MUSTAFA AGA'NIN HALKI İÇİN MÜCADELESİ

Kutadgu Bilig, Karahanlı Türk Devleti zamanında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmış, devlet yönetiminden insan ilişkilerine pek çok farklı konuya değinmiş önemli bir kaynak eserdir. Türkçemizdeki "insan" tanımı ilk olarak bu eserde görülmektedir. Türk milletinin insan algısı, "yaratılmışların en şereflisi ve sefillerin en sefili" olarak iki kavram arasında yer bulurken insanların insanlıkları birey, toplum ve dünyayla ilişkilerinin kalitesine göre anlam kazanmaktadır. İnsan ölür, adı kalır; adı da iyilikleri ve kötülükleri ile kalır, der Kutadgu Bilig. İnsan "hata yapan, yanılan"dır. Bu insan olmanın kaçınılmaz bir sonucudur. İnsana (yanılana), aklı veren Allah'tır. İnsan aklıyla bilgi, anlayış ve kavrayış sahibi olur. Aklı olmayanın sorumluluğu söz konusu olmamaktadır. Ancak anlayışı ve bilgisi olmayan için her zaman hesap verme sorumluluğu onu beklemektedir.

Mustafa Aga, 1955 yılına gelindiğinde ailesiyle birlikte Taşkent yakınlarındaki Çirçig kasabasına taşındı. 1959 yılında orta öğretimi bitirdi. Ardından da Taşkent Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı okumak için müracaat etti. Ancak "Kırım Tatarlarını, yani Sovyetler Birliği'ne sadık olmayan ve komünizme inanmayan bir milletin mensubunu bu fakülteye almıyoruz." diyerek müracaatı reddedildi. Bunun üzerine aile ekonomisine katkı sağlamak amacıyla bir fabrikada işçi olarak çalışmaya başladı.

1961 yılına gelindiğinde Kutadgu Bilig'de tasvir edilen beyin karakteristik özellikleri Mustafa Aga'da tezahür etmeye başlamıştı. Yakın çocukluk arkadaşlarıyla birlikte Kırım Tatar halkının mücadelesini tüm dünyaya duyurma gayesinin yolbaşçısı olacağı yolda "Kırım Tatar Millî Gençlik Teşkilatı"nı kurdu. Aradan çok zaman geçmemişti ki Millî Gençlik Teşkilatının tüm liderleri Rus güvenlik güçleri tarafından tutuklandı, Mustafa Aga ise fabrikadaki işinden çıkarıldı. Sene 1962'yi gösterdiğinde Taşkent Ziraat Mekanizasyon ve Sulama Enstitüsü'nde eğitimini sürdürmek için müracaat etti. Aradan üç yıl geçmişti ki Rus Devlet Güvenlik Komitesi'nin (KGB-Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti) takibi ve talebi ile "Milliyetçi, Komünist Parti ve Sovyet devleti aleyhine propaganda yapmak ve yazdığı, Kırım'da XIII-XVII. Yüzyıllarda Türk Medeniyeti adlı makalesini enstitü talebeleri arasında dağıtmak" suçu isnat edilerek Enstitüdeki eğitimine son verildi. Hemen akabinde ise Rus Komünist Devleti Mustafa Aga'yı Kızıl Ordu'ya katılmak ve askerliğini yapmak için çağırdı. Mustafa Aga, "Benim milletimi yok sayan, tanımayan bir devlete askerlik yapmam" diyerek rest çekip Kızıl Ordu'ya katılmayı ve askerlik yapmayı reddetti. Bu çıkışının sonucunda Rus Komünist Devleti, Mustafa Aga'yı tutukladı ve 1,5 yıl hapse mahkûm etti. Bu onun sonraki yıllarda Kırım Tatar halkının mücadelesindeki beyliğinin/yolbaşçılığının kaderini de başlangıcı oldu.

Kutadgu Bilig'de bir beyin/ağanın/liderin/yolbaşçının tasvir edilen ve sahip olması gereken şahsi özellikleri açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya koyulmuştur. Kutadgu Bilig'deki karakteristik kişiler (Kün Toğdı-Kağan, Ay

Toldı-Vezir, Ögdülmiş-Akıl ve Odgurmış-Akıbet) arasındaki müthiş öyküleyici anlatım, bir devletin/halkın nasıl daha mükemmel yönetilebileceği ve bir beyin/aganın hangi şahsi özelliklere sahip olması gerektiği açıkça ortaya koyulmaktadır. Kutadgu Bilig'de "Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğini Söyler" adlı bölümde bey olacak kişi; "asil, akıllı, bilgili, adil, doğru, dürüst, cesur, sabırlı, bağışlayıcı, tedbirli, ihtiyatlı, uyanık, cömert, siyaset sahibi, iyi huylu, iyi tabiatlı ve takva sahibi olmalıdır" demektedir.

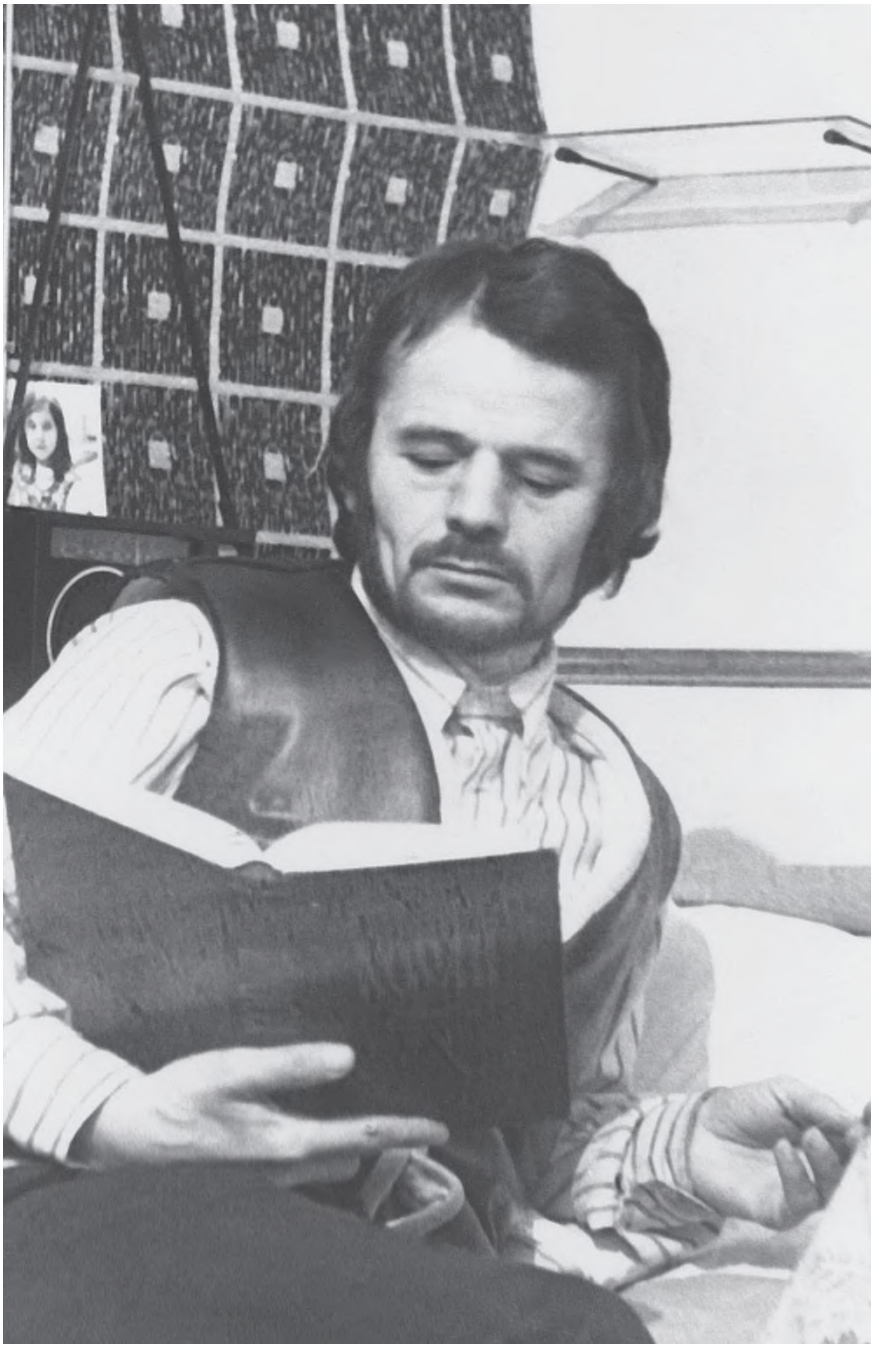
Asil bir soydan gelmek: Asil olmak, doğuştan bazı ayrıcalıklara sahip olmak ve özel ünvanlar (aga) taşımak şeklinde değerlendirilmektedir. Mustafa Aga; Kırım'da doğumuyla başlayan hayat serüveninde önce Özbekistan'da Taşkent halkı için başlayan mücadelesi sonra Kırım'da Akmescit'e dönüş ve 1991 yılında Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanlığına seçilmesi ile hasletleri, aklı ve hareket tarzı ile ön almış, halkı ona kol kanat olmuştur. Bu iki tarih arası ve 1991 yılı sonrasında ise Mustafa Aga'nın Kırım Tatar halkının liderliği tüm dünyaca kabul ve takdir edilen bir gerçek olarak bugüne gelmiştir. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerektir. Bey doğarken, beylikle doğar; görerek öğrenir ve işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir. Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Fotoğraf 1: 2. Kurultay toplantısı, Akmescit Kırım,1991 (M. Kırımoğlu arşivi)

Akıllı ve bilgili olmak: Akıllı olan beyin halkı adına sorumluluk üstlenmesi, stratejik bilinç ile doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilme gücüne sahip olması, tasavvur ve tefekkür etme yetisine sahip olması demektir. Bilgili olan bey ise sebep sonuç ilişkisini kurabilme, muhakeme yapabilme ve karar alabilme becerisine sahip olur. Mustafa Aga, Kırım Tatar halkının ona ihtiyaç duyduğu her zamanda sorumluluğu omuzlarında hissetmiştir. Olağanüstü aklı sayesinde gelecek tasavvuru (vizyonu), olayların illiyet bağını doğru kurması, analitik düşünebilmesi ve karar alma kapasitesini sürekli geliştirebilmesi yönüyle hep öncü olmuştur. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri "Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise, iyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gidenler onlar olmuştur. Kimde akıl varsa, o asil insan olur; kimde bilgi varsa, o beylik bulur. Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur. Beyler bilgiyle halka baş oldular ve akılla memleket ve halkın işini gördüler. Bey halkı bilgiyle elinde tutar; bilgisi olmazsa, aklı işe yaramaz. Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Adil, doğru ve dürüst olmak: Adil olmak, kişinin diğer insanların hakkını da gözeterek davranış sergilemesi adaletle muamelede bulunmasıdır. Doğruluk ise, bilimsel ve sosyolojik gerçeklere, normlara, geleneklere, değer yargılarına uygun bir şekilde davranmayı ifade eder. Gerçeğe ve kurallara uygun davranmaktır. Dürüstlük ise, kişinin söz ve eylemleriyle gerçekten doğruluktan ayrılmamasını, içinin ve dışının bir olmasını ifade etmektedir. Beyliğin başarısı ve sürekliliği; milletinin töresini doğru uygulaması, haktan ve adaletten ayrılmaması ve kimseye zalimlik yapmamasıdır. Halk beyinin izinden gider. Bundan ötürüdür ki beyin karar ve tavırlarının doğru, iyi olanı kötüden doğruyu yanlıştan ayırabilme yetisine sahip olması gereklidir. Mustafa Aga, Kırım Tatar halkının mücadelesini sivil inisiyatif, insan hakları hareketine evirerek hem halkının hem de tüm dünyanın saygısını kazanarak destek bulmuştur. Ülkesi Ukrayna'nın millî kahramanı ve özgürlük nişanı, Polonya'nın dayanışma/liyakat nişanı, Türkiye'de Cumhuriyet nişanı, Litvanya'da şövalyelik nişanı almasının yanı sıra dünyada birçok üniversite tarafından takdim edilen fahri doktora ünvanları ve nihayet Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmesi onun millî mücadelesinin doğruluğunu, ilkeli ve dürüst kişiliğinin onaylanmasını ve halkı için adaletten ayrılmayışının desteklendiğini göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin gerçek olmayan güçlü ve yenilmez algısının yaşandığı 1960-1980'li yıllarda Sovyetler Birliği ordusu Generali Piyotr Grigorenko, ünlü fizikçi Andrey Saharov, İlya Gabay gibi Sovyet aydınları ve insan hakları savunucularının, ABD Başkanı Ronald Reagan'ın 1986 yılı sonunda İzlanda'nın Reykjavik şehrinde gerçekleştirilen tarihî Gorbaçov-Reagan zirvesinde Reagan'ın desteği, Mustafa Aga'nın halkı adına mücadelesini, insan hakları savunuculuğunu, ilkeli, doğru ve dürüst kişiliğini ve yine halkı için adaletten başka bir şey istemediği gerçeğini bütün şeffaflığıyla ortaya koymaktadır. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur. Beylik çok iyi bir

Fotoğraf 2. Yakutistan, 1979
(M. Kırımoğlu arşivi)

şeydir, fakat daha iyi olan töredir ve onu doğru tatbik etmek lazımdır. Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar mesut bir devir ve hayat başlar. Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan, adaletten ayrılma, halkının üzerindeki zulmü kaldır. Töreye riayet eden doğru bey, gerçekten bir saadettir. Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halkına faydalı olsun

ve güneşi doğsun. Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Cesur olmak: Beyin kendisine yüklenen sorumluluğunu yerine getirebilmesi, halkı adına mücadelesinde önemli işleri başarabilmesi için cesur, kahraman ve meydan okuyan bir kişiliğe sahip olmasını gerektirmektedir. Cesur olmak; her türlü mücadeleye hazır olmayı, risk almayı, krizleri yönetebilmeyi, azimli ve kararlı olmak anlamına gelmektedir. Bey, halkından saygı görmek istiyorsa korkakça davranmamalıdır. Kendini tanıyan, özbilinç ve özyeterliliğe sahip bey, başarılı olabilmenin tüm alternatiflerini arar ve sonuca ulaşır. Mustafa Aga, gençlik yıllarından beri halkı adına verdiği mücadelede, sayısız defa KGB'nin soruşturmasına, işkencesine, tutuklamasına ve cezaevine girmesine rağmen cesaretinden zerre kaybetmemiştir. 1987 yılında Kızıl Meydan'da Sovyet tarihinde eşi benzeri hiç görülmemiş Kırım Tatar gösterilerini organize etmiştir. 2014 yılında Rus işgalci ordusunun Kırım'ı işgalinde halkının mücadelesinde cesaretle en önde yer almıştır. Ölüm tehditlerine rağmen halkı adına inandığı vatan davasına cesaretle devam etmektedir. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır. Halkı için beyin cesareti ve kahramanlığı önemlidir; büyük işleri ancak bu meziyetlerle yerine getirmek mümkündür. Bey cesaretiyle halkının hasımlarına karşı koyar." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Sabırlı ve bağışlayıcı olmak: Sabırlı olmak, bireyin panik ve anksiyeteye kapılmadan bir sorunun, kaosun veya krizin sona erdirilmesini beklemektir. Sabırlı olmak, bey kişinin karakteristik bir özelliği, statü ve temsil görevinin ayrılmaz bir parçası olarak ifade edilmektedir. Şeyh Edebali, Osman Bey'e nasihatinde, "Ey oğul sabretmesini bil. Vaktinden önce çiçek açmaz. Şunu da unutma; insanı yaşat ki devlet yaşasın." öğüdünü verirken, sabrın önemine vurgu yapmaktadır. Türk kültüründe yer bulan "sabrın sonu selamettir" sözü anlamlı bulunmaktadır. Bağışlamak ise hatalı, kusurlu veya suçlu bir kimseyi affetmektir, onu hoş görmektir, cezalandırmaktan vazgeçmektir. Mustafa Aga, Kırım Tatar halkının vatan mücadelesinde başarısını özellikle sabırlı olmasına ve kendisine yapılan haksızlık/baskı/zulme karşılık bağışlayıcılığı ile örnek olmuş bir şahsiyettir. Kırım Tatar halkının, Sovyet rejimi ve Rusya Federasyonu hükûmetinin yok edilme stratejileri ve soykırım çabalarına karşı mücadelesinde Mustafa Aga'nın engin sabrı ve bağışlayıcılığı, halkının başarısındaki en önemli yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir. Bey… suçlu kimselerin suçunu affetmelidir." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Tedbirli, ihtiyatlı ve uyanık olmak: Bey, halkının mücadelesinde başarılı olabilmek için tedbirli, ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır. Beyin ihmalkârlığı, gelecekteki belirsizlik ve riskleri öngörememesi, ihtiyatsız davranması halkının beklentilerini karşılayamaması, mevcut iş ve işleyişin bozulmasına

Fotoğraf 3. Cengiz Dagcı ziyareti, Londra, 2005 (M. Kırımoğlu arşivi)

neden olur. Sonuçta ise beyin idare melekesini ve hâkimiyetini yitirmesine yol açabilir. Mustafa Aga, halkının vatan mücadelesini sivil inisiyatif hareketleri ve insan hakları arayışı çerçevesinde sürdürürken, "masum bir tek insanın bile canını acıtmışsanız, bağımsız kalsanız bile o bağımsızlık mücadelesi hiçbir zaman zaferle sonuçlanmış sayılmaz" sözü ile tedbiri ve ihtiyatı elden bırakmamıştır. Halkı için vatan mücadelesinde gençliğinden beri belirsizlik ve risklere karşı hep uyanık olmuştur. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Her yerde insana böyle tedbir ve ihtiyat lazımdır; beylik işinde ise, daha fazla dikkatli olmalıdır. Ey hükümdar…halkını gözet, aklın başında ve uyanık ol. Bey çok ihtiyatlı çok da uyanık olmalı; beyler ihmalkâr olurlarsa, bunun cezasını başkaları çeker. Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, diğeri töredir." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Cömert olmak: Cömert olmak, bireyin sahip olduğu olanakları herhangi bir çıkar veya karşılık beklemeden diğer bireylerle paylaşma niyetidir.

Fotoğraf 4. Cuma Camii temel atma töreni, 2011 Kırım (M. Kırımoğlu arşivi)

Türk toplumunda töresinin ve beyliğinin/ağalığının bir gereği olarak cömert olması önemli bir noktadır. Bir kişiyi diğer kişiden ayırt edici bir kişilik özelliği, davranış biçimi olarak bilinir. Kutadgu Bilig'de cömert olan beyin onu ebediyete taşıyacağı ve beyin adını ve şanını bütün dünyaya yayacağı anlatılır. Aga kelimesi, Kırım Tatarcada akay, abiy, erkek kişi, sorumluluk üstlenen kişi, cömert kişi için kullanılmaktadır. Mustafa Aga, ömrünü ve bütün maddi varlığını Kırım Tatar halkının vatan mücadelesine, vatan Kırım'a 1990'lı yıllardan sonra kitlesel dönüşle birlikte Kırım Tatarlarının

iskân ve imarına, mutlu ve refah içinde yaşamaları için vakfetmiş bir yolbaşçıdır. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol, cömert; cömertliğin adı ebedî kalır, ölmez. Beyin cömert ve yumuşak huylu olması da lazımdır. Beye cömertlik ve alçak gönüllülük lazımdır. Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır. Dünya beylerinin eli açık olursa, onlar her iki dünyada baş-köşeye otururlar." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Siyaset sahibi olmak: Bey, halkının yaşama ve yaşatma mücadelesinde başarılı olabilmek için siyaset sahibi olmalıdır. Bey, halkının huzur ve refahını ancak siyasetle hayata geçirebilir ve halk da beyin siyasetine bakarak sosyal yapı ve düzenini değiştirir, uyum sağlamaya çalışır. Halkın arasındaki uyuşmazlık, karamsarlık ve kargaşa siyasetle çözülebilir. Siyaset, halkı için beyliğinin ona verdiği yetki ve sorumluluğa dayalı olarak halkının beklentilerini karşılama olarak değerlendirilebilir. Mustafa Aga, halkının vatan mücadelesinde siyaset sahibi olarak Kırım'a dönüşü gerçekleştirmiş, Dünya devletlerine halkının mücadelesini duyurmuş ve destek bulmuş, taraflı tarafsız herkesten saygınlık ve itibar görmüştür. Halkına her zaman umut olmuş, yok edilmek istenen bir halkı Bilge Kağan'ın Orhun Abideleri'nde dediği gibi "Açları doyurdum, çıplakları giydirdim. Yoksul milleti zengin kıldım. Az milleti çoğalttım. Artık kötülük yok." siyasetini hayata geçirmiştir. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Bey memleket ve töreyi siyasetle düzene koyar; halk hareketini onun siyasetine bakarak, tanzim eder. Bey siyasetle memleketini düzene koyar. Kötü insanlara karşı siyaset yürütür; halkı arasında huzursuzluğu siyasetle yatıştırır." şeklinde karşılık bulmaktadır.

İyi huylu ve iyi tabiatlı olmak: İyi huylu ve tabiatlı olmak, kişinin alçak gönüllü, mütevazı, merhametli, güler yüzlü, tatlı dilli, kibar, söylediği ve yaptığı işin aynı olması demektir. Beyin, halkı içerisinde saygı bulması, halkı üzerinde otorite ve güç sahibi olması, bey olduğunun kabulü ve ona itaat edilmesi önemlidir. Bu özellikler de beyin, halkı için mücadelede azim ve kararlılığını artıran, halkının huzur ve refahı için çalışmasındaki ana motivasyon olarak ön plana çıkmaktadır. Mustafa Aga'nın, Kırım Tatar halkının vatan mücadelesinde ön almış, halkının lideri olarak nitelendirilmiş ise bunun belki de en temel gerekçesi, onun iyi huylu ve iyi tabiatlı olmasıdır. Mustafa Aga, tatlı dili ve güler yüzü, sempatisi ve esprili kişiliği ile, merhamet ve mütevaziliği ile sadece Kırım Tatar halkının değil tüm Dünyanın takdir ve desteğini kazanmış bir liderdir. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder, iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur. Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır. Hangi bey kötü tabiata sahip olursa, her iş ters gider. Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalıdır. Bey, vatanını iyice koruyabilmesi için, bir de asıl, hayâ sahibi, yumuşak huylu ve merhametli olmalıdır." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Fotoğraf 5. 2010, Antalya (M. Kırımoğlu arşivi)

Takva sahibi olmak: Takva sahibi olmak, İslam dininin ve Türk töresinin buyruk ve tavsiyeleri çerçevesinde, iyiliği emretme ve kötülükten kaçınma, halkının huzur ve mutluluğunu sağlama bilinci ve çabasıdır. Takva sahibi kişi, bilerek hata yapmaktan kaçınan, hal ve davranışları ile mutedil, toplumsal kabul gören kurallara uyma konusunda isteklidir Aşırılıktan uzak durur. Allah'ın sevimli bulacağı söylem ve eylemlere yönelir. Halk tarafından örnek alınır. Mustafa Aga, Kırım Tatar halkının mücadelesinde, İslam inancının ortaya koyduğu düsturla sivil, barışçıl, aşırılıktan uzak ve iyiliği ön plana çıkaran stratejisiyle takdir ve destek bulmuştur. Kırım Tatar Millî Meclisi ve halkının kanaat önderleri ile çalışma prensibini hayatı boyunca önemli görmüş, İslam inanç sistemini ve halkının gelenek ve değer yargılarını yaşamında hasretmiştir. Kutadgu Bilig'deki beyitlerde Mustafa Aga'nın bu hasletleri, "Gönül ve dilini doğru tut, Tanrıya sığın; Allanın emrine itaatsizlik etme. Bey takva sahibi ve temiz olmalıdır. Takva sahibi, hataya düşmemek için, daima titiz davranır; böyle titiz hareket eden beyler doğru iş görürler. Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa, hiçbir vakit temiz ve isabetli hareket edemez." şeklinde karşılık bulmaktadır.

Mustafa Aga, Kırım Tatar halkının Vatan Kırım'dan sürgün edildiği 18 Mayıs 1944 tarihinde henüz altı aylık bir bebek iken hayatın gerçek ve zorlukları ile tanıştı. Pedagojik, psikolojik ve sosyolojik gerçekler, bireyin gelişimi ve ruh dünyasının şekillenmesinde önemlidir. Bireyin karakterinin inşasında içinde bulunduğu koşullar, psikolojik dayanıklılığını artırma, algılama kapasitesini geliştirme, aile ve toplumuyla özdeşleşmesi ve dayanışmasını güçlendirme, azim ve kararlılığını şekillendirmede önemlidir. Bireyin sahip olduğu hasletler, halkının güven ve desteğini sağlamada, kendine yolbaşçı/aga nitelemesinde, mücadele sürecinin bir parçası olarak şekillenen olayların bir sonucunda onu ön plana çıkartmaktadır. Mustafa Aga, Özbekistan'da sürgün yıllarında gençliğinde başlayan vatan Kırım ve Kırım Tatar halkının haklı mücadelesinde söylem ve eylemleriyle kabul görmüş, destek bulmuş ve Aga'lık sıfatını hak etmiş bir beydir. Yaşam serüveninde Mustafa Aga'nın karakteristik özellikleri, Türk Milleti'nin en büyük şaheserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de tasvir edilen "bey" kavramıyla ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Asırlar geçse de Türk toplumunda bey/aga/hükümdar/sultan sıfatı, birçok sınamalar ve gerçek başarılar sonrasında o kişiye atfedilmektedir. Bundan mütevellit Mustafa Aga, sadece Kırım Tatar halkının değil büyük bir çınar olan Türk Milletinin yaşayan en önemli ve önde gelen şahsiyetlerinden, sembollerinden biridir. Büyük Türk ailesinin içinde haklı ve başarılı yaşam öyküsüyle saygıyı her daim hak etmektedir.

YILMAZLIK SİMGESİ

Tamila Taşeva*

Mustafa Cemilev hakkında yazmaya başladığımda aklıma gelen ilk kelime "yılmazlık" kelimesi oldu.. Çünkü "yılmazlık" önemli bir kaynak, sadece en ağır zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olmayıp, aynı zamanda pes etmemeyi, kendi değerlerinden ve hedeflerinden vazgeçmeden yola devam etmeyi de öğreten önemli bir özellik. Yılmazlık örneğiyle o bugün milyonlarca insana ilham veriyor.

Sizin hakkınızda bu satırları yazmak benim için bir onurdur Mustafa Aga!

Mustafa Aga, başına ne tür zorluk gelirse gelsin, hangi engelleri aşmak zorunda kalırsa kalsın hiçbir zaman değerlerine ihanet etmedi, vazgeçmedi, korku ve zorlukların gözüne dimdik baktı.

Her zaman sadece ileri gitti, dimdik ayakta kaldı, doğrularını değiştirmedi, kararlılıkla savaştı ve hâlen adalet için savaşmaya devam ediyor.

Ancak bu onun kişiliğinin yalnızca bir yönüdür.

Benim için Mustafa Cemilev (Kırımoğlu), sadece binlerce vatandaşı etrafında toplayan, tarihimize bir kahraman ve insan hakları savaşçısı olarak adını yazdıran biri değil. Benim için o, yumuşak huylu, neşeli, harika bir mizah anlayışına sahip ve iyi kalpli, insanlara olan inancını asla kaybetmeyen bir Mustafa Aga'dır.

Ve biz de ona olan inancımızı asla kaybetmeyeceğiz.

* Ukrayna Devlet Başkanı'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti Eski Daimî Temsilcisi, Ukrayna Milletvekili

İLK TANIŞMA

Mustafa Aga'yı hatırlayınca, hayalimde 2007 yılına gidiyorum.

Editör asistanı olarak çalıştığım Avdet isimli Kırım Tatar gazetesinin ofisi o dönemde Mustafa Cemilev'in başkanlığını yaptığı Kırım Tatar Millî Meclis binasının birinci katında bulunuyordu.

Çocukluğumdan beri onun hakkında çok şey duydum.

Anavatana döndükten sonra ailem sık sık çeşitli eylem ve mitinglere katılırdı ve eve döndüklerinde Kırım Tatar halkının liderinin konuşmalarında söylediklerini anlatırlardı. Bizim evde bu isim her zaman saygıyla anıldı, bu yüzden zaman geçtikçe doğal olarak ben de bu figürü kitap ve makaleler aracılığıyla tanımaya başladım ve tanıdıkça Mustafa Cemilev'in inanılmaz ruh gücüne sahip bir insan olduğundan defaatle emin oldum. Çünkü o pek çok hayat sınavından geçebilmeyi ve kendine, değerlerine ihanet etmemeyi başarabilmişti.

Ofisine çıkmadan önce her gün mutlaka uğrayıp yenilikleri soran Mustafa Cemilev'i bir gün ofisimizin kapısında göreceğimi çocukken hayal bile edemezdim. Sadece yöneticimiz Şevket Kaybullayev'e değil aynı zamanda gazetecilere ve asistanlara hangi konular üzerinde çalıştığımızı sorar, görevi ve statüsü ne olursa olsun kesinlikle herkese karşı cana yakın, dostçadavranırdı.

Ekibimiz için bu tür ziyaretler son derece önemli ve ilham vericiydi çünkü tüm insanları etrafında toplayan bir kişiden destek sözü duymak ve tavsiye almak çok çok değerli bir deneyimdi.

2014 yılında yani işgal başladıktan sonra Kiev'de Cemilev'le her karşılaştığımda Kırım'daki o günleri sevgiyle hatırlardım. Mustafa Aga her fırsatta hâl hatırımı sorar, ne yaptığımı ve annemi babamı sorardı. O dönemde artık Meclis Başkanı görevini bırakmasına rağmen yine de Kırım Tatarlarını etrafında birleştirmeye devam ediyordu. Kırım'ın işgalinden önce Millî Meclis hakkında farklı görüşler vardı, bazıları köklü değişikliklerin yapılmasının gerekli olduğunu, "taze kana" ve yeni insanlara ihtiyaç duyulduğunu savunuyordu. Ancak 2014'ten sonra Kırım Tatar halkını etrafında toplayan ve sadece ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde de halkın sesi olan Mustafa Cemilev'in ve Meclisin rolü yeniden değerlendirilmeye başlandı. Nitekim Rusya'nın Kırım Yarımadası'nı ilhakının ardından Mustafa Cemilev, Rusya'nın işlediği suçları ve yerli halkların haklarına yönelik ihlaller konusunu uluslararası sahnede gündeme getirmek için büyük çaba gösterdi. Kırım Tatarları, tarihimiz ve kültürümüz dünyada Mustafa Aga sayesinde biliniyor.

Ve bugün Sayın Cemilev, Kırım'ın "uzak perspektif" meselesi olmadığını, Kırım'ın yanı başımızda olduğunu, çok yakın olduğunu ve en kısa zamanda Ukrayna'nın kontrolüne döneceğini kanıtlıyor.

Fotoğraf 1. 1944 Kırım Tatar Sürgünü Anıtı temel atma töreni, Kiev, 2024 (T.Taşeva arşivi)

Onun bu birleştirici özelliğinin kanıtını Mustafa Aga'ya çeşitli etkinliklerde eşlik ettiğimde defalarca gözlerimle gördüm ve her zaman insanlar Sayın Cemilev'e şükranlarını ifade etmek, tokalaşmak ya da hatıra fotoğrafı çektirmek için yanımıza gelir, muhakkak birkaç güzel söz söylerdi.

Mustafa Cemilev'in Ukraynalıların nazarında sahip olduğu saygı sahte veya parayla satın alınmış bir saygı değil. 5 Mayıs 2014'te yani Rus işgalcilerin Sayın Cemilev'in vatanına girmesine izin vermedikleri gün hem genç hem de yaşlı binlerce kişinin liderlerini desteklemek için Kırım'ın idari sınırına gelmesi, halkın Mustafa Aga'ya duyduğu büyük hayranlık ve desteğin örneğidir.

Kırım Tatarlarında saygı duyulan büyüklerin elini öpmek gibi bir gelenek vardır. O gün Kırım'ın idari sınırında binlerce kişi sadece liderleri Mustafa Cemilev'in adını defaaten haykırmakla kalmadılar aynı zamanda onun elini öpüp Mustafa Aga'ya olan derin saygılarını ifade ettiler.

Hiçbir görev, ünvan veya ayrıcalık, Mustafa Cemilev'in kendi amelleriyle kazandığı böylesine tartışılmaz nüfuz ve liderliği garanti edemez.

Mustafa Aga hepimiz için dürüstlüğün, adaletin, yorulmazlığın örneğidir. Sayın Cemilev, saygın yaşına rağmen hâlen çalışmalarına devam etmektedir. Mustafa Aga'nın 2014 işgalinden önce dinlenme planlarından bahsettiğini hatırlıyorum. Sevdikleriyle daha fazla vakit geçirmek ve sağlığına odaklanmak istiyordu ve hatta anılarını yazmaya bile başlamıştı. Ama Sayın Cemilev'in bazen şakayla söylediği gibi anavatanımıza yine Rusya

Fotoğraf 2. Kırım Platformu ofisi, Kiev, 2023 (T.Taşeva arşivi)

geldi ve "tüm planlarımı bozdu". Bu sebeple Mustafa Aga, halkının eve dönme hakkı için yorulmadan mücadele ederek çalışmaya devam etti.

Gençlerden geri kalmayan, aynı yoğunlukta bir an bile dinlenmeden çalışan Mustafa Cemilev, hayatı boyunca taşıdığı değerlerinden ödün vermedi ve tüm zamanını adaletsizlikle mücadeleye adadı. Mustafa Aga uluslararası düzeyde de çok çalıştı, hem Ukrayna'ya aktif olarak yardım eden ülkeleri ziyaret etti hem de 2014 yılında Rusya'nın başlattığı işgal ve savaşa göz yumulmaması, Rusya'nın suç eylemlerinin göz ardı edilmemesi için ilgili ülkelere ziyaretler yaptı.

Kişiliğiyle bize her zaman ilham verdi, bizi birleştirdi ve tüm çabaların boşa gitmeyeceğine, bir gün her şeyin sonuç getireceğine dair bize umut verdi. Bu nedenle onun hikâyesini paylaşmak, fikirlerini ve değerlerini tüm dünyaya aktarmak, Mustafa Cemilev'in kim olduğunu mümkün oldukça daha çok insana göstermek benim için önemliydi. Bu nedenle kapsamlı ve önemli bir belgesel film üzerinde çalışmaya karar verdik.

FİLM

Mustafa Cemilev'in kişiliğinden bahsederken, şüphesiz onu yaşayan bir efsane, halkının modern bir kahramanı olarak adlandırabiliriz. Ancak bu kişide çok güçlü bir ruh ve derin bilgeliğin yanı sıra tevazu, sadelik ve samimiyetin de bulunduğunu çok az kişi bilir. 2014 yılında film yapma fikriyle Mustafa Aga'ya geldiğimde ilk olarak filmin konusunu sordu.

"Elbette ki film konusu sizsinizz.", diye cevap verdim. Ben ve çekim ekibi onun hakkında bu kadar kapsamlı ve güzel bir filmin henüz çekilmediğini anlattık. Onun hayatını konu edinen belgesel diziler var ama bizim düşündüğümüz çalışma bambaşka bir formattı. Onun hikâyesinin tüm

Fotoğraf 3. "Mustafa" Belgesel Film Galası, "Gençlik" Film Festivali, Kiev, 2016 (T.Taşeva arşivi)

dünyaya duyurulmasını, bu filmin uluslararası festivallerde gösterilmesini, Mustafa Cemilev karakterinin gelecek nesillerin özgürlük ve insan hakları savunucularına örnek olmasını amaçladık. "Peki, gerçekten çok istiyorsanız o zaman çekin." diyerek Mustafa Aga sonunda pes etti.

İşin en zor kısmı, yani Sayın Cemilev'i film çekmeye ikna etme işi geride kalmıştı, ancak bizi birtakım ciddi zorluklar daha bekliyordu, nitekim Mustafa Aga son derece meşgul bir insan ve bu nedenle tam teşekküllü bir röportajın çekilmesi ve arşivleriyle çalışılması için onun çok yoğun iş programında zaman bulmak oldukça müşkül işti. Tanık bulmakta da sorunlar yaşandı çünkü Sayın Cemilev'i şahsen tanıyan bazı disidentler maalesef vefat etmişti, hayatta kalanların çoğu ise yurt dışında yaşıyordu, dolayısıyla filmin coğrafyası oldukça genişti.

Karşılaştığımız tüm zorluklara rağmen filmin çekim süreci unutulmaz bir deneyime dönüştü.

Kırım Tatarları çok misafirperver bir halktır ve Mustafa Aga'nın da bu özelliğimizin canlı örneği olduğunu düşünüyorum. Evinde misafirler her zaman hoş karşılanır ve Sayın Cemilev her ziyaretçiyi içten bir sevinçle karşılar. Film üzerinde çalışan ekip bunu şahsen deneyimleme şansına sahip oldu çünkü çalışmalarımıza Mustafa Cemilev ile yaptığımız kapsamlı bir röportajla başladık. Birlikte yemek hazırladık, geçmişten hikâyeler dinledik, Mustafa Aga'yı neredeyse bir ev ortamında görme fırsatı bulduk.

Sonrasında çok rağbet kazanan ve tıpkı Sayın Cemilev'in bizim için ayarladığı buluşma gibi sıcak, rahat ve samimi kareler olan kedili fotoğraflarını tam da o sırada çektim.

Fotoğraf 4. "Mustafa" Belgesel Film çekimleri, Kiev, 2016 (T.Taşeva arşivi)

Mustafa Aga çok ilginç bir insan, bir bakıma arşivci de diyebiliriz. Bilgi ve belgelerin muhafazası konusunda çok hassas, önemli belgeleri konularına göre ayıran, bu konuda detaylı çalışan biri. . Film üzerinde çalışırken ekibimiz Sayın Cemilev'in kişisel arşivindeki eşsiz fotoğraflara erişme imkânına sahip oldu ve bu güveni için de Mustafa Aga'ya sonsuz minnettarım.

Sayın Cemilev'in hayatındaki önemli dönemleri ele almak bizim birincil amacımızdı. Elbette bu dönemlerden en önemlisi sürgündü, çünkü Sovyetler Birliği'nin halkımıza karşı işlediği bu suç, Kırım Tatarlarının her kuşağını, hatta bağımsız Ukrayna'da doğmuş olanları bile etkilemiştir.

İkinci önceliğimiz, sivil toplum faaliyetlerinin başlangıcıydı. Kavranması zor bir gerçek ama Mustafa Aga, 303 gün süren en uzun açlık grevini gerçekleştiren biri. Böyle bir kararlılık eylemi, Mustafa Aga'nın sarsılmaz ruhunun, uğruna savaştığı ve hâlen mücadeleye devam ettiği değerlere olan inancın bir göstergesi olarak tarihe geçmiştir. Çünkü sistemi düzeltmek neredeyse imkânsızdı, bu sistem ancak kırılabilirdi.

Vatana dönüş süreci ise filmde vurguladığımız bir diğer çizgiydi. Mustafa Cemilev, halkının tartışmasız lideri oldu ve Kırım'a döndükten sonra da halkına önderlik etti. Ne yazık ki o dönemde bağımsız Ukrayna bürokratları arasında Ukrayna yanlısı bir güç neredeyse hiç yoktu. Bu nedenle Sayın Cemilev, Kırım Tatarlarının haklarını korumak, onlara kendi vatanlarında iyi bir yaşam şansı vermek için her türlü çabayı gösterdi.

Ana fikrimiz, bu filmin tek bir kişinin kaderi üzerinden bütün bir halkın trajedisini dünyaya göstermemize yardımcı olmasıydı. Mustafa Cemilev de halkımız gibi pek çok sınavdan geçti, özgürlük için mücadele etti ve sadece direnmekle kalmadı, aynı zamanda samimiyetini, insanlığını, alçak gönüllülüğünü ve nezaketini de korudu. Onun iyimserliği ve insanlara olan inancı, iyinin her zaman kötüye galip geldiği, ışığın her zaman karanlığa galip geldiği, tüm çabaların er ya da geç meyvesini vereceği gerçeğinin simgesi hâline geldi.

"Mustafa" filmiyle ilgili çalışmalara gelince, belirlenen hedeflere ulaşıldığını eminlikle söyleyebilirim. Film sadece profesyoneller ve eleştirmenler tarafından büyük övgüler almakla kalmadı, izleyiciler arasında da bir tepki buldu ve en önemli olanı ise filmin Rusya'da yasaklanmasıydı. Bunula bile düşmanımız, filmin savunduğu gerçeklerden, Mustafa Cemilev'in ve onun yaşam öyküsünün insanlar üzerindeki etkisinden korktuğunu itiraf etti. Düşman gerçeklerden korkar, Mustafa Aga ise gerçekleri uğruna mücadelesinden vazgeçmiyor.

İşte bu yüzden adalet galip gelecektir. Tekrar.

DERSLER

Şimdi biz her gün özgürlüğümüz uğruna, serbest yaşama hakkımız uğruna mücadele ediyoruz, Rus saldırganlığına karşı çıkıyoruz. 2014 yılında birçok Kırım Tatarı ve Ukraynalı evlerini terk etmek zorunda kaldı, 2022 yılında ise Rusya'nın Ukrayna'ya açıkça saldırmasıyla kanlı bir topyekûn savaşın ne olduğunu hepimiz öğrendik. Bunlar her birimiz için karanlık ve zor zamanlar. Bu nedenle Mustafa Aga'nın bir zamanlar benimle paylaştığı bilge bir fikrini giderek daha iyi anlıyorum. "İlkelere ve değerlere ihanet etmemek", Mustafa Cemilev hala bu inançla yaşıyor.

Rusya'nın bize karşı başlattığı savaş koşullarında birçok kişi değerlerin hayatımızdaki rolünü, özgürlüğün önemini ve özgür bir ülkede yaşama hakkının değerini anladı çünkü bizi Rusya'dan ayıran tam da bu değerlerdir. Mustafa Cemilev, insan onurunu ve insan haklarını kendi hayatının ve sağlığının üstünde tutan ilk kişilerdendi.

Kendisine karşı açılan ilk davalardan birinin nedeni Sovyet ordusunda hizmet etmeyi reddetmesiydi. Elbette diğer birçok insan gibi Sayın Cemilev de kendi güvenliği uğruna ilkelerine ihanet edebilir, sonuna kadar direnemeyebilirdi, ancak pes etmedi. Onu kendi evinden kovan, her şeyini elinden alan ve bu suçunu kabul etmeyen ülkeye hizmet etmeyi reddetti. O

Fotoğraf 5. 4. Kırım Platformu Zirvesi, Kiev, 2024 (T.Taşeva arşivi)

zamanlar, Kırım Tatar aktivistlerin Millî Hareketi insan hakları savunuculuğu üzerine kuruluydu. Mustafa Cemilev rejimin keyfiliğinden muzdarip Ukraynalı disidentlere de aktif olarak yardım ediyor, onları da savunuyordu.

Ortak değerler kişinin siyasi görüşlerinden daha elzem, kişinin ünvanından, bulunduğu görevinden daha önemlidir.

Mustafa Cemilev, ortak bir amaç için çalışan tamamen farklı insanları etrafında birleştirerek bu prensiple yaşıyor. Mustafa Aga için en önemli şey kendini, özünü kaybetmemektir. Nerede olursa olsun, hangi işi yaparsa yapsın, hangi görevde bulunursa bulunsun, Mustafa Cemilev kendi ilkelerini asla unutmaz, her daim inandığı ve kendisi için önemli olanlar için - insan hakları ve özgürlükleri, vatan ve adalet için- çalışır.

Mustafa Aga diğer insanları da aynı şekilde değerlendirir. Zenginlik veya maddi üstünlükle onu etkileyemezsiniz, onun için önemli olan kişinin ne için mücadele verdiği, hangi amaç için çabaladığı, hangi değerleri sonuna kadar savunmaya hazır olduğudur.

Mustafa Cemilev insanlara inanır. Bazen hayal kırıklığına uğramasına rağmen inanıyor, iyiliğinin kötü amaçla kullanıldığını görse bile inanıyor. Ama Mustafa Aga bu gibi durumlarda yapılanların o insanların vicdanında kalacağını, ona düşenin ise böyle insanlara şans vermek, fırsat vermek olduğunu, şans verdiği kişinin bu yardımı nasıl kullanacağının ise ne yazık ki ona bağlı olmadığını her zaman tekrarlıyor.

Ancak böyle olumsuz deneyimler, gerçekten harika insanlarla tanışma ve yardım etme fırsatını kaçırarak kendinizi herkese kapatmanız gerektiği anlamına gelmez.

Halklarımız, Kırım Tatarları ve Ukraynalılar birçok sınavla karşı karşıya kaldı. Elbette benzer olumsuz deneyimlerin ardından doğal olarak kendi içine kapanma, başkalarını düşman görme, kendini korumak için zihinlerde yüksek duvarlar örme isteği ortaya çıkabilir. Ancak Mustafa Aga örneği bize hem kişisel düzeyde hem de ulus düzeyinde her zaman dünyaya açık olmamız gerektiğini öğretiyor. Değerlerimizi paylaşanları aramamızı, ortak hedefte birleşmemizi, birlik olup gelecek için birlikte mücadele etmemizi öğretiyor, çünkü ancak bu şekilde kötülüğü yenebiliriz.

Mustafa Cemilev inanılmaz bir ruh gücüne sahiptir ve bu güç onun tüm düşmanları tek başına yenmesinden gelmiyor, hayır.

Onun asıl gücü, hiçbir umudun olmadığı zamanlarda bile içindeki ışığın sönmemesiydi. Tüm çabalarına rağmen Mustafa Cemilev'in yüreğindeki alevi söndürmeyi başaramadılar. İnsanları ısıtan ve çeken ateşin üstesinden gelemediler. Bu ateş bir deniz feneri gibi yol gösterir, insanları etrafında toplar ve ortak hedefe götürür.

Adaletin yerini bulacağından hiç şüphem yok. Çünkü Mustafa Aga'nın parlayan gözlerine bakınca anlıyorum ki korku asla umudu yenemez.

Mustafa Cemilev daha iyi bir geleceğe olan inancın, insanlara olan sevginin vücut bulmuş hâlidir ve bu yüzden insanlar ona yöneliyor ve bu yüzden onun peşinden gidiyorlar. Çünkü herhangi bir otorite veya güç etrafında değil, Mustafa Cemilev'in uğruna savaştığı fikirler etrafında birleşiyorlar.

Ve bunca insanın tek bir amaç için yorulmadan çalışması başarıyı kaçınılmaz hale getirir.

İMPARATORLUKLAR YIKILIR

"Mustafa" filminde bir anlamda kehanet niteliğinde bir sahne var. İfade verirken Mustafa Cemilev, KGB temsilcisine onun ve hizmet ettiği ülkenin yakında yok olacağını söyler. Teke tek özel bir görüşmemizde Mustafa Aga sözlerinin bu değin doğru çıkacağını hayal bile edemediğini, nitekim çok geçmeden Sovyetler Birliği'nin gerçekten varlığının sona erdiğini söyledi. Gerçekten de "çakalların saltanatı, aslanlar ayağa kalkana kadar sürer" sözü ve Mustafa Aga'nın 23 Ağustos 2021'de Kırım Platformu Açılış Zirvesi'nde söylediği bu açıklama bugün son derece anlamlıdır.

Bugün yine aynı kötülüğe karşı mücadele ediyoruz, sadece mücadele biçimimiz değişti ve Mustafa Aga bu sefer de bir kenara çekilmiyor. Kırım da dâhil olmak üzere Rus işgalcilere direnen milyonlarca Ukraynalıya ve Kırım Tatarına ilham veren yaşayan bir efsane…

Genç nesil, onun savunduğu değerleri savunarak Mustafa Cemilev'in hayatının davasını devam ettiriyor. Mustafa Aga, görüşleri karşılığında ne gibi bedeller ödemek zorunda kalacağını çok iyi biliyordu, bu yüzden hem

Fotoğraf 6. "Qırım İçün" adlı sanat sergisi açılış töreni, Kiev, 2024 (T.Taşeva arşivi)

açlık grevine hem de hapis cezasına hazırlanmıştı ve acılara bilinçli şekilde katlanmıştı ancak rejimin onu kırmasına izin vermemişti.

Çünkü sonuna kadar direnmeye değer şeyler var.

Sayın Cemilev'in tecrübesi bize bunu öğretiyor. Bugün vatanını savunmaya kalkan, hem cephede hem diplomatik araçlar yardımıyla hem de kültürel boyutta savaşan modern kahramanlar kuşağı onun örneğini takip ediyor.

Şimdi ara tonların, kararsızlığın zamanı değil, korkunun zamanı değil.

Mustafa Cemilev düşmanımızın yüzünü tanıyor, onunla defalarca karşılaştı, gözlerinin içine baktı ve geri çekilmedi. Ve bugün kendi örneğiyle sadece insanları değil, dünya toplumunu da daha kararlı olmaya, korkmaya değil harekete geçmeye çağırıyor.

Her konuşması en saf hâliyle bir hikmettir, her sözü yerinde ve keskindir. Başkalarının söylemeye cesaret edemediklerini söylemekten çekinmiyor. Nisan 2023'te Ukrayna Devlet Başkanı Volodymyr Zelensky tarafından

1 7.04.2023 tarihinden itibaren Ukrayna'da her yıl Devlet Başkanının katılımıyla geleneksel iftar programı düzenlenmektedir.

düzenlenen iftarda[1] Mustafa Cemilev'in dünyadaki Müslümanlara çağrıda bulunduğu o kuşkusuz cesur konuşmasını hatırlıyorum.

"Umarım, İslam ülkeleri Ukrayna ordusunun kemiklerini epeyce kırdığı o saldırgan ülkeye karşı duydukları korkuyu yenerler. Müslümanlar iyiliğin ve adaletin yanında ne kadar aktif olursa, İslam'ın dünyadaki otoritesi de o kadar büyük olacaktır." diyen Sayın Cemilev, böylesine kararlı bir çağrıyla ortak değerlerin her şeyden daha önemli olduğunu hatırlattı.

Kırım Tatarları ve Ukraynalılar birbirlerine saygılı davranıyor, topraklarında kanlı bir diktatörlük kurmaya çalışanlara karşı omuz omuza savaşıyorlar. Sonuçta Mustafa Aga'nın dediği gibi; er ya da geç işgalci topraklarımızdan atılacak, Ukrayna'nın egemenliğine ve bütünlüğüne uzatılan eller kırılacaktır.

Mustafa Cemilev, Ukrayna ulusunun oluşumunda büyük rol oynayan önemli tarihî bir şahsiyettir. O sadece Kırım Tatarlarının değil tüm Ukraynalıların ahlaki ve manevi lideridir, kahramanıdır. Tüm bilinçli vatandaşlarımız ona hayranlar, ona saygı duyuyorlar ve müteşekkirler. Çünkü Mustafa Cemilev parlak bir gelecek için, demokrasi ve insan hakları için mücadele etti ve bu mücadelesi hayatımızı önemli ölçüde etkilemiş ve hâlâ etkilemeye devam etmekte. Çünkü bir noktada hepimiz yoruluyor, umudumuzu kaybediyor, vazgeçme duygusuyla karşı karşıya kalıyoruz. İşte tam da böyle anlarda ilham verecek, destekleyecek ve pes etmenize izin vermeyecek birine ihtiyaç duyarız.

Mustafa Cemilev iyiye dair umudunu ve inancını hepimizle paylaşıyor, çünkü kalbi tıpkı evinin kapısı gibi her zaman insanlara açık ve burada bile dünyada bilinen Kırım Tatar misafirperverliğini temsil ediyor.

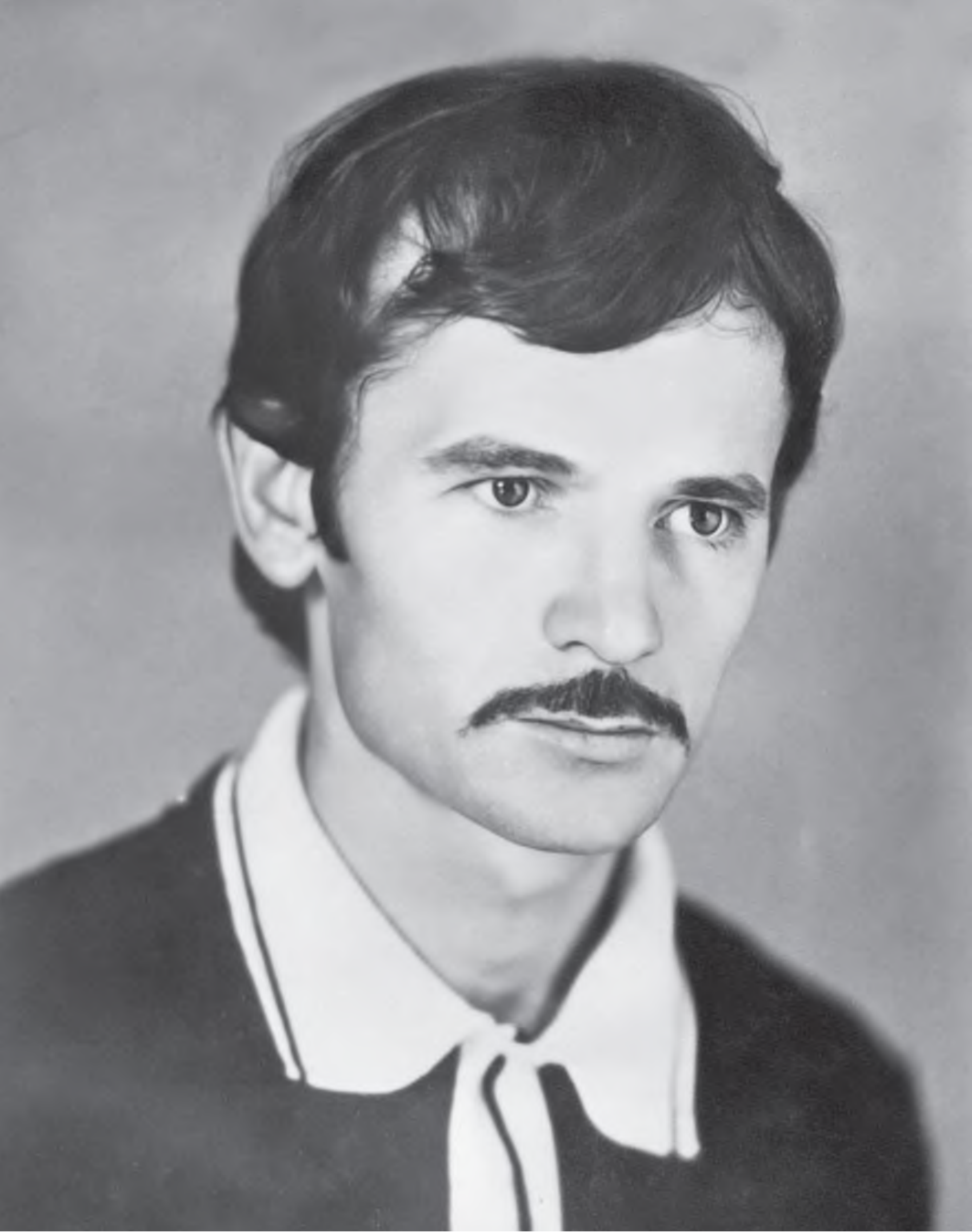
Mustafa Aga, yazdıklarımı okuyacağınızı biliyorum.

Bir gün Kırım'da bir fincan kahve içmek için sizi ziyaret edebileceğime inanıyorum. Hepimiz bunu bekliyoruz. Eve dönüşümüz göründüğünden daha da yakındır.

Mustafa Cemilev sürgün, zulüm, açlık ve aşağılanmaya maruz kaldı. O geri döndü, ancak sonra evini tekrar terk etmek zorunda kaldı ve hak ettiği rahatlık yerine mücadelesine devam etti. Çünkü çember henüz kapanmadı.

Mustafa Aga'nın çok yakında ikinci kez vatanına döneceğine inanıyorum. Elbette bundan sonra yine yapacak çok işimiz var ve Mustafa Aga'yı tanıdığım için boş oturamayacağından da eminim. Ama bu sefer hem ailesiyle vakit geçirmek hem de anılarını yazmak için yeterince zamana sahip olacağını umut ediyorum.

Ve tam o sırada -vatana dönüşle birlikte- çember kapanacak, düşmanlarımızın tarihi sona erecek ve Mustafa Cemilev'in biyografisinde "Kırım. Evde" adlı yeni bir bölüm açılacak.

KIRIM TATAR HALKININ LİDERİ: MUSTAFA KIRIMOĞLU

Gayana Yüksel*

Kırım Tatar halkının lideri, Kırım Tatar Millî Meclisi Onursal Başkanı, Ukrayna Milletvekili Mustafa A. Kırımoğlu 80 yaşında.

Doğduğu günden başlayıp, bugüne kadar dost düşman herkesin hayranlıkla baktığı kutlu bir direniş... Bitmez tükenmez bir vatan mücadelesi... Bitti, tükendi, yok oldu denilen bir halkı yeniden ayağa kaldıran küçük dev adam. Yaşayan bir efsane...

Bir insanın kaç ismi olabilir? Ama hepsinin hak edilmiş bir hikâyesi vardır: 1943'te doğduğunda sadece adı Mustafa'ydı. Babası Abdülcemil Efendi ona kimlik aldığında Ruslar soyadı Cemilev olacak dediler. Mustafa Cemilev oldu. Sovyet zindanlarında öldü haberi gelince Türkiye onu Mustafa Cemiloğlu diye tanıdı. Kırım Tatar Hareketinin lideri olunca halk ona "sen Kırım'ın oğlusun" dediler. Adı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu oldu. Sevenleri, yakınları ona, Kırım Tatarlarında saygıyı, büyüklüğü ifade eden "Aga"yı uygun gördüler. Mustafa Aga dediler. İşte bu bizim Mustafa Aga'mız.

Mustafa Aga'mızı anlatmak sayfalara, kelimelere sığmaz. Bu makalede görevim Mustafa Aga'nın biyografisini yeniden yazmak anlatmak değil! Zaten Mustafa Aga hakkında yıllarca, bilimsel, bilimsel-popüler, yazılı, belgesel araştırmalar ve çalışmalar yapıldı, yayımlandı, basıldı. Her dönem Mustafa Aga'nın biyografisi, yazarların, bilim adamlarının, araştırmacıların, gazetecilerin ilgisini çeken bir konu oldu. Defalarca hayatı hakkında belgesel film yapıldı. Özellikle SSCB yıkıldıktan sonra hayatının her döneminde, dünyanın her bölgesinden, çeşitli dillerde gazetecilerin onunla yaptığı çalışmalar ve röportajlar var.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik, V. Verndsky Tavriya Milli Üniversitesi Filoloji ve Gazetecilik Enstitüsü Gazetecilik Bölümü

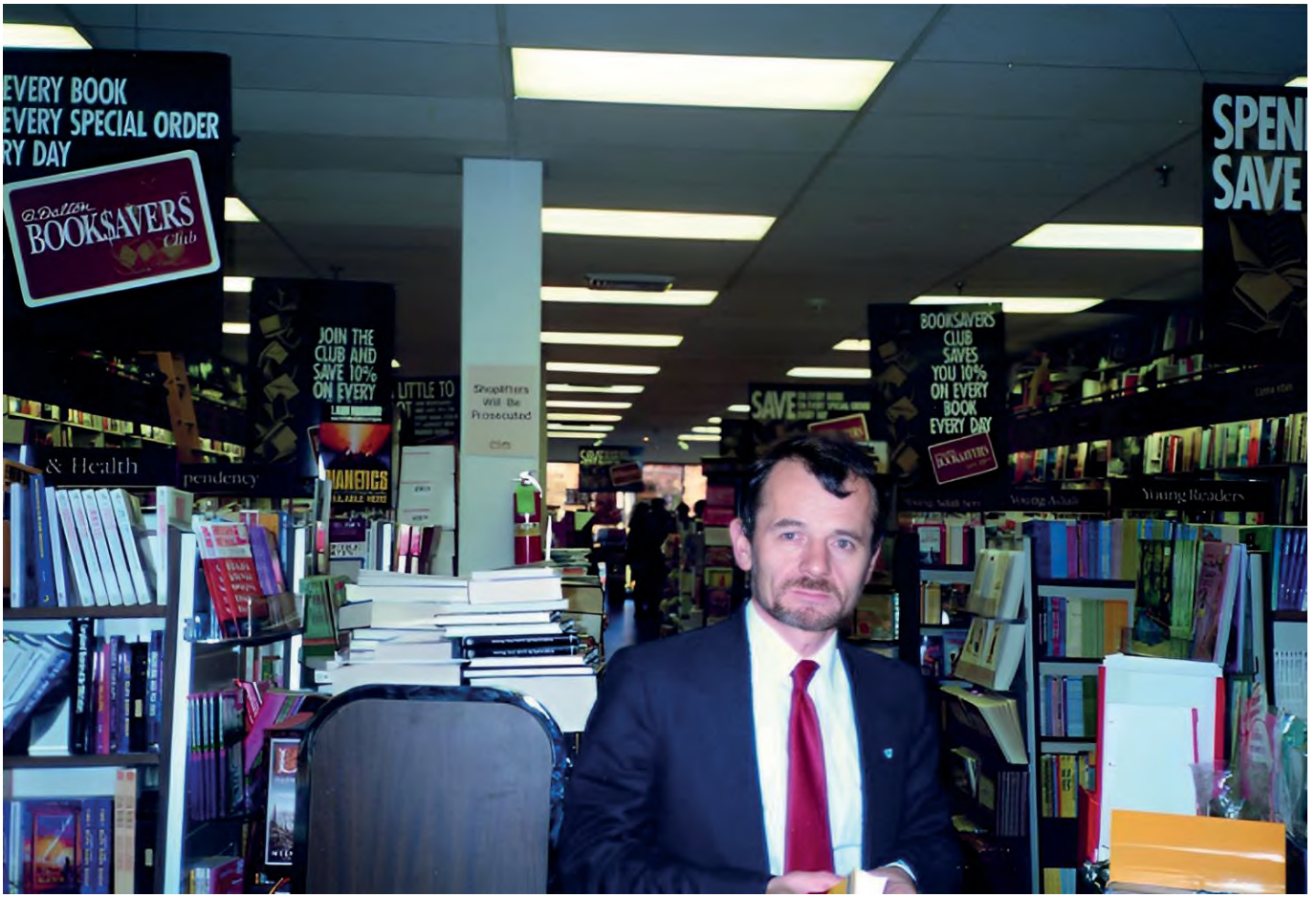
Bu makalede amacım Mustafa Aga'yı, Kırım Tatar halkına ve Kırım Tatar Millî Hareketi'ne mâl olmuş bir insan olarak tanıtmak ve aynı zamanda alçak gönüllü, sade bir insan, sadece bir Kırım Tatarı olarak kalmayı başaran bir insanı anlatmaktır.

Biz Kırım Tatarları, sahip olduğumuz değerleri maalesef çok fazla fark etmiyoruz. Bu söylem en azından kendim için geçerli. Her türlü problemlerimizde, mutlu zamanımızda ya da sıradan sohbet için, bir baba gibi çat kapı yanına gidip, Mustafa Aga'mız ile konuşmanın basit ve doğal olduğunu düşünüyoruz. Ancak Kırım'da ve Ukrayna'daki büyük etkinliklerde, yurt dışına çıktığımızda, örneğin Türkiye'de veya diğer ülkelerde Mustafa Aga'yı nasıl karşıladıklarını gözlemlediğimizde, çok büyük bir değere sahip olduğumuzu ve her zaman onun yanında bulunduğumuz için ne kadar şanslı olduğumuzun farkına varıyoruz.

Mustafa Aga'yı ilk kez lise son sınıf öğrencisiyken gördüm. Yaklaşık 300 Kırım Tatar öğrencisi arasından yedi adaya Türkiye'de üniversite eğitimi almak amacıyla seçme ve değerlendirme sınavları yapılıyordu. Ben de o yarışmaya girmiştim. Türkiye'de okumayı çok istiyordum. O zamanlar Mustafa Aga'nın adını çok duymuştum. Ailemde ve çevremde onun adı sık sık anılırdı. Onu ilk defa Kırım Akmescit'deki İsmail Gaspıralı Kütüphanesi'nde, öğrenci seçme sınavı sırasında gördüm. Mustafa Cemilev bu dediler. Ufak bir grubun içinden gözlerim merakla Mustafa Aga'yı aradı. Yanımda duran çocuk, kısa boylu, takım elbiseli, sürekli bir şeyler düşünen birine işaret ederek, Mustafa Cemilev işte bu dedi. Açıkçası, ben daha farklı birini düşünmüştüm. Sınava giren çocukların yanına doğru yaklaştı ve bize Türkiye'de eğitim almanın önemini anlattıktan sonra, Türkiye'ye gitmek için hangi derslerden sınava gireceğimizi sordu. Rahmetli Cemil Hoca (Jafar) dersleri sıraladı: tarih, matematik, İngilizce ve edebiyat. Mustafa Aga, "Hangi tarih?" diye sordu. Normal okulda öğretilen, Sovyet tarihi olduğunu öğrenince şöyle dedi: "Bizim için bu gerekli değil, bu Sovyet tarihi, zaten bunun yeniden yazılması gerekiyor." dedi. Ama maalesef farklı sebeplerden dolayı Türkiye'de üniversite okuma şansım olmadı.

Gazetecilik eğitimimi tamamladıktan sonra, *Komsomolskaya Pravda-Krm* gazetesinde işe başladım. Mustafa Aga'yı, ilk kez, gazeteye doğrudan telefon hattı üzerinden ulaşan okuyucuların sorularını cevaplaması için davet ettim. Ofise geldi ve tüm sorulara cevap verdi ki bu çok manidardı. Çünkü Sovyetler Birliği zamanında benzer röportajları yapmak ve benzer gazetelerde buluşmalar düzenlemek yasaktı. Bu tarz yeni gelişmeler, özgürlüğümüzün tadını çıkarmak adına, biz gazeteciler için büyük bir haz, keyif olmuştu.

Genel olarak Mustafa Aga bir politikacı ve Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı olarak, Kırım basını için önemli haber üreticisiydi. Diğer politikacılar gibi değildi. Ona soru sormak, onunla röportaj yapmak çok kolaydı. İstediğimiz zaman ona rahatlıkla ulaşabiliyorduk. Samimiyeti, lafları

Fotoğraf 1. New York, 1990 (M. Kırımoğlu arşivi)

dolandırmadan direkt konuşması biz genç gazetecilere her türlü soruyu çekinmeden sorabilme rahatlığı veriyordu.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun benim için ayrı bir değeri vardır. Gerçek bir baba gibidir. Aynı zamanda hayatımda Mustafa Aga ismiyle ilgili özel bir hikâyem de oldu. Eşim İsmet Yüksel ile Türk medyasında muhabir olarak çalışmak ve yazmak istediğim bir dönemde tanıştım. Türkiye'deki Kırım Tatarlarından Kırım'a ilk yerleşen İsmet Yüksel, Mustafa Aga'ya çok yakın isimlerden birisidir. 25 yıl önce de öyleydi. Hatta o dönemler çok daha yakındı. İsmet Yüksel'le tanışmamdan birkaç ay sonra, Mustafa Aga ve eşi Safinar Hanım, örf âdetlerimize göre, beni babamdan İsmet için istemek ve düğün konuşması yapmak üzere evimize geldi. O gün, söz yüzüğümüzü de Mustafa Aga kendi elleriyle takmıştı. Evimize kız istenmeye gelinmişti ama konu yine Kırım Tatarları, Millî Hareket ve Kırım'dı. Rahmetli dedem Nafie Yağya (tanınmış Kırım Tatar ozanı) o gün, ona, "Siz, kamplarda tutulan, Sovyet ceza sisteminden geçen, uzun süre açlık grevi yapan biri olarak, nasıl oldu da hayatta kalabildiniz?" diye sormuştu. O da: "Hayatta kalmam Allah'a olan inancım, prensiplerime olan

bağlılığım ve Kırım Tatar Millî Hareketi'nde bulunan arkadaşlarımdan aldığım destek sayesinde oldu. Elbette çok kolay olmadı." dedi.

Kırım Tatarları bir taraftan sürgün edildikleri bölgelerden vatana dönmeye devam ederken, diğer taraftan da Kırım'da yeniden hayat kurmaya, her alanda yeniden gelişmeye çalışıyorlardı. Çeşitli meslek sahibi girişimcilerin farklı alanlarda proje ve fikirleri vardı. Bu konularda ilk müracaat edilen ve fikir danışılan kişi her zaman Mustafa Aga olmuştur. Bir gazeteci olarak, İsmet Yüksel'le birlikte Kırım Tatarlarının medya alanında da mücadele edebilmesi amacıyla *Kırım Haber Ajansı*'nı kurma fikrimizi paylaştığımızda projemize tam destek aldık. Kırım Tatarlarının medya alanında da söz sahibi olması, yeni gazetecilerin yetiştirilmesi, bu sahada yeni ufukların açılması maksadıyla kurulan ilk özel ve kurumsal ajans olan *Kırım Haber Ajansı* 2005 yılında bu şekilde doğdu.

Birçok yönden Mustafa Aga'nın hayatı, bir liderin, halkın ve Millî Hareket'in oluşumunun da hikâyesi oldu; bu lider, kendi halkını, başka ülkelerin insanları tarafından tanınmasını sağladı, ahlaki otoritesi ve prensipleri ile genel olarak milletin tümünü birleştirdi.

Bir lider olmak için bir insanın hangi niteliklere sahip olması gerektiğini düşündüğümüzde, öncelikle güvenin, saygının ve tanınırlığın kazanılması için nasıl yaşanması gerektiği sorusuna cevap bulmalıyız. Bence bu konunun üç önemli bileşeni var: prensiplere bağlılık, yaşam boyu gelişim ve kendi kendine öğrenme ve insanları dinleme becerisi.

Bu bağlamda, Mustafa Aga her zaman prensiplerine bağlı birisidir. Mustafa Aga insanlara çok fazla nasihat vermeyi sevmez. "Her insanın kendi aklı var." der. Bize hep: "Bazen çok zor ve çok önemli konularda karar almak gerekebilir. Ne yapmalı? Bunun tek doğru çıkış yolu prensiplerimize bağlı kalmaktır." der. Mustafa Aga'nın bu özelliğini, bilhassa 2014 yılında, Kırım'ın Rusya tarafından işgali sırasında vermiş olduğu kararlarda görmüş olduk. Aynı şekilde, Sovyet rejiminin baskısına rağmen mahkemelerde, hapishanelerde ve sürgünlerdeyken de daima prensiplerine bağlı kaldı.

Mustafa Aga her zaman kendi kendine öğrenmiştir, kendi çabaları ile bilgiye ulaşmıştır. Sovyet rejimi Mustafa Aga'yı hapishanelere attığında, o bunu fırsata çevirip, yüzlerce kitap okumuş, her dakikasını kendisini geliştirmek için kullanmıştır. Resmî olarak üniversite bitirmemiş olmasına rağmen birçok üniversiteden fahri profesör ve doktor ünvanları almıştır. Hapisteyken, İngilizce, Arapça gibi yabancı dilleri kendi kendine öğrenmiştir.

Herkes onun mizah anlayışını iyi bilir. O gülmeyi de güldürmeyi de çok sever. Ancak Kırımoğlu'nun sistemli ve güçlü bir arşivci olduğunu pek az kişi bilir. Kırım ve Kırım Tatarları hakkında çıkan tüm yayınları takip eder, bu konularla ilintili gazetelerde çıkan yazı ve makaleleri toplar, koleksiyoncu edasıyla onları saklar ve korur. Mustafa Aga sürekli okur. Yaşadığı evleri her zaman büyük bir kütüphane gibidir. Bu yaşında bile günlük kaynak arşivleme çalışmalarını yapar. Mustafa Aga, ilgisini çeken

Fotoğraf 2. İsmail Gaspıralı'nın 150. Doğum Yıldönümü Anma Töreni, Bahçesaray Kırım, 2001 (M. Kırımoğlu arşivi)

tüm materyalleri toplar ve bilgisayarında sistemli bir şekilde düzenler. Şunu gönül rahatlığı ile söyleyebilirim ki o hayatımda tanıdığım en sistemli ve azimli bir arşivcidir.

Mustafa Aga, iletişim becerisi yüksek olan birisidir ve onun iletişim yeteneğinin de kendisine has bir özelliği vardır. O asla yapmacık hareketlerde bulunmaz. Karşısında kim olursa olsun, yaşına, makamına ve seviyesine bakmaksızın insanları insan olarak değerlendirir. Kırım Tatar Millî Hareketi emektarlarına karşı da ayrı bir hassasiyeti vardır. Sevdiği ve değer verdiği insanlarla her daim samimidir. Mustafa Aga ve eşi Safinar Hanım'ın evi, her zaman dostlarına ve ziyaretçilerine açık olmuştur. Mustafa Aga, Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanıyken Akmescit'deki Meclis Ofisine birçok ziyaretçisi ve misafiri gelirdi. Sekreter ve Danışmanları protokol ve bir randevu sistemi uygulamaya çalışsalar da Mustafa Aga, "Burası Halkın Meclisi ve kapıları herkese açık olacak, çünkü insanlarımız evimizin ve ofisimizin kapılarının her zaman açık olduğuna alıştı. Meclis üyelerimizin de bu şekilde yaşamaları ve çalışmaları gerekir." diyerek bu sistemi kabul etmezdi.

Fotoğraf 3. Millî Mektep eğitim yılı açılışı, Kırım, 2005 (M. Kırımoğlu arşivi)

Mustafa Aga'nın kapsamlı ansiklopedik bilgisi beni her zaman etkilemiştir. O, kitapları sadece biriktirmekle kalmaz, aynı zamanda onları sürekli okur, özellikle tarih ve edebiyat kitaplarını sever. Her türlü müziği dinler. Seyahat ederken şoförünün açtığı ve dinlediği hiçbir müziğe mümkün olduğu kadar müdahale etmez.

Mustafa Kırımoğlu'nun Millî Hareket'e sağladığı katkı, Kırım'da yaşayan Kırım Tatar halkı tarafından farklı şekillerde değerlendirildi. Kırım Tatarları için genel olarak, Millî Hareket ve içinde gerçekleşen süreçler çok özeldir. Bir devletimizin, bütçemizin ve vergi gelirimizin olmamasına rağmen, bir yönetim sisteminin olmamasına rağmen, Millî Hareket ve akabinde Mustafa Aga'nın kurduğu "Kurultay ve Meclis sistemi" yüksek bir seviyeye ulaştı. Bir devlet sistemi gibi çalıştı. Ancak birçok problemleri, çözülemeyen sorunları ve hatta başarısızlıkları Mustafa Aga'ya yükleyenler de oldu. Elbette şahsi beklentileri gerçekleşmediğinde incinenler de oldu. Mustafa Aga'yı her sorunu çözmesi gereken, her şeye gücü yeten insan olarak görenler de oldu, ancak kimse Mustafa Aga'nın liderliğini ve otoritesini asla inkâr etmedi.

Genel olarak, dünyada birçok millî hareket ve bir sürü farklı oluşum vardır. Kırım Tatarları, millî hareketlerini sistemli, dengeli ve tutarlı bir şekilde yürüttüler. İmkânsızlıklar içinde Kırım Tatar Millî Kurultayımızı ve Kırım Tatar Millî Meclisimizi kurmayı, oluşturmayı başardık. Tüm bunları liderimiz, Mustafa Kırımoğlu'nun büyük bir katkısı ile gerçekleştirebildik.

Tüm bunlar, tarih boyunca zorlayıcı olaylara ve karmaşık tarihsel kaderlerine rağmen, Kırım Tatarlarının genlerine yerleştirilmiş yüksek bir politik kültür seviyesine sahip olduklarını gösteriyor. Kırım Hanlığı'na sahip, Kırım Tatar Ahalî Cumhuriyeti'ni ilan eden, sürgünden dönünce evleri yokken Kurultay ve Meclis kuran, üniversite, millî mektepler, tiyatro ve kütüphanelere sahip bir halk olan Kırım Tatarları, dünya çapında tanınan bir lideri hak eder ve saygıya layıktır.

“BEN BU YOLDAN SAPMAM”

Vasfiye Hairova*

“Kırım Tatarlarsız Kırım” sloganını öne süren Çarlık Rusya’sının mirasçısı olan Sovyet hükûmeti de aynı politikayı devam ettirerek Kırım’ı yerli halkından, asırlarca kök salmış sakinlerinden temizlemeye çalıştı.

1918 yılında Noman Çelebicihan’ın öldürülmesi ile başlayan baskılar, 1928-1930 yıllarında da devam etti: Millî Fırka üyeleri, asilzade, zadegân, ziyalı, dindar, okuma yazma bilen aydınlar ve genellikle varlıklı insanlar yakalandı, kurşuna dizildi, ailece Ural ve Sibirya’ya sürgün edilip, zindanlarda çürütüldüler. Bu olayların peşinden 1937-1938 yıllarında uygulanan baskılar geldi. Bu baskıların son noktası ise 1944 senesinin Mayıs ayının 18’i sabahında koyuldu.

Kırım Tatar halkının başına gelen tüm facia ve felaketler bizim ailemizin de başına geldi. Annem Mağfure Hanım ve babam Abdülcemil Bey iki defa sürgün edildi. Kökenleri Kırım’ın Sudak bölgesindeki Ayserez köyünden gelen annem Mağfure Hanım ve babam Abdülcemil Bey ilk defa 1929 yılında Ural’a sürüldüler. Ayserez’de komşu olan annemle babam yeni evlenmiştiler o zaman. Babamın kız kardeşi Meryem halam da sürgüne gönderildi. Ama öncesinde mülkleri ellerinden alındı. “Mülksüzleştirme” yapılıyordu o zaman. Ural’da iki kız çocukları doğdu. Ancak çocuklar o dehşetli soğuklara dayanamayıp öldüler. Annem ve babam işteyken evlerine hırsız girmiş, evlerini soyup kaçtıklarında da kapıları açık bırakmışlar. İki çocuk da donup ölmüş.

* Millî Hareket Üyesi. Mustafa Kırımoğlu’nun ablası. Görüşme notları Alemhan Sarı tarafından alınmıştır.

Fotoğraf 1. Cemilev ailesi ve akrablar, 1980'li yıllar (M. Kırımoğlu arşivi)

En büyük ablam Şevkiye de Ural'da 1933 yılında doğdu. Annem ve babam Ural'a hiç alışamamışlar, hep Kırım'ın hasretini çekip oradan kaçmanın yollarını aramışlar. Bir çare bulup Kırım'a dönmüşler; ancak Ayserez'e değil de çöl tarafına, Fraydorf ilçesindeki Bozköye yerleşmişler. Fraydorf ilçesi, Kırım'da 1930'larda Yahudiler için yeni kurulan iki ilçeden birisiydi. Bu küçük köye sığınmış artık Ayserez'e dönememişler. Çünkü o zaman Sovyetlerle iş birliği yapan muhbirler Ural'dan kaçıp gelenleri hemen ihbar ederdi. Eğer annem babam kendi köylerine dönseydi, belki de sağ kalmazdılar, tekrar Ural'a sürgün edilir veya kurşunlanırdılar.

İşte, Bozköyde Asan abim, 1939 yılında ben, Anafi ve 1943 senesi Kasım'ının 13'ünde Mustafa dünyaya geldik. Küçük kardeşlerim Gülizar ve Dilara, Özbekistan çocuklarıdır. Mustafa'nın kimliğinde ve tüm belgelerinde doğum yeri Ayserez şeklinde yazıldı. Bu yanlış, doğum yeri Bozköy'dür.

Fotoğraf 2. Cemilev ailesi ve akrablar, 1983 (M. Kırımoğlu arşivi)

1944 senesinin 17 Mayıs gecesini beş yaşımda olmama rağmen çok iyi hatırlıyorum. Babam evde yok, tüm Kırım Tatar erkekleri gibi babamı da emek ordusuna çalışmaya gönderdiler. Kapımızı vurup içeri giren tüfekli askerler, anneme sesli sesli bir şeyler söyledi. Tüfeklerinin ucuyla yorganları karıştırdılar. Meğer ellerindeki listede annemin 5 çocuğunun olduğu yazıyor, evde ise 4 çocuk var. "Birisini nereye kaçırdın?" diye bağırıyormuşlar. Annem de "çocuklarımın hepsi burada, hiç birisini kaçırmadım!" diye yorganı kaldırdı. Yorgan altında ise 6 aylık Mustafa uyuyordu. Annem alelacele bizleri toparladı, yiyecek içecek bir şeyler alabildi mi alamadı mı, aklımda kalmadı. Bizleri sürgün edeceklerini duyan babam hemen acele etmiş ve demiryolu istasyonuna koşmuş. Bizi vagona yükledikleri zaman babam buldu bizi. Aniden Şevkiye ablamı görmüş. Onca insanın içinde birdenbire Şevkiye'yi göre kalmış. Allah'ın nimetidir bu tesadüf! Çok şeyi unutmuşum artık. Ancak yolda trenler on-on beş dakikaya durunca tüm kadınların vagonlardan dışarı sıçrayıp koşa koşa iki taştan ocak yapıp, aceleyle çocuklarına yemek pişirmesini, biz çocukların vagon kapısında bekleyişimizi hiç unutur muyum?

Bir gülünç olayı tarif edeyim mi? Babam bizi arayınca köye gelmiş; evler dağınık, kapı pencereler açık, sandıklar eşyalar dışarıda. Yolda bir yorgan bulmuş almış eline, yanımıza da öyle geldi. Vagon içinde köyümüzden bir kadın, "Vaay, Cemil Ağa! Bu yorgan bizim yorgan! Ver onu bize!" diye bağırdı. Babam da, "Ben onu yoldan buldum." dedi ama annem, "Cemil, seni bize kavuşturan Rabb'ime şükürler olsun, yorganı ver sahibine!" dedi. Böyle bir olay.

Biz önce Özbekistan'ın Andijan vilayetindeki Aim kışlağına, yani daha doğrusu, biraz uzakta Sergo adında kolhoza yerleştik. Çok zordu oradaki yaşayış. Ailemiz Aim kışlağına bir eve taşındı. "Ev" dediğim kapısı penceresi olmayan bir kulübe. Sonra babam kapı ve pencereleri kendi elleriyle yaptı.

Sürgünün ilk yıllarında babam hasretlikten depresyona girdi, bu da yetmez gibi ishal oldu. Hâlsiz mecalsiz kaldı. Yanımızda insanlar açlıktan, hastalık ve ağır işten ailecek ölüyordu. Babam bunları görünce çocuklarımı kaybedeceğim diye ödü kopar, bizi kucaklayıp ağlardı.

Annem ise çok cesur bir kadındı. Bizim ailemiz annemin sayesinde sağ kalabildi. Annem kendi yemez bizi yedirir, kendi giymez bizi giydirirdi. Babamı da ayağa kaldırdı. Hepimiz çok açtık, yemek istiyorduk. Mustafa çok küçücüktü, karnı hiç doymazdı. Nereden bulurdu bize yiyecek içecek, nasıl doyururdu aç karınlarımızı hâlen anlayamıyorum.

Anladığım şu ki, annem çok güçlü bir kadındı. Şevkiye ve Asan okula gittiler, onların peşinden Anafi ile ben ikimiz bir sınıfa başladık. Ben Anafi'den büyüğüm, ama ikimizi bir sınıfa verdiler. Ardımıza da Mustafa takıldı: "Ben de okula gideceğim!" Daha altı yaşında bile yoktu. Yarım yıl kitapsız, deftersiz, kalemsiz hiçbir gününü kaçırmadan okula gitti. Sınıf arkadaşlarını geride bırakarak, harfleri hızlı öğrendi, yazmayı da öğrendi.

Okul Müdürü dedi ki: "O zeki, çok akıllı bir çocuk! Okusun, ekleyin onu da sınıf listesine." Böylece Mustafa çok erken yaşında okumaya başladı.

Ancak, ilk başlarda mükemmel bir öğrenci değildi, sonra mezuniyet yaklaştıkça tarihle çok ilgilenmeye başladı. Kırım ve Kırım Tatar tarihine dair materyaller aramaya, boş zamanını kütüphanelerde geçirmeye çalışırdı.

Annemden dondurma veya başka bir şey için değil de kitap almak için para isterdi. Elinden kitap hiç düşmezdi. Uzun uzun şiirleri ezberden bilir, hiçbir yere bakmadan okurdu.

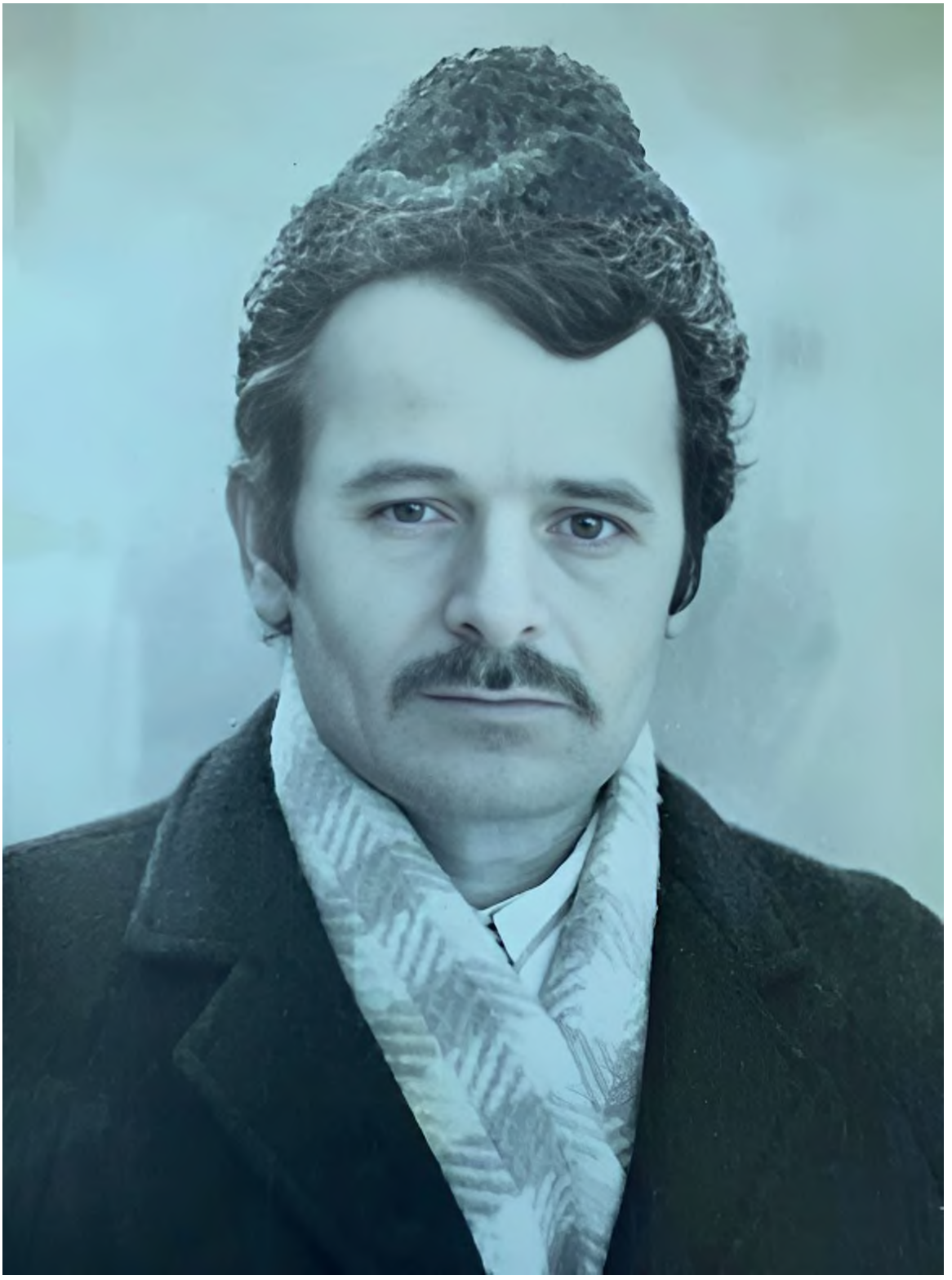
Bir gün Hamlet'in monoloğunu ezberden söyleyince herkes şaşırdı. Bizim yakın akrabalarımız sürgünde Özbekistan'ın Gülistan denilen yerine yerleştiler. Annem hep onların yanına gitmeyi düşünüyordu. Onlardan "davetiye" gelince, biz de Gülistan'a taşındık. Ailemizde devamlı Kırım konuşulurdu, sabah Kırım'la kalkıp akşam Kırım'la uyuyorduk dersem yalan olmaz.

Özellikle, amcamla babam bir araya geldikleri zaman Kırım'dan, 1918'lerde başlayan millî mücadeleden bahsederdiler. Mustafa bu hikâyeleri dikkatle dinler, büyüklere hep sorular sorardı. Bazen de annem kızardı onlara, çocuğun kalbini kırıyorsunuz diye.

1967 Kararnamesi'nden sonra "17'ler Mektubu" denilen mektup yayımlandı tüm gazetelerde. Kırım Tatarı 17 kişi -ki çoğu devlet memuruydu-, "Biz artık Özbekistan'a alıştık, kök saldık, Kırım'a dönmek istemiyoruz." diye müracaatta bulundular. Mustafa çok kızdı bu mektuba ve müracaatı imzalayan her bir kişinin yanına gidip, neden böyle bir mektubu imzaladığını sormuştu. Bundan sonra Mustafa daha büyük gayretle katıldı millî mücadeleye.

Fotoğraf 3. Özbekistan, 1957 (M. Kırımoğlu arşivi)

Fotoğraf 4. Bahçesaray Kırım, 2010 (M. Kırımoğlu arşivi)

Fotoğraf 4. Kırım, 2010
(M. Kırımoğlu arşivi)

On altı yaşındayken gizlice Kırım Tatar Gençleri İnisiyatif Grubu'na katıldı. Askere gitme zamanı gelince Sovyetler ordusunda hizmet etmeyi reddetti ve ilk hapis cezasını aldı. KGB'ciler anneme gelip, oğluna söyle ki vazgeçsin, bıraksın bu işi dediler.

Annemle beraber hapishaneye Mustafa'yla görüşmeye gittik. Annem ona yalvardı, "Oğlum, bırak bu işi, içim çok acıyor senden ötürü, yazıktır genç canına." dedi. Mustafa annemin gözlerine dik bakarak şöyle dedi: "Anne, ben bu işi hiç bırakmam, seçtiğim yoldan kesinlikle sapmam artık. Sen yapmasan, ben yapmasam, biz öyle de sürgünde kalırız ve bir daha Kırım'ı göremeyiz. Vatanımıza dönmeyi istiyorsak eğer demek mücadelesini vermemiz lazım."

1967 Kararnamesi'nden sonra herkes Kırım yoluna çıktı. Biz de ailece Kırım'a dönme kararını aldık; ama Kırım Tatarlarının Kırım'da yaşama izni yoktu. Vatana yakın bir yer olsun diye Krasnodar ilinin Abinsk şehrine taşındık. Ve oradan da Kırım'a geldik.

Annem çok ağlardı Mustafa için. Kolay mı ya, çocuğun hayatının 15 yılını kamplarda, demir kafeste geçirsin! Hangi annenin kalbi dayanır buna? Dayandı ve Mustafa'ya daima arka olmaya çalıştı. Mustafa da anneme çok düşkündü. Babamın ne kadar Kırım'ı sevdiğini, vatana kavuşmak arzusunu bilen Mustafa, babam vefat edince onu hiç olmasa ölümünden sonra Kırım toprağına kavuşturmak istedi. Cenazeyi Kırım'a almadılar… Mecbur sınıra yakın bir yere defnettiler. Bu hareketi için de Mustafa cezalandırıldı.

Mustafa gençliğinde anneme millî mücadele yolundan kesinlikle ayırılmayacağını söyleyip, bugüne kadar devam ediyor.

MİLLÎ HAREKET UĞRUNDA

Bekir Mamut*

Mustafa Aga Cemil'in 80. doğum günü onuruna birkaç anımı paylaşmayı ve belgeler diliyle yaşadıklarımızı anlatmayı deneyeceğim.

15 yıllık hapis cezasının en zoru elbette ilk 15 günü...

2000 senesinin Temmuz ayıydı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Barış ve Özgürlük Günü kutlanmaktaydı. KKTC Cumhurbaşkanı 76 yaşındaki Rauf Denktaş, adanın kuzey kısmına 26 yıl önce Türk ordusunun girmesinin yıldönümü vesilesiyle Mustafa Aga'nın da yer aldığı Kırım'dan gelen heyetle iş odasında görüştü. Merhamet saçan yüzüyle meşhur komedi oyuncularından birine benzeyen güler yüzlü Rauf Beyefendi, Mustafa Aga ile sohbet ederken kendi hayranlığını gizlemiyordu.

– Mustafa Bey, sizin Sovyet zindanlarında 15 yıldan fazla hapis yattığınızı daha o zamanlarda duymuştum. Elbette, şaşırtıcı bir şey, o kadar nasıl dayandınız? Buna gücünüz ve sabrınız nasıl yetti? 1974 yılında Yunanlar beni de 15 güne hapse atmıştılar. Çok zorluk çektim, çok. Zindanda zaman durmuş, sanki ebediyetle karşılaşmış gibi oldum. Ecelim mi geldi diye düşünmüştüm...

* "Kırım" gazetesinin baş editörü.

Fotoğraf 1. Ukrayna Cumhurbaşkanı L. Kuçma ile görüşme, Kırım, 1999 (M. Kırımoğlu arşivi)

– Doğru söylüyorsunuz Rauf Bey. Nedendir acaba, ilk 15 günü gerçekten de çok zor görünüyor ve elbette çok zor geçiyor. Ben de dayanamam dedim. O müşkül koşullarda nasıl yaşayacağımı düşündüm. Ancak 16. günden sonra alışmaya başlıyorsun. Ondan sonrasına bir şey kalmadı… Birkaç bin hapis günüm kalmıştı, ondan sonrası kolay geçti. Zorlanmadım desem yalan olur ama herhâlde şu ilk 15 gün gibi zor olmadı. Siz de sonrasında artık zorlanmazdınız, alışırdınız...

Denktaş'ın yüzü dersiniz hayret ve taaccüp hükmüne verildi, lakin o dakikada da kahkaha attı...

"Ayrımcılık" güzel bir kelime sayılmaz, ama...

12 Ağustos 1999 yılı. Karasubazar – Kefe otobanı üzerinde duvarları ve tavanı tamamlanan fakat iç ve dış cephe kaplama çalışmaları devam eden ancak bir türlü tamamlanamayan, fakat hep muhteşem görünümü olan Eski Kırım'ın[1] yeni camisindeydik. Millî Meclis ve üç ay önce Ukrayna Cumhurbaşkanı nezdinde yeni oluşturulan Kırım Tatar Halkı Temsilciler Konseyi üyelerinin Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma ile görüşmesi vardı.

Biz içeride bir sıraya dizilmiş Cumhurbaşkanını bekliyorduk. O geldi, içeri girdi ve hepimizle el sıkışarak, gözlerimize bakıp, ayrı ayrı selamlaştı. Bu arada Kuçma'nın görev süresi bitene kadar (2004) Kırım Tatar Millî Meclis üyeleri ile bunun gibi altı toplantı daha yapıldı ama hiçbiri bu toplantı samimiyetinde geçmedi.

Sade masa ve sandalyeler dar bir alanda "T" şeklinde dizilmişti. Protokolde çok fazla kişi yoktu. Leonid Kuçma'nın sol tarafına Mustafa Cemil, sağına Kırım Yüksek Konsey Başkanı Leonid Graç oturdu. O ikiyüzlü

1 Kırım Yarımadası'nın doğusunda yer alan tarihî küçük bir şehir.
2 Kırım Yüksek Konseyi Başkanı Leonid Graç kastedilmektedir. Graç – Ekin Kuşu.

adam -Kırım Tatarlarının yer almadığı sözde Kırım Yüksek Konseyi'nin başkanıydı- dinamit gibi oturuyor, zannedersin şimdi camiyi patlatacak, kibirle dolu bir adam. Onların yanında daha birkaç kişi oturuyordu, onlardan biri Leonid Kuçma ile aynı yaşlarda olan Millî Meclis Başkan Yardımcıları Remzi Ablayev'di, diğerleri Cülvern Ablamitov ile Kırım Hükûmeti'nin Baş Naziri Sergey Kunitsin'di. Toplantıya katılanların çoğu ayaküstünde durup dinliyorlardı.

Birkaç genel ifade söylendikten sonra Mustafa Aga konuşmaya başladı. Sakin bir sesle, hiç ara vermeden ve anlamlı ifadeler kullanarak gündemde olan çeşitli meseleleri anlatırken, doğal bir şekilde "ayrımcılık" kelimesini kullandı. Cumhurbaşkanı Kuçma o an sol eliyle Mustafa Aga'nın sağ eline basarak yumuşakça, "Biliyor musunuz, ben böyle bir kelime kullanmazdım." dedi. Mustafa Cemil de sesini yükseltmeden, "Ben de bu kelimeyi beğenmiyorum ve asla kullanmazdım. Ama bu kelimenin sövgü gibi göründüğünü bilerek onu kullanmak zorunda kaldım çünkü hakikaten halkımıza karşı tam da bu kelime yapılmaktadır." diye cevap verdi. Kuş soyadlı memur[2] gözlerini fal taş gibi açıp, memnuniyetsizliğini nereye saklayacağını bilemedi...

İsteklerini yerine getirip, onları sevindirelim mi?

1992'nin güzü ya da 1993'ün baharıydı. Akşamüstü Samokiş Sokak[3], No 8'de bulunan dönemin çok meşhur bahçesindeydik. Bahçenin girişinde, sağ tarafta "münakaşa ve tartışma evi" dediğimiz küçük ve çok sade bir kahvehane vardı. Buradan bir fincan kahve alıp bütün gün boyu "büyük" millî konuları ve bazen "küçük" dünya meselelerini müzakere ederdik. Elbette zamanımız varsa. Çünkü insanlarımızın çoğunun en önemli kaygısı inşaat malzemeleri bulup arsalarına getirmekti ki kışı geçirmek için "muvakkat evciği" (geçici ev) yapıp başlarını eve soksunlar.

Ancak şu "büyük" ve "küçük" meseleleri de dikkatsiz bırakmak olmazdı. Birkaç yetişkin ve genç erkek, kahve almayı bile ya unutmuş ya fırsat bulamamış ancak oturup kendi aralarında sohbet ediyorlardı. Birden, arabasından sokakta inen Mustafa Cemil bahçeye girdi. O eski Rüştiye mektebi binasının sağ kanadındaki iş odasını bayağı zaman önce kültür merkezimize vermişti.

Bahçede oturanlardan, eski Meclis safdaşlarından yetkili biri:

– Merhaba Mustafa Aga! Nasılsın? Buradan geçerken kahve kokusu burnunda tütmüyor mu? Belki de bir yudum ısmarlayıp, kafanı yoran görüşmelerden sonra biraz nefes almak istersin! Bize de ikram etmekten Allah utandırmasın! Elbette, kendimiz de alıp konuşmalardan kuruyan damaklarımızı biraz ıslatabilirdik, ama senin elinden içilen kahvenin kokusu da başka, tadı da, kıymeti de...

Mustafa Aga kahvehaneye 7-8 fincan kahve ısmarlandıktan sonra grup daha da canlandı, hararetli konuşmalar devam etti. O sırada,

3 Kırım Akmescit

Fotoğraf 2. Kitap tanıtımı toplantısı, 2003 (M. Kırımoğlu arşivi)

vatandaşlarımızdan biri Rusça basılmış ve o zaman, nedendir hatırlamıyorum Meclise yönelik keskin eleştiri ve hatta hakaret içeren sözlerin olduğu de makalenin yer aldığı bir gazeteyi göstererek:

– Mustafa Aga, bakın bunlar neler yazıyor! Şu şovenist neşirlerden farkları neredeyse yok. Çıktıkları yer belli. Gidip bir "ders verelim" de şunlara bilsinler bizim millî kurumumuza dokunmanın ne olduğunu!...

– Öyle niyetlerinizden vazgeçin! Aklınıza yakın bile almayın! Gelir zaman, kendileri anlarlar. Anlamazsalar da zararı yok. Bu söz ve matbuat serbestliğidir. Biz, vatanımız için bir safta mücadele ettik ve kıymetini de her şeyden önce kendimiz bilmeliyiz. Ve daha önemlisi etrafımızdaki bizi burada görmek istemeyen yabancılar, açık ve gizli düşmanlarımız bizim birbirimizin boğazına yapışmamızı, kendi aramızda kavga çıkarmamızı gece-gündüz sabırsızlıkla bekliyorlar. Onların isteklerini yerine getirelim mi, onları sevindirelim mi? İki dünyada da olmaz! Bu sebeplerden, kesin bir şekilde tekrar söylüyorum: Bunu düşünmeyin, yapmayın! Beğenmeseler de, kudursalar da adalet yenecek!

Şimdi biraz geçmişe dalalım. Bilindiği gibi, 1969 senesi yazın Özbekistan'ın başkentinde, Millî Hareket'in tarihine "Taşkent Davası" adıyla giren ve bir aydan fazla (1.07.1969 – 5.08.1969) devam eden bir mahkeme süreci yaşandı. Millî yayınlarda bu dava ile ilgili çok makale yazıldı ve daha da yazılacaktır. 1976 senesinde Hollanda'nın Amsterdam şehrinde "Samizdat" adıyla çok güçlü ve tarihimiz için gayet önemli 850 sayfalık bir kitap yayımlandı. Kitabın hem başında hem de sonunda çok kıymetli evraklara yer verilmiştir. Örneğin 2 numaralı evrak, tarihî belge niteliğindedir: Halk protestosu incelemesi: 1956-1968, r – 1969 yılının başı. İstismar ve baskılar durdurulsun! Kırım Tatar halkı ana topraklarına geri gönderilsin![4] Söz konusu evrak birkaç bölümden oluşmakta. Kitabın 67. sayfasında yer alan "Vsenarodnıy protest" (Halk Protestosu) başlıklı belgenin dört sayfası, "Delo Mustafi Cemileva" (Mustafa Cemilev'in davası) diye adlandırılmış.

Bu bölümde, Mustafa Aga'nın, o zaman için henüz daha kısa olan biyografisiyle birlikte ilk davasının gidişatı ile avukatı reddettiği için kendi hazırladığı savunma metnini, şaşılacak cesurluk ve siyasi olgunluğunu gösteren nutkunu okuyabiliriz. Ne söylüyor 1966 yılının 12 Mayıs'ında henüz 22 yaşındaki genç? İnkâr edilmeyecek kanıtları ve demir mantıklı fikirlerinden bir örnek:

"… KGB işçileri bizim sürgün yerlerinde vefat eden Kırım Tatarları hakkında istatistik veriler topladığımız için ve Stalin zamanlarında

4 "Vsenarodnıy protest: obzor krımskotatarskogo dvijeniya za 19566-1968 gg. – naçalo 1969 g. Prekratit proizvol i repressii! Vernut krımskotatarskiy narod na rodnuyu zemlyu!" // Крымские татары: путь возвращения. Крымскотатарское национальное движение (вторая половина 1940-х – начало1990-х годов) глазами советских спецслужб. Сб. док. и материалов. Ч. 1 / Состав.: О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк, С.А. Конкин, О.А. Лошицкий. К., 2004. 395 с.

halkımıza işkence eden ve insanlığa karşı işledikleri cinayetlerden dolayı Nürnberg Mahkemesi Tüzüğü'ne göre mahkûm edilmesi gereken sadist kumandanlara karşı bilgi topladığımıza çok kızıyorlardı..."

"1944 yılında yapılan cinayetten sonra ben binlerce kardeşimi kaybettim. Bunu unutmamalıyız. Osventsim ve Dahau krematoryumlarını unutmadığımız gibi. Bir daha asla tekrarlanmasın diye unutmamalıyız. Bu cinayetleri yapan Nazi ve şovenist alçakları kökünden yok etmek gerekli. Elbette bundan hoşlanmayanlar var."

"… Umuyorum ki karar alırken, yalnız kanun ve adaleti esas alırsınız tuttukları makamlara bakmaksızın suçluları rezil edersiniz ve böylece hiç olmazsa bir nebze resmî sinsilik ve haksızlık yollarını kapatırsınız. Eğer de siz KGB'deki cinayetçi ögelere karşı korkunuzu gösterirseniz, bu şu pisliklerin vücut bulmuş kötülüğünü desteklemeniz anlamına gelecektir."

"Hazırlayacağım, yazacağım, yayımlayacağım..."

Yine bahsi geçen kitapta, yazın yapılacak duruşmaya hazırlık çerçevesinde, 1968 yılının güzünde başlayan soruşturma işlemleriyle ilgili evrakları okuyabiliriz. Diğer belgelerle birlikte, Mustafa Cemil'in de «19 Kasım 1968, Moskova № 16.» adıyla belgelenen sorgu tutanağının tamamı yer almakta. Aşağıda, bu tutanağın bir kısmına yer verilmekte:

"Moskova'dan, Kosterin'in evinden telgraf geldi, telgrafı Taşkent'te kimin aldığını söylemeyeceğim. Beni kimin gönderdiğini de söylemem, sadece Moskova'ya, Kırım Tatar halkına çok yardımda bulunan yazar Kosterin'in cenaze törenine katılmak için gönderildiğimi söyleyebilirim."

"14 Kasım 1968'de Kosterin'in cenaze törenine katıldım. (...) Bugün Grigorenko'nun evine arama yapmak için geldiklerinde ben de o evdeydim çünkü geceyi orada geçirmiştim. O kişi bizim halkımızın Kırım'a dönmesi için hareketimizi destekliyordu."

"Ben, Kırım Tatar Hareketi'ne Kırım'a dönme izni almak amacıyla katıldım ve bu hareketin bence tamamen yasal olması nedeniyle yaptıklarım hakkında bahsetmek istemiyorum, bu harekete ne zaman katıldığım konusundaki sorulara cevap vermeyi reddediyorum."

"Parti ve devlet organlarına gönderilen ve Kırım Tatarlarının Kırım'a dönmesi meselesi ile diğer meseleleri konu edinen bir sıra evrak imzaladım. Benim imzamı içeren bu evrakların aslının bana gösterilmesi durumunda bu evraklardan vazgeçmem, çünkü onlardan tamamıyle razıyım, onları onaylıyorum ve bu sebepten imzaladım."

"Ve genel olarak bir daha beyan ediyorum ki, bana ibraz edilenler de dâhil olmak üzere Kırım Tatarlarının hazırladıkları evrakların tümü, Sovyetler karşıtı olmadığı için, bu evrakların düzenlenmesi ve yayımlanması konusunda ifade vermek istemiyorum ve vermeyeceğim de."

Fotoğraf 3. Mustafa ile Reşat Cemilev, Taşkent, 1978 (M. Kırımoğlu arşivi)

Hâkim onu dinlerken görevini unutmuştu.

Çok ilginç olan ve özellikle Millî Hareket'in kahramanlık geçmişine delil olan birkitabı daha gözden geçirelim. Piotr Grigorenko'nun, „V podpolye mojno vstretit tolko krıs" isimli[5] (New-York, 1981, 845 s.) kitabında yer alan hatıralarında halkımızın samimi ve sadık dostu, cesur General A. Kosterin'in yıldönümünde (1968) meşhur insan hakları savunucularının söylediği "Kendi haklarınızı rica ederek istemeyin, talep edin!" sözü, bizim vatandaşlarımızla kurdukları bağı göstermekte. Bu kitapta aktivistlerimiz

5 Yeraltında Yalnız İspiyonculara Rastlamak Mümkün

hakkında söyledikleri sıcak sözler kendi kıymetini daima koruyacak. Kitaptan paylaştığım parça uzun olmasına rağmen dikkate değerdir.

"Kırım Tatarları arasında insan hakları savunucuları ile temasların gelişiminde adaş olan iki Cemilev'in – Mustafa ve Reşat'ın - rolü büyüktür.

"Kırım Tatar halkı gibi az sayılı bir halkın Millî Hareket'in içinde kapalı şekilde kalırsa, başarılı olmayacağını söylediğinde, Mustafa 20 yaşına yeni girmişti. Büyük irade sahibi, diğer insanları kendine çekmeyi başaran, mükemmel hitabeti olan, çok çalışkan ve kafası çok iyi çalışan Mustafa, genç yaşına rağmen, Millî Hareket'te yönetici rol oynamaya başladı ve Moskova'daki insan hakları savunucuları arasında önemli bir yer tuttu."

"Çok geçmeden o, KGB'nin dikkatini çekti. Tutuklamalar ve birbiri ardına sahte suçlamalar ile yargılamalar başladı. 1963 yılından itibaren Mustafa beş kere yargılandı. Aslında, bu yıllar içinde hapisten sadece kısa bir izne çıkmış gibi çıkıyordu. O bugün de sürgünde. Ama sadece serbestken değil, hapiste de mahkemede de mücadele ediyor. Ona ve İlya Gabay'a karşı dava açıldığında, Mustafa mükemmel bir nutuk söyledi, o nutuk daha sonra bağımsız yayınlarda yayımlandı. O nutuk o kadar etkiliydi ki hâkim, konuşmayı engelleme görevini unutmuştu. Mustafa, konuşmasını bitirip oturdu. Avukat Dina Kaminskaya, şaşkınlıktan kocaman açılan gözleriyle bakıp, elleriyle saçlarını tuttu ve "Aman Tanrım!" diye çığlık attı. Hâkimler ve savcı gözlerini masalarına dikip konuşmanın bittiğini fark etmeden oturuyordu."

"Ve daha bir özelliği. O insanları mıknatıs gibi kendine çekiyor. Bahsettiğimiz dava süreci tüm ayrıntılarıyla bağımsız yayınlarda yerini buldu …Mustafa… hapiste olan Mustafa aracılığıyla ulaştı. O hapishanede bile kendine sadık yardımcılar bulmuştu."

"Bir başka olay. 1975 yılında ona yine dava açtılar… Sahte bir tanığın ifadeleri esas alındı. Bu sahtekârlığa karşı direnmek için Mustafa açlık grevi ilan etti ve 10 ay yemekten imtina etti. Amma bu insanın manevi yönü ne kadar güçlüymüş… Sahte tanık (katil) Dvorânski mahkemede kendi ifadelerinden vazgeçti. Ancak buna bakılmadan Mustafa mahkûm edildi. Mahkeme kararı okunmadan önce hâkim Mustafa'ya şöyle dedi: "Nasıl tehlikeli bir insan olduğunuzu görüyor musunuz? Mesafeden bile insanları etkiliyorsunuz!"

"Şimdi Mustafa artık 38 yaşında. O saf, adil, cesur bir adam. Ve o halkının kabul görmüş önderidir. Biz onu ailece seviyoruz. Eşime "Rus annem" diyor, Andrey'e – Kırım Tatarca "kardeşim", benim için ise o, aynı Reşat gibi, dost ve mücadele arkadaşımdır."

"Reşat Cemilev Mustafa'nın yanındaydı, Mustafa olmadığında ise onun yerini alıyordu. Ben dış görünüşte birbirine benzemeyen ama aşırı cesurluk, vatanseverlik ve gerçek demokratlıkları ile benzeyen şu iki adamı

Fotoğraf 4. Cengiz Dağcı'yı ziyaret, Londra, 2005 (M. Kırımoğlu arşivi)

seviyorum. Reşat da şu an hapishanede. Hapiste de sürgünde de Kırım Tatar halkının vicdanıdır. Dünya bunu kabul etmemeli."

"Kırım Tatar milletinin bu iki dikkate değer oğlu Moskova'da ilk defa 1960'ların ortalarında, yani Kırım Tatarlarının artık insan hakları savunucuları grubunun bazı temsilcileriyle temas kurduktan sonra, görüldü. Ülkede muhalif hareketlerin birleşme eğilimi açıkça görülüyordu. Bu zamanda, yani mücadelenin bir başka aşamasına geçiş döneminde, ben de haklarımı savunmak için girişim yaptım."

Hacı Geray, Âşık Ömer, İsmail Gaspıralı, İkinci Kurultay...

Yukarıda bahsedilen olay ve yazıları, özellikle Sovyet dönemine ait olanlarını, kitap ve makalelerde okumak mümkün. Mustafa Cemil'in Omsk Davası (1976 Omsk), Altıncı Dava (1984 Taşkent) ve diğer "davalar" hakkında derlemeler ile Millî Hareket'in aktivistleri tarafından hazırlanan evraklar Kırım uğruna hemen hemen 70 yıl devam eden davanın misilsiz sayfalarıdır.

Mustafa Cemil'in bugün ulaştığı kişiliğini kendi yetenekleri dışında elbette çok okuması, bilgi almak için usanmadan çalışması ve daima irfana yönelmesi etkilemiştir. Onun 75. doğum günü vesilesiyle "Kırım" gazetesi (47-№, 21.11.2018) çalışanlarının sorularına verdiği anlamlı, esaslı ve uzman seviyesindeki cevapları bunu göstermektedir.

Mustafa Aga tarihimizdeki en büyük millî şahsiyetlerimiz arasında Kırım Hanlarından Hacı Geray, Mengli Geray, Devlet Geray, Kırım Geray'ı, XX. yüzyılın en parlak isimlerinin ise İsmail Gaspıralı, Noman Çelebicihan ve Cafer Seydamet olduğunu söylemektedir. Onun Kırım Tatarı yazarlardan en sevdikleri (sadece üç isim vermek gerekse) Aşık Ömer, Hamdi Giraybay ve Cengiz Dağcı'dır.

Dünya edebiyatından Mustafa Aga'nın sevdiği şair Sadî-i Şîrâzî (XIII. yy.) ve oyun yazarı olarak William Shakespeare'dir (XVI-XVII yy.). Roman yazarı olarak ise Winston Churhill'in hayranıdır. O, siyasilerden ve devlet adamlarından son yüzyılın en büyüklerinden Mahatma Gandi, Mustafa Kemal Atatürk ve yine de Winston Churchill'i kabul etmektedir. "Bu listeyi genişletip Andrey Saharov'u da eklerdim." diyor Mustafa Aga.

Mustafa Cemil, 1944 faciasından sonra millî tarihimizin en önemli gelişmelerinin; 1956'da Millî Hareketi'nin başlaması, 1961 senesinin sonunda Kırım Tatar Gençler Teşkilatı'nın kurulması, 1987'de Millî Hareket Teşebbüs Grupları Kongresi'nin düzenlenmesi, Moskova hareketlerinin düzenlenmesi, 1991 yılında İkinci Kurultay'ın düzenlenmesi ve halkımızın vatanımıza kitlesel şekilde dönmesi olduğunu söylemektedir.

İkna etme baskı ile değil mantıklı delillerle olmalıdır. Şimdi, birkaç tesadüfi gözlem ve Mustafa Aga'yı daha yakından tanıyan bazı yandaşlarının fikirlerini paylaşacağım.

Önderlik açısından onun eksikliği; insanlara fazlasıyla inanması, onların kim olduğunu incelememesi, kurnaz, hilekâr ve menfaatçi insanları yanından kovmaması ve bu insanları samimi ve temiz kalpli insanlardan ayıramamasıdır. Birçok işi, özellikle eskiden, kendi boynuna yükler. Sorumluluk noktasında talepkârlığı, görevleri kontrol etme bakımından ise yumuşak olması gibi özellikleri Mustafa Aga'nın işlerinin başarılı gidişatını etkilemiştir. Ona zamanında hakaret eden, belki de canını yakan insanların yanına gelerek yanlış yaptıklarını kabul ettikleri zaman onları kolay ve koşulsuz affetmesi ve buna çok önem vermemesi belki de pozitif bir özelliktir. İnsanı, bugünkü tutumuna göre değerlendirmek –mert insanın özelliğidir.

Millî Meclis'in bazen yanlışlar yaptığını Mustafa Aga kendisi de daima açıktan söylerdi ve bu millî kurumumuzyöneticilerinin de eleştiri dışında kalacak bir müessise olmadığını dile getirmekten de korkmazdı. Ama eleştirinin yapıcı olmayıp, iyileştirme amacıyla değil de ihanet, bozucu niyetle seslendirildiği zaman kesinlikle kabul etmezdi. İçimizdeki muhaliflerden "Tenkidi asla kabul etmez, tenkitçileri de düşman olarak görür." diye yanlış söylem ve hatta iftira atanlar da oldu. .

Fotoğraf 5. Yakutistan, 1980 (M. Kırımoğlu arşivi)

Kurultay yahut Meclis toplantılarında oylama yapıldığı zaman çoğunluğun ona bakarak elini kaldırıp kaldırmadığını gözlemlediği ve Aga'yı tekrarladıkları söylenilir. Bazı meselelerde bazı mebuslar Mustafa Aga'nın kararına göre hareket eder, bu doğru. Bu cinayet mi? Kürsüye çıkıp fikrini bildirmek ve toplumu ikna etmeye çalışmak herkesin hakkı. Ama, herkesin buna itibarı ve yeteneği var mı bu başka bir soru.

Ancak bu gibi anlatımlar çoğunlukla şayia. Örneğin, 1999 senesinde düzenlenen Kurultay toplantısında özel adlarımızın millî geleneklerimize uygun şekilde yazılması hususu oylamaya sunuldu ve sadece Mustafa Aga değil Başkanlık Divanı üyelerinin hemen hemen hepsi bu kararı desteklemediler, bu mevzunun henüz zamanının gelmediğini söyleyerek olumlu oy kullanmadılar. Buna bakılmayarak karar kabul edildi ve salondaki çoğunluk olumlu oy verdi. Bunun gibi örnekler çoktur. Mesele pek önemli olduğunda, Başkan toplumu baskı ve emir vasıtasıyla değil de mantık ve güçlü delillerle ikna etmeye çalıştı.

Dileklerin gerçekleşmesi toplumumuzun esas arzusudur

Beş yıl önce, ekseriyeti ondan 5-10 yaş büyük olan yandaşı Mustafa Cemil'i doğumunun 75. yılı nedeniyle tebrik etmişlerdi 14.11.2018 tarihli ve 46 Sayılı („Kırım" gazetesi). Onlardan bazıları hâlâ hayatta – Rabb'imiz onları sağlık, varlık, aydın ümitlerinden eksik etmesin. Kendi sıcak ve samimi tebriklerinde Millî Hareket'in tanınmış insanları Mustafa Aga'ya güzel sözler söyleyip en içten arzularını ifade ettiler. O sözleri burada tekrar etmek yerinde olur.

"Biz sana hayırlı yaşlar dileyerek, öncelikle mükemmel sağlık ve tendürüstlük diliyoruz. Allah Teâla sana ve Safinar Hanım'a daha uzun yıllar beraber yaşamayı, torun ve onların torunlarını görmeyi nasıp eylesin!

Anavatanımızda senin arzu ettiğin devletçiliğimizin, muhtariyetimizin yeniden kurulmasını, halkımızın refahını ve kadim yurdumuza, dede baba toprağımıza sahip olmamızı görmeyi Yüce Rabb'imiz nasip eylesin!" demişti Arsen Ağa Alçik, Safet Ağa Halig, Ediye Abla Muradasıl, Nariman Ağa Abdurahman, Beyye Abla İlyas, Zevcet Ağa Kurtumer.

Aslında bu sözlere on binlerce insanımız katılmakta, diasporamız ve diğer milletlere mensup dostlarımızı da sayarsak bu sayı yüz binlere ulaşır. Millî davamızın ön saflarında yer alan ve gerçekten de her cihetten haklı, adaletli, şerefli insanlara ihtiyacımız var. Millî Hareket'i daha da güçlendirmek, kuvvetlendirmek, ilerletmek, gençleri celbedip davamızı kitlesel yapmak, dünyaya daha çok duyurmak, başarılı olmak hepimizin ortak temennisi.

GAZETEMİZİN İSİM BABASI

Şevket Kaybulla*

Mustafa Cemilev'in ismi evimizde sık sık anılır, onun hakkında çok bahsedilirdi. Özellikle annem Urmus Tumen (Cantatova), Mustafa Aga'yı sık sık hatırlardı.

1975 yılından itibaren kendim de Millî Hareket saflarına katılıp toplantılar teşkil ettim, defalarca Mustafa Cemilev'in müdafaası için imza toplama kampanyası organize ettim. 1975 yılında Millî Hareket saflarına pek çok genç katıldı. Bilhassa Nizami adına Pedagoji Enstitüsü'nün Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı bölümünün öğrencileri çok aktifti. O dönemin öğrencileri kendi akranları arasında propaganda işini yürütmekten, Kırım Tatarlarının meselesinin çözülmesini talep eden müracaatları imzalamaktan, "yukarıya" telgraf ve mektuplar göndermekten hiç korkmazdılar.

1978 senesinde Sovyet hâkimiyeti Mustafa Cemilev'e karşı yeni bir dava daha açtı. Ona destek olmak ve moralini yükseltmek için mahkeme binası önüne çok insan toplandı ve gelenlerin çoğu da gençlerdi. Ve yine bu etkinliklerde de Nizami adına Pedagoji Enstitüsü'nün Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı bölümü (o dönemde bölüm ismi Rusça kısaltılarak „Tatlit" şeklinde kullanılıyordu) öğrencileri en yoğun katılım sağlayanlardandı. O dönemde „Tatlit", sadece Nizami adına Pedagoji Enstitüsü'nde okuyan Kırım Tatar gençlerini değil, diğer üniversite ve enstitülerde okuyan öğrenicileri de birleştiren bir merkeze çevrilmişti. O yıllarda birçok öğrenci üniversiteden kovulmuş ve baskılara maruz kalmıştı.

* "Avdet" gazetesi Baş Editörü

Fotoğraf 1. Akmescit Kırım, 1990
(M. Kırımoğlu arşivi)

1981 yılında biz, Millî Hareket'in genç vekilleri, vatanı Kırım'da yaşama hakkı için kendini ateşe veren Musa Mamut'un adını verdiğimiz bir inisiyatif grubu oluşturduk. Grubun önemli görevleri arasında bir yayın organının oluşturulması da vardı. 1982 yılında bu inisiyatif grubu toplantılarının birine Mustafa Cemilev de katıldı. Çoğumuz onu gıyaben biliyorduk; o toplantıda kendisiyle bizzat tanışmış olduk. Mustafa Cemilev'in geldiği gün toplantıda müzakere edilen meseleler arasında gazete çıkarma meselesi de vardı. O zaman Mustafa bize, biz gençler de ona „sen" diye hitap ederdik. Bu bizim çok yakın olduğumuzun, samimiyetimizin bir timsaliydi.

Müzakerelerimizin devamında Mustafa gazete isminin „Avdet" olmasını teklif etti. Hepimiz bu serlevhayı beğendik. Ancak şiddetli Sovyet rejimi devrinde böyle bir isimli gazetenin çıkarılması imkânsızdı. Yayıncılık

faaliyetimize Musa Mamut İnisiyatif Grubu'nun Enformasyon Bülteni'ni yayımlamakla başladık. Bülten 1983-1986 yılları arasında kendi imkânlarımızla yayımlandı ve yayımlanan bültenleri imkânımız yettiği kadar dağıttık. Hususen gençler arasında dağıtılmasını sağladık.

Bültende, o dönemde Millî Hareket'in faaliyetlerine ve hükûmetin millî mücadele aktivistlerine karşı uyguladığı baskılar hakkında açık bilgilere yer veriliyordu. Bu tür haberler millî ruhun yükselmesini, Kırım Tatar gençlerinin dünyaya bakışlarının değiştirilmesini sağlıyordu. Gençler daha büyük gayretle millî davaya katıldılar. 1983 yılının Şubat ayında Mustafa Cemilev'in "altıncı dava" süreci başladı. Önceki duruşmalarda olduğu gibi bu duruşmaya da gelmek isteyenlerin sayısı pek çoktu. Yedi gün boyunca duruşmanın yapıldığı binanın önünde Mustafa'ya manevi destek sağlamak için pek çok insan toplandı. „Tatlit"-te okuyan öğrencilerden Milâra Settar, "Mustafa Aga'nın mahkemedeki nutku bizim hepimizde gurur duygusu uyandırdı." şeklinde yorum yapmıştı. Biz Mustafa'ya moral vermek, destek olmak istedik. Mahkemedeki son duruşma gününü hiç unutmam. Mahkeme binası önünde öğrenciler, Mustafa Aga'nın akrabaları, arkadaşları toplaştı. Önceki günlere göre sonuncu yani yedinci günü daha fazla polis ve askerler görevlendirilmişti. Gençlerden birisi kıpkırmızı karanfil buketi getirmişti. Tabii ki, karanfillerle mahkeme salonuna girilmesine izin verilmedi. Birinin aklına buketi dağıtıp, herkese birer tane karanfil vermek geldi. Bizler karanfilleri çantamıza veya ceketlerimizin içinde sakladık. Kızlar lavaboda rujla posterler yazdılar. Zar zor mahkeme salonuna girebildik. Salon ağzına kadar doluydu. Mustafa Aga'ya son söz fırsatı verildi. O, nutkunun son kelimesini bitirince salondaki insanlar karanfilleri Mustafa Aga'ya doğru attılar.

Fotoğraf 2. Şevket Kaybulla, Kırım, 2018 (Ş. Kaybullayev arşivi)

Polis ve askerler şaşırdı, karanfilleri çizmeleriyle çılgınca ezmeye başladılar. Birkaç karanfil Mustafa Aga'mıza ulaştı. Bu arada biz iskemlelerin üstüne çıkıp "Mustafa'ya Özgürlük!", „Mahkemeyi Kınıyoruz!" yazılı posterleri açtık ve yazılan bu sözleri bağıra bağıra seslendirdik.

Mustafa Aga genç yaşlarında millî mücadeleye katılıp, hayatının on beş yılını hapis ve kamplarda geçirdi ve hâlen milleti ve vatanı Kırım için yaşamakta. Mustafa Cemilev gibi bir insanla aynı safta olduğumdan çok gurur duyuyorum. Aramızda tartışmalar da oldu tabii ki, ama millî dava konusunda fikrimiz daima aynıydı ve aynı olacak.

MUSTAFA HAKKINDA

İlmi Ümer*

Mustafa Aga'yla oldukça geç, 1987 senesinin sonunda tanışmıştık. Nasıl tanıştığımızdan biraz bahsedeyim. Taşkent şehrinde Kırım Tatar İnisiyatif Gruplarının genel toplantısı yapılacaktı ve toplantıya hazırlık yapılıyordu. Bölgesel müşaverede Kırım, Herson ve Krasnodar bölgelerinden vekil olarak Abdüreşit Cepparov ve ben seçildik. Bu ziyaretimizi "Özbekistan'ı Kaldırmak" diye adlandırdık. Yolculuğumuzun zor olmasına rağmen yetiştik, anlaştığımız vakit ve yerde bizi Pahtalı ve Niyazi Selimov isimli kişiler karşıladı.

Biz Niyazi'nin evine gidecektik. Sabah güzel bir bahçede, üzüm asması altında oturup çay içiyorduk. Aralık ayının 25'i olmasına rağmen hava sıcaktı. Niyazi Ağa nedense eve girdi, aynı zamanda yanımıza bir adam geldi. Komşu geldi diye düşündüm. Çok şey hakkında konuştuk. 1987 Moskova etkinliklerinde Özbekistan'dan gelen katılımcıların sayısının az olduğunu söyleyip, eleştiri yaptık. Niyazi Ağa geri gelince, misafirimiz cebinden daktiloda yazılmış birkaç kâğıt çıkarıp, bize gençlerle bugün yapılacak müşaverenin tanıtımını yapmak istediğini bildirdi.

* Kırım Tatar Millî Meclis Başkan Yardımcısı

Aniden bu adamın Mustafa Cemilev olduğunu anladım. Öyle oldu ki, ben onu ilk başta tanımadım ama fark ettirmeden konuşmamıza devam ettim.

Bir yıl sonra, Mustafa Aga vatana dönme kararı aldı. Akmescit'te Küntuvğan köyünde ev satın aldı. Bu evden vazgeçmesi ve Bahçesaray'a taşınması gerektiğini söyleyip buna onu inandırdık. Bahçesaray'ın bizim tarihî merkezimiz, siyaset ve kültür merkezimiz olduğu için bu kentin merkez konumunun güçlendirilmesi gerekiyordu. İki yıl sonra Mustafa Aga Bahçesaray'da kaynatasının evinde yaşıyordu. O derhâl çalışmaya başladı. Kırım Tatarlarının ev yapabilmeleri için toprak verilmesi gerekliydi, bu talepler farklı farklı ortamlarda dile getiriliyordu. Mustafa toprakların iadesi için düzenlenen eylemlerde gece-gündüz nöbetine yazıldı.

Birkaç yıl sonra Bahçesaray'ın 6. mikrorayondaki[1] eylem yeri bir merkeze çevrildi. Bu tarihî yerin adı Han Çayır'dır. Tam bu yerde Mustafa Cemilev kendi evini kurdu. Kendi evinde 2014 senesinin Mayıs ayına kadar yaşadı, çünkü bu tarihten sonra işgalci hâkimiyet Cemilev'in Kırım'a girmesini yasakladı.

Bu arada birkaç hikâye hatırladım ve onları da paylaşmak isterim.

Kırım Tatarlarının problemleri hususunda bir gazete yayımlama fikrini uzun zaman içimizde taşıyor, ancak gazete için isim bulamıyorduk. "Hareket", "Millet", "Qırım Sedası", "Qaytuv" ve benzer isimler aklıma geliyordu. Müzakerelerimizin birinde, Mustafa Aga "Avdet" serlevhasını teklif etti. Bu kelime "dönüş" anlamını taşıyor, "Vatan'a dönüş" demektir. İşte, böylece "Avdet" ortaya çıktı.

1990'lı yılların ortasında Türkiye'de ünlü olan siyasetçi Turan Yazgan, Uluslararası Türk Halkları Asamblesi'ni teşkil etti. Asambleye 50'den ziyade Türk halkları vekilleri girdi. Onursal başkanını seçme zamanı geldi. Birkaç aday vardı. Konuşmacıların ağırlıklı çoğunluğu Cemilev'in adaylığını destekledi. Mustafa Aga ise benim adaylığımı teklif etti. Mustafa'nın itibarı o kadar yüksekti ki, teklif edilen tüm adaylar listeden çıkarıldı ve bin kişilik bir salon oy birliğiyle Cemilev'in teklifine, yani bana oy verdi. Böylece ben, 1997-1999 yıllarında Uluslararası Türk Halkları Asamblesi'nin onursal başkanı oldum.

Yanılmıyorsam 1995 yılıydı. Kırım'dan bir milletvekili heyeti İzmir şehrine önemli bir ekonomik zirveye davet edilmişti. Mustafa Aga da heyetteydi ve onun İzmir'e ilk ziyaretiydi. İzmir'i, şehrin sokaklarını gezmek istedik. Amma geçtiğimiz her 20-30 metrede sokaktan geçen insanlar Mustafa Cemilev'i görünce, onu tanıyıp durduruyordu, onu kucaklayıp, ellerini öpüyordular. Çok doğal ve samimiydiler. Demek, liderimiz dünyada tanınan bir liderdi, hem de Türkiye'de o kadar iyi tanınıyordu ki sokaklarda bile zor dolaşıyordu.

1 Sovyetler Birliği'nde konut ve hizmet binaların bulunduğu yerleşim birimi

Fotoğraf 1.
Kırım Tatar Milli Hareket Toplantısı, Bahçesaray Kırım, 1992 (M. Kırımoğlu arşivi)

Yine 1996 yılında biz ilk defa Ukrayna milletvekilleri resmî heyetinde yer alarak Suudi Arabistan'a bir ziyaret gerçekleştirdik. Bu ziyarette Ukrayna'da yaşayan Müslümanların hac ziyareti için 200 kişilik kota verilmesi konusunda bir sözleşme imzaladık. Resmî ziyaretlerde olduğu gibi Ukrayna Büyükelçiliği yetkilileri bizi uçak önünde karşıladılar ve bizi rezervasyon yapılan otele götürmeleri planlanıyordu. Ancak bu sırada bir problemin çıktığını anladık. Tabii, bir sorunun olduğunu davranışlardan anlıyoruz ama kimse bir şey anlatmıyor. Yaklaşık 20 dakika sonra her şey anlaşıldı. Milletvekilleri heyetinde Mustafa Cemilev de vardı. Onun kim olduğunu bildikleri için farklı bir karşılama ve özellikle de farklı araç tahsis etmek istemişler. Ve bizi, kralları karşılar gibi karşıladılar. Heyetteki milletvekillerine ayrı ayrı araba tahsis edildi, bir araca da valizlerimizi koydular, yani 5 kişiye 6 araç. Meğer o ülkenin geleneklerine göre önemli kişilerin bagajlarıyla birlikte gitmesi doğru değilmiş. Bizi "Altın Kafes" adlandırılan bir otele yerleştirdiler. Böylece tüm heyet en yüksek seviyede ağırlandı, çünkü heyette Mustafa Cemilev vardı.

Mustafa Cemilev'in sebatı, metînliği ve siyasi hikmeti konusunda binlerce misaller verebilirim. Ailesiyle sürgün edilişinden hapishanelerde geçirdiği yıllara kadar ve tabii ki en çok bilinen 303 günlük açlık grevini çok konuşabiliriz.

Mustafa çok iyi bir hatiptir, fikirlerini yazarak da çok güzel ifade ediyor. Bunu herkes iyi biliyor. Okuyucunun, liderimizi başka taraftan görmesini istedim. Umarım, başarılı oldum.

DERGİMİZE FATİHA VERMİŞTİ

Alemhan Sarı*

Bundan tam on üç yıl önce, dergimizin ilk sayısını neşre hazırladığımız heyecanlı günleri hiç unutmam. Destek için birçok idareye, iş adamlarına müracaat ettik, anlattık. Ancak girişimlerimiz neticesiz oldu. Derginin çıkacağına, bir-iki sayısı çıksa da sonra devam edeceğine ve ayakta kalabileceğine inananlar çok azdı. Bize kadınlar destekçi oldu – kimisi emekli maaşını, kimisi altın küpe almak için biriktirdiği parasını, kimisi kızının çeyiz parasını getirip verdi ve biz böylelikle ilk sayımızı matbaaya verebildik. 2011 senesinin Mart ayında, Şefika Gaspralı'nın çıkardığı Alem-i Nisvan'ın 105. yıl dönümü günü, dergimizi Kırım Mühendislik Pedagoji Üniversitesi'nin toplantı salonunda törenle tanıttık. Törene Millî Meclis Başkanı Mustafa Cemiloğlu'nun da katılması unutulmaz bir vakıa oldu.

Dergimize tebrik sözünde Mustafa Aga şunları söyledi: „Biz on sene önce Kurultayımızda Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçme kararı aldık, amma henüz geçemedik. Ancak her yerde bu konuda güzel konuşmalar yaptık ve hâlen yapıyoruz. Bu kadınlar ise çok konuşmadan, hiçbir yerden destek almadan şu işi başardılar! Kırım Tatar edebî dilinde Latin alfabesinde münderiçli, kaliteli, renkli dergi nasıl çıkarılacağını amelde gösterdiler. Biz onlara mutlaka destek vermeliyiz."

Sonra da yarı şaka olarak ilâve etti: "Derginin bir eksik tarafı var o da– erkekler hakkında yazıların olmamasıdır, ünlü erkeklerimizi de tanıtın millete!" Mustafa Cemiloglu'nun bu sözleri Fatiha ve nasiat gibi oldu. Derginin her yeni sayısını mutlaka okumak, incelemek isterdi. Millî mücadelede yer alan kadınların hizmetine pek büyük kıymet ve önem verirdi.

Yayın faaliyetimizin on iki yıllık zaman zarfında bize çok farklı teklifler geldi: Dergiyi Latin değil de Kiril alfabesiyle basmak, yazıları Rus dilinde yayımlamak, devletin neşri olmak ve saire. Biz hiçbirini kabul etmedik. Dergimizin ne alfabesini değiştirdik ne de dilini. Mustafa Aga'nın şakayla söylediği nasihatini da yerine getirdik – Türkiye'de yaşayan Kırım kökenli ünlü profesör tarihçi Halil İnalcık, Kemal Karpat, İlber Ortaylı, Hakan Kırımlı, „Toprak Dede" Hayrettin Karaca, Avrasiya Yazarlar Birliği Başkanı Yakup Ömeroglu, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Başkanı İsa Habibbeyli, Bulgaristan'dan Türkolog Prof. Dr. Emil Boyev, Amerika'dan Rustem Borluca, Kırım'dan Hansaray Müzesi'nin Müdürü Server Ebubekir, Almanya'dan Miyeste Hottop Rike gibi meşhur erkekler de dergimizin misafirleri ve müellifleri oldular.

Bu sene Mustafa Aga 80 yaşını kutlamakta. Kendisini samimiyetle tebrik edip, can sağlığı, uzun ömür dilemek ve de desteklerinden dolayıteşekkür etmek isterim.

* Yazar, gazeteci.

HERKESİN FİKRİNİ SABIRLA DİNLEYEN LİDER

Arsen Alçik*

Mustafa Aga'yla Millî Hareket'in en etkin bir döneminde, yani 1960'ların başında tanıştım. Mustafa'nın benden üç yaş küçük olmasına rağmen ona insanlar arasında daima „Mustafa Aga" diye hitap ederdim ve edeceğim. Çünkü milletin lideri olan ve bütün hayatını mücadeleyle geçiren büyük şahsa zannımca yalnızca böyle hitap edilmeli.

Ben üç yaşımdayken sürgüne gönderildiğim Özbekistan'ın Begavat şehrinden 1960 senesinde Taşkent'e işe gönderildim. Millî Hareket kurucularından biri olan Cebbar Akim bana dedi ki: "Sen burada gençlerle çalıştın ve tecrüben var, Taşkent'te üniversite ve liseler çok, Kırım Tatar öğrencileri de çoğunlukta, onların arasındaki işi canlandırman lazım."

Öyle de yaptım. Taşkent'te üniversite öğrencileriyle düzenlenecek toplantıyı Mustafa'nın abisi Asan'ın evinde yapma kararına vardık. Mustafa'yla da ilk defa o toplantıda yüz yüze tanıştık. Şiddetli müzakereler oldu, millî mücadelede yapacak işlerimizi belirledik.

1965 senesi Ağustos'un 5'inde Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyumu'nun Reisi A. Mikoyan'ın kabulüne katılıp, Kırım Tatar gençleri adına yaptığım konuşmamda milletimize yapılan haksızlık hakkında söyledim ve halkımızın taleplerini öne sürdüm. Tabii ki bu yaptıklarımı çalıştığım yerde hiç beğenmediler.

Moskova'dan döndükten sonra işten atıldım; milliyetçilik, Komünist Partisi'nin millî politikasına zarar verme gibi saçma suçlamalarla parti saflarından da çıkardılar.

1967 yılının yine Ağustos ayının 27'sinde Taşkent'in merkezinde iki bin kişilik miting düzenledik. O mitingde safdaşlarım Parik Asanov, Üsein Asanov, Nariman Kadırov, Enver Mustafayev, Celâl Çelebiyev, Zeytulla İbragimov, Seithalil Seitablayev, Reşat Cemilev, İlmira Abdulhakova, eşim Tamara Kantuganskaya ve beni tutukladılar. Hepimizi yargıladılar. Ben iki yıl hapis cezası aldım. Böylece ben hapishane ve kamplara düştüm, Mustafa Aga da uzak vilayetlere kamplara gönderildiği için görüşmemiz imkânsız oldu.

* Kırım Tatar Millî Hareketi'nin emektar aktivisti. Görüşme Ağustos 2023'te Kırım'da gerçekleştirilmiştir.

Ama bir mücadele içinde, bir maksat yolundaydık… 1975 senesi biz ailemizle vatan Kırım'a döndük.

Mustafa Cemiloğlu'yla sıkı iş birliğimiz 1990'larda Kırım'da devam etti. 1991 senesinin Haziran'ında Kırım Tatar halkının 2. Kurultay'ını düzenledik. Ben Kurultaya vekil olarak seçildim. Mustafa Aga'nın tavsiyesiyle Kırım Müftülüğü'ne Kırım Tatar Millî Meclis temsilcisi olarak atandım. Millî Meclis toplantılarında bazen çok şiddetli müzakereler olur, 33 meclis üyesinden birbirinin sözünü kesen, sonuna kadar dinlemeye sabrı yetmeyenler vardı. Mustafa hiç kimsenin sözünü kesmez, her kesin fikrini dikkatlice dinler ve en sonunda sakin ama kesin bir şekilde „Ben böyle düşünüyorum." diye kendi kararını seslendirirdi. Bu çizgisine daima hayrandım.

Mustafa Cemiloğlu için büyük ya da küçük, önemli ya da önemsiz mesele yoktu; milletin kaderiyle, Kırım'la ilgili her bir meseleye önem verir, mühim sayardı. Her bir milletin tarihinde ona yol gösteren, onun için canını vermeye hazır olan önderleri olmuştur. Bizim de İsmail Gaspıralımız, Noman Çelebi Cihanımız oldu, yeni dönem tarihimizde ise Mustafa Cemiloğlu öne çıktı. Milletinin hakları için mücadele eden, millî davamızı dünyaya duyuran ve dünya liderlerinin bize kulak vermelerini sağlayan bu adam hayatının on beş yılını hapislerde geçirdi.

Az müddet değil ya! Ve şimdi yaşlanmasına rağmen geri çekilmeden mücadeleye devam etmekte. Ben onunla gurur duyuyorum. Onunla bir safta mücadele ettiğime, yan yana çalıştığıma çok mutluyum.

Fotoğraf 2. Mamak, Kırım, 1991 (M. Kırımoğlu arşivi)

UMUDUN ADI

Serra Menekay*

Bu kitap, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu ve Kırım Tatar Millî Mücadelesi'ni yakından tanıyan, bilen, değerli kişiler tarafından yazıldı. Bu kitaba benim de katkı vermem istendiğinde hem şaşırdım hem de heyecanlandım. Ben neden bu seçkin kadroda yer almıştım? İlk romanım yüzündendi elbette. Aile hikâyemizin penceresinden Kırım sürgününü anlattığım "Aluşta'dan Esen Yeller" adlı romanım Türkiye'de ve Ukrayna'da basıldı ve çok sevildi. Kitap bu konuya çok ilgi duymayanların bile dikkatini Kırım'a çekmeyi başardı. Bu başarının ardında; Fatma halamın naif dilinden, sürgünü ve mücadeleyi doğru bir tarihî zemin üstünde, olduğu gibi, iteklemeden, çekiştirmeden, tüm gerçekliğiyle anlatmış olmamın yattığını biliyorum. Akıllara seslenirken yüreklere de dokunabilmenin başarısıydı bu. Madem bunu yapabiliyorum, o hâlde burada da kahramanım Mustafa Aga'yı yüreklerinize dokunarak anlatmak istiyorum.

* Yazar, Tıp Doktoru.

Fotoğraf 1. Aluşta'dan Esen Yeller, Bir Kırım Türküsü[1]

Çocukluğum Ödemiş'te geçti. O günlere dair hatırlamayı en sevdiğim anılarımdan biri Ödemiş şehir salonundaki düğün merasimleridir. Parlak davetiyelerle çağrılarak gittiğimiz o düğünlerde hep uzun saçlı abilerin çaldığı bir orkestra olur, dans müziklerinin ardından pasta kesilir ve sonra da davul zurnalı zeybek havalarına geçilirdi. Düğünün ortasında toplu danslara bir ara verildiğinde benim en sevdiğim ve heyecanla beklediğim bölüm başlardı. Birisi mikrofonu alır ve "Şimdi de Seyyar Menekay ve eşini Kaytarma adlı oyunu oynamak üzere piste davet ediyoruz." derdi. Ardından annemle babam piste çıkıp beraberce süzülür gibi dans ederlerdi. Annemin ellerini, babamın ayaklarını maharetle kullandığı, birlikte zarifçe dönerek tüm izleyicileri büyüledikleri, arada bir de birbirlerine sevgi dolu bakışlar gönderdikleri bu dans, düğünlerde yapılan diğer tüm danslardan farklıydı. Herkes hayranlıkla tempo tutar ve alkışlardı onları. Ben de çok gururlanır, tüm dikkatimle ve nefesimi tutarak izlerdim. Çocuk hâlimle o günlerde anlamıştım bizimkilerin etraftaki herkesten "değişik" olduklarını.

Babam Seyyar Menekay, 1941 yılında Kırım'ın Karasupazar şehrinde doğmuş. Dedem Bilal Aga, karısı ve çocuklarıyla beraber Kırım'dan Almanya'ya kaçmak zorunda kaldığında yıl 1943'müş. Dedemin annesi ve kardeşleri Kırım'da kalmayı seçmiş. Dedemler Almanya'da kamplarda yaşamışlar. Babaannem orada vefat etmiş. 1951 yılında Türkiye'ye gelmişler. Dedem Kırım'da kalan ailesinden yıllarca hiç haber alamamış. Kendisi burada sıfırdan başlayıp var olmaya, çocuklarını tek başına yetiştirmeye çalışırken, ailesinin vatan Kırım'dan Orta Asya'nın içlerine sürgün edildiğini de uzun zaman bilememiş.

Annem Balkan göçmenidir. Annemle babam Ankara'da okurken tanışıp evlenmeye karar verdiklerinde babam annemin Kırım halk danslarını öğrenmesini istemiş. Annem de çok sevmiş Kırım oyunlarını. Birlikte

1 Aluşta'dan Esen Yeller Sesli Kitap Oluyor (kirimdernegi.org.tr),

ekipte oynamışlar yıllarca. Ben o yıllarda Ankara'da doğmuşum ve babam bir iş teklifi alınca da iki yaşımdayken gelip Ödemişli olmuşum.

Çocukluğumda Bilal dedem yaz aylarını Ödemiş'te bizim yanımızda geçirirdi. Dedemden Kırım'ı dinleyerek büyüdüm. Dedem, pek çok müzik aleti çalar, Kırım türkülerini tok sesiyle pek güzel söylerdi. Edebiyata, şiire, tarihe, coğrafyaya ve dile meraklıydı. Çok akıllı, kültürlü ve ileri görüşlüydü. Ancak hep hüzünlüydü.

Yaz sonlarında dedemle birlikte el ele tutuşup İzmir Enternasyonal Fuarı'na gittiğimizi anımsarım. O yıllarda fuara pek çok ülke katılır ve hazırladıkları reyonlarda ülkelerini tanıtırlardı. Herkes Batılı ülkelerin reyonlarını ziyaret etmek ve teknolojik buluşları görmek için giderdi fuara. Biz dedemle beraber Özbekistan reyonuna gider, dışarıda personelin kullandığı kapının önünde otururduk. Dedem oraya giren çıkanlara kendi adını söyler, Tatarca ve Rusça seslenerek: "Ailemi, Menekay'ları tanır mısınız? Özbekistan'da yaşıyorlarmış." diye sorardı. Reyon çalışanları tedirgin olurlar, bakışlarını kaçırıp yüzümüze bakmadan adımlarını hızlandırarak bizden uzaklaşırlardı. Çocuk aklımla bile neler olup bittiğini anlıyordum. Dedemin o yıllarda Özbekistan'da yaşadıklarını öğrendiği ailesinden bir haber alabilmek umuduyla gidiyorduk biz fuara. İşte o yıllarda duydum ben "Mustafa Cemilev" adını. Onun o zamanki adı, hepimiz için umudun yeni adı oluverdi.

O, kahraman bir Kırım Tatarı'ydı. Kendisine yapılan haksızlıkları ve Kırım halkına yapılan eziyetleri protesto etmek için açlık grevi yapıyordu. Onun için üzülüyor, onunla gurur duyuyor, her gün ajanslardan onun hakkındaki haberleri dinliyorduk. Öldüğüne dair haberleri işittiğimizde ailemizin bir ferdi ölmüş gibi üzüldük. Protestolar, yürüyüşler, gösteriler oldu. Dedemin bunlara katıldığını hatta o gösterilerin düzenlenmesinde aktif rol aldığını biliyorum. Çok şükür ölüm haberi gerçek değildi. Kırımlı kahramanın yaşadığını öğrendiğimizde bayram vardı evimizde.

Ben çocukken dedem "aleksi" denilen bir hastalık tanısı almış ve okuyamaz olmuştu. Okuma yazmaya tutkuyla bağlı olan dedemin artık kendi yazdıklarını bile okuyamıyor olması bana yeni bir vazife yüklemişti. Bizde kaldığı zamanlarda ona gazeteleri ve istediği kitapları okumak benim görevim olmuştu. Dostoyevski, Tolstoy, Çehov, Aytmatov ve Cengiz Dağcı'nın eserleriyle tanışmam bu yıllara rastlar.

O yıllarda bizler burada sağ-sol kavgasını, terörü ve 80 darbesini yaşadık. Seksenli yıllar tüm dünya için yeni gelişmelere sahne oldu. Çernobil faciası sonrası Sovyetlerde Glastnost (açıklık) rüzgârları esmeye başladı. Ben lise talebesiydim. 1986 yılında Gorbaçov-Reagan zirvesinde, Amerikan Başkanı, ön şart olarak Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun serbest bırakılmasını talep ettiğinde bizim kahramanımızın adını artık tüm dünya biliyordu. Serbest kalan Kırımoğlu, 1987 yılında Kızıl Meydan'daki Kırım Tatar gösterilerini organize etti. Sovyet tarihinde hiç olmamış bir şey oluyordu. Bir halk demokratik şekilde hakkını arıyor, Sovyetler şaşkınlıkla, bütün dünya

Fotoğraf 2. Kırım Tatar halk oyunu, Ankara, 2021 (YTB arşivi)

da merakla Moskova'da olan biteni izliyordu. Bizler 1 Mayısları, anarşiyi ve terörü yakın zamanda tecrübe etmiş, ülke olarak acı çekmiştik. Bu nedenle Moskova'daki gösterileri endişeyle izliyorduk. Ama korktuğumuz gibi olmadı. Gösteriler bile "değişik"ti. Biraz zaman alsa da istenen sonucu verdi ve Kırım'ın kapıları Türklere yeniden açıldı. Elde edilen başarının arkasında, Kırımoğlu'nun kararlı tutumu sayesinde halk direnişimize silah ve gözyaşının karışmamış olması yatıyordu. Kırımlılar gösterilerinde de tıpkı danslarındaki gibi zarif, kararlı ve tutarlıydılar.

"Kaytarma" dönmek demek. Dönerek oynanan millî dansımızın adı Kaytarma. Annemle babamın Ödemişlilere de gösterip benimsettiği dans. Kolay değildir kaytarmayı güzel oynamak. Yeteneğin yanında adanmışlık ister. Kararlılıkla çalışmak ister. Süreklilik ister. Aşk ister, aşkla yapmazsanız sakil durur. Zarafet ister. Hem akıl hem yürek ister. Kırımoğlu'nun liderliğinde Kaytarma oynar gibi dönüyordu halkımız Kırım'a.

Hepimizin hayatında yeni sayfalar açılıyordu. Moskova gösterilerinin yapıldığı tarihlerde ben Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni kazandım. Açılan sayfaların yanında bazı sayfalar da kapanıyordu. Dedemi 1990 yılının Aralık ayında kaybettik. Ardından Sovyetlerin demir perdesi düştü. Dedem yaşamı boyunca beklediği bu gelişmeleri göremeden, burnunda tüten Kırım'a ve özlemiyle yanıp tutuştuğu ailesine kavuşamadan bu dünyadan ayrıldı. Bayrağı, dedemin bıraktığı yerden babam devraldı.

Kırım halkının elli yıla yakın süren demokratik mücadelesi, Kırım Tatar Millî Kurultayı'nın Mustafa Kırımoğlu başkanlığında 26 Haziran 1991'de Akmescit'te toplanmasını sağladı. Uzun süren ama çok kararlı, içinde şiddet barındırmayan, tertemiz ve haklı bir mücadeleydi bu. Millî bilincini hiç yitirmemiş olan Kırım Tatarları akın akın vatan Kırım'a geri dönüyorlardı. Biz de Kırım'dan ve ailemizden ilk haberleri o günlerde aldık. Kırım'a dönenler çok zor koşullarda yaşamak zorunda kalıyorlardı. Yardıma ve desteğe ihtiyaç vardı. Babam o yıllarda Türk Kızılay Derneği'nin Ankara Genel Merkez Denetçiler Kurulu üyesiydi. Kızılay Kırım'a yardım götürecekti. Yardım konteynerlerinin başında Kırım'a elbette babam gidecekti.

Kırım'dan dönüp geldiğinde Mustafa Kırımoğlu ile çekilmiş bir fotoğrafını getirdi babam. Kahramanımızın, Emine halamızın eşinin kardeşi olduğunu ve Menekay ailesinin Kırım Tatar Millî Mücadelesi'nin tam göbeğinde yer aldığını o zamanlarda öğrendik. Babam, amcalarıyla, halalarıyla, kardeşlerinin çocukları ve kuzenleriyle tanıştı ve o yıllarda onun Kırım seyahatleriyle Kırım'a yardım götürme faaliyetleri artarak sürdü. Kırım'dan akrabalarımız bizi ziyarete gelmeye başladılar. Bu arada ben mezun oldum, ihtisas yaptım, evlendim, yurt dışına gittim, geldim. Hayatımızı bir düzene oturtmayı başardığımızda babama "primer progresif afazi" tanısı kondu ve konuşması bozulmaya başladı. Artık bayrağı devralma sırası bendeydi. Babamı bundan sonra Kırım'a ben götürecektim.

Annem, babam ve eşimle birlikte 2010 yılında gittik Kırım'a. Uçaktan indiğimizde şaşkınlıktan küçük dilimi yutacaktım neredeyse, havaalanında bizi karşılamaya gelenler bütün salonu doldurmuştu. Hepsi bize benziyordu. Hayretler içindeydim. Hani küçücük bir çekirdek ailede büyümüştüm ben? Hani kimimiz kimsemiz yoktu bizim? Hani çok küçük yaşta öğrenmiş olduğum gibi "değişik"-tik biz? Meğer koca bir ailem varmış benim. Meğer bizim gibi değişikler vatan Kırım'da yaşarmış. Meğer bunca zaman kavuşmayı bekler, yolumuzu gözlermiş.

Kırım çok güzeldi. Daha önce hiç gelmemiştim ama çok tanıdıktı. Sanki önceden biliyordum burayı, sanki yıllarca burada yaşamıştım. Sonra anladım, dedemin gözlerinden bakıyordum Kırım'a. Yıllardır bana anlattıkları içime işlemiş olmalıydı. Ya da genlerimde kodluydu vatan Kırım sevgisi. Belki de dedem benim gözlerimden bakıyordu, kim bilir?

Fatma halamın Akmescit'teki evinde, ailemizin hikâyesinin demir perde arkasında kalmış hiç bilmediğim kısımlarını öğrendim. Onlar da benden dedemin hikâyesini dinlediler. Merak edilenler aydınlandı, eksik parçalar tamamlandı ve

Fotoğraf 3. Türkiye, 2010 (M. Kırımoğlu arşivi)

ortaya muazzam bir öykü çıktı. Kırım'dan çıkıp biri batıya gidip Almanya ve Türkiye üzerinden, diğeri doğuya yönlenip Urallar, Sibirya, Özbekistan üzerinden dolanarak en sonunda yine Kırım'da buluşan iki çemberli, yarım asırlık bir ayrılık ve hasret öyküsüydü bu. O iki çember Kırım'da el ele tutuşarak bir sonsuzluk işareti oluşturmuş ve kucağıma düşmüştü. Bunu herkes duymalı, herkes bilmeliydi.

Benim Kırım seyahatlerim böyle başladı. Bayrağı tutmuştum, şimdi onu yükseltmenin zamanıydı. Her fırsatta Kırım'a gittim, önce videolar çekmeye, sonra notlar almaya başladım. Derken bu hikâyeyi roman olarak yazmaya karar verdim. Bu heves öyle çekiciydi ki 2013 yılında istifa ederek mesleğime ara verdim ve Fatma halamın yanına, Kırım'a yerleştim. Beraber yazdık diyebilirim "Aluşta'dan Esen Yeller"i. Sanki bir zaman penceresi açılmış ve ben 60 yıl öncesine ışınlanmıştım. Kırım hakkında, sürgün hakkında, Urallar, Özbekistan'daki yaşam hakkında, Kırım Tatar Millî Mücadelesi ve kahramanım Mustafa Kırımoğlu hakkında hep merak ettiğim soru işaretleri birer birer aydınlanıyor, düğümler çözülüyor ve ortaya müthiş bir roman çıkıyordu. Bırakmak, ara vermek istemiyor, arkamdan birileri koşturuyormuş gibi bir an evvel tamamlamaya çalışıyordum.

Dört yıllık çalışmam elle tutulur hâle gelmişti. Romanımın taslağını tamamlayarak 14 Şubat 2014 tarihinde Türkiye'ye geri döndüm. Ben oradayken Maydan olayları başlamıştı. Dönüşümden çok kısa süre sonra Rusya Kırım'ı işgal etti. Yeni bir sürgün başlamıştı. Bu kez Kırım içindekilerle birlikte dünyadan sürgün ediliyordu.

Yazdığım romanla Kırım'a yeniden dikkatleri çekmenin tam zamanıydı. İzmir'de tamamladım kitabımı Doğan Kitap yayınevine gönderdim ve basıldı. 2015 yılının Ocak ayında raflardaki yerini aldı ve çok beğenildi. Bir tanesini adına imzalayarak Kırım Derneği vasıtasıyla kahramanım Mustafa Kırımoğlu'na yolladım.

"Şefika" adlı romanım 2017 yılında basılınca Kırım Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı törenlerine katılmak üzere Kiev'e davet edildim. Orada Mustafa Kırımoğlu elinde kitaplarımla yanıma geldi. Kitaplarımı gösterip gözlerimin içine bakarak bana, "Büyük hizmet. Savbolunuz." dedi. Ben de gözlerinin içine bakarak, "Hizmet değil, görevdi. Siz savbolunuz." diye yanıtladım.

Bu dünyada kaç kişi kahramanının gözlerinin içine bakma şansını yakalamıştır bilmiyorum ama ben yakaladım. Bu dünyada kaç kişinin kahramanı yaptığı işten dolayı kendisine teşekkür etmiştir bilmiyorum ama ben bunu da yaşadım. Bu dünyada kaç kişi kahramanını anlatan bir esere katkı sunmuştur onu da bilmiyorum ama ben bu şansı da yakaladım.

Kırım halkının davasına aşkla bağlı, azimli, kararlı, tutarlı ve *"Masum bir tek insanın bile canını acıtmışsanız, bağımsız kalsanız bile o bağımsızlık mücadelesi hiçbir zaman zaferle sonuçlanmış sayılmaz"* diyen zarif lideri, benim kahramanım; Mustafa Aga. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, savbolunuz!

MEYDANLARIN ADAMI

Dr. Yakup Ömeroğlu*

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'yla 15 Mayıs 1994 günü, Kırım Tatar Millî Meclisi'ndeki odasında ilk kez tanışmıştım.

Millî Meclis çok kalabalıktı. Meclisin her odasında birkaç kişi konuşuyor, içeride yer bulamayanlar üçerli dörderli gruplar hâlinde bahçede sohbet ediyorlardı.

Meclis çok gergindi hatta Kırım çok gergindi.

Meclis, Kırım Tatarlarının sürgün edilişinin 50. yıl merasimlerine hazırlanıyordu.

Kırım yönetimi bu mezalimi hatırlamaya o kadar da hazır değildi.

Kırım Tatarları sürgün edildikleri yerlerden vatanlarına büyük kitleler hâlinde dönmeye başlayalı henüz üç dört yıl olmuştu.

Kimse onları, ellerinde çiçeklerle hoş geldiniz diye karşılamamıştı hatta kendi vatanlarına dönmelerinden rahatsız olanlar çoğunluktaydı.

Gelen her trenden, ellerinde göçleriyle birkaç aile iniyor, her gün Kırım'ın bir bölgesine mutlaka birkaç Kırım Tatar ailesi geliyordu.

Nerede kalacaktı bu insanlar? Büyük mesele. Nerede yaşayacaklar? Ne yiyecekler ne içecekler, nerede çalışacaklar?

Geliyorlardı, açlığa da razıydılar susuzluğa da.

* Gazi Üniversitesi Öğr. Üyesi, Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı, Yazar, Hikâyeci.

Fotoğraf 1. Akmescit, Kırım 1988
(M. Kırımoğlu arşivi)

"Tevekkeltu Alallah" deyip geliyorlardı.

Önce yıllardır kendilerine anlatılan ana-baba ocaklarını ziyaret ediyorlardı. Kendilerine ait olan evlerde şimdi başkaları oturuyordu.

Elbette o evlere yerleştirilen insanların bir suçları yoktu ama Kırım Tatarlarının hiç suçu yoktu. Gelip yalnızca yüzyıllardır kendi ailelerine ait olan ve bir sabah zorla çıkartılıp atıldıkları evi görmek istiyorlardı. Sadece görmek.

Ah ne kadar çok dinlemişlerdi bu evin, bu toprakların hikâyelerini bir bilseniz? Onlar hiç görmedikleri evin her köşesini, her odasını biliyorlardı ve yalnızca görmek istiyorlardı.

İçinde oturan yeni sakinlerini suçlamadan, itham etmeden, çoğu zaman onların izniyle sadece görmek.

Bu durumu anlayışla karşılayanlar da oluyordu rahatsız olanlar da. İşte şimdi de sürgünün 50. yıl dönümünde büyük miting yapmak istiyorlardı.

Kırım'ın merkezinde; Akmescit'de.

İzin vermek istemeyenler, provokasyon ihtimallerinden bahsedenler, saldırı ihbarları ve gergin günlerin ürettiği dedikodular, Millî Meclis ve onun başkanı bütün bunlarla uğraşmak zorundadır.

Ve elbette sürgünün 50. yılına uygun bir program gerçekleştirmek.

İşte Kırım böyle bir atmosferde iken Türkiye'den bir genç, bambaşka bir gündemle çıkıp gelmişti: Türk Dünyası Gençlik Kurultayı'nı Kırım'da düzenlemek istiyorlardı. Kırım Tatarlarının 50 yıldır yaşadığı acıları ve o gün çektikleri sıkıntıları Türk dünyasının aktif gençlerine göstermek ve onların da Kırım Tatarlarının yanında yer almalarını sağlamak istiyorlardı.

Kırım Tatar Millî Meclis Başkanı, Türkiye'den gelen karayağız genci üç kişilik bir heyetle kabul etmişti.

Gencin anlattıkları bittiğinde iri yapılı Başkan Yardımcısı kendini tutamayarak, "Olmayacak iş." deyip yerinden kalkacak oldu.

Millî Meclis Başkanı, Kırım Tatarcasının güzel vurgusuyla ona "bir dakika, bir dakika" dedi ve diğer yanında oturan Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı Başkanı Erecep Ayrettin'e dönerek, "Bu işle sen vazifelisin. Çalışmalara hemen başlayın. Benim yapmam gereken ne olursa bana söyleyin. Yakup Bey'in dediği gibi bu Kurultayı Kırım'da yapalım." dedi. Bana da dönerek, "Erecep Bey ve teşkilatı gerekenleri yapacak. Burada olduğunuz sürede kiminle görüşmek nerelere bakmak istiyorsanız sizi oralara götürecek. Hayırlı olsun!" dedi.

Bu hatıramı Kırım Tatarlarının büyük lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile ilk tanışmamız olduğu kadar onun bazı meselelerde nasıl tavır aldığını izah etmeyi kolaylaştırmak için anlattım: Türkiye'den birisi, Türk dünyası ile alakalı ve Kırım Tatar millî davasını anlatacak bir konu teklif ediyor.

Bu üç konunun üst üste gelmesini bırakın biri bile olsa Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu, hangi şartta olursa olsun onunla ilgilenir ve elinden geleni yapmaya çalışır.

Üstelik bu da bir gencin isteğiyse.

Emin olun, yoğunluk içerisinde Türkiye'den Kırım'a gelmiş herhangi bir genç de Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'ndan talepte bulunsa Mustafa Aga, bütün işlerini bırakıp o kişinin meselesini halletmeye çalışır; çünkü o Türkiye'den gelmiştir.

Yakın çevresi ona Mustafa Aga diyor. Biz de Türk Dünyası Gençlik Kurultayları için yaptığımız çalışmalar sırasında kendimizi onun yakın çevresinden addedip kendisine Musfata Aga demeye başladık ve hâlâ da öyle devam ediyoruz.

Onun Türkiye'ye olan ilgisini ve sevgisini başka bir hatırayla anlatmak isterim ama önce Kırım Tatarlarının sürgününün 50. yılında yapılan mitingden biraz daha bahsetmek isterim: Miting Kırım Tatarlarının hayvan

Fotoğraf 2. 18 Mayıs Mitingi, Kırım, 2005
(M. Kırımoğlu arşivi)

vagonlarına bindirilerek, gayriinsani şartlarda bilmedikleri yerlere sürgüne gönderildikleri tren istasyonunda başladı.

O yıllarda tren istasyonunun önünde, üzerinde "Buraya Kırım Tatarlarının Vatanlarından Sürgün Edilişlerinin Hatırasına Abide Dikilecektir" yazılı büyükçe bir mermer taş vardı. Merasimlere oraya çelenk koyarak başlandı. Ardından halk mitingin yapılacağı ana meydana doğru yürüyüşe geçti. Kırım Tatarları önlerinde liderleri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu hüzünlü, vakur ve ağırbaşlı yürüyorlardı. Ben de onların arasında yürüdüm.

Mitingin yapılacağı meydan hınca hınç dolmuştu. Yürürken kalabalığın bu kadar çok olduğunu fark etme imkânı olmamıştı. Üstelik meydana geldiğimizde beni de konuşmaların yapılacağı platformun üstüne çıkarmışlardı. Buradan bütün meydan rahatlıkla görülebiliyordu.

Ve konuşmalar başladı.

Söz sırası Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'a gelmişti. Zaten ana konuşmacı oydu.

Mustafa Aga konuştu.

Mustafa Aga, halkının sözünü söyledi.

Mustafa Aga, meydanla bütünleşti.

O konuşmuyordu artık meydan konuşuyordu.

Kırım Tatarlarını yüreklendirdi, zulmü yapanları lanetledi.

Başta sakin olan sesi gürleşti; gürleşti.

Mustafa Aga o meydanda devleşti.

Ben de platformun üstünden bu tarihî anları izledim.

***

O yıl Türk Dünyası Gençlik Kurultayı'nın hazırlıkları için sık sık Kırım'a gidip gelmem icap etti.

Merhum dostum Erecep Ayrettin'le çalışıyor, gelişmeleri de Mustafa Aga'ya bildiriyorduk.

Bir gün yine çalışmalar hakkında bilgi sunmak için Mustafa Aga'ya görüşmek istediğimizi söylemiştik.

"Eve gelin." dedi.

Tarih 10 Temmuz 1994 Pazar günüydü.

Ukrayna'da ve Beyaz Rusya'da seçimler vardı. Türkiye'de de İstanbul'da Beykoz, Fatih ve Yalova ilçelerindeki belediyelerinin seçimlerinin yenilenmesi yapılacaktı.

Erecep'le birlikte ancak akşam saat 9 sularında Mustafa Aga'nın Bahçesaray'daki evine ulaşabilmiştik. Seçim sonuçlarını merak ediyorduk ama hiçbir şey öğrenememiştik.

Ukrayna seçimlerinin kritik önemde olduğu yazılıp çiziliyordu. Beyaz Rusya'da ise Aleksander Lukaşenko Devlet Başkanlığına adaydı.

Sevgili eşleri Safinar Hanım, her zamanki güler yüzlülüğü ile bizlere kapıyı açtı ve Mustafa Aga'nın olduğu salona geçtik.

Televizyon açıktı.

Hâl hatır sorulmasından sonra ben merakla seçim sonuçlarını sordum.

"İstanbul'da Refah Partisi kazandı." dedi.

Hâlbuki ben onların mücadeleleri için çok önemli sonuçlar doğurabilecek Ukrayna seçimlerinin sonucunu sormak istemiştim.

Onun gönlü yine Türkiye'deydi.

MUSTAFA KIRIMOĞLU

Kemal Özpınar*

Yıl 1991 idi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmaya başlamıştı. Bu dönemde bağımsızlığını ilan eden Türk devletleri oldu. Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu devletlerin haricinde Rusya içerisinde kalan Türk toplulukları bağımsızlıklarına kavuşamadılar. Bağımsızlığını ilan eden bir başka devlet de Ukrayna devletiydi.

Kırım Yarımadası da bu Cumhuriyet içerisinde Ukrayna'da kaldı. Kırım Tatarları Ukrayna'ya bağlı azınlık bir topluluk olarak varlığını devam ettirdi.

Kırım Tatarları, öz vatanı Kırım'a dönmeyi sürgünden itibaren hep düşündü. Bu inançla Özbekistan'dan 1991 yılı öncesinden de vatan Kırım'a dönmeye başlamışlardı.

Bu vatana dönme mücadelesi ağır şartlar altında yurt edinme mücadelesi olarak tarihe geçti. Bu süreçte Kırım Tatarlarının liderliğini de Mustafa Cemiloğlu yapmaktaydı.

Mustafa Cemiloğlu, Türkiye ile ilişki kurmak suretiyle Kırım Tatarlarının sosyo-kültürel ve ekonomik meselelerine destek arayışı içerisine girdi.

Bunun ilk uygulamasını, Akmescid Üniversitesi'nin tertiplemiş olduğu Uluslararası İsmail Gaspıralı Konferansı'nda görmekteyiz. Türkiye'den yaklaşık 40 kişilik üniversite ve sivil toplum yöneticilerinden bir heyet bu konferansa davet edildi. Bu heyet içerisinde Türkiye Millî Kültür Vakfı olarak Mütevelli Heyeti Üyemiz Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş ile Vakıf Müdürü olarak ben Kemal Özpınar iştirak ettik.

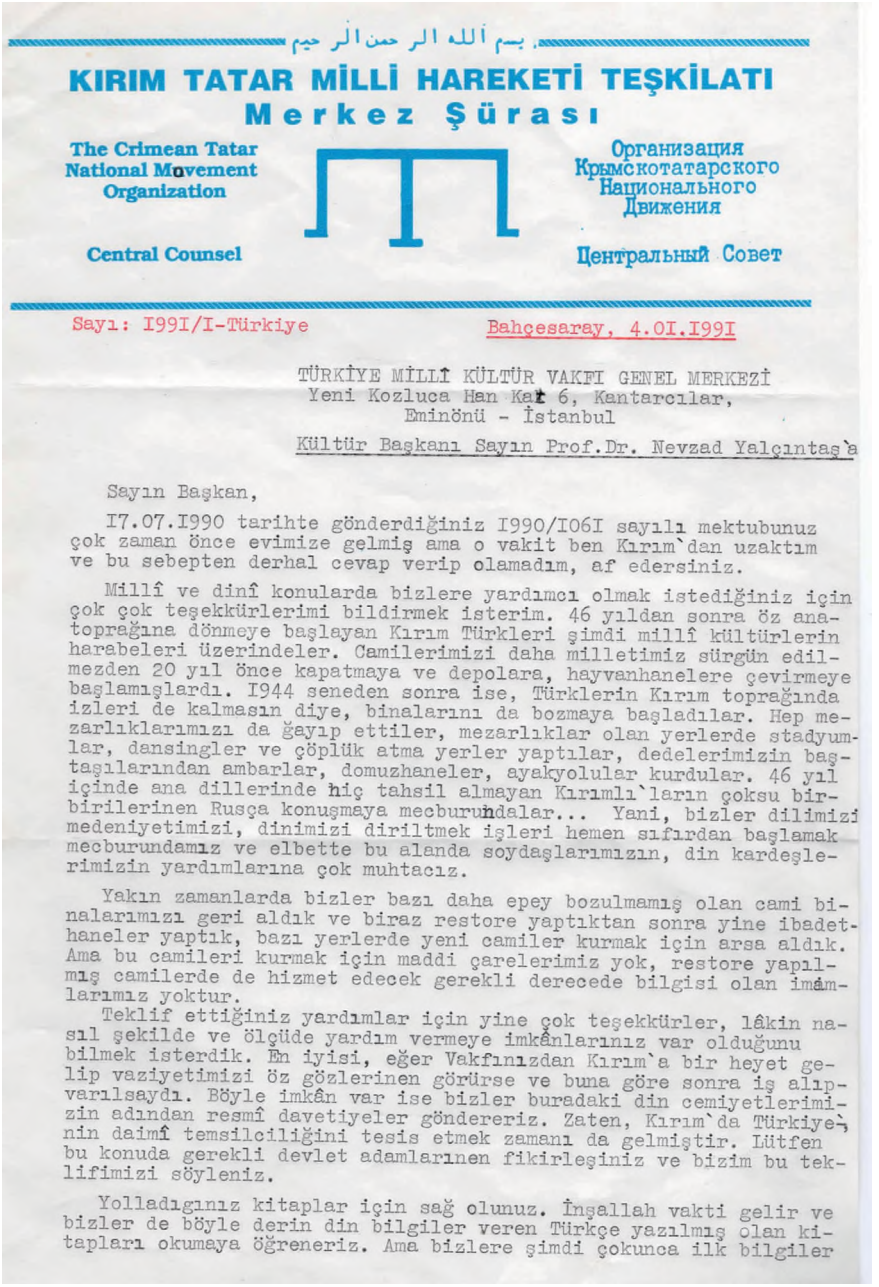
* Türkiye Millî Kültür Vakfı Kurucu Üyesi.

Mustafa Cemiloğlu ile ilk defa bu kongre münasebetiyle yüz yüze görüşme imkânımız oldu. Öğrencilik yıllarımda da Mustafa Cemiloğlu'na özgürlük mitingleri yapmıştık. Bu defa yüz yüze tanışma imkânımız oldu. Konferans münasebetiyle birçok konuda gözlem yapma ve problem tespit etme fırsatı bulduk. Tespitlerimiz, Mustafa Cemiloğlu tarafından da yazılı olarak Türkiye Millî Kültür Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanlığı'na bir mektupla bildirildi. Yazılı mektup şöyleydi:

"Sayın Başkan,

17.07.1990 tarihinde gönderdiğiniz 1990/1061 sayılı mektubunuz çok zaman önce evimize gelmiş ama o vakit ben Kırım'dan uzaktım ve bu sebepten derhal cevap veremedim size, affedersiniz. Milli ve dini konularda bizlere yardımcı olmak istediğiniz için çok çok teşekkürlerimi bildirmek isterim. 46 yıldan sonra öz ana toprağına dönmeye başlayan Kırım Türkleri şimdi milli kültürlerinin harabeleri üzerindeler. Camilerimizi daha milletimiz sürgün edilmezden 20 yıl önce kapatmaya ve depolara, hayvanhanelere çevirmeye başlamışlardı. 1944 senesinden sonra ise, Türklerin Kırım toprağında izleri de kalmasın diye, binalarını bozmaya başladılar. Hep mezarlıklarımızı da ğayıp ettiler, mezarlıkları stadyum, dansing ve çöplük yaptılar. Dedelerimizin baştaşıları ambar, domuzhane, ayakyolları inşaatlarında kullanıldı. 46 yıl içinde ana dillerinde hiç tahsil almayan Kırım'lıların çoğu birbirileri ile Rusça konuşmaya mecbur kaldılar... Yani, bizler dilimizi, medeniyetimizi, dinimizi diriltme işlerine hemen hemen sıfırdan başlamak mecburundayız ve elbette bu alanda soydaşlarımızın, din kardeşlerimizin yardımlarına çok muhtacız.

Yakın zamanlarda bizler henüz epey bozulmamış bazı cami binalarımızı geri aldık ve biraz restore yaptıktan sonra yine ibadete açtık, bazı yerlerde yeni camiler kurmak için arsa aldık. Ama bu camileri kurmak için maddi çarelerimiz yok, restore yapılmış camilerde de hizmet edecek gerekli derecede bilgisi olan imamlarımız yoktur. Teklif ettiğiniz yardımlar için yine çok teşekkürler, lakin nasıl, hangi şekil ve ölçüde yardım verme imkânlarınızın var olduğunu bilmek isterdik. En iyisi, eğer Vakfınızdan Kırım'a bir heyet gelip vaziyetimizi öz gözlerinen görürse buna göre sonra iş alıp varılsaydı. Böyle imkân var ise bizler buradaki din cemiyetlerimizin adından resmi davetiyeler göndereriz. Zaten, Kırım'da Türkiye'nin daimî temsilciliğini tesis etmek zamanı da gelmiştir. Lütfen bu konuda gerekli devlet adamlarınen fikirleşiniz ve bizim bu teklifimizi söyleyiniz. Yolladığınız kitaplar için sağ olunuz. İnşallah vakti gelir ve bizler de böyle derin dini bilgiler veren Türkçe yazılmış kitapları okumayı öğreniriz. Ama bizlere şimdi ilk (temel) bilgiler veren kitaplar lazım. Geçen senenin yazında Türkiye'den misafir olarak giden Kırım asıllı soydaşlarımız bazı böyle kitaplar getirmişlerdi, ama, tabii, gerekli miktarda getiremediler. İşte, başlangıç olarak şu kitaplardan mümkün olduğu kadar çok (kararnen hepsinden 5-10 bin adet) yollasanız büyük fayda olurdu. Bu kitapların listesini mektubumnen beraber gönderiyorum. Bundan gayri din ve milli konularda teyp ve video kassetler gönderseniz çok memnun olurduk. Sonki zamanlarda

بسم الله الرحمن الرحيم

KIRIM TATAR MİLLİ HAREKETİ TEŞKİLATI
Merkez Şürası

The Crimean Tatar National Movement Organization

Central Counsel

Организация Крымскотатарского Национального Движения

Центральный Совет

Sayı: I99I/I-Türkiye

Bahçesaray, 4.0I.I99I

TÜRKİYE MİLLÎ KÜLTÜR VAKFI GENEL MERKEZİ
Yeni Kozluca Han Kat 6, Kantarcılar,
Eminönü - İstanbul

Kültür Başkanı Sayın Prof.Dr. Nevzad Yalçıntaş'a

Sayın Başkan,

I7.07.I990 tarihte gönderdiğiniz I990/I06I sayılı mektubunuz çok zaman önce evimize gelmiş ama o vakit ben Kırım'dan uzaktım ve bu sebepten derhal cevap verip olamadım, af edersiniz.

Millî ve dinî konularda bizlere yardımcı olmak istediğiniz için çok çok teşekkürlerimi bildirmek isterim. 46 yıldan sonra öz anatoprağına dönmeye başlayan Kırım Türkleri şimdi millî kültürlerin harabeleri üzerindeler. Camilerimizi daha milletimiz sürgün edilmezden 20 yıl önce kapatmaya ve depolara, hayvanhanelere çevirmeye başlamışlardı. I944 seneden sonra ise, Türklerin Kırım toprağında izleri de kalmasın diye, binalarını da bozmaya başladılar. Hep mezarlıklarımızı da ğayıp ettiler, mezarlıklar olan yerlerde stadyumlar, dansingler ve çöplük atma yerler yaptılar, dedelerimizin baştaşlarından ambarlar, domuzhaneler, ayakyolular kurdular. 46 yıl içinde ana dillerinde hiç tahsil almayan Kırımlı'ların çoksu birbirilerinen Rusça konuşmaya mecburundalar... Yani, bizler dilimizi medeniyetimizi, dinimizi diriltmek işleri hemen sıfırdan başlamak mecburundamız ve elbette bu alanda soydaşlarımızın, din kardeşlerimizin yardımlarına çok muhtacız.

Yakın zamanlarda bizler bazı daha epey bozulmamış olan cami binalarımızı geri aldık ve biraz restore yaptıktan sonra yine ibadethaneler yaptık, bazı yerlerde yeni camiler kurmak için arsa aldık. Ama bu camileri kurmak için maddi çarelerimiz yok, restore yapılmış camilerde de hizmet edecek gerekli derecede bilgisi olan imâmlarımız yoktur.

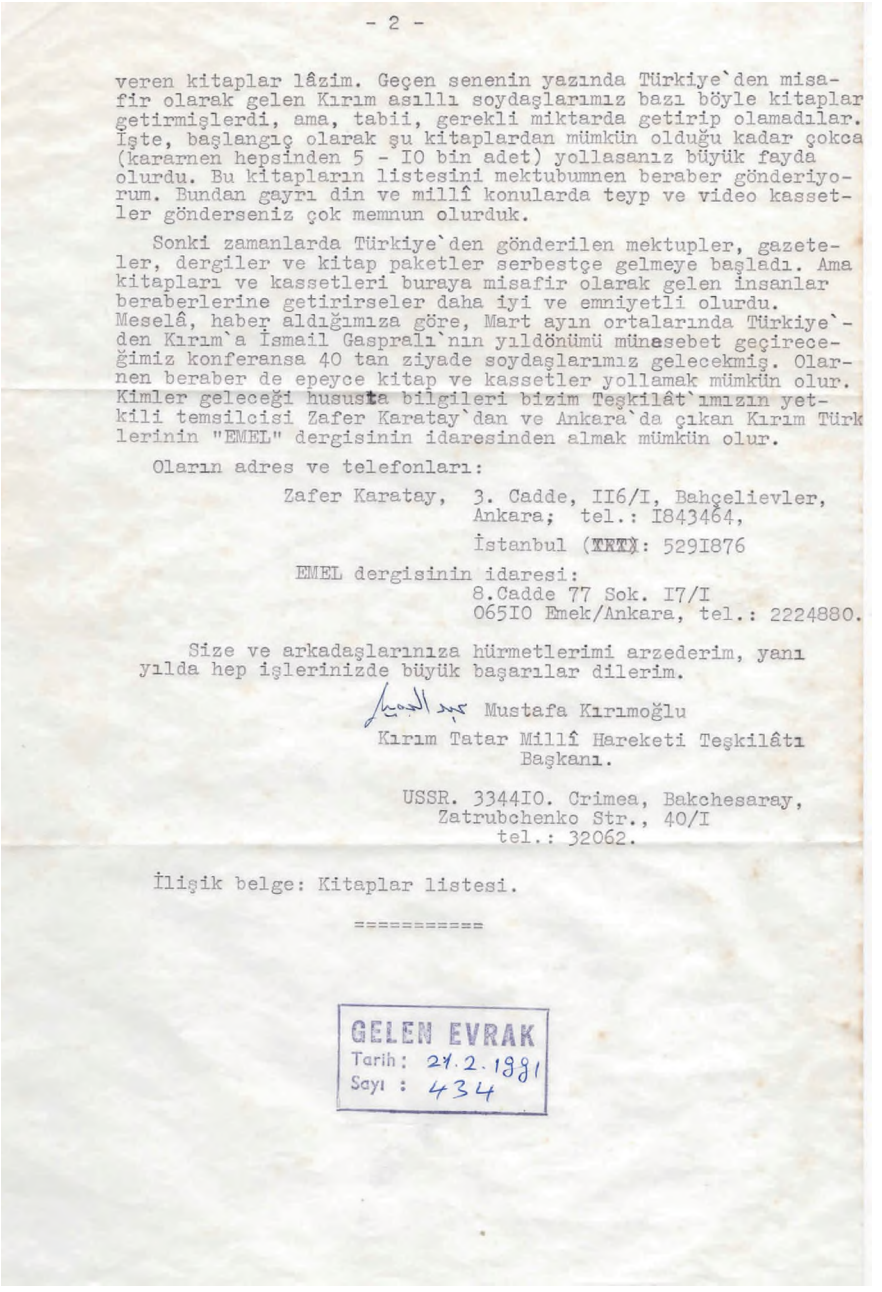
Teklif ettiğiniz yardımlar için yine çok teşekkürler, lâkin nasıl şekilde ve ölçüde yardım vermeye imkânlarınız var olduğunu bilmek isterdik. En iyisi, eğer Vakfınızdan Kırım'a bir heyet gelip vaziyetimizi öz gözlerinen görürse ve buna göre sonra iş alıp-varılsaydı. Böyle imkân var ise bizler buradaki din cemiyetlerimizin adından resmî davetiyeler göndereriz. Zaten, Kırım'da Türkiye'nin daimî temsilciliğini tesis etmek zamanı da gelmiştir. Lütfen bu konuda gerekli devlet adamlarınen fikirleşiniz ve bizim bu teklifimizi söyleniz.

Yolladığınız kitaplar için sağ olunuz. İnşallah vakti gelir ve bizler de böyle derin din bilgiler veren Türkçe yazılmış olan kitapları okumaya öğreneriz. Ama bizlere şimdi çokunca ilk bilgiler

Şekil 1. Türkiye Millî Kültür Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanlığı'na göderilen mektup, 1991 (TMKV arşivi)

Türkiye'den gönderilen mektuplar, gazeteler, dergiler ve kitap paketler serbestçe gelmeye başladı. Ama kitapları ve kasetleri buraya misafir olarak gelen insanlar beraberlerinde getirirseler daha iyi ve emniyetli olurdu. Mesela, haber aldığımıza göre, Mart ayının ortalarında Türkiye'den Kırım'a İsmail Gaspralı'nın yıldönümü münasebeti ile geçireceğimiz konferansa 40'tan ziyade soydaşlarımız gelecekmiş. Olarlen beraber de epeyçe kitap ve kasetler yollamak mümkün olur.

Şekil 2. Türkiye Millî Kültür Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanlığı'na göderilen mektup, 1991 (TMKV arşivi)

- 2 -

veren kitaplar lâzim. Geçen senenin yazında Türkiye`den misafir olarak gelen Kırım asıllı soydaşlarımız bazı böyle kitaplar getirmişlerdi, ama, tabii, gerekli miktarda getirip olamadılar. İşte, başlangıç olarak şu kitaplardan mümkün olduğu kadar çokca (kararnen hepsinden 5 - IO bin adet) yollasanız büyük fayda olurdu. Bu kitapların listesini mektubumnen beraber gönderiyorum. Bundan gayrı din ve millî konularda teyp ve video kasetler gönderseniz çok memnun olurduk.

Sonki zamanlarda Türkiye`den gönderilen mektupler, gazeteler, dergiler ve kitap paketler serbestçe gelmeye başladı. Ama kitapları ve kassetleri buraya misafir olarak gelen insanlar beraberlerine getirirseler daha iyi ve emniyetli olurdu. Meselâ, haber aldığımıza göre, Mart ayın ortalarında Türkiye`den Kırım`a İsmail Gaspralı`nın yıldönümü münasebet geçireceğimiz konferansa 40 tan ziyade soydaşlarımız gelecekmiş. Olarnen beraber de epeyce kitap ve kassetler yollamak mümkün olur. Kimler geleceği hususta bilgileri bizim Teşkilât`ımızın yetkili temsilcisi Zafer Karatay`dan ve Ankara`da çıkan Kırım Türklerinin "EMEL" dergisinin idaresinden almak mümkün olur.

Oların adres ve telefonları:

Zafer Karatay, 3. Cadde, II6/I, Bahçelievler, Ankara; tel.: I843464,
İstanbul (TRT): 529I876

EMEL dergisinin idaresi:
8.Cadde 77 Sok. I7/I
065IO Emek/Ankara, tel.: 2224880.

Size ve arkadaşlarınıza hürmetlerimi arzederim, yanı yılda hep işlerinizde büyük başarılar dilerim.

Mustafa Kırımoğlu
Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilâtı Başkanı.

USSR. 3344IO. Crimea, Bakchesaray, Zatrubchenko Str., 40/I
tel.: 32062.

İlişik belge: Kitaplar listesi.

==========

GELEN EVRAK
Tarih: 24.2.1991
Sayı : 434

Kimler geleceği hususta bilgileri bizim teşkilatımızın yetkili temsilcisi Zafer Karatay'dan ve Ankara'da çıkan Kırım Türklerinin "EMEL" dergisinin idaresinden almak mümkün olur.

Size ve arkadaşlarınıza hürmetlerimi arz ederim, yeni yılda işlerinizde büyük başarılar dilerim.

Mustafa KIRIMOĞLU
Kırım Tatar Millî Hareketi
Teşkilat Başkanı"

Alınan mektup, Mütevelli Heyeti tarafından müzakere edilerek Kırım Tatarlarıyla yakından ilgilenilmeye başlandı ve Kırım'a bir seyahat düzenlendi.

Türkiye Millî Kültür Vakfı olarak birkaç kere Kırım'ı ziyaret etme imkânımız oldu. Bu seferler, genel olarak, Kırım Tatar Millî Meclisi başkanı olan Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun mektubunda belirttiği ihtiyaçların karşılanmasına dönük seyahatlerdi.

Dinî hizmetlerin ifası için ihtiyaç duyulan Kur'an-ı Kerim, namaz öğreten kitapların temini, ibadet için bir cami inşaatı, Kırım Tatarlarının becerileri doğrultusunda ticari gelir elde etmeye dönük halı-kilim tezgâhlarının kurulması ve bunları kullanmayı öğretecek öğretmenlerin bulunması ilk etapta yapılan işlerdi.

Yine bu süreçte Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun talebi ile Türkiye'de kurban kesmeye niyetlenen hayır sahiplerinin vacip kurbanlarının Kırım'da kesilmesi organizasyonu da bu kapsamda yapılan faaliyetler arasında bulunmaktaydı. Bu dönemde yani 1991-1992 yıllarında bir hisse için 50 dolar para toplanıyor ve bu paranın içinde kurban parası o günün şartlarında 10-15 dolar olarak kurban kesilecek küçükbaş hayvan bedeli ödeniyor. Bakiye meblağ ise, Kırım Tatarların sosyal ihtiyaçlarında kullanmak üzere Kırım Tatar Millî Meclisi'ne teslim ediliyordu.

Bir kış günü bugünkü Kırım Akmescit Kebir Camii'nin inşası için yapılan ilk temel atma merasimi de yine Mustafa Kırımoğlu ile yapılan güzel hatıralarımdandı.

Kırım'a gidişin ilk günlerinden itibaren her defasında bizleri sevindiren ve heyecanlandıran, zaman zaman da hüzünlendiren sayısız anekdotları yaşadığımız bu büyük Kırım Tatar mücahidinin zorlu çabalarını sevgi ve saygıyla anıyorum.

İŞGAL VE SONRASINDA KIRIMOĞLU

Gönül Şamilkızı*

Kırım'da işgalin ilk günleriydi. 21. yüzyılın ortasında Rusya, Ukrayna'nın önemli bir parçasında yıllardır altyapısını hazırladığı işgali günbegün ilerletiyor, yarımadadan Ukrayna izleri siliniyor, dünyadan gelen cılız sesler Kırım Tatarlarının anavatanına ulaşmıyordu bile. Daha birkaç gün önce Kırım parlamentosu önünde büyük bir protesto eylemi düzenleyerek Rusya'nın hain planlarına karşı Ukrayna'nın bağımsızlığı ve bütünlüğünü savunan ve daha önceki yıllarda olduğu gibi bu kez de Kremlin provokasyonun söylemlerde kalacağı umuduyla evlerine gittikleri gecenin sabahına işgal şoku ile uyanmışlardı. Kimse, neredeyse her sokakta boy gösteren tepeden tırnağa silahlı Rus askerlerinin nasıl davranacağını kestiremiyordu. Herkes tedirginlik, endişe, bilinmezlik içindeydi…

"Mustafa Aga Kiev'den Kırım'a geldi." diye haber ulaştı neredeyse ofis olarak kullandığımız kafeye. Havalimanı Rus askerlerinin ablukası altındaydı, ancak henüz kapatılmamıştı. Kırım Tatar Millî Meclisi'ne koştuk – Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ne diyordu bu olup bitene?

Her zamanki gibi sakindi, ancak Kırım Tatarlarını bekleyen zor günlerin farkındaydı. "O kadar zor ki bizim için… Ben Kiev'deydim, buradaki (Kırım'daki) arkadaşların bazıları telefon açıp ağlıyorlar. 'Ne zamana kadar biz evimizde oturacağız ve bunlar bizim topraklarımızda istediklerini yapacaklar' diye isyan ediyorlar. Bir şey yapmamız lazım diyorlar…" dedi.

* Gazeteci – Yazar.

Fotoğraf 1. Ukrayna Parlementosu, Kiev, 2012 (M. Kırımoğlu arşivi)

Hemen sonrasında da önceliğinin Kırım Tatarlarını her türlü provokasyondan korumak olduğunu ekledi. Çünkü biliyordu – hayatı boyunca silahlı çatışmaya girmeyen ve ilkesel olarak barışçıl mücadeleyi benimseyen Kırım Tatarlarının Karadeniz Filosu'na ek olarak Rusya'dan aktarılan 30 binden fazla silahlı askere karşı yapabileceği hiçbir şey yoktu. Kamuoyuna daha sonra belli olan, Kırım'da görevli 21 bin Ukrayna askerinden sadece 6 bininin yeminine sadık; kalanlarının Rusya'nın daha önceden Ukrayna ordusu içerisine yerleştirdiği dinamitler olduğu gerçeğini de biliyordu. Yüzüne derin biz hüzün yerleşmişti.

Türk devletlerinin başkanlarından destek istedi o gün, "Bizim halkımız bir kez kendi topraklarından kovuldu, biz bu trajedinin tekrarını istemiyoruz. Bu nedenle İlham Aliyev'den, Abdullah Gül'den ve Nursultan Nazarbayev'den destek istiyoruz. Kırım'daki kardeşlerinizi bu zor zamanda yalnız bırakmayın. Biz tüm dünyadan yardım istiyoruz. Rusya, bizi yeniden kovmaya ve baskı uygulamaya hazırlanıyor." dedi.

Dünyadan herhangi bir yardım gelmedi. Tepkiler en iyi hâlde işgali kınamalarla sınırlı kaldı. Ancak Rusya için Kırım'da bir "pürüz" vardı:

Kırım Tatarları. Yıllarca Kırım'da her türlü propaganda, istihbarat, askerî yığınak çalışmaları yapan Rusya, işgali meşrulaştırmanın karşısındaki en büyük politik gücün Kırım Tatarlarının çoğunluğunun desteğine sahip Kırım Tatar Millî Meclisi olduğunu biliyordu.

Bu nedenle, 3 Mart'ta Kırım parlamentosu binası karşısında işgali protesto eden Reşat Ametov'u kaçırıp işkence ile öldürdükten tam bir hafta sonra Kırım Tatarlarına büyük vaatlerde bulunuldu. Kırım parlamentosunun kabul ettiği kararda yer alan vaatler, Kırım Tatarlarının anavatanlarına döndükten sonra talep ettiklerinin tamamını ve hatta daha fazlasını kapsıyordu. En cazip olanlardan birisi, Kırım Tatarcanın Rusça ve Ukraynaca ile birlikte resmî dil statüsü almasıyla ilgiliydi.

Kırım parlamentosunda Tatarlara %20 oranında kota ayrılması, il, ilçe, kent yönetimlerinde Kırım Tatarlarının temsilciliğinin anayasa ile garanti altına alınması, Kırım Tatarlarının kurultayının ve kurultayda oluşturulan kurumların – yani meclisin resmen tanınması; Kırım'a dönen Tatarların yerleşmesi için bir yıllık ve beş yıllık planların kabulü, Kırım Tatarlarının her türlü hukuki, organizasyonel, finans ve toprak sorunlarının çözülmesi, Kırım Tatarca eğitim veren ilk, orta ve yüksek eğitim kurumlarının ve yayın yapan medya kuruluşlarının geliştirilmesi, eski yer adlarının kullanılması da vaatler arasındaydı. Kırım Tatarlarına başbakan yardımcılığı da dâhil, kabinede 10 yer verilmesi de…

Kararın Kırım Tatarlarına işgali kabul etmeleri için sunulan bir rüşvet olduğu açıktı. Ancak Mustafa Kırımoğlu, hiçbir şartta Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ilkesinden vazgeçmeyeceklerini, kabul edilen kararın da hukuki geçerliliğinin olmadığını açıkladı: "En önemli talebimiz topraklarımızdan Rus ordusunun çıkmasıdır. Sonra her şeyi konuşabiliriz. Kırım parlamentosunda kabul edilen kararların hiçbir meşruluğu yok artık, zira bu kurum ayrılıkçı örgüt gibi davrandı. Biz küçük bir halkız, tek başımıza Rusya ile savaşamayız, ancak bu kararı da kabul etmiyoruz."

Kırım Tatar Millî Meclisi de bu kararların, kendilerinin pozisyonunda bir değişikliğe yol açmayacağını duyurdu.

Putin, "sorun"u baştan çözmeye karar verdi. Tataristan'ın eski Cumhurbaşkanı Mintimer Şaymiyev'i devreye soktu. Şaymiyev önce Kırımoğlu ile Kiev'de görüşecekti, ancak sonradan "Putin de sizinle görüşmek istiyor." diye Kırım Tatarlarının liderini Moskova'ya davet etti. Kırımoğlu, teklifi dönemin Ukrayna Başbakanı Arseni Yatsenyuk'a iletti. Cevap "Siz doğrusunu bilirsiniz." oldu. Kırımoğlu, 12 Mart'ta Moskova'ya gitti. Önce Türkiye'nin ve Ukrayna'nın Moskova büyükelçileri ile, ardından Şaymiyev ile görüştü. Bu görüşmeyi daha sonra basına şu sözlerle anlattı:

> *"Tataristan yönetimi, işgalden sonra Kırım Tatarlarının güya Rusya yönetimi altında daha iyi yaşayacaklarının en önemli propagandacıları arasındaydı. Ancak Mintimer Şaymiyev Moskova'daki görüşmede daha*

Fotoğraf 2. Ukrayna Parlementosu, Kiev, 2012 (M. Kırımoğlu arşivi)

akıllıca davrandı – Rusya propagandası yapmadı, sadece kardeş halk olarak Kırım Tatarlarına yardım etmek istediklerini söyledi. Ancak görüşmenin bir yerinde ben ona en büyük yardımın topraklarımızın yabancı ordunun işgalinden kurtarılması yönünde destek vermeleri olacağını söylediğimde bu konuyu Putin ile görüşmemi önerdi. Odasında direkt telefon vardı, oradan Putin ile bağlantı kurdu…"

O telefon görüşmesinde Putin, Kırımoğlu'na övgüler yağdırdı, vaatlerde bulundu. Kırımoğlu'na göre Putin'in amacı belliydi: "Kırım'da ona Çeçenistan'daki Ramzan Kadırov gibi bir 'kendi adamı' lazımdı. Kendi bölgesinde otoritesi olacak, ancak Putin'e itaat edecek bir adam."

"Önce Tataristan'ın Rusya içerisinde nasıl yaşadığını anlattı. Belli ki, Kırım Tatarlarını da iyi gelecek beklediğine işaret ediyordu. Sonra 1944'te yaşadıklarımızdan dolayı Rusya'nın sorumluluk taşıdığını, bu nedenle sosyal sorunlarımızı çözeceklerini söyledi. Rusya'nın büyük, zengin, güçlü ülke olduğunu ve Kırım Tatarları için birkaç yıl içerisinde bağımsız Ukrayna'nın yıllar boyunca yapamadığı şeyleri yapabileceğini söyledi. Ben ona 'Elbette, size tavsiye vermek niyetinde değilim, yeteri

kadar çok danışmanınız var, ancak Kırım'ın köklü halkının bakış açısını dinlemenizi istiyorum.' dedim. Yarımadadaki sözde referandumu Kırım Tatarlarının tanımadığını ve tanımayacağını, bu referanduma katılmayacağını, zira bu oylamanın Ukrayna yasalarına da, uluslararası hukuka da aykırı olduğunu belirttim. Ayrıca, topraklarımızda yabancı ordu varken referandum yapmanın da absürt olduğunu ifade ettim. Bu sözlerime 'Ben sizden başka cevap da beklemiyordum, siz kendi ülkenizi seven, düzgün insansınız, o yüzden böyle cevap vereceğinizden şüphe etmiyordum. Ama gelin Kırım halkının görüşünü soralım' dedi. Rus ordusunun eşliğinde görüş sorulamayacağını, Ukrayna topraklarına yasadışı müdahalede bulunduklarını ve askerlerini çekmesi gerektiğini söyledim. Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün bizim için en önemli konu olduğunu, Budapeşte Anlaşması'nın ihlalinin gelecekte de çok kötü emsaller oluşturabileceğini bildirdim. Cevabında Ukrayna'nın da Sovyetler Birliği'nden ayrılışının Sovyet yasalarına aykırı olduğunu söyledi".

Mustafa Kırımoğlu, Putin'in o gün televizyonlara yaptığı açıklamada Kırım'da Rus askeri olmadığını söylediğini, ancak kendisi ile sohbette bunu dolaylı yolla itiraf ettiğini de anlattı:

"Benden Kırım'da herhangi çatışma, provokasyon olmamasını istedi. Aslında üstü kapalı tehdit ediyordu. Ben de zaten bizim halkımızın provokasyona gitmeyeceğin, buna dikkat ettiğimizi, ancak Kırım'da bulunan 'öz savunma' adlı silahlı Rus gruplarının provokasyonu kaçınılmaz kıldığını söyledim. Buna cevap olarak da tüm önlemlerin alınacağını, gerekli talimatlar vereceğini dolayısıyla orada emirleri kendisinin verdiğini doğruladı".

Bu, Putin'in Kırımoğlu'nu iş birliğine çekmek için yaptığı ilk hamle değildi. Kırım Tatarlarının lideri, bu görüşmeden birkaç ay sonra Putin'in yarı Çeçen, yarı Rus olan bir danışmanını kendisi ile görüşmeye gönderdiğini ve daha işgalden önce tesadüfen adam öldürme suçlamasıyla yargılanıp cezasını çeken oğlu Hayser'i pazarlık konusu yapmaya çalıştığını Gazeta Wyborcza'ya (Polonya) şu sözlerle anlattı:

"Ruslar geldikten sonra oğlumun davasını yeniden gündeme getirdiler ve ona 3,5 yıl hapis cezası vererek Astrahan'a cezaevine gönderdiler. Kiev'de benimle görüşmeye gelen danışman Putin'in benimle görüşmek istediğini, sohbet 'verimli' olursa vatana giden yolumun açılacağını, oğlumun da serbest bırakılacağını söyledi. Ben de ona 'Demek ki Çar benim oğlumu rehin almış. O zaman o bir teröristtir. Biz teröristlerle konuşmuyoruz.' dedim. Rus politikacı Grigori Yavlinski'nin bir sözü vardı: 'Putin KGB geçmişinden hareketle yalnız iki şekilde hareket edebiliyor: ya karşısındakinin beynini yıkıyor, satın alıyor, ya da bunu yapamadıklarına özel operasyon düzenliyor.' Benim durumum da böyle oldu – satın alamadığı için baskı kurmaya çalışıyor."

Putin, Mustafa Kırımoğlu'nun ve başkanlıktan ayrılmasına rağmen hâlen daha kendisini lider olarak kabul eden Kırım Tatar Millî Meclisi'nin Kırım Tatar halkı üzerinde ne kadar etkili olduğunun farkındaydı ve onu ikna ederse, işgali daha kolay kabul ettirebileceğine inanıyordu. Zira yıllar içerisinde yarımadada kurdurmaya çalıştığı Rusya yanlısı partiler, işbirlikçiler işe yaramamıştı. Kırım Tatar halkı Moskova'nın yıllarca yaptığı her türlü propaganda çalışmasına rağmen kendi liderine güveniyordu ve bu nedenle kimse Kırımoğlu'nun Putin ile görüşmeye gitmesini sorgulamadı bile. Hayatının büyük bölümünü SSCB ve KGB ile mücadeleye harcayan Mustafa Kırımoğlu da kendi halkını yanıltmayacağını, kendi ilkelerinden vazgeçmeyeceğini bir kez daha direkt düşmanın yüzüne söyledi.

Kırım Tatar halkının büyük çoğunluğu Rusya'nın 16 Mart 2014'te yaptığı sözde referandum oyununda yer almadı. 11 Mart'ta Kırım parlamentosu aracılığıyla, 12 Mart'ta ise bizzat Putin'in ağzıyla rüşvet olarak teklif edilen vaatler bir bir rafa kaldırıldı. 29 Mart 2014'te Kırım'daki işgal yönetimi, Kırım Anayasası'nın Kırım Tatarlarına herhangi kontenjan öngörmediğini açıkladı. O gün Kırım Tatar Millî Kurultayı da yarımadada son kez toplandı ve işgali kabul etmeyeceğini açıkladı, meclise Kırım Tatarlarının kendi kaderlerini belirleme konusunu uluslararası kuruluşlarla görüşme yetkisi verdi.

Bir gün sonra, 1 Nisan'da Putin bir hamle daha yaptı. Bu, artık Kırım Tatar Millî Meclisi'ni bölme hamlesiydi. KTMM için Kırım yönetiminde kota, Meclisten birkaç kişiye görev teklif edildi, Kırım Tatarlarının yıllardır uğruna mücadele verdiği haklarının iade edileceğine ilişkin baş döndürücü vaatlerde bulunuldu. Çok büyük zorluklarla döndükleri vatanlarını bir kez daha terk etmek istemeyen Kırım Tatarlarının büyük kısmının artık işgal realitesi altında bu vaatleri kabul edeceği umuluyordu. Böylece, Mecliste ve Kırım Tatar toplumunda çatlak oluşacak, Kırımoğlu'nun etkisi azaltılacak ve Moskova, dünyaya "Kırım Tatarları bizimle birlikte" pozu verecekti.

Mustafa Kırımoğlu, vaatleri inandırıcı bulmadığını ifade etti, ancak yarımadada çok daha zor şartlar altında olan halkının temsilcilerinin karar almasına da müdahale etmedi. Meclis üyelerinin bir kısmı işgal yönetimi ile iş birliğini kesin bir dille reddetse de çoğunluk realpolitiği dikkate almayı denedi. Kırım'ın yerel hükûmetine belli bir deneme süresi şartıyla iki temsilci gönderildi.

Ancak Kremlin'in gerçek yüzünü görmek çok zaman almadı. Daha bir ay geçmeden Kırım Tatar Millî Meclisi'nin yerli hükûmetteki temsilcileri işgal yönetiminin kendilerine "biat" dışında hiçbir seçenek tanımadığını gördüler.

Kırım Tatarı olan Rusya vatandaşı Lenur İslâmov Başbakan Yardımcılığını bırakmak zorunda kaldı. İşgal yönetimi onun yerine meclis dışından Ruslan Balbek'i getirdi. Zaur Smirnov ise işgalcilerle iş birliğini tercih

ederek görevi bırakmadı, ancak iki sene sonra işgal yönetimi ona da kapıyı gösterdi.

Meclis üyesi Remzi İlyasov Kırım yönetiminde Milletlerarası İlişkiler ve Sürgün Edilmiş Vatandaşlardan Sorumlu Komisyon'un başına getirildi. Putin'in bütün çabalarına rağmen, Kırım Tatar Millî Meclisi, bu büyük tuzaktan iki fire ile kurtulabildi. Kırım Tatar Millî Meclisi'nde işgal yönetimi ile herhangi iş birliğinin Çeçenistan'daki "Kadırovculuktan" farklı olmayacağı gerçeği de böylece anlaşılmış oldu. Kırımoğlu bir kez daha haklı çıktı.

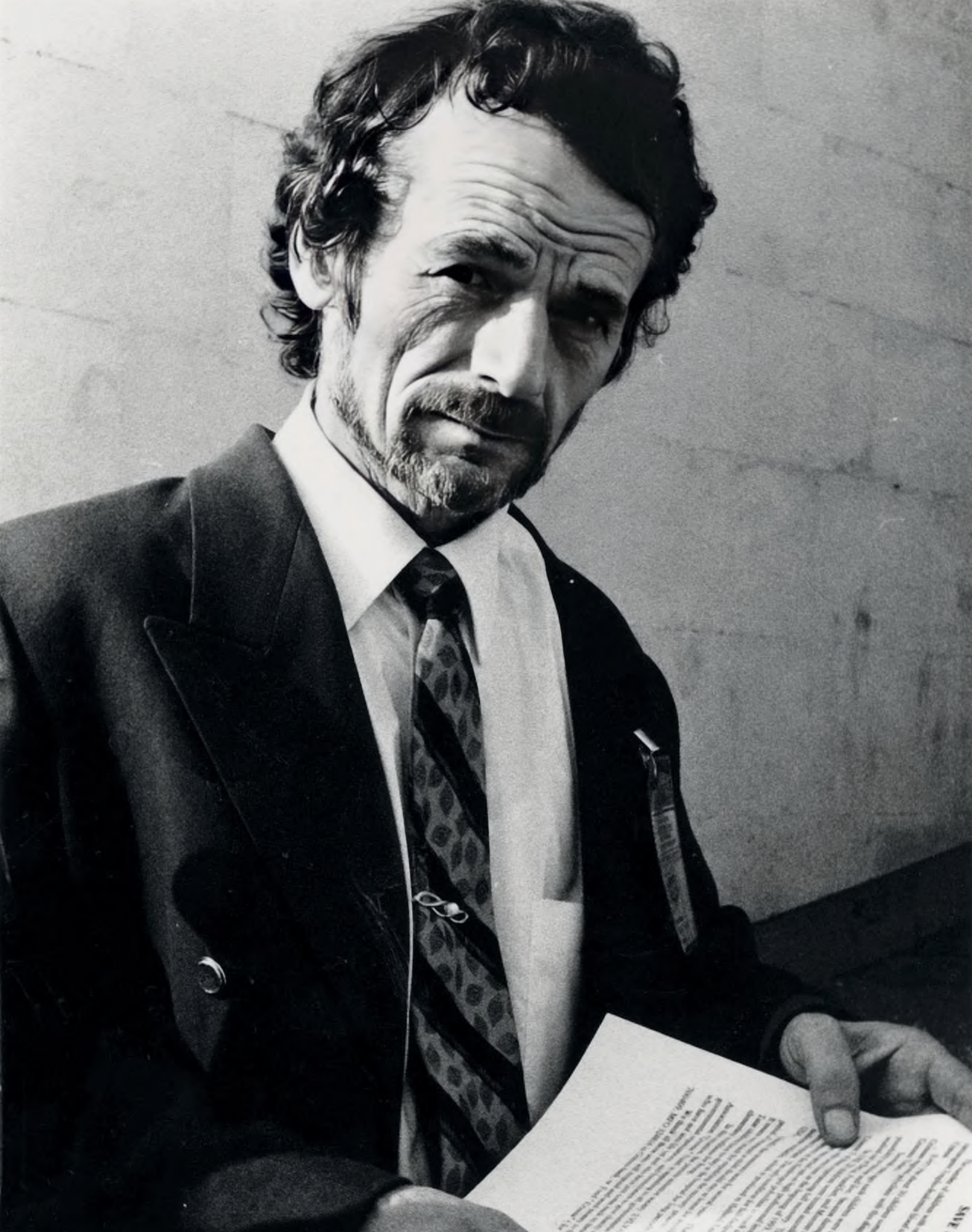
Fotoğraf 3. 3 Mayıs 2014'te Kırım'a geçiş kapısında karşılama, Ermenibazar Kırım (Kırım Haber Ajansı)

Putin, önce Kırımoğlu'nu ve Kırım Tatarlarının seçimle belirlenen temsil organı olan Kırım Tatar Millî Meclisi'ni kendi tarafına çekmeyi, ardından Kırım Tatar Millî Meclisi'ni bölmeyi denedi, ancak başarılı olamadı. Ve en iyi bildiği rejime – baskılara geri döndü.

Önce Mustafa Kırımoğlu ve Refat Çubarov'a Kırım'a giriş yasağı getirerek, Kırım Tatar halkını kendi liderlerinden koparma yoluyla "sorunu" çözmeye çalıştı. Ardından Kırım Tatar Millî Meclisi'ni aşırılıkçı örgüt ilan etti, faaliyetini yasakladı. Meclis üyelerini tek tek hapse atmaya, işgale karşı çıkan Kırım Tatarlarını kaçırmaya, öldürmeye, tutuklamaya başladı. Kırım Tatar millî mekteplerini, kütüphanelerini, Kırım Tatar yayın kuruluşlarını kapattı. Binlerce Kırım Tatarını baskı ve tehdit altında evinden, vatanından ayrılmak zorunda kaldı. Kırım'a sayıları bir milyona yaklaşan yeni Rus yerleşimciler getirerek asırlardır devam ettirdiği Kırım'ı Tatarsızlaştırma/Ruslaştırma politikasının yeni bir dalgasını başlattı ve 10 yıldır sürdürüyor.

Bütün bunlara rağmen, Rusya, Kırım'ı büyük bir korku ve sessizlik yarımadasına çevirse dahi, işgali meşrulaştırmayı, Kırım Tatarlarının iradesini kırmayı başaramadı. Hiçbir şiddete başvurmadan işgale karşı direnen Kırım Tatar Millî Hareketi ve Kırım Tatar halkı sayesinde Ukrayna'nın yarımada ile bağları 10 sene içerisinde hiç kopmadı. Ne kadar paradoksal görünse de Rusya'nın 2022 senesinde Ukrayna'yı topyekûn işgal girişimini başlatması, Kırım'da özgürlük ve yeniden Ukrayna'ya dönme umudunu daha da artırdı.

Bu direnişte de bu umutta da son dönemde Kırım Tatar halkının Ukrayna'da hak ettiği yerde bulunmasına yönelik ciddi adımların atılmasında da Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun eşsiz rolünü tarih unutmayacak…

HATIRALAR

Celal İçten*

Agamızın ak topraklara ilk gelişi İstanbul üzerinden olmuştu. Hep rahmetle andığım Genel Başkanımız Dr. Ahmet İhsan Kırımlı[1] ve bizler -o zaman genç arkadaşlar- heyecan içinde İstanbul Atatürk Havalimanı'nda devlet büyüklerinin karşılandığı salonda Agamızı karşılayacaktık. O zaman aramızda çok ünlü isimler vardı hatırladığım kadarı ile… Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, dönemin Sanayi Bakanı Ali Coşkun, dönemin İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu, Beyti Güler hemşerimiz, yüzün üzerinde kişi Kırımoğlu'nu karşılamaya gelmişti. Bu kişilerin içinde en heyecanlısı Beyti Güler idi, gözyaşları içinde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu karşıladık. Uçak iniş anonsu, karşılama, kucaklaşmalar… O heyecan nasıl anlatılır… Hemen hemen herkeste heyecan doruktaydı.

Bu arada Mustafa Kırımoğlu eşi Safinar Hanım ve Özbekistanlı eski Bakan Server Ömer'le beraber geldi İstanbul'a.

İstanbul'daki karşılamadan sonra yemek yedik ve ardından heyet Ankara'ya hareket etti. Ankara'daki görüşmeler, Genel Başkanımız Dr. Ahmet İhsan Kırımlı tarafından planlanmıştı.

Ankara'ya kadar heyete ben de eşlik ettim ancakdevlet büyükleri ile yapılan görüşmelerde ismimheyette olmadığı için İstanbul'a döndüm.

* Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği İstanbul Şubesi Başkanı.

1 Eski Turizm ve Tanıtma Bakanı.

Fotoğraf 1. İsmail Gaspıralı Anma Toplantısı sırasında Ahmet İhsan Kırımlı ve diğer yetkililerle, Kırım, 1991 (M. Kırımoğlu arşivi)

İstanbul'a dönüşte İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu tarafından Topkapı Sarayı'nda Mustafa Kırımoğlu adına kalabalık bir öğlen yemeği verildi. İstanbul'da o vakitler Otim diye Beşiktaş'ta bir salon vardı. Otim'in sahiplerinden hemşehrimiz Atilla Artam tarafından da bir toplantı düzenlendi. Çok duygulu bir toplantı oldu; soydaşlarımıza destek amaçlı yüzükler, küpeler ve bilezik bağışlayanlar oldu, bu toplantı İstanbul Aydınlar Ocağı desteği ile olmuştu.

Dönüşte Eyüp Sultan Camii'nde cuma namazı kılınarak cemaatle selamlaşma yapıldı. Neredeyse uçağı kaçıracaktı, ilgi büyüktü. Dualar eşliğinde, Atatürk Havalimanı'na hareket edildi ancak havalimanında vedalaşmak çok kolay olmadı.

Mustafa Kırımoğlu'nun ak topraklara gelişi ve dönüşü hep İstanbul üzerinden oldu. Bu gelişlerinde görüşmeler dışında kalan zamanda hep Agamızdan sürgün ve hapishane hatıralarını sordum ve dinledim.

Mustafa Kırımoğlu'nun Türkiye'mize her gelişinde devletimizin karşılanması, konaklaması ve koruması konusunda yadsınamaz hizmetleri oldu,

devlet misafirhanelerinde ağırlandı. Mustafa Kırımoğlu'nun Türkiye'ye gelişi Türkiye'mizde yaşayan Kırım asıllılar arasında tekrar bir heyecana sebep oldu. Türkiye'ye her gelişinde görüşmek isteyenler, kardeşlerini soranlar, akrabalarını arayanlar oldu, gözyaşları ile sorulan sorular; duygulu zamanlar geçirdik.

Aklıma gelen bir hapishane hatırası Yakutistan'da geçiyor.

Yeni bir mahkûmun hapishaneye girmesi içerideki eski mahkûmlar arasında kimin geleceği -Rus mu yoksa diğer milletlerden mi- bahis konusu oluyormuş. Mustafa Kırımoğlu, hapishane koğuşuna girdiği zaman mahkum Yakutların yanına gidiyor. Yakutlar şaşkın: "Senin Batılı bir görünümün var, niye bizim yanımıza geldin?" diye soruyorlar. Mustafa Kırımoğlu: "Ben Türk'üm, siz de Türk'sünüz, onun için sizin yanınıza geldim." diyor. Yakutlar arasında büyük bir sevinç yaşanıyor. Sorular başlıyor, "Avrupa'nın ucunda Türkiye diye bir devlet var, onlar bizim kardeşimiz mi?" diye soruyorlar. Mustafa Kırımoğlu'nun "Evet" cevabı büyük heyecan yaratıyor. Koğuşun diğer tarafı şaşkınlık içinde. Bu hatırayı duyduğumda bende şaşkındım hemen aklıma İsmail Gaspıralı geldi.

Mustafa Kırımoğlu o yıllarda tüm işlerini ve gerekli görüşmelerini hep İstanbul' da yaptı. Sağlık sorunları da dâhil o kadar çok olay yaşadık ki birlikte. Bir seferinde Almanya Ülkücü Federasyonu Genel Başkanı Türkmen Onur'un daveti üzerine Almaya'ya gidecek olan Ağamızı tan vaktinde İstanbul Havalimanı'na götürdüm. Koruma ve VIP salonu istemediği için dış hatlar yolcu gidişinden bilet ve bagaj işlemlerini yaptık, biniş kartını aldık, kapıya doğru giderken farkettim ki bir şahıs daireler çizerek bize yaklaşıyor. Endişe ve dikkatle o şahsı takip ettim. Çok yaklaşınca ben araya girdim. Ne istediğini sordum, o şahıs heyecanla, "Bu Cemiloğlu mu?" diye sordu. Ben "Evet" deyince havalimanında bağırıp slogan atmaya başladı: "Kırım Kırım Kırılmaz, Türk'e zincir vurulmaz. Kahrolsun Rusya. Kırım'a Özgürlük." O arada polisler geldi, ne olduğunu sordular, adamı tutuklayacaklardı herhalde ki ben araya girdim, heyecanını mazur görmelerini istedim. Bağıran adam gözyaşları içinde Mustafa Kırımoğlu'nun elini öpmek istedi. Mustafa Kırımoğlu da şaşkınlık içinde elini öptürdü. O şahıs mutlu ve gözyaşları içinde, "Duam sizinle, yolunuz açık olsun!" dedi ve gitti. Kimdi bilmiyorum, sormak aklıma gelmedi ve Mustafa Kırımoğlu'nu Almanya'ya yolcu ettik. Almanya'da, Almanya Kırım Derneği Başkanı Rafet Karanlık (rahmetli) ve arkadaşları kendisini karşıladı.

Mustafa Kırımoğlu'nu anlatmak kolay, yazmak çok zor iş. Anlatılacak ve aklımda kalan ilginç olanları yazdım, bazı hatıralar için ise çok erken..

Bir gün açlık grevi esnasında hapishane hücresinin camdaki parmaklıklar arasında bir fare görüyor. Mustafa Kırımoğlu şaşkın ve sevinçle, "Hoş geldin" diyor fareye. Fare de başını sallayarak sanki selamı alıyor. Böylelikle o fare hemen her gün geliyor ve Ağamız da fare ile konuşmaya başlıyor.. Selamlaşmalar, konuşmalar derken günler geçiyor ve bir gün fare gelmiyor.

Fotoğraf 3. Yakutistan, 1981 (M. Kırımoğlu arşivi)

Mustafa Kırımoğlu farenin hayatından endişe ediyor. Bu zalim Rus gardiyanlar fareye bir şey mi yaptı diye düşünürken bir zaman sonra fare yavrusu ile geliyor. Kırımoğlu seviniyor, içi tekrar umutla doluyor. Böyle birkaç gün daha geçiyor. Bir gün fare yavrusuyla yine camda görünürken fare yavrusu cam kenarından aşağı hücrenin içine düşüyor. Anne fare çığlık atıp yavrusunu istiyor. Açlığın ilerleyen günleri olması nedeniyle çok hâlsiz ve güçsüz düşenMustafa Kırımoğlu, bir şekilde yerde sürünerek yavruyu eline alıp camın kenarına koyuyor. Şöyle ifade ediyor Mustafa Kırımoğlu: "Anne farenin o anki sevincini ve bana ifade ettiği o "teşekkürü" herkesin görmesini isterdim." Sonra Moskova' dan gelen bir mektupla bu açlık grevine son veriyor. Mektubu yazan General Grigorenko'ydu. Ama yargılanmaları tabii devam ediyor.

Bir sabah ailemle kahvaltı yaptığım esnada TRT Ajans'ta "Mustafa Kırımoğlu açlık grevinde hayatını kaybetti" başlıklı haberi duydum. Bu haber hepimizi çok üzdü, öyle ki bir şey yemeden sofradan kalktık. Daha sonra aynı ajanstan Mustafa Kırımoğlu'nun yaşadığı haberi geldi, büyük sevinç yaşandı. Rahmetli babam, annem ve kardeşlerim, o zaman hepimiz dua ettik. Allah'ım, milleti için hayatını tehlikeye atan bu kardeşimize hizmet etmeyi bize nasip et diye dua ettik. Şimdi de hep ona dua ediyoruz. Millete hizmet yolunda Allah onun yardımcısı olsun.

HALKIN YOLUNU AYDINLATAN MEŞALE

Mükremin Şahin*

Mustafa Aga'nın hayatı, mücadelesi ve yaptığı çalışmalarla ilgili çok şey yazıldı. Ben de burada, YTB'nin hazırlamış olduğu bu kitapta düşüncelerimi ve değerlendirmelerimi kendi kelimelerimle ifade etmeye çalışacağım.

1970'li yıllarda yaptığı meşhur açlık grevi sonrasında Mustafa Cemiloğlu'nun adı Türkiye'de duyulmaya başlamış ve tanınmıştır. Özellikle milliyetçi camiada büyük bir şöhret ve itibar kazanmıştır. O yıllar hâlâ bir efsane gibi anlatılmaktadır. Zira onun yapmış olduğu bu uzun açlık grevi hem Türkiye'de hem de dünyada dikkatleri Kırım Tatar halkının Sovyetler Birliği'nde vermiş olduğu mücadeleye çekmiştir. Demir perde içerisinde nüfusu 500 bin civarında olan, 1944'te vatanlarında tek bir kişi kalmadan Urallar ve Orta Asya'ya sürülen, uzun yıllar kendilerinden hiçbir haber alınamayan bir halk, ilk defa onun sayesinde dikkatleri üzerinde toplamıştır.

Kırım Tatar Millî Hareketi, özellikle güçlü bir insan hakları hareketi olarak bilinir. Sürgün yerlerinde Kırım Tatarlarının yaşadığı her mahalle, köy ve yerleşim biriminde "inisiyatif hareket" olarak başlayan çalışmalar, zamanla Sovyetler Birliği içerisindeki insan hakları gruplarıyla ortak faaliyetler gerçekleştirerek o tarihlerde hayal bile edilemeyecek işlere imza atmış, büyük itibar kazanmıştır. Şiddeti reddeden, içinde yaşadığı toplumun yasalarına uyan, halkının insani ve millî haklarını talep eden bu hareket, gerçek bir halk hareketine dönüşmüştür. 70'li yıllarda bu halk hareketi içerisinde yer alan genç Mustafa Cemiloğlu, 80'li yıllarda bu halk hareketinin liderliğine doğru emin adımlarla yürümüştür. İlerleyen yıllarda bu inisiyatif hareket bir teşkilata dönüşmüş, Kırım Tatar Ulusal Hareketi Örgütü (OKND), halkın vatana dönüş mücadelesinde inisiyatifi bütünüyle ele almıştır. Teşkilatın lideri Mustafa Cemiloğlu ve güçlü bir teşkilata dönüşen inisiyatif, hareket hedefine yönelmiştir.

80'li yılların sonu vatana dönüş hareketinin hızlandığı, halkımızın kitleler hâlinde yollara döküldüğü bir süreçtir. 1987 Moskova Mitingi, Sovyetler Birliği tarihinde bir ilktir. 1500 civarında aktivistin görev aldığı bu miting sadece Sovyet yönetimini değil, tüm dünyayı hayretler içerisinde

* Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Başkanı.

bırakan bir eylemdir. Böylece Kırım Tatar halkının meselesini bütün dünya görmüş, duymuş ve tanımıştır.

Halkımızın vatana dönüş süreci elbette çok zor ve sancılı olmuştur. Kırım'da kimse halkımızı çiçeklerle karşılamadı. Büyük zorluklarla karşılaştılar. Sürgüne gönderilen insanların evlerinde artık, Kırım'a getirilmiş yabancılar yaşıyordu. Halkımız bu zorlu süreçte çadırlarda yaşayarak mahallelerini ve köylerini kurdular. Millî ve dinî hayatlarını canlandırdılar. Aynı dönemde, 1991 yılında halkımız millî kurultayını topladı. Kırım Tatarlarının Sovyetler Birliği içerisinde yaşadığı her yerden seçilip gelen delegelerden oluşan kurultay kendisini "II. Kurultay" olarak adlandırdı. Çünkü 1917'de yapılan I. Kurultay'ın ilke ve prensipleri bu kurultayda rehber oldu.

Vatana dönüş mücadelesi; II. Kurultay'ın toplanması; Kırım Tatar Millî Meclisi'nin kurulması, Kırım Tatarlarının yaşadığı her yerde yerel meclislerin ve din cemiyetlerinin seçimlerle oluşturulması; halkın binlerce kilometre yol kat ederek, sürgün yerlerinden vatanlarına dönüş gayretleri hayal bile edilemeyecek zorluklar içerisinde gerçekleşmiştir. Halkın bütünü sarsılmaz bir irade ve gayret göstermiştir. Bu muhteşem halkın yolbaşçısı Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'dur. Bütün dünyanın ve halkının Mustafa Aga dediği bu kişi günümüzde "Kırım Tatar Halkının Lideri" ünvanına sahiptir. Ona bu ünvanı halkı vermiştir.

Sürgünde olduğu yıllarda Yakutistan'da iken Prof. Dr. Hakan Kırımlı arkadaşım ile yaptığı yazışmaların kopyalarını kişisel arşivimde bulundurmaktayım. Bu mektuplar benim iradesi, çalışma azmi ve konulara yaklaşımı konusunda onu tanımama vesile olmuştur. 1991 yılında Türkiye'ye ilk kez geldiği günden itibaren yakınında bulunma, beraber çalışma imkânına sahip oldum. 90'lı yılların başı Kırım'da çok sancılı dönemlerdi. Çatışma ihtimali yüksek, halkımıza karşı her türlü baskı ve provokasyonun yapıldığı yıllardı. Bu zor şartlarda Mustafa Aga'nın liderliğini yakından takip etme imkânım oldu. Burada yanlış yapıyor dediğim zamanlar oldu ama zamanın onu haklı çıkardığını gördüm. Yaşananlar ona olan saygımı ve güvenimi arttırdı.

90'lı-2000'li yıllar, Kırım'da ayağa kalkma dönemi oldu. Okullarımız, gazetelerimiz, tiyatrolarımız, dinî kurumlarımız, kültür ve sanat çalışmalarımızın güçlendiği zamanlardı. Kurultayımız ve Meclisimiz demokratik prensipler çerçevesinde çalışmalarına devam etti. Kırım Tatar halkının resmî temsil organı olarak görevini sürdürdü. Tarihî vatanlarında coğrafi esaslara dayanan, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü içerisinde kendi muhtar cumhuriyetlerini kurmak isteyen Kırım Tatarları büyük zorluklarla karşılaştılar. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra geçen 23 yıllık süre zarfında kendilerine yaşatılan büyük zorluklara ve engellemelere rağmen millî, medeni ve dinî müesseselerini kurmak ve geliştirmek konusunda çok başarılı oldular. Evlerini-işlerini kurdular, zorlu vatana dönüş sürecinin yaralarını sardılar. Millî mekteplerini, gazetelerini, televizyonlarını, üniversitelerini,

Fotoğraf 1. Prof.Dr. Hakan Kırımlı ile, 1991 (M. Kırımoğlu Arşivi)

millî tiyatrolarını kurarak sayısız kültürel ve medenî kurum oluşturdular. 1783'ten sonraki süreçte 15 ülkeye dağılmış olan Kırım Tatar halkının diasporalarıyla bağlarını kuvvetlendirdiler. Var olma iradelerini bütün dünyaya gösterdiler, büyük bir saygı ve itibar kazandılar.

Kayıtlarda 1783 yılında yarımada içerisinde 1700 civarında cami olduğu belirtiliyor. 1991 yılında Kırım'a ilk gittiğimizde maalesef durum tam bir facia idi. Ayakta kalan 15-20 cami yapılış amacı dışında ya depo ya da kulüp olarak kullanılmaktaydı. Kezlev'de Mimar Sinan'ın yaptığı meşhur

Fotoğraf 2. 2004 (M. Kırımoğlu arşivi)

cami artık "Ateizm Müzesi" idi. Sadece bu örnek bile vatanın ne durumda olduğunu göstermek için yeterlidir sanırım.

Ukrayna idaresindeki 23 yıllık dönemde 350 civarında cami ve mescit inşa edildi. Türkiye'deki halkımızın ve çeşitli sivil toplum kuruluşunun bu süreçteki desteği çok kıymetliydi. Özellikle rahmetli Nevzat Yalçıntaş Hoca'nın ve Ali Coşkun Bey'in gayretlerini, Aziz Hüdai Vakfı gibi kurumların desteğini unutmamız mümkün değil.

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgali Kırım Tatarları için kabul edilemez bir durumdur. Rusya'nın işgalinin ve işgali gerçekleştirme sebeplerinin hiçbir gerçekçi açıklaması yoktur. Kırım'da yaşayan Rusların baskı ve tehdit altında bulunduğu, Rus dili ve kültürünün tehlikede olduğu gibi söylemler dünyanın işittiği en büyük yalanlardır. Bütün bunların ifade edildiği dönemde Kırım'da eğitim veren okulların %90'ında Rusça eğitim yapılmaktaydı. Dolayısıyla asimilasyon tehlikesi altında olanlar Kırım Tatarları ve Ukraynalılardı, onların dil ve kültürleri yok olma tehlikesi altındaydı. Ama Rusya bu yalanları tıpkı "Yeşil Adamlar"da[1] olduğu gibi hiç sıkılmadan bütün dünyaya söyleyebiliyorlardı. İşte 2014'teki bu işgal ile birlikte halkımızın liderlerine Kırım'a giriş yasağı koyuldu. Kırım Tatar halkının öz yönetim organı olan Meclisimiz kapatıldı ve terör örgütü olarak ilan edildi, halkımıza karşı tam bir baskı ve sindirme politikası uygulanmaya başladı. Halkımızı bölmek için akla hayale gelmeyecek faaliyetler yapılmaya başladı. Millî Hareketimizi ilke ve prensiplerinden uzaklaştırma, yozlaştırma

Fotoğraf 3. Ayserez Buluşmaları Kırım, 2004 (M. Kırımoğlu arşivi)

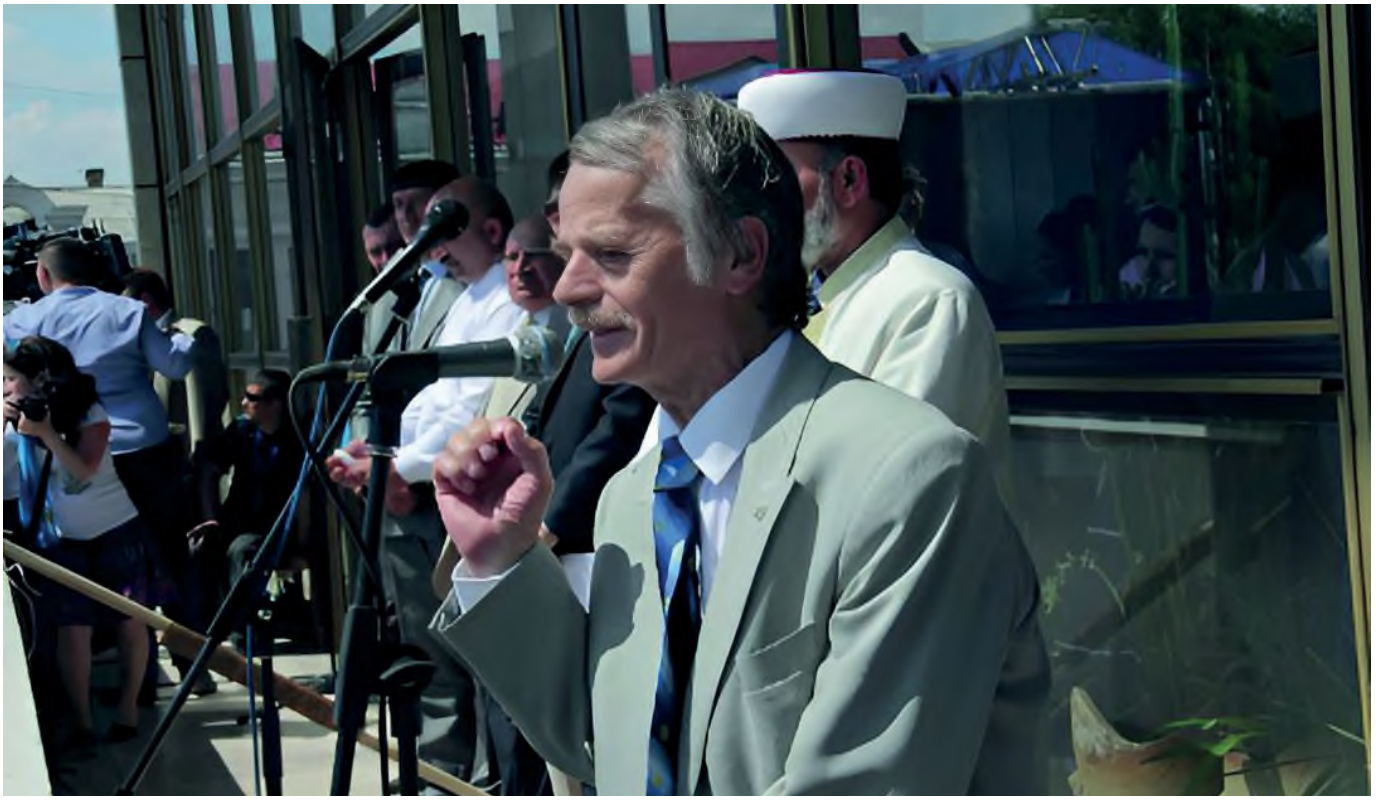
ve itibarsızlaştırma çalışmaları hızlandırıldı. Bu işgalden sonra diasporalarımızın bulunduğu ülkelerin sayısı arttı, yeni ülkeler dâhil oldu. Rusya'nın Kırım dışında Ukrayna ana karasına yapmış olduğu saldırı ve işgal ise bu dağılmayı hızlandırdı. Günümüzde İrlanda ve Kanada'ya sayısı binlerle ifade edilen Kırım Tatarları yerleşmek durumunda kalmışken Avrupa'nın hemen her ülkesinde Kırım Tatar diasporası oluştu.

Bizler için yeni bir süreç başladı. Bu süreç "çeliğe çifte su verilmesi" gibi bizi daha da güçlendirecek; vatana millete bağlılığımızı, sarsılmaz irademizi pekiştirecektir. 150 yıllık bir geçmişe sahip Millî Hareketimizin tecrübe ve pratiği bu dönemde daha da güçlenecektir. Bu zorlu dönemde Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu gibi bir mücadele adamına, gerçek bir halk liderine sahip olmak, onun tecrübe ve birikimlerinden faydalanma imkânına sahip bulunmak Kırım Tatarları için bulunmaz bir nimettir.

O bu yaşında duruşuyla, mücadelesiyle, vatan ve millet konusundaki ibret dolu söylemleriyle halkının yolunu aydınlatan bir meşaledir.

Allah sana uzak ömür nasip etsin, sen çok yaşa Mustafa Aga…

1 "Yeşil Adamlar" (Rusça: зелёные человечки), 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sırasında rütbesiz ve bayraksız yeşil ordu üniformaları giyen silahlı ve maskeli askerler.

Fotoğraf 4 ve Fotoğraf 5. 18 Mayıs Mitingi, Akmescit Kırım, 2012 (M. Kırımoğlu arşivi)

Fotoğraf 6. Bir Halkın Mücadelesi belgesel çekiminden, Türkiye, 2010 (M. Kırımoğlu arşivi)

IV. BÖLÜM

MÜLAKATLAR

MUSTAFA KIRIMOĞLU

Fotoğraf 1. Kiev, 2024 (YTB arşivi)

Kırım'ı bir cümle ile ifade etmek isteseniz, ne dersiniz?

"Karadeniz yalısında bir toprak var, bizim taraf." - bizim böyle bir türkümüz var. Ne kadar güzel. Ama mesele sadece Kırım'ın ve Karadeniz'in güzelliği değil; orası bizim vatanımız. Orası sadece bir çöl olsa bile biz yine o toprağı sevecektik, biz o vatan için mücadele edecektik, o vatana dönmek için çalışacaktık. Çünkü vatansız bir millet olamaz.

Çocukluk veya gençlik yıllarınızı düşündüğünüzde, sizi en çok etkileyen ve kişiliğinizde, kimliğinizin oluşmasında, şekillenmesinde rol oynayan bir hatıranız var mı?

Hayatımda beni çok etkileyen bir olay yaşadım. 1956 yılında - ben o zaman 13 yaşındaydım - biz arkadaşlarla sinemaya gittik. Film bittikten sonra eve dönüyorduk, hava karanlık ve yağmurluydu. Önümüzde yürüyen bir adam birden yere, çamura yığıldı ve bağırdı. O sırada ayağının altında bir şey patladı. Anladık ki elektrik teline basmış. Adam etrafa seslendi, çağırdı ancak hiç kimse ona yardımcı olamadı, herkes elektrik çarpacak diye korktu. Eve dönünce olup bitenleri anama, babama anlattım. Babam bana, "O adamı kurtarmak için sen ne yaptın?" diye sordu. "Senin lastik çizmelerin vardı, bu adamı elektrik telinden kurtaramadın mı?" diye kızdı.

Ben de "Baba, orada benden büyük insanlar vardı. Ben ne yapabilirdim?" diye cevap verdim. Babam, "Ben, sana başka insanların ne yaptığını sormuyorum. Sen ne yaptın?" dedi. Bu söz bana o kadar ağır geldi ki kendimi katil gibi hissetmeye başladım. Annem, babamız üstümüze geldiği zaman bizi devamlı savunurdu. Ama bu kez annem de böyle suskun bakınca, bu benim için bir ders oldu.

Etrafındaki insanlar ne yaparsa yapsın, sizin kendi borcunuzu yerine getirmeniz gerekir. İşte bu, bir prensip olarak benim aklımda kaldı, benim hayat felsefem oldu.

Etrafındaki insanlar ne yaparsa yapsın, sizin kendi borcunuzu yerine getirmeniz gerekir. İşte bu, bir prensip olarak benim aklımda kaldı, benim hayat felsefem oldu.

Sovyetler Birliği dönemindeki azınlık politikaları ile bugünkü azınlık politikaları arasında bir fark var mı?

Elbette, büyük fark var. Sovyetler Birliği'nde farklı dönemler yaşandı. Örneğin Stalin dönemi, ondan sonra Brejnev, Kruşçev zamanları… Her dönem arasında büyük fark vardı. Gorbaçov zamanına aslında "demokrasi dönemi" dememiz mümkün. 1986-1987'den Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar bir serbestlik oldu. Ama bundan önce, özellikle Stalin zamanında en çok baskı yapılan yıllardı. 1944 sürgünü, azınlıklar için çok zor yıllardı. Ama sonra rejim değişti ve biz, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra vatanımıza döndük. Döndükten sonra demokratik bir Ukrayna'da yaşıyorduk. O dönem de problemlerimiz çoktu. Çünkü biz Kırım Tatarları sürgüne gönderildikten sonra toprağımıza, evlerimize Rusya'dan insanları getirip yerleştirdiler ve Kırım'da çoğunluk Ruslar oldu. Biz, döndükten sonra azınlık olduk. Kurulan Kırım Otonom Cumhuriyeti de aşağı yukarı Rus Cumhuriyeti oldu. Kırım Tatarları hep zorluk çeken bir toplumdu.

Ukrayna'nın demokratik bir ülke olması nedeniyle, yaptığımız girişimlerle bazı haklarımızı geri almayı başardık. Yavaş yavaş millî kurumlarımızı canlandırmaya başlamıştık ama 2014 yılı her şeyi değiştirdi. Yine Rus işgali, yine pek çok insanımız vatanlarını terk etmek zorunda kaldı, bazı kişiler baskıya dayanamayıp kendileri bölgeyi terk etti, bazılarına giriş yasağı uyguladılar, bazılarını kaçırıp öldürdüler. İşte her dönem tarihimizde farklı iz bıraktı.

Sizin Kırım Millî Hareketi içindeki rolünüz göz önüne alındığında, bugün çok önemli olduğunu düşündüğünüz veya sizi dinleyenlere tekrar hatırlatılmasını gerekli gördüğünüz bir husus var mı?

1996 yılında ben Washington Üniversitesi'nde Kırım ve insan hakları konusunda bir konuşma yaptım. Benim konuşmamdan önce bir profesör söz aldı ve çok önemli konuya değindi. Dedi ki, "Sovyetler zamanında, özellikle "perestroyka" zamanında, birçok millî kuruluş ve teşkilat kuruldu. Ama zaman içerisinde bu teşkilatlar birbirleri ile tartışmaya başladılar. Bu fırsattan faydalanan eski komünistler iktidara geldiler. Ama Kırım Tatarları tam tersini yaptı. Kırım Tatarları, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da hiç zayıflamadılar, daha güçlü oldular. Bunun esas sebebi ise Kırım Tatarlarının Sovyetler Birliği dağılmadan önce demokratik seçimler yaparak Kırım Tatar Millî Kurultayı'nı kurmasıdır. İşte bu Kurultay, tüm milleti birleştirdi ve milletin parçalanmasına izin vermeyen bir kuruluş oldu."

Fotoğraf 2. Ankara, 2023 (YTB arşivi)

Demek istediğim şu ki, Kırım Tatar Millî Hareketi'nin başarılarından birisi Millî Kurultayımızın kurulmasıdır. Elbette bizim aramızda da çok problemler yaşandı, tartışmalarımız oldu. Ama en kritik zamanda bile Kurultay toplandı. Kurultaydan ne karar çıktıysa, o karara göre yol aldık. Kurultay, halkımızın parçalanmamasını sağladı.

Türkiye, Ukrayna ve Rusya'yı üçlü ilişkiler zincirinde düşündüğünüzde, Kırım'ın olması gereken yer nerede?

Dünyada bağımsız devletini kurmak istemeyen millet yoktur ama gerçekçi olmak lazım. Şimdi biz kalkıp da Kırım bağımsız bir cumhuriyet olsun desek yalnızca laf olacak ve belki halkımıza zarar bile getirecek. Çünkü biz, öz toprağımızda belli tarihî sebeplerden dolayı millî azınlık durumuna geldik. Bizim şu anda Kırım'ın genel nüfusuna göre oranımız yüzde 10 civarında, nüfusun büyük çoğunluğu Rus. Bu şekilde, bu durumda elbette ki bağımsız bir cumhuriyet söz konusu olamaz.

Ama demokratik Ukrayna devleti içerisinde millî varlığımızı, millî kimliğimizi korumak ve ileriye taşıma imkânımız var. Onun için bizim talebimiz, Ukrayna devleti içerisinde Kırım Tatar Millî Muhtar Cumhuriyeti'nin kurulması.

Kırım Tatar Millî Muhtar Cumhuriyeti kurulması gerektiğini söylediğimizde, Kırım Tatarlarının daha önemli olduğu, diğerlerinin ise ikinci sınıf vatandaş olacağı anlamına gelmiyor. Bizim esas talebimiz, Kırım Tatar dilinin, Ukrayna dili ile birlikte resmî dil olması ve bütün yönetim sisteminde, ister parlamentosu olsun ister icra organları ve mahkemelerde, bizim haklarımızı koruyacak yeterli sayıda temsilcimizin olmasıdır. Bu doğrultuda biz kanun tasarıları da hazırladık ve inşallah Ukrayna parlamentosu tarafından kabul edilecektir.

Birinci talebimiz, Kırım Tatar halkının, Kırım'ın yerli halkı olarak tanınmasıydı. Biz bu kanunun kabul edilmesini otuz yıl boyunca talep ettik, nihayet Volodymyr Zelensky zamanında 2021 yılının Temmuz ayında bu kanun kabul edildi. Sırada, Kırım Tatar halkının Ukrayna genelindeki statüsü hakkında kanun var. Tasarıyı parlamentoya sunduk ve parlamento tasarının Avrupa standartlarına uygun olması için birinci komisyona gönderdi,

Üçüncü kanun ise Ukrayna Anayasası'nın Kırım'la ilgili maddelerinin değiştirilmesini kapsamakta. Kırım Muhtar Cumhuriyeti'nin Kırım Tatar Muhtar Cumhuriyeti olarak tanınması önemli. Bunu sürekli dile getiriyoruz. Biliyorsunuz, Rus işgalinden önce Ukrayna toplumu buna çok sıcak bakmıyordu, sosyolojik araştırmalara göre bu talebimizi Ukrayna'da yaşayanların yüzde 20'si kabul ediyordu ama şimdi rakamlar yüzde 60-65 civarında. İnsanlar, olup bitenlerden sonra, Kırım Tatarlarının rolünü gördüler. Çok ümit ediyoruz ki bu taleplerimiz karşılık bulacak ve halkımızın geleceği garanti altına alınacaktır.

Fotoğraf 3. Ankara, 2023 (YTB arşivi)

Türk hükûmetlerinin dünden bugüne Kırım meselesi ile ilgili tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Şu andaki Türk hükûmetinin dış politikası, iç politikası, Sovyet zamanından çok farklı. Eskiden, Sovyetler Birliği zamanında -basından takip ediyordum- bizim gibi Türk halklara yapılanlara pek tepkisi olamadı Türkiye'nin. Ama şimdi durum bambaşka. Şimdi Türkiye Cumhuriyeti önemli bir güç oldu, itibarı daha yüksek, ekonomik bakımdan problemleri çok ama güçlü ülkelerin sırasına girdi. Bu bizi çok sevindiriyor tabi.

Fotoğraf 4. Kiev, 2024 (YTB arşivi)

Kırım'ın 2014'teki gayrimeşru ilhakı ve Ukrayna savaşının geleceğini düşündüğünüzde sizce çözüm mümkün müdür, çözüm nedir? Bu süreçte barışa giden yol nereden geçiyor?

Bu savaşı durdurmak ve barışı sağlamak için çeşitli fikirler var, en başta barışçıl inisiyatifler. Bazıları Rusya'nın işgal ettiği topraklardan çıkmadan

önce ateşkesin sağlanması gerektiğini düşünüyor, çünkü insanlar ölüyor. Bazıları da bu savaşı bitirmek ve uzun vadeli barış antlaşması imzalamak için bir şekilde Putin'i memnun etmek, bir şeylerin feda edilmesi gerektiğini söylüyor. Birinci sırada söz konusu olan ise Kırım Yarımadası. Bu gibi teklifler elbette bizim tarafımızdan hiçbir şekilde kabul edilemez. Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelensky'nin on maddelik prensibi var. Bu prensiplerden birincisi, işgal edilen tüm topraklardan Rusların çekilmesi ve askerlerinin çıkarılmasıdır. Bizim topraklarımızda, Ukrayna devletinde işlenen suçları hiçbir zaman affetmeyeceğiz. Bu suçları işleyen insanların mutlaka uluslararası mahkemeye verilmesi lazım. Bu sebeple pazarlıklarla ateşkes yapalım, birilerini memnun edelim gibi şeyler hiçbir zaman kabul edilmeyecek.

Yakın zamanlarda biliyorsunuz Ukrayna'da Savunma Bakanı olarak bizden biri- Rüstem Umerov -tayin edildi ve pek çok yorumda "Şükürler olsun bundan sonra Kırım etrafında pazarlık olmayacak." dendiğini duyduk. Anlaşılan o ki, Ukrayna, Kırım'ın işgalden kurtulması için sonuna kadar mücadele verecek. Çünkü Kırım'dan olan bir bakan Kırım'ın Ruslara verilmesini kabul edemez. Demek istediğim, Ruslar işgal ettikleri toprakları terk edinceye kadar bu savaş bitmeyecek. Bunu birkaç kere sağ olsun cumhurbaşkanı da açıkladı. Bizim topraklarımız kurtarılıncaya kadar hiçbir anlaşma yapılmayacak.

Kırım'ın geleceği olan gençlere neler söylemek istersiniz?

Biz millî mücadelemize başladığımız zaman, biz hayattayken vatanımıza dönebileceğimize dair çok büyük bir umudumuz yoktu ama biz kendi manevi borcumuzu yerine getirmeye çalıştık. O zamanlar, bir yandan da bizden sonra bu mücadeleyi devam ettirecek kadroları yetiştirmeye çalıştık. Ama Allah büyük, Sovyetler Birliği'nin yıkıldığını gördük, kendimiz de vatanımıza döndük. Gerçek olma perspektifi iyi görülmeyen şeyler de Allah'ın iradesi ve emriyle oluyor. Gençler bunu bilsin. Umut ediyorum ki biz Kırım'ı işgalden kurtarırız. O zaman Kırım Yarımadası'nın havası epeyce temiz olacak. İşgalciler ve onları destekleyen hainler, işbirlikçiler o toprağı terk edecek. Vatanlarını terk etmeye mecbur kalan insanlar geri dönecek ve orada çok iyi, parlak ve rahat bir hayat yaşanacak.

Dediğim gibi, belki bazı şeyler için mücadele etmek perspektifsiz görünüyor olabilir ama her insanın manevi borcunu yerine getirmesi lazım, bundan sonra ne olacağını sadece Allah bilir. Yüce peygamberimizin ve Allah'ın sözü var, "Ya kulum sen istediklerin için gayret et de o zaman ben sana yardımcı olurum." Ama gözünü göğe dikip de "Allah'ım bana yardım et, bir şey yap!" dersen, kendin bir şey yapmazsan bu dünyada hiçbir şey olmaz. İnsanın kendisinin bir şeyler yapması lazım.

> *Gerçek olma perspektifi iyi görülmeyen şeyler de Allah'ın iradesi ve emriyle oluyor. Gençler bunu bilsin.*

REFAT ÇUBAROV*

Fotoğraf 1. Ankara, 2024 (YTB arşivi)

Kırım sizin için ne ifade ediyor, Kırım deyince ne hissediyorsunuz?

Kırım benim hayatım, nefesim. Çünkü kendimi hatırladığımdan beri anne babamdan ilk duyduklarım Kırım ve Kırım'la ilgili hikâyelerdi. Evet, şimdi düşününce öyle olduğunu anlıyorum. Sürgünde, Semerkant'ta doğdum. Evimizde neredeyse her gün Kırım anılırdı, yapılan tüm konuşmalar ve sohbetler Kırım'la ilgiliydi. Tekrar söylemek istiyorum: Kırım benim hayatım.

* Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanı.

Fotoğraf 1. Kırım 1991 (M. Kırımoğlu arşivi)

Sizce Kırım Tatarlarının Türk tarihi ve Türk dünyası içindeki yeri nedir?

342 yıllık köklü bir devletimiz vardı: Kırım Hanlığı. Kırım Hanlığı'nın sınırlarına çok büyük topraklar dâhildi ve bu hanlığın Avrupa'da ve başka ülkelerin tarihinde çok büyük rolü oldu. Dolayısıyla Kırım Tatarları da tarihte önemli yere sahipti. Ancak 1783 yılından başlayarak bugüne kadar devam eden çok acı yıllar geçirdik. Çünkü vatanımızı Rusya işgal etti ve kontrolü ele geçirdi, devletimiz yıkıldı. İşte bu bizim tarihimiz. Kendimizi bu dinamik dünyada korumak ve hayatımıza devam etmek için Kırım'a sahip çıkmak çok önemli ve biz bunu yapmaya çalışıyoruz.

> *Kendimizi bu dinamik dünyada korumak ve hayatımıza devam etmek için Kırım'a sahip çıkmak çok önemli ve biz bunu yapmaya çalışıyoruz.*

Kırım Tatarlarının Sovyet Rusya'sı ve bugünkü durumlarını kıyaslar mısınız?

Sovyetler Birliği zamanında yaşanan facialar, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra son buldu diyebilirim. Fakat şimdi, artık bağımsız olan Rusya ve Moskova tarafından bize karşı Sovyetler Birliği zamanında yapılan baskıların aynısı tekrar yapılmaya başlandı. Çünkü Sovyetler Birliği'ni, bugünkü bağımsız Rusya'yı ve daha öncesinde ise Rusya İmparatorluğu'nu yani hepsini bağlayan bir idea, bir fikir var. Bu fikir, Kırım Yarımadası'nı buranın yerli halkı olan Kırım Tatarlarından temizlemek ve kendi insanlarını sonsuza kadar bu topraklara yerleştirmek. 19. ve 20. asırlarda imparatorluk başkentleri olan St. Petersburg ve Moskova, sonrasında Sovyet Birliği

ve şimdiki Rusya bu ideayı sürdürüyorlar. Amaçları Kırım Tatarlarını son kişiye kadar yok edip, Kırım'ı sanki tarihî Rus toprağıymış gibi göstermek.

Kırım Tatarlarının durumunu, büyük devletler nezdinde nasıl değerlendiriyorsunuz?

Zor zamanlarda yani sürgünde olduğumuz 1944'ten 1980'li yıllara kadar Kırım Tatarlarının yaşadığı facialar ve yapılan temel insan hakları ihlalleri, başta Türkiye olmak üzere büyük ülkeler ve Batılı toplumlar tarafından biliniyordu ve bu konuda biz hep destek gördük. Türkiye her zaman Kırım Tatarlarının haklarını savundu. Batı ülkeleri de kısmen bizi destekledi diyebilirim, sözlü olarak bize destek verdikleri de söylenebilir. Biz anlıyoruz, bazı ülkelerin bu coğrafyada menfaatleri var. Ama aynı zamanda biz de millet olarak, halk olarak, halkın temsilcileri olarak kendi menfaatlerimizi birinci sırada tutuyoruz.

Kırım ve Ukrayna'nın bugünkü durumunu işgal ve savaş üzerinden nasıl değerlendiriyorsunuz?

Rusya-Ukrayna Savaşı, 2014 yılının Şubat ayında Kırım'ın işgali ile başladı. Moskova'nın planı Kırım'ı ele geçirdikten sonra orada durmak değildi. Moskova'nın planlarında hep Ukrayna'nın tüm bölgelerinde kontrolü ele geçirmek vardı. Ama Moskova'nın planları bununla da bitmiyor. Kırım, bir yarımada olarak Karadeniz'de Moskova için bir alet. Akdeniz çevresinde ise Suriye… Rusya kendi politikasını burada daha da sağlamlaştırmak için Kırım'ı bir poligon, bir askerî kale gibi kullanıyor. Eğer Moskova 2022'de Ukrayna'da kontrolün tamamını ele geçirmiş olsaydı, o zaman bunu Batı ülkeleri ile anlaşma yapmak için kullanacaktı. Çünkü Moskova istek ve beklentilerinin devam etmesinin istiyor. Moskova kendisini başarabildiği kadar güçlendirmeye çalışıyor. Moskova Ukrayna'da kontrolü ele almış olsaydı ABD, diğer Batı ülkeleri ve Türkiye Cumhuriyeti ile yaptığı görüşmelerinde yeni bir pozisyon alacaktı. Bu pozisyonda daha sert konuşma fırsatı olacaktı. İşte bana göre Moskova bu coğrafyayı kendisinin global, uluslararası isteklerini yerine getirmek için kullanıyor.

Önümüzdeki yıllarda Kırım'ın nasıl bir statüde olması gerektiğini düşünüyorsunuz?

Kırım, Ukrayna Anayasası'na göre özerk bir statüye sahip. Yani Ukrayna Cumhuriyeti içerisinde bir muhtariyet. Bu statü Kırım'a 1991'de verilmişti, Sovyetler Birliği'nin son aylarıydı. 1991'in Ocak ayında Kırım Yarımadası'nda bir referandum yapılmış ve Şubat ayında bu statü resmileşmişti. O zaman buna Moskova sebep oldu. Çünkü Kırım Tatarları sürgünde uzun yıllar geçirmelerine rağmen, bütün yasakları aşarak sürgün edildikleri yerlerden vatana dönmeye başladılar. Moskova'nın direnme imkânı yoktu, o zamanlar Sovyetler Birliği zayıflamıştı. Gelecekte Kırım Tatarları Kırım'da

> *Türkiye her zaman Kırım Tatarlarının haklarını savundu.*

Fotoğraf 2. Kırım Tatar Milli Kurultayı Toplantısı, Akmescit Kırım 1991 (MK arşivi)

güçlenmesin ya da Kırım Tatarlarının hakları iade edilmesin diye bize karşı farklı engeller üzerinde düşündüler. Bunlardan biri de Kırım'ın muhtariyet statüsüydü fakat bu statünün oradaki etnik çoğunluğa verilmesi isteniyordu nitekim sürgünden sonra yarımadadaki etkin çoğunluk Ruslardan oluşuyordu. Kırım'ın muhtariyet statüsüne sahip olması bizim de amacımızdı, bizim talebimizdi. Ancak biz bölgenin yerli halkı olan Kırım Tatar halkının muhtariyetini istedik. Çünkü orası bizim vatanımız, tarihî toprağımız. O zaman Moskova böyle karar verdi ve bu durum hâlen devam ediyor. Şunu söylemek isterim ki biz, Kırım'ın Ukrayna sınırları içinde bir otonomi, muhtariyet statüsünde kalmasını istiyoruz. Kırım, bağımsız Ukrayna devleti içerisinde ayrılmaz bir parçadır. Ama Kırım Tatar halkının vatanı ve tarihî toprağı olması nedeniyle, Kırım'ın Ukrayna içerisinde ayrı, özel bir statüsünün olması önemli ve bu statüye göre Kırım Tatar halkının tüm haklarının garanti edilmesi gerekiyor. Biz bunun için çalışıyoruz.

Kırım Tatarları açısından toplumsal hafıza, toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarılması konusunda neler yapıldı ve bundan sonra nelere yapılmalıdır?

Çok zor bir soru. Söylediğim gibi, Kırım Tatar halkının tarihi çok eskilere dayanıyor. Bizim büyük bir devletimiz vardı. Biz pek çok farklı tecrübe yaşadık ve aynı zamanda çok büyük facialardan geçtik. Bir zamanlar bizi halk olarak topyekûn kendi vatanımızdan sürdüler ve elli seneye yakın biz vatansız yaşadık. Bizim topraklarımızda yüzyıllar öncesine dayanan tarihimizin izlerini silmek için etrafımızı yıktılar, değiştirdiler, isimlerimizi değiştirdiler, mezarlarımızı bile yok ettiler. Ama halkımız ne kadar çok zorluklardan geçse de özünü koruyabildi. Vatansız ve topraksız millî kimliğin korunamayacağını anladı. Bizim genetik, yani babalarımızdan, dedelerimizden, tarihimizden gelen bir prensibimiz var. Bu prensip bize diyor ki: "Her yerde yaşayabilirsiniz, canınızı kurtarabilirsiniz. Bazı ülkelerde çok parlak hayatlar da yaşayabilirsiniz. Ama yaşadığınız yerlerde Kırım Tatarı olarak kendinizi koruyamazsınız, millî kimliğinizi koruyamazsınız. Çünkü vatanınızın dışındasınız. Kırım Tatarlığınızı korumak için tek bir yolunuz var, vatanınızda olmak."

İşte söylemek istediğim milletinden ayrılmak istemeyen kişi, vatanından hiçbir zaman ayrılmasın, mecburiyetten ayrılmış olsa dahi yine de vatanına dönsün. Vatan çok önemlidir, vatan temeldir. İnsanlar vatanlarında yaşasalar, tüm değerler korunur, gelişme olur, hem dil hem din, hepsi. O sebepten bizim öncelikle kendimize her zaman anlattığımız ve sonra herkese söylediğimiz şey, biz vatanımızda yaşamak istiyoruz ve bunun için her şeyi yapıyoruz. Diğer halklar da böyle düşünürse, onlar da hiçbir zaman vatanlarından ayrılmaz. Ayrılmasınlar da zaten. Mecburi olarak ayrılacak olurlarsa, biz o halkların yanındayız. Çünkü vatanın ne kadar kıymetli olduğunu biz biliyoruz.

Mustafa Aga ile ilk tanışıklığınız nasıl oldu ve hangi vesilelerle bir araya geldiniz?

Ben, Mustafa Aga'nın adını ilk duyduğum zaman talebeydim. 1970'li yılların sonuydu ama kendisiyle doğrudan 1988'de tanıştım. Kırım Tatarları sürüldükleri farklı bölgelerde dağınık yaşıyorlardı. Kırım'a kapılar henüz açılmamıştı. Agamız hapisten çıktığında Taşkent'te yaşıyordu, ben ise Letonya'da yaşıyordum. Kendisinin adını duymuştum. O zaman bana telefon açtılar ve bir toplantı olacağını söylediler, beni de davet ettiler. Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı orada toplanacaktı. Çünkü bir Millî Hareketimiz vardı. İnsanlar yaşadıkları yerlerde millî davanın içindelerdi. Zamanla arkadaşlar bu hareketi siyasi bir kuruluş etrafında toplamayı düşünmeye başladı. Beni de oraya davet ettiler, 1988'de oraya gittim. O zamanlar gençtim, tecrübem yoktu ama üniversiteyi bitirmiştim ve bazı gönüllü çalışmalar konusunda deneyimim vardı. Üniversite bitiren gençlere o zaman Millî Hareket'in çok ihtiyacı vardı. Mustafa Aga ve yanındaki arkadaşlar, benim gibi

"Her yerde yaşayabilirsiniz, canınızı kurtarabilirsiniz. Bazı ülkelerde çok parlak hayatlar da yaşayabilirsiniz. Ama yaşadığınız yerlerde Kırım Tatarı olarak kendinizi koruyamazsınız, millî kimliğinizi koruyamazsınız. Çünkü vatanınızın dışındasınız. Kırım Tatarlığınızı korumak için tek bir yolunuz var, vatanınızda olmak."

> *Bulunduğu pozisyon bir siyasetçi olarak zorluklar getirse de hiçbir zaman adaletsizliğe adalet demez.*

gençleri davet ettiler. Bizim çalışmalarımıza ihtiyaç duyduklarını söylediler. Bu davetin üzerine ben de Millî Hareket'te çalışmaya başladım. 1990 yılında Sovyetler Birliği hükûmeti nezdinde Kırım Tatar halkının meselelerini çözmek için bir devlet komisyonu kurulmuştu. Bu komisyona beş Kırım Tatar temsilcisi alındı, Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı'ndan benim de ismimi bildirdiler. Benim ismim Moskova tarafından çok sıcak karşılanmadı ama mecbur kaldılar. Çünkü ismimi Millî Hareket teklif etmişti. 1990 yılının Ocak ayınan itibaren bu komisyonda çalışmaya başladım.

Kırımoğlu'nu siyasi bir kişilik, siyasi bir figür olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bir fenomen olarak görüyorum. Biraz açıklayayım. Sürgünden sonra Millî Hareketimiz 1950'li yılların sonunda yeniden canlandı. Millî Hareket'te yer alan kişiler yetişkin yaşta sürgün edilmiş kişilerdi. Hepimiz Sovyetler Birliği zamanında büyüdük. Millî Hareketimizin temel amacı ve tüm çalışmaları halkımızın vatanına yeniden dönmesi, Kırım'ın muhtariyetini kazanıp, milletimizin kendi vatanında yaşamına devam etmekti. Bu harekette en önemli rol büyüklerimizindi. Bu kişiler, taleplerinde belli sınırların içindeydiler. Ama 1960'lı yılların başlarında yeni nesil gençler harekete katıldı. Mustafa Aga çocuklukta sürgün edilmiş ve sürgünde büyüyen bir kişiydi. Onun gibi gençler üniversitelere girdiler, farklı okulları bitirdiler ve bu gençler bazı şeyler üzerine daha derin düşünmeye başladılar, sınırları aştılar. Mustafa Aga gibileri neden sürgün edildikleri, topraklarından neden koparıldıkları üzerine sürekli düşünen ve bunu analiz eden gençlerdi. Sürgünlüğün halkımıza yaşattıklarını, işlenen cinayetlerin sebebinin komünist rejimin ideolojisi olduğunu anladılar ve başkalarına da anlatmaya başladılar.

Bu çok önemli çünkü bir insan Allah göstermesin hasta olursa ve bu hastalığın sebebini anlamazsa, bu hastalığı hiçbir zaman tedavi edemez. İşte Sovyetler döneminde işlenen cinayetlerin neden işlendiğini ve bu cinayetlerden kimlerin sorumlu olduğunu anlamazsan ve başkalarına da anlatmazsan, sen hiçbir zaman sorunun özünü ve çözüm yolunu bulamazsın.

Mustafa Aga, bu cinayetleri işleyenlerin kim olduğunu gösteren kişilerden birisidir. Sonra farklı fikirlere aldırmayıp, kendi anladığını Millî Hareket'te yer alan diğer kişilere de anlatmaya çalıştı.

1980'lere gelindiğinde, "vatana dönmek için komünist sisteme karşı davranmak gerekir" düşüncesi doğru çıktı. Sovyetler Birliği yıkılmadan vatanımızın yolu açılmadı. Bize karşı gelen, bizi vatanımızdan ayıran sistemi Mustafa Aga hepimize gösterdi. Ve biz böylece vatanımıza döndük. Biz burada kazandık.

Fotoğraf 3. 42. Milliyetler Kongresi, Avusturya, 1997 (M. Kırımoğlu arşivi)

Kırımoğlu'nun üstlendiği misyonu uluslararası tanınırlık açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Mustafa Aga'nın kim olduğunu ve onun rolünü pek çok ülkede biliyorlar, onu tanıyorlar. Bilmeyenler de öğreniyor. Çünkü tarihte sürgün edilen, demografik açıdan büyük olmayan, her şeye rağmen onlarca yıl millî kimliğini koruyup, vatanına yine kavuşmak için yollar arayıp ve dönmeyi başaran halklar pek azdır.

Aslında Sovyetler Birliği zamanını dikkate alsak, bizim halkımız gibi vatanına kavuşmak için sonuna kadar mücadele eden başka bir halk bilmiyorum. Çünkü 1960'lı yılların başından 1980'lere kadar sürgün edilen ve sürgünde yaşayan milletlerden üç millet kalmıştı: Ahıska Türkleri, Volga boyunca Rusya'da yaşayan Almanlar ve Kırım Tatarları. Sürgün edilen Almanlar Rusya'nın içinde bulunan topraklarına dönmek istediler ama buna fırsat verilmedi. Onların sayısı iki milyondan fazlaydı ve hepsi Almanya'ya göç etmek zorunda kaldı. Tarihî topraklarına dönebilmek için biraz uğraştılar ama kapılar açılmayınca Almanya'ya göçtüler. Bizim kardeşlerimiz Ahıska Türkleri de çok mücadele ettiler, hâlen de ediyorlar. Ama burada da çok farklı sorunlar var; soydaşlarımız başaramayıp sonunda tüm dünyaya dağıldılar. Bir tek Kırım Tatarları büyük zorluklardan geçip, uygun zamanı kullanarak başarılı oldular. 1987 yılında Moskova'daki Kızıl Meydan'da binlerce kişi protestolar düzenledi. O zaman bütün dünya bu olaya şaşırdı çünkü Sovyet zamanında bu kadar çok insanın katıldığı protesto eylemi görülmemişti. 1991 senesinde Kurultayımızı topladık yani dedelerimizin 1917 senesinde oluşturdukları mekanizmaları yeniden getirdik. Birlikte

> *Mustafa Aga, halkımız için en zor karanlık zamanlarda, insanların ruhunu canlandıran ve insanlarımıza her zaman ümit veren kişidir.*

Fotoğraf 4. Kırım Tatar Milli Meclisi toplantıları, Kırım, 2009 (M. Kırımoğlu arşivi)

hareket eden, vatanını seven, vatan için şiddet kullanmayan ama kendisini kurban veren Mustafa Agamız ve onun gibi Millî Hareketçilerimizin uluslararası politikanın içinde çok büyük rolü var.

Kırımoğlu'nu insan hakları savunucusu olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Mustafa Aga uzun zamandır siyasetin içinde olmasına rağmen diğer siyasetçilere benzemez. Mustafa Aga, her zaman adaletin yanında olmuştur. Bulunduğu pozisyon bir siyasetçi olarak zorluklar getirse de hiçbir zaman adaletsizliğe adalet demez. Aynı pozisyonu insan hakları konusunda da geçerlidir. Eğer bir yerde insan hakları ihlali söz konusu ise Mustafa Aga, adaletsizliğe uğrayanın diline, dinine bakmaz. Çünkü Agamızın temel prensipleri vardır. Hiçbir insan diğerinden üstün değildir. Milletler de aynı bu şekildedir. Agamız seçimini her zaman insan haklarından yana kullanmıştır. Mustafa Agamızın rolü ve etkisi özellikle sahip olduğu prensiplerinden dolayı büyüktür. Örneğin Ukrayna'da bilinen kanaat önderleri ve fikir danışılan kişiler arasında Agamız birinci sıradadır. Bunu Ukraynalılar kabul ediyorlar. Çünkü seçim yapması gerektiği zaman adaletin ve insan hakları tarafında yer alır.

Kırımoğlu ile paylaşmak istediğiniz bir hatıranız var mı?

1990'lı yıllarda Millî Hareket'te yer alan kişiler olarak hepimiz Kırım'a dönmeye başladık biliyorsunuz ama hepimiz bir arada değildik. Hatta ailelerimiz bile dağınık yerlerdeydi. Bazıları göç etti ama henüz evleri yoktu. Kimi anne babalarının köyüne yerleşti. Bizler Simferepol'de, diğerleri

Fotoğraf 5. 18 Mayıs Mitingi, Akmescit Kırım, 2010 (M. Kırımoğlu arşivi)

Bahçesaray'daydı. Bir gün Millî Hareket'ten arkadaşlarla bir araya gelmişken yapılacak toplantı için tarih belirlemek istedik. Ama konuşulan tarihte ben müsait değildim. Ama neden katılamayacağımı da kimseye söylemiyorum, çekiniyorum. Ben o tarihte toplantıya katılamayacağımı ve şehir dışında olacağımı söyleyince diğer arkadaşlar ısrarla sebebini sormaya başladılar. Ben de duymuyor gibi yaptım. O sırada Agamız, "Neden olacak, eşine bir iki sözü var, varıp söyleyip öyle gelecek toplantıya." dedi. İşte Agamız hepimizin derdini çok iyi anlayan hem de espri yapmayı bilen birisidir.

Kırımoğlu'nun, Kırım Tatar gençleri üzerinde nasıl bir etkisi vardır?

Mustafa Agamız, gençliğinde bile kendisine hiç acımayan, kendi menfaatlerini düşünmeyip halkı için hizmet veren birisi. Milleti için her şeye hazır oldu, yolundan zerre kadar şaşmadı ve doğru gitti. Bazen insanların Agamızın ne kendisini ne de yakınlarını düşünmediği için şaşırdığı oldu ama bu hayatı kendisi seçti. Ve sonuçta seçtiği yolun doğru olduğunu hepimiz gördük, bu sebeple hürmet kazandı. Şimdi sadece Kırım Tatar halkı içinde değil, dünyada görkemli, bilgili, otoriteli bir insan olarak bilinir ve bence Mustafa Aga'nın hayatı gençler için güzel bir örnek. Eğer sen adalet yolundan hiçbir zaman uzaklaşmazsan, baskınlara boyun eğmezsen, sonunda kazanırsın. Senin yaptıklarını herkes bilir, tanır ve sen bu hayatı çok parlak bir şekilde yaşarsın.

Mustafa Aga, halkımız için en zor karanlık zamanlarda, insanların ruhunu canlandıran ve insanlarımıza her zaman ümit veren kişidir.

YKHALIL
KIPIANI
nfa
molodist

TAMİLA TAŞEVA*

Fotoğraf 1. Kiev, 2024 (YTB arşivi)

Kırım sizin için ne ifade ediyor, Kırım deyince ne hissediyorsunuz?

Kırım anavatandır, gücümü aldığım yerdir, anne babamın yaşadığı yerdir.

Elbette her Kırım Tatarı için burası önemli bir yerdir, mutlaka dönеceğimiz bir yer, dönmek için uğraştığımız yer.

Bütün hayatım Kırım'la bağlantılı olmuştur. Kırım, henüz küçük bir kızken, üç veya dört yaşındayken büyükannem Sabiye ve büyükbabam Akim'in bana dinlettiği ve dans ettiğim Kırım Tatar şarkılarının yazıldığı ve tüm hikâyelerin konusu olan harika ve güzel topraktır.

Sürgünde doğduğu için çocukluğunu Kırım'da geçiremeyen her Kırım Tatarının çocukluğunda Kırım'la ilgili harika hikâyeler duyduğu kesindir. Bu nedenle burası benim öz yerimdir, dönmeyi en çok istediğim yer...

* Ukrayna Devlet Başkanı'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti eski Daimî Temsilcisi, Ukrayna Milletvekil.

Fotoğraf 2. Kırım Platformu ofisi, Kiev, 2023 (T. Taşeva arşivi)

Sizce Kırım Tatarlarının Türk tarihi ve Türk dünyası içindeki yeri nedir?

Kırım Tatar halkının tarihi hakkında konuşacak olursak, tarihimiz yüzyıllar öncesine dayandığını mutlaka ifade etmek gerekir. Ukrayna ve Kırım Yarımadası'nın tarihinden bahsedecek olursak da, o dönemde tüm dünyada tanınan ve o zamanki Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli yeri olan Büyük Giray Hanedanı'nın tarihinden bahsetmeliyiz. Dolayısıyla Kırım Tatarları elbette tüm Türk dünyası için çok önemli bir unsurdur. Var olma hakkı ve değerleri için sürekli mücadele eden, bir nevi "hak savaşçısı" olan Kırım Tatarları özgürlüğü için sürekli mücadele eden insanlar olarak biliniyor ve bu özgürlük Kırım Tatarları için temel değerlerden biridir.

> *Var olma hakkı ve değerleri için sürekli mücadele eden, bir nevi "hak savaşçısı" olan Kırım Tatarları özgürlüğü için sürekli mücadele eden insanlar olarak biliniyor ve bu özgürlük Kırım Tatarları için temel değerlerden biridir.*

Hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygı bana göre Kırım Tatar halkının üstün bir özelliğidir. Ukrayna ve Kırım Tatar halklarını güçlü bir şekilde birleştiren unsur da bu özelliktir ve bu, aynı zamanda tüm Türk dünyası için de çok önemlidir.

Ne yazık ki pek çok Türk halkları günümüzde hâlen zulme maruz kalmakta. Rusya Federasyonu toprakları da dâhil olmak üzere birçok bölgede yaşayan Türk toplulukları zulme uğruyor.

Kırım Tatarları; var olma hakkı için, Kırım'ın Ukrayna devletinin bir parçası olabilmesi için ve nihayet o topraklardaki tüm hak ve özgürlüklerinin yeniden tesis edilmesi için mücadelelerine devam etmekteler. Kırım Tatarları büyük Ukrayna halkının bir parçası olarak bu konuda başarılı olabilirse, o zaman birçok Türk halkları ve ezilen küçük halklar için bu çok güçlü bir sinyal olacaktır.

Bu nedenle, Türk dünyasında Kırım Tatarlarının ve Mustafa Cemilev gibi liderlerin bilinmesi ve tanınması kanaatimce çok önemli. Ancak düşünüyorum ki Mustafa Cemilev'in rolünü ve tüm Türk dünyası halkının gücünü açıklamaya gerek yok.

Kırım ve Ukrayna'nın bugünkü durumuna baktığımızda, özellikle işgal ve savaş üzerinden nasıl değerlendiriyorsunuz?

C.3. Elbette Ukrayna'da yaşayan tüm milletlerle birlikte Kırım Tatarları da Ukrayna bağımsızlığının kurucularından biridir. Aslında Sovyetler Birliği'nin tabutuna büyük çiviyi çakanların Kırım Tatarları olduğu söylenebilir. Eminim ki Kırım Tatar halkının ve bizzat Mustafa Cemilev'in şiddet içermeyen direnişinin, Sovyetler Birliği'nin çöküşünde büyük rolü olmuştur. Şu anda da Kırım Tatarları, Ukrayna'nın bir devlet olarak var olması ve Ukrayna'nın bu savaşı kazanması için aktif bir şekilde mücadele etmekteler. Gönüllülük faaliyetleri ve STK çalışmaları da dâhil olmak üzere farklı farklı alanlarda Kırım Tatarları muazzam çabalar göstermekte. Parlamento, Ukrayna hükûmeti ve cumhurbaşkanımız tarafından yürütülen birçok çalışmaya ve siyasi süreçlere Kırım Tatarları aktif olarak katılıyor.

Kırım Tatarlarının çeşitli kamu görevlerinde görülmesi artık bir istisna değil; ülkemizin kilit pozisyonlarında temsil edilmekteyiz. Örneğin Mustafa Cemilev ile aktif çalışan ve onun danışmanı olan Savunma Bakanı Rüstem Umerov, Dışişleri Birinci Bakan Yardımcısı Emine Ceppar, Daimî Temsilci olarak benim görevime bakınız. On yıl önce Ukrayna Cumhurbaşkanı'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti'ndeki Daimî Temsilcisinin bir Kırım Tatarı olacağını ve Kırım Tatarı bir kadın olacağını hayal bile edemezdik. Aynı zamanda savunma sektöründe çalışan insanlarımız var, Ukrayna ordusuna katılanlar askerlerimiz var. Ukrayna devletinin oluşumunda ve Ukrayna devletinin ulusal çıkarlarının korunmasında Kırım Tatarlarının rolü çok büyük ve şunu emin bir şekilde söyleyebilirim ki Ukraynalılar bunu çok iyi görüyor ve Kırım Tatarlarını destekliyorlar. Artık biz ve onlar diye bir söylem yok; herkes tek bir Ukrayna halkından bahsediyor. Bu mücadelede Kırım Tatarlarının önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebilirim.

“Kırım Tatarlarının çeşitli kamu görevlerinde görülmesi artık bir istisna değil; ülkemizin kilit pozisyonlarında temsil edilmekteyiz.

Sizce "Kırımsız bir Ukrayna" mümkün müdür?

Prensip olarak Ukrayna kendisini Kırım'sız görmüyor. 1991 sınırları çerçevesinde Kırım, Ukrayna'nın egemen bölgesidir. Hiçbir durumda topraklarımızla ilgili herhangi bir taviz vermeyi düşünmüyoruz. Söz konusu düşünce, Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Sevastopol şehri, Donetsk, Luhansk, yeni işgal edilen bölgeler, Zaporijja'nın bir kısmı ve Kherson bölgesi için de geçerlidir. Ukrayna Cumhurbaşkanı, Kırım'ın "sadece güzel bir yer" olmayıp Kırım Tatarlarının vatanı ve yerli bir halk olarak şekillendiği bölge olduğunu vurgulamakta olup Ukrayna'nın da Kırım Tatarlarını yerli halk olarak tanıdığını sürekli ifade etmektedir. Çünkü biz bu toprakları önemsediğimiz gibi, bu topraklarda yaşayan ve tek vatanları Kırım olan bu insanları da önemsiyoruz.

Gücümüzün yettiği kadar ve şu an elimizde olan imkânlarla mücadele edeceğiz, hem siyasi ve diplomatik araçlarla hem de askerî unsurların kullanılmasıyla Kırım için mutlaka mücadele edeceğiz. Kırım Ukrayna

> *Kırım Tatarları olmadan Kırım'ın geleceği mümkün değildir ve buna göre geliştirilecek herhangi bir politika, herhangi bir stratejik belge, elbette, Ukrayna'nın yerli halkı olan Kırım Tatarlarının rolünü dikkate almalıdır.*

toprağı olduğu için, Kırım'sız Ukrayna düşünmediğimiz için ve burası Kırım Tatarlarının vatanı olduğu için mücadele edeceğiz. Kırım Tatarlarının bir etnik grup, bir topluluk, bir halk olarak kurtarılmasının tek yolu, bu toprakların işgalden kurtarılmasıdır. Bunu çok iyi anlıyoruz ve bu nedenle Kırım Tatarlarına ve genel olarak bu topraklarda yaşayan Ukrayna vatandaşlarına ihanet edemeyiz.

2014 yılından bu yana, yani Kırım Yarımadası'nın işgalinden itibaren, Ukrayna, Kırım'ın yeniden entegrasyonu da dâhil olmak üzere, yarımada üzerindeki kontrolü yeniden sağlamak için siyasi ve diplomatik düzeyde aktif çalışmakta. 2021 yılında Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodymyr Zelensky, aslında Kırım Yarımadası'nın işgalden kurtulması konusunda önemli bir dış politika aracı olan *Kırım Platformu* çalışmalarını başlattı. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu pek çok partner ülke bu platforma katıldı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hem hükûmet hem de parlamento düzeyinde Kırım Platformu'nda temsil edilmesi büyük takdirle karşılandı. Bunun için müteşekkiriz. Bu Platformda üç yıldır çeşitli çalışmalar yürütmekteyiz ve bu çalışmalara devam edeceğiz. Ancak elbette işgalden kurtulmanın tek mekanizması bu değil, Ukrayna'nın Kırım topraklarını kurtarmak için hem siyasi, hem diplomatik, hem de askerî unsurlar açısından tamamen farklı yöntemler kullanması gerektiğini anlıyoruz.

Ukrayna, askerî bölgeler üzerinde belirli eylemler gerçekleştirmekte. Rusya Federasyonu'nun Karadeniz'de artık eski hâkimiyeti yok, filolarını Karadeniz'in batı kıyısı da dâhil olmak Gürcistan'a ve işgal altındaki diğer bölgelere çekmekte. Aslında Rus filosunun %25'inden fazlasının çekildiğini görüyoruz ve bu nedenle Ukrayna'nın ilerideki eylemleri çok önemli.

Yapılanlar, Kırım Yarımadası'nın işgalden kurtarmasını kesinlikle etkileyecektir. Dolayısıyla bölgeyi özgürleştirmek için elimizdeki tüm araçları kesinlikle kullanacağız. Elbette bunun için siyasi ve diplomatik ve askerî unsurları da kullanacağız.

Kırım'ın geleceğiyle ilgili konular üzerinde çalışmalar devam etmekte. Cumhurbaşkanı Temsilciliğinde birkaç önemli çalışma grubu oluşturuldu. Bu aynı zamanda "bilişsel kurtarma" meselesi, yani aslında insanların zihinleriyle çalışıyoruz, aynı zamanda ekonomik alanda da, siyasi alanda da Kırım'ın geleceği ile ilgili bir stratejik çalışma yürütülüyor, Ukrayna kamu kurumlarının bölgede yeniden söz sahibi olması için çalışılıyor.

Şu anda mevzuat da dâhil olmak üzere bir dizi stratejik belge üzerinde çalışılıyor. Tabii ki bu süreçte Kırım Tatarlarının rolü çok önemli ve devlet nezdinde hazırlanan ve üzerinde çalışılan tüm belgelerde Kırım Tatarlarına büyük bir yer ayrılmakta.

Kırım Tatarları olmadan Kırım'ın geleceği mümkün değildir ve buna göre geliştirilecek herhangi bir politika, herhangi bir stratejik belge, elbette, Ukrayna'nın yerli halkı olan Kırım Tatarlarının rolünü dikkate almalıdır.

Fotoğraf 3. Kiev, 2015 (T.Taşeva arşivi)

Dolayısıyla Kırım Tatarlarının Kırım'ın gelecekteki yeniden entegrasyon süreçlerindeki rolü çok büyük. Bu nedenle Kırım Tatar Millî Meclisi ile aktif olarak çalışıyoruz, Kırım Tatarları arasında iletişim kurabileceğimiz kişilerle çeşitli konularla iş birliği hâlindeyiz.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile nasıl tanıştınız?

Aslında Mustafa Aga'yı ailemin hikâyelerinden tanıdım. 90'ların başında, Ukrayna bağımsızlığından sonraki dönemde, ailemin Kırım Tatarlarının haklarının iadesi için düzenlenen mitinglere katıldığını hatırlıyorum. O zamanlarda da belli sorunlar vardı ve Kırım Tatarları hakları için mücadele ediyordu. Kırım'ın ilk ve tek Cumhurbaşkanı Meşkov'un soyadından gelen ve "Meşkovşçina" olarak adlandırılan dönemde Ukrayna'nın Kırım üzerindeki kontrolünü kaybetme riski vardı ve o zaman da Kırım Tatarları Ukrayna'yı çok aktif bir şekilde destekledi ve Rusya karşıtı mitingler düzenlendi.

Söylediğim gibi, Mustafa Aga'nın adını ailemden duydum. Elimde Kırım Tatarları ile ilgili bir sürü literatür, Sovyetler Birliği dönemine ait kitaplar ve yazılar vardı, tabii ki fotoğraf ve mektuplar da vardı. Mustafa Aga ile ilgili çok şey okudum ve ismini çok duydum. Ama tanışmamız Turuncu Devrim sırasında oldu. Ben gazetede çalıştığım için bu etkinliklere aktif olarak katılıyordum. Mustafa Aga o zaman Kırım Tatar Millî Meclisi Başkanıydı ve Bizim Ukrayna Partisi'nden milletvekili seçilmişti. Bu dönem yoğun olarak iletişimde olduğumuz zaman değildi, yani ilk tanışma dönemiydi.

Sonra 2007'de, ben Avdet gazetesinde çalışırken, bizi sık sık ofiste ziyaret ederdi. Her zaman çok nazik bir şekilde gazete çalışanlarına, nasıl gazeteci olduklarını, şu anda hangi konuda yazdıklarını, üzerinde çalışılan sayının hangi konuları kapsayacağını sorardı. Nitekim gazetemiz haftalık basılıyordu ve her hafta makale yazıyorduk.

O zamanlar Kırım Tatar Millî Meclis üyesi Şefket Kaibulaev'in asistanı olarak çalışıyordum. Mustafa Aga Kiev'e taşındıktan sonra onunla Verkhovna Rada'da (*Parlamento*) daha sık görüşmeye başladık ve Kırım'ın işgal süreciyle sonra daha sık görüştük.

Kurucusu olduğum Kırım SOS Derneği'nin Mustafa Aga ile ilgili bir film çekme fikri ortaya çıkınca daha sık iletişimimiz oldu bu nedenle çok sohbet ettik, çekimler yaptık vs. Dolayısıyla 2014-2015 yılları ve 2016 yılının yarısı kendisiyle bolca vakit geçirdiğimiz, çeşitli gezi ve görüşmelerde kendisine eşlik ettiğimiz yıllardır.

Bir siyasi kişilik olarak siz, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu nasıl değerlendirirsiniz?

Aslında Mustafa Aga'yı bir insan hakları savunucusu ve siyasetçi olarak ayırmak çok zor. Elbette belli bir zamana kadar yani milletvekilliği yaptığı döneme kadar o daha çok insan hakları savunucusuydu; sadece Kırım Tatarlarının hakları için mücadele etmiyor, Sovyetler Birliği döneminde tüm insanlar için mücadele ediyordu. Aslında Sovyetler Birliği döneminde insan hakları hareketinin kalbinde yer alıyordu. İlk tutuklanmalarından biri Çekoslovakya'nın Sovyet askerî birlikleri tarafından işgaline karşı çıktığı içindi. Sadece bu da değil, aynı zamanda Afganistan'daki savaşı da protesto etti ve Ukraynalı disidentlere (*muhaliflere*) yönelik yapılan zulme karşı da kamuya açık şekilde beyanlarda bulundu.

> *Aslında Sovyetler Birliği döneminde insan hakları hareketinin kalbinde yer alıyordu.*

Mustafa Aga'nın insan hakları hareketindeki rolü gerçekten çok büyük. Şu an "şiddetsiz direniş" olarak adlandırdığımız direnişin önemli isimlerinden. Kırım Tatarları Sovyetler Birliği döneminde tarihî vatanlarına dönüş hakkı için mücadele verdi, aynı direniş geleneği şu an da devam ettirilmektedir.

İnsan haklarını koruma çizgisi Mustafa Aga'nın tüm hayatı boyunca, siyasi kaderi boyunca devam etmekte, hâlen milletvekili olarak İnsan Hakları Komisyonu'nda görev yapmakta ve onun yasama inisiyatifleri hep insan haklarıyla ilintilidir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, Avrupa Konseyi'nde ve çeşitli kamu platformlarında yaptığı konuşmalara bakarsak, hep insan haklarıyla ilgili konuştuğunu görürsünüz. Yani insanın bir parçası olan bir şeyi ondan ayırmak çok zordur. Mustafa Aga bir insan hakları savunucusudur ve dolayısıyla bu savunuculuk faaliyeti, onun siyasi hayatının ve faaliyetlerinin çok anlamlı bir parçasıdır.

Kırımoğlu nasıl bir insan?

Mustafa Aga benim için sadece ders kitaplarından veya Kırım Tatar tarihi ile ilgili kaynaklardan bildiğim ya da televizyon kanallarından duyduğum bir isim değil.

O gerçekten ruhen bana çok yakın bir insan. Elbette onun "Kırım Tatar Halkının Lideri", "Disident", "Ukrayna Milletvekili", "Ukrayna Kahramanı"[1] gibi çok farklı ünvanları var. Ama kesin söyleyebilirim ki her birimiz onun ismini duyduğumuzda veya gördüğümüzde, kendimize ait özel bir şey hatırlıyoruz. Benim için o, büyük kalbi olan, adı tarihe yazılan önemli birisi. O gerçekten tüm hayatını halkına adamış, halkı için mücadele vermiş bir insan; önce sürgün yerlerinde, ardından da bağımsız Ukrayna devletinde. Şimdi de bitmedi, hâlen mücadelesine devam etmekte. Tüm gücünü Kırım Yarımadası'nın Ukrayna kontrolüne geçmesi için ve Kırım Tatarlarının evlerine dönebilmesi için harcıyor. O sürekli Kırım için savaşan ve gerçekten tüm gücünü halkımıza veren bir kişidir.

Dolayısıyla benim için bu kişi sadece bir lider değil; ruhen bana yakın olan birisi, baba diyebileceğim, kendisinden çok şey öğrendiğim birisi. Onunla yoğun iletişimimiz 2014'ten sonra başlasa da elbette onu, Kırım Yarımadası'nın işgalinden önce de tanıyordum.

Fotoğraf 4. "Mustafa" Belgesel Film Galası, "Gençlik" Film Festivali, Kiev 2016 (T.Taşeva arşivi)

> *O sürekli Kırım için savaşan ve gerçekten tüm gücünü halkımıza veren bir kişidir.*

[1] 13 Kasım 2023'te bağımsız Ukrayna devletinin oluşumuna ve gelişimine olağanüstü kişisel katkı, Kırım Tatar halkının haklarını savunmadaki cesaret ve kararlılık, uzun yıllar süren verimli siyasi ve toplumsal faaliyetlerinden dolayı Ukrayna devletinin en yüksek onur derecesi olan Ukrayna Kahramanı ünvanı ve Devlet Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Fotoğraf 5. Ukrayna Devlet Başkanı İftar Programı, Kiev, 2023 (T.Taşeva arşivi)

Kırımoğlu'nu tek kelime ile nasıl ifade edersiniz?

Yılmaz savaşçı. Mustafa Aga, Kırım Tatarlarının hakları uğruna mücadele eden yılmaz bir savaşçıdır.

Kırımoğlu'yla ilgili paylaşmak istediğiniz anınız bir hatıranız var mı?

Yukarıda bahsettiğim film çekimi için Mustafa Aga'yı ikna etmek oldukça zor oldu. Pek çok kişinin onu tanımasına ve kendisiyle binlerce röportaj yapılmasına rağmen, hakkında birçok kitap yazılmasına, filmler çekilmesine rağmen o, oldukça mütevazı bir insan ve oldukça mütevazı bir yaşam tarzı sürmekte. Ben ve ekibim onun hakkında bir film yapmayı teklif ettiğimizde, ne gereği var, benim hakkımda başka filmler yapıldı, belki bunu yapmaya değmez gibi şeyler söyledi. Mustafa Aga'yı sonunda ikna ettik. Onun hikâyesinin şu dönemde özellikle önemli olduğunu anlattık, nitekim 2014 yılıydı ve Kırım Tatarları yeniden baskı ve zulüm dalgası altındaydı, Kırım Tatarları yeniden yurtlarından, evlerinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle filmimizde onun hayat hikâyesi üzerinden tüm Kırım Tatar halkının hikâyesinin anlatılmasını amaçladık; film Kırım Tatar halkının sürgünü ile başlıyor ve senaryonun tamamında ana hat olarak işleniyor. Uzun süren görüşmelerimiz ve ikna konuşmalarımızdan sonra Mustafa Aga teklifimizi kabul etti.

Ve ilk çekimlerin hazırlık çalışmalarına Kiev'de bulunan bir evde başladık, birlikte yemek pişirdik, birlikte yedik. Ev sahibinin Maine Coon cinsinden çok güzel büyük bir kedisi vardı. Bir an Mustafa Aga'nın kediyle çocuksu bir samimiyetle oynadığını gördüm. Bu çok hoş bir andı ve o anı fotoğrafladım. O fotoğraflar hâlâ telefonumda, favorilerimden biri. Her yıl Mustafa Aga'nın doğum günü vesilesiyle sosyal ağlarda paylaştığım tebrik mesajıyla birlikte bu fotoğrafı kullanıyorum çünkü bu fotoğraf Mustafa Aga'nın tam olarak nasıl biri olduğunu yansıtmakta.

Mustafa Aga bir taraftan halkın lideriyken, diğer taraftan çocukları ve hayvanları seven, görüştüğü insanları seven ve iletişime önem veren çok nazik ve empatik bir insan. Mustafa Aga'yı ziyaret etmek benim için çok önemli. Onu ilk ziyaretimde Kiev şehrinin en iyi kahvesinin onun evinde piştiğini söylemişti. Kırım Tatar usulü kahveyi kendisinin hazırlayarak misafirlerine özen ve şefkatle ikram etmesi, bence karşındakine onun ne kadar samimi olduğunu göstermekte. Bu jestiyle bir lider olmasına rağmen, ziyaretine gelen sade bir insana kalbinin büyüklüğünü ve etrafındaki insanlara olan sevgisinin derinliğini gösteriyor.

“

Mustafa Aga bir taraftan halkın lideriyken, diğer taraftan çocukları ve hayvanları seven, görüştüğü insanları seven ve iletişime önem veren çok nazik ve empatik bir insan.

Kırımoğlu'nun, Kırım ve Ukrayna'nın geleceği konusunda sizce gençler için nasıl bir rolü veya etkisi söz konusu?

Kanaatimce, Mustafa Aga'nın Kırım'ın geleceğindeki rolü çok büyük. Bu böyle oldu ve hep böyle olacak. Mustafa Aga hâlen Kırım'ın işgalden kurtarılması, özgürleşmesi ve bütünleşme süreçlerinin başarıyla tamamlanması için mücadele etmektedir. Mustafa Aga, Kırım Platformu'nun kuruluşundan bu yana, yani 2021 yılından itibaren, Kırım Platformu da dâhil olmak üzere çeşitli siyasi platformlarda oldukça aktif çalışmakta. Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodymyr Zelensky, Kırım meseleleri ile ilgili her zaman Mustafa Aga ile istişare etmekte. Buradan da Mustafa Aga'nın Kırım ve Kırım'ın geleceği konusunda ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz. Onun, Kırım'ın geleceği için en çok çalışan kişilerden birisi olduğunu söylesek yanılmayız. Kırım Tatar gençleri için Mustafa Cemilev'in ne anlama geldiğine değinecek olursak, 2014'ten bu yana gençlerin Mustafa Aga'nın rolünü ve onun faaliyetlerini ve onun örnek alınmasının önemini yeniden gözden geçirdiklerini söyleyebilirim. 2014'e kadar doğrudan Mustafa Aga'ya olmasa da bazı Kırım Tatar kurumlarına karşı belli bir güven krizinin yaşandığı sır değil. Ancak Kırım işgal edildikten sonra milletimiz yeniden birleşti ve gençler aslında Mustafa Cemilev'in etrafında birleşti. Ve şimdi Kırım Tatar gençlerinin, uğruna mücadele edilen şeyi elde etmenin önemi ve değerlerden vazgeçmeme konusunda Mustafa Aga'yı örnek aldıklarını görüyorum. Mustafa Aga aslında hayatı boyunca bunu yaptı, değerlerinden vazgeçmedi. Gençlerin de bunu benimsemesi çok önemli.

Mustafa Aga pek çok farklı imtihanla karşılaştı ve onurlu bir hayat yaşadı, dolayısıyla gençlerin adalet ve insan hakları savaşçısı olarak onu örnek alması çok önemli.

EMİNE CEPPAR*

Fotoğraf 1. Kiev, 2023 (YTB arşivi)

Kırım sizin için ne ifade ediyor, Kırım deyince ne hissediyorsunuz?

Kırım benim evimdir. Biliyorsunuz Kırım Tatarlarının Sovyet döneminde evlerinde yaşama hakkı ve imkânı olmadı, bu sebeple ben de Kırım'da doğmadım ama tüm şartlara rağmen Kırım benim her daim evimdi ve öyle kalacak. Ben öyle bir ailede büyüdüm ki bu ailenin tüm fertlerinin, anamın, babamın, dedelerimin ve büyük annelerimin esas gayesi Kırım'a dönmekti, orada yeniden ev kurup Kırım Tatarlarıyla birlikte yaşamaktı. Biz döndük fakat 2014 yılında ben Kırım'dan yeniden çıkmak zorunda kaldım. Bu benim için büyük bir travma oldu. Kırım hâlâ yüreğimde büyük bir heyecan gibi. Rüyalarımda görüyorum Kırım'ı. Her daim görüyorum. Evimi, akrabalarımı, büyüdüğüm evimi. Bu nedenle bu soruyu cevaplamak benim için çok zor. Ama kısacası evim ve hayalim. Büyük hayalim, Kırım'a dönmek.

Kırımoğlu nasıl bir insan?

Öncelikle liderimiz. Milletini birleştiren, milletinin Kırım'da yaşamasını sağlayan kişi. Benim ailemde Mustafa Kırımoğlu tek lider değil, bir devlet başkanı gibi görülür.

Annem ve babam Kırım'a döndükten sonra birkaç yıl içinde yavaş yavaş ev kurup iş buldular. Babam Kerç şehrinin Merkez Hastanesi'nde yönetici olarak görev aldı ve onun odasında o dönemin Ukrayna Cumhurbaşkanı V. Yuşçenko'nın yanı sıra Mustafa Aga'nın fotoğrafı vardı. Ve ben babama Mustafa Aga sizin için kim diye sorduğumda o, «Cumhurbaşkanımız» diye cevap verdi. Her daim onun hikâyesi, onun mirası, onun yolu ve mücadelesi anlatılırdı ailemde. Senesini tam hatırlamıyorum ama 11-12 yaşındaydım. Şehrimize büyük bir heyet geldi ve heyetin başkanı Mustafa

* Ukrayna Dışişleri eski Birinci Bakan Yardımcısı

Fotoğraf 2. Kırım Tatar Sürgünü 75. Yılı Anma Programı, Ankara, 2012 (YTB arşivi)

Aga'ydı. Babam o dönem hem de Şehir Meclisi Başkanıydı. Heyeti evimizde ağırladık. Evimizin inşaatı yeni bitmişti, 10 yılın sonunda iki katlı bir ev yaptık, çok güzel evimiz vardı. İkinci katında şömineli bir oda vardı, çok iyi hatırlıyorum. Anam misafirlere kahve getirmemi söyledi. Fincanları tepsiye koydum, elimde tepsiyle odaya girdiğimde ellerimin titrediğini anladım. Mustafa Aga'yı ilk kez göreceğim için çok heyecanlıydım, o heyecanımı çok iyi hatırlıyorum. Tepsiyi ikinci kata götürdüm ve masaya bıraktım, o sırada misafirler sohbet ediyordu. Sonra o bana baktı. "Senin adın nedir kızım?" diye sordu. Biliyorsunuz Mustafa Aga yüksek sesle konuşmaz. Çok yumuşak bir sesi vardı. Ben, ismimin Emine olduğunu söyledim. "Gel otur yanıma." dedi. Ben oturdum ve sonra bana kaçıncı sınıfta okuduğumu, derslerimi sordu. Kırım Tatarcayı güzel konuşmama çok şaşırdı ve nasıl öğrendiğimi sordu. Çünkü Kerç'de millî mektebimiz olmadığı için dil öğrenme imkânımız da yoktu. Annem babam öğretti sağ olsun. Ailemde Rusça konuşmak yasaktı, babam konuştuğumuzu duysa kulağımızı çekerdi. Kırım Tatarca, Ukraynaca ya da İngilizce konuşabilirdik. Ben bu ilk görüşmemizde Mustafa Aga'nın bir liderden ziyade insani yönlerini tanıdım. Yumuşak sesi ve davranışı heyecanımı yatıştırdı. Ben onun yanına oturdum ve sadece bir lider değil, kaya gibi güçlü bir insan olduğunu gördüm. Dersiniz ki yıllarca hapiste kalan bir insan olarak yüreğini kaybedebilirdi ama ben onu insaflı, sıcak, yumuşak bir kişi olarak gördüm ve hâlâ da öyle olduğunu biliyorum.

> *Bu çalışmanız bitince onu sadece siyasetçi ve lider olarak değil; onun insani yönlerini dünyaya gösterebilseniz bu büyük bir iş olacak.*

Bir siyasi kişilik olarak siz, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu nasıl değerlendirirsiniz?

Bu soruya cevap verebilmek için biz onun yolunu, geçmişini esas alabiliriz. İnsan haklarının korunması onun mirasıdır. Biliyoruz ki sadece Kırım Tatarları için değil, hür olmayan diğer milletlerin de serbest kalması için mücadele verdi, uzun yıllar hapis yattı. Kırım Tatarlarının anıldığı ortamda ilk akla gelen isimlerden biri Mustafa Aga'nın ismidir ve insan hakları konusunda birkaç benzer isim olsaydı belki de insan hakları daha iyi korunurdu.

Mustafa Aga birkaç kere milletvekili seçildi. O, Ukrayna devletçiliğinin bir parçasıdır. Ukrayna bağımsızlığının temellerinin atıldığı 90'lı yıllarda, yani 30 yıl evvel, Mustafa Aga dürüst bir siyasetçi olarak görüldü ve kendi bakış açısını hiç değiştirmedi. 1991-1992 yıllarında İkinci Kırım Tatar Millî Kurultayı düzenlendi ve o toplantıda Kırım Tatar milletinin geleceği nasıl çizildiyse aynı çizgiyi Mustafa Aga şimdi de devam ettiriyor. Ukrayna ile iki komşu millet olarak farklı dönemlerden geçtik, örneğin Kırım Tatarlarının Kırım'a dönüş meselesinde 90'lı yıllarda halkımız tek kalmıştı ama şimdi bence çok şey değişti. Verkhovna Rada yani Ukrayna Parlamentosu yerli halklarla ilgili bir kanun kabul etti ve halkımız, yani Kırım Tatarları, Ukrayna'nın yerli halkı olarak tanındı. Bu mücadeleyi Mustafa Aga başlattı, onun liderliğinde başladı bu süreç. Elbette gençler de bu mücadeleye katıldı. Ama ilk adımları o attı ve artık bu mücadelenin müspet sonuçlarını görüyoruz. Bana göre bir siyasetçi olarak bize önemli bir miras bıraktı.

Fotoğraf 2. Kırım Tatar Sürgünü 75. Yılı Anma Programı, Ankara, 2019 (YTB arşivi)

Kırımoğlu'yla ilgili paylaşmak istediğiniz anınız bir hatıranız var mı?

Kırımoğlu ile ilgili pek çok hatıram var. Ben Kiev'de üniversite öğrencisiyken ona sık sık giderdim, sohbet ederdik, Sovyet dönemini çok anlatırdı. Şimdi çok ayrıntıya girmek istemiyorum ama yıllar önce gördüğüm insaflı Mustafa Aga hiç değişmedi, aynı insan. Son olarak Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nde görüştük. Büyükelçilik avlusunda iskemlelerde oturuyorduk, davet edilen diğer misafirlerle sohbet ediyorduk, kalabalık bir ortamdı. Bir kedi geldi ve Mustafa Aga'nın kucağına oturdu. Mustafa Aga onu okşamaya başladı. Kedi çok keyifliydi. Bu manzarayı görünce, «kaya gibi insan» imajına sahip olmasına rağmen onun, merhametini asla kaybetmeyen bir kişi olduğunu düşündüm. Bu çalışmanız bitince onu sadece siyasetçi ve lider olarak değil; onun insani yönlerini dünyaya gösterebilseniz bu büyük bir iş olacak.

Kırımoğlu'nun Türk dünyası içindeki yeri nedir?

Onun Türk dünyasındaki mirası çok büyük ve uzun yıllar boyunca biz bu mirası öğreneceğiz. Bunu kelimelerle ifade etmek çok zor. Asırlar evvel Türk dünyasını birleştiren İsmail Gaspıralı'ydı. Bana göre Mustafa Aga'nın da mirası böyledir. Sadece Türk dünyasında değil tüm dünyada onu biliyorlar, tanıyorlar. Çünkü onun hayat yolu, fedakârlığı, milletine hayatını, canını, yüreğini vermeye hazır olması onu Türk tarihinin bir parçası yapıyor. O, herkes için bir örnektir, okuldur. Ve bence bizden sonraki nesiller onun mirasını ve yolunu devam ettirecekler.

Kırımoğlu'nun, Kırım ve Ukrayna'nın geleceği konusunda sizce gençler için nasıl bir rolü veya etkisi söz konusu?

Onun mirası çok büyük; hatta o kadar büyük ki onun bıraktığı mirası bir bütün olarak anlamak için uzunca zaman gerekli. O, siyasetçi olarak mücadele etti. Ve şimdi tarihin bir şakası gibi ama yine de Kırım'da yaşamasına müsaade edilmiyor. Yıllar öncesi gibi... Aynısı şimdi tekrarlanıyor... Ama çok istekli... Ben ona en büyük hayalini sorduğumda hayalinin Kırım'da yaşamak olduğunu söylüyordu ama son zamanlarda Kırım'da ölmek istediğini söylüyor. Mustafa Aga'ya hep böyle şeyler söylemek için biraz beklemesi gerektiğini, Kırım'a döneceğimizi, düğünler yapacağımızı, birbirimizi kucaklayıp ailelerle kavuşacağımızı, ölüm lafları söylemek için henüz vaktinin gelmediğini söylüyorum. Çok aktif bir insan, 80 yaşını doldurdu ama o enerjisinin çok olduğunu görüyoruz.

Bana göre o büyük bir ağaç gibidir, kökleri koparılamayan bir ağaç, gençliğinden bu yana edindiği amacı için savaşan bir insan. Bu dürüstlüğü, bu gücü ve böyle bir mirası bence hepimiz öğrenmeliyiz.

“

Bana göre o büyük bir ağaç gibidir, kökleri koparılamayan bir ağaç, gençliğinden bu yana edindiği amacı için savaşan bir insan.

GAYANA YÜKSEL*

Kırım sizin için ne ifade ediyor, Kırım deyince ne hissediyorsunuz?

Öncelikle sorunuz için teşekkür etmek istiyorum, Kırım deyince ağlamak istiyorum, Kırım yakın vatanımdır. Ben Kırım'da doğmadım, Kırım'ı ilk olarak dedelerimin, babaanne ve anneannemin hikâyelerinden, anlatmalarından duydum. Fakat Kırım'ın bizim vatanımız olduğunu çok çok iyi biliyorum. Ben bunu içimde hissediyorum.

Benim ailemin tamamı sürgünde doğdu; annem babam, ben ve kardeşim hepimiz sürgünde doğduk. Orta Asya'da, Özbekistan'da doğmamıza ve yaşamamıza rağmen hepimiz Kırım'a döneceğimizi, bir gün Kırım'da yaşayacağımızı çok iyi biliyorduk. Bu düşünce ve yaklaşım hiç değişmiyordu, aile içinde asla tartışılmıyordu, hepimiz bir gün vatana döneceğimizi çok iyi biliyorduk. Ve 1990-1991 yıllarında biz Kırım'a döndük ama ailemin dönüşü çok zor oldu. Önce anneannem ve dedem, daha sonra annem ve babam döndüler. Bazı ailelerin dönüşü daha kolay oldu, daha kolay süreçten geçtiler. Ailem için böyle şey söz konusu olmadı. Biz önce Gezleve şehrine geldik ve burada 90 gün boyunca eyleme katıldık, belediye binasının önünde eylem yaptık. Bize bir yer veya arsa tahsis edilmesi için bekledik. Aslında anneannemin sürgünden önce yaşadığı Gezleve'deki evi duruyordu. Evi deniz kenarındaydı ve orada dört aile yaşıyordu ve hâlen de yaşamaya devam ediyor. Ama biz evimizi geri verin diye bir talepte bulunmadık; biz sadece bize bir yer verilmesini istedik, bize bir yer gösterilsin ki biz de yeniden orada kendimize ev yapalım dedik. Aslında tüm Kırım Tatarlarının talebi bu yöndeydi. Kimse sürüldüğü evin geri verilmesini talep

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

etmedi, bizim eylemlerimiz her zaman insani ve barışçıldı, öncelikle vatana dönmemize izin verilmesini sonra da insanların kendilerine yaşayacak bir ev yapması için bir yerin tahsis edilmesi istendi.

Yerel belediyelerden cevap gelmeyince insanlar mecbur kalarak "gecekondu usulü" ile boş yerlere ev yaptı. Annem ve babam da aynı şekilde bir ev yaparak yaşadılar. İki yıl elektriksiz susuz, gazsız o evde yaşadılar. Böyle bir zor süreçten geçtik, fakat tüm zorluklara rağmen çok şükür Kırım'ın dışında bir yerde yaşamak yani, ne bileyim Amerika'da, Türkiye'de yaşamak gibi düşünceler hiç aklımızın ucundan bile geçmedi. Çünkü Kırım'a geldik ve tek isteğimiz Kırım'da yaşamaktı. Ondan dolayı Kırım benim kalbimde, içimde olan bir yerdir.

Sizce Kırım Tatarlarının Türk tarihi ve Türk dünyası içindeki yeri nedir?

Türk dünyası çok büyük biliyorsunuz, yani koskoca tarihî ve siyasi bir alan. Yaklaşık 300 milyon nüfusa, 7 ülke 13 özerk cumhuriyete, yaklaşık 60 devleti olmayan topluluğa sahip olan ve Avrupa'dan Uzak Doğu'ya kadar uzanan bir dünya. Kırım Tatarları da bu koskoca dünyanın bir parçasıdır ve bununla bence gurur duymak lazım. Bu birincisi, ikincisi ise Kırım Tatarlarının maalesef bu dünyanın dinmeyen kanayan bir yarası olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kırım Tatarları, Türk dünyasında tarih boyunca zorluklara maruz kalan milletlerden biridir. Bizim tarihimizde artık beşinci nesil temsilcileri savaşa, sürgüne, gizli sürgüne ve baskıya maruz kalıyor ve bu hiç bitmiyor.

Ben birkaç hafta önce Kanada'dan döndüm, 130 yıl önce oraya yerleşmiş Ukraynalılar ile ilgili araştırma yapmak için gitmiştim. Bu kişiler o zamanlarda bile Rus baskısından kaçmışlar; üstelik henüz Sovyetler Birliği kurulmamıştı bile. Rus İmparatorluğu'nun zulmünden kaçmak için Kanada'ya yerleşmişler. Kanada o zaman ülkeye sığınan Ukraynalılara 10 dolara 60 hektar toprak veriyormuş. İstediği şey ise sadece insanların gelip yerleşmesi ve çalışmasıymış. Yani bu şartlar altında ülkesini, vatanını terk eden insanlar da zorluk çekmiş. Fakat neticesi ne oldu? İnsanlar istikrarlı, güzel ve iyi bir hayata kavuşmuş, iş sahibi olmuş, çocuklarına belli bir miras bırakabilmişler. Fakat Kırım Tatarlarının maalesef hiç öyle bir şansı olmadı. Çünkü bizim yanımızda Rusya İmparatorluğu gibi bir ülke vardı ve dolayısıyla sürekli zorluklara maruz bırakıldık.

Kırım Tatarlarının bir diğer özelliği de sahip olduğumuz Kırım Tatar Millî Hareketi'dir. Yani dünyada biliyorsunuz birçok millet kendi devletine sahip değil. Ancak Kırım Tatarlarının devlet gibi işleyen bir Millî Hareketi vardı. Kim ne derse desin. 1950'li yıllarda kurulan Millî Hareket'in esas amacı Kırım'a dönmekti. Kırım'a döndükten sonra ise 1980'li yıllarda Kırım'da yaşama ve Kırım Tatarlarının haklarının korunması hedeflendi. Ve 2014'ten sonra hâlâ Kırım'a dönmeyi amaçlıyoruz.

Fotoğraf 1. Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelensky ile, 2022 (Anadolu Ajansı)

Kırım ve Ukrayna'nın bugünkü durumuna baktığımızda, özellikle işgal ve savaş üzerinden nasıl değerlendiriyorsunuz?

Nasıl değerlendireceğim? Savaşı kimse istemiyordu ne Ukrayna'da ne Kırım'da. Yani aslında 2014'e kadar savaş aklımızın ucundan bile geçmiyordu. Çünkü öncelikle Budapeşte Memorandumu ve uluslararası hukukun varlığına inanıyorduk. Fakat Rusya gibi bir devlet maalesef Kırım'ı işgal etti. Bu bizim için çok zor bir süreç, çünkü Kırım Tatarlarının Rusya'da bir geleceği yok diyebiliriz. Nitekim 10 yıllık işgal süreci bunu gösteriyor. Çünkü hangi alanı mercek altına alsak, hangi göstergeye baksak, istatistik verilerini incelesek hep bir gerileme ve kötüye gitme durumunu görüyoruz. Şimdi detaylara girmek istemiyorum ama kültür alanında, nüfus verilerinde, siyasi durumda ve en önemlisi eğitim alanında da maalesef pozitif gelişme göremiyoruz. Bu nedenle Kırım Tatarları Ukrayna'da yaşayan diğer tüm halklarla birlikte bu savaşta Ukrayna'nın yanında ve biz bir gün bu savaşın biteceğine inanıyoruz ve bir an önce bitmesini istiyoruz.

Bunu her zaman söylüyorum, ben savaşa çok duygusal yaklaşıyorum. Savaş konusuna maalesef bir siyasetçi gibi yaklaşamıyorum; istesem de istemesem de bir insan olarak, bir anne olarak yaklaşıyorum. Çok değerli insanlar bu savaşta hayatını kaybetti, bir nesil neredeyse yok olmak üzere. Bu insanlar Ukrayna'nın, devletimizin geleceğiydi; geleceğin bürokratları, tarihçileri, araştırmacıları, bilim insanları, sanatçıları… Ama savaşmak zorundayız ve başka bir yolumuz yok. Biz bu savaşı başlatmadık fakat bu savaşı kazanmak zorundayız.

> *Ukrayna'daki savaşın geçmişine baktığımızda Türkiye'nin desteğini kesinlikle unutmamak lazım.*

Türk-Rus ilişkilerini dünden bugüne değerlendirdiğinizde özellikle Kırım ve Ukrayna merkezli olarak nasıl görüyorsunuz, nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ben sık sık yurt dışına çıkıyorum ve gittiğim yerlerde Kırım Tatarı olduğumu söylüyorum. Kırım Tatarlarından bahsederken, Türkiye'de çok büyük bir Kırım Tatar diasporasının olduğunu söylüyorum. Tarih boyunca oluşan 3-4 milyonluk bir diaspora var Türkiye'de. Dünyadaki en kalabalık Kırım Tatar diasporasının Türkiye'de yaşadığını söylediğimde ilk gelen soru "Türkiye'nin siyasetini nasıl değerlendiriyorsunuz?" oluyor. Yani dünyada Türkiye'nin siyaseti özellikle de Ukrayna'daki olaylar çerçevesinde çok merak ediliyor. Aslında konuştuğum herkesin Türkiye'nin siyasetini beğendiğini söyleyemem ama siyaset böyle bir şey, yani beğendirmek ya da beğenmek zorunda değilsiniz. Sonuçta bu Türkiye'nin siyaseti; Ukrayna, Avrupa veya Amerika siyaseti değil. Türkiye bir devlet olarak kendi çıkarlarını düşünmek zorundadır. Ben Türkiye siyasetini "denge siyaseti" olarak görüyorum, Türkiye'nin kendi istekleri, çıkarları ve kendi iç ve dış siyaseti var ve birçok faktör bunu etkiliyor. Biz kesinlikle Türkiye'ye Ukrayna gözüyle veya Avrupa gözüyle yaklaşmalıyız. Türkiye devleti yani Türk kurumları ve bürokratları; Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İstihbaratı, İçişleri Bakanlığı vs. konuya çok hâkim, bunu görüyoruz. Yani konuları çok iyi takip ediyorlar. Ve son olarak, ki bunu da konuşmalarımda her zaman söylüyorum, savaş bir süreçtir, savaşta artık geçmişte olan olaylar geçmişte kalır. Ukrayna'daki savaşın geçmişine baktığımızda Türkiye'nin desteğini kesinlikle unutmamak lazım. Destek sağlandı: Bayraktar'lar, SİHA'lar, askerî teçhizat, Azovstal'in askerî esirlerin serbest bırakılması vs. Odesa gibi bir şehir eğer bugün Ukrayna kontrolünde ise Türkiye'nin büyük bir katkısı var, çünkü zamanında Türkiye Boğazları kapattı, Rus gemileri girmedi. Tahıl meselesi. Yani sadece siyasi taraftan değil, örneğin uluslararası platformlarda yapılan oylamalara verilen destek, Birleşmiş Milletler'de, Avrupa Parlamentosu'nda hep Ukrayna'nın yanında durması değil, aynı zamanda çok net meselelerde, sorunların çözümünde Türkiye'ye yardımcı oluyor. Bunları çok iyi bilmemiz lazım. Dediğim gibi bu soruyu soruyorlar, herkes bunu merak ediyor. Türkiye'nin imajı yurt dışında çok çok farklı ama objektif bir şekilde değerlendirmemiz lazım diye düşünüyorum.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile nasıl tanıştınız?

Tabii ki Mustafa Aga'nın bir lider olduğunu çocukluğumdan beri çok çok iyi biliyordum. Çünkü ben çok okuyordum, tarihimizle ilgili çok inceleme yapıyordum. Fakat ilk tanışmamız şöyle oldu:

Yıl 1993. 1993 yılında okulumu bitirdim ve o zaman ilk defa Kırım'dan Türkiye'ye gitmek ve Türk üniversitelerinde okumak üzere öğrenci seçimi yapıldı. Öğrenciler arasında bir yarışma yapıldı. O zamanı çok iyi hatırlıyorum. Yedi öğrenci yedi farklı meslek üzere eğitim almak için seçilecekti, bir gazeteci, bir hukukçu, bir tarihçi vs. Sınava 300 kişi girdi. O sınava ben de

girdim ve kazandım. Çünkü gazeteci olmak istiyordum, hazırlanıyordum ve makalelerim de vardı. İşte o sınavları kazanan yedi öğrenciyle Mustafa Aga görüştü. Bu, benim Mustafa Aga ile ilk canlı görüşmemdi. Akmescit'in merkezinde Gaspıralı adında bir kütüphane var, o kütüphane binası önce Kırım Tatar Millî Meclisi'nin binasıydı. Yıkık dökük bir binaydı ama çok kalabalık, sürekli insanların girip çıktığı bir yerdi. Mustafa Aga ile orada görüştük. Mustafa Aga'ya bizi şöyle tanıttılar: "Bunlar bizim en başarılı çocuklarımız." Aslında çocukluğumda Türkiye'ye gitmeyi çok istiyordum, çocukluk hayalimdi. Yani sınavı kazandım ve Mustafa Aga'yla o zaman görüştük. Liseyi bitirmiştim, 17 yaşındaydım. Mustafa Aga o zaman gençti. Şimdi de genç ve dinç ama o zaman daha gençti. Sonra Mustafa Aga hangi derslerden sınav olduğumuzu sordu. İngilizce, edebiyat ve tarih dedik. Hangi tarihten sınav olduğumuzu sordu ve biz de üniversite giriş sınavında sorulan tarih sorularından dedik. Mustafa Aga, o Sovyet tarihi dedi, o tarih onlara gerek değil, bırakın çocuklar gerçek tarihi öğrensin dedi.

İşte böyle bir kısa görüşmemiz oldu. Hepimiz tabii ki çok heyecanlandık, mutlu olduk. Fakat bize o zaman bekleyin dendi, çünkü sınavları kazandık ama sanırım bizim Türkiye'ye nasıl gideceğimize, nasıl eğitim göreceğimize dair prosedür henüz belli değildi. Bekleyin dendi ve ben biraz bekledim. Ama ben, vakit boşuna gitmesin ve burada üniversite okuma şansımı kaybetmeyeyim diye üniversite sınavlarına girme kararı aldım. Ve gittim Rusya'ya, Rostov şehrine. Burada çok kolay bir şekilde gazetecilik bölümünü kazandım ve o bölümde okumaya başladım. Okurken de yine birinci ve ikinci sınıfta bekledim belki beni çağırırlar diye. Artık dördüncü sınıfı da bitirdim ve böylece Türkiye'ye gidemedim. Ondan sonra kazandığım üniversiteyi bitirdim ve Kırım'a döndüm. Sonra anneme sordum, benimle beraber Türk üniversitelerinde okumaya hak kazanan çocuklara ne oldu, ne yaptılar diye? Annem de bana şöyle bir şey anlattı. Ben Rostov'a gittikten yaklaşık 3-4 ay sonra kışa doğru bize birileri gelmiş ve benim Türkiye'deki üniversiteyi kazandığımı söylemişler. Gitmek için hazırlanmam gerektiğini söyleyerek anne babamdan 300 dolar para istemişler. Hâlbuki bizim bildiğimiz kadarıyla her şey ücretsiz olacaktı. O zaman söylenen miktar annem babam için çok büyük bir paraydı. Ayrıca bu teklif yasal değildi ve annem babam buna razı olmazdı. Bu nedenle de bana bir şey söylemediler. Böylece Türkiye'de okumak kısmet olmadı. Ama sonra ben İsmet Bey'le evlendim ve öyle Türkiye'yi gördüm. Böyle bir hikâye. Mustafa Aga'yı böyle gördüm birinci sefer fakat sonra, eşim Mustafa Aga'nın danışmanı olduğu için, Millî Hareket'e tabii ki daha çok yaklaştım.

Artık gazeteciydim, Kırım'a döndüm ve çalışıyordum. *Komsomolskaya Pravda, Telenedyela* gibi Rus medya kuruluşlarında çalıştım. Her zaman Kırım Tatarları ve Müslüman toplumun problemlerini gündeme getirmeye ve anlatmaya çalışıyordum. O zamanlar Mustafa Aga'yla bağlantılarımız iyiydi ve sık sık görüşme imkânımız oluyordu. Hatta Mustafa Aga'yı *Komsomolskaya Pravda*'ya ilk defa davet ettim. O zaman için bu çok büyük bir olaydı

Mustafa Aga, o Sovyet tarihi dedi, o tarih onlara gerek değil, bırakın çocuklar gerçek tarihi öğrensin dedi.

Fotoğraf 2. Akmescit Kırım, 1993
(M. Kırımoğlu arşivi)

çünkü Sovyet basını, biliyorsunuz, Mustafa Aga'yı hiç gündeme almazdı, alsa da kötü anlatırdı. Kırım'da ilk defa röportaj için onu davet ettik ve ondan sonra temaslarımız ve çalışmalarımız Mustafa Aga'yla bayağı sık oldu.

Bir siyasi kişilik olarak siz, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu nasıl değerlendirirsiniz?

Biliyor musunuz, şimdi Kırım Tatar Millî Hareketi'nde birçok insan var ve aslında birçok insan Mustafa Aga ile aynı yoldan geçti. O insanlar da mitinglere katılıyordu, hapislere atılıyordu, zorluklara katlanıyordu ve maalesef ailelerinden ve çocuklarından uzak kalmak zorundaydılar. Fakat Mustafa Aga'nın birkaç farklı özellikleri vardı.

> *Kırım Tatar Millî Hareketi'nde birçok insan var ve aslında birçok insan Mustafa Aga ile aynı yoldan geçti.*

Öncelikle o, ilkelerine ve prensiplerine sahip olan bir insandır. Ne olursa olsun, hayatı pahasına bile olsun, ödenecek bedel ne olursa olsun Mustafa Aga kendi prensiplerinden vazgeçmiyor. Zor mu? Zor. Ben Mustafa Aga'nın ailesini yakından tanıyorum. Bilmiyorum bunu yazar mısınız, yazmaz mısınız ama ailesi dik duruyor, özellikle eşi insanların içinde güçlü duruyor ama eve dönerken nasıl ağlıyor, nasıl… Çünkü bunu yaşamak çok zor, hakikaten zor. Fakat Mustafa Aga ne olursa olsun, kim olursa olsun prensiplerinden vazgeçmiyor.

Mustafa Aga'nın ikinci özelliği, şartlar ne olursa olsun, eğitimden ve bilgi almaktan vazgeçmemesidir. Zıryanka ve başka hapishanelerdeyken Mustafa Aga sürekli okuyordu ve kendisini geliştiriyordu. Bu süreç sürekli devam ediyor, o sürekli okuyor. Siz Mustafa Aga'nın ufak olduğuna

bakmayın. Mustafa Ağa çok iyi bir arşivci, çok sistematik bilgilere sahip olan bir insandır. Kendi kendini yetiştiren, kendi kendini eğiten bir insandır. Mustafa Aga aslında resmî olarak bir okulu bitirmedi. Birkaç yıl önce, Ukrayna parlamentosundaki milletvekillerinin eğitim durumlarıyla ilgili bir anket çalışması yapıldı ve ortaya çıkan sonuçta lisans eğitimi olmayan, yani resmî bir belgesi olmayan, bir tek Mustafa Aga vardı. Fakat o birçok profesörden daha çok bilgiye sahip olan bir insan ve ben bunu gerçek hayatta da gördüm. Mesela, Mustafa Aga'nın arşivinden veya kütüphanesinden bir kitap alsan mutlaka senden geri ister, asla unutmaz, "Ben sana kitabı verdim, sen çalıştın işini gördün, geri getir." der. Bununla birlikte, eğer siz Mustafa Aga'ya yeni bir kitap verseniz veya kendi çalışmanızı takdim etseniz, ki ben bunu yaşadım, kendim yazdığım kitabı ona takdim ettim, öyle sevinerek alır, inceler, okur. Bazı insanlar takdim edilen kitabı formalite olarak alırlar ve süs olarak rafa koyarlar. Mustafa Aga mutlaka okur, mutlaka soru sorar. Ben en son çıkan kitabımı Mustafa Aga'ya getirdiğimde bunun ikinci çalışmam olduğunu söyledim, ilk eserimin Kırım'da Rusça yayımlandığını söyledim. Onu bana mutlaka getir dedi. Bunu çok içten söyledi, bir doğal istek gibi, çok güzel bir yaklaşımla.

Fakat o birçok profesörden daha çok bilgiye sahip olan bir insan ve ben bunu gerçek hayatta da gördüm.

Arapça öğrenmiş, İngilizce, Türkçe, Kırım Tatarca, Rusça ve Ukraynaca biliyor. Bu insan kendi kendini yetiştirdi. Hapishanelerde iken arkadaşlarına bir avukat gibi yardım ediyordu. İtiraz dilekçelerini kendisi yazıyordu. Çünkü mevzuatı iyi biliyordu, davalarda avukatlardan vazgeçip kendi kendini savunuyordu.

Ve üçüncü olarak belirtmek istediğim özellik, Mustafa Aga insanlarla ilişkilerini hakikaten çok iyi yürütüyor. İnsanları asla kırmaz. Hani ben bir liderim, ben büyüğüm, beni herkes tanıyor, böyle kırmak ve dökmek asla yapmadığı şey. Bazen susar, bazen bir şey söylemez ama kesinlikle kırmaz.

Yani bu üç özellik bence onu bir lider kılıyor, lider olarak gösteriyor aslında.

Kırımoğlu nasıl bir insan?

Asla unutulmaz birisi, vazgeçilmez birisi. Ben mesleğimden dolayı bir gazeteci olarak çok şükür birçok insan gördüm. Birçok insanla röportaj yaptım, çalıştım, farklı temaslarda bulundum. Mustafa Aga'nın insani ilişkileri ve insana yaklaşımı çok hoştur. Tabii, Mustafa Aga öncelikle bir insandır ve elbette yüzde yüz kusursuz değil. Onun da zaafları var, beğenmediği şeyler var. Bazen onun beğendiklerini sen beğenmiyorsun. Ama bir lider olarak insanları birleştirebiliyor, insanları asla kıskanmıyor, insanlara yol açıyor, eğer elindeyse, eğer yapabildiği bir şey varsa bunu mutlaka yapar. Bu çok mühim bir şey. Çünkü insana bazen bir start vermek, bir yerde yardımcı olmak, bir iteklemek lazım, sonra o insan kendi yolunu bulur, kendisi gider. Mustafa Aga'nın kıskançlık, böyle insani kıskançlık içinde yoktur.

Fotoğraf 3. Ayserez Kırım, 1990
(M. Kırımoğlu arşivi)

İşte bu özelliği ile insanları kazanan birisi, bayramlarda, doğum günlerinde birçok insan ona gelir, telefon açar, unutmaz.

Kırımoğlu'yla ilgili paylaşmak istediğiniz anınız bir hatıranız var mı?

Mustafa Aga'yla birlikte birçok ortamda bulundum, birçok görüşmeye beraber gittik. Ve epeyce de paylaşılacak anımız var. Örneğin Mustafa Aga'nın Ayserez'de doğduğunu biliyorsunuz. O, Kırım'a döndükten sonra Ayserez'deki anne babasının evini satın aldı ve hepimiz yani ona yakın insanlar, Millî Meclis üyeleri vs. onunla beraber doğduğu eve gittik. Ben en çok Mustafa Aga'nın doğduğu evi merak ediyordum. Aslında o, evi hatırlamıyordu, çünkü çok küçüktü, altı aylık bebekken evinin terk etmek zorunda kalmıştı. Çok küçüktü ve hatırlaması mümkün değildi ama bence Mustafa Aga bu evde yaşıyordu. O anları yaşıyordu. İçinde yaşıyordu.

Aklımda bir anım daha var. Ben o zaman gençtim. Üniversiteden yeni mezun olup dönmüştüm. Artık gazeteciydim ve gazeteci olarak da birçok etkinliklere katılıyordum, izliyordum, haber yapıyordum. Akmescit'in merkezinde bir tiyatro var. Ukrayna tiyatrosu, çok büyük ve güzel bir bina. O zaman o tiyatro binasında bir Kırım Tatar konseri düzenlendi. Şimdi konser derken burada belki sıradan bir şey gibi görünür fakat bizim için orada o binada ilk Kırım Tatar konserini organize etmek çok önemli ve çok büyük bir şeydi. Çünkü Kırım Tatarlarını istemiyorlardı; herhangi bir organizasyonun yapılmasına müsaade edilmiyordu, daha doğrusu engel çıkartılıyordu. O, Kırım'a döndükten sonra Kırım Tatarları kültürel

Fotoğraf 4. Baba evi, Kırım, 1990 (M. Kırımoğlu arşivi)

etkinlikleri, bayram, kutlama ve benzer etkinlikleri dışarıda, açık hava altında, kırda bayırda yapıyordu. Kırım Tatar konseri bir bina içinde ilk kez verildi ve tabii ki çok sayıda insanımız konsere katıldı. Kırım Haytarma Ansambli ilk defa sahneye çıktı. Mustafa Aga da doğal olarak oradaydı, sonra konser sırasında bir ara verildi ve Mustafa Aga dışarıda insanlarla sohbet ediyordu. Sonra baktım yaşlı teyzelerden birisi taze pide getirmiş, Mustafa Aga da o teyzeyi görünce ona yaklaştı, pideden aldı ve oturup yemeğe başladı. O zaman çok etkilendim, Mustafa Aga gibi bir insan, bir lider, dünyada ünü olan birisi mütevazı bir şekilde oturmuş, sade bir Kırım Tatarı kadının elinden pide yiyor, samimi bir şekilde sohbet ediyor. Bu nasıl bir insan? Çok etkilendim. Belki size sıradan bir şey gibi gelir ama Mustafa Aga'nın insanlara bu kadar yakın olması beni çok etkiledi. Sonra benzer şeylere defalarca şahit oldum, Mustafa Aga'nın meclisteki odasının kapısı herkese açıktı. Eşim o zaman Mustafa Aga'nın danışmanıydı ve Türkiye ile ilişkilerden sorumluydu. Mustafa Aga'ya hep randevulu çalışılmasını teklif ederdi, yani sıradan gelen biri kapıyı çalıp girmesin. Elbette Mustafa Aga bu teklife hep olumsuz yanıt veriyordu; bizde öyle olmaz diyordu, herkes buraya gelebilmeli, kabul edilmeli ve derdine derman bulmalı derdi. Şunu da söyleyeyim, Mustafa Aga çok güçlü bir mizaha sahiptir, keyfi yerindeyse ve morali iyiyse mutlaka güzel bir espri yapar, yaşadıklarından komik hatıralar anlatır veya latife yapar.

Mustafa Aga bir gün şöyle bir hatırasını anlatmıştı. Kırım Tatar Millî Meclis binasına, Kırım Tatarı olsun olmasın, sıkıntı veya problemi olsun olmasın bir sürü insan gelirmiş. Bir gün bir beyefendi gelir ve Mustafa

Mustafa Aga çok güçlü bir mizaha sahiptir, keyfi yerindeyse ve morali iyiyse mutlaka güzel bir espri yapar, yaşadıklarından komik hatıralar anlatır veya latife yapar.

Fotoğraf 5. Zalankoy Kırım, 1989
(M. Kırımoğlu arşivi)

Aga'yla çok önemli bir konuyu konuşmak istediğini söyler. "Buyurun." der Mustafa Aga. Beyefendi uzaydan sesler duyduğunu söyler. Mustafa Aga çok düşünmeden, Millî Mecliste "Uzaydan Gelen Sorumlu Uzmanın" Remzi İlyas olduğunu söyler. Hayır demiş beyefendi, beni kandıramazsınız, ben onun yanından geliyorum, o da senin sorumlu olduğunu söyledi. Ne yapayım, dinlemek zorunda kaldım dedi.

Kırımoğlu'nun Türk dünyasındaki yeri nedir?

Türk dünyası, dediğim gibi büyük bir dünya ve Mustafa Aga, Türk dünyasının simgelerinden, sembollerinden biridir. Neyin sembolü derseniz; bir halkın mücadelesinin sembolü, bir insanın vatana sevgisinin sembolü. Çünkü maalesef Kırım Tatarlarının zemanevi yani çağdaş tarihi henüz yazılmamış. Kırım Tatarlarının 1980'li yıllardan sonraki tarihi, kitaplara bir cümleyle girmiş: "Kırım Tatar halkı SSCB yıkıldıktan sonra vatanlarına döndü." cümlesiyle, bu kadar. Sanki bu dönüş süreci kendi kendine gelişen bir süreç gibi. Elbette ki bu böyle değil; savaş olmadan, kan dökülmeden… Aslında bir çağrı da yapılmadı, bu süreci birisi organize de etmedi. İnsanlar, örneğin benim babam veya benim yaşımda olan diğer insanların babaları, dedeleri, her şeyi bırakıp vatana döndü. Bu insanlar için ne demekti biliyor musunuz? Her şeye sıfırdan başlamak. Kariyer, ev, yaşam maddi imkânlar, alışılmış konfor – her şeyden vazgeçildi. İnsanlar her şeyden vazgeçip döndü. Her şeye sıfırdan başlandı.

Babam rahmetli o zaman ailenin büyük çocuğu olarak bana dedi ki: "Kızım, biz Kırım'da toprak oluruz, biz burada ölürüz ama buradan gitmeyiz. Her

şeyimizi bıraktık ve buraya döndük, bunu sizin için yaptık. Bundan sonra bu görevi siz devam edeceksiniz." Babamın bu sözlerini hep hatırlıyorum. Ve şimdi bazen çok zorlanıyorum, düşünüyorum ki babam yaşasaydı şu an Kırım'da olmadığımızı ona nasıl izah ederdim. Bilirsiniz Türk halkı toprağına, evine bağlı insanlardır; Kırım Tatarları da öyle. Bizim için de vatan boş bir söz değil, vatan kelimesinin anlamı Kırım Tatarlarına anne sütüyle geçmiş. Vatana dönüş sürecinin başında Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu vardı, o, bu sürecin sembolüdür. Peki, onun ardında kim vardı, ardında millet vardı. Babam gibi binlerce Kırım Tatarı var. Bu nedenle bu mücadele kayda geçmeli, yazılmalı Allah bana güç, kuvvet versin ki ben bu konuya zaman ayırayım.

Yakın zamanda bir proje vesilesiyle Kanada'daydım. Kanada'da güçlü bir Ukrayna diasporası var ve çok güzel çalışmalar yapıyorlar. Örneğin *Ukraynalılar Sözlü Tarih Kurumu* diye bir kurum var ve bu kurum, Kanada'ya göç etmiş ailelerin göç hikâyelerini kayıt altına almakta. Bunun neden yapıldığını sorduğumda, kayıt altına alınan hikâyelerin ileride araştırmalara zemin oluşturacağı söylenildi. Tabii ki ben de benzer bir çalışmanın Kırım Tatarları için yapılmasını isterdim, biz de inşallah bu imkânlara sahip oluruz.

Ama dediğim gibi mücadele ve vatana dönüş sürecinin ve tarihinin sembolü Mustafa Kırımoğlu'dur.

Kırımoğlu'nun, Kırım ve Ukrayna'nın geleceği konusunda sizce gençler için nasıl bir rolü veya etkisi söz konusu?

Şu anda tüm topluluklarda olduğu gibi Kırım Tatarlarının da yeni nesli yetişiyor. Yani bu doğal bir süreç. Mustafa Aga 80 yaşında, Allah ona uzun ömür versin ama kimse zaman geçtikçe gençleşmiyor, herkes yaş alıyor. Ve bazı sorumlulukları ona bırakmak, onun üstüne atmak doğru değil. Bizim kartlar (yaşlılar), ki ben buna çok şahit oldum, Mustafa Aga 2013'te Meclis Başkanlığını bırakma kararı aldığında gelip ona, "Mustafa Aga sen başkanlığı bırakma, Kırım Özerk Cumhuriyeti'ni kur, ondan sonra emekli olursun." diyordu. Demek ki insanların beklentileri vardı. Fakat şimdi zaman geçiyor ve yaşı ilerliyor. Tabii ki bazı sorumlulukları bizim üstlenmemiz lazım, bazı işleri gençlere bırakmak lazım. Gençler bence Mustafa Aga'yı örnek almalılar. Esasen de bir insanın nasıl prensiplerinden ve düşüncelerinden vazgeçmeden kendi yoluna devam ettiğini örnek almalılar. Aslında Kırım Tatarları 2013'te böyle bir süreç yaşadı. Bir taraftan işgal süreci söz konusuydu, diğer taraftan ise çok zor şartlarda dönebildiğimiz anavatanı bırakıp gitmek istemedik. Bu iki problem arasında nasıl bir yol izleyeceğimiz konusunda bence olması gerekeni yaptık, yani Mustafa Aga'yı örnek aldık ve bundan böyle de Millî Hareket'te yer alan gençlerin Mustafa Aga'yı örnek alması önemli.

Son bir şey ekleyeyim. Mustafa Aga'nın, güzel bir sözü vardı. Kurultaylardan birisinde yaptığı bir konuşmasında dedi ki: "Eğer Millî Hareket'e katılıyorsan ve halkın için bir şey yapmak istiyorsan o zaman bir beklentin olmamalı. Eğer bunu bir beklenti veya bariz bir menfaat güderek yapıyorsanız yapmayın daha iyi."

"Eğer Millî Hareket'e katılıyorsan ve halkın için bir şey yapmak istiyorsan o zaman bir beklentin olmamalı. Eğer bunu bir beklenti veya bariz bir menfaat güderek yapıyorsanız yapmayın daha iyi."

ESKENDER BARİYEV*

Kırım sizin için ne ifade ediyor, Kırım deyince ne hissediyorsunuz?

İlk aklıma gelen "Vatan" ve "Altın Beşik"kelimeleridir. Kırım bizim vatanımız ve bizim için altın beşik. Kırım Tatarlarının böyle bir efsanesi var. Biz bu beşiği bulursak geleceğimiz parlak olacak. Kırım Tatarları Kırım'da yeniden güçlenecek. Kırımsız Kırım Tatar halkı da olamaz, Kırım Tatar Millî Hareketi uzun yıllar Kırım'a dönmek için mücadele etti. Geleceğimizi azat ve demokratik Kırım'da görüyoruz.

Sizce Kırım Tatarlarının Türk tarihi ve Türk dünyası içindeki yeri nedir?

Öncelikle şunu belirtmek isterim: Kırım Tatarları benim için mücadele ve zafer demektir. Kırım Tatarları Türk dünyasının bir parçası ve uzun yıllar boyunca hakları için mücadele eden bir Türk halkıdır. Yaşadığım bir olayı paylaşmak istiyorum. 1995 yılında düzenlenen Türk Gençlik Kurultayı'na Kırım Tatarları da davet edildi ve ben de o heyette yer almıştım. O duyguyu hiç unutmuyorum, heyetimiz salona girdiğinde herkes bizi ayakta alkışladı. O zaman Rusya ve Çeçenistan savaşı sürüyordu ve Çeçenler özgürlükleri uğruna Rusya'ya karşı mücadele eden bir halk olarak görülüyordu. İşte biz de vatana dönüş hakkımız için yaklaşık 50 yıl boyunca mücadele eden ve tüm zorluklara rağmen vatanına dönen bir halk olarak ayakta alkışlandık.

Mevcut duruma gelince de Kırım Tatarları, Rusya'nın 2014'te yaptığına karşı tavır ve duruşlarını ortaya koydular.

> *Kırım Tatarları Türk dünyasının bir parçası ve uzun yıllar boyunca hakları için mücadele eden bir Türk halkıdır.*

* Kırım Tatar Kaynak Merkezi Başkanı

Kırım Tatarlarının; Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin, Azerbaycan'ın, kısacası Türk dünyasının gelişmesinde önemli rolünün olduğunu da hatırlatmak isterim. Kırım Tatarları her şeyden önce Türk dünyasının ayrılmaz bir parçasıdır ve zulmün yaşandığı tüm Türk halklarına örnek olabilecek bir halk olduğumuzu düşünüyorum.

Kırım ve Ukrayna'nın bugünkü durumuna baktığımızda, özellikle savaş üzerinden nasıl değerlendiriyorsunuz?

Öncelikle şunu belirtmek isterim: İlhak diye bir şey yok. Pek çok gazeteci "ilhak" kavramını kullanıyor ama yapılanın "işgal" veya "ilhak girişimi" olduğunu söylemeliyiz. Yani Rusya Kırım'ı ilhak ettiğini iddia ediyor ama dünyanın neredeyse hiçbir ülkesi Kırım'ı Rusya toprağı olarak tanımamakta. Yalnız Belarus gibi bazı ülkeler tanıdı ki bu ülkelerin de Rus tebaası olduğunu söyleyebilirim.

İşgale karşı mücadele konusuna gelince, ne yazık ki Kırım Özerk Cumhuriyeti ile Sevastopol'un işgalden kurtulması ve yeniden entegrasyonuna yönelik strateji ancak 2021'de geliştirildi. Fakat bu stratejinin de değişmesi gerekmekte. Çünkü, 2022'de biliyorsunuz bir silahlı saldırı başladı. Andığım strateji belgesinde diplomatik yollar üzerinde durulmuş, ancak artık sadece diplomatik yöntemler değil, askerî yöntemlerden de bahsetmek zorundayız.

Ve tabii ki işgale son verilmekten bahsederken Kırım Tatar halkının buradaki yeri ve rolünün önemini de belirtmeliyiz. Nitekim Kırım Tatarları, her şeyden önce vatanı işgal edilen Ukrayna'nın yerli halklarından biridir.

Kırım Tatarlarının büyük çoğunluğu hâlen işgal altındaki Kırım'da yaşamaya devam ediyor, bu nedenle halkımızın burada korunması oldukça önemli. Kırım Tatar Millî Meclisi'nin görevi ve Kırım Tatar halkının lideri olarak Mustafa Aga'nın misyonu da tam olarak hakkımızın korunmasıdır.

Kırım Tatarları, Ukrayna devleti ve Ukrayna halkı ile nasıl bir ilişkiye sahip? Ukrayna, Kırım Tatarlarını nasıl değerlendiriyor?

Öncelikle, Kırım'ın işgali sırasında Ukrayna'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü ilk destekleyenlerin Kırım Tatar halkı olduğunu hatırlatmak isterim. Kırım Tatar Millî Meclisi 15 Mart 2014'te yaptığı resmî açıklamasında, Ukrayna Verkhovna Rada'sına ve tüm Ukrayna halkına seslenerek, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklediğini net bir şekilde ifade etti. Böylece Kırım Tatarları, Ukrayna'nın yerli bir halkı olarak Ukrayna devleti sınırları içinde kendi kaderlerini tayin etme haklarını teyit etmiş oldular. Bence Ukraynalıların Kırım Tatarlarına karşı tutumu da bundan sonra değişmeye başladı. Örneğin, bağımsızlık kazanıldıktan 23 yıl sonra Ukrayna Verkhovna Rada'sı ilk kez, Kırım Tatar Millî Meclisi'nin uzun yıllar yaptığı

çağrıya yanıt olarak, Kırım Tatar Millî Kurultayı'nı ve Kırım Tatar Millî Meclisi'ni, halkımızın resmî organları olarak tanıdı ve Kırım Tatarlarının Ukrayna'nın yerli bir halkı olarak korunması gerektiğini açıkladı.

Bu çok önemli bir mesajdı ve bundan sonra Ukrayna toplumunun Kırım Tatarlarına olan ilgisi bence arttı. Öncesinde Kırım Ukrayna toplumu tarafından daha çok bir tatil yeri olarak algılanıyordu, yani denizde yüzüp çibörek yiyebilecekleri veya kahve içebilecekleri bir yer olarak görülüyordu. Ama artık durum değişti, giderek daha fazla insan, Kırım Tatarlarının kültürüne, geleneğine ve tarihine ilgi duymakta ve tarihe farklı bir şekilde bakmakta. Biz bilgilendirme çalışmaları yürütüyoruz ancak bu konuda daha yapmamız gereken çok iş var.

Gerçeği aktarmak çok önemli, ne yazık ki Ukrayna toplumunda hâlâ Sovyet döneminde empoze edilen stereotiplere sahip insanlar var. Kırım Tatarları ve halkımızın Türkiye ile olan bağları hakkında yanlış görüşler devam ediyor. Kırım Tatarlarına millî özerkliğin sağlanması durumunda ayrılıkçı çizgiyi benimseyeceğine ve Kırım'ın Türkiye'ye tekrar bağlanmak isteyeceğine dair yanlış düşünceler hâlâ mevcut.

Bu önyargıları kırmak bizim görevimiz ve şu anda Ukrayna toplumunu bilgilendirme yönünde çalışmalar yapmaktayız. Kırım Tatarlarının Ukraynalılarla tarihî bağları nelerdir, birlikte hareket ederken Moskova'ya karşı kazanılan zafer de dâhil hangi başarıları kazandık, Kırım Tatarlarının Ukrayna'nın kalkınmasına sağladığı katkıların neler olduğunu tekrar gündeme getirmeye çalışıyoruz. Çünkü gerçekten de Ukrayna'nın gelişimine önemli katkılar sağlayan Kırım Tatar kökenli Ukrayna filozofları, şairler ve politikacılar var.

Örneğin Bekir Çobanzade'nin Azerbaycan dilinin gelişmesine sağladığı katkı ne kadar önemli ise Agatangel Krymskiy'nin de Ukrayna dilinin gelişmesi için yaptıklarının o kadar değerli olduğunu söyleyebiliriz. Andığım isimler Kırım Tatarlarıdır. Ukraynalıların Kırım Tatarlarını yabancı bir halk veya bir tür tehlike olarak algılamayıp ilkelerinin bir parçası olarak görmeleri çok önemli. Ve sadece kalkınma fırsatı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Kırım Tatar halkının Ukrayna'nın yerli bir halkı olarak korunması konusunda da sorumluluk almaları elzemdir.

Fotoğraf 2. Bekir Çobanzade

Kırımsız bir Ukrayna, Ukrayna halkı ve devleti için ne ifade ediyor?

Bu çok ilginç bir soru, çünkü işgalin ilk dönemlerinde Ukrayna toplumu, Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi ve artık Ukrayna toprağı olmaması fikrine uyum sağlamaya başlamıştı. Nitekim 2018-2019 yıllarına ait istatistiksel araştırmalara baktığımızda, Kırım'ın giderek gündemden düştüğünü ve Kırım hakkında giderek daha az konuşulduğunu görebiliriz. Merkezî kitle iletişim araçlarında Kırım konusu % 0,1'lik bir yer tutuyordu

ki bu da Ukrayna toplumunun işgale giderek daha fazla uyum sağladığını gösteriyordu.

Toprak bütünlüğü olmadan Ukrayna'nın tam egemenliğe sahip olmayacağı gerçeğini dile getirmek için durmadan çeşitli bilgilendirme kampanyaları yürüttük.

Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasının başlamasıyla birlikte, 2018-2019 yıllarında "Kırım Kimin?" başlıklı bir kampanya başlattık ve bu kampanya kapsamında Cumhurbaşkanı adayları ile yaptığımız röportajlarda her adaya Kırım'ın kimin olduğunu, yani hani ülkeye ait olduğunu sorduk.

Bununla birlikte tüm Cumhurbaşkanı adaylarının seçim söylemlerini ve programlarını inceledik, Kırım hakkında ne söylediklerini, programlarında nasıl bir yer ayırdıklarını inceledik ve gerçekten de çok başarılı bir kampanya yürüttüğümüzü düşünüyorum, çünkü bu kampanya sayesinde Kırım'ın durumu hakkında konuşmayan, Kırım'a yer vermeyen adayları bir nevi mimledik. Ukrayna merkezî televizyon kanallarına şu veya bu adayın Kırım hakkında hiç konuşmak istemediğini bildirdik.

Bu çalışmamız gerçekten Kırım konusunun yeniden gündeme gelmesini sağladı ve ardından da Kırım Platformu'nun oluşturulması, Kırım ve Sevastopol kentlerinin yeniden entegrasyonuna ilişkin strateji belgesinin ve yerli halklara ilişkin ilgili kanunun kabul edilmesiyle sonunda Kırım konusu gündemi daha çok meşgul etmeye başladı. Yarımadanın, Ukrayna kontrolüne önemi farklı algılanmaya başlandı.

Örneğin şimdi bilgilendirme kampanyalarımızda "Kırım'la Başlayan Kırım'da Biter" sloganını kullanıyoruz. Ukrayna Devlet Başkanı'nın da Kırım'la başlayanın işgalin Kırım'da sona ermesi gerektiğini vurgulayan bu sloganı kullanması bizim için çok önemli, bu kısa slogan tüm topraklarının, öncelikle de Kırım'ın işgalden kurtarılmasından sonra Ukrayna'nın özgür ve tamamen hür olacağına dair önemli bir işaret.

Genel olarak gelecekle ilgili tahmin yapmak çok zor çünkü durum çok hızlı değişiyor.

İşgal başladığında ben de şunu söyledim: "Bu işgal Kırım Tatar halkı için bir yandan büyük bir sorun ve büyük bir imtihan, diğer yandan ise Kırım Tatarlarının dünya çapında bir özne hâline gelmesi için bir şans. Her şey, Kırım'ın yerli halkı olarak bu durumu ne kadar etkili kullanabileceğimize bağlı…"

Rusya'nın Ukrayna'ya büyük çaplı saldırısının ardından Kırım'da seferberlik başladı, çok sayıda Kırım Tatarı anayurdunu terk etmek zorunda kaldı ve şu an birçok farklı ülkeye dağılmış durumdalar. Bu büyük bir sorun, çünkü Kırım'a dönüp dönmeyecekleri belli değil, geri dönmeleri için ne yapacağımızı da bilmiyoruz. Sığındıkları ülkelerde kalırlarsa asimile olmamaları ve kimliklerini korumaları için hangi adımları atacağımızı bilmiyoruz.

Halkımızın 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sının baskıcı politikaları nedeniyle Kırım'ı terk etmek zorunda kaldıklarının tarihî örneklerini çok iyi biliyoruz.

Burada bir stratejinin olması lazım. Kırım Tatar Millî Meclisi'nin henüz kâğıt üzerinde bir stratejisi yok ama bir vizyonu var. Başkanlığını yürüttüğüm Kırım Tatar Kaynak Merkezi olarak bir stratejimiz var, kamu diplomasisi stratejimiz var.

Stratejimizde; bir yandan Rusya'nın baskısı altındaki Kırım Tatarlarının korunması ve desteklenmesi konusunda uluslararası toplumun daha bilinçli hâle getirilmesini amaçlamakla birlikte, diğer yandan da Ukrayna toplumunun Kırım ve Kırım Tatarları etrafında birleştirilmesini ve nihayetinde Kırım Tatarlarını korumayı hedeflemekteyiz.

Çünkü Kırım Tatarları, demokratik bir "Avrupa Ukrayna'sında" kendi kaderlerini tayin etme hakkını tam olarak kullanabildiklerinde ancak geleceklerini garanti altına alabilirler.

Dolayısıyla önce Ukrayna'nın korunması, ardından ise Ukrayna'nın demokratik ve hukuka dayalı bir Avrupa ülkesi olması gerekli. Ancak bu şartlarda kolektif ve siyasi haklarımızı hayata geçirebiliriz ve ben Türkiye'nin bu konuda bize yardımcı olabileceğine inanıyorum.

Türkiye'nin de üyesi olduğu AGİT ülkelerinde ve Avrupa Konseyi üyesi devletlerde yaşayan yerli halkların korunmasına yönelik bir eylem planının olmasının gerekliliğine inanıyorum. Birleşik Milletler tarafından Kırım'a yönelik bir insani müdahale planının geliştirilmesi zaten olması gereken bir şey…

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile nasıl tanıştınız?

Ben de Kırım Tatar ulusal hareketinin aktivisti olan bir ailede doğdum. Ailem Namangan bölgesinden sorumluydu, Fergana Vadisi'nde. Çocukluğumdan beri neyin nasıl yapılması gerektiğini ve nasıl yapıldığını görüyordum. Sovyet döneminde Kırım Tatar Millî Hareketi, öncelikle bir bilgi paylaşımını hedefledi, bilgi politikası oluşturulmaya çalışıldı; yani Sovyet aydın ve siyasilerine Kırım Tatarlarının hain olmadığını aktif olarak savaşa katıldıklarını, sürgünün kendi başınalık olduğunu ve haksız yere suçlandıklarını duyurmaya çalıştılар. Mustafa Cemilev ve Reşat Cemilev'in isimlerini ilk kez 1987'de duydum. O zamanlar çocuktum ve kardeş olduklarını sanıyordum. Kırım Tatar Millî Hareketi'nin önemli bir parçası olarak görülüyorlardı ve Moskova'da bir miting yapıldığında, medya ve halkımız bu mitingin Mustafa ve Reşat Cemilev'lerin inisiyatifiyle düzenlendiğini söylerdi. Yıllar sonra Özbekistan'dan Kırım'a taşındığımda, 1991'de Mustafa Aga'yı gördüm.

Fotoğraf 3. Reşat Cemilev ve Mustafa Kırımoğlu Taşkent Özbekistan 1978 (Mustafa Kırımoğlu arşivi)

> *Mustafa Aga bir siyasetçi olarak Ukrayna Parlamentosu da dâhil olmak üzere her yerde Kırım Tatarlarının haklarını savunmaya çalıştı.*

1994 yılında Mustafa Aga'nın liderliğinde oluşan Kırım Tatar Millî Hareketi'nin Merkez Konseyi'ne üye oldum ve Kırım Tatar Millî Kurultayı'na delege seçildim. O zaman ilk kez Mustafa Aga ile tanıştık. Daha sonra 1995'ten itibaren Kırım Tatar Gençlik Merkezi'nin başkanlığını yaptım. Bu merkez sadece Kırım Tatar gençleri arasında değil, genel olarak Ukrayna'da etkili bir örgüttü. İlk kez Mustafa Aga ile görüştüğümüzde Kırım Tatar Gençlik Merkezi ve Gençlik Teşkilatı kurma arzusunda olduğumuzu ve bu yönde çalışmalara başladığımızı söylemiştik, o da bize "Peki, bu çok iyi, sonra ne yapacaksınız?" diye sormuştu.

Daha sonra, tüm bunları yapabilmek için paraya ihtiyacımız olduğunu söyledim. Bana, "Para bulamıyorsanız kötü bir teşkilatsınız." dedi ve bu sözünü uzun yıllar unutmadım.

Daha sonra siyasi kariyerimde gelişmeler oldu; sonraki toplantılarda Kurultaya daimî delege olarak seçildim, 2001 yılında Kırım Tatar Millî Meclisi üyeliğine seçildim. O dönemde Mustafa Aga ile daha yakın etkileşim hâlindeydik, çünkü Meclisin kararları bana da bağlıydı, çünkü benim oy hakkım vardı.

Daha sonra çeşitli tekliflerle Mustafa Aga'ya geldim. 2013 yılında ikinci kez Meclis üyeliğine seçildim ve tekrar iş birliği yaptık. Kurultay – Meclis sisteminde seçimlerin doğrudan Kurultayda yapılmasını ve Kurultay sisteminde reformların yapılmasını sağlamaya çalışanlardan biri de bendim ve tüm bunlarla ilgili olarak kendisiyle sürekli iletişim hâlindeydik. Elbette bazen bazı konularda hem Mustafa Aga'nın hem de benim farklı görüşlerimiz olabiliyordu, yoğun iletişimin ardından fikir birliğine varabiliyorduk. İşgal başladığında, Mecliste çok keskin ve sert bir tavır aldım ve benim görüşüm Mustafa Aga'nın görüşüne çok yakındı.

Şu anda sürekli iş birliği hâlindeyiz, birlikte sık sık başta Kırım Tatarlarının geleceği olmak üzere çeşitli konuları, Kırım'ın işgalden kurtulması ve yeniden entegrasyonu ile ilgili gelecek planlarımızı konuşuyoruz. Mustafa Aga'nın konuşma metinlerinde ve diğer çalışmalarında kullanması için gerekli notların hazırlanmasında ona yardımcı olmaya çalışıyorum, insan hakları ihlalleri, siyasi ve jeopolitik süreçlerle ilgili bazı analitik bilgileri temin ediyorum

Bir siyasi kişilik olarak siz, Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu nasıl değerlendirirsiniz?

Mustafa Aga'nın siyasi faaliyet sürecini çok iyi hatırlıyorum. Siyasetçi olarak milletvekili seçildi, Ukrayna milletvekili oldu. Her şeyden önce o, Kırım Tatar halkı sayesinde, tarihi sayesinde, kendi hayat hikâyesi sayesinde siyasetçi oldu. İnsan hakları savunucusu, tanınmış bir insan, Kırım Tatar halkının lideri olarak onun görüşleri Kırım Tatar halkı tarafından benimsendi, hangi siyasi partiye oy vermeleri konusunda Mustafa Aga ve Meclisin tavsiye ve önerileri doğrultusunda oy kullandılar. Mustafa Aga bir siyasetçi

olarak Ukrayna Parlamentosu da dâhil olmak üzere her yerde Kırım Tatarlarının haklarını savunmaya çalıştı.

Bir siyasetçi olarak Ukrayna'da gerçekten farklı aşamalardan geçti. Ukrayna Verkhovna Rada'sında çok sayıda komünistin olduğu ve ona karşı bir tutumun olduğu zamanları hatırlıyorum. 2014 yılında Mustafa Aga ile Kiev'de yürürken birçok kişinin yanına gelip selam verdiğini hatırlıyorum ki bu da, kendisinin Ukrayna'da tanınırlığının ve siyasi seviyesinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

2014 yılında bize ulaşılarak, Mustafa Aga'nın Ukrayna Cumhurbaşkanı Yardımcısı olması için uğraşmamız gerektiği söylenildi. 2014 yılında böyle bir şey yaşandı ve bu benim uydurmam değil, o dönemde bunun Ukrayna için çok gerekli olduğunu söyleyen birçok Ukraynalı politikacı vardı.

Fotoğraf 1. Kiev, 2022 (M. Kırımoğlu arşivi)

Mustafa Aga ile bu konuyu konuştuğumuzda, "Benim hem Ukrayna siyasetinde hem de Kırım Tatar halkının siyasetinde yerim var." diyerek artık yerini bulduğunu söylüyordu. Ben de ona destek oldum çünkü Mustafa Aga o sırada yaşına bakmayarak Ukrayna'ya yardım etmek için sürekli çeşitli ziyaretlerde bulunuyor ve büyük toplantılara katılıyordu.

Kırımoğlu nasıl bir insan?

Farklı uluslararası toplumlar ve devletler tarafından kendisine gerekli değerin verildiğini düşünüyorum. Nitekim birçok ülkenin önderleri tarafından da kendisine ödül verilmiştir. İnsan hakları savunucusu olarak biliniyor. Bilimsel eserinin olmamasına rağmen Türkiye'de pek çok üniversite tarafından kendisine fahri profesör ve fahri doktor ünvanı da verilmiştir.

Bu da onun yaptıklarının çok değerli olduğunu gösteriyor. Bunun, hem Kırım Tatar halkı için hem de bilim camiası dâhil sanırım tüm dünya toplumu için çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Şu an bir insan hakları savunucusu olarak Mustafa Aga hakkında kaç film, kaç kitap yazıldığını görüyoruz.

Bu arada, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya karşı topyekûn silahlı saldırısı başladığında, Mustafa Aga'nın askerî üniforma giydiğini gördüm ve ona şöyle dedim: "Mustafa Aga, bütün dünya sizi hak ve özgürlükler uğruna mücadele ederken şiddete başvurmayan biri olarak biliyor ve şimdi askerî üniforma giymeniz dünya kamuoyu tarafından biraz farklı algılanabilir." Cevabında, "Askerî bir tehdit olduğunda askerî üniforma giyebileceğimizi" söyledi. Ona hiçbir şey söylemedim çünkü bu gerçekten önemli bir düşünce, gerçekten de bir tehdit olduğunda kendinizi savunmanız gerekiyor.

Kırımoğlu'yla ilgili paylaşmak istediğiniz anınız, bir hatıranız var mı?

İlk hatırladığım, elbette, genç bir aktivist olarak yanına gidip planlarımızı, yapmaya çalıştığımız şeyleri anlatmaya çalıştığım o andır ve onun bana söyledikleridir.

Bir Meclis üyesi olarak Mustafa Aga'nın Meclisin oturumlarını nasıl yönettiğini hatırlıyorum; ilk başta fikrini asla dayatmazdı, tüm Meclis üyelerini dinlerdi ve toplantı sonunda kendi fikrini açıklar ve onun fikri herkes için geçerliydi. Yani herkesi dinlerdi ve sonra fikrini açıklardı ve bu birçok kişiyi ve sonuçta da Meclisin kararlarını etkilerdi.

Hatırladığım bir diğer anım, Mustafa Cemilev'in "Altıncı Süreç" isimli kitabının tanıtımı sırasında hissettiklerimdir. İlk kez disidentlerin bulunduğu ortamda bulunuyordum ve Sovyet döneminde insan hakları için mücadele eden bu insanları gördüğüm için çok mutluydum ve en önemlisi Mustafa Aga'ya ne kadar saygı duyulduğunu gördüğüm için mutluydum.

Sonra düşündüm ki, bu kadar küçük bir insanda bu kadar büyük bir ruh var ve bu sadece Mustafa Aga için değil, Kırım Tatar halkı için de çok önemli çünkü o bizim için, her birimiz için, haklarımız uğruna nasıl mücadele edileceğine dair bir örnek.

Kırımoğlu'nun Türk dünyası içindeki yeri nedir?

Bugün Mustafa Aga'yı bütün Türk dünyası tanıyor. Onun Türk dünyasının bir sembolü olduğunu düşünüyorum.

Türk kökenli kişilerin dünyada ünlü olması tüm Türk halkları için çok önemli. Ve gerçekten de Mustafa Aga artık sadece Türk dünyasında değil, tüm dünyada tanınan bir kişidir. Farklı ülkelerde farklı görevlerde bulunan birçok politikacı onu tanıyor.

> *Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mustafa Aga'ya nasıl "Aga" diye hitap ettiğini hatırlıyorum, ne büyük bir saygı!*

Mesela Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile görüşmesini hatırlıyorum. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mustafa Aga'ya nasıl "Aga" diye hitap ettiğini hatırlıyorum, ne büyük bir saygı!

Bu şu demektir ki, Türk dünyasının en etkili ülkelerinden birinin lideri, kendi devleti olmayan bir halkın liderine saygı duyuyor. Bu çok önemli. Çünkü haklarımız için, kolektif haklarımız için mücadelemizde sürekli desteğin olması çok önemli ve kendi devleti olan kardeş halklardan destek almamız da önemli.

Türk Cumhuriyetlerinin, Rusya-Ukrayna Savaşı, Ukrayna'nın kalkınması, Ukrayna'nın savunması gibi konularda Kırım Tatar halkının liderinin görüşünü desteklemesi veya dinlemesi Kırım Tatar halkı için çok önemlidir çünkü Ukrayna toplumu ve diğer ülke temsilcileri duruma farklı yaklaşmaya başlıyor.

Yani burada böyle sistematik bir çalışmanın olması bizim için çok önemli, Kırım Tatarlarının Mustafa Cemilev gibi bir lidere sahip olması, hatta tam tersine Kırım Tatar halkının Mustafa Cemilev'i lider yaptığını söylemeyi tercih ederim. Bir yandan Kırım Tatarları liderini oluşturdu diğer yandan da lideri sayesinde Kırım Tatar halkı sadece Türk dünyasında değil, genel olarak dünyada böyle bir özne hâline geldi.

Kırımoğlu'nun, Kırım ve Ukrayna'nın geleceği konusunda sizce gençler için nasıl bir rolü veya etkisi söz konusu?

Gençlerden başlayacağım çünkü gençlik Ukrayna'nın bir parçası; gelecekte Ukrayna'yı ve gelecekte Kırım'ı inşa edecek olan Ukrayna toplumunun bir parçası. Bugün Ukrayna'da ve bilhassa Ukrayna gençleri arasında Mustafa Aga'nın tanınırlığı gerçekten yüksek. Okul kitaplarında Mustafa Aga ve onun gibi Ukrayna'ya fayda sağlayan diğer Kırım Tatar isimleri hakkında daha fazla bilginin yer alması çok önemli.

Şimdi şunu söyleyebilirim ki Mustafa Aga, Kırım'ın geleceği ile ilgili birçok meseleyi çözmek için bir "ikonostasis" olarak görünür. Ukrayna ile Kırım'ın geleceği hakkında konuştuğumuzda, Ukrayna liderleri de dâhil olmak üzere birçok siyasinin Mustafa Aga'nın görüşlerini dinlediğini görürüz.

Çalıştığımız analitik materyallerimizle öncelikle Mustafa Aga'yı bilgilendiriyoruz. Kırım'ın işgalden kurtulması ve entegrasyon stratejisi için bir önerimiz var, Kırım'ın geleceği için bir model konsepti geliştirdik, Mustafa Aga'nın görüşü Ukrayna toplumu ve Ukraynalı politikacılar için çok önemli. Ve tam burada, Mustafa Aga'nın Ukrayna siyaseti üzerindeki etkisinden bahsettiğimizde, Mustafa Aga'nın mevcut hükûmete muhalif olan siyasi bir fraksiyonunun üyesi olmasına rağmen, mevcut iktidarın Mustafa Aga ile iletişim kurduğunu, Mustafa Aga'yı dinlediğini ve bunu çok önemli olduğunu belirtmekte fayda var.

Gelecekte Ukrayna'nın yerli bir halkı olarak Kırım Tatarlarının Ukrayna Verkhovna Rada'sında temsili konusunda ayrı bir yaklaşıma sahip olması gerektiğini düşünüyorum.

Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu öncelikle bizim Aga'mız. Kırım Tatar mücadelesinin sembolü. Kırım Tatarlarının özgürlük ve insan hakları mücadelesinin sembolü. Mustafa Aga millet için yaşadı.

Mustafa Aga sağlıklı olsun. Mustafa Aga'yla Kırım Tatarları azat Kırım'ı görecekler.

"

Okul kitaplarında Mustafa Aga ve onun gibi Ukrayna'ya fayda sağlayan diğer Kırım Tatar isimleri hakkında daha fazla bilginin yer alması çok önemli.

V. BÖLÜM

ALBÜM

(Mustafa Kırımoğlu Arşivi)

Fotoğraf 1. Özbekistan, 1957

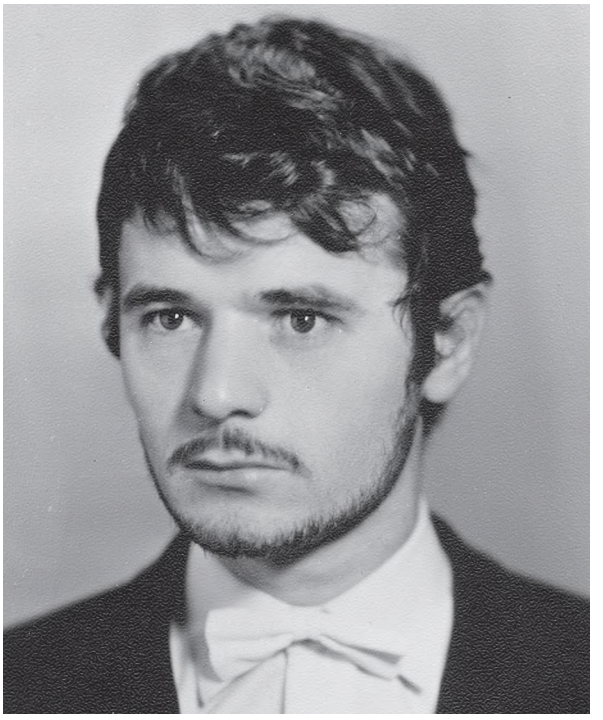
Fotoğraf 2. Aile fotoğrafı, Mirzaçöl Özbekistan, 1958

Fotoğraf 3. Hapishane, 1967

Fotoğraf 4. Taşkent, Özbekistan, 1962

Fotoğraf 5. Özbekistan 1968

Fotoğraf 6. Eldar Şabanov ve Mustafa Kırımoğlu, Kırım, 1972

Fotoğraf 7. Özbekistan, 1973

Fotoğraf 8. Moskova, 1970'ler

Fotoğraf 9. Milli Hareket'in üyeleri, 1973

Fotoğraf 10. Gülistan Özbekistan, 1974

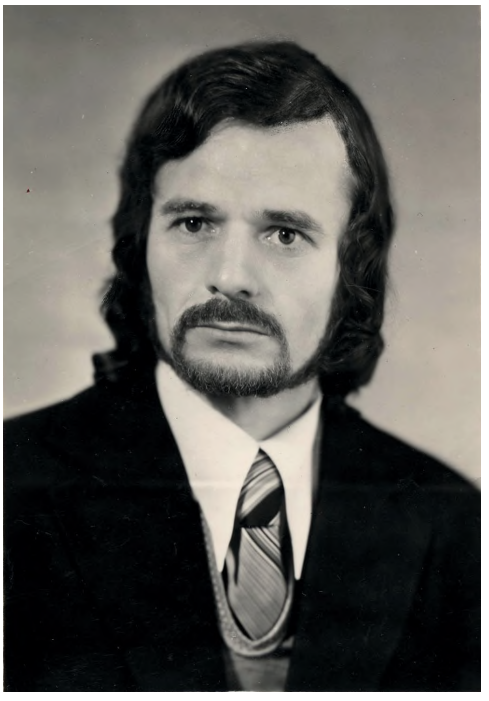
Fotoğraf 11. Cemilev ailesi, Özbekistan, 1978

Fotoğraf 12. Ablayev Reşat ve Mustafa Kırımoğlu, Özbekistan, 1970'li yıllar

Fotoğraf 13. Mustafa ve Asan Cemilev, Taşkent Özbekistan, 1978

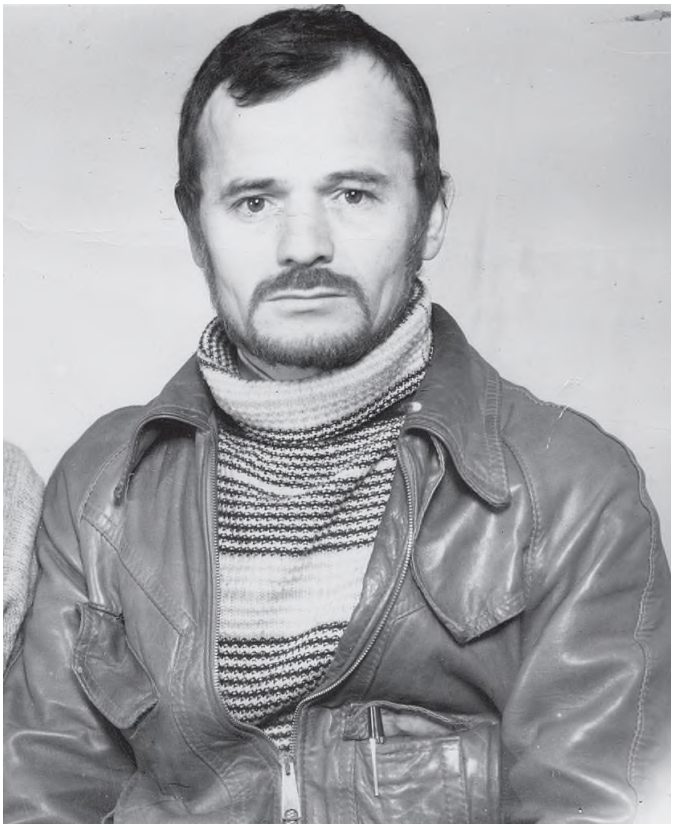
Fotoğraf 14. Özbekistan, 1978

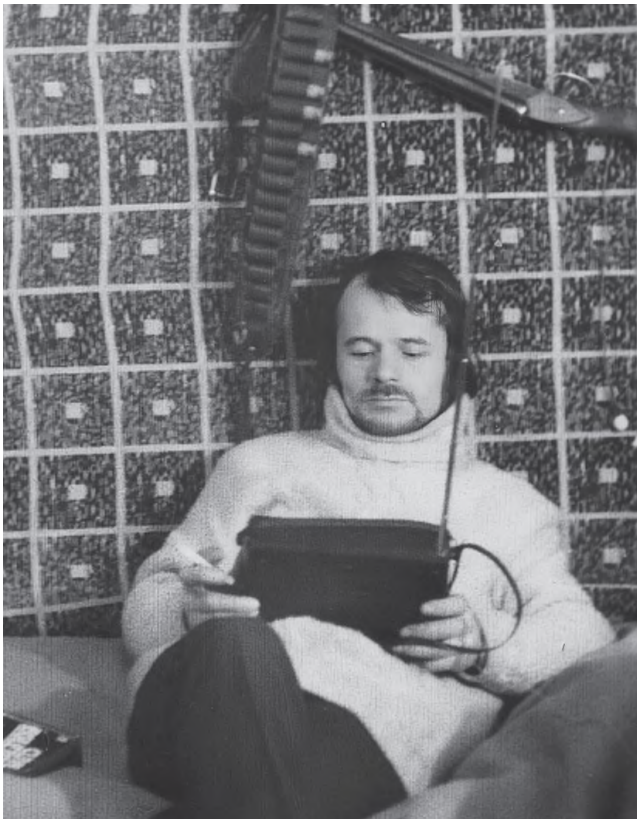
Fotoğraf 15. Reşat ve Mustafa Cemilev, Taşkent, Özbekistan, 1978

Fotoğraf 16. Yakutistan, 1979

Fotoğraf 17. Yakutistan, 1979

Fotoğraf 18. Yakutistan, 1980

Fotoğraf 19. Yakutistan, 1980

Fotoğraf 20. Yakutistan, 1981

Fotoğraf 21. Yakutistan, 1981

Fotoğraf 22. Yakutistan, 1981

Fotoğraf 23. Velileri ve akrabaları, Gülistan, Kasım, 1981

Fotoğraf 24. Velileri ve akrabaları, Gülistan, Kasım, 1981

Fotoğraf 25. Yakutistan, 1982

Fotoğraf 26. Zaton, Yakutistan, 1982

Fotoğraf 27. Yakutistan, 1982

Fotoğraf 28. Abinsk, 1983

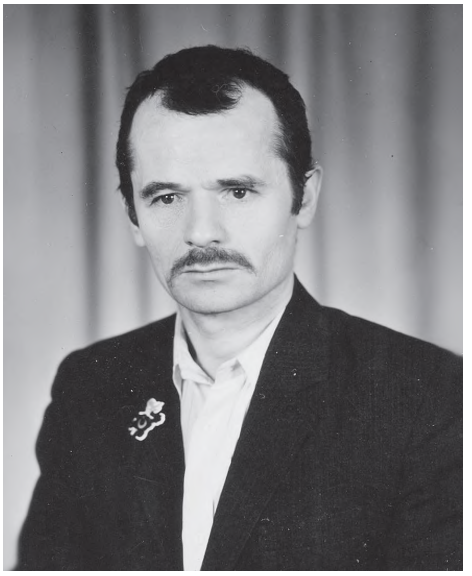
Fotoğraf 29. Yangiyul, Özbekistan, 1983

Fotoğraf 30. Zore Ametova ve Safinar Hanım, 1984

Fotoğraf 31. Andrey Saharov ile görüşme, 1986

Fotoğraf 32. Yangiyul Özbekistan, 1987

Fotoğraf 33. Yangiyul Özbekistan, 1988

Fotoğraf 34. Bahçesaray Mitingi, Kırım, 1989

Fotoğraf 35. Türkiye'den Kırım'ı ziyaret eden heyet, 1989

Fotoğraf 36. Almanya, 1989

Fotoğraf 37. Moskova, 1989

Fotoğraf 38. Yangiyul Özbekistan, 1989

Fotoğraf 39. Özbekistan, 1989

Fotoğraf 40. Columbiya Üniversitesi, ABD, 1990

Fotoğraf 41. Aile fotoğrafı, Bahçesaray Kırım, 1990

Fotoğraf 42. Ahmed İhsan Kırımlı'nın ziyareti, Taşkent Özbekistan, 1990'lı yıllar

Fotoğraf 43. Akmescit Kırım, 1990

Fotoğraf 44. Karasubazar Kırım, 1990

Fotoğraf 45. Karasubazar Kırım, 1990

Fotoğraf 46. Kırım TV program çekimleri, 1990

Fotoğraf 47. Kırım, 1990

Fotoğraf 48. Miting, Kırım, 1990

Fotoğraf 49. Milli Hareketin 6. Toplantısı, Zalankoy Kırım, 1990

Fotoğraf 50. Milli Hareket'in üyeleri, Kırım, 1990'lı yıllar

Fotoğraf 51. Vyaçeslav Çornovil ile görşme, 1990

Fotoğraf 52. Kırım Tatar Milli Kurultayı 2. Toplantısı, Akmescit, 1991

Fotoğraf 53. Ayserez Kırım, 1991

Fotoğraf 54. Dr. Ahmed İhsan Kırımlı, 1991

Fotoğraf 55. İ.Gaspıralı Anma Toplantısı, Kırım 1991

Fotoğraf 56. Kırım Tatar Milli Kurultayı Toplantısı, Akmescit Kırım, 1991

Fotoğraf 57. Kazan, Tataristan, 1991

Fotoğraf 58. Kazan, Tataristan, 1991

Fotoğraf 59. Kazan, Tataristan, 1991

Fotoğraf 60. NHK World-Japan muhabiri ile röportaj Kırım, 1991

Fotoğraf 61. Ankara, 1992

Fotoğraf 62. İstanbul ziyareti, 1992

Fotoğraf 63. İslam İşbirliği Teşkilatı Toplantısı, 1993

Fotoğraf 64. Gagauz Yeri Cumhurbaşkanı S.Topal ile KKTC Ziyareti, 1993

Fotoğraf 65. KKTC Ziyareti, 1993

Fotoğraf 66. Ayserez Kırım, 1998

Fotoğraf 67. Fahri Doktora töreni, Türkiye, 1998

Fotoğraf 68. Nansen Ödülü takdimi, Cenevre, 1998

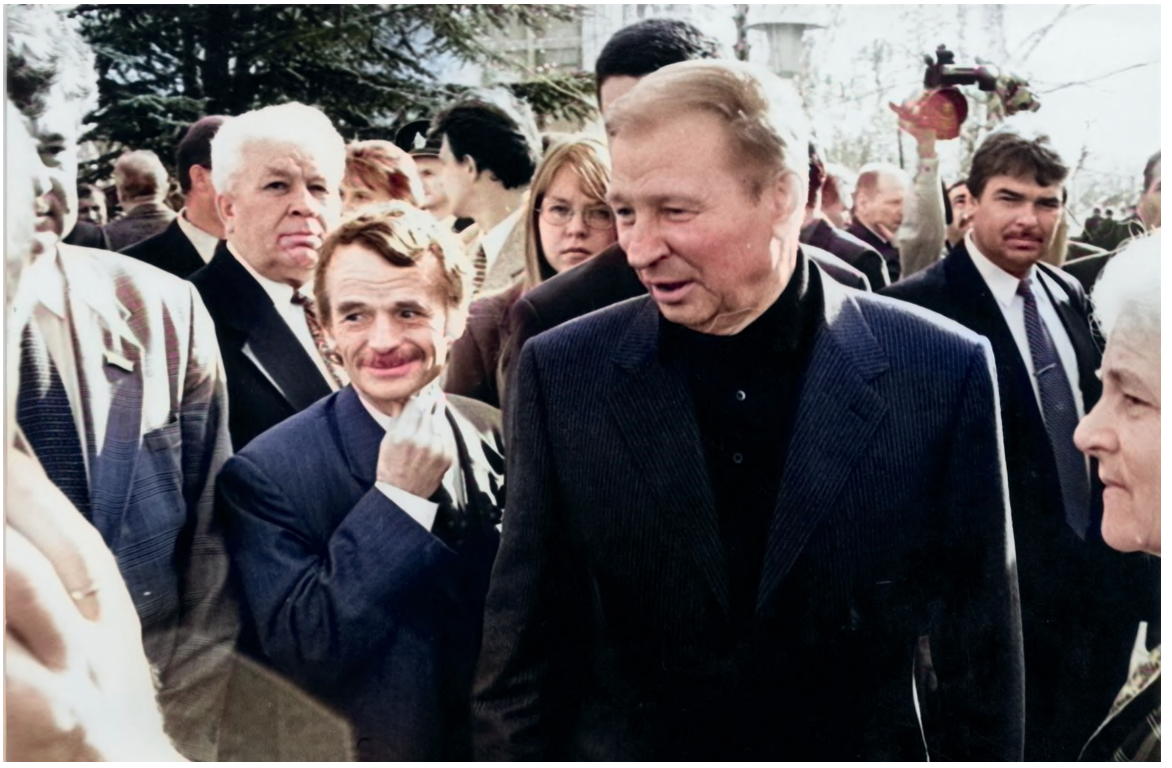
Fotoğraf 69. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kırım ziyareti, 1998

Fotoğraf 70. Ukrayna Parlamento Başkanı O.Moroz'un ziyareti, Akmescit Kırım, 1998

Fotoğraf 71. Rusya Büyükelçiliği önünde, Kiev, 1999

Fotoğraf 72. Ukrayna Cumhurbaşkanı L. Kuçma ile görüşme, Kırım, 1999

Fotoğraf 73. Ebulfez Elçibey'in Kırım Tatar Derneği ziyareti, New York, 2000

Fotoğraf 74. İstanbul, 2000

Fotoğraf 75. Kırım Tatar Derneği ziyareti, New York ABD, 2000

Fotoğraf 76. Ukrayna Cumhurbaşkanı L. Kuçma'nın Ankara ziyareti, 2000

Fotoğraf 77. Ukrayna Parlamentosu, Kiev, 2000

Fotoğraf 78. İsmail Gaspıralı'nın Doğumunun 150. Yılı Anma Programı, Kırım 2001

Fotoğraf 79. Recep Tayyip Erdoğan'ın Kiev ziyareti, 2001

Fotoğraf 80. Recep Tayyip Erdoğan'ın Kiev ziyareti, 2001

Fotoğraf 81. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Kırım Ziyareti, 2003

Fotoğraf 82. Bahçesaray'ın 500. yıldönümü kutlamaları, Kırım, 2003

Fotoğraf 83. Cengiz Dağcı, Londra, 2003

Fotoğraf 84. Düğün, Sudak Kırım, 2003

Fotoğraf 85. İsmailbey köyü Kırım, 2003

Fotoğraf 86. Kiev, 2003

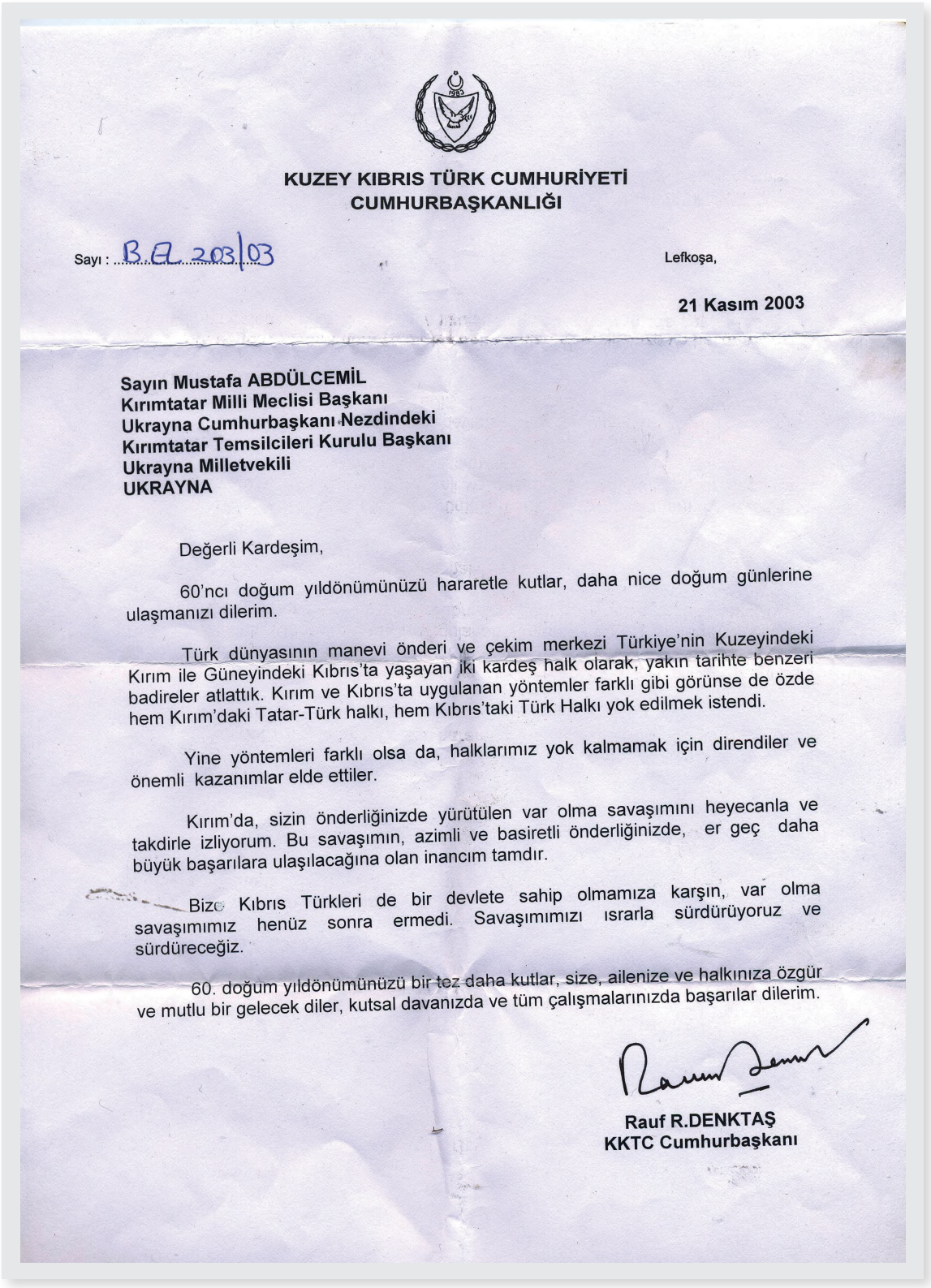
Fotoğraf 87. Milli Mektep açılış töreni, Karasubazar Kırım, 2003

Fotoğraf 88. Berlin Duvarı, Almanya 2003

Fotoğraf 89. V. Yuşçenko ile görüşme Kiev, 2003

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI

Sayı : B.E. 203/03

Lefkoşa,

21 Kasım 2003

Sayın Mustafa ABDÜLCEMİL
Kırımtatar Milli Meclisi Başkanı
Ukrayna Cumhurbaşkanı Nezdindeki
Kırımtatar Temsilcileri Kurulu Başkanı
Ukrayna Milletvekili
UKRAYNA

Değerli Kardeşim,

60'ncı doğum yıldönümünüzü hararetle kutlar, daha nice doğum günlerine ulaşmanızı dilerim.

Türk dünyasının manevi önderi ve çekim merkezi Türkiye'nin Kuzeyindeki Kırım ile Güneyindeki Kıbrıs'ta yaşayan iki kardeş halk olarak, yakın tarihte benzeri badireler atlattık. Kırım ve Kıbrıs'ta uygulanan yöntemler farklı gibi görünse de özde hem Kırım'daki Tatar-Türk halkı, hem Kıbrıs'taki Türk Halkı yok edilmek istendi.

Yine yöntemleri farklı olsa da, halklarımız yok kalmamak için direndiler ve önemli kazanımlar elde ettiler.

Kırım'da, sizin önderliğinizde yürütülen var olma savaşımını heyecanla ve takdirle izliyorum. Bu savaşımın, azimli ve basiretli önderliğinizde, er geç daha büyük başarılara ulaşılacağına olan inancım tamdır.

Biz de Kıbrıs Türkleri de bir devlete sahip olmamıza karşın, var olma savaşımımız henüz sonra ermedi. Savaşımımızı ısrarla sürdürüyoruz ve sürdüreceğiz.

60. doğum yıldönümünüzü bir kez daha kutlar, size, ailenize ve halkınıza özgür ve mutlu bir gelecek diler, kutsal davanızda ve tüm çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Rauf R.DENKTAŞ
KKTC Cumhurbaşkanı

Şekil 1. Rauf Denktaş'ın mektubu, 2003

Fotoğraf 90. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kırım ziyareti, 2004

Fotoğraf 91. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kırım ziyareti, 2004

Fotoğraf 92. Sürgün Anıtı, Büyük Onlar köyü Kırım, 2004

Fotoğraf 93. Turuncu Devrim, Kiev Meydanı, 2004

Fotoğraf 94. Veciye Kaşka, Kırım 2004

Fotoğraf 95. Turuncu Devrim, Kiev Meydanı, 2004

Fotoğraf 96. İstanbul, 2004

Fotoğraf 97. 2004 Meydan Olayları Yıldönümü, Kiev, 2005

Fotoğraf 98. 18 Mayıs Mitingi, Kırım, 2005

Fotoğraf 99. 18 Mayıs Mitingi, Kırım, 2005

Fotoğraf 100. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kırım ziyareti, 2005

Fotoğraf 101. Türk Şehitliği ziyareti, Akyar, Kırım, 2005

Fotoğraf 102. Türk Şehitliği ziyareti, Akyar Kırım, 2005

Fotoğraf 103. Ukrayna Parlamentosu, Kiev, 2005

Fotoğraf 104. Ukrayna Parlamentosu, Kiev, 2005

Fotoğraf 105. 1987 Moskova Mitinglerinin 20. Yıldönümü, Kırım, 2007

Fotoğraf 106. Ukrayna Parlamentosu, Kiev, 2005

Fotoğraf 107. Kırım Tatar Gençlik Kurultayı, Kırım, 2006

Fotoğraf 108. 18 Mayıs Mitingi, Kırım 2007

Fotoğraf 109. Otuzkoy Kırım, 2008

Fotoğraf 110. Kırım Tatar Milli Kurultay Toplantısı, Akmescit Kırım, 2009

Fotoğraf 111. Berlin Almanya, 2009

Fotoğraf 112. Kırım Tatar Milli Meclis Toplantısı, 2009

Fotoğraf 113. Kırım Tatar Milli Meclis Toplantısı, 2009

Fotoğraf 114. Kırım Tatar Sürgünü Anıtı, Kırım, 2009

Fotoğraf 115. Paris, 2009

Fotoğraf 116. 18 Mayıs Mitingi, Kırım 2010

Fotoğraf 117. 18 Mayıs Mitingi, Kırım 2010

Fotoğraf 118. Avrupa Parlamentosu oturumu, Brüksel, 2010

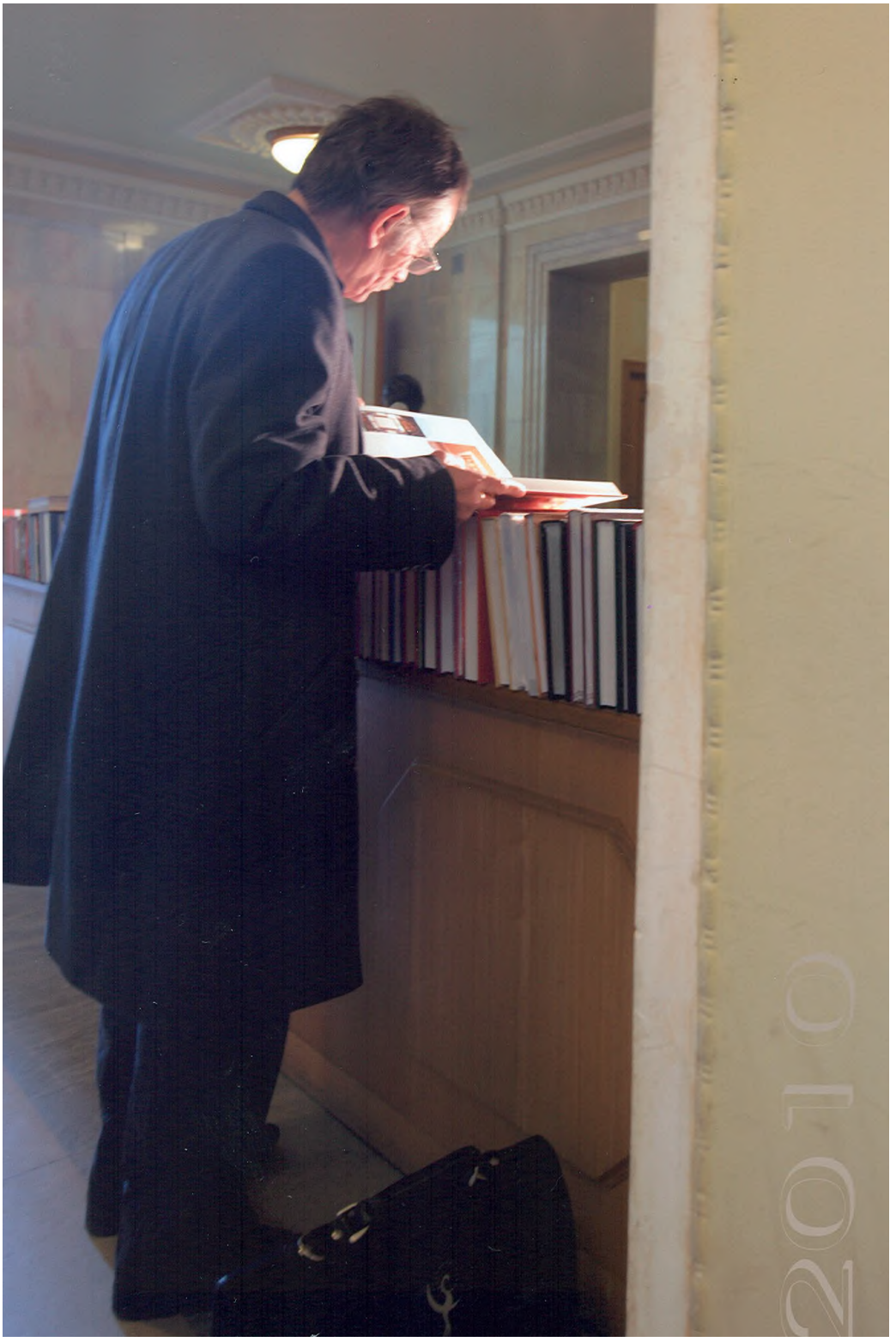
Fotoğraf 119. Hansaray Kırım, 2010

Fotoğraf 120. Kırım, 2010

Fotoğraf 121. Zbigniew Brzezinski ile görüşme, ABD, 2010

Fotoğraf 122. Ukrayna Parlamentosu, Kiev, 2010

Fotoğraf 123. Cuma Camii Temel Atma Töreni, Kırım, 2011

Fotoğraf 124. 18 Mayıs Mitingi, Kırım, 2012

Fotoğraf 125. 18 Mayıs Mitingi, Kırım, 2012

Fotoğraf 126. Baba evi, Ayserez Kırım, 2012

Fotoğraf 127. Baba evi, Ayserez Kırım, 2012

Fotoğraf 128. Cumhuriyet Nişanı takdim töreni, Ankara, 2014

Fotoğraf 129. Çankaya Köşkü, Ankara, 2014

Fotoğraf 130. Uludağ Üniversitesi, 2014

Fotoğraf 131. Ankara, 2015

Fotoğraf 132. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Ankara, 2015

Fotoğraf 133. Anadolu Üniversitesi, 2016

Fotoğraf 134. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, 2017

Fotoğraf 135. Ankara, 2018

Fotoğraf 136. Kiev, 2022

Fotoğraf 137. Kiev, 2022

Fotoğraf 138. TOBB Üniversitesi, Ankara 2022

Fotoğraf 139. Ankara 2023

Fotoğraf 140. Ankara 2023 (YTB arşivi)

Fotoğraf 141. Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, 2023

Fotoğraf 142. İstanbul, 2023

Fotoğraf 143. İstanbul, 2023 (YTB arşivi)

Fotoğraf 144. Kiev, 2024 (YTB arşivi)